

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Ольга ГУРЕНКО

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Бердянськ
Видавець Ткачук О.В.
2014

УДК 371.134:37.013.42
ББК 74.489.8
Г 95

Рецензенти:

Васильєва М. П. – доктор педагогічних наук, професор Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Ковчина І. М. – доктор педагогічних наук, професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Глазкова І. Я. – доктор педагогічних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету.

*Друкується за рішенням
вченої ради Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 4 від 27.11.2014 року)*

Гуренко О. І.

Г 95 Полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів :
теоретико-методичний аспект : монографія / Ольга Іванівна
Гуренко. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2014. – 588 с.

ISBN

У монографії висвітлено теоретичні й методичні засади полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів. Подано авторську модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів та методику її поетапної реалізації в умовах вишу за рахунок застосування аксіологічного, культурологічного, системного, компетентнісного, освітньо-просторового, ситуативного, трансдисциплінарного підходів.

Для викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, практичних працівників соціально-педагогічної сфери, курсантів інститутів післядипломної педагогічної освіти, магістрантів, студентів.

Це видання підготовлене за підтримки спільного європейського проекту TEMPUS 543873-TEMPUS-1-2013-1-DE-TEMPUS-JPCR «Aus- und Weiterbildung für Pädagogen und Bildungsmanager im Bereich Diversity», що фінансується Європейською Комісією.

УДК 371.134:37.013.42
ББК 74.489.8

ISBN

© О.І.Гуренко, 2014
© Видавець Ткачук О.В., 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ	13
1.1. Понятійно-термінологічне поле проблеми	13
1.2. Полікультурність і полікультурна освіта як філософська та соціально-педагогічна проблема	44
1.3. Методологічні підходи до полікультурної освіти в педагогічному навчальному закладі	67
Висновки до першого розділу	99
 РОЗДІЛ 2. ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЯК СКЛADOVA ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ	103
2.1. Особливості полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у світовій теорії й практиці	103
2.2. Передумови запровадження полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в Україні	127
2.3. Шляхи реалізації полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у педагогічному університеті	152
Висновки до другого розділу	168
 РОЗДІЛ 3. ПОЛІКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЯК ОРІЄНТИР ТА РЕЗУЛЬТАТ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ	171
3.1. Сутність полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів	171
3.2. Критерії, показники визначення та рівні сформованості полікультурної компетентності студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка»	192
3.3. Стан сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів	202
Висновки до третього розділу	216

РОЗДІЛ 4. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	220
4.1. Логіка побудови моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів	220
4.2. Нормативно-методичне забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності в полікультурному середовищі	246
4.3. Зміст полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у вищій школі	273
4.4. Організація полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ	290
4.5. Перевірка ефективності моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу	308
Висновки до четвертого розділу	314
ПІСЛЯМОВА	318
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	324
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	330
ДОДАТКИ	333
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	542

ПЕРЕДМОВА

Процеси демократизації та глобалізації, які відбуваються в світі з кінця ХХ – початку ХХІ століття, пов'язані з падінням тоталітарних режимів у Європі та створенням нових незалежних держав, ростом інтеграційних процесів, що викликали інтенсивну міграцію населення, ставлять на порядок денний завдання виховати в молодого покоління принципово нові якості. У пострадянських країнах на зміну абстрактному пролетарському інтернаціоналізмові, породженому марксистсько-ленінською теорією зближення націй та формування міжнаціональних спільнот, приходить усвідомлення необхідності збереження неповторних особливостей кожної етнічної групи, толерантного ставлення до всього іншого – того, що виходить за межі звичного сприйняття певної етнічної групи. Саме ці якості є основою віротерпимості й миролюбства, запобігання різним видам екстремізму, що мають для багатонаціональної й багатоконфесійної України особливу значущість.

У зв'язку з цим Україна, реалізуючи визнане світовим співтовариством право на самовизначення, окреслює серед найважливіших пріоритетів своєї національної політики відновлення у всій повноті духовного життя етнічних спільнот на принципах врахування їхніх інтересів щодо мови, культури, традицій та створення для цього відповідних сприятливих умов. Ці засадничі ідеї відображені в низці визнаних в Україні міжнародних документів (Декларація принципів толерантності, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про попередження злочинів геноциду й покарання за них, Конвенція про права дитини, Конвенція 1951 р. про статус біженців, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії й переконань, Декларація про права людей, які належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин, Декларація ЮНЕСКО про раси й расові забобони, Конвенція й Рекомендація ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в сфері освіти) та державних підзаконних актах: Конституції України, Декларації прав національностей України, Законі України «Про національні меншини в Україні» та ін., документах системи освіти

України: Законі України про освіту, Національній доктрині розвитку освіти, Законі про дошкільну освіту, Законі про загальну середню освіту, Законі про позашкільну освіту, Законі про вищу освіту, Концепції гуманітарної освіти України, Концепції національного виховання, Концепції громадянського виховання та ін.

У полікультурному суспільстві кожен індивід не є культурно гомогенним, а може належати одночасно до кількох культур. Відповідно, багатоманітність (або гетерогенність) розуміється як багатокультурність (або полікультурність): спільне чи паралельне існування традиційної та модерної, аграрної та урбаністичної культур, усвідомлення власної ідентичності та сприйняття іншої на підставі розуміння коренів цієї ідентичності.

У сучасних соціокультурних умовах саме освіта зорієнтована на підготовку особистості, яка комфортно почуватиме себе в світі багатоманітних зв'язків, здатна орієнтуватися у швидкоплинному житті, готова до взаємодії в багатокультурному просторі, що передбачає: сформованість світоглядних позицій, сприйняття культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, позитивне ставлення до представників інших етносів, релігій, культур, духовну гнучкість, розуміння необхідності компромісів, почуття поваги до людини незалежно від її національного чи соціального походження; здатна до міжкультурної комунікації та взаємодії на засадах толерантності. Така складно організована освітня система, в якій не просто сумарно представлена різноманітність культур, а мають місце різні культурні прояви на рівні нації, етносу, конфесій, рас, статевих, соціальних та інших відмінностей, є полікультурною освітою.

Сьогодні полікультурна освіта передбачає реалізацію моделі навчально-виховного процесу в навчальному закладі з урахуванням багатокультурності (етнічної, релігійної, мовної, соціальної тощо) та сприяє засвоєнню особистістю знань про різні культурні світи, усвідомленню загального й особливого в різних способах життя, культурних цінностях, вихованню молодих людей у дусі поваги до інокультурних систем, формуванню в індивідів поліфонічного сприйняття світу; культивує толерантність як моральний ідеал та норму поведінки й побудована на принципах гуманізму, культурного діалогу, врахування культурно-психічних чинників у формуванні особистості з новим мисленням, новим ставленням до життя, вільної від негативних етнокультурних стереотипів, з

позицією громадянина світу, члена світового співтовариства, здатного приймати відповідальні рішення за себе, за свою країну, за світ, в якому живе, за все, що відбувається на нашій планеті.

Сучасна соціально-педагогічна теорія й практика України свідчить про те, що в розв'язанні нагальних проблем полікультурного суспільства (етнокультурне відродження, позитивне міжнаціональне спілкування, віротерпимість, етнічна толерантність, гендерна нерівність, неоднорідний розвиток сільської та міської культур тощо) необхідна участь соціальних працівників (соціальні установи) та соціальних педагогів (навчальні заклади). Адже саме ці фахівці постійно співпрацюють із представниками різних соціальних груп (національні меншини, мігранти, біженці, особи, які опинилися в складних життєвих обставинах, люди похилого віку тощо), надають їм необхідну соціальну допомогу, створюючи умови для соціальної адаптації в новому багатокультурному середовищі та попереджаючи виникнення етнокультурної, соціальної маргінальності, міжнаціональних, міжрелігійних, міжособистісних конфліктів.

У сучасних умовах загострення політичної та соціальної ситуації в Україні особливої актуальності набуває робота в поліетнічному суспільстві, насамперед серед дітей та молоді. Отже, йдеться про необхідність спеціальної підготовки майбутнього соціального педагога до діяльності в полікультурному середовищі в умовах вищого педагогічного навчального закладу. Зміст та методика такої підготовки лежать в основі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, що є складовою їхньої професійної підготовки та спрямовується на засвоєння культурно-освітніх цінностей інших культур на основі знання культури своєї етногрупи, формування комплексу здатностей ефективно виконувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур.

З огляду на посилену увагу держави та суспільства загалом і українського зокрема до етнічного аспекту багатокультурності й полікультурної освіти, в нашій роботі наголошується саме на ньому.

Базою для вивчення полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів є філософські, психолого-педагогічні ідеї та сучасні теорії соціокультурних реалій в умовах загальної глобалізації й трансформації традиційних основ національної культури: філософські ідеї сучасної освіти (В. Андрущенко, Г. Волинка,

В. Кремінь, В. Огнев'юк, М. Романенко та інші); ціннісного осмислення навколишнього світу, стійкого розвитку суспільства (М. Бердяєв, О. Дробницький, М. Каган, В. Саратовський та інші); концепції культурної антропології (М. Херсковіц), де представлений загальний історико-культурний процес розвитку суспільства у вигляді суми різноспрямованих культур, що розвиваються; психологічної антропології, що описує взаємодію особистості та культури, дії, думки, почуття індивідів в умовах культурного середовища (Р. Бенедикт, К. Дюбуа, К. Клакхон, Р. Лінтон, М. Мід, Дж. Хонігман та ін.); теорія психології нації (Л. Леві-Брюль), міжетнічного сприйняття, концепція ролі етнічної ідентичності індивіда в міжетнічній взаємодії, ідеї гуманістичної психології, концепція мультимодальної нації; концепції управління культурним розмаїттям: транскультуралізм (М. Кастельс, І. Мальковська, О. Орлова, К. Розлогов, Н. Яценко та ін.) та культурний плюралізм (Е. Баталов, В. Єршов, А. Кребер, Ф. Нортроп, В. Подобєд та ін.); першоджерела полікультурної освіти (програма «Панпедія» Я. А. Коменського, роздуми Ж.-Ж. Руссо щодо виховання в умовах полікультурності, погляди І. Гердера, який вважав культуру однією з умов розвитку народів, філософські трактати І. Канта про культурну взаємодію); ідеї запровадження педагогічної технології «Школа діалогу культур» В. Біблера, І. Берлянд, С. Курганова; концепції саморозвитку особистості й особистісно зорієнтованої освіти (Є. Бондаревська, О. Данилюк, Е. Хакімов, І. Якиманська та ін.); проблема полікультурної освіти (К. Баханов, А. Белогуров, О. Гукаленко, О. Данилюк, В. Макаєв та ін.); технології професійної підготовки соціального педагога (Р. Вайнола, О. Безпалько, А. Капська та ін.).

Останнім часом значна кількість українських наукових досліджень так чи інакше охоплюють проблеми полікультурності в педагогічному процесі, а саме: виховання громадянськості, культурної та етнічної толерантності (М. Араджіоні, В. Бакальчук; Л. Кияшко, В. Кукушкін, Б. Кобзар, Н. Лебедева, Г. Філіпчук та ін.); національного виховання та використання етнопедагогічних традицій українців та етнонаціональних меншин у різних регіонах України (В. Борисов, Я. Журецький, Е. Заредінова, Т. Зякун, І. Лебідь, Н. Лушнікова, Л. Редькіна, Л. Узунова, М. Хайруддінов, Н. Якса та ін.); полікультурної освіти й виховання в контексті вивчення мов та

мовної підготовки фахівців різного спрямування (А. Богуш, А. Гадамський, В. Загороднова, Л. Казанцева, Т. Левченко, О. Мамчин та ін.).

Активно досліджуються загальні проблеми полікультурної освіти (Д. Бенкс, І. Бессарабова, Я. Гулецька, О. Гукаленко, О. Давидов, О. Джуринський, Г. Дмитрієв, М. Красовицький, В. Кузьменко, О. Латишева, В. Макаєва, Г. Миронова, С. Нієто, В. Подобєд, Л. Садикова, А. Суцєнко та ін.), різні аспекти полікультурного виховання (В. Бойченко, О. Джуринський, В. Єршов, В. Компанієць, Т. Левченко, І. Лощєнова, Г. Назарєнко, А. Солодка, О. Шевнюк та ін.), навчання в контексті діалогу культур (В. Біблер, В. Загороднова, Є. Пасов, Т. Скубашєвська та ін.), виховання толєрантності, ємпатії, зокрема в міжєтнічних стосунках (С. Бєндарева, О. Грива, Я. Довгополова, В. Кузьменко, Т. Стефанєнко, Ю. Яценко та ін.).

Дидактичні й прикладні аспекти освітньої підготовки майбутнього педагога до міжкультурної взаємодії викладєні в роботах Н. Галькової, В. Сафонової та ін., загальнопедагогічні основи полікультурної освіти студентів проаналізовано в дослідженнях Н. Агафєвої, О. Гукаленко, К. Нєчаєвої та ін., особливості полікультурної підготовки майбутніх педагогів розглянуто в наукових працях К. Баханова, Л. Ворєтняк, Л. Гончарєнко, Я. Гулецької, А. Рижанової, Л. Черєдничєнко, Н. Якси та ін.

На основі аналізу праць, присвячених компетєнтнісному підходу до полікультурної освіти (Р. Агадуллін, К. Баханов, І. Васютєнкова, Л. Ворєтняк, Л. Галуза, Л. Гончарєнко, Т. Гур'єнова, Є. Милосєрдова, Л. Перєтяга, І. Соколова, М. Симонєнко, Л. Черєдничєнко, Н. Якса та ін.), встановлєно, що її освітнім орієнтиром та результатом є полікультурна компетєнтність. Більшість дослідників розглядає її фєномен як складне багатокompонєнтне особистісне утворєння, результат полікультурної освіти та невід'ємний compонєнт профєсійної компетєнтності майбутнього педагога.

Проте в сучасній педагогічній літературі відсутні роботи, присвячені розкриттю сутності, структури та методики формування полікультурної компетєнтності майбутніх соціальних педагогів. Загалом на сьєгодні вивчєні різні аспекти профєсійної підготовки соціальних педагогів: теорєтико-методичні основи профєсійної

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти (Л. Мішчик), теоретичні основи деонтологічної підготовки соціального педагога (М. Васильєва), теоретико-практичні засади підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності (І. Ковчина), особливості особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки (Р. Вайнола), теоретичні й методичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів (О. Безпалько), формування основ самоусвідомлення соціального педагога в процесі професійної підготовки (К. Бакланов), підготовка до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді (С. Пашенко), формування професійної готовності до взаємодії з девіантними підлітками (М. Малькова), до роботи з громадськими та молодіжними організаціями (О. Лісовець), організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу (З. Бондаренко) та ін., але питання специфіки діяльності соціального педагога в полікультурному середовищі та система дидактичної підготовки майбутнього соціального педагога до здійснення такої діяльності в цих дослідженнях обминається.

Аналіз освітнього процесу у вищій школі дозволяє окреслити такі суперечності: між поширенням у світі міграційних та глобалізаційних процесів та неготовністю суспільства до забезпечення соціальної адаптації мігрантів в іншокультурному суспільстві; між об'єктивною необхідністю здійснювати професійну соціально-педагогічну діяльність у полікультурному середовищі та відсутністю відповідного змістового та методичного забезпечення в навчально-виховному процесі педагогічних вищих навчальних закладів; між зростанням необхідності попередження й подолання негативних явищ, які виникають у студентському середовищі на етнічному ґрунті, й недостатньою виховною роботою в цьому напрямку з боку професорсько-викладацького складу.

Подолання виявлених суперечностей покликана наша монографія. Її мета полягає в розкритті сутності полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці в умовах вищого педагогічного навчального закладу її моделі. У моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів чітко представлені основні компоненти навчально-виховного процесу:

цільовий, суб'єкт-суб'єктний, змістовий, організаційний, технологічний та результативний. Усі вони взаємопов'язані й утворюють певну педагогічну систему, в якій реалізація загальної мети (цільовий компонент) через виконання суб'єктами цього процесу (суб'єкт-суб'єктний компонент) завдань, визначених у змістовому компоненті на кожному етапі навчально-виховної роботи (організаційний компонент), з дотриманням принципів та застосуванням доцільних форм, методів і прийомів (технологічний компонент) дозволить одержати кінцевий результат (результативний компонент) – сформованість полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Вихідним положенням є те, що процес підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності в полікультурному середовищі буде ефективним за умови реалізації в педагогічному університеті спеціально сконструйованої моделі полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів, що представлена структурно-функціональною єдністю цільового, суб'єкт-суб'єктного, змістового, організаційного, технологічного та результативного компонентів, дієвість яких забезпечиться: полікультурною спрямованістю загальної мети навчально-виховного процесу та завдань на кожному етапі роботи через запровадження освітньо-просторового підходу, забезпечення співпраці з різними соціокультурними інститутами регіону (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, національні освітньо-культурні товариства, родини студентів тощо) й створення сприятливого полікультурного освітнього простору педагогічного університету; конкретизацією змісту професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів з урахуванням специфіки діяльності в полікультурному середовищі за допомогою запровадження трансдисциплінарного, компетентнісного та ситуативного підходів; виділення полікультурної складової в змісті варіативної частини професійної освіти й розробка на цій основі спецкурсів; планування та управління самостійною роботою студентів, її творче полікультурне спрямування; залучення майбутніх соціальних педагогів до науково-дослідницької діяльності в галузі полікультурності; включення до змісту ознайомлювальних та виробничих практик завдань, пов'язаних із професійною діяльністю в багатокультурному суспільстві; гармонізацією міжетнічних стосунків між суб'єктами педагогічного процесу через урахування

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

національно-психологічних особливостей у навчально-виховному процесі та міжетнічних стосунків у багатонаціональному колективі; виховання етнічної ідентичності й толерантності; організацією практичного навчання, зорієнтованого на подолання труднощів у комунікативних та інших формах взаємодії з членами різних етнічних спільнот і підвищення міжкультурної сензитивності; затвердженням атмосфери згуртованості, згоди й співпраці через організацію спільної участі суб'єктів у різноманітній аудиторній та позааудиторній діяльності; застосуванням доцільних активних та інтерактивних методів у полікультурній підготовці соціальних педагогів в умовах педагогічного університету.

Монографія складається з чотирьох розділів, у яких розкриті теоретико-методологічні основи полікультурної освіти, сутність полікультурної освіти як складової професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, полікультурна компетентність майбутніх соціальних педагогів як орієнтир та результат полікультурної освіти, а також запропоновано авторську модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів і доведено ефективність її реалізації в умовах вищого навчального закладу.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

1.1. Понятійно-термінологічне поле проблеми

Характерною ознакою більшості країн сьогодні є етнічне та культурне розмаїття. Торгівля, туризм, міжнародний діалог учених та діячів мистецтва, мобільність кваліфікованих спеціалістів і міграція призводять до того, що в одній країні проживають люди, які належать до різних культур¹.

Між тим глобалізація з притаманним їй залученням до політичних, екологічних, технологічних та економічних процесів усіх ресурсів земної кулі; концепцією нової форми власності як «спільного надбання людства», включно з океанами, атмосферою, космічним простором, ресурсами, науковими, технічними знаннями й мистецьким надбанням; загальною доступністю інформації та можливістю миттєвого поширення її транснаціональних потоків, як всеосяжне явище в сучасних соціокультурних умовах підштовхує людство до інтеграції, яка, зі свого боку, може призвести до формування однополярного світу з єдиним управлінським центром². Щоб цього не сталося, на думку Л. Гончаренко³, людство має розв'язати важливу проблему – збереження та розвиток культурної самобутності кожного народу. Отже, сучасна культурна глобалізація має, з одного боку, об'єднати різні культури, з іншого, – не допустити втрати кожною з них своєї неповторності. Результати такого процесу будуть залежати від шляху, яке обере людство. Один зі шляхів має філософське обґрунтування, оскільки полягає у врахуванні закономірностей діалектичного розвитку суспільства, коли єдине пронизує все багатоманіття і будь-яке одиничне складає багатоманітне ціле.

¹ Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма / Ч. Кукатас [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inliberty.ru/library/study/327/>

² Сюта Б. Глобалізаційні процеси як чинник периферизації музичної культури слов'янських народів / Б. Сюта // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. Випуск 4. – К. : Стилос, 2006. – С. 155.

³ Гончаренко Л. А. Перепідготовка вчителів у напрямку полікультурної свідомості в умовах інтеграції в європейський освітній простір / Л. А. Гончаренко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка : Серія «Педагогічні науки». – Вип. 2 (41). – 2005. – С. 200-204.

На сьогодні вчені (В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, О. Базалук, Н. Юхименко, С. Клепко, В. Кремень, В. Ільїн, В. Лутай та ін.) розгорнули найактуальнішу гуманітарну дискусію в цьому контексті навколо пошуку основи для розбудови відкритого полікультурного суспільства, переорієнтованого з ідеологізованої монополярної моделі на плюралістичну поліцентристську, адекватну викликам ХХІ ст. Важливим елементом такої основи постає зміст сучасної освіти, який повинен відповідати зазначеним соціальним очікуванням⁴.

Сучасна освіта – відкрита нелінійна система, якій притаманні: цілісність, мультикультуралізм, контекстуальність, діалогізм. За такої системи зберігається функція підготовки особистості, яка існуватиме в світі багатоманітних зв'язків, буде здатна орієнтуватися в швидкоплинному житті, оскільки вмітиме адекватно сприймати зміни, усвідомлювати мінливість як природну складову свого існування. Сьогодення спонукає людину глибше замислюватися над майбутнім, розробляти нові наміри й орієнтації⁵.

Визначаючи конкретні орієнтації для ХХІ ст., філософія освіти шукає їх через осмислення філософських роздумів щодо сенсу історії К. Ясперса, флуктації культур П. Сорокіна, відкритого суспільства К. Поппера, демократичних есе А. Товкілья, моральних роздумів А. Швейцера, духовної еволюції цивілізації М. Бердяєва, миротворчих орієнтацій А. Сахарова і Ф. Майора. Переживши різні види диктатури, тоталітаризму, расизму, насильства, людство усвідомило важливість справжніх цінностей, головними серед яких є фундаментальні пріоритети, на які має бути зорієнтована підготовка людини до життя в майбутньому відкритому суспільстві⁶.

Характерною рисою сучасного етапу розвитку людства є амбівалентність цивілізаційних процесів, що передбачає, з одного боку, розвиток тенденцій соціальної уніфікації, а з іншого, – прагнення особистості до збереження своєї національної, релігійної

⁴ Дороз В.Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови : монографія / Вікторія Федорівна Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 36.

⁵ Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 587 с.

⁶ Див. 5, с. 517.

та іншої ідентичності⁷. На думку американських науковців Г. Драйдена і Дж. Вос⁸, сучасна ситуація породжує певну парадоксальну закономірність: чим більше ми розбудовуємо єдину світову економічну систему, чим більше розвиваємо глобалізаційний стиль життя, тим більше наближаємося до того, що називається «культурним націоналізмом»; чим більше ми глобалізуємося і стаємо економічно взаємозалежними, тим більше діємо по-людськи, прагнучи підкреслити власну окремішність, зберегти власну мову, триматися рідних коренів і рідної культури; що більший розквіт технологій, то більше прагнення зберегти власну культурну спадщину в музиці, танцях, мові, мистецтві чи історії. Там, де окремі спільноти ініціюють нові напрями в освіті, можна простежити розквіт культурних ініціатив, а отже, потужне зростання особистої самооцінки. Культурний націоналізм є однією з шістнадцяти провідних тенденцій, що формуватимуть майбутнє як багатоманітний простір.

У контексті викладеного вище багатоманітність розуміється не лише як багатоетнічність чи поліконфесійність, а насамперед як багатокультурність (або полікультурність): спільне чи паралельне існування традиційної та модерної, аграрної та урбаністичної культур, усвідомлення власної ідентичності та сприйняття іншої на підставі розуміння коренів цієї ідентичності. Це значно актуалізує проблему взаємодії культур, їхньої рівності та діалогу, яка останнім часом дещо догматизувалася, політизувалася та ідеологізувалася⁹.

Проблема існування в полікультурному соціумі – це проблема кожної окремої особистості, групи людей і цілих країн, цивілізацій. Універсальними принципами людської життєдіяльності в усі часи були і залишаються толерантність у міжособистісних стосунках, гармонізація мовленнєвої взаємодії, емоційна співчутливість, мовленнєва гнучкість і варіативність, неагресивна семантика мовних засобів¹⁰. На ці положення спирається полікультурна освіта.

⁷ Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] ; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – С. 21.

⁸ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні : Пер. з англ. – Львів : Літопис, 2005. – С. 75.

⁹ Див.7, С. 21.

¹⁰ Дороз В.Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови : монографія / Вікторія Федорівна Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 17.

Полікультурна освіта є основною категорією нашого дослідження, дефініція якої – калька сформованого в західній інтелектуальній культурі в 70-і роки XX ст. поняття «Multicultural education», що виникло внаслідок активних міграційних процесів на американському континенті й передбачало освіту:

- яка ґрунтується на культурному плюралізмі, не замикається усвідомленням і розумінням міжкультурних відмінностей. Важливішим, ніж просто прийняття та підтримка цих відмінностей, є визнання прав різних культур на існування, мета культурного плюралізму може бути досягнута лише в разі повного визнання культурних відмінностей і ефективної програми, яка зробить культурну рівність реальною та значущою (звіт Американської асоціації викладачів педагогічних коледжів, 1974 р.¹¹);

- в якій усі сутнісні сторони й аспекти організації навчання спрямовані на задоволення потреб і здібностей представників різних культурних груп для забезпечення рівності та соціальної справедливості (збірник Асоціації з контролю й розробки навчальних планів, 1977 р.¹²);

- в якій віддзеркалюються ідеали культурного плюралізму (міжнародний педагогічний словник, 1977 р.);

- в якій репрезентуються дві чи більше культури, що відрізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою (Міжнародна енциклопедія освіти, 1994 р.)¹³.

Генезисові полікультурної освіти передували явища, що відбувалися в суспільно-політичному житті та впливали на освітні процеси. Так, у 60-х роках XX ст. поряд із поняттям багатокультурність починає вживатися термін мультикультуралізм, яким називали суспільство, що вміщує численні відмінні, але взаємопов'язані культурні традиції й практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства. Це так само накладає відбиток на сутність полікультурної освіти. На думку О. Грищенка, Н. Гончаренко, Є. Мягої¹⁴, із визнання

¹¹ Multicultural education through competency based teacher education / Ed. by W.A. Hunter. – AACTE, 1974.

¹² Grant, C A. The Evolution of multicultural Education in the United States : A Journey for human Rights & social Justice [online, valid 12.12.2008] http://iaie.org/1_turinpapers.html

¹³ International Dictionary of Education. Vol. 7. – Oxford, 1994. – P. 3963

¹⁴ Грищенко О. А. Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів (мультикультуралізм, багатокультурність, полікультурність) [Електронний ресурс] /

суспільства мультикультурним впливають два основні наслідки: переосмислення уявлень про культурну єдність (цілісність) суспільства, що включає відмову від спроб «інтегрувати» різні етнічні групи, оскільки інтеграція передбачає перетворення на «невід'ємну» частку провідної культури; переосмислення поняття культурного розмаїття: потрібно враховувати владні відносини, домінування (power relations) між різними культурними (етнічними, соціальними) групами, аналізувати міжкультурні взаємини.

За С. Драгоєвичем¹⁵, мультикультуралізм – це державна політика, яка «означає, що державні освітні й культурні органи мають визначати політику, конкретні заходи та ініціативи, які б надавали можливість різним культурам розвиватися поруч у межах однієї країни». Проте динамічнішою є концепція інтеркультуралізму, яка набула популярності в 1980-х роках. У ній наголошується саме на забезпеченні активного й позитивного діалогу різних культур у суспільстві, на їхньому взаєморозумінні та взаємобагащенні.

Різниця між двома концепціями полягає в тому, що мультикультуралізм спрямований тільки на збереження культур меншостей, яке призводить до консервації наявної ситуації, а інтеркультуралізм передбачає активний та позитивний діалог різних культур у суспільстві, метою якого є взаєморозуміння та взаємобагащення¹⁶. Відповідно з'являються й такі категорії, як мультикультурна (поліетнічна), інтеркультурна, полікультурна освіта¹⁷.

Г. Бейкер¹⁸, відомий науковець у сфері полікультурної освіти, чітко розводить поняття поліетнічної (multiethnic), полікультурної (multicultural) і глобальної, або інтернаціональної (global/international), освіти. Учена стверджує, що етнічна, пізніше

О. А. Гриценко, Н. К. Гончаренко, Є. А. Мягка. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2005_1_9.php

¹⁵ Sanjin Dragojevic, «Culture of Peace and Management of Cultural Diversity : Conceptual Clarifications», in: CULTURELINK, vol. 10. – , N 29. – November, 1999. – p. 133.

¹⁶ Гриценко О. Морока з мультикультуралізмом / О. Гриценко. – К. : Критика, 2001. – Ч. 11. – С. 23.

¹⁷ Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Дмитриев Г. Д. – М. : Народное образование, 1999. – С. 4.

¹⁸ Baker G. C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction / Baker G. C. – Addison-Wesley Publishing Company USA, 1994. – 217 p.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

поліетнічна, освіта спрямована на вивчення і засвоєння етносами своєї рідної оригінальної культури, мови, історії, літератури. Поліетнічна освіта є основою полікультурної освіти, оскільки остання ставить за мету виховання поваги, толерантності, вміння жити й взаємодіяти з представниками інших рас, культур, релігій на основі знання й розуміння відмінностей і спільності людських цінностей. Глобальне, або інтернаціональне, виховання відрізняється від поліетнічного й полікультурного тим, що воно не фокусується на вивченні етносів чи національних культурних особливостей. Воно розглядає специфіку різних країн, стиль життя, форми правління, місце держави у світовій спільноті, при цьому звертається увага й на національні, етнічні культури, які поширені в тій чи тій країні.

Повністю погоджуємося з дослідницею, що суспільне різноманіття включає етнічні й расові меншини, релігійні групи, мовні розбіжності, статеві відмінності, економічні умови, релігійні обмеження, фізичні й розумові вади, вікові групи тощо. Полікультурна освіта дає можливість особистості познайомитися й освоїти одну або ж декілька культур (систему цінностей, стиль життя чи мови), а також обов'язково виділяє роль особистості як представника певної національності в збереженні та розвитку культури цієї нації. Отже, Г. Бейкер показала взаємозв'язок і взаємовплив поліетнічної, полікультурної й глобальної, або інтернаціональної, освіти, що є принципово важливим для розуміння сутності концепції полікультурної освіти.

У Міжнародній енциклопедії освіти¹⁹ полікультурна освіта подається як важлива частина сучасної освіти, що сприяє засвоєнню особистістю знань про інші культури, з'ясуванню загального й особливого в традиціях, способі життя, культурних цінностях народів, вихованню молоді в дусі поваги до інокультурних систем.

Такому тлумаченню полікультурної освіти не суперечить і український словник зарубіжних педагогічних термінів, за яким вона є компонентом загальної освіти й спрямована на краще розуміння інших культур, сприяння встановленню позитивних відносин та взаєморозуміння між представниками різних культур країни, вихованню в дусі ненасильства й віротерпимості.

¹⁹ International Dictionary of Education. Vol. 7. – Oxford, 1994. – P. 3963.

Тісно пов'язаними з поняттям полікультурної освіти є категорії мети і завдань полікультурної освіти. У загальному розумінні мета тлумачиться як передбачуваний результат освітньої діяльності. Завдання конкретизують мету і послідовність дій, реалізація яких дозволяє досягти мети.

Сьогодні Україна йде в унісон з міжнародною спільнотою в реалізації ідей полікультурної освіти, ратифікуючи документи ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу, в яких відбита відповідна освітня стратегія. Серед них: Декларація принципів толерантності, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про права дитини, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії й переконань, Декларація про права людей, які належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин, Конвенція й Рекомендація ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в сфері освіти, Конвенція про захист прав людини й основних свобод – Європейська конвенція про права людини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Афінська декларація «Міжкультурна освіта: керування різномірністю, зміцнення демократії» та інші.

У цих документах містяться положення про мету та завдання полікультурної освіти:

- навчити людей жити разом, допомогти їм перетворити наявну взаємозалежність держав і етносів на свідому солідарність. З цією метою освіта повинна сприяти усвідомленню людиною свого коріння й визначенню місця, яке вона посідає в світі, та забезпечувати належні умови для виховання в молодого покоління шанобливого ставлення до інших культур (Доповідь міжнародної комісії ЮНЕСКО про глобальні стратегії розвитку освіти в XXI столітті)²⁰;

- виховувати молоде покоління в дусі толерантності (Декларація принципів толерантності)²¹;

- сприяти міжнародному взаєморозумінню, зміцненню миру в усьому світі, діяльності з боротьби проти колоніалізму й неокolonіалізму в усіх їхніх формах та проявах, проти всіх форм і

²⁰ UNESCO on the World Conference on Higher Education (1998). Higher Education in the Twenty-First Century : Vision and Action. Available: <http://perso.club-internet.fr/nicol/ciret/english/charten.htm>

²¹ Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_503

різновидів расизму, фашизму й апартеїду, а також інших ідеологій, що породжують національну та расову ненависть (Рекомендації щодо виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці і миру, поваги до прав людини й основних свобод, прийнятих Генеральною Конференцією ООН з питань освіти, науки, культури (1974 р.)²²;

– розвивати в молодого покоління здатність пристосуватися до середовища праці та життя, визначеного іншими культурами (Біла Книга освіти та професійної підготовки, 1995 р.)²³;

– боротися із забобами, що ведуть до расової дискримінації, заохочувати до взаєморозуміння, толерантності і дружби між націями та расовими або етнічними групами (Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації)²⁴.

Крім того, в міжнародних документах пропонуються шляхи реалізації основних ідей полікультурної освіти: поширення ідей європейського виміру в освіті та професійній підготовці, заохочення до вивчення іноземних мов, збільшення мобільності осіб, які навчаються та проходять професійну підготовку (Європейська програма «Освіта в Європі: різні системи навчання – спільні завдання до 2010 року», 2002 р.)²⁵; пропагування ідеї освіти в міжкультурному контексті на рівні середньої та вищої школи, а також у позашкільних навчальних закладах (Європейська конвенція з прав людини, 1950 р.)²⁶; розробка навчальних методик для формування толерантності на систематичній і раціональній основі, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства і відчуження

²² Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці і миру, поваги до прав людини і основних свобод, прийняті Генеральною Конференцією ООН з питань освіти, науки, культури (1974 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>

²³ Міжкультурна освіта у світлі документів Ради Європи та Європейського Союзу – [Електронний ресурс] / Мирослав Селятицький. – Режим доступу : http://zippo.net.ua/index.php?page_id=588

²⁴ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : Прийнято ООН від 12.12.1965; ратифіковано Президією ВР УРСР 21.01.1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU66K01U.html

²⁵ Європейська програма «Освіта в Європі : різні системи навчання – спільні завдання до 2010 року», (2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>

²⁶ Європейська конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua>

(Декларація принципів толерантності)²⁷; створення демократичної школи, співпраця з батьками, місцевими спільнотами та громадськістю (Декларація «Міжкультурна освіта: управління різноманітністю, зміцнення демократії»)²⁸.

Ідеї полікультурності закладені в найголовніших законодавчо-правових документах з питань освіти в Україні: Законі України про освіту, Національній доктрині розвитку освіти, Законі про дошкільну освіту, Законі про загальну середню освіту, Державному стандарті базової й повної середньої освіти, Законі про позашкільну освіту, Законі про вищу освіту, Концепції гуманітарної освіти України, Концепції національного виховання, Концепції громадянського виховання та інших.

Концепція національного виховання²⁹ декларує: національне виховання поширюється як на українців, так і на представників інших народів, які живуть в Україні. Принцип етнізації виховного процесу передбачає надання широким можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування власної національної гідності.

Як один із провідних принципів виховання громадянина в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності»³⁰ зазначається принцип полікультурності. Його реалізація означає, що в процесі громадянського виховання мають створюватись умови для формування особистості, вихованої в національній культурі і водночас відкритої іншим культурам, ідеям і цінностям. Тільки така особистість, наголошується в Концепції, здатна зберегти свою національну ідентичність, оскільки глибоко усвідомлює національну культуру як невід'ємну складову світової культури.

У Національній доктрині розвитку освіти³¹ наголошується на таких пріоритетних завданнях сучасної освіти, як-от: збереження та

²⁷ Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_503

²⁸ Декларація «Міжкультурна освіта: управління різноманітністю, зміцнення демократії», 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cen.iatp.org.ua/index.html>

²⁹ Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 4.

³⁰ Концепція громадянського виховання. Міністерство освіти і науки України // Інф. Зб. Мін. освіти України. – 2000. – № 22. – С. 8.

³¹ Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – 472 с.

збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які живуть в Україні; формування культури міжетнічних і міжособистісних стосунків; виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу.

Основні завдання полікультурної освіти визначені в рекомендаціях Міністерства освіти і науки України до концепції полікультурної освіти в Україні³²: забезпечення законних прав, задоволення освітніх і культурних потреб національних (етнічних), мовних, культурних меншин; формування в молодих громадян України всіх національностей повноцінних уявлень про етнічне й мовно-культурне різноманіття сучасного українського суспільства та внесок різних етнічних груп і народів-сусідів у нашу історію й культуру, знань про мови й культури великих і малих народів, що населяють Україну, переконаності в цінності культурного різноманіття та плюралізму; виховання в представників усіх національностей взаємного розуміння, поваги й толерантності, здатності до міжетнічного й міжкультурного діалогу, віри в необхідність мирного розв'язання конфліктів і проблем; закріплення процесів «деколонізації свідомості» молодого покоління наших громадян усіх національностей, подолання комплексів культурної меншовартості, другорядності власних культур стосовно культур колишньої радянської метрополії чи до глобальних мас-культурних імперій; виховання лояльних, патріотичних громадян демократичної України.

В окремих зарубіжних та українських наукових дослідженнях наявні концептуальні підходи до визначення мети, завдань, змісту, організації полікультурної освіти в навчальних закладах. Наприклад, американські дослідники (С. Ніето³³ та ін.) мету полікультурної

³² Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / За ред. О. Гриценка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_3.php

³³ Nieto S. Affirming diversity : The sociopolitical context of multicultural education. – 3-rd ed. – New-York : Longman, 2000. – P. 130-148.

освіти вбачають у збереженні й розвитку усього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, які існують у певному суспільстві, в передачі цієї спадщини молодому поколінню. Її завданнями є розробка освітньої політики, програм підготовки вчителя, змісту освіти, створення доброзичливого психологічного й морального клімату та стосунків між усіма учасниками освітнього процесу на всіх його рівнях, де кожна молода людина, незалежно від етнічного походження, фізичних рис, статі й родових орієнтацій, вікових, релігійних відмінностей, мала б усі необхідні можливості для свого інтелектуального, соціального та психологічного розвитку.

На думку російських дослідників, мета полікультурної освіти – за допомогою школи та інших освітніх інститутів, сім'ї та громадських організацій сприяти створенню в Росії демократичної держави, яка характеризується: толерантністю поглядів, суджень людей; визнанням та розвитком культурного плюралізму в суспільстві; рівними правами, обов'язками та можливостями для всіх громадян; ефективною участю всіх і кожного в прийнятті рішень, які стосуються як особистого життя людини, так і суспільства; справедливістю всіх і кожного; свободою вибору; повагою до рішень більшості та захистом прав меншин; повагою до права вільного вибору людиною своїх культурних ідентичностей (Г. Дмитрієв)³⁴; формувати полікультурно компетентну особистість, здатну до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональному та полікультурному середовищі, яка володіє розвинутим почуттям розуміння та поваги до інших культур і вміє жити в мирі та злагоді з людьми різних національностей, рас, вірувань (В. Макаєв, З. Малькова, Л. Супрунова)³⁵.

Мають свій погляд на мету полікультурної освіти й українські науковці: навчити молоду людину знаходити своє місце стосовно інших, дати їй засоби урізноманітнити свої взаємини з іншими й пізнати різні культурні прояви свого оточення, включаючи конфліктні ситуації (Л. Горбунова)³⁶; формувати в особистості

³⁴ Дмитриев Г. Д. Многокультурность как дидактический принцип / Г. Д. Дмитриев // Педагогика. – 2000. – № 10. – С. 4-9.

³⁵ Макаев В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. Макаев, З. Малькова, Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 6.

³⁶ Горбунова Л. Интеркультурна освіта у проблемному полі ідентичностей // Вища освіта України. – К. – № 1. – 2003. – С. 59-65.

готовність до активної діяльності в сучасному соціокультурному середовищі, здатність зберігати свою ідентичність, прагнення до поваги та розуміння інших культурно-етнічних спільнот, уміння жити в мирі та злагоді з представниками різних расових, етнічних, культурних, релігійних груп (Л. Гончаренко)³⁷; залучати молодь до вивчення вітчизняної та світової культурної спадщини, формувати в особистості світоглядну установку на конструктивну взаємодію з представниками різних культур і народів (Л. Чередниченко)³⁸.

Р. Агадуллін³⁹ вважає, що основна мета полікультурної освіти полягає у формуванні особистості, вільної від негативних етнокультурних стереотипів, що володіє розвинутим почуттям інших культур і поваги до них, що вміє жити в мирі й злагоді з людьми будь-яких національностей і віросповідань. Відповідно до поставленої мети дослідник визначив головні завдання полікультурної освіти в Україні: «1) глибоке й усебічне опанування культури рідного народу як обов'язкової умови прилучення до інших культур; 2) формування уявлень про розмаїття культур у світі й у нашій країні, розуміння й внутрішнє прийняття рівноправності народів і рівноцінності їхніх культур, виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей як чинника поступального розвитку світової цивілізації й самореалізації особистості; 3) створення умов для прилучення та інтеграції юного покоління до культури інших народів, переважно тих, які проживають в Україні; 4) побудова громадянського виховання на основі поліцентричної моделі національної культури, що забезпечує єдність громадянських та етнокультурних інтересів особистості; 5) виховання представників усіх національностей у дусі взаєморозуміння, довіри й толерантності, готовності до позитивного міжетнічного й міжкультурного діалогу; 6) формування й розвиток умінь і навичок взаємодії з носіями інших культур». Поставлені автором завдання повинна вирішувати система

³⁷ Гончаренко Л. А. Формування готовності вчителів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища в системі післядипломної освіти : дис ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Гончаренко Любов Анатоліївна. – Херсон, 2006. – С. 52.

³⁸ Чередниченко Л. А. Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. н. : 13.00.04 / Любов Анатоліївна Чередниченко. – Х. : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – 2012. – С. 48-49.

³⁹ Агадуллін Р. Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект / Р. Р. Агадуллін. // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3. – С. 24.

освіти України, оскільки в них відображена соціокультурна специфіка країни.

В. Болгаріна, І. Лощенова⁴⁰ подають свій погляд на полікультурну освіту: «...така освіта, для якої ключовим поняттям є культура як вселюдське явище; це засіб допомогти особистості в подоланні шляху від засвоєння етнічної, національної культури до усвідомлення спільності інтересів народів у їхньому прагненні до миру, злагоди, прогресу через культурний розвиток».

Дослідники полікультурної освіти в умовах загальноосвітніх закладів (Л. Голік, Т. Клинченко, М. Красовицький, Г. Левченко та ін.)⁴¹ розглядають її як організацію й зміст навчально-виховного процесу, життя та діяльності учнів, взаємостосунків, що забезпечує ознайомлення з культурою народів, які живуть в одній країні, створення умов для виникнення між ними почуття довіри і солідарності, вміння взаємодіяти.

Утім, розкриваючи мету, зміст, особливості організації полікультурної освіти в навчальному закладі, більшість зарубіжних і українських дослідників наголошують на таких її цінностях, як-от: мир, злагода, добро, толерантність, гуманність, рівність, справедливість, демократичне суспільство та інші. На думку вчених (З. Бернц⁴², Л. Гончаренко⁴³, Д. Колнік, С. Ніето⁴⁴, Ф. Чін⁴⁵ та ін.), для полікультурної освіти важливі як універсальні цінності, які виходять за межі групових ознак, так і всі ті різноманітні цінності, які визначають групову приналежність і створюють унікальні культури та погляди на світ. Універсальні цінності містяться в культурних, релігійних та національних традиціях. Якими б різними не були ці традиції, вони породили багато спільних рис у різних народів, незалежно від часу та відстані.

⁴⁰ Болгаріна В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгаріна, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – №1. – С. 3.

⁴¹ Голік Л. О. Полікультурна освіта в Україні / Голік Л. О., Клинченко Т. В., Красовицький М. Ю., Левченко Т. І. // Завуч. – 1999. – № 29. – С. 4.

⁴² Bernth Z., Yee Manning. Multicultural Education of Children and Adolescents. – Neebham. – 1983. – 365 p.

⁴³ Гончаренко Л. А. Полікультурність у змісті освіти / Л. А. Гончаренко // Таврійський вісник освіти. – №4. – 2003. – С. 84-87.

⁴⁴ Nieto S. Affirming diversity : The sociopolitical context of multicultural education. – 3-rd ed. – New-York : Longman, 2000. – P. 130-148.

⁴⁵ Gollnick D., Chinn Ph. Multicultural Education in a Pluralistic Society. – N-Y., 1998. – P. 47-64.

Отже, запровадження полікультурної освіти в Україні дає можливість особистостям глибоше вивчити та усвідомити розмаїття народів, що населяють світ. Культурні відмінності, які визначають приналежність людини до тієї чи тієї групи, є проявом розмаїття цінностей і точок зору. Відмінності між культурами, що відображені в смаках людей, їхньому стилі життя та поглядах на світ, є продуктом еволюції кожного народу і його пристосування до свого середовища існування. Тому полікультурна освіта допоможе тим, хто навчається, побачити в розмаїтті загальне.

Ми розглядаємо полікультурну освіту як педагогічне явище, яке необхідно визначати з позицій системного підходу, що передбачає погляд на освіту як певну специфічну систему.

Слово «система» досить широко використовується в педагогічній літературі в поєднанні з поняттями «освіта», «виховання», переважно в значенні плану, порядку, розташування складових частин цілого, а також стосовно поглядів визначних педагогів як синонім стрункого, правильного, обґрунтованого, послідовного вчення.

Основними ознаками системи, за Н. Мосейнюк⁴⁶, є: а) наявність компонентів, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами і явищами; б) наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами; в) наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат; г) наявність у структурі системоутворювальних зв'язків, які об'єднують компоненти, як блоки, частини в єдину систему; д) взаємозв'язок з іншими системами.

Системи, за допомогою яких реалізуються педагогічні процеси, визначаються як педагогічні системи з певними елементами або об'єктами і їхніми взаємозв'язками або структурами та функціями.

Численні підходи до визначення поняття «педагогічна система» можна об'єднати у дві групи. У першій групі визначень як істотна ознака вказується цілісність (В. Беспалько, Л. Вікторова, Ю. Конаржевський, П. Третяков, Т. Шамова та ін.), в другій групі – система розглядається як сукупність елементів разом з відносинами між ними (О. Ковальов, Ф. Корольов, Н. Кузьміна, І. Радченко та ін.).

⁴⁶ Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Неля Євтихіївна Мойсеюк. – [5-те вид., доп. і перероб.]. – К. : Кондор, 2007. – 656 с.

Нам імпонує визначення педагогічної системи, яке дала Л. Вікторова⁴⁷: впорядкована множина взаємопов'язаних компонентів, що утворюють цілісну єдність, підпорядковану цілям, спрямовану на виховання й навчання. При цьому Л. Вікторова зауважує, що провідним принципом організації системи є принцип цілісності, оскільки саме він включає в себе і структуру, без якої неможливе створення системи, і зв'язки, без яких неможливе її функціонування.

Розуміючи під педагогічною системою, яка характеризується цілеспрямованим до розвитку того, хто навчається, функціонуванням, особливими структурами, зв'язками й відносинами між її елементами, І. Радченко⁴⁸ подає її структуру у вигляді формули $\Sigma:((M),(X),F)$, де педагогічна система M своїми елементами має: педагога, того, хто навчається, зміст освіти й виховання (здебільшого, регламентований певними планами й програмами), засоби навчання й виховання (в найзагальнішому випадку – умови навчання й виховання); X – зв'язки та відносини між цими елементами, які реалізуються у вигляді методів і прийомів, організаційних форм навчання й виховання, а також різних форм і видів спілкування між педагогом і тим, хто навчається, тих, хто навчається, один з одним, їх ставлення до змісту та засобів навчання й виховання.

Якщо у формулу вводиться системоутворювальний фактор – G , вона тоді набуває вигляду: $\Sigma:((M),(X),F,G)$. Педагогічна система складно взаємодіє з середовищем, особливо соціальним. Ця її взаємодія позначається не тільки на характеристиці (властивість системи), а й на основних системоутворювальних факторах, які позначені – G .

F -функція (нова властивість) системи визначається як формування, розвиток особистості того, хто навчається, а системоутворювальним фактором G вважається діяльність, яка набуває різного характеру й забарвлення в тих чи тих педагогічних системах, що функціонують у різних соціальних та етнічних умовах.

⁴⁷ Вікторова Л. Г. О педагогических системах / Л. Г. Викторова. – Красноярск : Изд-во Красноярского университета, 1989. – С. 36.

⁴⁸ Радченко І. До питання про педагогічні системи, педагогічні процеси і педагогічні технології / Ігор Радченко // Сучасні наукові дослідження у галузі професійної педагогічної освіти : матеріали Всеукраїнського науково-методичного семінару (м. Умань, 30 березня 2012 р.) / ред. кол. : Ткачук Л. В. та ін. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – С. 72-76.

Структурою (розміщенням, розташуванням елементів) системи є елементи (компоненти), які виділені на основі певних критеріїв. Компонентами системи, в якій здійснюється педагогічний процес, є: педагоги, вихованці, умови виховання. Сам педагогічний процес характеризується метою, завданнями, змістом, методами, формами взаємодії педагогів і вихованців, а також досягнутими при цьому результатами.

О. Ковальов⁴⁹ визначає такі компоненти педагогічної системи: «сукупність людей, що беруть участь у процесі навчання; предмет навчання – знання, накопичені суспільством (суспільна культура); множина семіотичних структур, за допомогою яких здійснюється кодування й накопичення інформації; сукупність людей, що перетворюють наукові знання на доступні для тих, хто навчається; компоненти управління: сукупність «фільтрів» (програми, підручники, посібники тощо); способи досягнення цілей – засоби, форми, методи педагогічного впливу; педагоги, що виконують низку специфічних функцій, основною є функція управління педагогічним процесом».

У педагогіці існують численні варіанти моделювання педагогічних систем. Однією, яка найчастіше використовується в психолого-педагогічних роботах, є модель педагогічної системи в теорії професійно-педагогічної діяльності, запропонована Н. Кузьміною⁵⁰, в межах якої виділяється п'ять структурних елементів: 1) цілі освіти; 2) суб'єкт педагогічної діяльності; 3) об'єкт педагогічної діяльності; 4) предмет їхньої спільної взаємодії; 5) засоби педагогічної комунікації. Цілями освіти виступають новоутворення в особистості (компетенції, знання, вміння, здібності тощо), заради яких організується освітній процес у конкретному навчальному закладі. Суб'єкт педагогічної діяльності – це педагог, педагогічний колектив, певною мірою студент або група студентів, що виступають організаторами освітнього процесу. Об'єкт педагогічної діяльності – це студент або студентський колектив, на освіту яких спрямована діяльність суб'єктів. Предметом спільної взаємодії суб'єкта та об'єкта є знання (інформація) та вміння (способи діяльності). Засоби

⁴⁹ Ковалев А. П. Педагогические системы : оценка текущего состояния и управление : Учеб. пособие / Ковалев А. П. – Харьков : Харьковский гос. ун-т, 1990. – С. 15.

⁵⁰ Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1990. – 119 с.

педагогічної комунікації – це напрямки й характеристики організації взаємозв'язків між цілями освіти, суб'єктами та об'єктами педагогічної діяльності, предметом їхньої спільної взаємодії.

П. Підкасистий⁵¹ виокремлює в педагогічній системі постійні складові, до яких відносить мету навчання, діяльність педагога (викладання), діяльність студентів (навчання) і результат, та змінні складові: зміст навчального матеріалу, методи навчання, матеріальні засоби навчання, організаційні форми навчання.

Екстраполюючи вчення українського дидакта К. Баханова⁵² про педагогічну систему в загальноосвітній школі на вищий навчальний заклад, можна розкрити її сутність як узагальнену модель полікультурної освіти. Так, у сучасній педагогіці навчання трактується як процес послідовної взаємодії педагога й студентів, спрямований на засвоєння всіх компонентів змісту освіти, а виховання – цілеспрямована виховна діяльність педагога для досягнення певних виховних цілей. До структури навчання й виховання включені діяльність викладача та діяльність студентів, де і викладач, і студент виступають суб'єктами власної діяльності. Тому взаємодія між ними має характер суб'єкт-суб'єктних відносин. Це дозволяє виявити в педагогічній системі суб'єкт-суб'єктний компонент, до якого належать студенти з їхніми потребами, пізнавальними можливостями тощо, викладачі з їхньою компетентністю, мотивацією, стилем роботи та відносинами, які складаються між суб'єктами навчання. Спрямованість процесу навчання й виховання виявляється в цільовому компоненті педагогічної системи, який відбиває ідеальні уявлення про бажані результати навчання й виховання в їхніх конкретних вимірах. Система знань, умінь, навичок, способів діяльності, досвіду творчої діяльності, система цінностей, ставлення і поведінки, тобто те, що засвоюється студентами під час навчання й виховання, складає змістовий компонент педагогічної системи. І, нарешті, механізм процесу навчання й виховання: засоби, за допомогою яких він відбувається, його форми, методи, прийоми, включаючи контроль та оцінювання результатів, моделювання процесу загалом, – можна

⁵¹ Педагогика / Под ред. П. И. Пидкасистого : учебник. – М. : Рос. пед. агентство – М., 1996. – С. 123.

⁵² Баханов К. О. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти : монографія / Костянтин Олексійович Баханов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – С. 38.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

виокремити в організаційно-технологічний компонент. Отже, педагогічна система являє собою стійку сукупність (конструкцію) суб'єкт-суб'єктного, цільового, змістового й організаційно-технологічного компонентів. Це певним чином організована взаємодія викладача й студентів, спрямована на засвоєння останніми змісту освіти для набуття ними певних якостей особистості.

Схематично структура педагогічної системи як узагальнена модель полікультурної освіти в університеті представлена на рисунку 1.

Рис. 1. Структура педагогічної системи як узагальнена модель полікультурної освіти в університеті

Згідно з теорією систем, усі складні об'єкти групуються за певними принципами. Одним із головних принципів побудови системи є цілісність, за якою всі елементи системи утворюють єдине ціле, але її властивості не вичерпуються особливостями її складових, не зводяться до них. Навпаки, властивості компонентів залежать від системи, до якої вони входять. Кожна система навчання має у своїй структурі суб'єкт-суб'єктний, цільовий, змістовний та організаційно-технологічний компоненти, але в різних педагогічних системах вони набувають різного змісту. Цілісність системи передбачає наявність у ній такого ступеня взаємозв'язку між усіма її компонентами, коли зміни в одному з них викликають зміни в інших та в системі загалом. Однак при зміні компонентів системи наявна мережа зв'язків і відносин в системі зберігається, що свідчить про її структурність⁵³.

Структурність – наступний принцип педагогічної системи. Кожній системі притаманний певний характер і механізм зв'язків та відношень між її компонентами, який порівняно з окремими складовими всієї системи є вирішальним у її поведінці. У структурі будь-якої системи, в переплетінні складних зв'язків і взаємодій елементів існують найсуттєвіші, визначальні для певної системи, які називають системоутворювальними.

Системам притаманна ієрархічність. Це означає, що кожен компонент системи – підсистема – так само може розглядатися як самостійна система, а система, що досліджується в цьому випадку, становить один з компонентів більш широкої системи. Ієрархічність системи зумовлює подвійне використання поняття «система». У широкому розумінні педагогічна система охоплює весь процес навчання й виховання, вимагає організаційних форм і добору методів, прийомів і засобів навчання й виховання; поєднання всіх компонентів у струнку конструкцію; чіткого визначення змісту освіти; певної позиції викладача й студентів у навчанні й вихованні; характеру відносин між ними; реалізації комплексу педагогічних завдань, що ґрунтуються на визначеній педагогічній концепції⁵⁴. У вузькому значенні – це складова широкої системи освіти (його підсистема), яка охоплює її окремих компонент або його частину.

⁵³ Баханов К. О. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти : монографія / Костянтин Олексійович Баханов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – С. 38.

⁵⁴ Див. 53, с. 39.

Системи знаходяться у взаємозалежності з навколишнім середовищем. Вони формуються й виявляють свої властивості в процесі взаємодії з ним, активно впливаючи на останнє. Через те, що кожна педагогічна система є принципово складним утворенням, її дослідження потребує побудови багатьох різних моделей, кожна з яких може описувати лише окремі аспекти системи. Отже, полікультурну освіту можна розглядати як підсистему загальної системи професійної підготовки фахівців у виші.

Попри таке розуміння полікультурної освіти вважаємо за доцільне розглянути інші точки зору, які не суперечать нашій, але розкривають сутність феномена полікультурної освіти як нової освітньої стратегії (Р. Агадулін, Л. Воротняк, О. Джуринський, В. Подобед та ін.), освітньої реформи (І. Бессарабова та ін.), освітньої політики (А. Белогуров та ін.), процесу й результату соціалізації особистості (Н. Якса та ін.), нового підходу організації навчально-виховного процесу (Д. Бенкс та ін.), дидактичного принципу (К. Баханов, С. Баханова, Є. Більченко, В. Венгерська, П. Вербицька, Г. Дмитрієв, П. Кендзьор, І. Костюк, С. Терно та ін.), засобу навчання (В. Болгаріна, І. Лощенова та ін.) тощо.

У Рекомендаціях Міністерства освіти і науки України до концепції полікультурної освіти в Україні⁵⁵ наголошується, що полікультурна освіта – це відповідна побудова навчальних програм, підручників, методів навчання, а також системи навчальних закладів, яка б передбачала розв'язання цих завдань, що дає підстави до розуміння полікультурної освіти як принципу організації педагогічного процесу в системі освіти.

Слушною в цьому контексті є думка Е. Соколової⁵⁶, яка вважає, що інтеграція культури миру в усі навчальні предмети та позанавчальні заходи вимагає створення нових навчально-виховних програм, підручників і посібників, пронизаних ідеями культури миру й ненасильства, співробітництва і партнерства. При цьому, на думку вченої, позитивні зміни в дусі культури миру й толерантності

⁵⁵ Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / За ред. О. Грищенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_3.php

⁵⁶ Соколова Э. Образование – путь к культуре мира и толерантности / Э. Соколова. // Народное образование. – 2002. – №2. – С. 112.

повинні торкнутися всіх ланок освітньої системи – від дитячого садка до інститутів підвищення кваліфікації вчителів. Рекомендується використовувати три основні шляхи: а) у процесі вивчення всіх предметів; б) через міждисциплінарні зв'язки; в) у вигляді спеціальних курсів і занять.

На думку українських науковців (К. Баханов, С. Баханова, Є. Більченко, В. Венгерська, П. Вербицька, П. Кендзьор, І. Костюк, С. Терно)⁵⁷, ситуація, яка склалася, вимагає від освітньої системи України запровадження полікультурної освіти як наскрізного принципу, який має бути покладено в основу всієї виховної діяльності від дошкільних навчальних закладів до університетів, а також позашкільних освітніх установ. Він передбачає створення рівних можливостей для кожної особистості на освіту й культурний розвиток (незалежно від її культурної, релігійної та соціальної приналежності); сприяє формуванню відкритого демократичного суспільства, представляючи різні, часом відмінні, культурні цінності як рівноцінні; запобігає дискримінації за расовими і національними ознаками, усуваючи почуття зверхності однієї раси чи нації над іншою; підтримує повагу до людини, розвиваючи усвідомлення цінності кожної окремої особистості, здатність до емпатії; зменшує догматизм, пропагує соціальну рівність, оскільки кожній людині надає рівну цінність.

Отже, із зазначеного вище виходить, що полікультурна освіта – це педагогічний принцип, що має бути покладений в основу навчально-виховного процесу, спрямованого на прищеплення дітям та молоді системи національних і загальнокультурних цінностей, розвиток комунікативних і емпатійних якостей, що дозволяє здійснювати їм міжкультурну взаємодію, виявляти розуміння «іншості» й толерантність у стосунках з носіями різних культурних традицій. Не відкидаючи повністю таке розуміння полікультурної освіти, ми розглядаємо її як педагогічне явище, яке необхідно визначати з позицій системного підходу.

Цікавим є підхід до сучасної полікультурної освіти американського вченого Д. Бенкса⁵⁸, в основу якого покладено

⁵⁷ Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] / за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – С. 23.

⁵⁸ Banks J. Multicultural Education : Theory and Practice. – Boston : Allyn and Bacon, 1981. – 326 p.

розуміння культури й тієї ролі, яку етнічна приналежність відіграє в американському суспільстві. Науковець формулює головну мету такої освіти – допомагати молодому поколінню розвивати міжкультурну компетентність. Досягти цієї мети можливо за умови запровадження принципу багатоманітності.

У змісті полікультурної освіти для сучасних американських шкіл Д. Бенкс виділяє чотири моделі: модель А – навчальні курси побудовані на англо-американських перспективах; модель В – зміст освіти залишається англо-американським, але його доповнює етнічний компонент; модель С – навчальні курси побудовані так, щоб школярі вивчали історію та соціальні події з точки зору різних етнічних груп; модель D – школярі вивчають історичні та сучасні події в багатонаціональній перспективі, з позиції етнічних груп, що населяють інші держави. Реформуючи зміст шкільної освіти, автор вважає, що більш прийнятним шляхом є рух від моделі А до С.

Д. Бенкс переконаний, що полікультурна освіта буде ефективною лише за умов: заохочення й поваги до принципу різноманіття; інтегрування етнічного змісту до всіх предметів протягом усіх років навчання; доступності для тих, хто навчається, об'єктивної інформації з історії й культури етнічних груп; наявності систематичних, усеосяжних, обов'язкових і постійно чинних програм підготовки й удосконалення педагогів; зміни культури школи та її навчальної програми настільки, наскільки цього потребує відображення культур і освітньої мети дітей – представників різних етнічних груп; спрямованості змісту освіти на формування цінностей, стосунків та способів поведінки, що підтримують етнічний плюралізм; реалізації міждисциплінарного підходу. Тож Д. Бенкс має погляд на полікультурну освіту як цілісний педагогічний процес.

У такому руслі розглядає полікультурну освіту українська дослідниця Н. Якса⁵⁹. Розв'язуючи проблему її запровадження у вишій, вчена визначає це явище як процес і результат цілеспрямованої, інституціоналізованої, педагогічно організованої й планомірної соціалізації людини, що включає розвиток складної системи знань, умінь, навичок, а також формування поваги до мови і культури всіх

⁵⁹ Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К. НАПН, 2009. – 574 с. С. 187

етнічних груп, що здійснюється в інтересах суб'єктів та суспільства, до якого вони належать.

Філософське осмислення полікультурної освіти як стратегічного напрямку сучасної національної освіти знаходимо в працях В. Андрущенко⁶⁰, який зазначає, що полікультурна освіта розширює горизонти освітньої діяльності, сприяє формуванню в індивіда поліфонічного сприйняття світу, культивує толерантність як моральний ідеал та норму поведінки. Керуючись принципами такої освіти, педагоги виховують повагу та визнання мов і культур усіх етнічних груп. Запровадження такої освіти забезпечить усім, хто навчається, незалежно від статі, соціальної, етнічної, расової, релігійної культурної приналежності, рівні можливості на здобуття освіти в навчальних закладах.

Заслугує на увагу в цьому контексті думка О. Сухомлинської⁶¹ щодо структури національної освіти, яка виокремила «три концентричних кола в національній освіті: перше, найширше, – це весь зміст освіти (загальнолюдський, національний), представлений у навчальному процесі різних освітніх закладів, друге коло, меншого радіуса, – це зміст, створений представниками різних націй, які працювали на теренах України; третє коло, найменше, – це власне український національний компонент освіти». На думку І. Дзуби, такою є і структура культури кожного народу (особливо в багатонаціональних країнах), оскільки жоден народ не живе своєю власною культурою і жодна культура не існує в окремому вигляді.

Визначаючи полікультурну освіту як загальну стратегію, що теоретично відображає реальні процеси сучасного культурно-освітнього життя, зокрема прагнення різних культур до зближення і до взаємного вивчення, сприяє розвитку терпимості й культурного плюралізму, російський учений В. Подобед⁶² формулює її завдання так: «вивчення якомога більшої кількості культурних моделей та

⁶⁰ Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. П. Андрущенко. // Таврійський вісник освіти. – 2004. – № 1. – С. 4-12.

⁶¹ Сухомлинська О. В. Деякі питання етимології педагогічного знання / Ольга Василівна Сухомлинська // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 3-7.

⁶² Образование взрослых на рубеже веков : вопросы методологии, теории и практики : монография: в 4-х т. / науч. ред. В. И. Подобед. – Екатеринбург, 2000. – Т. 2. Кн. 2. – С. 93.

образів культури з «картинами світу», що її супроводжує, – всієї їхньої розмаїтості, без абсолютизації або прийняття за ідеал якоїсь окремої культури (морально-етичної, релігійної системи, образу соціального устрою), переконання учнів у відносності будь-якої ціннісної ієрархії, будь-якого уявлення про необхідне, про істинне тощо; формування терпимості та толерантності відносно інокультурного буття як інструмента міжнаціонального спілкування, переконання в неприпустимості расистських, шовіністичних та націоналістичних проявів у будь-якій сфері культурного життя; вивчення демократичних цінностей, які є єдиною можливою системою цінностей, гарантом збереження розмаїття за умови рівності та вільного розвитку всіх культур».

Подібної думки дотримується й О. Джуринський⁶³, який вважає, що усвідомлення різноманітності, багатокультурності світу та його цілісності, взаємозв'язку, взаємозалежності культур є базовою ідеєю концепції полікультурної освіти. Він підкреслює, що сучасна людина живе в умовах різноманітного расового, національного, релігійного й культурного оточення, тому важливою умовою плідного співіснування та гуманістичної дії людей є глибоке знання власної національної культури та розуміння особливостей і традицій інших народів.

Визначення полікультурної освіти як нової освітньої стратегії подають і українські науковці Р. Агадулін та Л. Воротняк. При цьому Л. Воротняк⁶⁴ наголошує на тому, що така освітня стратегія визначає структурно-змістову організацію навчально-виховного процесу, характер викладання навчальних дисциплін і методику виховної роботи на основі принципів гуманізму, культурного діалогу, врахування культурно-психічних чинників у формуванні особистості з новим мисленням, новим ставленням до життя, вільної від негативних етнокультурних стереотипів, з позицією громадянина світу, члена світового співтовариства, здатного приймати

⁶³ Джуринский А. Н. История зарубежной педагогики : учеб. пособие для вузов / Александр Наумович Джуринский. – М. : «ИНФРА – М», 1998. – 272 с.

⁶⁴ Воротняк Л. І. Педагогічна технологія формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Воротняк Людмила Іванівна. – Хмельницький : Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 36-37.

відповідальні рішення за себе, за свою країну, за світ, в якому живе, за все, що відбувається на нашій планеті.

За І. Бессарабовою⁶⁵, полікультурну освіту можна визначити як: особливий спосіб мислення, заснований на ідеях свободи, справедливості, рівності; освітню реформу, спрямовану на перетворення традиційних освітніх систем з тим, щоб вони відповідали інтересам, освітнім потребам і можливостям вихованців незалежно від расової, етнічної, мовної, соціальної, гендерної, релігійної, культурної приналежності; міждисциплінарний процес, який пронизує зміст усіх дисциплін навчальної програми; методи і стратегії навчання; взаємостосунки між усіма учасниками навчально-виховного середовища; процес залучення вихованців до багатства світової культури через послідовне засвоєння знань про рідну й загальнонаціональну культури; формування вміння критично аналізувати будь-яку інформацію, щоб уникати помилкових висновків; формування толерантного ставлення до культурних відмінностей.

У контексті порушеної проблеми заслуговує на увагу думка А. Белогурова⁶⁶, який стверджує, що в розвитку освіти важливо спиратися як на загальноцивілізаційні орієнтири, так і враховувати історично задану етнічну багатовимірність соціуму. Саме в діалектиці «глобального» й «регіонального» в останнє десятиліття ХХ ст. стала формуватися нова освітня політика, в основу якої закладаються ідеї полікультурності й поліконфесійності соціального простору. На його думку, полікультурна освіта має виконувати низку функцій: філософсько-культурологічну, спрямовану на формування етнічної самосвідомості особистості як складової планетарної свідомості; етико-гуманістичну, що враховує ідеї полікультурності суспільства й етики міжнаціонального спілкування, відображає з позицій гуманізму в змісті освіти і способах навчальної діяльності культурний досвід людства в його конкретних етнонаціональних

⁶⁵ Бессарабова И. С. Цели, задачи и принципы поликультурного образования в России и США / И. С. Бессарабова. // Современные наукоемкие технологии. – 2008. – № 8. – С. 97-99.

⁶⁶ Белогуров А. Ю. Фактор поликультурности в контексте этнонациональной стратегии развития российского образования / А. Ю. Белогуров // Проблемы поликультурного образования: Международный сборник научных статей. – Махачкала : ДГУ. – 2001. – С. 43-51.

формах; гуманітарно-гностичну, спрямовану на формування активного пізнавального інтересу до рідної та зарубіжної культур; рефлексивно-виховну, орієнтовану на сприйняття й усвідомлення важливості культурного різноманіття для розвитку особистості й прогресу цивілізації, становлення етичних уявлень та оцінок, пов'язаних з культурним плюралізмом, створення умов для перетворення їх на стійкі переконання й навички конструктивної гуманної поведінки; особистісно розвивальну, що передбачає розвиток інтересу людини до себе, системи потреб, установок, спрямованих на усвідомлення себе як особистості, суб'єкта етносу, громадянина держави, громадянина світу.

Отже, на основі вивчення наукових праць зарубіжних та українських учених щодо сутності полікультурної освіти ми визначаємо її з позицій системного підходу як освіту, що включає організацію і зміст педагогічного процесу, побудованого на партнерських суб'єкт-суб'єктних стосунках між педагогами і тими, хто навчається, на принципах гуманізму, культурного діалогу, з урахуванням багатокультурності (етнічної, релігійної, мовної, соціальної тощо), та спрямованого на формування особистості, здатної жити й діяти в полікультурному суспільстві.

Поряд із терміном «полікультурна освіта» в науковій літературі часто вживається категорія «**полікультурне виховання**». Вважаємо за необхідне розкрити її сутність для чіткого розуміння та розмежування цих понять.

Контент-аналіз наукових джерел свідчить про неоднозначність розуміння терміна «полікультурне виховання», але надає можливість виокремити його суттєві риси. Полікультурне виховання розглядається як процес самовизначення особистості в сучасному світі (О. Джуринський, І. Тараненко), виховання поваги до інших, їхнього способу життя та культури (М. Баяновська, В. Каврайський, З. Малькова, О. Сухомлинська), оволодіння особистістю загальнолюдськими та національними цінностями (Г. Дмитрієв, І. Єрмаков, Ю. Матвіїв-Лозинська, Н. Харькова⁶⁷ та ін.), адаптація особистості до багатоманітності культур навколишнього світу,

⁶⁷ Харькова Н. М. Полікультурне виховання молодших школярів у позакласній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Харькова Наталія Миколаївна. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2010. – 260 с.

міжкультурна взаємодія та розуміння інших культур (В. Бойченко, Г. Коджаспірова, А. Реан, А. Солодка⁶⁸, Н. Терентьева та ін.), процес, у якому розвиваються соціальні якості особистості, формується людина, здатна до активного й ефективного життя в полікультурному середовищі (Дж. Бенкс, С. Бенет, І. Лощенова, Г. Палаткіна), формуються навички поведінки щодо представників інших національних, етнічних, релігійних груп (В. Компанієць)⁶⁹.

Заслуговує на увагу в цьому контексті думка Н. Терентьевої, що полікультурне виховання необхідно розглядати як частину педагогічних зусиль, які забезпечують культурно-соціальну ідентифікацію особистості, відкриті іншим культурам, національностям, віруванням. Виходячи з цього, зміст полікультурного виховання будується навколо чотирьох орієнтирів: соціокультурна, етнічна ідентифікація особистості, поступове засвоєння системи понять та уявлень про полікультурне середовище, виховання позитивного ставлення до культурного оточення, розвиток навичок міжнаціонального спілкування (О. Гукаленко, Н. Терентьева, Т. Якадіна та ін.). У ході особистісного полікультурного становлення людина проходить декілька етапів: повага до своєї етнічної культури й усвідомлення культурних розбіжностей, толерантність, розуміння та прийняття іншої культури⁷⁰.

Отже, порівнюючи визначення понять «полікультурна освіта» й «полікультурне виховання», можна засвідчити, що останнє є частиною полікультурної освіти, що відображає її виховний аспект і спрямований на прищеплення особистості системи національних і загальнолюдських культурних цінностей, усвідомлення суб'єктами важливості толерантного ставлення до культурних відмінностей і

⁶⁸ Солодка А. К. Полікультурне виховання старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів : автореф. дис. На здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. :13.00.07 / А. К. Солодка. – К. : АПН України; Інститут проблем виховання, 2005. – С. 7.

⁶⁹ Компанієць В. О. Сутність і особливості сучасного полікультурного виховання / Компанієць В. О. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Зб. наук. праць. – Київ – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – Вип. 6. – Кн. 1. – С. 65.

⁷⁰ Олійник М. Полікультурне виховання як процес формування етнічної ідентичності та толерантності у дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / Марія Олійник. – Режим доступу : <http://arr.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/383>

вироблення стійкої позиції щодо самореалізації у сфері культури.

Як зазначалося вище, система знаходиться у взаємозалежності з навколишнім середовищем, формуючись і виявляючи свої властивості в процесі взаємодії з ним. Згідно з цим твердженням полікультурна освіта як підсистема, що відображає педагогічний процес, знаходиться під впливом та у взаємозв'язку з полікультурним освітнім простором навчального закладу.

Дослідженню проблеми створення **полікультурного освітнього простору** навчального закладу (дошкільного, загальноосвітнього, позашкільного, вищого та ін.) приділяли увагу як зарубіжні, так і вітчизняні педагоги. Так, визначенню суті феномена особистості, яка формується в умовах полікультурного середовища, присвячені дослідження С. Арутюнова, К. Баханова, Ю. Бромлея, І. Гумільова, К. Крутії, Л. Редькіної та ін.; ідеї створення полікультурного освітнього простору як умови формування особистості розглядаються в наукових працях Є. Бондаревської, О. Гукаленко, Л. Гончаренко, В. Макаєва, З. Малькової, А. Рижанової, І. Супрункової та ін.

Необхідно зазначити, що в науковому обізі трапляються різні дефініції полікультурного освітнього простору. Наприклад, полікультурне виховне середовище, яке В. Погребняк⁷¹ визначає як соціально детермінований комплекс умов життєдіяльності, результат формальної й неформальної взаємодії різних культур, який зумовлює особистісний розвиток їхніх представників. Відповідно, полікультурний виховний простір навчального закладу – це соціокультурний продукт взаємодії суб'єктів виховання, що репрезентують багатоманітність культур у певному соціальному середовищі (країні, регіоні, місцевості) в окремому навчальному закладі, яким визначається специфіка реалізації завдань навчання, виховання й усебічного розвитку особистості⁷².

⁷¹ Погребняк В. Організаційно-методичні засади педагогічного супроводу полікультурного виховного простору у вищій освіті Канади / В. Погребняк // Педагогічні науки : зб. наук. праць Полтавського нац. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – 2012. – Вип. 56. – С. 56.

⁷² Погребняк В. Формування полікультурного виховного середовища у вищій педагогічній освіті зарубіжних країн / В. Погребняк // Педагогічні науки : зб. наук. праць Полтавського нац. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – 2012. – Вип. 54. – С. 70.

За визначенням І. Колоколової⁷³, В. Бондаренко⁷⁴, О. Пастухової⁷⁵ та ін., полікультурний простір навчального закладу – це об'єктивно наявна система міжкультурних, соціальних і освітніх взаємовідносин, що сприяє інтеріоризації національної культури, формуванню загальнолюдських цінностей за допомогою полікультурної освіти; соціально-виховна категорія, що відрізняється особливостями структури й функціонального призначення. Структура полікультурного простору навчального закладу представлена такими складовими: полікультурний колектив вихованців, багатокультурний склад педагогів, крос-культурний характер педагогічного процесу, соціокультурне середовище освітнього закладу.

Найуживанішим у педагогіці є тлумачення О. Гукаленко⁷⁶ полікультурного освітнього простору як територіально визначеного середовища, що включає установи, спеціально створені й призначені для виховання й освіти молодого покоління (дитячі садки, школи, училища, технікуми, інститути тощо), а також соціальні системи та явища (люди, установи, соціальні та політичні інститути, предметний світ, суспільні процеси, засоби масової інформації, провідні ідеї, ціннісні орієнтації), тобто все те, що обумовлює глибокі зміни в освіті мультикультурного суспільства.

На думку Ф. Сисоевої⁷⁷, полікультурний освітній простір вимагає комплексних зусиль для його вивчення, ефективної роботи в ньому, формування позитивного соціального досвіду вихованців. Полікультурність відкриває різноманітні можливості, розширює

⁷³ Колоколова І. В. Поликультурное пространство образовательного учреждения как среда педагогической поддержки личности учащегося : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Инна Валерьевна Колоколова – Ростов-на-Дону, 2001. – 198 с.

⁷⁴ Бондаренко В. И. Социально-педагогическая деятельность «открытой» школы в поликультурной среде: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бондаренко Валентина Ивановна – Владивосток, 2005. – 175 с.

⁷⁵ Пастухова Е. Л. Право быть непохожим на других : заметки о воспитании культуры межнационального взаимопонимания и терпимости / Е. Л. Пастухова // Директор школы. – 2003. – №5. – С. 50-58.

⁷⁶ Гукаленко О. В. Теоретико-методологические основы педагогической поддержки и защиты учащихся-мигрантов в поликультурном образовательном пространстве : автореф. дисс. на соискание научной степени доктора пед. наук : спец.: 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / О. В. Гукаленко. – Ростов-на-Дону, 2000. – 40 с.

⁷⁷ Сисоева Ф. М. Педагогические проблемы реализации социальной политики в региональном поликультурном образовательном пространстве : автореф. дис. на соискание научной степени канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / Ф. М. Сисоева. – Ставрополь : Ставропольский государственный университет, 2005. – 20 с.

простір для прояву активності особистості, її підтримки й позитивної орієнтації. Реалізація такого потенціалу полікультурного освітнього простору залежить насамперед від визначення змісту, засобів, механізму реалізації соціальної політики, а також обліку педагогічних проблем полікультурного освітнього простору. При формуванні полікультурного освітнього простору важливу роль відіграє етнокультурний компонент змісту освіти, який дозволяє більш широко, яскраво, предметно здійснювати освітній процес, формуючи сучасну толерантну особистість.

Отже, враховуючи розглянуті вище наукові дослідження, ми тлумачимо полікультурний освітній простір навчального закладу як територіально визначене середовище, в якому наявні міжкультурні, соціальні й освітні взаємостосунки і взаємозв'язки суб'єктів навчально-виховного процесу, що репрезентують багатоманітність культур, та явища (суспільні процеси, освітня політика, ціннісні орієнтації тощо), які визначають специфіку реалізації мети навчання, виховання й усебічного розвитку особистості в багатокультурному суспільстві. У структурі полікультурного освітнього простору навчального закладу ми виокремлюємо такі елементи: полікультурний склад педагогів, полікультурний склад колективу тих, хто навчається, представники соціокультурних інститутів (освітньо-культурні центри національних спільнот, культурно-дозвіллева інфраструктура, релігійні організації тощо), матеріальне та нормативне забезпечення.

Педагоги, ті, хто навчаються, та представники соціокультурних інститутів є суб'єктами навчально-виховного процесу в навчальному закладі, які активно спілкуються, взаємодіють, взаємовпливають один на одного. Характер такої взаємодії є крос-культурним, тобто таким, що забезпечує культурний взаємобмін і взаємозбагачення представників різних культур.

Нормативне забезпечення включає полікультурний компонент державного стандарту освіти, що визначає зміст навчально-виховного процесу та дозволяє спроектувати шляхи його реалізації в умовах конкретного навчального закладу.

Матеріальне забезпечення передбачає сегмент матеріально-технічної інфраструктури навчального закладу, що дозволяє реалізовувати на практиці ідеї полікультурної освіти. Наприклад, бібліотеки, медіа-центри, в яких наявна література полікультурного спрямування, аудиторії, оформлені в стилі національних культур, відео-підбірки національних свят, звичаїв, обрядів різних народів світу тощо.

У змодельованому полікультурному освітньому просторі навчального закладу полікультурна освіта запроваджується на мікрорівні. Проте її реалізація залежить і від територіального місцезнаходження навчального закладу (село чи місто, мале місто чи мегаполіс), соціальної активності територіальної громади, засобів масової інформації тощо. Це є чинниками, що впливають на полікультурний освітній простір навчального закладу та полікультурну освіту, яка в ньому запроваджується, на мезорівні.

І, нарешті, формування загальної концепції полікультурної освіти залежить від країни та суспільних процесів у полікультурній державі. Тобто країна і тип державності – це чинники, що впливають на реалізацію полікультурної освіти на макрорівні.

Місце полікультурної освіти в полікультурному освітньому просторі вишу, країни та чинники, які впливають на її реалізацію на мікро-, мезо- та макрорівнях, схематично представлено на рисунку 2.

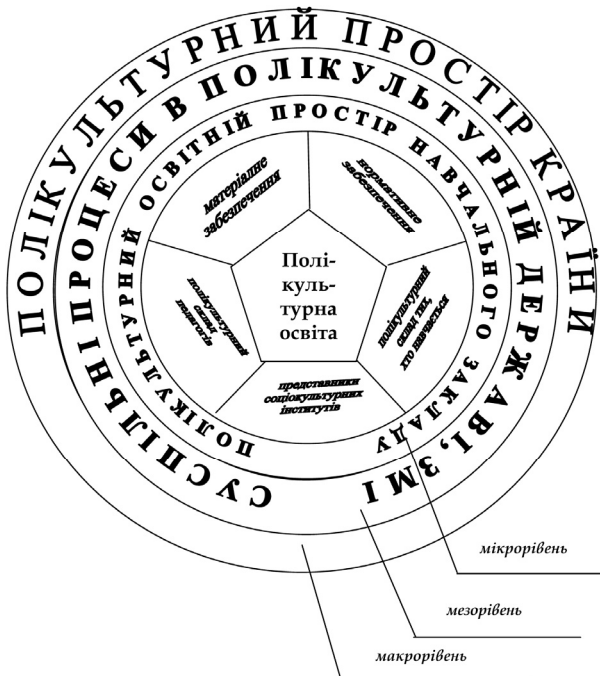

Рис. 2. Місце полікультурної освіти в полікультурному освітньому просторі

Отже, на основі аналізу наукових праць встановлено, що полікультурна освіта – це педагогічне явище, яке необхідно розглядати на основі системного підходу, й подано визначення її як освіти, що включає організацію і зміст педагогічного процесу, побудованого на партнерських суб'єкт-суб'єктних стосунках між педагогами і тими, хто навчається, на принципах гуманізму, культурного діалогу, з урахуванням багатокультурності (етнічної, релігійної, мовної, соціальної тощо), та спрямованого на формування особистості, здатної жити й діяти в полікультурному суспільстві.

У результаті порівняльного аналізу понять «полікультурна освіта» і «полікультурне виховання» засвідчено, що останнє є частиною полікультурної освіти, відображає її виховний аспект і спрямоване на прищеплення особистості системи національних і загальнолюдських культурних цінностей, усвідомлення суб'єктами важливості толерантного ставлення до культурних відмінностей і вироблення стійкої позиції щодо самореалізації у сфері культури.

Встановлено, що полікультурна освіта як підсистема, що відображає педагогічний процес, знаходиться під впливом та у взаємозв'язку з полікультурним освітнім простором навчального закладу, який ми тлумачимо як територіально визначене середовище, в якому наявні міжкультурні, соціальні й освітні взаємостосунки та взаємозв'язки суб'єктів навчально-виховного процесу, що репрезентують багатоманітність культур, та явища (суспільні процеси, освітня політика, ціннісні орієнтації тощо), які визначають специфіку реалізації мети навчання, виховання й усебічного розвитку особистості в багатокультурному суспільстві.

1.2. Полікультурність і полікультурна освіта як філософська та соціально-педагогічна проблема

Розвиток полікультурної освіти як педагогічного явища зумовлений не тільки історичними та соціокультурними передумовами, а й ґрунтується на традиціях вітчизняної й зарубіжної філософії, культурології, педагогіки та психології. Коло науковців (М. Бахтін, В. Біблер, І. Васютенкова, О. Яркова та ін.) пов'язують її з такими основоположними категоріями філософії культури, як «культурний монізм» і «культурний плюралізм», які відображають два фундаментальні аспекти буття культури – його єдність і різноманіття. Осмислення світу культури як єдиного й водночас багатомірного є складним завданням. Для його розв'язання

необхідний особливий, діалогічний спосіб мислення. Крім того, якщо розглядати полікультурну освіту як сферу соціального життя людей, з одного боку, і як процес розвитку людини – з іншого, то абсолютно очевидним стає взаємозв'язок і взаємозумовленість освіти і культури.

На думку І. Васютенкової⁷⁸, освіта є підсистемою культури, спрямованої на формування особистості, готової успішно діяти в умовах наявної культури; способом залучення молодого покоління до цінностей, що характеризують культуру певного суспільства; механізмом культурного розвитку й руху вперед (закладає здатність створювати культурні проекти в майбутньому).

М. Данилевський, Е. Мейлер, А. Тойнбі визначили, що найбільш ранньою була монологічна форма осмислення світу культури, основу якої складав культурний монізм – позиція, заснована на абсолютизації культурної єдності й принципах єдинокультур'я. Це наочно демонструє історія європейської освіти, яка в своїх початкових формах була монокультурною. Втіленням культурного монізму виступав середньовічний університет – християнська теологія кваліфікувала нехристиянські культури як зло, гріх. Секуляризація освіти в епоху Просвітництва не відміняє монокультурних стратегій, тільки змінює їхню спрямованість – освіта починає розглядатися як залучення до європейської культури, інші культури кваліфікуються як відсталі, дикі, варварські. У XIX столітті європейська просвітницька монокультурна модель освіти набуває статусу універсальної: у суспільствах, що стали на шлях модернізації, освіта тлумачиться як процес залучення до європейської культури, тобто як вестернізація. У цей час підвищується конфліктогенна ситуація на міжетнічному ґрунті в усьому світі, й зусилля багатьох країн спрямовуються на пошук дієвих шляхів запобігання виникненню конфліктів на міжнаціональній основі, а також створення необхідних умов для гармонійного співіснування громадян різних національностей. В усьому світі починає утверджуватися полікультурна освіта⁷⁹.

⁷⁸ Васютенкова І. В. Сущностные аспекты и актуальность поликультурного образования в современных условиях / И. В. Васютенкова // Личность, общество и образование в современной социокультурной ситуации : [Межвуз. сб. науч. тр.] – СПб. : ЛОИРО, 2007. – 574 с.

⁷⁹ Образование взрослых на рубеже веков : вопросы методологии, теории и практики (Монографическая серия научных редактор – директор ИОВ РАО докт. пед. наук В. И. Подобед). В 4-х томах. – Екатеринбург, 1998. – Том 2. – Кн. – 2. – С. 93-127.

Педагогічним першоджерелом полікультурної освіти вважається програма «Панпедія», розроблена Я. А. Коменським⁸⁰ у XVI ст. Видатний чеський мислитель, опираючись на думку про спільність людей, їхніх потреб та устремлінь, обґрунтував панпедію як універсальну програму виховання всього людства. Істотною її частиною є настанови щодо формування в дітей умінь жити в мирі та дружбі з іншими, виконувати взаємні обов'язки, поважати й любити людей.

Тісний зв'язок з концепцією полікультурної освіти мають філософські роздуми Ж.-Ж. Руссо⁸¹ про справедливість перебудови суспільства, де кожен може знайти своє місце та здобути свободу й щастя. Філософ виступав проти об'єднання народів і націй, що може викликати нівелювання відмінностей між культурами. Негативно висловлюючись про місіонерські намагання європейських народів, він обґрунтовував важливість збереження унікальності кожної культури, оскільки для нього культура відіграє роль явища, що відрізняє народи.

Розумінню сутності, цілей та функцій полікультурної освіти допомагають ідеї Й. Гердера⁸², який вбачав у культурі одну з умов розвитку народів. Для концепції сучасної полікультурної освіти важливе значення мають його твердження щодо знайомства з культурами різних народів та обміну культурними досягненнями, співвіднесення рівня розвитку культури з рівнем людини в цій культурі.

Особливого значення культурній взаємодії надавав І. Кант⁸³, наголошуючи на необхідності спілкування з людьми та в процесі його за допомогою мистецтва й науки підвищувати рівень своєї культури, цивілізованості, моральності. На думку мислителя, культури сформувалися завдяки взаємним контактам.

Найактивніше проблеми полікультурності почали вивчатися у XX ст., коли посилився інтерес науковців до виявлення відмінностей

⁸⁰ Коменський Я.-А. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Коменский Ян-Амос. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 576 с.

⁸¹ Руссо Жан-Жак. Избранное / Жан-Жак Руссо; [перевод с фр. М. Розанова, Д. Горбова; Коммент. И. Верцман, Д. Горбова]. – М. : Терра, 1996. – 656 с.

⁸² Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер; [пер. с нем. А. В. Михайлова]. – М. : Наука, 1977. – 705 с.

⁸³ Кант И. Критика практического разума : соч. в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4 (1). – С. 311-501.

різних культур. Їхній аналіз давав змогу говорити про унікальність кожної культури зокрема.

Однією з перших наук, що пропагувала принцип рівності культур і багатокультурності, була культурна антропологія. Згідно з її ідеями, не існує єдиної для всього людства культури, яка поетапно розвивається, а є множина культур, що відповідає різним типам і формам способу життя людини. У концепціях культурної антропології загальний історико-культурний процес розвитку суспільства подано у вигляді суми різноспрямованих культур, що розвиваються⁸⁴. Смісловим ядром цих концепцій є принцип культурного релятивізму, обґрунтований американським культурологом М. Херсковіцем⁸⁵, за яким не існує кращої і гіршої культури, а всі вони є рівноцінними, відмінними способами регуляції взаємовідношення індивідів між собою і навколишнім середовищем. М. Херсковіц виділяв три аспекти культурного релятивізму: методологічний, філософський і практичний. Методологічний стосувався способу пізнання культур на основі цінностей, прийнятих конкретним народом, тобто описувати життєдіяльність індивідів необхідно термінами їхньої власної культури. Важливим аспектом цього боку культурного релятивізму є намагання зрозуміти культуру зсередини, пізнати смисл її функціонування в світлі уявлень про ідеальне бажане, що розповсюджене в ній.

Філософський аспект культурного релятивізму полягає у визнанні множинності шляхів культурного розвитку, в плюралізмі поглядів на історико-культурний процес. Він заперечує обов'язкову еволюційну зміну стадій культурного зростання й домінування однієї тенденції розвитку. Більше того, згідно з цим принципом можливим є відхід від поступального розвитку й відмова від уніфікованої технологічної лінії розвитку цивілізації. Практичний аспект стосується конкретної дії відносно певної культури та розглядає такі етнічні проблеми, як негативні явища культури (вандалізм, терор тощо) і ставлення до них; проблеми архаїчних культур і шляхів взаємодії з ними цивілізації⁸⁶.

⁸⁴ Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови : монографія / Вікторія Федорівна Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 19.

⁸⁵ Herskovits M. Cultural Anthropology. – New York, 1955 – P. 678.

⁸⁶ Культурология : учебное пособие [В. И. Бахмин, А. А. Белик, Я. М. Бергер, Е. Ю. Гениева, Г. Г. Дилигенский, В. Д. Шадриков]. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1999. – 171 с.

У першій половині ХХ ст. стає популярною проблема взаємодії особистості та культури, дії, думки, почуття індивідів в умовах культурного середовища. Цей напрям отримав назву психологічної антропології (М. Мід, Дж. Хонігман, Р. Бенедикт, Р. Лінтон, К. Клакхон, К. Дюбуа та ін.). У центрі уваги антропологів постав розвиток специфічного типу особистості, що відображає певну культуру. Так, М. Мід досліджувала культурно зумовлені методи виховання, їхній вплив на розвиток індивідуальності в дітей та етнокультурні особливості психічних процесів, закономірності формування й виявлення національного характеру. Дослідниця розмежувала поняття «соціалізації» як соціального навчання взагалі та «інкультурації» як реального процесу навчання у специфічній культурі»⁸⁷.

Р. Бенедикт⁸⁸, досліджуючи взаємозв'язки психіки й культури, взаємодію культури й особистості з позицій психоаналітичних орієнтацій, дійшла висновку, що етнічні особливості визначаються переважно соціальним середовищем, в якому важливу роль відіграє «етос культури» – специфічна сукупність структур, основних суспільних цінностей та установок, яка визначає зміст і спрямованість виховання дітей, життєдіяльність дорослих. Р. Бенедикт запропонувала тлумачити поняття «культура» як «відносно визначену сукупність приписів для особистості, співзвучних з душевною організацією й можливостями самореалізації».

Дослідники в галузі етнопсихології на початку ХХ ст. намагалися теоретично обґрунтувати психологічні відмінності в поведінці представників різних культур. Основна ідея етнопсихології полягала в тому, що кожній культурі притаманний специфічний тип особистості, в якому виокремлювалася певна домінантна модель особистісної поведінки, визначальна психологічна риса.

Загалом для полікультурної освіти важливе значення мають такі психологічні теорії та концепції: теорія психології нації, міжетнічного сприйняття, ролі етнічної ідентичності індивіда в міжетнічній взаємодії, ідеї гуманістичної психології, концепція

⁸⁷ Культура и мир детства / Сост. и предисл. И. С. Кона. — М. : Наука, 1988.

⁸⁸ Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. – Мн. : Изд. В. М. Скаун, 1998. – 896 с.

мультимодальної нації. Так, наприклад, ключовим елементом психології нації є врахування різних етнокультурних особливостей (мова, культура, релігія, територія), які не завжди мають зовнішні ознаки вираження та є однією з основних причин ускладнення взаєморозуміння між людьми. У зв'язку з цим психологи звертаються до праць Л. Леви-Брюля⁸⁹, який вперше сформулював поняття етнічного архетипу як ціннісної орієнтації та очікування представників певних етнічних спільнот, що викликають звичну для них гаму почуттів і способів поведінки, котрі проявляються під час реакції на вплив предметів і явищ навколишнього світу. На думку науковця, етнічний архетип передається спадково від попереднього покоління, існує в його свідомості на невербальному рівні. Дії, вчинки, що породжуються етнічним стереотипом, є більш сильними порівняно з тими, які викликані впливом навколишнього середовища.

Важливим для становлення полікультурної освіти вважається інтеракціоністський, або соціально-психологічний напрям етнопсихології, в межах якого значна увага приділяється вивченню етноцентризму, расизму, націоналізму. Представники цього напрямку зазначають, що існування етносу залежить від усвідомлення його членами своєї групової єдності та несхожості на інших, від стійкості етнічної самосвідомості, від сили «етнічного тяжіння». Особливе значення в межах соціально-психологічного напрямку мають дослідження проблем зміни етнічної самосвідомості, етнічної належності, припинення існування етносу, розчинення однієї етнічної спільноти в іншій. Зміна етнічної свідомості може відбуватися тільки за умов міжетнічної взаємодії⁹⁰.

Ідеї полікультурної освіти набули поширення й у російській педагогічній науці та практиці, насамперед це стосується поглядів К. Ушинського⁹¹ щодо взаємозв'язку національного та загальнолюдського. Педагог надавав великого значення вивченню рідної мови, яка прилучає молоде покоління до рідної природи,

⁸⁹ Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.

⁹⁰ Львовичкіна А. М. Етнопсихологія [Електронний ресурс] / А. М. Львовичкіна. – Режим доступу : http://imanbooks.com/book_483_page_14

⁹¹ Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / Константин Дмитриевич Ушинский. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 1. – 414 с.

історії, збагачує мудрістю трудового народу, кращими його моральними якостями. За К. Ушинським, педагогічна діяльність на початковому етапі здійснюється на основі національного ідеалу, вже потім трансформується в площину досягнення ідеалу загальнолюдського.

Вчення К. Ушинського розвинув інший видатний російський педагог, філософ, мислитель П. Каптерев⁹², який підкреслював, що педагогічна діяльність спочатку здійснюється на основі національного ідеалу, а потім трансформується в діяльність, спрямовану на досягнення загальнолюдського ідеалу. У вихованні варто звертатися не до одного народу, а до багатьох, вивчити їхні ідеали й поповнити недоліки свого національного ідеалу цінними чужими властивостями: народне потрібно поєднувати з чужорідним, зі всенародним, загальнолюдським.

У радянські часи в педагогіці здебільшого говорили про інтернаціональне виховання, спираючись на марксистські ідеї пролетарського інтернаціоналізму. Так, Н. Крупська зауважувала на необхідності виховання культури міжнаціонального спілкування й пропонувала комплектувати навчальні класи з урахуванням етнічного різноманіття, поєднувати спільну участь дітей різних національностей у святах, прогулянках, екскурсіях. Варто зазначити, що на початковому етапі розвитку радянської педагогіки, коли тиск ідеалістичних настанов був ще не такий сильний, а освітня практика була в стані постійного експерименту, підкреслювалася важливість виховання людини, вільної від авторитарного мислення, яка усвідомлює свою індивідуальність та критично мислить. Гуманістична спрямованість радянського інтернаціоналізму полягала в протиставленні расизму й націоналізму, в повазі звичаїв і культури інших країн і народів, у прагненні до співробітництва з ними – без чого сьогодні не можна уявити процес орієнтації молодого покоління на базові цінності багатонаціонального демократичного суспільства⁹³.

⁹² Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования [Электронный ресурс] / П. Ф. Каптерев. – Режим доступа : http://dugward.ru/library/kapterev_pf/kapterev_p_f_didakticheskie_ocherki.html#pred

⁹³ Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навч. посіб. / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. – Херсон : РПО, 2006. – 92 с.

Утім, офіційна радянська ідеологічна доктрина базувалася на поняттях «інтернаціоналізму» та «дружби народів». Вважалося, що в СРСР усі народи рівні, їхні культури «розквітають», а національні або міжнаціональні проблеми здебільшого розв'язано; культура кожного народу Радянського Союзу є «національною – за формою, соціалістичною – за змістом». Метою «ленінської національної політики» проголошується поступове зближення і в перспективі «злиття» національностей і народів СРСР. Підкреслювалося, що внаслідок такого «зближення» вже виникла «нова історична спільність людей – радянський народ». Реальні проблеми національно-культурної взаємодії ігнорувалися. На їхнє дослідження й обнародування результатів існувала неофіційна заборона⁹⁴.

У другій половині ХХ ст. міжнародні організації закладають в основу своєї політики визначення полікультурності сучасного світу. Згідно з «Загальною декларацією прав людини»⁹⁵, ухваленої ООН, усі держави можна поділити на полікультурні та монокультурні. Перші з них виникають у процесі загарбницьких воїн та великих переселень народів. Історичними прикладами полікультурних держав були Арабський халіфат, Османська імперія, Російська та Австро-Угорська імперії. Прикладами сучасних полікультурних спільнот є США, країни Європи, Росія. До монокультурних держав належать Китай та Японія, а також деякі інші держави, але за своїм змістом вони також є полікультурними, оскільки людство вже починає жити в багатополярному, багатонаціональному, інтеркультурному світі⁹⁶.

Ідеї врахування багатокультурності суспільства в змісті та організації навчального процесу, що в 60-70-их роках ХХ ст. відомі як багатоетнічна освіта (multiethnic education), почали впроваджувати в США та європейських країнах. Ця освіта ставила за мету встановлення гармонії у відносинах між членами різних етнічних груп, переважно мігрантів, «... освіта має передбачати вивчення

⁹⁴ Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / За ред. О. Грищенка. – К.: УЦКД, 2001. – 96 с.

⁹⁵ Загальна декларація прав людини. – Харків: ХПГ, 1998. – 14 с.

⁹⁶ Асаєва В. В. Філософія сучасної полікультурної, мультилінгвальної освіти / В. В. Асаєва [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11612.html>

традицій рідної культури, опрацювання їх в аспекті нової культури, оскільки конфронтація зі зміненими умовами життя викликає необхідність в опануванні нових культурних орієнтирів»⁹⁷. Проте під впливом нової хвилі еміграції у 70-80-их роках ХХ ст. (США, Канада, Німеччина та ін.) ці багатоетнічні перспективи швидко зазнали концептуальних трансформацій і викристалізувалися в сучасне розуміння полікультурної освіти.

У 60-х роках ХХ ст. починає вживатися термін мультикультуралізм, яким називали суспільство, що вміщує численні відмінні, але взаємопов'язані культурні традиції й практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства.

Мультикультуралізм – доктрина порівняно нова, її оформлення збігається в часі з поширенням культури постмодерну в західному світі. Термін «мультикультуралізм» уперше з'явився в 1957 р. для характеристики політики Швейцарії, а юридично оформився в 70-х рр. ХХ ст., коли уряд Канади Е. Трюдо прийняв Офіційний акт про мультикультуралізм. Елементи мультикультуралістської політики широко застосовувалися у Великій Британії, Німеччині, Бельгії та інших країнах наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.⁹⁸

На зламі 80-90-х рр. ХХ ст. унаслідок глобалізаційних процесів під час дискусій про «європейську ідентичність» і систему наднаціональних цінностей з'явився новий термін «інтеркультуралізм», а пізніше – концепція, яка, на думку С. Драгоєвича⁹⁹, на відміну від «мультикультуралізму» є концепцією забезпечення активного й позитивного діалогу різних культур у суспільстві, їхнього взаєморозуміння та взаємозбагачення.

Проблема міжкультурного діалогу є похідною від теорії міжкультурної взаємодії або ж комунікації, ґрунтовно розробленої

⁹⁷ Boos-Nünning U., Hohmann M., Reich H. Aufnahmeunterricht, Muttersprachlicher Unterricht, Interkultureller Unterricht. Ergebnisse einer vergleichenden Untersuchung zum Unterricht für ausländische Kinder in Belgien, England, Frankreich und den Niederlanden. – München, 1983. – P. 359.

⁹⁸ Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] ; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – С 24-25.

⁹⁹ Sanjin Dragojevic. Culture of Peace and Management of Cultural Diversity : Conceptual Clarifications : CULTURELINK. – Vol. 10. – N 29. – November, 1999, P. 131-137.

А. Молем¹⁰⁰. Долаючи певну формалізацію, притаманну його творам, діалог культур можна визначити як процес спілкування культур, у ході якого відбувається взаємна трансформація. У цьому плані визнаються три стратегії можливого розгортання діалогу культур: 1) домінування однієї з культур; 2) синтез культур у нову культуру без збереження цих культур; 3) синтез зі збереженням обох культур.

Яскравим прикладом реалізації ідеї міжкультурного діалогу було запровадження педагогічної технології «Школа діалогу культур» (В. Біблер, І. Берлянд, С. Курганов), філософсько-педагогічна концепція якої сформувалася як творчий сплав ідей російського літературознавця М. Бахтіна про «культуру як діалог», психолога-гуманіста Л. Виготського про «внутрішню мову», а також положень «філософської логіки культури» В. Біблера.

Методологічною основою «Школи діалогу культур»¹⁰¹ є положення про те, що мислення особистості, яка формується, повинно вступати в діалогічне спілкування з попередніми формами культури (античності, середньовіччя, Нового часу), а також із представниками різних поколінь, які взаємодіють в єдиному часовому просторі. Це зумовлено тим, що зрозуміти будь-які поняття, явища можна, лише помістивши їх у простір різних культурних розумінь (від минулого до теперішнього), а також розглянувши в площині сьогодення (в дискусії та взаємодоповненні сучасних культур).

«Школа діалогу культур» розглядає процес становлення особистості як діалог різних історичних епох, як вільне спілкування вихованців і педагогів, молодших і старших товаришів. У процесі такого спілкування учасники висловлюють свої погляди на світ і на себе в ньому. Цей діалог досягає мети лише тоді, коли зіткнення різних точок зору, суперечки та єдність поглядів, думок, оцінок постійно спираються на внутрішній діалог особистості. Ці два види діалогу і є джерелом творчого саморозвитку особистості.

На думку теоретиків «Школи діалогу культур», психологія і педагогіка повинні виходити з глобальних особливостей сучасного мислення й актуальних форм діяльності, сприяти переорієнтації від

¹⁰⁰ Мольт А. Социодинамика культуры : пер. с фр. / предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.

¹⁰¹ Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1990. – 413 с.

«людини освіченої» до «людини культури». Це потребує відповідних форм організації навчального процесу, методів викладання, типу навчального закладу, змісту освіти. Не лише за методами, а й за змістом освіта повинна стати діалогічною.

Для того, щоб зрозуміти, як сьогодні працює механізм діалогу культур, Т. Скубашевська¹⁰² пропонує уявити культуру у вигляді своєрідної системи, яка складається з декількох підсистем, і зазначає, що «... для взаємодії з іншою культурою створюється відповідна підсистема, у якій і відбувається складний процес узгодження (адаптація) власних культурних кодів з кодами іншої культури. Такі процеси відбуваються в обох культурах, які вступають у діалог, – кожна з них створює спеціальну підсистему для діалогу з іншою. Неуспішна культурна адаптація призводить до згортання діяльності цієї підсистеми, а не системи всієї культури». Успішне просування культурної адаптації може привести до більш широкого впливу вже видозмінених відповідною підсистемою зовнішніх культурних впливів на всю систему культури.

У цьому сенсі слушною є думка В. Дороз¹⁰³, що міжкультурний діалог – не лише гарантія соціальної злагоди, але й джерело соціальної активності – звичайно, за умови його плекання. Тому не менш важливим чинником міжкультурного діалогу є уникнення таких явищ, як: культурна зарозумілість і самозакоханість, зневага або заздрість до інших культур, стереотипне сприйняття себе й інших, небажання змінюватися та подвійні стандарти у ставленні до себе й інших. Цей комплекс чинників можна адекватно осмислити, виходячи з цілісної світоглядної позиції, яка поєднується з раціональною самокритичністю. Усе це робить невідворотною побудову національної філософії освіти, яка єдина може виступати надійним теоретико-методологічним підґрунтям для дослідження та виховання спроможності людини до активного й толерантного міжкультурного діалогу.

Окрім згаданих вище, існують ще дві концепції управління культурним розмаїттям: транскультуралізм та культурний

¹⁰² Скубашевська Т. С. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. На здобуття наукового тупеня канд. філософ, наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / Т. С. Скубашевська – К., 2005. – 21 с.

¹⁰³ Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови : монографія / Вікторія Федорівна Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 27.

плюралізм. Термін «транскультуралізм» виник на межі 80-90-х років ХХ ст. внаслідок глобалізаційних процесів, які мали транснаціональну культурну орієнтацію на загальноєвропейські та глобальні культурні ринки. Н. Яценко¹⁰⁴ тлумачить транскультуралізм як процес соціокультурного освоєння етносом, що прийшов, нових місць компактного проживання, та пов'язаний з перетином кордонів, міграціями, культурними й політичними взаємодіями. К. Розлогов та Е. Орлова під поняттям «транскультуралізм» розуміють здатність людини одночасно засвоювати різні культурні традиції та культурний досвід різних країн¹⁰⁵.

Особливістю сучасної транскультури, на думку І. Мальковської¹⁰⁶, є здатність змінювати світ швидше, ніж це передбачає політика мультикультуралізму, оскільки феномен транскультурації відповідає процесам активного розвитку комунікації. Тобто, сучасна транскультура, знаходячись поза державною юрисдикцією, на легітимній чи нелегітимній основі може створювати власний соціальний простір, в основі якого «морфологія павутиння» (М. Кастельс), що має реальний і віртуальний (Інтернет) еквіваленти, без обмеження в часі та просторі. У цьому просторі виникають свої зв'язки та інститути, відношення і конфлікти тощо.

Натомість «культурний плюралізм» – це концепція, що ґрунтується на соціології Франкфуртської школи, окремих напрямках марксизму, дослідженнях культурної антропології тощо. На думку російського вченого В. Подобєда¹⁰⁷, чільне місце в цій концепції посідає ідея пошуку єдиної для всіх ціннісної системи, якої мають дотримуватися і політики, і бізнесмени, й педагоги, й генерали, і яка має стати першоджерелом нового світу. Прихильники

¹⁰⁴ Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб: Питер, 1999.

¹⁰⁵ Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи в умовах полікультурного регіону : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Рудь Марія Валентинівна. – Луганськ, 2002. – 154 с.

¹⁰⁶ Мальковская И. А. Глобализация и транскультурный вызов незападного мира [Электронный ресурс] / И. Я. Мальковская. Режим доступа: // <http://www.isras.ru/files/File/Socis/12-2005/malkovskaya.pdf>

¹⁰⁷ Образование взрослых на рубеже веков : вопросы методологии, теории и практики : монография : в 4-х т. / науч. ред. В. И. Подобед. – Екатеринбург, 2000. – Т. 2. – Кн. 2. – 156 с.

цього напрямку (Ф. Нортроп, А. Кребер, Е. Баталов) закликають до стабілізації соціального життя, неприпустимості проявів расизму та шовінізму, виступають за право кожної нації на самовдосконалення та самостійний культурний розвиток.

В. Ершов¹⁰⁸ вважає, що основу теорії «культурного плюралізму» складає ідея солідарності як визнання неподолання культурних відмінностей і як відмова від будь-якої ієрархії культур, що може бути предметною основою для розвитку діалогу між представниками різних культурно-етнічних спільнот.

Культурний плюралізм мав вплив на реальне бачення світу людиною, але не приніс бажаних результатів – об'єднання людства на базі загальнолюдських цінностей. У другій половині ХХ ст. культурне життя було не стабільним, а проблемним. Плюралізм стає формально-логічною основою теорії культури. Тому від культурного плюралізму відділяється нова система поглядів. Виникає полікультуралізм як певна система поглядів на культуру, суспільне та особистісне буття людини¹⁰⁹. Виник він у другій половині ХХ ст. в країнах Західної Європи та США. Західний полікультуралізм у пострадянських країнах та Україні зокрема залишається практично не досліджений.

Порівнюючи культурний плюралізм і полікультуралізм, потрібно зазначити, що, хоч останній і виник із попереднього, він має суттєві відмінності. «Основний принцип полікультуралізму полягає в запереченні тієї самої системи загальнолюдських цінностей, до яких так прагнув культурний плюралізм», – вважає В. Подобед¹¹⁰. У своєму дослідженні науковець визначає ідеал полікультуралізму – абсолютна рівність усіх, прогрес і розквіт, свобода та загальна згода в прекрасному сучасному світі. Єдино можливий фундамент, на якому може виникнути майбутня співдружність націй та культур, є толерантність, необхідною умовою

¹⁰⁸ Ершов В. А. Поликультурное образование в системе образовательной подготовки учащихся средней школы: дисс. ... канд. пед. наук.: 13.00.04 / Ершов Вячеслав Алексеевич. – М, 2000. – 194 с.

¹⁰⁹ Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / За ред. О. Гриценка. – К.: УЦКД, 2001. – 96 с.

¹¹⁰ Образование взрослых на рубеже веков: вопросы методологии, теории и практики (Монографическая серия научный редактор – директор ИОВ РАО докт. пед. наук В. И. Подобед). В 4-х томах. – Екатеринбург, 1998. – Том 2. – Кн. – 2. – С. 93-127.

якої має бути демократичний устрій, що забезпечує свободу індивідуального життя, культурного розвитку, соціальної рівності та можливості віросповідання й будь-якої життєвої позиції.

З огляду на зазначене вище, можна констатувати поступальний рух уявлень про характер суспільства від культурного монізму до полікультуралізму. Відтак сучасне суспільство набуває рис багатокультурного, що, на думку М. Матіса, означає історично конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних національностей з усією сукупністю форм взаємодії та взаємозалежності, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – підтримки зразка взаємодій у системі.

Серед основних реалій, що характеризують полікультурне суспільство, А. Перотті відзначає насамперед: множинність внесків інших культур та цивілізацій до окремої культури; подрібнення та глобалізацію культури, яка відзначається, зокрема, новими технологіями інформаційних та комунікаційних мас-медіа; мовний та етнокультурний плюралізм як наслідок формування держав-націй в Європі; регіональний плюралізм (регіони як історичні, культурні, географічні або економічні цінності); культурний плюралізм, що є наслідком змішування народностей у результаті остаточного осідання останнім часом мігрантів з економічних та політичних причин, пов'язаного з історією колонізації та деколонізації; плюралізм внесків інших культур і цивілізацій до національної спадщини різних європейських країн (мова, економіка, історія, наука, філософія й література, музика, буденне життя тощо).

Іноді полікультурне суспільство необґрунтовано вважають суспільством багатьох спільнот, у яких індивіди приречені на існування в колективній ідентичності. Часто символічні колективні спільноти в уявленні їхніх adeptів можуть виступати як міфологізовані перебільшення та надмірності в структурі суспільного буття. Кожна спільнота вибудовує себе як цілісність і тому потенційно протистоїть усьому зовнішньому: «ми» супроти «них». Тотальність «ми» у структурі ідентичності особи пригнічує «я», розчиняє індивідуальність у фантомах спільноти, тим самим поневолюючи її як носія універсальності. Прийняття концепту

суспільства багатьох спільнот як основоположного може призвести навіть до відмови від полікультурності, а також до загрози правам людини¹¹¹.

Слушною в цьому сенсі є думка Я. Довгополової¹¹², що для розгортання свого гуманістичного потенціалу полікультурне суспільство в межах держави потребує створення певних умов, як-от: прийняття загальних правил комунікації, що зумовлює дію однієї або кількох офіційних мов; єдина правова система; демократичне правило соціального консенсусу; повага до прав людини; воля індивіда, яка передбачає його захист від тиску з боку громади. Варто підкреслити необхідність мовної та правової єдності, що за певних умов може згладити й навіть обмежити культурні відмінності. Існує певна межа в захисті культурної своєрідності, якої не можна переступати. Право груп і спільнот підтримувати й захищати свої культури може реалізуватися лише в контексті формування полікультурного суспільства як цілісності. Визнання цього всіма учасниками культурного процесу як легітимної мети є передумовою успішного руху в цьому напрямі.

У контексті культурної взаємодії особливого значення набуває концепт інтеграції, що передбачає здатність зіставляти й обмінюватися цінностями, стандартами, моделями поведінки й мислення з позицій рівності та співучасті. Поняття культурної інтеграції передбачає комунікативну взаємодію, що допускає (в контексті взаємозалежності й рівноправності) змішування культур, зіставлення, конфлікт, конкуренцію, обмін і, як наслідок, культуротворчий синтез, який ускладнює й водночас збагачує ідентичність.

Можливість прийняття іншої культури вимагає наявності стійкої культурної ідентичності особистості, усвідомлення себе як носія певних культурних традицій, який щодо інших культурних традицій виступає як суб'єкт збереження й розвитку людської культури загалом. План заповнення особистісних лакун цінностями

¹¹¹ Горбунова Л. Інтеркультурна освіта у проблемному полі ідентичностей / Л. Горбунова // Вища освіта України. – К. – № 1. – 2003. – С. 61.

¹¹² Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Довгополова Яна Володимирівна. – Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 18.

культури, чітке усвідомлення себе, свого «Я» як суб'єкта культури, ототожнення з видатними досягненнями духовності національної культури відкриває перспективи прийняття інших культурних цінностей¹¹³.

Освіта, що забезпечує дуже важливий процес розвитку когнітивних, соціальних, емоційних характеристик особистості, не може не реагувати на події, що відбуваються в суспільстві. Як демонструє досвід багатьох країн, що пережили етнічні конфлікти, вищі навчальні заклади й школи іноді залишаються єдиними структурами, в яких проводиться цілеспрямована об'єднувальна й миротворча політика¹¹⁴. Тому педагоги вважають, що освіта може допомогти суспільству сформувати в молоді гуманну модель поведінки і ставлення до людей інших націй на основі культури миру, філософії ненасильства й терпимості.

Культуролог С. Драгоєвич¹¹⁵, підсумувавши напрацювання з проблем міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, зазначає, що сьогодні в світі існує принаймні чотири основні концепції полікультурної освіти: власне мультикультуральна освіта, яка зосереджує увагу не на міжкультурному обміні та взаємовпливі, а на збереженні культури наявних етнічних меншин; інтеркультуральна освіта, спрямована на забезпечення активного, позитивного діалогу культур, їхнього взаєморозуміння та взаємозбагачення; транскulturальна освіта, що орієнтується на систему цінностей, яка формується на наднаціональному (транснаціональному) рівні, культурпiлiоралістична освіта, стрижневою ідеєю якої є повага й підтримка всіх наявних у суспільстві культурних потреб та способів життя (не лише культур етнічних, мовних, релігійних, а й сексменшин, селянських субкультур тощо).

¹¹³ Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Довгополова Яна Володимирівна. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 19.

¹¹⁴ Иванова Н. В поликультурном мире / Н. Иванова, И. Мнацакян // Высшее образование в России. – 2003. – № 1. – С. 140.

¹¹⁵ Sanjin Dragojevic. Culture of Peace and Management of Cultural Diversity : Conceptual Clarifications. – CULTURELINK. – Vol. 10. – N 29. – November, 1999, P. 131-137.

Полемізуючи з приводу цих концепцій, український філософ П. Саух¹¹⁶ зазначає, що кожна з них, незважаючи на різновекторність у досягненні єдиних стратегічних цілей («єдність світу та розмаїття культур»), неминуче співвідносить культурну ідентичність із національною. Тут нація потрапляє в тенета транснаціональності або ультранациональності, а культура – в ситуацію полікультурності, що зумовлює обмеженість цих концепцій та викликає в сучасної людини занепокоєння й тривогу. Поза увагою цих концепцій залишається те, що ідентичність сьогодні характеризується значною динамічністю, множинністю й контекстуальністю. Не береться до уваги, що ідентичність – це не властивість (тобто щось притаманне індивідові з самого початку), а процесуальність і свобода індивідуального вибору. А це означає, що успішною може бути така концепція полікультурної освіти, яка ґрунтується на впровадженні ідей поваги до кожного індивіда як самоцінності.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка В. Дороз¹¹⁷, що полікультурна освіта – це вид цілеспрямованої соціалізації, яка забезпечує: засвоєння зразків і цінностей світової культури, культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів; формування соціально-настановної і ціннісно-орієнтаційної схильності до міжкультурної комунікації, а також розвиток толерантності щодо інших народів, культур і соціальних груп; активну соціальну взаємодію з представниками різних культур за умов збереження власної культурної ідентичності.

У сучасній науковій літературі поняття полікультурності в Україні та за кордоном набуває статусу міждисциплінарного теоретичного концепту¹¹⁸ філософського, соціального, психолінгвістичного, мовознавчого, психолого-педагогічного та інших наукових пошуків. Сьогодні полікультурність досліджується в контексті розв'язання проблеми соціальної ідентичності особистості, розробки концепції соціетальної психіки етносів (яка виражає

¹¹⁶ Саух П. Ю. Модель полікультурної освіти як соціальної інновації в контексті реальних процесів міжкультурної взаємодії / П. Ю. Саух // Креативна педагогіка. – 2011. – № 4. – С. 39-40.

¹¹⁷ Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови : монографія / Вікторія Федорівна Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 27.

¹¹⁸ Миттер В. Многокультурное образование и междисциплинарный подход / В. Миттер // Перспективы. Вопросы образования. – 1993. – № 1. – С.37-41.

психологічні та деякі культурні особливості націй, народів та етносів)¹¹⁹. Вона визнається культуровідповідною моделлю життєдіяльності людини (що відображає функціональний та системний зв'язки між соціокультурним оточенням людини та стилем її життєдіяльності й поведінки)¹²⁰, суттєвим підґрунтям виховання етнічної толерантності¹²¹. Зазначається, що полікультурність постає важливою детермінантою в процесі формування в молодого покоління наукової¹²², національної картини світу¹²³, духовної культури особистості¹²⁴. Полікультурність також постає важливим чинником державотворення, формування етнополітики та зовнішньої політики України¹²⁵.

До недавнього часу переважна кількість наукових досліджень, які тією чи тією мірою віддзеркалювали проблему полікультурності, фокусувалися в площині аналізу інтернаціонального та патріотичного виховання, культури міжнаціональних відносин (А. Лещинська, В. Гурський, В. Заслуженюк та ін.). Як зазначає Н. Якса¹²⁶, полікультурність має надзвичайно високий евристичний потенціал у дослідженні різноманітних проблем сучасності.

Значна кількість українських наукових досліджень останнього часу стосуються проблеми полікультурності в педагогічному процесі,

¹¹⁹ Донченко Е. А. Социетальная психика / Е. А. Донченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 207 с.

¹²⁰ Дахин А. Н. Содержание образования как культуросообразная модель жизнедеятельности / А. Н. Дахин // Педагогические технологии. – 2004. – № 2. – С. 3-14.

¹²¹ Ильченко Л. Педагогика поликультурности и толерантности / Л. Ильченко // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 52-54.

¹²² Кузьменко В. В. Полікультурна освіта та її вплив на формування у школярів наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі : [збірка матеріалів Міжнародного конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. – С. 194-195.

¹²³ Кузьменко В. В. Творення української школи як передумова формування в учнів національної картини світу (XX ст.) / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Випуск 40. – Херсон : Видавництво ХДУ. – 2005. – С. 90-96.

¹²⁴ Чукут С. А. Генеза духовної культури / С. А. Чукут. – К. : Вид-во УАДУ, 1999 – 256 с.

¹²⁵ Кучмій О. П. Трансформація зовнішньої політики та культурної ідентичності як чинник європейської інтеграції О. П. Кучмій // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 36. Частина І. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2002. – Випуск 36. – Частина І. – С. 78-83.

¹²⁶ Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К. : НАПН, 2009. – 574 с.

як-от: виховання громадянськості, культурної та етнічної толерантності (М. Араджіоні, В. Бакальчук; Л. Кияшко, В. Кукушкін, Б. Кобзар, Н. Лебедева, Г. Філіпчук та ін.) тощо; національного виховання та використання етнопедагогічних традицій українців та різних етнонаціональних меншин у різних регіонах України (В. Борисов, Я. Журецький, Е. Заредінова, Т. Зякун, І. Лебідь, Н. Лушнікова, Л. Редькіна, Л. Узунова, М. Хайруддінов, Н. Якса) та ін.; полікультурної освіти й виховання в контексті вивчення мов та мовної підготовки різних фахівців (А. Богуш, А. Гадомський, В. Загороднова, Л. Казанцева, Т. Левченко, О. Мамчин та ін.).

Інтеграція України до європейського освітнього простору на початку ХХІ ст. актуалізувала наукові розвідки в галузі полікультурної освіти. Так, на сторінках вітчизняних педагогічних видань з'явилися праці В. Бойченко¹²⁷, В. Болгаріної¹²⁸, Л. Гончаренко¹²⁹, Л. Горбунової¹³⁰, І. Лощенової¹³¹, А. Рижанової¹³², О. Сухомлинської¹³³, Л. Чередниченко¹³⁴, Н. Якси¹³⁵ та інших з цієї проблеми.

¹²⁷ Бойченко В. В. Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. В. Бойченко. – Херсон, 2006. – 20 с.

¹²⁸ Болгаріна В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгаріна, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – №1. – С. 2-6.

¹²⁹ Гончаренко Л. А. Формування готовності вчителів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища в системі післядипломної освіти : дис ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Гончаренко Любов Анатоліївна – Херсон, 2006. – 215 с.

¹³⁰ Горбунова Л. Інтеркультурна освіта у проблемному полі ідентичностей / Л. Горбунова // Вища освіта України. – К. – № 1. – 2003. – С. 59-65.

¹³¹ Лощенова І. Ф. Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов : дис ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Лощенова Ірина Феліксівна. – К., 2004. – 221 с.

¹³² Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05 / Рижанова Алла Олександрівна. – Луганськ : Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – 2005. – 442 с.

¹³³ Сухомлинська О. В. Деякі питання етимології педагогічного знання / Ольга Василівна Сухомлинська // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 3-7.

¹³⁴ Чередниченко Л. А. Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Чередниченко Любов Анатоліївна. – Х. : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – 2012. – 266 с

¹³⁵ Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К. : НАПН, 2009. – 574 с.

В. Кузьменко й Л. Гончаренко¹³⁶ визначили чинники, що зумовлюють запровадження полікультурної освіти в Україні: зростання етнічної та расової свідомості людей; міграційні процеси, які значно підсилюють міжкультурні контакти; глобалізація світу, що змінює не тільки економіку й політику, але впливає і на картину міжкультурних зв'язків; розширення міжнародної співпраці, що вимагає діалогу між націями та їхніми культурами; розвиток планетарної макроекономіки, яка сприяє створенню транснаціональних корпорацій, що долають межі національного суверенітету в сфері економіки; удосконалення інформаційної сфери і комунікаційних систем, які дозволяють народам зближуватися, стирати територіальні, мовні, релігійні та культурні бар'єри; прагнення окремих осіб і цілих народностей набути своєї етнічної ідентичності.

До причин, які актуалізують полікультурну освіту в Україні, науковці (К. Баханов¹³⁷, С. Баханова, П. Вербицька, С. Терно та ін.) відносять: мовні й етнокультурні відмінності в Україні, які накладаються на регіональні відмінності в цінностях, що вимагає пошуку важелів інтенсивного взаємопроникнення й інтеграції; наявність в Україні великої етнічної громади росіян, яка раніше була домінантною етнічною групою в колишньому СРСР і за інерцією продовжує претендувати на збереження свого статусу провідної в умовах незалежної України, що породжує проблему «культурного ядра» української політичної нації й офіційної мови; вразливість самої «титової нації» (української етнонації), її поділ на «східняків» і «західняків», на російськомовних та україномовних українців; перманентне занурення України в ситуацію політико-економічної кризи, що посилює напругу в міжетнічних стосунках.

Важливою передумовою запровадження полікультурної освіти в Україні, з огляду на зазначене вище, є становлення й розвиток громадянського демократичного суспільства, для якого є неприйнятними шовінізм, расизм та етнічний егоїзм і яке водночас

¹³⁶ Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навч. посібн. / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. – Херсон : РПО, 2006 – С. 17-19.

¹³⁷ Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] ; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – 164 с.

відкрите щодо інших країн, народів і культур, пропагує виховання в душі миру та взаєморозуміння. Соціально-політичною детермінантою функціонування полікультурної освіти останнім часом стає інтенсивний розвиток інтеграційних процесів як важливої складової трансформації сучасного світу, а також прагнення України й інших країн інтегруватися у світовий та європейський соціально-культурний і освітній простір, зберігши при цьому національну своєрідність.

Основні риси й тенденції сучасного стану українського суспільства – це, з одного боку, становлення демократичних цінностей життя, стимулювання ініціативи, орієнтація на толерантність (терпимість) у різних сферах життєдіяльності; з іншого, – економічна нестабільність і, як наслідок, безробіття, інфляція, соціальне розшарування суспільства, воєнні дії, розмивання моральних орієнтирів, зниження ролі культурних цінностей.

У сучасному українському суспільстві, на жаль, поки що залишається нетерпимість до думки інших, незгода з тим, що інша людина – інакша, може мислити по-іншому й має право на особисте життя, на помилки. Такому суспільству притаманне вольове вирішення ситуації, слова «співпраця» та «консенсус» поки що є абстракцією для широкого загалу. Тому період, який переживає наше суспільство, супроводжується активізацією конфліктів між людьми.

Постійна міграція інших етносів на територію України викликає в українських людей побоювання, страх перед можливим обмеженням «національної гідності». Відтінки цього побоювання різні: від індиферентності до агресії, від холодної байдужості до виявів ксенофобії (страху, іноді ненависті до людей іншої нації). Почасти такі експеси можуть розглядатися як своєрідна надлишкова захисна реакція на реальні або уявні погрози з боку представників інших етносів. У будь-якому разі, українець забуває при цьому, що він усього лише людина і не має права на злість, ненависть, обмеження законних прав іншої людини.

Україна як невід'ємна частина європейського простору, являє собою історично сформовану багатонаціональну державу, розташовану на межі європейської й азійської цивілізацій, а її регіони мають унікальні соціально-економічні й етнокультурні

особливості¹³⁸. Крім того, актуальність проблем полікультурного середовища в нашій країні зумовлена взятим Україною курсом на побудову правової демократичної держави, найважливішими особливостями якої є толерантні міжнаціональні й міжконфесійні відносини, рівність і цивілізований діалог представників усіх культур, беззастережне додержання прав людини. Ця обставина позначилася на системі основних цінностей нашої освіти; зокрема, освіта доступна для всіх громадян незалежно від їхньої національної, релігійної, расової та статевої належності¹³⁹.

Розвиток українського полікультурного соціуму пов'язаний з етнонаціональною політикою України. Її становлення припадає на період початку 90-х років XX ст. Саме в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року відзначено принципи побудови держави за моделлю становлення поліетнічної української нації. Декларація проголошувала рівність усіх громадян незалежно від походження, соціального стану, расової та національної належності. Документ містив норму про визнання колективних, групових прав національних меншин та специфічних прав національностей, етнічних груп. Ці норми було вдосконалено в інших нормативно-правових актах незалежної України (Конституція України, Звернення Верховної Ради України до громадян України всіх національностей, Декларація прав національностей України, Закон України «Про національні меншини в Україні» та ін.).

Чинне законодавство України вдосконалюється відповідно до реалій сьогодення під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, зокрема процесу євроінтеграції. Нині розроблено низку проектів Законів України, які регулюють сферу міжетнічних взаємин («Про концепцію державної етнонаціональної політики», «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини України», «Про зміни до Закону України «Про мови»).

На думку В. Євтуха¹⁴⁰, в етнополітичному ренесансі в Україні виявляються дві чіткі тенденції. Перша з них – це прагнення

¹³⁸ Кондрашова Л. В. Проблеми вищої школи у світлі національної доктрини розвитку освіти України / Л. В. Кондрашова // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 39-43.

¹³⁹ Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2002. – С. 23-30.

¹⁴⁰ Євтух В. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства [Електронний ресурс] / Володимир Євтух. – Режим доступу: <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2001/jevtuch.html>

побудови національної держави, яке найбільш концентровано уособлюють представники українського етносу, переважна частина членів національних спільнот. Друга тенденція – відродження етнічної самобутності інших компонентів етнонаціональної структури, що супроводжується зростанням етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості й активізацією етнічних рухів за реалізацію прав меншин. Для того, щоб визначити закономірності двох тенденцій та їхніх можливих наслідків, варто зауважити кілька обставин: 1) історичну тяглість безконфліктного (за поодинокими винятками) співіснування представників багатьох етносів на території нинішньої України; 2) фактор підлеглості, а до певної міри й національного пригнічення, але, безумовно, обмеження можливостей розвитку як етносоціальної спільноти українців, так і представників інших етносів; 3) перспективу розвитку самобутності всіх компонентів етнонаціональної структури українського суспільства, яка відкрилася з отриманням Україною незалежності; 4) засади етнонаціональної політики української держави та механізми її реалізації; 5) позиції держав етнічних батьківщин щодо частин своїх етносів, які знаходяться в рамках українського етнополітичного організму; 6) можливості взаємодії різних частин етносів, зокрема й українського; 7) зовнішньополітичні пріоритети й орієнтації України.

Аналіз тенденцій етнонаціональних процесів в Україні, ситуації в міжетнічній взаємодії й деяких аспектів державної етнополітики дають підстави для висновку, що в Україні формуються передумови для втілення концепції багатоетнічного, багатокультурного розвитку, на чому базується полікультурна освіта. У незалежній Українській державі активно вдосконалюється відповідно до норм міжнародного законодавства нормативно-правова база етнополітики, розбудовується мережа національно-культурних організацій, які впроваджують у практику політику полікультурного та поліетнічного українського суспільства. Полікультурність спрямована на етнокультурний ренесанс українства та національних спільнот задля творення потужної української нації¹⁴¹.

¹⁴¹ Політологія : [Підручник] / За ред. М. М. Вереша. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 384 с.

1.3. Методологічні підходи до полікультурної освіти в педагогічному навчальному закладі

Міждисциплінарний статус обраної нами проблеми дослідження визначає наявність різнорівневої методології її вивчення, детермінованої діалектичним взаємозв'язком і взаємозумовленістю загального, особливого й одиничного (див. рис. 3). Так, на рівні загальнофілософської методології ця проблема розглядається як загальна і передбачає врахування глобалізаційних тенденцій до професійної підготовки фахівців в умовах конкретного соціального замовлення та з урахуванням соціокультурних і соціально-культурних передумов. Загальнонауковий рівень детермінує специфіку полікультурної освіти майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі (діалектична категорія «особливе»). На рівні конкретно-наукової методології, тобто методики й техніки (діалектична категорія «одиничне»), ми розглядаємо модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, що передбачає професійну підготовку останніх до діяльності в полікультурному суспільстві з урахуванням регіональних соціокультурних умов.

Рис. 3. Рівні методології вивчення проблеми полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів

Методологія дослідження проблеми професійної підготовки педагога на загальнофілософському рівні виконує кілька головних

функцій: інтегративну, критико-конструктивну, світоглядну, нормативно-оцінну. Так, інтегративна функція забезпечує об'єднання наукового апарату різних гуманітарних наук у контексті реальної досліджуваної проблеми. Стосовно обраної нами проблеми, реалізація інтегративної функції методології уможливорює залучення до її дослідження розробленого наукового апарату філософії, соціології, культурології, психології тощо. Утіленням критико-конструктивної функції методології дослідження є можливість критичного підходу до традиційних наукових стереотипів сучасної педагогічної науки, зокрема й щодо проблеми полікультурності та полікультурної освіти. Реалізація цієї функції дозволяє розробляти проблему полікультурної підготовки педагога загалом та соціального зокрема в контексті новітніх наукових досягнень з урахуванням позитивних надбань у психолого-педагогічній науці протягом усього періоду вивчення феномена полікультурності.

Методологічне значення світоглядної функції полягає в необхідності осмислення всієї системи відношень «людина-суспільство-природа» для проєкції її основних характеристик на проблему полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів. Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього простору як сфера професійної діяльності соціального педагога згідно зі світоглядною функцією методології її вивчення розглядається як можливість руху від близького до далекого, від національного до загальносвітового для формування загальнолюдських духовних цінностей майбутнього фахівця.

Нормативно-оцінна функція методології вивчення проблеми полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів ґрунтується на: використанні аксіологічного потенціалу їхньої полікультурної підготовки на засадах діалогічного мислення й міжкультурних морально-ціннісних установок; можливості визначення образу педагога-професіонала для окреслення нормативної межі його полікультурної підготовки. У таку методологічну «канву» органічно вплітається й поняття полікультурної компетентності, використане нами далі як результат полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Процес наукового пізнання полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів як предмета дослідження передбачає виконання певної логічної послідовності дій, серед яких виділяємо

такі методологічні процедури й етапи: постановка проблеми; виконання дослідницького завдання; перевірка правильності його виконання; постановка нової проблеми або ж зміна попереднього об'єкта чи предмета дослідження. Таку логіку наукового пізнання ми обрали для дослідження суб'єктів освітнього простору та проблеми полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, оскільки вона передбачається загальнометодологічними засадами наукового дослідження й відповідає філософії наукового пізнання.

На рівні загальнофілософської методології концептуальному осмисленню проблеми професійної підготовки фахівців в умовах конкретного соціального замовлення і з урахуванням соціокультурних передумов допомагають культурологічний та аксіологічний підходи.

Загальні питання реалізації культурологічного підходу в освітньому процесі досліджувалися в роботах В. Андрєєва, Ю. Бельчикова, Є. Бондаревської, А. Кирсанова, А. Ростовцева, В. Сластьоніна, Н. Щуркової та ін. Так, В. Сластьонін¹⁴² визначає важливість культурологічного підходу до формування всього змісту освіти, тому що для неї гуманітарна культура «є впорядкована сукупність загальнолюдських ідей, ціннісні орієнтації та якості особистості, універсальні способи пізнання та гуманістичні технології професійної діяльності».

У сучасних гуманітарних науках поняття «культура» належить до фундаментальних категорій. Так, за підрахунками американських антропологів культури А. Кребера й К. Клакхона, з 1871 по 1919 рр. У різних науках було запропоновано сім визначень культури, з 1920 по 1950 рр. їхня кількість зросла до 150. Сьогодні їх нараховують понад 500. Усі ці визначення дослідники розділили на 6 типів: 1) описові, які інтерпретують культуру як суму всіх видів людської діяльності, звичаїв, віросповідань; 2) історичні визначення, які пов'язують культуру з традиціями й соціальною спадщиною суспільства; 3) нормативні, які розглядають культуру як сукупність норм і правил, що організують людську поведінку; 4) психологічні визначення, відповідно до яких культура є сукупністю форм набутої поведінки, що виникають унаслідок пристосування і культурної

¹⁴² Сластенин В. А. Педагогика : инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М. : ИИП ; Магистр, 1997. – 224 с.

адаптації людини до умов, що її оточують; 5) структурні визначення, які представляють культуру у вигляді різних моделей чи одиниць системи взаємопов'язаних феноменів; 6) генетичні визначення, що базуються на розумінні культури як результату адаптації людських груп до середовища свого проживання.

У буденному житті поняття «культура» вживається переважно в трьох значеннях. По-перше, під культурою розуміють окрему сферу життя, що існує у вигляді системи установ та організацій, які займаються виробництвом і розповсюдженням духовних цінностей (товариства, клуби, театри, музеї тощо). По-друге, під культурою розуміють сукупність цінностей і норм, притаманних великій соціальній групі, спільноті, народу чи нації (елітна культура, російська культура, культура молоді тощо). По-третє, культура інтерпретується як вираження високого рівня досягнень людини в будь-якій діяльності (культура побуту, культурна людина в значенні «вихована й освічена» тощо). Повсякденні уявлення про культуру часто зводяться до її ототожнення з художньою культурою (мистецтвом) або з освіченістю та вихованістю людини.

Проте найбільш розповсюдженим буденним значенням поняття «культури» є його розуміння як сукупності матеріальних предметів, об'єктів, ідей, образів, створених людиною протягом її історії. У цій інтерпретації культура є сумою всіх досягнень людства, як «друга природа», що створена самою людиною і складає власне людський світ на відміну від дикої природи¹⁴³. Відповідно до цього визначення культура становить складний феномен, який включає як матеріальні й соціальні явища, так і різні форми індивідуальної поведінки й організованої діяльності.

Феномен культури активно досліджували у філософії Е. Баллер, Л. Коган, В. Соловйов, А. Швейцер та ін., у культурології – В. Біблер, В. Давидович, Д. Лихачов, Е. Маркарян, у психології – Б. Ананьєв, Б. Ломов, О. Петровський та ін. Важливості культури для навчання й виховання, тобто педагогічному аспектові цього поняття, присвячені роботи І. Зязюна, М. Лещенко, Г. Онкович та ін.

Отже, феномен культури є настільки складним, що на сучасному етапі його вивчення правомірно існує безліч підходів та

¹⁴³ Ильченко Л. Педагогика поликультурности и толерантности / Л. Ильченко // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 20.

інтерпретацій, які описують його в різних аспектах. Для нашого дослідження важливе значення мають такі висновки:

– культура не є самостійним соціальним середовищем; це наскрізна характеристика всієї соціальної системи, оскільки в будь-якому суспільному явищі існує його специфічно культурний аспект, сутність культури проявляється насамперед у діяльності, а не в сукупності досягнень та цінностей, накопичених людством у процесі історичного розвитку;

– головна соціальна функція культури – людинотворчість, тобто людська особистість, – абсолютний об'єктивний і суб'єктивний предмет культури.

Н. Бордовська¹⁴⁴ й А. Реан розглядають співвідношення освіти й культури в межах культурологічної парадигми педагогічної системи через формування полікультурної освіти, аналіз навчальних дисциплін культурологічної спрямованості, шляхи і способи розвитку культури суб'єктів освіти (педагогічної й розумової культури студентів), опис і прогнозування образу культурної й освіченої людини конкретної історичної епохи, розкриття специфіки культурно-освітньої сфери людини, узагальнення, збереження й відродження культурно-освітніх традицій народу, етносу, нації.

У межах полікультурної освіти, за дослідженням Т. Зюзіної¹⁴⁵, культурологічний підхід спрямований на реалізацію завдань у поліетнічному (створення умов для засвоєння цінностей свого народу, оволодіння духовними скарбами української культури, ознайомлення з культурою народів, що живуть поруч, та народів світу), духовно-моральному (сформувати толерантне ставлення до представників різних конфесій, релігійного різноманіття світу, моральну свідомість) контекстах. Дослідниця переконана, що теоретичне обґрунтування проєктивної моделі культурологічного напрямку освіти в українських університетах в основі своїй має орієнтуватися на нові доктрини, що сформувались у світовій педагогічній думці.

Своєрідне тлумачення культурологічного підходу в полікультурній освіті знаходимо, зокрема, в дослідників у галузі

¹⁴⁴Бордовская Н. В. Педагогика / Н. В. Бордовская. – СПб. : Питер, 2000. – С. 63.

¹⁴⁵ Зюзіна Т. О. Компаративний аналіз проблеми визначення цілей і завдань гуманітарної культурологічної освіти : [Електроний ресурс] / Т. О. Зюзіна. – Режим доступу : www.bdpu.org/scientificpublished/pedagogics42006/21.doc.

міграційної педагогіки. Воно полягає у спрямованості на найбільш повне врахування особливостей дітей і молодих людей в їхній культурній ідентифікації та сприянні більш успішній адаптації до інокультурного середовища через освіту (Д. Вердів, О. Гукаленко, Г. Солдатова, О. Соболева). Культурологічний підхід розвиває особистість у гармонії із загальнолюдською культурою. Стрижнем освіти на культурологічних засадах виступає самовизначення особистості у світовій культурі. Національна освіта, що налаштована на підготовку громадян до життя у своїй культурі, можлива лише в інтеграції зі світовими культурами з урахуванням засвоєння національних і загальнолюдських цінностей. З культурологічного погляду, співвіднесеність народу зі світовою і культурами інших народів, а не замкненість на собі, створює з народу націю¹⁴⁶.

Культурологічний підхід передбачає осмислення культурної динаміки розвитку людства як поліфонії ціннісно значущих норм буття людської спільноти, способів її життя, смислів і структури картин світу, принципів поведінки людей, які складаються в реальному історичному просторі та часі й відображають неповторний соціально-культурний досвід існування спільноти¹⁴⁷.

Ураховуючи напрацювання Н. Якси¹⁴⁸, розкриємо сутність культурологічного підходу в контексті полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів: студент і його світ у концепції полікультурної підготовки сприймається «культурно-опосередкованим», іншими словами, суб'єктність розглядається не як споконвічна «природна» властивість людини, але як результат складного процесу взаємодії індивідуальної природи та соціокультурного середовища розвитку й соціалізації; полікультурна професійна підготовка не тільки допускає становлення майбутнього фахівця в контексті деяких суспільних об'єднань і груп, але

¹⁴⁶ Казанцева Л.І. Теоретичні і методичні засади навчання дітей старшого дошкільного віку української мови в полікультурному просторі: монографія / Лариса Іванівна Казанцева. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2014. – С. 18.

¹⁴⁷ Гришкова Р.О. Культурологічний підхід до навчання іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей / Р.О. Гришкова // Мова і культура. – К.: Видавн. Дім Д. Бурого, 2004. – Вип. 7. – Т. II. – С. 267-271.

¹⁴⁸ Якса Н.В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К.: НАПН, 2009. – С. 218.

наголошує на освітньому, соціальному й виховному ефектах взаємодії студентів з безліччю середовищ, на необхідності поглибленого вивчення процесів, що відбуваються, в їхньому взаємовпливі та взаємодії; концепція професійної підготовки в полікультурному контексті спирається на ідею послідовної ідентифікації майбутнього фахівця з усе більш масштабними соціально-культурними й історичними спільнотами.

Аксіологічний підхід до вивчення проблеми полікультурної освіти майбутніх педагогів (Г. Васянович¹⁴⁹, І. Зязюн¹⁵⁰, Т. Іванова¹⁵¹, М. Каган¹⁵², Н. Крилова¹⁵³, О. Сухомлинська¹⁵⁴ та ін.) ґрунтується на засадах педагогічної аксіології як напрямку в освітніх дослідженнях, що стосується аналізу змісту педагогічних ідей, теорій і концепцій з огляду на їхню відповідність чи невідповідність потребам індивіда та суспільства. Морально-ціннісні імперативи в структурі професійного образу майбутнього педагога впливають на формування в нього антропоцентристського погляду на особистість, гуманістичну орієнтацію на його інтереси, нахили й здібності. Полікультурна професійна підготовка педагога вважає формування морально-ціннісної сфери фахівця основою результативного компонента всієї системи професійної освіти.

Означений підхід характеризує цінності як основу регуляції людської поведінки, навчальної та професійної діяльності, прийняття рішень у ситуаціях вибору, дає змогу аналізувати процес формування системи знань, умінь, навичок через детермінацію ціннісного ставлення педагога й студента до змісту й результатів власної діяльності, професійних ролей і позицій. Цінності є

¹⁴⁹ Васянович Г. П. Методологія педагогіки й педагогічна інноватика / Г. П. Васянович // Модернізація вищої освіти у контексті євроінтеграційних процесів : [зб. наук. пр.] – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 3-6.

¹⁵⁰ Зязюн І. А. Гуманістична парадигма в освіті / І. А. Зязюн // Вища освіта в Україні : реалії, тенденції, перспективи розвитку. – К. : Знання, 1996. – С. 8-12.

¹⁵¹ Иванова Т. В. Культурологическая подготовка будущего учителя : [монография] / Т. В. Иванова. – К. : ЦВП, 2005. – 282 с.

¹⁵² Каган М. С. Мир общения : проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.

¹⁵³ Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. – М. : Народное образование, 2000. – 272 с.

¹⁵⁴ Сухомлинська О. В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6-12.

складним соціально-психологічним утворенням, в якому поєднуються цільова й мотиваційна спрямованість орієнтацій. Аксіологізація навчання забезпечує зміщення наголосів із зовнішніх аспектів управління процесом формування знань, умінь і навичок на внутрішні фактори активізації ціннісно-сислової сфери, самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів¹⁵⁵.

Кожен народ (і окремих індивід) має своє уявлення про цінності та звичаї, історію, суспільні системи, культуру й релігію, та воно не завжди збігається з уявленнями представників інших народів і культур. Унаслідок цього інша культура та її цінності можуть сприйматися негативно. Віра в певну релігію або філософію призводить до того, що інші системи, погляди й теорії є потенційною загрозою і ставлять під сумнів правдивість чи помилковість особистих поглядів і переконань. З одного боку, це дозволяє представникам різних культур більше спілкуватися між собою та пізнавати один одного. З іншого, – запозичення цінностей (переважно економічно розвинутих західних країн) може призвести до втрати власних національних цінностей¹⁵⁶.

Радою культурного співробітництва Ради Європи розроблений Кодекс виховних цінностей, схвалений як рекомендації в умовах мультикультурного суспільства. Кодекс визначає основні аксіологічні аспекти громадянського виховання, які стосуються ставлення до себе, взаємин з іншими людьми, ставлення до суспільства, довкілля. У ставленні до себе кодекс визнає цінність кожної особистості як унікальну сутність, яка є важливою для людства сама по собі й має потенціал духовного, морального, інтелектуального та фізичного розвитку. На основі цієї цінності визначаються такі принципи дії особистості: прагнути пізнати власний характер, його сильні та слабкі сторони; розвивати почуття самоцінності; прагнути зрозуміти своє призначення, сенс життя, замислюватися як його прожити; прагнути жити згідно з загальноприйнятими моральними нормами; з відповідальністю використовувати свої права та привілеї; набувати знань і мудрості

¹⁵⁵ Чайка В. М. Основи дидактики : [навч. посібн.] / В. М. Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с.

¹⁵⁶ Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.] – К. : «Інжиніринг», 2010. – С. 26.

через життя; нести відповідальність за своє життя в рамках своїх можливостей.

У взаєминах з іншими людьми цінністю визнається ставлення до них як таких, які вони є, а не як таких, які можуть щось зробити для нас. Такі стосунки мають важливе значення як для особистісного розвитку, так і для блага всього суспільства. Керуючись цими цінностями, кожен повинен поважати гідність усіх людей; давати зрозуміти іншим, що їх цінують; заслужовувати на лояльність, довіру, щирість; співпрацювати з іншими; підтримувати інших; поважати довіру, життя, приватність, власність інших; намагатися розв'язати проблеми мирним шляхом.

У ставленні до суспільства цінується правда, права людини, закон, справедливість і колективні зусилля для спільного блага, сім'я як джерело любові й підтримки для всіх її членів, як основа суспільства, в якому люди турбуються один про одного. Зважаючи на ці такі цінності особистості, необхідно розуміти свої громадянські обов'язки, бути готовими протистояти цінностям чи діям, що можуть зашкодити для окремих осіб чи всього суспільства; підтримувати сім'ю у вихованні дітей; допомагати людям у розумінні закону та його дії; підкорятися законові та сприяти виконанню його іншими; приймати різноманітність і поважати право інших людей на релігійну й культурну своєрідність; підтримувати людей, які самостійно не можуть вести гідний спосіб життя; сприяти демократії; робити правду та єдність пріоритетами громадського життя¹⁵⁷.

Розмаїття цінностей, що складають основу ціннісних орієнтацій індивіда, передбачає наявність їхньої класифікації. Так, у науковій літературі розрізняють матеріальні, суспільно-політичні, духовні цінності; позитивні й негативні цінності; цінності особистості, соціальних та професійних груп, національні, загальнолюдські цінності. Серед цінностей людського буття і культури при всьому розмаїтті найчастіше виділяють лише декілька, переважно основних: людина, життя, добро, краса, істина, свобода тощо.

Сьогодні особливої ваги набувають загальнолюдські цінності. Вони є регуляторами поведінки всього людства, виступаючи

¹⁵⁷ Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : [навч. посібн.] / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

найважливішими критеріями, стимулами та знаряддями пошуку шляхів взаєморозуміння, злагоди та збереження життя людей. Загальнолюдські цінності покликані об'єднати людство в єдине ціле, й передбачається, що їх однаково сприйматимуть люди різних рас, етносів, культурних орієнтацій. Чим більше таких цінностей у розпорядженні народу, групи людей, тим упевненіше вони себе відчують у житті, тим багатшим та яскравішим стає їхнє буденне життя¹⁵⁸.

У сучасній Україні як поліетнічній, полімовній, поліконфесійній державі особливої значущості набуває система цінностей, що сповідують громадяни, оскільки це істотно впливає на взаємостосунки між представниками різних культур.

На основі праць українських науковців (В. Крижко, В. Лихвар, С. Пальчевський, Є. Подольська¹⁵⁹, О. Пометун та ін.) та пілотного опитування студентів педагогічних університетів Запорізької, Хмельницької, Сумської, Харківської областей та м. Києва (500 осіб), викладачів цих вишів (103 особи), вчителів загальноосвітніх шкіл Запорізької області (96 осіб) і пересічних громадян (115 осіб) ми визначили систему цінностей сучасного громадянина України (див. таблицю 1.1.1).

Таблиця 1.1.1.

Система цінностей сучасного громадянина України

№	Група цінностей	Перелік цінностей
1	2	3
1.	Абсолютні (вічні) цінності	Віра, надія, любов, сумління, правда, доброта, чесність, справедливість, щирість, гідність, милосердя, прощення, досконалість, краса, турбота, нетерпимість до зла, великодушність, мудрість, благородство.
2.	Національні цінності	Українська ідея; державна незалежність України; патріотизм, готовність до захисту Батьківщини; почуття національної гідності; історична пам'ять; пошана до державних та

¹⁵⁸ Людина у полікультурному суспільстві: навчально-методичний посібник для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.] – К.: «Інжиніринг», 2010. – С. 27.

¹⁵⁹ Подольська Є. А. Культурологія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар. – Х.: Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2003. – 248 с.

1	2	3
		національних символів, до Державного гімну; пошана до Конституції України; прагнення побудувати справедливий державний устрій; сприяння розвитку духовного життя українського народу; шанобливе ставлення до рідної мови; дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи; увага до зміцнення здоров'я громадян України.
3.	Громадянські цінності	Прагнення до соціальної гармонії; культура соціальних і політичних стосунків; пошана до Закону; рівність громадян перед Законом; самовідповідальність людини; права людини на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо; суверенітет особи; право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі в політичному житті, проведення зборів, самовираження тощо; пошана до національно-культурних цінностей інших народів.
4.	Цінності сімейного життя	Подружжя вірність; піклування про дітей; піклування про батьків і старших у сім'ї; пошана до пращурів, догляд за їхніми могилами; злагода та довіра між членами сім'ї; демократизм відносин, повага до прав дитини і старших; допомога слабшим членам сім'ї; гармонія батьківського й материнського впливів у вихованні; здоровий спосіб життя; культ праці, дбайливе ставлення до її результатів; гігієна сімейного життя.
5.	Цінності особистого життя	Орієнтація на пріоритет духовних цінностей; внутрішня свобода; особиста гігієна; воля, самоконтроль, самодисципліна, енергійність; мудрість, розум, здоровий глузд; мужність, рішучість, героїзм; поміркованість, міра, урівноваженість, стриманість (в їжі, статевиx стосунках, висловлюваннях, у товариськості тощо); оптимізм, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість; терплячість; підприємливість, старанність, ініціативність; працьовитість; цілеспрямованість, витривалість,

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

1	2	3
		наполегливість; самостійність у мисленні та діяльності; творча активність, розвинена уява, спостережливість, інтелект; твердість слова, точність; самокритичність, почуття відповідальності; ощадливість у засобах, дбайливе ставлення до свого й чужого часу; вміння мовчати і слухати інших; культ доброго імені, надійність у роботі, партнерстві, у збереженні чужої таємниці; шляхетність і відповідальність у стосунках з особою іншої статі; протидія згубним звичкам (алкоголізмові, наркоманії, палінню); щедрість, допомога хворим, слабшим, сиротам, захист знедолених; увага до власного здоров'я, заняття спортом.

Суспільні зміни в останні десять років засвідчують трансформацію цінностей українців, що вказує на необхідність серйозних зусиль з їхньої стабілізації на гуманістичних засадах, які й створюють загальну орієнтацію різних соціальних груп у полікультурній державі. Освіта є центральною ланкою в системі засобів, що забезпечують демократизацію суспільства й збалансованість його розвитку, оскільки мета освіти в суспільстві соціальних змін полягає в інтелектуальному, духовному та фізичному розвитку людини.

На думку В. Бондара¹⁶⁰, В. Лугового¹⁶¹, Г. Щедровицького¹⁶² та ін., система освіти має бути спрямована на зміну ціннісних орієнтирів, що засновані на вічних людських цінностях, – на благо суспільства. Як вважає І. Бех¹⁶³, «ціннісну систему людини розуміють як складний регулятор людської життєдіяльності, який відображає у

¹⁶⁰ Бондар В. Управління розвитком конкурентоспроможності вчителя в процесі професійної підготовки / В. Бондар // Освіта і управління. – 2007. – № 3-4. – С. 44-52.

¹⁶¹ Луговий В. І. Управління освітою / В. І. Луговий. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.

¹⁶² Щедровицкий Г. П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок / Г. П. Щедровицкий // Системные исследования : Методологические проблемы. Ежегодник. – М. : Наука, 1981. – С. 193-227.

¹⁶³ Бех І. Д. Виховання особистості : в 3 кн. / Бех І. Д. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади. – С. 23.

своїй структурній організації зміст та особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину у всіх її об'єктивних характеристиках».

Підготовка майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах передбачає наявність сформованої ціннісної основи сприйняття майбутньої професійної діяльності студентами під час навчання у вищій школі. Адже цінність – одна з основних понятійних універсалій філософії – означає елементарні складові найбільш глибинного шару всієї інтенціональної структури особистості в єдності предметів її спрямувань (аспект майбутнього), особливого переживання-володіння (аспект теперішнього) і збереження свого «здобутку» у свідомості (аспект минулого), що конститує внутрішній світ особистості як «унікально-суб'єктивне буття»¹⁶⁴.

На думку низки науковців (Т. Варенко, Н. Гущина, Л. Демінська, В. Крижко, М. Племенюк та ін.), навчально-виховний процес у ВНЗ має ґрунтуватися на реалізації аксіологічного підходу – філософсько-педагогічній стратегії, що спрямована на використання педагогічних ресурсів для розвитку особистості та проектує перспективи вдосконалення системи освіти.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблему аксіологічного підходу в освіті сучасні дослідники опрацьовують у різних напрямках: аксіологічні аспекти вітчизняної освіти як чинник формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя (Н. Гущина)¹⁶⁵; застосування аксіологічного підходу до формування змісту освіти у вищій школі (Т. Варенко¹⁶⁶, Л. Демінська¹⁶⁷,

¹⁶⁴ Новая философская энциклопедия : в 4-х томах / науч.-ред. совет : В. С. Степин и др. – М. : Мысль, 2010. – Т. 4 : (Т-Я). – 2010. – 737 с., с. 320-321.

¹⁶⁵ Гущина Н. А. Аксиологические аспекты отечественного образования как фактор формирования профессионально-ценностных ориентаций будущего учителя : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гущина Наталья Александровна. – Калуга, 2004. – 188 с.

¹⁶⁶ Варенко Т. К. Аксіологічний підхід та доцільність його реалізації в сучасній системі вищої педагогічної освіти [Електронний ресурс] / Т. К. Варенко. – Режим доступу : http://www.dspace.univer.kharkov.ua/.../2/Axiological_Approach_Varenko.doc

¹⁶⁷ Демінська Л. О. Аксіологічний підхід у педагогічному процесі [Електронний ресурс] / Л. О. Демінська // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2010. – № 14. – С. 101-104. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Snsv/2010_4/10delapp.pdf

В. Крижко¹⁶⁸, М. Племенюк¹⁶⁹), до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі (Н. Ткачова)¹⁷⁰ та інші.

Сьогодні освіта безперечно вважається загальнолюдською цінністю та невід'ємною ознакою кожної культурної людини. Слушною в цьому контексті є думка Т. Варенко¹⁷¹, що аксіологічно зорієнтована вища освіта спрямована не на підготовку знеособлених молодих кваліфікованих кадрів, а на досягнення результативності в загальному та професійному розвитку особистості студента через розкриття його персонального професійно-особистісного потенціалу. Визначена спрямованість освіти змінює звичні уявлення про її мету як формування систематизованих знань, умінь і навичок.

Отже, аксіологічний підхід до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів дозволяє визначити цінності, на які буде зорієнтований процес навчання й виховання у вишій й на основі яких будуть формуватися ціннісні орієнтації майбутніх фахівців, необхідні їм для здійснення професійної діяльності в полікультурному суспільстві на засадах гуманізму, справедливості, поваги до представників інших культур та їхніх культурних надбань.

Як зазначалося вище, загальнонауковий (конкретно-методологічний) рівень детермінує специфіку полікультурної освіти майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі. Ми вважаємо, що концептуально її осмислити допомагають такі підходи: акультураційний, соціально-психологічний, діалоговий (діалогічний), феноменологічний, інтерпретаційний, контекстуальний.

Акультураційний підхід (Ю. Босс-Нюнінг, Ю. Зандфукс, А. Соннер)¹⁷² тісно пов'язаний із поняттям «полікультурна освіта», з

¹⁶⁸ Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою [Текст] : підручник / В. В. Крижко. – К. : Освіта України, 2005. – 440 с.

¹⁶⁹ Племенюк М. Г. Аксіологічний підход в формуванні содержания образования в высшей школе / М. Г. Племенюк // Известия Рос. гос. пед. ун-та имени А. И. Герцена. – 2008. – № 11 (68). – С. 60-68.

¹⁷⁰ Ткачова Н. О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : [монографія] / Н. О. Ткачова. – Луганськ : ЛНПУ імені Тараса Шевченка ; Х. : Вид-во «Каравела», 2006. – 300 с.

¹⁷¹ Варенко Т. К. Аксіологічний підхід та доцільність його реалізації в сучасній системі вищої педагогічної освіти [Електронний ресурс] / Т. К. Варенко. – Режим доступу : http://www.dspace.univer.kharkov.ua/.../2/Axiological_Approach_Varenko.doc

¹⁷² Boos-Nünning U., Hohmann M., Reich H.H. Aufnahmeunterricht, Muttersprachlicher Unterricht, Interkultureller Unterricht. Ergebnisse einer vergleichenden Untersuchung zum Unterricht für ausländische Kinder in Belgien, England, Frankreich und den Niederlanden. – München, 1983. – P. 359.

утворенням гармонійних стосунків між членами різних груп, переважно мігрантів, «...освіта має передбачати вивчення традицій рідної культури, опрацювання їх в аспекті нової культури, оскільки конфронтація зі зміненими умовами життя викликає необхідність в опануванні нових культурних орієнтирів».

Прибічники акультураційного підходу однастайні в тому, що полікультурна освіта має орієнтуватися на вивчення традицій рідної культури, процесу трансформації цих традицій у рамках нової культури, оскільки конфронтація зі зміненими умовами життя викликає необхідність у виробленні нових культурних орієнтирах.

Значна частина зарубіжних дослідників дотримуються думки про те, що полікультурна освіта має орієнтуватися на ідеї бікультурної освіти, в основі якої лежить думка про необхідність формування ідентичності іноземних студентів з груп мовних меншин. В. Фтенакіс¹⁷³ вважає, що представники етнолінгвістичних меншин лише тоді зможуть стати дійсно бікультурними членами нового для них суспільства, коли усвідомлять свою власну лінгвістичну й культурну спадщину.

В українських дослідженнях акультураційний підхід не мав підтримки, оскільки для України актуальнішим є збереження і збагачення як української культури, яка в країні є домінантною, так і національно-культурної своєрідності інших народів, що населяють країну.

Соціально-психологічний підхід (Дж. Бенкс, О. Джуринський, Г. Дмитрієв, В. Єршов, О. Ковальчук, І. Лощенова, В. Макаєв, М. Тайчинов та ін.) сьогодні перебуває в процесі формування. У межах цього підходу полікультурна освіта розуміється як особливий спосіб формування певних соціально-настановних та ціннісно-орієнтаційних схильностей, комунікативних та емпатійних умінь, що дозволяють людині здійснювати інтенсивну міжкультурну взаємодію та проявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно їхніх носіїв.

У зарубіжній педагогіці соціально-психологічний підхід об'єднує такі неоднорідні концепції: антирасистського виховання (К. Муллард, П. Каррінгтон, М. Коул, С. Троун та ін.), культурних

¹⁷³ Fthenakis, W., Sonner, A., Thrul, R., Walbinder, W., Bilingual-bikulturelle Entwicklung des Kindes: Ein Handbuch für Psychologen, Pädagogen und Linguisten. – München : Hueber, 1985.

відмінностей (П. Бордье, А. Меммі, Б. Хакль та С. Гайтанідес та ін.) і соціального навчання (Х. Есінгер, І. Граф та ін.). Концепція антирасистського виховання сформувалася у Великобританії на початку 80-х років як альтернатива полікультурній освіті. Її виникнення було зумовлене різким поширенням випадків расової дискримінації та расових конфліктів у містах. Цю концепцію можна розглядати як реакцію на наслідки колонізації та міграційних процесів.

У традиціях соціально-психологічного підходу витримана концепція так званих «культурних відмінностей». Її прихильники формулюють цілі полікультурної освіти: розвиток терпимості відносно чужого способу життя та стилю поведінки, заснованої на розумінні відмінностей у культурній зовнішності людини, які можуть призвести до конфліктів між представниками різних соціальних прошарків; усвідомлення того, що культурні відмінності та чужі культури загалом впливають на емоційну сферу людини, стаючи джерелом її переживань; розвиток здатності до диференціації всередині чужої культури, вміння оцінювати системи цінностей і норм за мірою їхньої історично-конкретної важливості для певних видів діяльності; формування здатності інтегрувати елементи інших культур у власну систему мислення та цінностей. Представники соціально-психологічного підходу виокремлюють певні рівні полікультурної освіти: від ознайомлення з чужою культурою й виховання терпимості до неї до аналізу власної системи цінностей та пошуку нових масштабів та образів поведінки¹⁷⁴.

Особливості соціально-психологічного підходу відображено в концепції соціального навчання, що набула значного поширення в Німеччині. Її автори вбачають цілі полікультурної освіти в розвитку емпатії, солідарності й здатності розв'язувати конфлікти. Ці якості конче необхідні педагогові, зокрема соціальному, який працює в багатокультурному суспільстві.

Застосування цього підходу у вищій школі дозволить сформувати в майбутніх педагогів необхідні соціальні настанови,

¹⁷⁴ Присяжнюк О. А. Поликультурное образование : диалог культур и билингвальное обучение [Электронный ресурс] / О. А. Присяжнюк // Управление в социальных и экономических системах : [материалы XVII междунар. науч.-практ. конф.], Минск, 2-6 июня 2008 г. – Режим доступа : <http://library.miu.by/conferences!/item.uses/issue.xvii/article.149.html>

ціннісні орієнтації, комунікативні й емпатійні уміння, що дозволить фахівцеві здійснювати інтенсивну міжкультурну взаємодію та проявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно їхніх носіїв та уможливить професійну діяльність у багатокультурному середовищі.

Оскільки основна особливість полікультурної освіти полягає в ознайомленні юного покоління з різними культурами та формуванні толерантного ставлення до них, а відтак, пов'язана з різними поглядами на цінності, різними інтерпретаціями подій і явищ, тому вона має ґрунтуватися на феноменологічному, інтерпретаційному, діалогічному та контекстуальному підходах¹⁷⁵.

Феноменологічний підхід полягає в прагненні розкрити сутність явища (його феномен), приховану за суперечливими судженнями, словами й оцінками. Тому навчання в полікультурному суспільстві має бути спрямоване не на сприяння створенню певних релігійних або інших поглядів, а на те, щоб розуміти їхні ціннісні основи, не нав'язувати іншим власних поглядів та позицій щодо тієї чи тієї культури; виявляти емпатію (співпереживання) до людей іншої культури чи способу життя; відрізнити розуміння від судження чи оцінки, навчати розуміти, а не оцінювати. Як наслідок, похідною від фенологічного підходу є методологічна нейтральність викладу, винесення за межі навчального процесу заявок про істинність тих чи тих культурних традицій, а також цінностей і суджень викладача й студентів, натомість доцільним є порівняння спільних для всіх культур явищ. Проте дослідники зауважують, що запровадження лише феноменологічного підходу може призвести до виривання подій і явищ з їхнього соціального чи культурного контексту, зосередженні на суто описовому викладі зовнішніх сторін явища чи події, неможливості передати їхню емоційну глибину¹⁷⁶.

Інтерпретаційний підхід базується на герменевтиці (теорії інтерпретацій; Х. Гадамер, П. Рікер). Як і феноменологічний підхід, він має на меті поглибити знання та розуміння подій і явищ, не підтримуючи і не спростовуючи їх, але зосереджуючи увагу не на

¹⁷⁵ Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта : посібник для школи / під ред. Д. Кіст. – Львів : ЗУКЦ, 2008. – С. 60-69.

¹⁷⁶ Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] ; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – С. 6-27.

спільному, а на відмінному, тому, що відрізняє ці явища. Інтерпретаційний підхід передбачає представлення, інтерпретацію та розмірковування. Презентація культурних явищ здійснюється з урахуванням відносин між індивідами в контексті певних груп і ширших культурних традицій.

Першим, найширшим, рівнем вважається традиція, другим – група, третім – «індивід». За допомогою цього рівня розкривається людський контекст культури, надається можливість почути особисті історії, що руйнують стереотипи. На відміну від феноменологічного підходу, який пропонує не брати до уваги власні припущення, інтерпретаційний підхід вимагає порівнювати й зіставляти переконання студентів з переконаннями представників тієї чи тієї культури. Крім того, інтерпретаційний підхід спрямовує не просто на розуміння знань, а на переоцінку студентами власних світоглядних засад, висловлення критичних зауважень до матеріалу, який вони вивчають, усвідомлення того, які методи вони використовують, розмірковуючи над природою свого навчання¹⁷⁷.

Діалоговий (діалогічний) підхід (М. Бахтін, І. Баткін, В. Біблер, П. Гайденок, З. Гасанов, М. Каган, М. Крюгер-Потратц, Дж. Померін, Ю. Сорокін, Є. Тарасов, Х. Томас, М. Хоман та ін.) заснований на ідеях відкритості, діалогу культур, культурного плюралізму. Сутність цього підходу полягає в тлумаченні полікультурної освіти як способу залучення до різних культур для формування загальнопланетарної свідомості, що дозволяє тісно взаємодіяти з представниками різних країн і народів, інтегруватися в світовий та загальноєвропейський культурно-освітній простір.

Цей підхід ставить у центр уваги діалог принаймні у двох площинах: змістовній – наголос на вивчення позитивного досвіду уникнення конфліктів між представниками різних культур; організаційно-технологічній – використання діалогу як основного засобу розкриття сутності інших людей (їхніх горизонтів, цінностей, вірувань тощо), кращого пізнання самого себе через порівняння і взаємодію з іншими людьми, набуття емпатії тощо.

Для осмислення філософії сучасної полікультурної освіти безумовно цікавим є підхід В. Біблера до трактування культури як

¹⁷⁷ Баханов К. О. Базові підходи до полікультурної освіти: [Полікультурна освіта в Україні: історія, сучасність, перспективи] // Збірник наукових праць / Бердянський державний педагогічний університет: укладач Гуренко О. І. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2013. – С. 7-8.

цілісної людської діяльності, на основі якої постають основні форми духовної самодетермінації свідомості. У розумінні діалогічної школи В. Біблера, культура утворюється в міжлюдських відносинах і включає в себе ціннісні, знакові та інституційні складові.

У межах діалогового підходу М. Хоман¹⁷⁸ виділяє два основні напрями полікультурної освіти: по-перше, спільне розв'язання міжкультурних конфліктів, існування яких визнане та усвідомлене, по-друге, збагачення за рахунок діалогу з чужими культурами. З іншого боку, як вважає Х. Томас¹⁷⁹, полікультурна освіта є необхідною, коли особистість прагне в спілкуванні з людьми іншої культури зрозуміти їхню специфічну систему сприйняття, пізнання, мислення, систему цінностей та вчинків, прагне інтегрувати новий досвід у власну культурну систему й змінити її відповідно до чужої культури. Полікультурна освіта спонукає до аналізу системи власної культури разом з пізнанням чужої культури.

Погоджуємося з Л. Воротняк¹⁸⁰, що однією з умов реалізації завдань полікультурної освіти є організація навчального процесу на основі діалогового підходу, який дослідниця розуміє як сукупність методів, форм і засобів навчання, що сприяють усвідомленню студентами поліфонічності й багатогранності світу, відносності істин, своїх інтересів й цінностей та їх узгодженню з потребами, настановами інших. Діалоговий підхід у навчальній діяльності, крім традиційних методів, потребує широкого використання інноваційних, які активізують мислення й поведінку студентів, передбачають обов'язкову взаємодію між собою методів, що відрізняються підвищеною мотивацією й спрямованістю на розвиток. Творча пошукова діяльність студентів, дискусії, симпозиуми, розроблення проектів, рольові ігри, психодрами, тренінги тощо сприяють набуттю студентами досвіду розв'язання проблем, пов'язаних з особливостями взаємодії в полікультурному середовищі,

¹⁷⁸ Hohmann M. Interkulturelle Erziehung als Herausforderung für allgemeine Bildung? // Erziehung in der multikulturellen Gesellschaft. – VE-Info, 1987. – Nr. 17. – S. 98.

¹⁷⁹ Thomas H. Modellversuch "Integration ausländischer Schüler an Gesamtschulen" (1982-1986). Gesamtschulinformationen Sondern. – H. 1. – u. 2, PZ. – Berlin, 1987.

¹⁸⁰ Воротняк Л. І. Особливості педагогічної технології формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. Сиротенко А. Й. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – С. 51.

формують культуру міжнаціонального спілкування. Активні методи дають змогу використовувати в навчальному процесі різноманітні форми й засоби навчання.

Контекстуальний підхід має на меті пошук глобального порозуміння через з'ясування локальних, часто прихованих мотивів поведінки людей (географічного чинника, історичного і соціального, етнічного, релігійного та культурного факторів). Вивчення навчального матеріалу за цим підходом має здійснюватися від урахування спочатку вузького (локального) контексту культурного явища до широкого. Інакше кажучи, студент краще зрозуміє загальні риси певного культурного явища, якщо спочатку проаналізує його прояви у знайомому йому середовищі (родинному; районі, де мешкає; колективі, в якому навчається тощо), тобто того, що він безпосередньо може спостерігати¹⁸¹.

На рівні конкретно-наукової методології ми розглядаємо полікультурну освіту як підсистему загальної педагогічної системи вишу (див. підрозділ 1.1.). Орієнтиром і результатом полікультурної освіти в сучасних соціокультурних умовах є полікультурна компетентність майбутніх педагогів, сформованість якої забезпечить компетентнісний підхід.

Розвиток сучасної вищої школи відбувається в нових умовах входження вітчизняної освіти до Європейського освітнього простору, в якому превалює компетентісно орієнтована парадигма як методологічна основа освітнього процесу, спрямованого на інтегроване опанування обраної професії, розвиток у випускників вишів наукових і професійно-творчих форм мислення, загальної культури, розуміння соціального значення своєї професії й, відповідно, розуміння свого місця в системі соціальних відносин, а також здатності до критичної оцінки свого життєвого та професійного досвіду, свідомого вибору шляхів та методів удосконалення своїх особистих і професійних якостей.

Єврокомісія виділяє 5 ключових компетентностей, якими повинен володіти кожний європейець, серед основних груп яких обов'язково називаються ті, що передбачають здатність жити й

¹⁸¹ Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] ; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – С. 27.

продуктивно взаємодіяти з людьми, які відрізняються поглядами, культурою, сповідують іншу релігію, спілкуються іншими мовами. Підтвердженням цього є рекомендації Ради Європи, де однією з головних визначено полікультурну компетентність, тобто ту, що стосується життя в багатонаціональному суспільстві, яка покликана перешкоджати виникненню ксенофобії, розповсюдженню нетерпимості й сприяти як розумінню відмінностей, так і готовності жити з людьми інших культур, мов та релігій¹⁸².

Об'єктивно наявні сьогодні багатонаціональний простір України, міграційні процеси, міжкультурна комунікація актуалізують проблему формування висококультурного громадянина з планетарним світоглядом, загальнолюдськими цінностями, позитивним ставленням до представників інших етносів, духовною гнучкістю; особистості, готової не лише до конструктивної взаємодії, а й до активної професійної діяльності в полікультурному середовищі, тобто полікультурно компетентного фахівця.

Згідно з предметом нашого дослідження ми розглядаємо полікультурну освіту майбутніх соціальних педагогів, фахівців, які організовують взаємодію освітніх та позанавчальних установ, сім'ї, громадськості для створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя дітей і молоді в мікросоціумі, їхнього всебічного розвитку¹⁸³. У своїй практичній діяльності соціальні педагоги виконують різноманітні соціально-педагогічні ролі, причому здатність виступати в різних ролях належить до числа знань, умінь та навичок, якими повинен володіти фахівець.

У контексті викладеного вище слушною є думка І. Беха¹⁸⁴, що методична реалізація компетентнісного підходу у вищій школі пов'язана з використанням таких педагогічних засобів, які б своєчасно забезпечували в освітньому процесі створення відповідних ситуацій, де відбувався б синтез набутих навчальних знань і умінь та способів практичної діяльності.

¹⁸² Глузман О. В. Базові компетентності : їхня сутність та значення у життєвому успіху особистості / Олександр Володимирович Глузман // Гуманіт. науки. 2009. – № 1. – С. 7-14.

¹⁸³ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 249.

¹⁸⁴ Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті [Електронний ресурс] / Іван Дмитрович Бех. – Режим доступу: <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32-01.html>

У зв'язку з цим вважаємо, що професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів до роботи в полікультурному суспільстві істотно підсилить ситуативний (ситуаційний) підхід. Його основна ідея полягає в тому, що для більшості систем властива зміна їхнього компонентного складу, концепту, ієрархії в рамках конкретної ситуації.

Як зазначає Д. Кім¹⁸⁵, ситуативний підхід спрямований на вивчення явища як необхідного елемента функціональної системи, що реально діє й має свою якісну визначеність. У такій системі елемент розуміється і як цілісне явище, і як явище, що детерміноване системою, яка його оточує. При застосуванні ситуативного підходу на перший план виходять надчуттєві якості системи, котрі можуть ніяк не проявлятися за нормальних умов її функціонування.

Ситуативний підхід має широкий діапазон застосування: до несистемних та системних об'єктів (коли система ще не сформувалася; коли вона функціонує; в момент її розпаду); дозволяє характеризувати перехідні стани тієї самої системи, коли ці стани якісно відрізняються один від одного; дозволяє враховувати роль та значення всієї сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на систему, її функціонування та розвиток; може застосовуватися відносно двох і більше систем, що взаємодіють та компоненти яких корелюються випадково, не створюючи нової стійкої системи чи утворюючи систему нової якості; за допомогою ситуативного підходу можна оцінювати внутрішні та зовнішні стани системи, скерованість її процесів, часовий та просторовий аспекти її буття¹⁸⁶.

У ситуативному підході ключовим є поняття ситуації, яка визначається як конкретна система обставин і умов, що найбільш сильно впливають на організацію. Згідно із «законом ситуації» (М. Фолет), різні типи ситуацій вимагають різних типів знання, отже,

¹⁸⁵ Ким Д. В. Ситуационный подход как метод научного познания / Д. В. Ким // Российская юридическая наука: состояние, проблемы, перспективы: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 45-летию юридического образования на Алтае / под ред. В. Я. Музюкина, Е. С. Аничкина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2009. – С. 32.

¹⁸⁶ Солодухо Н. М. Методология ситуационного подхода в научном познании / Н. М. Солодухо // Фундаментальные исследования. – 2005. – № 8. – С. 86.

для ефективної поведінки у всій різноманітності життєвих ситуацій потрібен синтез різнорідних знань і умінь їх використовувати залежно від специфіки конкретних умов (К. Горобець¹⁸⁷, А. Овчаров¹⁸⁸ та ін.).

Ситуація має низку характерних ознак: інтелектуальне та психологічне навантаження; наявність певного протиріччя; неузгодженість з уявленням суб'єкта про неї; потреба пошуку додаткових знань, відомостей і доказів; для розуміння подій потрібні нові підходи, погляди та рішення¹⁸⁹.

У контексті запровадження ситуативного підходу до вищої освіти заслуговує на увагу думка А. Вербицького¹⁹⁰, що ситуація несе в собі імпульс і «енергетику», необхідну для розгортання змістовних резервів освіти в її динаміці розвитку, дозволяє «задіяти» систему інтелектуальних, соціальних та інших взаємовідносин окремих людей і цілих колективів, залучених в цю ситуацію (або з точки зору педагогічних умов навчальну ситуацію), котра формується й розвивається на основі співпраці суб'єктів освітнього процесу, якими є викладач і студенти. Підкоряючись нормам регламентованих дій і поведінки учасників конкретних подій, окреслених навчальною ситуацією, в ході аналізу, оцінки та вирішення цієї ситуації студент формується як фахівець і член суспільства в межах заданої активності, спрямованої на засвоєння змісту освіти.

Дидактичною основою ситуативного підходу є ситуативне моделювання – моделювання конкретних ситуацій, під час взаємодії з якими учасник засвоює матеріал, здійснює вибір, приймає особисті рішення¹⁹¹, яке, на думку О. Пометун¹⁹², входить до складу

¹⁸⁷ Горобець К. В. Ситуативний підхід як методологія дослідження аксіосфери права [Електронний ресурс] / Костянтин Валерійович Горобець. – Режим доступу : <http://legalactivity.com.ua>

¹⁸⁸ Овчаров А.О. Використання системного, процесного та ситуативного підходів у конструюванні особистісно-зорієнтованих технологій [Електронний ресурс] / А. О. Овчаров. – Режим доступу : <http://on2.docdat.com/docs/4442935/index-9128.html>

¹⁸⁹ Пивкин С.Д. Проблемно-ситуативное обучение как способ моделирования профессионально-ориентированной подготовки менеджера в техническом вузе : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08/ Пивкин Сергей Дмитриевич. – Казань, 2000. – С. 24.

¹⁹⁰ Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход / А. А. Вербицкий. – Москва : Высшая школа, 1991. – С. 61.

¹⁹¹ Ситуативное моделирование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zicerino.com/azbuka/situ_model.pdf

технологій інтерактивного навчання й передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин і відповідної ситуації.

Під ситуативним підходом до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів ми розуміємо занурення студентів у певну професійну ситуацію, яка передбачає розв'язання полікультурних проблем клієнта або соціуму, де вони можуть знаходити практичне застосування своїх знань, умінь, навичок, цінностей, досвіду згідно з функціями соціально-педагогічної діяльності.

Сучасний розвиток української вищої школи спрямований у русло гуманізації та демократизації освіти й педагогічного процесу, що передбачає створення позитивних умов для гармонійного індивідуального розвитку, реалізації соціокультурного й науково-технічного потенціалу особистості в різних сферах життя (М. Варій¹⁹³, В. Ортинський), центром якого є особистість, самобутність, самоцінність, де суб'єктний досвід кожного спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом освіти (І. Бех, В. Рибалка, І. Якиманська та ін.). Ці твердження передають сутність особистісно зорієнтованого підходу.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу думка М. Фіцули¹⁹⁴, що особистісно зорієнтоване навчання у вищій школі ґрунтується на певних принципах: пріоритет індивідуальності, самоцінності студента, який є суб'єктом навчального процесу; співвіднесення освітніх технологій на всіх рівнях освіти із закономірностями професійного становлення особистості; визначення змісту освіти рівнем розвитку сучасних соціальних, інформаційних, виробничих технологій і майбутньої професійної діяльності; випереджальний характер освіти, що забезпечує формування професійної компетентності майбутнього фахівця; визначення дієвості освітнього закладу організацією навчального середовища; врахування індивідуального досвіду студента, його потреби в самореалізації, самовизначенні, саморозвитку.

¹⁹² Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О.І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – С. 9.

¹⁹³ Варій М. Й. Основи психології і педагогіки: [навч. посіб.] / М. Й. Варій, В. Л. Ортинський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 376 с.

¹⁹⁴ Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: [навч. посіб.] / М. М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2006. – 495 с.

За таких умов відбувається гармонійне формування та всебічний розвиток особистості, повне розкриття її творчих сил, набуття неповторної індивідуальності. Тому основними функціями стають виховна, розвивальна й самовдосконалення, а не освіта, як у традиційній системі. У такому розумінні освіта справді гуманізується, бо всебічно сприяє збереженню та розвитку екології людини, її інтелектуальному, духовному й фізичному зростанню, соціалізації в умовах навчально-пізнавальної діяльності.

Якщо в традиційній філософії освіти соціально-педагогічні моделі розвитку особистості описувались у вигляді зовні заданих зразків, еталонів пізнавальної діяльності, то особистісно зорієнтоване навчання виходить із визнання унікальності суб'єктного досвіду самого студента як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності. Визнання студента основною фігурою всього освітнього процесу і є особистісно зорієнтована педагогіка¹⁹⁵.

Убачаючи доцільність упровадження концептуальних ідей особистісно зорієнтованого навчання в педагогічний процес сучасної вищої школи, вчені-педагоги (А. Кіктенко, О. Любарська, Л. Машкіна, О. Пехота¹⁹⁶, О. Ящук¹⁹⁷ та ін.) приділяють увагу проблемі розробки й використання відповідних технологій, що фіксують зміст особистісно зорієнтованого підходу, в якому виявляється суб'єкт-суб'єктний характер педагогічної взаємодії: викладач не домінує в навчальному процесі, а надає педагогічну й психологічну підтримку, сприяючи розвиткові особистісних якостей студента (логічного мислення, допитливості, ініціативності, гнучкості, здатності до творчості, працездатності, впевненості в собі, відповідальності, наполегливості, амбіційності, самостійності) для успішної реалізації людини не лише в навчальній і професійній діяльності, а й у житті.

У межах нашого дослідження розглядається застосування особистісно зорієнтованого підходу в двох аспектах. По-перше, це

¹⁹⁵ Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : [учебное пособие] / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.

¹⁹⁶ Пехота О. М. Освітні технології : [навч.-метод. посіб.] / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.

¹⁹⁷ Ящук О. В. Впровадження особистісно-орієнтованого підходу в навчальний процес вищої школи [Електронний ресурс] / О. В. Ящук. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Pedagogica/3_135643.doc.htm

створення у вищій школі умов для самореалізації майбутніх педагогів як студентів, що володіють життєвою та полікультурною компетентністю, по-друге, побудова педагогічного процесу з урахуванням полікультурності студентського середовища (етнічного, мовного, релігійного, гендерного тощо).

Останнім часом у педагогіці велика увага надається вивченню освітньо-просторового підходу (Г. Герасимов, Л. Павленко, В. Борисенков, О. Гукаленко, О. Данилюк, А. Факторович, Е. Хакімов, І. Шендрик та ін.). Цей підхід дає підстави для переведення освіти з репродуктивної технократичної суб'єкт-об'єктної парадигми на людиностверджувальну гуманну, в якій людина розуміється як така, що самостійно мислить і здатна до активного породження власних культурних смислів. Просторовий підхід – це погляд на освітній процес з позиції визначення освітнього простору – «поля можливостей для освіти», що задає певні межі, всередині яких потенційно допустима реалізація нескінченної кількості варіантів взаємо- та самоосвіти¹⁹⁸.

Укажемо на особливості застосування освітньо-просторового підходу до полікультурної освіти студентів вишу. Тож навколо студента завжди є освітнє середовище. Воно включає різні освітні системи, реальних людей і віртуальні образи, природні та штучні об'єкти та явища, які впливають на формування світогляду. Також у кожного студента є життєвий простір – особиста територія, друзі тощо. Це «приватний» простір накопичення та прояву досвіду життєдіяльності та нормотворчості. Простір стає освітнім тоді, коли на території життєвого простору студента цінності культури переводяться ним самим у внутрішній план дій. На відміну від культурного середовища, освітній простір – це місце і час для реалізації студентом можливостей освіти власного «Я» – перетворення себе через внутрішню нормотворчість, через прояв здібностей до самодіяльності, самоорганізації, самоаналізу, а також до співчуття, співпереживання, співдружності.

Можливість переведення культурного середовища студента в освітній простір полягає в педагогічній участі. Основним у роботі

¹⁹⁸ Туктарова Р. И., Хакимов Э. Р. Создание поликультурного образовательного пространства в дошкольном образовательном учреждении. Монография. / Туктарова Р. И., Хакимов Э. Р. – Ижевск : УдГУ, 2008. – 212 с.

педагога замість розробки та проведення окремих занять стає створення умов для освіти студента в усіх основних просторах його життя – в сім'ї, в навчальному закладі, а також у компанії однолітків, у спілкуванні зі значущими дорослими.

Поняття «освітній простір» стає методологічною основою для розробки та реалізації процесу гуманізації освіти: розуміння освіти через призму поняття освітнього простору виводить розробника на необхідність забезпечення ціннісно-гуманного наповнення місць – територій, усередині яких у студента з'являються можливості накопичувати й рефлексувати власний індивідуальний досвід життєдіяльності та будувати індивідуальні освітні маршрути.

Тож ми обґрунтували логіку побудови особистісно зорієнтованого полікультурного освітнього простору в умовах вишу, що сприяє формуванню особистості студента, яка гармонійно ідентифікує себе з культурою певної соціальної групи, з культурою спільноти регіону, з культурою певної держави і з культурою людства.

Полікультурність – це поліаспектне явище, яке розглядається в межах різних соціально-гуманітарних наук, і, відповідно, полікультурну освіту доцільно розкрити з позицій трансдисциплінарного підходу. Термін «трансдисциплінарність» і пропозиція до обговорення теми «трансдисциплінарності в науці» належить Ж. Піаже¹⁹⁹ (1970 р.): «Нарешті на етапі міждисциплінарних відносин ми переходимо на вищий їхній рівень – трансдисциплінарний, коли через подолання стійких дисциплінарних бар'єрів уможливорюється не тільки тісна взаємодія між науково-дослідними напрямками, а й поглиблення зв'язків між ними».

Активне обговорення проблеми трансдисциплінарності у світовій науці почалося із середини 80-х років ХХ ст., проте через свою семантичну невизначеність це поняття досі не має однозначного трактування. Виділяють декілька визначень цього терміна. Трансдисциплінарність розуміють і як своєрідну «декларацію», що врівноважує значущість усіх елементів наукового

¹⁹⁹ Piaget Jean. L'épistémologie des relations interdisciplinaires // CERI/OCDE (ed.): L'interdisciplinarité. Problemes d'Enseignement et de Recherche dans les Universités. – Paris, 1972. – P. 144.

пошуку (науки, вчених тощо), і як рівень освіченості конкретної особистості.

Для нашого дослідження науково цікавим є визначення «трансдисциплінарності» як принципу організації наукового знання, що відкриває широкі можливості взаємодії багатьох дисциплін при вирішенні комплексних проблем природи й суспільства. У цьому значенні термін «трансдисциплінарність» передбачає можливість трансферу ідей, методів у суміжні, а подекуди й несуміжні галузі наукового знання. Залежно від того, в якій кількості і в якому поєднанні використовуються інші дисципліни, «трансдисциплінарність» називається мультидисциплінарністю (multidisciplinarity), плюродисциплінарністю (pluridisciplinarity), інтердисциплінарністю (interdisciplinarity)²⁰⁰.

Кожна форма трансдисциплінарності має свої недоліки та переваги, що виявляються при вирішенні конкретних проблем. Однак доцільність використання трансдисциплінарності при розв'язанні проблем ХХІ ст. підтверджується «Декларацією про Вищу освіту для ХХІ століття: підходи й практичні заходи»²⁰¹ (1998 р.). У Статтях 5 і 6 цієї Декларації є рекомендації: підтримувати трансдисциплінарність програм навчального процесу та вчити майбутніх спеціалістів застосовувати трансдисциплінарний підхід для розв'язання складних проблем природи й суспільства.

За цих умов трансдисциплінарний підхід стає нагальним у справі розв'язання гострих епістемологічних проблем. Б. Ніколеску²⁰², наприклад, закликає до створення студій (atelier) або «робочих груп», які були б місцем зустрічей викладачів і студентів, де б генерувалися конструктивні ідеї та здійснювався моніторинг їхньої діяльності. Він вважає, що необхідно створити студії з трансдисциплінарних досліджень (без будь-якого ідеологічного, політичного чи релігійного втручання), до яких би залучалися

²⁰⁰ Трансдисциплінарність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

²⁰¹ UNESCO on the World Conference on Higher Education (1998). Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action. Available [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perso.club-internet.fr/nicol/ciret/english/charten.htm>

²⁰² Nicolescu B. The Transdisciplinary Evolution of the University Condition for Sustainable Development. [Електронний ресурс]. / B. Nicolescu. – Режим доступу: <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/bulletin/b12/b12c8.html>

науковці з різних дисциплін. Цю ідею поступово мають упроваджувати дослідники і творча інтелігенція, що працюють за межами університетів, але прагнуть до академічного діалогу між різними культурними підходами.

Варто зауважити, що проблема ідентифікації трансдисциплінарності гостро резонує з проблемою її диференціації, зокрема порівняно з іншими близькими за значенням поняттями: міждисциплінарність, полідисциплінарність. Так, термін «міждисциплінарність» означає насамперед кооперацію різних наукових дисциплін, використання спільних понять для позначення та пояснення певних подій чи об'єктів. Полідисциплінарність є такою характеристикою дослідження, коли певний об'єкт аналізується, вивчається одночасно різними науками, але з різних аспектів. Трансдисциплінарність характеризує такі дослідження, які виходять за межі конкретних дисциплін, відбуваються ніби через розтин дисциплінарних бар'єрів. Трансдисциплінарні дослідження характеризуються трансфером когнітивних схем з одного дисциплінарного поля до іншого, розробкою спільних проектів дослідження²⁰³.

Полемізуючи щодо диференціації трансдисциплінарності, Р. Лоуренс²⁰⁴ зазначав, що міждисциплінарність передбачає збереження дисциплінарних кордонів, мультидисциплінарність – об'єднання методологічного й концептуального інструментаріїв різних галузей науки, трансдисциплінарність – спосіб синтезу ресурсів дисциплінарної та позадисциплінарної сфер, результатом чого є пізнавальна модель, що не зводиться до жодної її складової.

Отже, враховуючи все зазначене вище, вважаємо за необхідне під трансдисциплінарним підходом розглядати синтез ресурсів дисциплін навчального плану для спеціальної підготовки майбутніх педагогів до діяльності в умовах полікультурності. Адже практично кожна навчальна дисципліна прямо або опосередковано розглядає питання полікультурності. Тому цей підхід сприятиме розглядові означених проблем з позиції різних наук, що дасть можливість отримати ґрунтовну інформацію про існування полікультурного

²⁰³ Лебідь А. Трансдисциплінарні дослідження і проблема істинності наукового знання / А. Є. Лебідь // Філософські науки. – 2010. – № 1 (2). – С. 237.

²⁰⁴ Lawrence R. J. Housing and health: From interdisciplinary principles to transdisciplinary research and practice. Futures / R. J. Lawrence, 2004. – 36. – № 4. – P. 488-489.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

суспільства та особливості професійної соціально-педагогічної діяльності в ньому.

Зазначені підходи до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів реалізуються в площині певних принципів, на яких ґрунтується навчально-виховний процес вищої школи:

- гуманізму – визнання людини як основної цінності світової цивілізації, захист гідності особистості, визнання її права на свободу, щастя, розвиток і виявлення своїх здібностей незалежно від расової, етнічної й культурної належності, необхідність формування гуманістичного світогляду, свідомості та гуманності як моральної якості, створення для цього відповідних сприятливих умов життя, праці, навчання тощо;

- толерантності, що означає повагу, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості, включає в себе глибокі правові засади, врахування інтересів одне одного, рівноправність народів, їхніх культур, без чого неможливий розвиток, прогрес цивілізації;

- культуродоцільності – передбачає, що освіта та виховання базуються на загальнолюдських цінностях, будуються згідно з цінностями та нормами національної культури й регіональними традиціями, які не суперечать загальнолюдським цінностям;

- діалогу та взаємодії культур, згідно з яким найбільш повно власна культура усвідомлюється лише при взаємодії, діалозі різних культур, коли стають видимими та зрозумілими особливості кожної окремої культури. Цей принцип передбачає не лише контрастивно-зіставлене співвивчення культур, але й побудову педагогічних умов для підготовки майбутніх фахівців до виконання ролі суб'єкта діалогу культур у ситуаціях міжкультурної комунікації;

- домінування проблемних культурознавчих завдань – спрямовує навчальний процес на побудову такої моделі, при якій, виходячи з інтелектуального потенціалу студентів на конкретній стадії освіти та рівня їхньої комунікативної освіченості, в процесі вирішення серії соціокультурних задач, що поступово ускладнюються, студенти тренуються в зборі, систематизації, узагальненні та інтерпретації культурознавчої інформації; оволодівають стратегіями культурознавчого пошуку та способами інтерпретації культури; розвивають полікультурну комунікативну компетенцію, що допомагає їм орієнтуватися в типах культур та

цивілізацій, які вивчаються;

– етнопсихологізації – передбачає створення оптимальних умов для прилучення народів до інших культур на основі врахування вітальних і ментальних особливостей цих народів. Особистість оцінює успішність своїх дій і проявів психологічних властивостей через призму своєї ідентичності, при цьому виникає прагнення зменшити виявлені розбіжності між своєю поведінкою та уявним ідеалом, порівняти себе з іншими;

– етнопедагогізації – передбачає освіту та виховання студентів з опорою на національні традиції, обрядовість, звичаї народів України, використання емпіричного досвіду етнічних груп у сферах виховання й освіти молодого покоління, морально-етичних і естетичних поглядів на споконвічні цінності сім'ї, роду, племені, народності, нації, контролю й корекції поведінки, її мотивів всередині етносу, міжетнічних оцінок, ставлення до природи;

– полілінгвізму – передбачає спрямованість навчання на опанування студентами кількох мов, що є умовою успішного прилучення до інших культур та одним з основних показників готовності до плідної діяльності в полікультурному середовищі;

– персоніфікації, що передбачає особистісно зорієнтований зміст навчального процесу, врахування особистісно-діяльнісних особливостей та ціннісних орієнтацій суб'єктів полікультурної взаємодії;

– системності – спрямованість навчального процесу на системну цілісність у побудові та аналізі полікультурних освітніх процесів;

– конгруентності – відповідність навчальних полікультурних дій реальним іншомовним і поведінковим професійним діям майбутніх фахівців.

Методологічні засади полікультурної освіти схематично представлені на рисунку 4.

Отже, згідно з логікою наукового пізнання, яку ми обрали для дослідження суб'єктів освітнього простору та проблеми полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, на рівні загальнофілософської методології концептуальному осмисленню проблеми професійної підготовки фахівців в умовах конкретного соціального замовлення і з урахуванням соціокультурних передумов допомагають культурологічний, аксіологічний підходи.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Загальнонауковий (конкретно-методологічний) рівень детермінує специфіку полікультурної освіти майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі, тому концептуально її осмислити допомагають акультураційний, соціально-психологічний, феноменологічний, діалоговий (діалогічний), інтерпретаційний, контекстуальний підходи. На рівні конкретно-наукової методології ми розглядаємо полікультурну освіту як підсистему загальної педагогічної системи вишу, функціональність якої забезпечується через запровадження системного, компетентнісного, особистісно зорієнтованого, просторово-освітнього, трансдисциплінарного, ситуативного підходів.

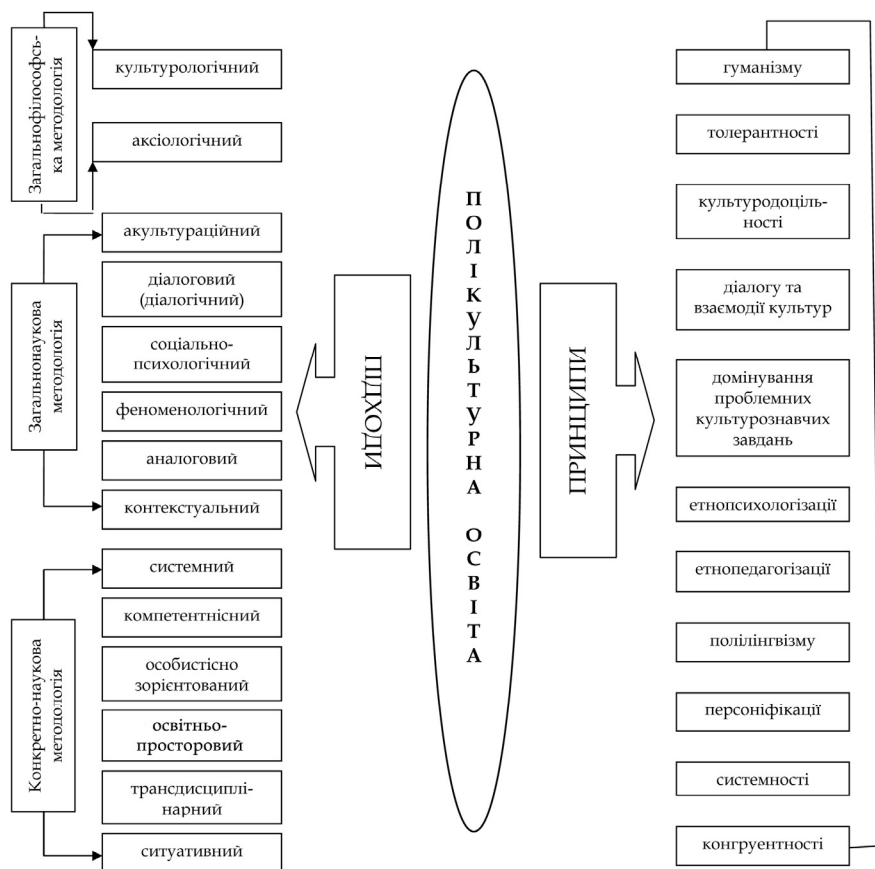

Рис. 4. Методологічні засади полікультурної освіти

Зазначені підходи до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів реалізуються в площині певних принципів (гуманізму, толерантності, культуродоцільності, діалогу та взаємодії культур, домінування проблемних культурознавчих завдань, етнопсихологізації, етнопедагогізації, полілінгвізму, персоніфікації, системності, конгруентності), на яких ґрунтується навчально-виховний процес вищої школи.

Висновки до першого розділу

1. Вивчення закономірностей і тенденцій розвитку багатокультурного суспільства, освітнього полікультурного простору, аналіз наукових праць з проблем полікультурності свідчать про те, що сучасна освіта – це відкрита нелінійна система, яка характеризується цілісністю, мультикультуралізмом, контекстуальністю, діалогізмом. Відповідно за такої системи зберігається функція підготовки особистості, яка мешкатиме у світі багатоманітних зв'язків, здатної орієнтуватися у швидкоплинному житті, готової до взаємодії в багатокультурному просторі, що передбачає сформованість світоглядних позицій, сприйняття культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, позитивного ставлення до представників інших етносів, релігій, культур, духовної гнучкості, розуміння необхідності компромісів, почуття поваги до людини незалежно від її національного чи соціального походження; здатної до міжкультурної комунікації та взаємодії на засадах толерантності. Така складно організована освітня система, в якій не просто сумарно представлена різноманітність культур, а мають місце різні культурні прояви на рівні нації, етносу, конфесій, рас, статевих, соціальних та інших відмінностей, є полікультурною освітою.

На основі аналізу наукових праць встановлено, що полікультурна освіта – це педагогічне явище, яке необхідно розглядати з погляду системного підходу, й подано визначення її як освіти, що включає організацію і зміст педагогічного процесу, побудованого на партнерських суб'єкт-суб'єктних стосунках між педагогами і тими, хто навчається, на принципах гуманізму, культурного діалогу, з урахуванням багатокультурності (етнічної, релігійної, мовної, соціальної тощо), та спрямованого на формування особистості, здатної жити й діяти в полікультурному суспільстві.

Визначено, що полікультурна освіта як підсистема, котра відображає педагогічний процес, знаходиться під впливом та у взаємозв'язку з полікультурним освітнім простором навчального закладу – територіально визначеним середовищем, у якому наявні міжкультурні, соціальні й освітні взаємостосунки і взаємозв'язки суб'єктів навчально-виховного процесу, що репрезентують багатоманітність культур, та явища (суспільні процеси, освітня політика, ціннісні орієнтації тощо), які визначають специфіку реалізації мети навчання, виховання й усебічного розвитку особистості в багатокультурному суспільстві.

2. З'ясовано, що розвиток полікультурної освіти зумовлений не тільки історичними та соціокультурними передумовами, а й ґрунтується на традиціях вітчизняної й зарубіжної філософії, педагогіки та психології. Першоджерелами полікультурної освіти вважаються програма Я. А. Коменського «Панпедія», роздуми Ж.-Ж. Руссо щодо діалогу культур, ідеї І. Гердера, який розглядав культуру як одну з умов розвитку народів, філософські трактати І. Канта про культурну взаємодію.

Теоретичною основою полікультурної освіти є концепції культурної антропології, в якій представлений загальний історико-культурний процес розвитку суспільства у вигляді суми різноспрямованих культур, що розвиваються; психологічної антропології, що описує взаємодію особистості та культури, дії, думки, почуття індивідів в умовах культурного середовища; теорія психології нації, міжетнічного сприйняття, концепція ролі етнічної ідентичності індивіда в міжетнічній взаємодії, ідеї гуманістичної психології, концепція мультимодальної нації; концепції управління культурним розмаїттям (транскультуралізм та культурний плюралізм).

У полікультурному суспільстві кожен індивід не є культурно гомогенним, а може належати одночасно до кількох культур. Відповідно, багатоманітність (або гетерогенність) розуміється як багатокультурність (або полікультурність): спільне чи паралельне існування традиційної та модерної, аграрної та урбаністичної культур, усвідомлення власної ідентичності та сприйняття іншої на підставі розуміння коренів цієї ідентичності. Це значно актуалізує проблему взаємодії культур, їхньої рівності та діалогу.

Установлено, що в контексті культурної взаємодії особливого значення набуває концепт інтеграції, що передбачає здатність зіставляти й обмінюватися цінностями, стандартами, моделями поведінки й мислення з позицій рівності та співучасті. Поняття культурної інтеграції передбачає комунікативну взаємодію, що допускає (в контексті взаємозалежності й рівноправності) змішування культур, зіставлення, конфлікт, конкуренцію, обмін і, як наслідок, культуротворчий синтез, який ускладнює й водночас збагачує ідентичність.

У світі визнані чотири основні концепції полікультурної освіти: власне мультикультуральна освіта, яка зосереджує увагу не на міжкультурному обміні та взаємовпливі, а на збереженні культури наявних етнічних меншин; інтеркультуральна освіта, спрямована на забезпечення активного, позитивного діалогу культур, їхнього взаєморозуміння та взаємозбагачення; транскulturальна освіта, що орієнтується на систему цінностей, яка формується на наднаціональному (транснаціональному) рівні; культурпiлоралістична освіта, стрижневою ідеєю якої є повага й підтримка всіх наявних у суспільстві культурних потреб та способів життя (не лише культур етнічних, мовних, релігійних, а й сексменшин, селянських субкультур тощо).

3. На основі аналізу наукових джерел встановлено, що нині поняття полікультурності в Україні та за кордоном набуває статусу міждисциплінарного теоретичного концепту, який залучено до наукового пошуку, що ведеться у сфері філософських, соціальних, психолінгвістичних, мовознавчих, психолого-педагогічних та інших напрямів. Сьогодні полікультурність досліджується у зв'язку з вирішенням проблеми національної ідентичності особистості, виховання етнічної толерантності, культури міжнаціонального спілкування, попередження міжетнічних конфліктів, подолання негативних етнічних стереотипів, попередження етнокультурної маргінальності тощо. Встановлено пріоритет проблеми професійної підготовки майбутніх педагогів, зокрема соціальних, до роботи в багатокультурному суспільстві.

Міждисциплінарний статус проблеми полікультурної освіти визначає наявність різнорівневої методології її вивчення. Згідно з логікою наукового пізнання, на рівні загальнофілософської методології концептуальному осмисленню проблеми професійної

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

підготовки фахівців в умовах конкретного соціального замовлення і з урахуванням соціокультурних передумов допомагають культурологічний, аксіологічний підходи. Загальнонауковий рівень детермінує специфіку полікультурної освіти майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі, тому концептуально її осмислити допомагають акультураційний, діалоговий (діалогічний), соціально-психологічний, феноменологічний, контекстуальний підходи. На рівні конкретно-наукової методології ми розглядаємо полікультурну освіту як підсистему загальної педагогічної системи вишу, функціональність якої забезпечується через запровадження системного, компетентісного, особистісно зорієнтованого, просторово-освітнього, трансдисциплінарного, ситуативного підходів.

Зазначені підходи до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів реалізуються в площині певних принципів (гуманізму, толерантності, культуродоцільності, діалогу та взаємодії культур, домінування проблемних культурознавчих завдань, етнопсихологізації, етнопедагогізації, полілінгвізму, персоніфікації, системності, конгруентності), на яких ґрунтується навчально-виховний процес вищої школи.

Матеріали цього розділу опубліковані в таких працях: [113; 117; 119; 134; 142; 147; 149; 152].

РОЗДІЛ 2.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

2.1. Особливості полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у світовій теорії й практиці

Інтеграція України до європейського та світового співтовариства, орієнтація вітчизняної системи вищої освіти на положення Болонського процесу актуалізують потребу узагальнення власного й вивчення зарубіжного досвіду в галузі полікультурної освіти та підготовки молоді до життя в умовах соціокультурного різноманіття, формування толерантності, готовності до співпраці в міжнародному контексті²⁰⁵. Реалізація полікультурної освіти у вищому педагогічному навчальному закладі України сьогодні потребує вивчення різних соціальних і психолого-педагогічних аспектів феномена полікультурності, всебічного дослідження й виявлення наявного перспективного досвіду його впровадження за кордоном.

Так, проблеми інтернаціоналізації вищої школи сьогодні досліджують зарубіжні й українські науковці: Н. Авшенок (Україна), Дж. Бенкс (США), А. Бойко (Україна), Г. Бредандж (Швеція), А. Галлахер (Північна Ірландія), Р. Гош (Канада), Дж. Гартлі (Велика Британія), С. Гігс (Іспанія), О. Джуринський (Росія), А. Йогев (Ізраїль), Г. Круїф (Нідерланди), М. Лі (Малайзія), Г. Лопес (Іспанія), М. Макменіман (Австралія), Т. О'Салліван (Великобританія), А. Сбруєва (Україна), С. Томлінсон (Велика Британія), С. Фултон (Північна Ірландія), А. Хіклін-Хадсон (Австралія) та ін. Однак значний світовий теоретичний і практичний досвід у царині полікультурної підготовки у вищій педагогічній освіті розкрито в українській науці лише фрагментарно. Цим питанням в Україні, на жаль, присвячуються нечисленні дослідження на матеріалі Бельгії (Т. Кучай), Великої Британії (О. Мілютіна), Канади (В. Погребняк, О. Слоньовська), Росії (О. Ковальчук, С. Фурсенко), США (Я. Гулецька).

²⁰⁵ Погребняк В. А. Формування полікультурного виховного середовища у вищій педагогічній освіті зарубіжних країн / Володимир Погребняк // Пед. науки : зб. наук. пр. / Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2012. – № 54. – С. 69.

Проведений нами бібліометричний аналіз педагогічних джерел, присвячених різним аспектам полікультурності, свідчить про те, що наукове дослідження проблеми започатковано американськими й канадськими вченими і пов'язане насамперед з необхідністю підготовки соціальних працівників до роботи з мігрантами та біженцями, а пізніше – вчителів та соціальних працівників до роботи в полікультурному середовищі школи. Зауважимо, що така професія, як соціальний педагог, у США, країнах Західної Європи ототожнюється з професією соціального працівника в освітній сфері.

Ми вважаємо, що на часі є врахування досвіду професійної підготовки соціальних працівників до полікультурної роботи в школі для організації полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вітчизняного педагогічного університету.

Започаткування фахової підготовки соціальних працівників у США пов'язане з упровадженням Нью-Йоркським благодійним товариством шеститижневої літньої програми навчання соціальних працівників (1897 р.), яка стала стимулом до появи значної кількості навчальних центрів з практичної філантропії. Вважається, що ідея вищої соціально-педагогічної освіти виникла й оформилась у період між 1904-1907 рр. та була апробована в Чиказькій школі для служб і філантропій (згодом школа стала частиною Чиказького університету).

Значне зростання кількості альтернативних програм із підготовки соціальних працівників призвело до оформлення Асоціації шкіл соціальної роботи (1927 р.), у межах якої вперше було розроблено професійні стандарти для підготовки соціальних працівників. Вимогою до здобувача професії «соціальний працівник», крім власного бажання, була наявність певних особистісних і психологічних характеристик претендента, а саме: високі оцінки з профільних предметів у школі, фізична й емоційна стабільність, соціальна зрілість, інтелектуальність, висновок ради школи про моральні та особистісні якості абітурієнта; достатня підготовленість у сфері поведінкових і соціальних наук, волонтерська практика, бажання працювати з соціально вразливими та маргінальними прошарками населення; толерантність як риса особистості; рекомендації до вибору цього виду діяльності з боку викладачів (учителів), соціальних працівників (адміністрації

соціальних агентств, де претендент займався здійсненням волонтерської або добровільної діяльності)²⁰⁶.

Як свідчить дослідження О. Пономаренко²⁰⁷, необхідність розробки єдиного стандарту підготовки соціальних працівників зумовили: неузгодженість у позиціях асоціацій і потреба унітаризації наявних програм, що мали переважно поліспрямований зміст; об'єднавчі процеси (1927 р. було сформовано Американську Асоціацію шкіл соціальної роботи (AASSW), а 1942 р. – Національну Асоціацію шкіл соціальної адміністрації (NASSA)). Тому 1952 р. було створено Раду з навчання соціальної роботи (CSWE), в межах якої визначено вимоги до бакалаврського та магістерського рівнів навчання.

У середині 70-х років XX ст. в США прослідковувалася загальна тенденція до організації професійної освіти педагогів, що характеризувалася необхідністю перегляду соціокультурних пріоритетів і перебудови освітньої системи на нових демократичних засадах відповідно до вимог часу та з урахуванням особливостей різних мов і культур населення. Це істотно вплинуло на змістове наповнення програм підготовки соціальних працівників (соціальних педагогів).

Тож більшість навчальних закладів надавали перевагу так званому «середньому курсу», який визначав п'ять обов'язкових навчальних предметів, а саме: «Поведінка людини і навколишнє середовище», «Служби соціального захисту та допомоги», «Соціальна робота», «Дослідження та практика», «Цінності та професійна етика»²⁰⁸.

Так, дисципліна «Поведінка людини в соціальному оточенні» передбачала формування обізнаності з питань місця особистості у мікро-, мезо- та макрорівнях суспільних відносин, мотивів поведінки людей; специфіки етнічних, культурних, расових, релігійних,

²⁰⁶ Тищенко В. М. Професійна підготовка соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і України : спільність і відмінність : [наукове видання] / В. М. Тищенко : [за заг ред. Л. П. Пуховської]. – К : Автореферат, 2003. – 64 с.

²⁰⁷ Пономаренко О. В. З історії започаткування соціальної роботи в Америці / О. В. Пономаренко // Вісник Запорізького державного університету. – 2002. – № 1. – С. 15.

²⁰⁸ Encyclopedia of Social Work (National Association of Social Workers). – N.Y., 1997. – С. 2238-2247.

статевих відмінностей та взаємин між людьми. Програма спецкурсу включала вивчення наявної системи соціальних служб, стратегій соціальної та адміністративної політики. Кінцевим результатом мали бути вміння молодого фахівця виступати посередником-медіатором, соціальним адвокатом, лобювати та відстоювати інтереси клієнта в контексті наявної моделі соціальної політики²⁰⁹.

Полікультурна освіта в університетах США відстоювала політику мультикультуралізму, яка повільно, але міцно затверджувалася в курікулумі й навчальних матеріалах. Ці значні за обсягом наміри підтримувалися новими програмами акредитації та зміненими стандартами сертифікації педагогів у різних штатах, з'являлося нове бачення шляхів їхньої підготовки до роботи з диверситивними учнями²¹⁰.

Тож змістовий аспект полікультурної педагогічної освіти передбачав уведення таких курсів, як «Основи полікультурної освіти», «Регіональні питання полікультурної освіти», «Теорії змісту освіти», «Творче вирішення конфліктів», «Культура та історія етнічних меншин», «Основи білінгвальної освіти», «Розробка курікулуму полікультурної освіти», «Спеціальна освіта», «Основи американської освіти» та інші²¹¹.

Американські університети ставили за мету готувати полікультурного фахівця, здатного ефективно працювати в умовах зростання етнічного, культурного різноманіття суспільства. Так, Стандарти Національної Ради з Акредитації Педагогічної Освіти (2002 р.)²¹² містили такі критерії педагогічної освіти бакалаврів в університетах США: підтримання полікультурних та глобальних перспектив у курікулумі педагогічної освіти; досвід роботи (на практиці) з культурно диверситивними учнями, дітьми з

²⁰⁹ Захарчук К. М. Особливості фахової підготовки соціальних працівників у Сполучених Штатах Америки та проблеми української освітньої практики [Електронний ресурс] / К. М. Захарчук. – Режим доступу: http://hist.km.ua/uploads/file/visnik/2010_2/10zkmuop.pdf

²¹⁰ McLaren P. Revolutionary multiculturalism: pedagogies of dissent for the new millenium. – Boulder, CO: Westview. – 1997. – 230 p.

²¹¹ Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М.: Народное образование, 1999. – С. 192–197.

²¹² National Council for the Accreditation of Teacher Education. Standarts, procedures, and policies for the accreditation of professional educational units. – Washington, DC: Author, 2002. – 156 p.

альтернативним розвитком; наймання на роботу фахівців, які належать до різних економічних, расових, культурних груп; культурно-диверситивний склад факультетів підготовки вчителів.

Нині в США функціонують принаймні 97 університетів, що пропонують програми полікультурної освіти, які можуть мати різні варіації, але відображують цінності та ідеали полікультурної освіти. Найпоширенішими є такі: програми полікультурної освіти (Multicultural education), багатомовної/полікультурної освіти (Multilingual/Multicultural education), багатомовної освіти (Multilingual Education), білінгвальної освіти (Bilingual education), білінгвальної/полікультурної освіти (Bilingual/Multicultural Education), білінгвальної/кроскультурної освіти (Bilingual/Cross-Cultural Education), білінгвальної/бікультурної освіти (Bilingual/Bicultural Education), спеціальної освіти (Special education), крос-культурної освіти (Cross-cultural education), культурної/мовної диверситивності (Cultural/Linguistic Diversity), складання курікулуму та викладання в полікультурному середовищі (Curriculum and Instructions in multicultural settings), урбаністичної освіти (Urban Education), навчання англійської як другої мови (Teaching English as Second Language), вивчення окремих мов і культур: португальської та бразильської (Portuguese and Brazilian Studies), іспанської (Spanish), французької та латинської (French and Roman languages), російської (Russian), китайської (Chinese).

У вимогах до програм університетської освіти, висунутих Національною Радою з педагогічної акредитації (The National Council for Accreditation of Teacher Education) зазначається, що вони повинні: відображати ідеали плюралістичного американського суспільства; мати вільний від будь-яких стереотипів і упереджень зміст; передбачати обов'язкове вивчення однієї чи більше іноземних мов, сприяти розвитку культурної та мовної грамотності; мати інтегрований, а не додатковий характер введення полікультурного компонента в усі складники програми; бути достатньо гнучким²¹³.

Ці вимоги враховуються нині в розробці бакалаврських та магістерських програм і курсів полікультурної підготовки майбутніх

²¹³ Jamieson A. School enrollment in the United States – social and economic characteristics of students / A. Jamieson, A. Curry, G. Martinez. – Washington: U.S. Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, U.S. Census Bureau. – 2001. – P. 20-533.

фахівців соціальної (соціально-педагогічної) сфери в університетах США. Так, у програмі полікультурної освіти (Multicultural education program) для отримання ступеня магістра (MEd) в університеті Сент Девіс (Eastern University St. Davis) визначено такі завдання: допомогти студентам поєднати віру в навчання та філософію освіти, що призведе до становлення професіонала в освіті, налаштованого на полікультурність як в особистісній, так і професійній діяльності; надати можливість зрозуміти теоретичні та практичні (дослідницькі) основи освіти; сприяти виявленню в студентів чутливості до етнічних, гендерних і расових відмінностей; заохотити випускників демонструвати докази постійної прихильності до свого подальшого професійного розвитку та сприяння розвитку своїх колег; надати можливість виокремлювати необхідне з полікультурних матеріалів для розробки шкільного курікулumu; навчити випускників допомагати школярам-представникам різних культур інтегруватись у клас за допомогою знань про їхні культури в навчальному процесі (Eastern University)²¹⁴.

Отже, полікультурна освіта студентів є актуальним питанням американської педагогіки вищої школи й має комплексний, складний, міждисциплінарний характер. Як визнають американські вчені, одним із головних завдань полікультурної освіти є підготовка педагогів до роботи з диверсифікованими учнями та студентами.

Цікавою для нашого дослідження є канадська полікультурна освітня традиція, яка бере початок від 1971 р. (полікультуралізм офіційно проголошено пріоритетним принципом державної політики) й закріплюється Актом канадської полікультурності 1988 р.²¹⁵ Вищі педагогічні навчальні заклади намагаються розв'язувати питання формування полікультурного виховного середовища й полікультурної підготовки фахівців для системи освіти (зокрема соціальних працівників (соціальних педагогів)) різними шляхами. Переважна більшість університетів і педагогічних факультетів мають власні стратегії, що стосуються проблем культурного різноманіття, расизму, дискримінації, прав людини й

²¹⁴ Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта студентської молоді в університетах США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гулецька Яна Гаврилівна. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – С. 122.

²¹⁵ Canadian Multiculturalism Act [Електронний ресурс] – Режим доступу: // http://www.pch.gc.ca/progs/multi/policy/act_e.cfm.

студентства, які розглядаються як складники полікультурної освітньої політики цих закладів²¹⁶.

Специфіка полікультурної соціально-педагогічної освіти в Канаді розглядається в національному контексті (61% – англійське населення, 24% – французьке, 15% – інше) й пов'язана з діяльністю Канадської Асоціації соціальних працівників (CASW), яка була створена в 1926 році, являє собою Федеративну структуру, до якої входять 10 провінцій і територіальних асоціацій. Кооперація і співробітництво всередині CASW між асоціаціями провінцій та школами соціальної роботи здійснюється на регіональному рівні й має безпосереднє відношення до національної політики.

Школи соціальних працівників (соціальних педагогів) мають професійну й академічну ідентичність. Професійна ідентичність ґрунтується на стандартах практики, що відстоює необхідність контролю якості роботи й суспільний захист. Академічна ідентичність, пов'язана з членством в університетській спільноті, включає встановлення зв'язків зі студентськими товариствами через членство в CASW. Ці «навчальні товариства» об'єднують більшість академічних організацій в Канаді. Під патронатом CASW проводяться ділові зустрічі й наукові конференції для спеціалістів з соціальної (соціально-педагогічної) роботи, викладачів та студентів.

Університетські програми рівня бакалавр збалансовано поєднують академічні курси соціально-гуманітарних наук з циклом професійної практики. Незважаючи на деякі відмінності, існує типова програма, що складається з 40 курсів, 20 з яких належать до загальноакадемічних дисциплін, а інші припадають на останні два роки навчання, включаючи 700 годин супервізорства. Так, наприклад, до традиційного курсу навчання («Соціальне адміністрування», «Соціальні дослідження», «Розвиток людини та соціальний розвиток» тощо) в канадських школах було введено такі прикладні предмети, як: «Курс мультикультуралізму», «Профілактика сексуального насильства над дітьми, жорстокості в родині», «Курс правознавства», «Профілактика СНІДУ» тощо. Припускається, що випускник повинен бути готовим до своєї

²¹⁶ Погребняк В. А. Підготовка майбутнього вчителя до професійної діяльності у полікультурному середовищі загальноосвітньої школи Канади : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Погребняк Володимир Аркадійович. – Полтава : Полтавський нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2010. – С. 82-101.

«основної практики» й демонструвати в своїх професійних стосунках з клієнтом компетенцію й повагу, вміти робити професійні висновки й діяти, спираючись на інтеграцію теорії й практики в контексті своїх професійних навичок (CASW, 1988 р.)²¹⁷.

Наведені вище факти свідчать про те, що в канадських програмах підготовки фахівців соціально-педагогічної галузі надається значна увага формуванню професійної компетентності фахівців, що дозволить їм працювати в диверсифікованому (полікультурному) суспільстві.

Сьогодні Україна тримає курс на Євроінтеграцію. Тому цікавим і важливим для нашого дослідження є досвід деяких країн Євросоюзу щодо полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів. Оскільки на сучасному етапі характерною ознакою більшості спільнот є зростання культурної розмаїтості внаслідок інтенсивних міграційних процесів, визначальною концепцією соціального розвитку суспільств західного типу стала ідеологія соціальної злагоди та взаємопорозуміння всіх суспільних груп. Соціальна рівновага в таких суспільствах має досягатися на ґрунті соціального партнерства та соціальної комунікації (Ю. Хабермас, Дж. Александер)²¹⁸. Школа, яка є відображенням ситуації, що склалася в суспільстві, відповідно реагує на ці суспільні зміни. У сучасному відкритому поліетнічному й полікультурному європейському суспільстві по-новому визначається місце та роль педагога в навчанні й вихованні учнів, висуваються нові вимоги до його фахової підготовки.

Аналіз документів, прийнятих європейськими організаціями, та результатів наукових досліджень, здійснених європейськими центрами полікультурної освіти, свідчить про те, що сучасна Європа надає великого значення підготовці фахівців до педагогічної діяльності, зокрема соціальних педагогів, за умов культурно розмаїтого учнівського середовища. Йдеться про врахування не лише психофізичних та інтелектуальних індивідуальних особливостей розвитку учнів, а й так званих контекстних чинників –

²¹⁷ International Handbook of Social Work Education / edited by Thomas D. Watts, Doreen Elliott, Nazneen S. Mayadas. – Greenwood Press, West port : Connecticut, London, 1995. – 613 p.

²¹⁸ Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності : [монографія] / Л. П. Пуховська. – К. : Вища школа, 1997. – 180 с.

культурно-етнічних, соціальних, релігійних тощо, які є досить змінними в сучасних спільнотах.

Для розвитку соціальної освіти в Європі як єдиній соціальній спільноті були створені: Європейська асоціація шкіл соціальної роботи, Європейська асоціація центрів підготовки в галузі соціально-виховної роботи, Європейська асоціація інституцій дитячого та молодіжного дозвілля, Мережа інформації про освіту в Європі, Асоціація досліджень і підготовки з метою включення в Європу, Європейський центр громадського виховання та інші. Основним завданням діяльності цих організацій є інтернаціоналізація соціальної/соціально-педагогічної освіти Європи, розширення контактів між європейськими країнами, збільшення в низці країн асигнувань на зміцнення контактів та розвиток співробітництва європейських вищих шкіл²¹⁹.

З метою запровадження в освітній процес технології розширення «європейського параметру» в освіті були розроблені програми професійної підготовки молодих фахівців різних галузей: «Кометт», «Еразмус І», «Еразмус ІІ», «Європейський параметр в освіті», «Молодь для Європи», «Темпус», «Молоді люди в європейській общині». Для розвитку єдиної Європи як соціальної спільноти та визнання й розуміння молоддю різних національних культур, поширених на європейському континенті, в 1985 р. був створений «Європейський центр громадянського виховання».

Факультет соціальної педагогіки Європейського центру працює над створенням кадрової та організаційної інфраструктур, що з юридичної точки зору визначають спеціальну навчальну програму «європейський параметр», в основу якої покладено концепцію громадянського виховання. Це теорія та практика навчання, орієнтованого на педагогічне обґрунтування міжкультурних та міжнаціональних проблем в європейській співдружності. Основними принципами діяльності цього центру є: інтернаціоналізація навчання всіх навчальних програм ВНЗ, збільшення в низці країн асигнувань на зміцнення контактів та розвиток співробітництва європейських вищих шкіл;

²¹⁹ Пришляк О. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів Німеччини до роботи у полікультурному просторі / Оксана Пришляк // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 2. – С. 140-144.

інтернаціоналізація та міжкультурне спілкування (при цьому наголошується на завданнях розвитку мобільності студентів, спроможності здійснювати свою професійну діяльність у майбутньому щонайменше двома мовами, можливості забезпечити залучення кожного індивіда до ознайомлення з культурними цінностями інших народів).

У професійній підготовці соціальних педагогів це завдання було покладене на нову навчальну дисципліну – «Міжкультурну педагогіку», спрямовану на ознайомлення студентів із: європейською інтеграційною проблематикою з погляду культурно-історичних течій, національних конфліктів, взаємовпливів європейських культур; сучасними соціальними структурами в порівняльному контексті; міжнародними та європейськими документами про права людини; соціально-політичними, економічними та культурними дисбалансами, що виникли в результаті міграційних процесів; відмінностями та спільними рисами в освітніх системах; залученням до невербального спілкування та опанування іноземних мов, принаймні однією з них для компетентного спілкування тощо²²⁰.

З урахуванням прискорених в останні роки міграційних та інформаційних процесів завдання соціальної педагогіки полягає в тому, щоб гарантувати кожному індивідові залучення до культурних цінностей різних народів. Особлива увага, на думку Б. Єржабкової²²¹, має приділятися мігрантам, адже вони вимушені адаптуватися до іншого полікультурного простору. Розвиток внутрішньоєвропейського ринку в найближчі роки, а також політична та економічна ситуації в Центральній та Східній Європі дозволяють припустити, що міграційна мобільність буде збільшуватись й активізуватися. Це передбачає загострення в результаті цих процесів соціальних та культурних проблем, котрі мають бути вирішені засобами соціальної педагогіки й педагогіки культури. Хоча сьогодні неможливо ще чітко розмежувати й описати сфери інтернаціональної та міжкультурної соціально-педагогічної діяльності, проте беззаперечним є факт, що в майбутньому ці сфери набуватимуть значущості. Про це свідчить

²²⁰ Пришляк О. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів Німеччини до роботи у полікультурному просторі / Оксана Пришляк // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 2. – С. 141.

²²¹ Єржабкова Б. Вибрані питання соціальної педагогіки / Б. Єржабкова. – Дрогобич : Вимір, 2003. – 364 с.

хоча б той факт, що в Німеччині, наприклад, у державних та приватних соціально-педагогічних службах дедалі більшою є потреба в спеціалістах сфери міжнаціональної та міжкультурної роботи з іноземцями. Зростає попит на спеціальні соціальні служби в масштабі Європи, особливо для роботи з молоддю.

Усе це можна розглядати як виклик, що стимулює необхідність подальшого вдосконалення професійної підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників. До цього часу система підготовки кадрів соціальної сфери лише частково реагувала на нову ситуацію. Сьогодні відсутніми є узгоджені в змістовому плані навчальні програми та єдині дипломи про закінчення освіти зі спеціальності соціальна робота/соціальна педагогіка. Навіть назва цього предмета неоднакова в різних вишах: «Міжкультурна педагогіка» / «Міжкультурне виховання» / «Іноземна педагогіка» та інші.

Розглянемо особливості полікультурної підготовки соціальних педагогів (працівників) в деяких країнах Євросоюзу. Так, у Великій Британії, як зазначає Н. Якса²²², університетська освіта належить до високоселективної, тобто набуття вищої освіти тут є швидше привілеєм, ніж правом. Головним критерієм при вступі до будь-якої освітньої установи, починаючи зі школи й аж до університету, є визначення рівня здібностей і нахилів учнів. Дослідниця наголошує на тому, що корінним англійцям набагато простіше вступити до престижних освітніх установ, ніж некорінному населенню. Це пов'язано з тим, що всі заклади освіти чітко орієнтовані на три соціальні групи: елітну, до якої належать діти із соціально забезпечених родин, орієнтовані на високий рівень знань, необхідний їм у сфері управління, суспільних комунікацій; професійно спрямовану, що формується на основі інтересу до прикладних знань, тобто орієнтація на здобуття спеціальності зі сфери обслуговування населення; найменш престижну, пов'язану з навчанням майбутніх робітників і невисоккокваліфікованих співробітників. Цілком зрозуміло, що саме в цю групу потрапляють вихідці з емігрантського середовища.

²²² Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К. : НАПН, 2009. – 574 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Нині, в університетській освіті Великої Британії враховуються вимоги Національної асоціації полірасового виховання щодо розробки педагогічних програм підтримки різноманіття культур у британському суспільстві. Одна з них, завершена наприкінці 70-х років ХХ ст., вже передбачала допомогу в міжкультурній взаємодії та розвитку відносин через реалізацію конкретних заходів сприяння формуванню полікультурного виховного середовища в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах: уведення інформації про національні меншини і культурне різноманіття до навчальних книг; створення допоміжних і спеціалізованих навчальних програм для етнічних і расових меншин; запровадження в навчальних програмах рекомендацій із виховання усвідомленої етнокультурної належності; проведення занять для ознайомлення з іншими культурами²²³.

Тож професійна підготовка педагога у Великій Британії орієнтована на формування особистості педагога-європейця, який може працювати в полікультурному суспільстві, в різноманітному навчальному середовищі, в альтернативних педагогічних системах.

Полікультурно компетентний педагог, на думку європейських фахівців, усвідомлює існування різноманітних культур, критично сприймає та оцінює можливості культурного діалогу й міжкультурних зв'язків, є з'єднувальною ланкою між учнями, представниками різних культур, підтримує в них прагнення до міжкультурного взаємопорозуміння.

Прийнятий у 2002 році Національний стандарт кваліфікованого вчителя (Qualifying to Teach: Professional Standards for Qualified Teacher Status and Requirements for Initial Teacher Training)²²⁴ є провідним державним документом, який регламентує педагогічну освіту в Англії й Уельсі на сучасному етапі. У розділі «Професійні цінності в діяльності вчителя» (Professional Values and Practice)²²⁵ цього стандарту на перше місце винесено таку настанову: покладати великі надії на кожного учня, поважати його соціальні, культурні, мовні, релігійні та етнічні особливості й усіляко сприяти високим навчальним досягненням учнів.

²²³ Джуринский А. Н. Воспитание в поликультурном мире [Электронный ресурс] / А. Н. Джуринский – Режим доступа : // <http://old.prosv.ru/metod/dgur>

²²⁴ Department for Education and Skills/Teacher Training Agency. Qualifying to Teach: Professional Standards for Qualified Teacher Status and Requirements for Initial Teacher Training. – London: DFES, 2002. – 20 p.

²²⁵ Див. 224, с. 6.

У цьому документі висвітлено також професійні відносини між учителем та учнями. Щоб відповідати стандартів кваліфікованого вчителя, майбутнім педагогам треба з'ясувати соціальне, культурне, мовне, релігійне та етнічне походження учнів, уточнити, якої саме підтримки вони потребують, спланувати свою роботу таким чином, що враховувати ці потреби. Учителі, які знають більше про школярів, про їхні здібності, можливості та інтереси, можуть краще навчати своїх учнів. Але в жодному разі вони не повинні прив'язувати очікування щодо академічних досягнень учнів до їхнього етнокультурного походження.

Пізніше деякі вимоги, викладені в Національному стандарті кваліфікованого вчителя, були враховані в організації полікультурної підготовки соціального працівника (соціального педагога) освітньої галузі. Так, у багатьох британських університетах було введено програми підготовки фахівців до роботи з полікультурним контингентом учнів. Наприклад, на педагогічному факультеті університету Глазго (Шотландія) майбутнім спеціалістам пропонують навчальний модуль, який складається з двох юнітів: «Сучасне розуміння навчання як соціальної діяльності» й «Глобалізація і врахування культурних особливостей в освіті»²²⁶.

Опановуючи перший компонент навчального модуля, студенти вивчають полікультурну сутність шотландського суспільства, критично аналізують полікультурний, антирасистський, міжкультурний і глобалізаційний напрями в педагогіці. Вони розмірковують над такими поняттями, як расова різноманітність, культурна ідентичність, глобалізація, соціальна справедливість, рівність у сучасному та історичному контекстах. На лекціях майбутні фахівці дізнаються про історію іммігрантських поселень у Британії, про те, як відомі педагоги й політики тлумачать такі поняття, як цінності, ідентичність, урахування культурних особливостей, розвиток пізнавальних здібностей учнів, а також про шляхи й способи реалізації полікультурної освіти²²⁷.

Другий компонент навчального модуля стосується таких головних проблем: культурний плюралізм у британському суспільстві; міжкультурна освіта; вплив глобалізаційних процесів на

²²⁶ Fundamentals of Education. Module handbook 2006-2007. Faculty of Education, St. Andrew's Building, Glasgow [Електронний ресурс]. – 2006. – Р. 4. – Режим доступу: <http://www.chem.gla.ac.uk/teaching/>

²²⁷ Див. 226, с. 5-25

розвиток держав-націй; порівняльна характеристика індивідуального навчання та навчання в групі²²⁸.

Дещо відрізняється система вищої освіти Німеччини. Вона є педагогічним простором, у рамках якого відбувається не стільки територіальне возз'єднання, скільки духовний, світоглядний розвиток німецької нації. Дослідники (Н. Абашкіна, Н. Воробйов, О. Пришляк, Л. Пуховська, В. Тименко та ін.) вважають, що одним із пріоритетних завдань саме сьогодні є входження в «єдину європейську школу», однак при безумовному збереженні кращих національних традицій. Тому в Німеччині здійснюється перегляд не тільки цілей і завдань, але й модернізація змісту освіти відповідно до нової соціокультурної ситуації. Виникнення цієї проблеми має насамперед політичні корені та є результатом об'єднання двох у недавньому минулому незалежних німецьких земель – ФРН і НДР. Мається на увазі возз'єднання в єдине ціле двох різних менталітетів, способів життя – «радянського» й «західного», що відобразилося, зокрема (достатньо відчутно), на освітній ситуації Німеччини²²⁹.

Як зазначає Л. Пуховська²³⁰, для педагогічної освіти Німеччини характерною є двофазовість: академічна фаза, присвячена теоретико-методичній підготовці педагога, яка завершується складанням державного іспиту; друга – практична (практика-стажування як безпосередня викладацька робота).

Серед ключових компетентностей, які формуються у ВНЗ Німеччини (зокрема й педагогічних), поряд із предметною, діяльнісно-дієвою, виділяють і компетентність в опануванні культурних норм, іноземних мов, а також соціальну компетентність, або вміння йти на контакт; уміння працювати на основі співробітництва. Якщо проаналізувати зміст освітніх програм, то привертає увагу наявність у них таких аспектів: реалії й культурно-історичні образи країни; глобальні універсальні феномени, що мають загальнолюдський характер, вільний від національної, культурної та мовної специфіки; реалії й культурно-історичні зразки

²²⁸ Див.226, с. 6.

²²⁹ Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К. : НАПН, 2009. – С. 96.

²³⁰ Пуховська Л. П. Європейський вимір шкільної й педагогічної освіти: етапи розвитку / Л. П. Пуховська // Пістядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 2. – С. 80-82.

власної країни в контексті світового освітнього досвіду²³¹.

Однією з навчальних дисциплін, яку вивчають як майбутні фахівці, в компетенцію професійної діяльності яких входить процес спілкування з різними категоріями громадян, зокрема педагогами загального та спеціального профілів, так і соціальні педагоги й соціальні працівники в усіх вищих навчальних закладах Німеччини, є «Міжкультурна педагогіка». У різних навчальних закладах ця дисципліна називається по-різному: «Міжкультурна педагогіка», «Міжкультурне виховання», «Виховання в дусі європейської спільноти» та інші.

Мета навчальної дисципліни полягає у формуванні базової кваліфікації соціальних педагогів, в оволодінні спеціальними знаннями, вміннями і навичками міжнародного досвіду діяльності із розв'язання міжнаціональних та міжкультурних проблем, котрі в останні роки набувають актуальності в різних напрямках соціально-педагогічної діяльності. Цей курс передбачає широке застосування методу порівняльного аналізу при вивченні таких тем, як-от: «Європейська інтеграція й зміна соціальних проблем»; «Універсальні та специфічні концепції соціального забезпечення й права на освіту»; «Європейська освітня та соціальна політика (транснаціональні системи соціального забезпечення та європеїзація освітніх систем)»; «Міжкультурне спілкування як принцип в освітній та соціальній системах».

Теоретичну основу навчальної програми цього курсу становить концепція общинного виховання, яка набуває поширення в світі. «Виховання в дусі європейської спільноти» є способом реалізації навчання, орієнтованого на педагогічне осмислення міжкультурних та міжнаціональних проблем європейської спільноти та вивчення способів їхнього розв'язання.

Технологія вивчення курсу базується на модульній системі. Це означає, що студенти мають можливість обирати лише ті модулі, що відповідають їхнім інтересам і мотивації. Під час вивчення експериментального курсу «Виховання в дусі європейської спільноти» студентам на вибір пропонуються такі модулі: «Оволодіння іноземною мовою з орієнтацією на спеціальність», «Виховання в дусі європейської спільноти», «Двосторонні та

²³¹ Див. 229, с. 45.

багатосторонні семінари», «Вивчення іншої країни або зарубіжної практики» (можливий варіант інтегрованої практики спільно з проектним навчанням у зарубіжних вищих навчальних закладах-партнерах).

Модуль «Виховання в душі європейської спільноти» є основним модулем курсу, він розроблений на основі міждисциплінарного підходу й включає такі теми: «Національний суверенітет, міжнародна кооперація та транснаціональна інтеграція»; «Соціальна освітня політика та її практична реалізація в Європі»; «Порівняльні підходи до соціальної та освітньої політики в Європі, освіта в душі європейської спільноти».

Студенти, які в процесі навчання обирають усі модулі та успішно їх завершують, отримують додатковий документ – «Додатковий сертифікат з підготовки до виховання в душі європейської спільноти», що є свідченням першої додаткової кваліфікації у сфері міжкультурної інтернаціональної соціальної роботи. Крім отримання додаткового сертифіката, програма «Виховання в душі європейської спільноти» передбачає участь в одному з двох проектів: «Міжкультурна робота в міському кварталі» або «Міжнародні акції з молоддю».

Подібний досвід полікультурної підготовки соціальних працівників (педагогів) існує в Греції. Наукові напрацювання Ю. Короткової²³² дають змогу ознайомитися з організацією полікультурної освіти у вищих цієї європейської країни.

Університетські педагогічні відділення Греції ще з середини 90-х років ХХ ст. почали вводити до своїх навчальних планів дисципліни, спрямовані на вивчення проблем міжкультурного виховання, а також проблем європейської інтеграції в освіті: «Європейська інтеграція – виклик освіти», «Освіта в Новій Європі», «Європейський та міжнародний простір в освіті (із наголосом на початковій школі)», «Освіта греків зарубіжжя», «Міжкультурна освіта», «Європейські програми й освіта» тощо. Мета цих дисциплін – підготувати вчителя-європейця, здатного до роботи в полікультурному суспільстві, в різноманітному навчально-виховному середовищі.

²³² Короткова Ю. М. Забезпечення готовності педагогічних працівників до здійснення полікультурного навчання в греції / Ю. М. Короткова // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Вип. 124/2011. Серія : Педагогіка. – Севастополь, 2011. – С. 215-218.

Окрім цього, до навчальних планів було введено дисципліну, яку вивчають і студенти Німеччини – «Міжкультурна педагогіка». На думку грецького дослідника М. Даманакіса²³³, «Міжкультурна педагогіка» – це галузь педагогіки, предметом якої є аналіз особливостей виховання й освіти в умовах зустрічі й взаємозв'язку культур і яка має дати відповідь на питання стосовно нової мети освіти й виховання в сучасних полікультурних суспільствах, що пережили й продовжують переживати значні зміни».

Зміст цієї дисципліни в навчальному плані підготовки соціальних працівників (педагогів) Афіського університету визначається таким чином: а) теоретична частина, яка включає вивчення тем: «Глумачення основних теоретичних понять курсу»; «Гендерна політика»; «Феномен расизму»; «Расизм і ксенофобія»; «Антирасизм, плюралізм, людські цінності»; «Емігранти, репатріанти»; «Проблеми адаптації та освіти дітей репатріантів»; «Національні меншини»; «Проблеми адаптації та освіти дітей біженців»; «Полікультурне розмаїття»; «Навчальні програми та міжнаціональна дидактика»; «Грецький полікультурний буквар»; «Права людини»; «Дидактичні засоби в навчанні іноземних дітей: їх виготовлення і використання»; «Демографічна проблема»; «Соціальне ізолювання іноземних громадян – безробіття»; «Наукові дослідження в галузі міжнаціональної педагогіки і дидактики»; та б) практична частина (практичні заняття в лабораторії експериментальної педагогіки, які включають виготовлення дидактичних посібників для виховання дітей емігрантів та репатріантів, розробку полікультурного букваря та ін.²³⁴.

На думку багатьох учених, як зарубіжних, так і українських, широкі можливості для реалізації мети і завдань полікультурної освіти надає вивчення іноземної мови. Бо в нових умовах, на думку Н. Гальскової²³⁵, особливо важливим є пошук механізму

²³³ Ναμανάκης Μ. Παιδαγωγικός λόγος και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα / Μ. Ναμανάκης // Από τα διδασκαλεία εκπαίδευσης εκπαιδευτικών στα διδασκαλεία μετεκπαίδευσης: Προβληματισμοί για το παρόν και το μέλλον ενός θεσμού : πρακτικά ημερίδας, 30 Μαρτίου 2002. – Ρέθυμνο, 2002. – Σ. 175.

²³⁴ Οδηγός Σπουδών του Π.Τ.Ν.Ε. του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ακαδημαϊκού έτους 2002-2003. – Αθήνα, 2002. – Σ. 109-111.

²³⁵ Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика : учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – [3-е изд., стер.]. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – С. 55.

перетворення розмаїття мов і культур із фактора, що перешкоджає діалогові між представниками різних лінгвосоціумів, на засіб взаємного розуміння й збагачення, на інструмент творчого розвитку соціально активної й самостійної особистості. До такого механізму можна по праву віднести мовну освіту, яка базується на міжкультурній парадигмі й проголошує свій провідний принцип – багатомовності й полікультурності, що забезпечує соціальну й академічну мобільність молоді.

Зважаючи на це, навчальні плани багатьох педагогічних відділень Греції містять такі дисципліни, як «Міжкультурне спілкування», «Навчання мови та полікультурність», «Двомовна дитина» тощо. Наприклад, навчальна дисципліна «Міжкультурне спілкування» має на меті розуміння студентами взаємовпливу мови й суспільного оточення, в якому вона вживається. Для цього досліджується зміст поняття «ввічливість/вихованість» (ευγένεια), а саме такі його відтінки, як негативна ввічливість (αρνητική ευγένεια), тобто демонстрація дистанції (έκφραση απόστασης) в стосунках з іноземцями, та позитивна ввічливість (θετική ευγένεια), тобто демонстрація близькості/гостинності (έκφραση οικειότητας) у ставленні до представників різних етносів і культур. Аналізуються лінгвістичні та паралінгвістичні засоби спілкування, особливо висловлення прохання в грецькій та англійській мовах, а також і в інших мовах світу. Крім цього, досліджується зв'язок між такими поняттями, як «стать» і «ввічливість». Наприкінці курсу студенти мають усвідомити, що різні соціальні та етнічні групи людей не можна порівнювати щодо ступеня їхньої ввічливості чи вихованості, бо представники різних культур по-різному розуміють та демонструють ці поняття²³⁶.

Метою навчальної дисципліни «Навчання мови та полікультурність» є усвідомлення студентами того факту, що викладання/вивчення іноземної мови допомагає зрозуміти невідомий світ людині з іншим світоглядом. Паралельно дає можливість замислитися над способом, у який певний народ розуміє дійсність. У процесі викладання курсу майбутні педагоги, зокрема й соціальні, засвоюють: основні поняття полікультурної освіти

²³⁶ Το Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enl.uoa.gr/swf/indexloader.html>

(культура, полікультурність, стереотипи, різноманіття); педагогічні підходи до реалізації мети й завдань полікультурної освіти²³⁷.

За дослідженням Ю. Короткової, з початку XXI ст. грецькі вчені велику увагу приділяють дослідженню проблеми введення «світової перспективи» («παγκόσμια προοπτική») в освіту, вихідним пунктом якої є загальне визнання того, що саме освіта відіграє вирішальну роль у створенні нового, більш солідарного світу, у формуванні нового типу гуманізму, заснованого на повазі до знань та культурних надбань і духовних цінностей різних народів. Зважаючи на це, особливого значення набуває необхідність систематичного ознайомлення молоді з основними проблемами місцевого та світового масштабів, з тим, як сьогодні розвивається світ у всіх сферах людської діяльності (економіка, політика, культура тощо). Реалізації цієї мети, на думку грецьких учених, сприятиме розробка програм «Розвивальна освіта» («Αναπτυξιακή εκπαίδευση» ή «Εκπαίδευση για την ανάπτυξη»), які вже успішно діють у більшості європейських країн (у Великій Британії – «Development Education», у Франції – «Education pour Development», у США – «Global Education»)²³⁸.

Грецький учений Е. Валканос²³⁹ так пояснив завдання програм «Розвивальна освіта»: «Розвивальна освіта» вивчає проблеми розвитку, що виникають у всіх сферах людської діяльності не тільки на регіональному, а й на світовому рівнях, причому всі сфери людської діяльності та всі народи й народності світу є тісно взаємопов'язаними. Під час дослідження проблем розвитку вивчають їхні коріння, причини й потім знаходять шляхи їхнього розв'язання. Мета цього процесу полягає в тому, щоб його учасники стали свідомими, відповідальними громадянами не тільки своєї місцевості, а й усієї планети».

Цікавим для нашого дослідження є досвід полікультурної освіти фахівців соціальної сфери в країнах – представницях Євросоюзу, які знаходяться в Східній Європі, наприклад, Швеції, яка,

²³⁷ Οδηγός Σπουδών Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ακαδημαϊκού έτους 2008-2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.frl.uoa.gr/docs/odhgos_spoudwn_2008-09.pdf.

²³⁸ Βαλκάνου Ε. Προβλήματα δια βίου εκπαίδευσης εκπαιδευτικών. Η εκπαίδευση στην ανάπτυξη / Ε. Βαλκάνου // Τα εκπαιδευτικά (Τριμηνιαίο περιοδικό εκπαιδευτικού και κοινωνικού προβληματισμού). – 2002. – № 63-64 (περίοδος β). – Σ. 129.

²³⁹ Див. 238, с. 130.

за даними Організації економічного співробітництва і розвитку, посідає провідне місце в царині інтеграційної політики, досягла значних успіхів у навчанні іммігрантів і постійно вдосконалює підготовку педагогів з урахуванням полікультурного суспільства. Крім того, у Швеції активно проводиться дослідницька робота щодо освіти іммігрантів науковцями (П. Андерсон, І. Ліндберг, А. Рабо К. Сандвол, А. Фейес та ін.), створено різні науково-дослідницькі центри: Національний центр з питань шведської мови як другої, Центр досліджень білінгвізму в Стокгольмському університеті, Інститут шведської мови як другої в Гетеборзькому університеті та ін.²⁴⁰.

У Швеції сьогодні намагаються подолати тенденції ксенофобії та расизму, зумовлені значною зміною культурного складу населення впродовж останніх п'ятдесяти років. Уряд країни розробив низку законодавчих актів, орієнтованих на підтримку культурних і етнічних груп, реалізацію принципу полікультурності та взаємної поваги, формування полікультурного виховного простору, вдосконалення змісту й методики шкільної освіти в цьому напрямі. У зв'язку з цим проблеми полікультурності розглядаються і в межах педагогічної освіти, однак переважно представлені в елективних навчальних курсах²⁴¹.

Відповідно до навчальної програми коледжу в першому семестрі студенти вивчають місячний курс «Міжкультурної педагогіки» (intercultural pedagogy), метою якого є сприяння культурній диверситивності, взаєморозумінню в соціокультурному розмаїтті. Майбутні вчителі та соціальні педагоги повинні поважати і допомагати учням підвищувати свою соціокультурну ідентифікацію, формувати уявлення про культурну різноманітність, визнавати важливість багатокультурного різноманіття та взаємозв'язку між культурами, виховувати позитивне ставлення до культурних відмінностей, розвивати навички соціальної взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння. Велика увага приділяється не тільки навчанню культурного різноманіття, а й

²⁴⁰ Inger Lindberg and Karin Sandwall. Nobody's darling? Swedish for adult immigrants: 4. A critical perspective // *Prospect* Vol 22. – №3. – 2007. – P. 86.

²⁴¹ Bredange G. Teacher Education in Sweden : An Intercultural Perspective / G. Bredange // *Teacher Education in Plural Societies : An International Review* / M. Craft (Ed.). – London & Washington, D. C. : Falmer Press, 1996. – P. 126.

формуванню суспільної терпимості в широкому значенні (статевої, сексуальної, релігійної). Хоча основними формами навчання в коледжах є лекції, проте при вивченні цієї дисципліни переважають семінари й майстерні, які передбачають більшу активність студентів. Закінчується курс колективним обговоренням із використанням рефлексії. Студенти в ході рефлексії навчаються аналізувати проведену роботу, прогнозувати й планувати свою подальшу практичну діяльність²⁴².

Для порівняння розглянемо досвід полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів сусідньої з Україною країни – Росії. Провідні ідеї полікультурної освіти відображені в низці державних документів Російської Федерації в галузі освіти:

- державна політика в галузі освіти ґрунтується на таких принципах: ... захист і розвиток системою освіти національних культур, регіональних культурних традицій і особливостей в умовах багатонаціональної держави (Закон РФ «Про освіту»²⁴³);

- мета полікультурної освіти – прилучення молодого покоління до етнічної, загальнонаціональної (російської) та світової культури для духовного збагачення, розвитку планетарної свідомості, формування готовності та вміння жити в багатокультурному поліетнічному середовищі. Критерії, яким має відповідати полікультурна освіта: 1) відображення у навчальному матеріалі гуманістичних ідей; 2) характеристика унікальних самобутніх рис у культурах народів Росії та світу; 3) розкриття в культурах російських народів спільних елементів і традицій, що дозволяють жити в мирі та злагоді; 4) прилучення до світової культури, розкриття процесу глобалізації, взаємозалежності країн і народів у сучасних умовах (Концепції полікультурної освіти в загальноосвітній школі в сучасній Росії та Концепція полікультурної освіти у вищій школі Російської Федерації²⁴⁴);

- толерантність – цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляється в праві всіх індивідів громадянського

²⁴² Бугасова Н. В. Основні напрями навчання іммігрантів в Україні та Швеції: порівняльний аналіз / Н. В. Бугасова // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – 2009. – № 1. – С. 24-31.

²⁴³ Закон РФ від 10 липня 1992 року № 3266-1 (в ред. Федерального закону від 30.06.2007 № 120-ФЗ) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ua-referat.com>

²⁴⁴ Макаев В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. Макаев, З. Малькова, Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3-10.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

суспільства бути різними, забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння й співпраці з людьми, які відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями й віруваннями (Федеральна цільова програма «Формування установок толерантної свідомості й профілактика екстремізму в російському суспільстві (2001-2005)²⁴⁵.

Федеральна цільова програма стимулювала розробку й широке впровадження полікультурних програм, які визнають культурні традиції окремих соціальних груп – для всіх ступенів і форм освіти для навчання міжкультурного діалогу, підвищення стійкості до етнічних, релігійних і політичних конфліктів, формування віротерпимості й толерантної свідомості.

Прийнята в 2010 р. «Комплексна програма розвитку полікультурної освіти»²⁴⁶ передбачає експериментальне впровадження в 2010-2020 рр. різних моделей полікультурної освіти в трьох суб'єктах РФ: Республіці Татарстан, Північній Осетії – Аланії, Чеченській Республіці. Першочергове впровадження полі-етно-культурної освіти в національних республіках Російської Федерації дозволяє відпрацювати механізми широкого впровадження також полі-соціо-культурної освіти, яка інтегрує культурні традиції різних соціальних груп, і полі-особистісно-культурної освіти, яка визнає окрему особистість суб'єктом культури²⁴⁷.

У роботі В. Загвязинського²⁴⁸ «Проектування регіональних освітніх систем» уперше прогнозуються шляхи еволюції російської освіти в період «глибокої перманентної кризи». Як зазначає автор, «сьогодні висвітлюється важлива місія російської освіти – сприяти соціальній стабільності та прогресові, відновленню й розвитку культурного та кадрового потенціалу країни за допомогою

²⁴⁵ Формирование установок толерантного сознания и профилактика экстремизма в Российском обществе: Федеральная целевая программа (2001-2005) [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocmTiShow_DocumID22832.html

²⁴⁶ Комплексная программа развития поликультурного образования (2010-2014). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.iro-rt.ru/node/736>

²⁴⁷ Хахимов Э. Р. Поликультурное образование как фактор формирования конкурентоспособности учащихся / Э. Р. Хахимов // Вектор науки. – 2011. – № 2. – С. 200-204.

²⁴⁸ Загвязинский В. И. Проектирование региональных образовательных систем / В. Загвязинский // Педагогика. – 1999. – № 5. – С. 17-24.

гармонізації відносин у макро-, мезо- і мікросоціумі. Це стосується кардинальних, основних відносин у таких системах, як: «людина – природа», «людина – суспільство», «суспільство – природа», «людина – людина». Наголошується насамперед на підготовці фахівців соціально-педагогічної сфери, які будуть реалізовувати зазначену місію в полікультурному просторі навчальних закладів, соціальних установах, територіальній громаді.

Основні завдання освіти в Росії, на думку В. Макаєва²⁴⁹, З. Малькової, Л. Садикової²⁵⁰, Л. Супрунової та ін., полягають у забезпеченні історичної наступності поколінь, збереженні, поширенні та розвитку національної культури; вихованні патріотів, громадян правової, демократичної, соціальної держави, які поважають права і свободи особи та яким властива висока моральність. Така постановка завдань вимагає формування в майбутніх педагогів, зокрема соціальних, цілісного світорозуміння й сучасного наукового світогляду, розвитку в них культури міжетнічних відносин.

У сучасних наукових дослідженнях підготовку особистості до міжкультурної взаємодії визначають у кількох основних аспектах, а саме: 1) дидактичному, що відображає комплекс методів навчання міжкультурної взаємодії; 2) культурно-специфічному, що впливає на зміст навчання в контексті мультикультуралізму; 3) психологічному (когнітивному, емоційному, поведінковому), що окреслюється сферою досягнення результатів²⁵¹.

Розв'язання завдань полікультурної освіти вимагає використання активних методів навчання. Так, В. Аношкіна, С. Резванов²⁵² пропонують використовувати в освітньому процесі ВНЗ під час проведення семінарських занять особистісно

²⁴⁹ Макаєва В. В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. В. Макаева, З. А. Малькова, Л. Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3-10.

²⁵⁰ Садикова Л. Р. Поликультурное образование – актуальная проблема высшего учебного заведения / Л. Р. Садикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue4/Educate5.htm>

²⁵¹ Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К. : НАПН, 2009. – С. 66-67.

²⁵² Аношкіна В. Л. Политкультурное образование в современном российском социуме (на примере технологии "диалога культур" [Електронний ресурс] / В. Л. Аношкіна, С. В. Резванов. – Режим доступа : <http://www.i-u.ru/biblio/archive/resvanov%5Fobrasovanie/04.aspx>

зорієнтовану технологію «діалогу культур», оскільки культура, як вважають російські науковці, діалогічна за своєю природою.

Реалізація полікультурної освіти, на думку більшості російських дослідників, висуває необхідність розробки програми підготовки викладача як посередника між культурами різних народів, організатора міжкультурної комунікації. Важливими компонентами педагогічної освіти в умовах багатокультурного світу й поліетнічного російського суспільства повинні стати: знання викладачем завдань, основних ідей, понять полікультурної освіти; культурологічні, етноісторичні, етнопсихологічні знання, що дозволяють усвідомити різноманіття сучасного світу, забезпечити розуміння важливості культурного плюралізму для особистості та суспільства; уміння виділяти та вносити в зміст загальної освіти ідеї, що відображають культурне різноманіття світу, країни, етнічної групи; уміння організувати педагогічний процес як діалог носіїв різних культур у часі та просторі²⁵³.

Визначені вище особливості перебудови системи освіти Російської Федерації в контексті ідей полікультурності визначили й специфіку професійної підготовки педагога, зокрема соціального, в контексті цих ідей, спрямовану на формування певних особистісно-професійних характеристик: 1) визнання майбутнім педагогом розмаїтості культур і народів та орієнтація на об'єднувальний початок у взаємостосунках представників різних етносів як принцип професійної діяльності; 2) формування полікультурних знань, умінь і навичок майбутнього педагога, що реалізуватимуться в процесі діяльності в полікультурному освітньому просторі; 3) використання інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на ідеї педагогічної підтримки та особистісно орієнтоване виховання з урахуванням етнокультурної унікальності кожного вихованця.

Вивчений нами досвід професійної підготовки соціального педагога до роботи в полікультурному суспільстві в багатьох країнах світу дозволяє погодитися з Н. Яксою²⁵⁴, що наявна соціокультурна ситуація в переважній більшості держав визначає специфіку

²⁵³ Див.252, с. 72-74.

²⁵⁴ Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К.: НАПН, 2009. – С. 189-212.

педагогічної освіти. Проте проблеми полікультурності, діалогу культур, етнічної толерантності є здебільшого близькими за своєю сутністю й спільними для них. Це істотно впливає на професійну підготовку соціальних педагогів й відображується у врахуванні в системі професійної підготовки соціального запиту на відповідний рівень кваліфікації фахівців, зокрема в контексті наявної полікультурної ситуації; введенні в систему професійної підготовки педагога (фрагментарно чи системно) вивчення етнокультурного досвіду регіону й держави загалом; формуванні в ході професійної підготовки полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

2.2. Передумови запровадження полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в Україні

Сьогодні в усьому світі до професійного вирішення різних соціальних питань залучаються соціальні працівники та соціальні педагоги. Унаслідок обґрунтування необхідності в підготовці спеціалістів, які в змозі, знають і вміють професійно надавати соціально-педагогічну допомогу, 20 березня 1991 року Державний комітет СРСР з народної освіти затвердив спеціальність «Соціальна педагогіка». Вона спрямовується на перетворення соціального середовища, запобігання конфліктів, оптимізацію відносин особистості й соціуму. Соціальні педагоги займаються в основному виховною і профілактичною діяльністю, тому їх клієнтами є переважно діти й підлітки²⁵⁵.

Грунтовне дослідження ретроспективи професії «соціальний педагог» в Україні здійснено В.Тименко²⁵⁶. На думку науковця, в історії розвитку соціальної педагогіки в нашій країні за останні 30 років умовно, але досить чітко виділяють три етапи, що якісно різняться між собою.

²⁵⁵ Абашкіна Н. В. Підготовка соціальних педагогів у Німеччині: Методичні рекомендації щодо удосконалення підготовки соціальних педагогів в Україні на основі використання німецького досвіду / Абашкіна Н. В. – К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2003. – 23 с.

²⁵⁶ Тименко В. М. Професійна підготовка соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і України: спільність і відмінності / В. М. Тименко; за заг. ред. Пуховської Л. П. – К.: Автореферат, 2003. – 64 с.

Перший етап – 60-ті рр. ХХ ст., що стали періодом початкового накопичення досвіду, пошуків, появи в Україні спеціалістів, які мали орієнтацію на організацію соціально-педагогічної роботи в соціумі. Перші спеціалісти з'явилися в галузі соціального виховання. Незважаючи на різні назви їхніх посад – педагог-організатор комунальної служби, вихователь кімнати школяра в житловому будинку, керівник підліткового клубу за місцем проживання – всі вони були прототипами соціального педагога, оскільки здійснювали соціально-педагогічні функції.

Другий етап охоплює 70-80-ті рр. ХХ ст. й характеризується досягненням передового досвіду соціального виховання, який визначається появою різних об'єднань, соціально-педагогічних, фізкультурно-оздоровчих шкіл-комплексів, організацією соціальної роботи на підприємствах, в установах, мікрорайонах, військових містечках тощо. Однак глибока криза суспільства в середині 80-х рр. призвела до потреби в докорінних змінах соціальної політики, суспільства й держави, ліквідації роз'єднання соціальних, педагогічних, психологічних, правових заходів і зорієнтованості системи служб соціальної допомоги населенню на реалізацію його потреб.

Наприкінці 80-х рр. (третій етап) сформувалися всі необхідні умови для переходу від окремих принципів передового досвіду соціальної роботи до державного рівня розв'язання проблеми організації системи служб соціальної допомоги населенню, з розгалуженою системою інфраструктури, кадровим забезпеченням.

Із здобуттям Україною незалежності, як зазначає Л. Міщик²⁵⁷, процес становлення соціальної педагогіки та соціальної роботи проходив досить складно. Серед основних проблем варто зазначити: відсутність законодавчої бази, яка регулювала б сферу соціальної роботи, відсутність концепції, стратегії й тактики її здійснення на найближчу перспективу, відсутність етичних стандартів нової професії тощо. І найголовніша проблема – це підготовка кваліфікованих кадрів для здійснення соціально-педагогічної роботи.

З моменту введення професії «соціальний педагог» до українського кваліфікаційного переліку спеціальностей (2002 р.) вона тлумачиться в сучасній довідковій літературі так:

²⁵⁷ Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : Навч. посібник / Людмила Іванівна Міщик. – К. : ІЗМН, 1997 – 140 с.

– особа, фах якої – соціально-педагогічна робота й освітньо-виховна діяльність. Як спеціаліст, він організовує взаємодію освітніх та позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення у соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя дітей та молоді в мікросоціумі, їхнього всебічного розвитку. Основне завдання соціально-педагогічної роботи – налагодження балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю та особистості перед суспільством. Головна особливість соціально-педагогічної роботи – вміння соціального педагога визначати проблеми та потреби особистості на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному та суспільному (мала енциклопедія «Соціальна педагогіка» (2008 р.)²⁵⁸);

– фахівець соціальної сфери, який спеціалізується на роботі з дітьми й батьками, з дорослим населенням в сімейно-побутовому середовищі, з підлітками і молодіжними групами та об'єднаннями. Соціальний педагог покликаний забезпечувати соціально-психологічну підтримку процесу соціалізації дітей і молоді, надавати психолого-педагогічну допомогу сім'ї, різним виховним установам, виконувати роль посередника, сполучної ланки між дітьми й дорослим населенням, школою та сім'єю, особистістю й державою, надавати допомогу підліткам в період їхнього соціального й професійного становлення, захищати їхні права. Можлива така спеціалізація соціального педагога: організатор культурного дозвілля, організатор фізкультурно-оздоровчої роботи за місцем проживання тощо (Словник-довідник соціального працівника²⁵⁹).

На думку українських науковців, соціальний педагог – це: посередник, сполучна ланка між особистістю, сім'єю й навколишнім середовищем, який активно впливає на педагогічно доцільне перетворення цього середовища (Н. Абашкіна²⁶⁰); спеціаліст, котрий здійснює соціально-педагогічну діяльність, об'єктом якої є діти та молодь, що потребують підтримки й допомоги в процесі соціалізації

²⁵⁸ Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д.Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 249.

²⁵⁹ Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / ред. кол. : А. Й. Капська, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухова. – К. : Український державний центр соціальних служб для молоді України, 2000. – 260 с.

²⁶⁰ Абашкіна Н. В. Підготовка соціальних педагогів у Німеччині: Методичні рекомендації щодо удосконалення підготовки соціальних педагогів в Україні на основі використання німецького досвіду / Абашкіна Н. В. – К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2003. – 23 с.

як основної умови самореалізації, самокорекції, самоствердження (Н. Сейко); фахівець, діяльність якого зорієнтована на роботу з усіма категоріями дітей і дорослих, з сім'ями (незалежно від наявності в них проблем) з пріоритетом виховних завдань. На відміну від педагога, який працює в навчальному закладі, в соціального педагога на першому місці не освітня, а виховна функція соціальної допомоги й захисту (Л. Завацька²⁶¹).

Аналіз праць українських науковців (Т. Алексеєнко²⁶², О. Безпалько²⁶³, І. Зверева²⁶⁴, А. Капська²⁶⁵ та ін.) показав, що соціально-педагогічна діяльність – це різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини. Її зміст і структура як виду професійної діяльності, з одного боку, відповідають філософським та психологічним трактуванням діяльності, а з іншого, виражають соціальний аспект цієї діяльності, що визначається соціальним замовленням, соціальними потребами, соціокультурними особливостями середовища та частково відображені в соціальній політиці держави.

Серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності виокремлюють: зміцнення й активізацію адаптаційного потенціалу особистості; збереження та покращення фізичного, психічного й соціального здоров'я особистості; створення сприятливих умов у

²⁶¹ Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : Навчальний посібник для ВНЗ / Людмила Миколаївна Завацька. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.

²⁶² Алексеєнко Т. Ф. Зміст і напрями соціально-педагогічної діяльності / Т. Ф. Алексеєнко // Соціальна педагогіка : теорія і технології : Підручник / За ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 48-59.

²⁶³ Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді : теоретико-методичні основи : Монографія / Ольга Володимирівна Безпалько. – К. : Науковий світ, 2006. – 363 с.

²⁶⁴ Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : автореф. дис. На здобуття наукового ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ірина Дмитрівна Зверева. – К. : АПН України, 1999. – 40 с.

²⁶⁵ Капська А. Й. Соціальна педагогіка : Підручник / Алла Йосипівна Капська. – [5-те вид. перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2011 – 488 с.

мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості; надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки й допомоги особистості; попередження та локалізація негативних впливів на особистість факторів соціального середовища²⁶⁶.

Розкриваючи пріоритети соціально-педагогічної діяльності на сучасному етапі, В. Тименко²⁶⁷ зазначає: цілком очевидним є той факт, що суспільне замовлення на соціальних працівників надалі буде неухильно зростати. Належить насамперед забезпечити достатньою мірою представниками цієї професії державний сектор соціальної сфери, що постійно розширюється, диференціюється та ускладнюється. Досвід розвинутих країн Заходу переконує також у перспективності недержавних, самодіяльних, групових та індивідуальних форм допомоги соціально вразливим верствам населення, сприяння соціалізації особистості. Скоро спеціаліст соціального профілю стане постійним працівником у сільській громаді, міському мікрорайоні, виробничому колективі, навчальному та медичному закладах, військовій частині, і, звісно, в спеціалізованих закладах.

Як бачимо, українські дослідники одностайні в тому, що один з основних пріоритетів у соціально-педагогічній діяльності – це допомога в позитивній соціалізації особистості, зокрема в інтеграції в суспільство, допомога в її розвитку, вихованні, освіті, професійному самовизначенні.

Проведений аналіз наукових досліджень В. Бочарової²⁶⁸, А. Капської²⁶⁹, Л. Коваль²⁷⁰, Л. Міщик²⁷¹ та ін. засвідчив, що у світовій практиці діяльність соціальних працівників і соціальних педагогів

²⁶⁶ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д.Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

²⁶⁷ Тименко В. М. Професійна підготовка соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і України: спільність і відмінності / В. М. Тименко; за заг. ред. Пуховської Л. П. – К. : Автореферат, 2003. – 64 с.

²⁶⁸ Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы / В. Г. Бочарова – М. : SVR – Аргус, 1994. – 208 с.

²⁶⁹ Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Ф. Х. Вайнола; Заг. ред. І. Звереві та Г. Лактіонові. – К. : Науковий світ, 2001. – 129 с.

²⁷⁰ Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : Навч. посібник / Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.

²⁷¹ Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : досвід та перспективи / Міщик Л. І. – Запоріжжя, 1999. – 248 с.

розглядається в контексті п'яти параметрів: географічному, політичному, соціально-економічному, культурному й духовному.

Географічний контекст визначає межі здійснення соціальної роботи (держава, нація, регіон, агентство), політичний контекст передбачає врахування наявності в країні певного режиму, системи, що створює відповідні умови для здійснення соціальної політики і відповідної практичної соціальної роботи. Соціально-економічні фактори зумовлюють наявність певного рівня життя, умов для праці, здобування освіти, отримання соціального забезпечення та захисту, різноманітних соціальних послуг допомоги й підтримки. Культурний та духовний контексти вимагають поваги до віросповідань, культурних надбань окремих осіб, сімей, груп, спільнот, націй, а також урахування соціальних цінностей суспільства, філософсько-політичних поглядів, етики, ідеалів і цінностей людей, з якими співпрацюють соціальні працівники чи педагоги.

Ми погоджуємося з думкою дослідників (В. Бочарової²⁷², Ю. Лєніної²⁷³, А. Капської²⁷⁴, О. Безпалько²⁷⁵, Л. Міщик²⁷⁶, В. Поліщук²⁷⁷, В. Сластєніна²⁷⁸ та ін.), що діяльність соціального педагога повинна бути адресована людям в різних соціумах і сферах діяльності: соціально-педагогічній, правозахисній, просвітницькій, дозвілєвій, організаційно-методичній, управлінській, дослідницькій, агітаційно-пропагандистській.

²⁷² Див. 268.

²⁷³ Лєніна Ю. А. Социальный педагог в сфере профессиональной деятельности / Ю. А. Лєніна // Ученые записки социального института – 1998. – № 4. – С. 41-49.

²⁷⁴ Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Ф. Х. Вайнола; Заг. ред. І. Зверєвої та Г. Лактіонової. – К. : Науковий світ, 2001. – 129 с.

²⁷⁵ Безпалько О. В. Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. В. Безпалько. – К., 1998. – 170 с.

²⁷⁶ Див. 271.

²⁷⁷ Поліщук В. А. Соціальний педагог у сфері професійної діяльності / Поліщук В. А. // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2001. – №1. – С. 153-161.

²⁷⁸ Сластєнин В. А. Социальный работник: готовность к профессиональной деятельности / Сластєнин В. А. // Научные труды МГПУ. – М. : Прометей, 1995. – 130 с.

Дослідники стверджують, що соціальний педагог повинен працювати не тільки в педагогічних сферах. Свою професійну діяльність він може реалізувати в різноманітних установах, які за відомчою приналежністю можна класифікувати на установи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, комітетів у справах сім'ї та молоді, установи, що належать до системи органів внутрішніх справ і юстиції та ін.

До основних функцій соціального педагога, передбачених кваліфікаційною характеристикою, належать:

- посередницька (виконання ролі посередників між особистістю й соціальними інститутами в розв'язанні соціально-педагогічних проблем конкретних осіб, які потребують соціально-педагогічної допомоги);

- діагностично-прогностична (вивчення дитини, її становища та станів у різних виховних середовищах і ситуаціях, взаємин у сім'ї, школі, з дітьми в різних групах, індивідуальних можливостей і потенцій виховного середовища);

- профілактична (профілактична робота серед дітей і молоді в сім'ях, школі, територіальній громаді для попередження поширення шкідливих звичок, негативних явищ, соціальних хвороб, здійснення суїциду тощо шляхом просвітницької роботи, надання послуг через «Телефон довіри», в спеціалізованих службах і в соціально-реабілітаційних центрах для жертв соціалізації; спрямування діяльності дитини на вивчення та дотримання соціальних норм, проведення змістовного дозвілля, самоаналіз і самовиховання; вивчення й поширення кращого досвіду соціального виховання);

- корекційно-реабілітаційна (пошук шляхів і варіантів виходу з життєвої кризи, соціально-педагогічна підтримка сімей з дітьми-інвалідами та обдарованих дітей; осіб, що повернулися на волю після відбування покарання в пенітенціарних установах за здійснені злочини; соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, які взяли на виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; соціально-педагогічна робота з сім'ями та дітьми групи ризику);

- комунікативна (вербалізація проблеми клієнта, навчання адекватного спілкування, виконання ролі уважних слухачів і порадників);

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

- охоронно-захисна (захист конституційних прав і статусу, законних інтересів дитини; допомога в оформленні необхідних документів для відновлення соціального статусу; соціально-педагогічна робота з неблагополучними сім'ями, де жорстоко поводяться з дітьми, відбувається фізичне, психічне, сексуальне насилья над ними);

- організаційна (сприяння включенню добровільних помічників – волонтерів і громади – у процес допомоги клієнтам, налагодження взаємодії між різними соціальними інститутами в їхній роботі для розв'язання актуальних соціально-педагогічних проблем);

- прогностична (прогнозування розвитку соціально-педагогічної ситуації в конкретному соціумі);

- методична (розробка й апробація різних навчальних і методичних матеріалів, соціально-педагогічних технологій з актуальних соціально-педагогічних проблем для підготовки й перепідготовки фахівців у галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи);

- науково-дослідницька (вивчення закономірностей, сучасних тенденцій і проблем, обґрунтування шляхів і умов оптимізації процесу соціалізації);

- менеджменту (організація соціального управління, проектування та планування соціально-педагогічної діяльності, контроль і звітність)²⁷⁹.

До традиційних видів і форм соціально-педагогічної роботи в Україні належить робота з сім'єю, дітьми, підлітками й молоддю, робота у сфері охорони здоров'я, в закладах освіти, геріатричних, пенітенціарних установах тощо. Новими сферами соціально-педагогічної діяльності є робота за місцем проживання, культурно-дозвіллева діяльність, з переселенцями, іноземними громадянами, біженцями та ін.²⁸⁰ Однак, не зважаючи на наявність достатнього досвіду такої роботи за кордоном, в Україні він тільки започатковується.

²⁷⁹ Соціальна педагогіка : словник-довідник / За заг.ред. Т.Ф. Алексеєнко. – К. : Науковий світ, 2007. – 456 с.;

²⁸⁰ Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.

Сучасна соціально-педагогічна теорія й практика України свідчить про те, що в розв'язанні нагальних проблем полікультурного суспільства (етнокультурне відродження, позитивне міжнаціональне спілкування, віротерпимість, етнічна толерантність та інші) необхідна участь соціальних працівників (у соціальних установах) та соціальних педагогів (освітні заклади). Адже саме ці фахівці постійно співпрацюють із представниками різних національностей (національні меншини, мігранти, біженці тощо), надають їм посильну соціальну допомогу, створюючи умови для соціальної адаптації в новому полікультурному середовищі та попереджаючи виникнення етнокультурної маргінальності й міжнаціональних конфліктів. Особливої актуальності набуває така робота в поліетнічному соціумі серед дітей та підлітків, яка полягає в психолого-педагогічній підтримці цих категорій дітей, їхньому соціально-педагогічному патронажі, соціальному супроводі сімей національних спільнот, мігрантів, біженців тощо.

Отже, йдеться про необхідність спеціальної підготовки майбутнього соціального педагога до діяльності в полікультурному середовищі. Зміст та методика такої підготовки в умовах вищого педагогічного навчального закладу лежать в основі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, яка є складовою їхньої професійної підготовки.

Сьогодні вирішення питань академічної вищої освіти майбутніх соціальних педагогів здійснюється в тісному зв'язку з сучасними досягненнями теорії й практики професійної освіти. Зокрема розглядаються такі питання: загальнометодологічні й теоретичні проблеми професійної підготовки соціально-педагогічних кадрів (В. Байденко, С. Батишева, Г. Бордовський, М. Євтух, Л. Міщик, М. Приходько, С. Харченко та ін.); особливості професійної діяльності соціальних педагогів (О. Безпалько, Л. Беляєва, Б. Вульфова, І. Зимня, А. Капська, С. Харченко та ін.); зміст, форми і методи підготовки соціальних педагогів у вищих навчальних закладах (Р. Вайнола, Л. Вітебський, І. Ковчина, В. Масленнікова, Т. Пігалова, А. Рижанова, Л. Родіна, М. Черкасова та ін.).

Наявна низка вітчизняних дисертаційних робіт, монографій, посібників, у яких розкрито деякі аспекти професійної підготовки

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

майбутніх соціальних педагогів: теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога в закладах вищої освіти (Л. Міщик²⁸¹), теоретичні основи деонтологічної підготовки соціального педагога (М. Васильєва²⁸²), теоретико-практичні засади підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності (І. Ковчина²⁸³), особливості особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки (Р. Вайнола²⁸⁴), проблема формування основ самоусвідомлення соціального педагога в процесі професійної підготовки (К. Бакланов²⁸⁵), підготовка соціального педагога до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді (С. Пащенко²⁸⁶), формування професійної готовності до взаємодії з девіантними підлітками (М. Малькова²⁸⁷), до роботи з громадськими та молодіжними організаціями (О. Лісовець²⁸⁸), організація

²⁸¹ Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : досвід та перспективи / Л. І. Міщик. – Запоріжжя, 1999. – 248 с.

²⁸² Васильєва М. П. Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. П. Васильєва, Харків, 2004. – 38 с.

²⁸³ Ковчина І. М. Підготовка соціальних педагогів до соціально-правової роботи [монографія] / Ірина Михайлівна Ковчина. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – 373 с.

²⁸⁴ Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : [монографія] / За ред. С. О.Сисоевої. – Запоріжжя : ХНРБЦ, 2008. – 460 с.

²⁸⁵ Бакланов К. В. Формирование основ самосознания социального педагога в процессе профессиональной подготовки: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / К. В. Бакланов. – М., 1998. – 180 с.

²⁸⁶ Пащенко С. Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. Ю. Пащенко. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2000. – 20 с.

²⁸⁷ Малькова М. О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. О. Малькова. – Луганськ : Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 22 с.

²⁸⁸ Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України [Текст] : навчальний посібник / О. В. Лісовець – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 314 с.

волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу (З. Бондаренко²⁸⁹) та інші.

У працях українських дослідників (Н. Абашкіна, Т. Алексєєнко, К. Бакланов, О. Безпалько, З. Бондаренко, Р. Вайнола, Л. Завацька, І. Зверєва, Г. Лактіонова, О. Лісовець, М. Малькова, Л. Міщик, А. Капська, С. Пащенко та ін.) і зарубіжних учених (В. Безпалько, В. Бочарова, М. Галагузова, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Мудрик, В. Нікітін, В. Сластьонін та ін.) розкрито важливі аспекти моделювання професійної підготовки педагога загалом та соціального педагога зокрема. Результати досліджень доводять, що модель підготовки спеціаліста будується з урахуванням майбутньої професійної діяльності, вимог суспільства до особистості й особливостей соціокультурного середовища. Проте на сучасному етапі відсутні соціально-педагогічні дослідження, які б розкривали специфіку діяльності соціального педагога в полікультурному середовищі та систему його дидактичної підготовки до здійснення такої діяльності.

В останні десятиріччя простежується поступове зростання попиту на професію соціального педагога, що відображається: у введенні відповідної посади не тільки в закладах системи освіти (дошкільної, загальноосвітньої, позашкільної), але й в геріатричних, пенітенціарних, медичних та інших установах, соціальних службах, громадських організаціях (зокрема для роботи з представниками національних спільнот, біженцями, мігрантами) тощо; проведенні значної кількості наукових досліджень, присвячених розв'язанню актуальних проблем соціальної педагогіки; розробці державних стандартів напряму підготовки (спеціальності) «Соціальна педагогіка»; відкритті цієї спеціальності в провідних педагогічних вишах України тощо.

З 2003 р. підготовка соціальних педагогів в українських вишах здійснювалася на основі стандарту вищої освіти, розробленого робочою групою Міністерства освіти і науки України й затвердженого наказом МОН України (№ 576 від 22.08.2003 р.). Аналіз цього стандарту показав, що в ньому простежується ідея підготовки

²⁸⁹ Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / З. П. Бондаренко. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2008. – 22 с.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

соціального педагога до роботи з багатокультурним складом населення (етнічний аспект), що відображено у відборі навчальних дисциплін, які мають полікультурне спрямування, та розкритті змісту діяльності соціального педагога через професійні здатності та виробничі функції, типові задачі діяльності й уміння, якими повинен володіти випускник вищого навчального закладу (див. табл. 2.1.1.).

Таблиця 2.1.1.

**Виробничі функції, типові задачі діяльності та вміння
випускника вищого навчального закладу**

Зміст виробничої функції за СВО	Назва типової задачі діяльності	Зміст уміння	Навчальна дисципліна
1	2	3	4
Гностична	Систематично поповнювати свої знання шляхом самоосвіти	Для визначення різних чинників процесу соціалізації під час семінарських занять, використовуючи знання про процедуру перетворення індивіда в особистість, уміти визначати роль надбання культури в перетворювальних процесах.	Основи соціалізації особистості
		Уміти в процесі навчальної діяльності, використовуючи етнопсихологічні знання, співставляючи взаємозумовленість етнічно-особистісного, індивідуального та масового, притаманного етнічній спільноті, виявляти основні механізми формування національної свідомості молоді людини.	Етнопсихологія

1	2	3	4
		Використовуючи соціально-географічні та культурні фактори процесу національного (етнічного) самоусвідомлення, усвідомлення спільності ідентичності етносу для формування національної свідомості сприяти національній визначеності та етнічній самоідентифікації молоді.	
		Користуючись надбаннями національної психології у творчій діяльності людини, вміти розкривати й утверджувати життєвий ідеал, для розвитку мотиваційної сфери як засіб задоволення життєвих потреб молодшої людини.	
		Для виявлення специфічних характеристик етнічних груп, що проживають на території України, в процесі лабораторних занять (екскурсій) уміти використовувати методи збирання етнографічного матеріалу та інформації.	Етнопедагогіка

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4
		З метою використання знань студентів у галузі етнографії в процесі створення ляльки в національному костюмі розширити вміння в галузі моделювання різноманітного національного костюма.	
	Здобувати знання, необхідні для професіонала	Уміти в процесі навчальної діяльності, використовуючи етнопсихологічні знання, співставляючи взаємозумовленість етнічно-особистісного, індивідуального та масового, притаманного етнічній спільноті, виявляти основні механізми формування національної свідомості молоді людини.	Етнопсихологія
		На практичних заняттях, використовуючи етнопсихологічні дослідження, основні відомості про віру, світобудову, сприяти розвиткові етнокультурних процесів на території України серед різних соціальних груп.	

1	2	3	4
		Для виявлення етнічних характеристик етнічних груп, що проживають на території України, в процесі лабораторних занять (екскурсій) уміти використовувати методи збирання етнографічного матеріалу та інформації.	
	Вивчати особистість вихованців, контактного колективу, окремих соціальних груп, батьків	Використовуючи результати етнопсихологічних досліджень у практичній роботі з різними соціальними групами, вміти застосовувати притаманні етнічній системі пристосування різних категорій населення для оптимального існування в географічному середовищі.	Етнопсихологія
		На практичних заняттях, використовуючи контекст-аналіз фольклору, вміти розрізняти психологію народів для вдосконалення навичок роботи з різними етнічними групами.	

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4
		Використовуючи рольові ігри, вправи, тренінги, під час роботи з різними категоріями молоді з метою подолання міжнаціональних конфліктів в Україні, сформувати вміння описувати психологічні образи носіїв різних національних типів, виявляти визнавальні ознаки етнічних груп.	Конфліктологія
	Забезпечувати оптимальні умови для інтелектуального розвитку особистості	Використовуючи вправи, рольові ігри на практичних заняттях з метою формування національної свідомості в різновікових соціальних групах, уміти формувати соціальні установки, ціннісні орієнтації, етнічні стереотипи.	Етнопсихологія
		На практичних заняттях, використовуючи етнопсихологічні дослідження, основні відомості про віру, світобудову, сприяти розвиткові етнокультурних процесів на території України серед різних соціальних груп.	
		Використовуючи соціально-географічні та культурні фактори процесу національного	

1	2	3	4
		(етнічного) самоусвідомлення, усвідомлення спільності ідентичності етносу з метою формування національної свідомості, сприяти національній визначеності та етнічній самоідентифікації молоді.	
		Користуючись надбаннями національної психології у творчій діяльності людини, вміти розкривати й утверджувати життєвий ідеал для розвитку мотиваційної сфери	
		Використовуючи творчі вправи, рольові ігри на практичних заняттях для формування національної свідомості в дітей та молоді, вміти формувати соціальні установки, ціннісні орієнтації.	
	Упроваджувати нові педагогічні технології, різні форми інновацій у соціально-педагогічному процесі	Використовуючи соціально-географічні та культурні фактори процесу національного (етнічного) самоусвідомлення, усвідомлення спільності ідентичності етносу з метою формування	Етнопсихологія

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4
		національної свідомості, сприяти національній визначеності та етнічній самоідентифікації молоді.	
Комунікативна	Виявляти сутність та особливості комунікативної діяльності з різними соціальними групами	Використовуючи рольові ігри, вправи, тренінги, під час роботи з різними категоріями молоді з метою подолання конфліктів в Україні, сформувати вміння описувати психологічні образи носіїв різних національних типів, виявити визначальні ознаки етнічних груп.	
		Використовуючи вправи, рольові ігри, на практичних заняттях для формування національної свідомості в різновікових соціальних групах, уміти формувати соціальні установки, ціннісні орієнтації, етнічні стереотипи.	
Організаторська	Визначати оптимальні шляхи організації різних видів діяльності груп у мікросоціумі	На практичних заняттях, використовуючи контекст-аналіз фольклору, вміти розрізняти психологію народів для вдосконалення навиків роботи з різними етнічними групами.	

1	2	3	4
	Виявляти особливості організації та управління в роботі з різними соціальними групами	Використовуючи результати етнопсихологічних досліджень у практичній роботі з різними соціальними групами, вміти застосовувати притаманні етнсові системи пристосування різних категорій населення з метою оптимального існування в географічному середовищі.	
		На практичних заняттях, використовуючи етнопсихологічні дослідження, основні відомості про віру, світобудову, сприяти розвиткові етнокультурних процесів на території України серед різних соціальних груп.	
Діагностична	Упроваджувати наукові методи та принципи діагностики	З метою виявлення етнічних характеристик етнічних груп, що проживають на території України, в процесі лабораторних занять (екскурсій), уміти використовувати методи збирання етнографічного матеріалу та інформації.	

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4
Прогностична	Виявляти особливості прогнозування різних напрямів діяльності	У соціально-практичній та навчальній діяльності студентів за допомогою сформованих уявлень про традиціоналізовану систему соціалізації, використовуючи тематичні пакети, приклади власного досвіду та інші матеріали, вміти прогнозувати соціально-культурні впливи, які зазнає індивід у процесі етнізації.	
Посередницька	Попереджувати конфліктні ситуації та добирати оптимальні способи спілкування	Використовуючи рольові ігри, вправи, тренінги, під час роботи з різними категоріями молоді для подолання конфліктів в Україні сформувати вміння описувати психологічні образи носіїв різних національних типів, виявляти визначальні ознаки етнічних груп.	

На нашу думку, оволодіння вміннями для виконання виробничих функцій соціального педагога, запропонованих аналізованим стандартом, буде недостатнім для активної професійної діяльності в полікультурному суспільстві. Крім того, в межах охоронно-захисної, попереджувально-профілактичної, соціально-терапевтичної, корекційно-реабілітаційної функцій не визначено жодного вміння, сформованість якого дозволила б соціальному педагогові захищати інтереси клієнтів та розв'язувати проблеми полікультурного спрямування в багатокультурному середовищі.

Потрібно зазначити, що в Україні наявний досвід полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищій школі, який має статус неформальної освіти і пов'язаний із реалізацією державних та міжнародних освітніх проектів і програм, до виконання яких долучаються студенти напряму підготовки (спеціальності) «Соціальна педагогіка»:

- Міжнаціональний проект «Простір толерантності» (з 2005 р. – табір «Джерела толерантності» та з 2006 р. – міжрегіональні мережі підліткових клубів толерантності в п'яти містах України (Київ, Львів, Сімферополь, Маріуполь, Харків), спрямований на виховання міжнаціональної та міжрелігійної толерантності (Конгрес національних громад України²⁹⁰);

- інтегрований курс «Культура добросусідства» (з 2004 р.), проект «Подолання упереджень у молодіжному середовищі Криму» (2011-2012 рр.), проект «Єдність в різноманітності» (2012 р.), система тренінгів, круглих столів, науково-практичних конференцій, спрямованих на формування толерантних взаємостосунків, взаєморозуміння в суспільстві, розвиток діалогу, сприяння подоланню ксенофобії і нетерпимості (Інформаційно-дослідницький центр «Інтеграція і розвиток» в АР Крим²⁹¹);

- «Розвиток культурного діалогу у Львові та Закарпатті» (2008 р.) (Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні та Канадський фонд підтримки місцевих ініціатив;

- Всеукраїнський проект «Поширення полікультурних цінностей через проведення заходів «Жива бібліотека» (з 2010 р.) (Міжнародна організація з міграції (МОМ) в Україні, Державний комітет у справах національностей та релігії, Східноєвропейський інститут розвитку);

- «Толерантність на уроках новітньої історії» (2010 р.) (Благодійна організація «Благодійний фонд «Перше вересня», Міжнародний фонд «Відродження»);

- Спецкурс для студентів педагогічних ВНЗ з формування толерантності при вивченні історії в школі (2010 р.) (Всеукраїнська спілка викладачів суспільних дисциплін і громадської освіти, Міжнародний фонд «Відродження»);

²⁹⁰ Конгрес національних громад України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tolerspace.org.ua>

²⁹¹ Інформаційно-дослідницький центр «Інтеграція і розвиток» в АР Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ciet.org.ua>

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

- «Сприяння вихованню міжнаціональної та етнічної толерантності серед молоді Луганської обл.» (2010 р.) (громадська організація «Серце Жінки»);

- «Українські книги для навчання толерантності» (2010 р.) (українські недержавні організації, нідерландські організації Дім Анни Франк, Фонд проектів Центрально- і Східноєвропейського книговидавництва);

- «Історія Голокосту» (2011-2012 рр.) (Український центр вивчення історії Голокосту спільно з Всеукраїнською програмою «Розуміємо права людини» за підтримки фундації Матра Кап та посольства королівства Нідерландів в Україні;

- «Форум-театр як інструмент розвитку міжкультурної толерантності» (2011 р.) (благодійна програма САФ Росія «Європейські спільноти», Хмельницький благодійний фонд Хесед-Бешт);

- національний соціальний проект до Євро-2012 «Давай разом!» (2011 р.) (Державна служба молоді та спорту, Представництво ООН в Україні, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), UNAIDS, Фонд народонаселення ООН, координатор проектів ОБСЄ в Україні, LaStrada та ін.);

- «Вдома в Україні» – проект у рамках Програми з протидії ксенофобії та расизму в Україні та Росії (2012 р.) (Міжнародна організація з міграції в Україні, Американська асоціація юристів (ABA/ ROLI), Бюро демократії, прав людини та праці Державного департаменту США.

Цікавий досвід щодо організації неформальної освіти з питань етнічної толерантності та полікультурності має Центр міжкультурної толерантності СССМ Житомирського державного університету імені Івана Франка, що був створений з метою теоретичного обґрунтування, експериментальної перевірки, апробації та популяризації науково-методичних, просвітницьких програм з проблем міжкультурної толерантності серед студентів – майбутніх соціальних педагогів. Центр взаємодіє з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, закладами освіти, культури, установами, громадськими організаціями, національно-культурними товариствами, громадськими об'єднаннями національних меншин тощо. Крім того, безпосередня співпраця в спільній реалізації проектів, проведенні акцій, «круглих столів», тренінгів та ін.

здійснюється з Житомирською обласною Асоціацією фахівців соціальної сфери (ЖОАФСС), Житомирським міським палацом культури, а також Ініціативою розмаїття Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, Інформаційно-дослідницьким центром «Інтеграція і розвиток» (АР Крим) та за сприяння американської асоціації юристів «Ініціатива з верховенства права» (ABA/ ROLI).

Центром міжкультурної толерантності CCCM ЖДУ імені Івана Франка спільно з Житомирською обласною Асоціацією фахівців соціальної сфери (ЖОАФСС) за підтримки американської асоціації юристів «Ініціатива з верховенства права» (ABA/ROLI) реалізовано два проекти: «Формування толерантності до представників етнічних та меншинних груп населення через просвіту студентської молоді» (2010-2011 рр.), «До толерантного суспільства через інформаційно-освітні кампанії для студентської молоді» (2011-2012 рр.).

Реалізація проекту «Формування толерантності до представників етнічних та меншинних груп населення через просвіту студентської молоді» (2010-2011 рр.) передбачала розв'язання водночас декількох актуальних проблем: просвіту молоді щодо міжкультурної толерантності, професійне становлення майбутніх соціальних педагогів, підвищення мотивації студентів до соціальної активності та захисту своїх прав тощо.

У межах проекту було розроблено освітню сертифіковану програму, що складалася з п'яти восьмигодинних тренінгів за такими темами: «Толерантність. Когнітивно-орієнтований тренінг толерантності. Профілактика ксенофобії», «Міжкультурна взаємодія та етнічні стереотипи. Профілактика упереджень, стереотипів та дискримінації щодо представників інших культур», «Міжкультурна комунікація та компетентність. Вербальна і невербальна комунікація», «Конфліктологія. Навчання конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, вираження своїх почуттів і переживань без конфліктів та насильства», «Толерантність як складова педагогічної культури і педагогічної компетентності педагога. Відповідність принципів виховання толерантності принципам педагогіки ненасильства-педагогіки співробітництва». Організовано дискусійний відеоклуб, мета якого – започаткування ефективного та активного діалогу щодо обговорення проблем толерантності в українському суспільстві.

Серед інших форм превентивної роботи значущою була інтерактивна вистава «Я не люблю, або...», що створена студентським аматорським «Соціально-інтерактивним театром життя». Метою такої форми роботи є не лише перегляд вистави, але й дискусія по її завершенні, не лише інформування, але й вплив на емоційну сферу глядача.

Досвід, отриманий у проєкті, втілений у методичних рекомендаціях «Методика організації неформальної освіти студентів із питань міжкультурної толерантності», де подано модель такої освіти, аналізується її необхідність і методи та форми проведення²⁹².

У 2013 р. в Україні стартував спільний європейський проєкт «Підготовка педагогів і освітніх менеджерів до роботи з гетерогенними групами й організаціями» (керівники: професори О. Грауманн і М. Певзнер), для реалізації якого залучені 3 вищі з України (Бердянський державний педагогічний університет, Хмельницький національний університет та Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова) і 17 провідних вишів країн Західної та Східної Європи: Німеччини, Австрії, Італії, Росії, Білорусі, Фінляндії. Основне поняття, яке лягло в основу теми – гетерогенність – розуміється як розбіжності, які існують між людьми відносно статі, віку, етнічної приналежності, релігії, здоров'я або інвалідності, специфічних ознак особистості тощо²⁹³.

Завданнями проєкту є: створення в межах міжнародного консорціуму багаторівневої системи підготовки (й підвищення кваліфікації) педагогів та освітніх менеджерів до роботи з гетерогенними групами й організаціями; розвиток міжнародної мережі університетів-партнерів, що забезпечує високу якість освіти за

²⁹² Палько І. М. Особливості співпраці центру міжкультурної толерантності СССМ Житомирського державного університету імені Івана Франка з недержавними організаціями в рамках проєктної діяльності / І. М. Палько // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. – 2012. – № 2 (14). – С. 67-71.

²⁹³ Грауманн О. Гетерогенность как педагогическая проблема / Грауманн О., Певзнер М. Н. // Инклюзивное образование : проблемы и перспективы : сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции «Сетевое взаимодействие университетов с социальными партнерами в области инклюзивного образования : международный и региональный аспект» (Великий Новгород, 19-21 мая 2014 года) / сост. Е. В. Иванов; НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2014. – С. 6-13.

рахунок відкритого доступу тих, хто навчається, до кращих навчальних модулів і ресурсів, які є в мережі; розробка модульних тематичних кластерів з проблем гетерогенності для бакалаврату педагогічного профілю; розробка магістерської програми «Освітній менеджмент у гетерогенних організаціях»; проектування модульної програми підвищення кваліфікації педагогів та освітніх менеджерів, які працюють з гетерогенними групами й організаціями; створення міжнародних тандемів наукових керівників аспірантів, які займаються дослідженням педагогіки й менеджменту гетерогенного середовища; формування регіональних спільнот соціальних партнерів з питань інтеграції в соціум проблемних груп населення; створення інклюзивного освітнього середовища у вишах-партнерах.

Порушена в проєкті проблематика та висунуті завдання напряду стосуються підготовки соціальних педагогів, здатних працювати в полікультурному суспільстві.

Отже, наведені вище факти дають підстави для визначення передумов запровадження полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, яку ми розглядаємо як компонент їхньої професійної підготовки, спрямований на засвоєння культурно-освітніх цінностей інших культур на основі знання культури своєї етногрупи, формування комплексу здатностей ефективно виконувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур:

- соціальне замовлення та зростання попиту на фахівців соціально-педагогічної сфери, здатних активно діяти в полікультурному суспільстві;

- наявність емпіричного досвіду у сфері неофіційної освіти, але відсутність чіткої системи полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу;

- відсутність ґрунтовних наукових досліджень, присвячених розкриттю змісту та організації полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

2.3. Шляхи реалізації полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у педагогічному університеті

У Стандартах Національної асоціації соціальних працівників (National Association of Social Workers, NASW²⁹⁴) щодо культурної компетентності в практиці соціальної роботи сказано: «Соціальні працівники чутливі до культурного й етнічного різноманіття і виступають проти дискримінації, гноблення, бідності та інших форм соціальної несправедливості». Цю тезу можна розглядати як одну з вимог до особистості працівника соціально-педагогічної сфери, який працює в полікультурному середовищі.

На нашу думку, з позицій системного підходу полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів як складова їхньої професійної підготовки в умовах вишу реалізується шляхом (див. рис. 5):

- полікультурної спрямованості загальної мети навчально-виховного процесу та завдань на кожному етапі роботи через запровадження освітньо-просторового підходу, забезпечення співпраці з різними соціокультурними інститутами регіону (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, національні освітньо-культурні товариства, родини студентів тощо) й створення сприятливого полікультурного освітнього простору педагогічного університету;

- конкретизації змістовного компонента професійної підготовки майбутнього соціального педагога з урахуванням специфіки діяльності в полікультурному середовищі через запровадження трансдисциплінарного, компетентнісного та ситуативного підходів; виділення полікультурної складової в змісті варіативної частини професійної освіти й розробка на цій основі спецкурсів; планування та управління самостійною роботою студентів, її творче полікультурне спрямування; залучення майбутніх соціальних педагогів до науково-дослідницької діяльності в галузі полікультурності; включення до змісту ознайомлювальних та виробничих практик завдань, пов'язаних із професійною діяльністю в багатокультурному суспільстві;

- гармонізації міжетнічних стосунків між суб'єктами педагогічного процесу через урахування національно-психологічних особливостей у навчально-виховному процесі та міжетнічних

²⁹⁴ National Association of Social Workers: NASW code of ethics. – Washington, DC : Author NASW. – 2000 a. – P. 1.

стосунках у багатонаціональному колективі; виховання етнічної ідентичності та толерантності; організацію практичного навчання, зорієнтованого на подолання труднощів у комунікативних та інших формах взаємодії з членами різних етнічних спільнот і підвищення міжкультурної сензитивності; затвердження атмосфери згуртованості, згоди й співпраці через організацію спільної участі суб'єктів у різноманітній аудиторній та позааудиторній діяльності;

– застосування доцільних традиційних та інноваційних методів до полікультурної підготовки соціальних педагогів в умовах педагогічного університету.

Як зазначалося в підрозділі 1.1. полікультурний освітній простір навчального закладу – це територіально визначене середовище, в якому наявні міжкультурні, соціальні й освітні взаємостосунки та взаємозв'язки суб'єктів навчально-виховного процесу, що репрезентують багатоманітність культур, та явища (суспільні процеси, освітня політика, ціннісні орієнтації тощо), котрі визначають специфіку реалізації мети навчання, виховання й усебічного розвитку особистості в багатокультурному суспільстві. У структурі полікультурного освітнього простору навчального закладу виокремлюються: полікультурний склад педагогів і студентів, представники соціокультурних інститутів (освітньо-культурні центри національних спільнот, культурно-дозвіллева інфраструктура, релігійні організації тощо), матеріальне та нормативне забезпечення.

На думку Ф. Сисоевої²⁹⁵, полікультурний освітній простір вимагає комплексних зусиль для його вивчення, ефективної роботи в ньому з формування позитивного соціального досвіду вихованців. Полікультурність відкриває різноманітні можливості, розширює простір для прояву активності особистості, її підтримки й позитивної орієнтації. Реалізація такого потенціалу полікультурного освітнього простору залежить насамперед від визначення змісту, засобів, механізму реалізації соціальної політики, а також обліку педагогічних проблем полікультурного освітнього простору. При його формуванні важливу роль відіграє етнокультурний компонент

²⁹⁵ Сисоева Ф. М. Педагогические проблемы реализации социальной политики в региональном поликультурном образовательном пространстве : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Сисоева Фаина Михайловна. – Ставрополь : Ставропольский государственный университет, 2005. – 183 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

змісту освіти, який дозволяє більш широко, яскраво, предметно здійснювати освітній процес, формуючи сучасну толерантну особистість.

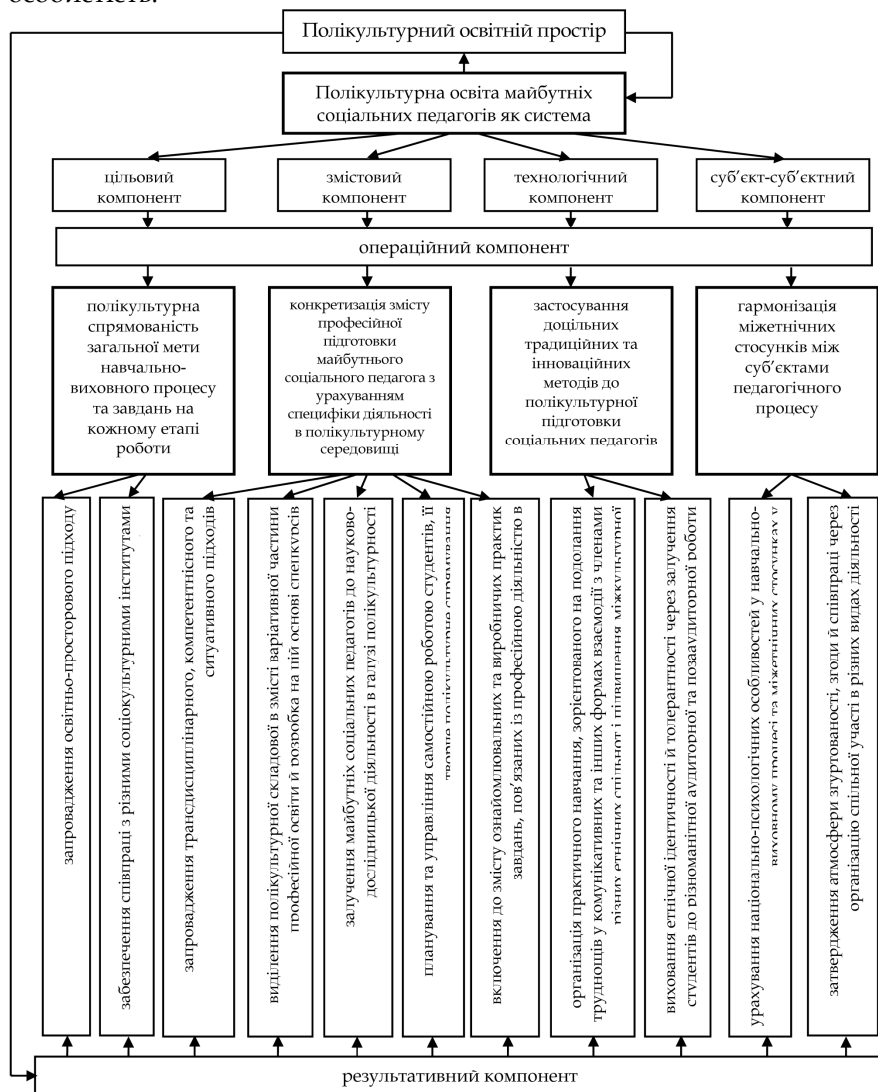

Рис. 5. Шляхи реалізації полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вишу

Методологічним інструментом побудови полікультурного освітнього простору педагогічного університету виступають концепції діалогу культур та культурного плюралізму. Саме з позицій полікультурності, одного з головних методологічних підходів у сучасній державній освітній політиці, утверджуються цілі модернізації української освіти, принципи духовно-морального розвитку й виховання громадянина України, структура державних освітніх стандартів. На тактичному рівні від розвитку полікультурної освіти залежить успішність подолання тих загроз соціальної нестабільності, які виникають на ґрунті невідповідності молоді до життя в умовах зростаючої поліетнічності й полікультурності українського суспільства. У стратегічному сенсі полікультурна освіта є найважливішим інструментом формування української громадянської ідентичності.

Полікультурний простір вищого навчального закладу покликаний зберігати етнокультурні традиції; відкрити нові культурні перспективи; орієнтувати на різноманітність і відкритість відносно нових культур; формувати в студентів здатність прийняття різних культур і шанобливого ставлення до них; виховувати емпатію до людей різних національностей; знайомити з різноманітними народними традиціями, норм поведінки і з сучасною їхньою культурною інтерпретацією. Призначення полікультурного простору навчального закладу полягає у виконанні соціальних, освітніх і виховних завдань.

Для створення сприятливого полікультурного освітнього простору педагогічного вишу важливе значення має забезпечення співпраці з різними соціокультурними інститутами регіону (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, національні освітньо-культурні товариства, родини студентів тощо), які впливають на реалізацію полікультурної освіти на мікрорівні (див. рис. 2). Слушною в цьому контексті є думка О. Пікалової й Ю. Королькової²⁹⁶ про те, що тісні зв'язки з установами культури й мистецтва (музеями, виставковими залами, театрами, бібліотеками тощо), з громадськими організаціями (діаспорами, культурними центрами), з професійними та аматорськими колективами (хори, ансамблі),

²⁹⁶ Воспитательно-образовательный процесс в поликультурном пространстве образовательного учреждения (Учебно-методический комплекс) / авт.-сост.: Пикалова О. Н., Королькова Ю. В. – Ставрополь: СКРО ПК и ПРО, 2012. – С. 33-35.

участь у різноманітних акціях і заходах сприяють консолідації суспільства, вихованню в душі миру й взаємодопомоги.

Конкретизація змістовного компонента професійної підготовки майбутнього соціального педагога з урахуванням специфіки діяльності в полікультурному середовищі відбувається через запровадження трансдисциплінарного, компетентнісного та ситуативного підходів; виділення полікультурної складової в змісті варіативної частини професійної освіти й розробку на цій основі спецкурсів; планування та управління самостійною роботою студентів, її творче полікультурне спрямування; залучення майбутніх соціальних педагогів до науково-дослідницької діяльності в галузі полікультурності; включення до змісту ознайомлювальних та виробничих практик завдань, пов'язаних із професійною діяльністю в багатокультурному суспільстві.

Запровадження компетентнісного підходу дозволить визначити знання, вміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості майбутнього соціального педагога, який володіє полікультурною компетентністю.

Ураховуючи той факт, що практично кожна навчальна дисципліна навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» прямо чи опосередковано розглядає питання полікультурності, то запровадження трансдисциплінарного підходу як синтезу ресурсів дисциплін навчального плану для спеціальної підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності в умовах полікультурності сприятиме розгляду означених проблем з позиції різних наук, що дасть можливість отримати ґрунтовну інформацію про існування полікультурного суспільства та особливості професійної соціально-педагогічної діяльності в ньому.

Запровадження ситуативного підходу до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів дозволить їм «зануритися» в певну професійну ситуацію, пов'язану з розв'язанням полікультурних проблем клієнта або соціуму, де вони можуть знаходити практичне застосування своїх знань, умінь, навичок, цінностей, досвіду згідно з функціями соціально-педагогічної діяльності.

На нашу думку, спеціальну полікультурну підготовку майбутніх соціальних педагогів може істотно підсилити виділення полікультурної складової в змісті варіативної частини професійної освіти й розробка на цій основі спецкурсів. Наприклад, розроблений

нами спецкурс «Соціально-педагогічна робота в полікультурному соціумі» має на меті сприяти становленню полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів шляхом формування в них системи здатностей до здійснення соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі. Спецкурс входить до варіативної частини підготовки фахівців напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка». Важливим принципом його побудови є відбір знань з різних галузей наук, які забезпечують розвиток складних умінь, що в своїй сукупності сприяють формуванню полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога.

Предмет, теоретичні й практичні завдання спецкурсу інтегрують систему здобутих раніше студентами філософських, культурологічних, історичних, психологічних, педагогічних та інших гуманітарних знань і вмінь, що дозволяє їм переосмислити засвоєне та на новому рівні оцінити й удосконалити власну соціально-педагогічну діяльність, сформуванати критичність мислення, розвинути здатність до самоаналізу, потребу в самоосвіті й самовихованні.

Лекційний матеріал спецкурсу охоплює методологічні, теоретичні й методичні питання, а система практичних занять передбачає роботу теоретико-педагогічного та соціально-практичного характеру. Дисципліна містить такі теми: «Полікультурне суспільство в епоху глобалізації», «Полікультурність сучасної України», «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному освітньому просторі навчального закладу», «Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів», «Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді», «Сучасні технології супроводу полікультурної просвіти населення».

Важливе місце в полікультурній освіті майбутніх соціальних педагогів посідає самостійна робота. Згідно з «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України», самостійна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений на самостійну роботу, регламентується робочими планами ВНЗ і складає не менше 1/3 та не більше 2/3 загального обсягу навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підставу стверджувати, що науковці досліджували різні аспекти порушеної проблеми, зокрема обґрунтовано наукові підходи до визначення сутності самостійної діяльності й теоретико-методологічні основи її організації в навчальних закладах (С. Архангельський, К. Баханов, Н. Бібік, В. Буряк, І. Лернер, О. Малихін, М. Никандров, М. Князян, О. Савченко та інші); визначено специфіку змісту, форм і видів самостійної діяльності (В. Гришин, О. Євдокимов, Б. Єсіпов, Г. Титова, Н. Калутіна, І. Харламов, І. Хачирова та ін.); проаналізовано шляхи й умови забезпечення ефективності організації самостійної діяльності учнів і студентів (Л. Жарова, О. Рогова, В. Селецький, Є. Шершевський та ін.); розроблено навчально-методичне забезпечення самостійної роботи студентів ВНЗ (А. Кірсанов, В. Луценко, Т. Речкіна, П. Підкасистий та ін.). На значущості самостійної роботи в полікультурній підготовці майбутніх педагогів наголошували в своїх працях Н. Воротняк, Л. Чередниченко, Н. Якса та інші.

Водночас, визнаючи беззаперечну теоретичну та практичну цінність проведених досліджень, які виступають підґрунтям для подальшого розв'язання обраної проблеми, потрібно наголосити, що в нових суспільних умовах – інформаційного суспільства та інноваційного професійного середовища – роль самостійної навчальної діяльності студентів суттєво зростає та впливає на підвищення якості вищої освіти, оскільки дозволяє майбутнім фахівцям набувати певного досвіду самостійного пошуку й мислення та формувати і вдосконалювати вміння, необхідні для творчого використання наявних інтелектуальних ресурсів задля ефективного виконання професійних завдань.

Організація самостійної роботи студентів означає створення умов для планування студентом самостійної навчально-пізнавальної діяльності, виконання запропонованих викладачем та визначених самостійно завдань, корекції отриманих результатів, їх самоконтролю, контролю та оцінювання викладачем.

На думку Т. Туркот²⁹⁷, метою самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів у сучасній вищій школі є:

²⁹⁷ Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : Навч. посібн. / Т. І. Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.

засвоєння теоретичних знань; формування загальнонавчальних умінь і навичок; формування мотивації до самоосвіти протягом усього життя; розвиток пізнавальних інтересів і здібностей; розвиток критичного мислення; розвиток морально-вольових якостей, адже результати самостійної роботи є наслідком морально-вольової спрямованості особистості; формування ставлення до навколишнього світу та його соціальних проявів; формування вмінь самоорганізації власної життєдіяльності, її самоаналізу й самооцінки тощо; формування готовності до діяльності в умовах високої конкуренції, що потребує постійної самоосвіти та підвищення професіоналізму.

Сьогодні, у зв'язку зі зміною освітньої парадигми зі знаннєвої на компетентнісну, ведеться наукова дискусія щодо значення й місця самостійної роботи в системі професійної підготовки майбутніх педагогів. Так, наприклад, Л. Левіна, розкриваючи роль самостійної навчальної діяльності студентів у підвищенні якості сучасної вищої освіти, відзначає, що для традиційного (тобто знаннєвого) типу змісту вищої освіти системоутворювальним фактором був компонент отримання знань. Однак унаслідок переходу від знаннєвого до діяльнісного типу змісту вищої освіти відбувається й зміна системоутворювального фактора, який сьогодні виступає компонент набуття різних способів діяльності для розв'язання поставлених завдань. Це пов'язано з тим, що компетентності, які дозволяють фахівцеві залучатися до інноваційного професійного середовища, не можна транслювати консервативними шляхами, тобто «способом інформування й подальшого відтворення». Їхнє засвоєння може бути забезпечене в умовах самостійності та індивідуальності, тобто «способом проживання».

Звідси провідною функцією педагога виступає вже не звичне (традиційне) навчання на широку аудиторію, а супровід індивідуальної навчальної діяльності студента, який тепер активніше має долучатися до отримання необхідних знань. Водночас трансформація провідної функції педагога повинна доповнитися і зміною навчальної позиції студентів, тобто переходом кожного з них від стану «пасивного об'єкта» до «активного суб'єкта» професійної й соціокультурної діяльності, що сприятиме формуванню необхідних знань й умінь щодо самостійному пошуку необхідної інформації та надасть можливість «конструювати необхідні для цього способи дій».

На думку Л. Левіної²⁹⁸, для успішної реалізації цієї нової освітньої парадигми навчальному процесові потрібно передусім надати інноваційну спрямованість, пов'язану насамперед зі зміною ролі самостійної навчальної діяльності, а саме: 1) орієнтувати процес навчання на самостійність, пізнавальну активність студентів; 2) здійснити перерозподіл часу між самостійною та аудиторною навчальною діяльністю студентів на користь першої, що забезпечить збільшення часу особистого спілкування кожного з них із викладачем; 3) сформувати нову установку в освіті на розвиток мислення й діяльності всіх суб'єктів навчального процесу; 4) трансформувати навчально-інформаційне освітнє середовище у відкриту систему, що постійно збагачуватиметься за рахунок зовнішніх джерел інформації; 5) активно впроваджувати інформаційні технології в освітній простір.

За переконанням О. Столяренка²⁹⁹, однією з головних умов забезпечення ефективності самостійної навчальної діяльності студентів є свідоме виявлення кожним студентом активних, цілеспрямованих і наполегливих зусиль задля відповідної самоорганізації й самообілізації, що передбачає: самомотивування навчання, міркування щодо сенсу власного життя, свого професійного призначення; уважне й ретельне вивчення та осмислення мети вищої освіти, що втілюється в моделі фахівця-випускника; прояв зацікавленого ставлення до навчання загалом та до всіх складників цього процесу; активна участь не тільки в навчальному процесі, але й у житті факультету, вищого навчального закладу; прояв прагнення до плановості в роботі, ритмічності; демонстрація таких важливих якостей, як наполегливість, цілеспрямованість, працелюбство, сумлінність.

Організація самостійної роботи майбутніх соціальних педагогів може виступати опосередкованим засобом їх залучення до науково-дослідницької діяльності в галузі полікультурності, що так само сприятиме підвищенню якості підготовки й виховання

²⁹⁸ Левина Л. М. Организация самостоятельной работы студентов в условиях перехода на двухуровневую систему высшего профессионального образования / Л. М. Левина. – Нижний Новгород: Нижегородский госуд. ун-т имени Н. И. Лобачевского, 2010. – С. 3-4.

²⁹⁹ Столяренко А. М. Психология и педагогика / А. М. Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 423 с.

спеціалістів з вищою освітою, здатних творчо застосовувати в практичній діяльності в полікультурному суспільстві найновіші досягнення науково-технічного прогресу.

Як свідчить практика, залучення до наукових досліджень робить для студентів дисципліни, які вивчаються, предметними, що стимулює їхнє засвоєння. Причому науково-дослідна діяльність є органічною частиною та обов'язковою умовою успішної роботи вищих навчальних закладів. Студенти не лише отримують найновішу наукову практичну інформацію від викладачів на лекційних і семінарських заняттях, під час лабораторних робіт і виробничих практик (особливо старшокурсники), а й беруть участь у наукових дослідженнях.

Поступове зростання обсягу та складності набутих студентами знань, умінь, навичок у процесі виконання ними наукової роботи забезпечує розв'язання таких основних завдань: формування наукового світогляду, оволодіння методологією та методами наукового дослідження; надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму; розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань; прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідної роботи; розвиток ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання у своїй практичній роботі; розширення теоретичного кругозору й наукової ерудиції майбутнього фахівця; створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у вищій резерву вчених, дослідників, викладачів.

На нашу думку, повномасштабно проявити дослідницькі вміння студенти можуть під час написання курсових чи кваліфікаційних (дипломних, магістерських) робіт. Студенти в курсових роботах із загальнотеоретичних та спеціальних дисциплін використовують елементи наукових досліджень у формі наукового пошуку, готують огляд літератури і розробляють пропозиції, що містять елементи новизни з теми роботи; узагальнюють передовий практичний досвід, застосовують методи математичної статистики, комп'ютерну та організаційну техніку, інформаційні технології. Проблеми наукового пошуку, відображені в курсових роботах студентів, можуть знайти своє продовження в дипломній роботі, а також бути частиною наукової тематики відповідної кафедри.

Ми вважаємо, що найціннішим є прикладний характер науково-дослідницької діяльності студентів. Адже результати експериментальної роботи майбутніх фахівців можуть бути використані в подальшій професійній діяльності.

Кожний студент під час навчальної та виробничої практик окрім загального завдання, передбаченого програмою, виконує й завдання дослідного характеру. Виконання завдання відображається в щоденнику в окремому розділі звіту про проходження практики й може використовуватися при підготовці доповідей на конференції, інформаційних семінарах, при написанні курсових та дипломних робіт.

У межах нашого дослідження включення до змісту ознайомлювальних та виробничих практик завдань, пов'язаних із професійною діяльністю в багатокультурному суспільстві, є ефективним шляхом практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в полікультурному середовищі.

Педагогічна практика в базових закладах є обов'язковим компонентом процесу фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів, важливим етапом їхнього професійного зростання. Загальновідомим є те, що практична підготовка забезпечує встановлення безпосереднього зв'язку між теорією та практикою, оскільки в умовах реальної професійної діяльності соціальних педагогів відбувається інтеграція теоретичних знань і практичних умінь студентів, що сприяє набуттю ними професійної компетентності.

Отже, педагогічна практика – це той освітній простір, у якому створені реальні умови для моделювання й здійснення професійної соціально-педагогічної діяльності в різних полікультурних мікросоціумах (дошкільний, загальноосвітній, позашкільний навчальний заклад, соціальна служба тощо) з урахуванням етнічних, релігійних, соціальних, гендерних та інших особливостей клієнтів.

Одним із шляхів полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів є гармонізація міжетнічних стосунків між суб'єктами педагогічного процесу через врахування національно-психологічних особливостей у навчально-виховному процесі та міжетнічних стосунках у багатонаціональному колективі; виховання етнічної ідентичності й толерантності; організацію практичного навчання, зорієнтованого на подолання труднощів у комунікативних та інших

формах взаємодії з членами різних етнічних спільнот і підвищення міжкультурної сензитивності; затвердження атмосфери згуртованості, згоди й співпраці через організацію спільної участі суб'єктів у різноманітній аудиторній та позааудиторній діяльності.

На думку низки дослідників (Н. Лебедева, Л. Петровська, Т. Стефаненко та ін.), одним із ефективних методів практичного навчання майбутніх соціальних педагогів міжкультурного діалогу, спрямованого на гармонізацію міжетнічних стосунків між суб'єктами педагогічного процесу й навчання конструктивної комунікації в полікультурному суспільстві, є міжкультурний тренінг.

Метафорично тренінг можна назвати процесом інтенсивної соціалізації, а у випадку міжкультурного тренінгу – інтенсивної інкультурації (входження індивіда в культуру свого народу) й акультурації (входження індивіда в чужу для нього культуру). Різноманітні програми міжкультурного тренінгу орієнтовані на безпосередню взаємодію з представниками інших культур і покликані навчити індивідів справлятися з труднощами в ситуаціях культурного різноманіття, допомогти їм ефективно спілкуватися, жити, учитися й працювати в полікультурному середовищі, мінімізувати конфлікти, засновані на міжкультурному нерозумінні³⁰⁰. Подібний тренінг спрямований на зміни в установках учасників, на розвиток сензитивності до культурних відмінностей і на підвищення полікультурної компетентності.

Процес розвитку полікультурної компетентності й сензитивності описаний у моделі освоєння чужої культури, запропонованій М. Беннеттом³⁰¹. Він виділяє шість етапів, що відображають ставлення індивідів до відмінностей між рідною та іншою культурами й відповідають шести етапам особистісного росту: трьома етноцентристським (заперечення міжкультурних відмінностей; захист від них на користь своєї групи; мінімізація відмінностей) і трьома етнорелятивістським (визнання відмінностей; адаптація до них між культурами або етносами, тобто здатність не тільки їх визнавати, але й діяти відповідним чином; інтеграція, тобто застосування етнорелятивізму до власної ідентичності).

³⁰⁰ Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: [практикум] / Т. Г. Стефаненко. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 208 с.

³⁰¹ Bennet M. J. A developmental approach to training for intercultural sensitivity / M. J. Bennet // International Journal of Intercultural Relations. – 1986. – Vol. 10. – P. 179-196.

На думку Т. Стефаненко³⁰², хоча завдання будь-якої програми міжкультурного тренінгу специфічні, але в них мають піддаватися формуванню, розвитку або вдосконаленню думки, емоції й поведінка учасників тренінгу. Тренінг допомагає їм зрозуміти, як стереотипи й упередження впливають на їхню взаємодію з членами інших культур. У сфері емоцій тренінг спрямований на корекцію комунікативних установок, а також допомагає в оволодінні способами ефективного управління емоційними реакціями під час взаємодії з представниками інших культур. У поведінковому аспекті міжкультурний тренінг зазвичай допомагає в розвитку навичок, необхідних для ефективної взаємодії з носіями інших культур.

Сьогодні відомі різні моделі міжкультурного тренінгу: загальнокультурні (наголошується на усвідомленні людини самої себе як представника етносу чи культури) й культурно-специфічні (включають реальні міжкультурні контакти). Загальнокультурні тренінги передбачають семінари-майстерні міжкультурної комунікації, що створюються для того, щоб допомогти представникам різних етносів зрозуміти, як культура впливає на їхні думки, почуття й поведінку³⁰³; загальнокультурні симуляційні ігри, в яких моделюється ситуація «зустрічі двох культур», у кожній з яких наявні свої правила поведінки³⁰⁴. У культурно-специфічному тренінгу використовуються міжгрупові діалоги (в ситуаціях суперечностей, конфліктів між представниками різних етнічних спільнот), що сприяють формуванню порозуміння між групами³⁰⁵; культурно-специфічні рольові ігри, що допомагають учасникам навчитися взаємодіяти з представниками конкретних культур у реальних ситуаціях³⁰⁶.

У контексті нашого дослідження слушною є думка дослідників (Г. Абдулкаримов, Н. Лебедева, Н. Миронова, Т. Стефаненко та ін.), що учасники міжкультурного тренінгу набувають досвіду

³⁰² Див. 301, с. 100.

³⁰³ Althen G. Human relations training for foreign students / G. Althen // Reading in intercultural communication. – Pittsburg, 1975. – P. 80.

³⁰⁴ Лебедева Н. М. Программы и практики улучшения межкультурного взаимодействия // Лебедева Н. М., Стефаненко Т. Г., Лунева О. В. Межкультурный диалог в школе. – Кн. 1. Теория и методология. – М., 2004. – С. 82-97.

³⁰⁵ Dubois P. M. Intergroup dialogues across America / Dubois P. M., Hutson J. J. – Hadley (Ma.), 1997. – P. 12.

³⁰⁶ Белинская Е. П. Социальная психология личности / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 301 с.

міжкультурної взаємодії, який досить легко переноситься на реальні міжкультурні контакти, завдяки чому підвищується їхня міжкультурна сенситивність, затверджується атмосфера згуртованості, згоди й співпраці.

Поряд із розкриттям методики організації й проведення міжкультурного тренінгу, вчені (Л. Петровська, Т. Стефаненко та ін.) висувають вимоги до тренера, яким може бути як викладач, так і студент, що пройшов відповідне навчання: 1) компетентність на всіх етапах роботи (від методологічної розробки програми до оцінки її ефективності), що передбачає наявність: знань з етнопсихології, проблем міжетнічних відносин; умінь діагностики потреб учасників, дизайну тренінгу (визначення його цілей, завдань, підбір педагогічних методів), реалізації програми, її оцінки, завершення; особистісних якостей, серед яких домінантними є етнічна толерантність та емпатія; досвіду міжкультурної взаємодії; цінностей поліетнічного суспільства; 2) наявність чіткого уявлення про власну етнічну ідентичність та загальнолюдських цінностей; 3) відкритість для різних поглядів; 4) здатність обирати стратегію співробітництва при врегулюванні конфліктів³⁰⁷.

Потрібно зазначити, що одним із шляхів реалізації полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів є застосування доцільних традиційних та інноваційних методів.

Як показують результати експериментальних досліджень (Л. Воротняк, Л. Чередниченко, Н. Якса та ін.), в полікультурній підготовці майбутніх педагогів доцільно застосовувати інноваційні комплексні навчальні методи: відеометод, метод проєктів, етнографічне дослідження, крос-культурне моделювання.

Так, метод «проєктів», який належить до комплексних навчальних методів, що ґрунтується на розробці й створенні студентами нових продуктів, характеризується суб'єктивною або об'єктивною новизною та практичним значенням³⁰⁸ і передбачає збір матеріалу, інтеграцію великої кількості інформації й представлення певного проєкту вирішення якоїсь проблеми (одночасно можуть використовуватися знання з різних дисциплін)³⁰⁹.

³⁰⁷ Стефаненко Т. Г. Етнопсихология : [практикум] / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – С. 101.

³⁰⁸ Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : [В 2 т. Т 1.] – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – С. 228.

³⁰⁹ Красовицький М. Ю. Деякі риси системи освіти країн США і Канади / М. Ю. Красовицький // Історія в школі. – 2002. – №2. – С. 5-10.

За допомогою відеометоду в навчальному процесі ефективно розв'язуються різноманітні завдання навчання, виховання та розвитку студентів, а саме: дати студентам повнішу, достовірнішу інформацію про явища і процеси, які вивчаються; продемонструвати процеси, які не можна спостерігати безпосередньо; навчити алгоритмів виконання різних видів діяльності; створити специфічне мовне середовище на заняттях з іноземної мови; використати відеодокументи на заняттях з історії, етики тощо; задовольнити запити, бажання та інтереси студентів; організувати тестові випробування; провести тренувальні роботи, вправи, моделювання процесів тощо; створити банк даних для проведення навчально-тренувальних і дослідницьких робіт; створити оптимальний обсяг передачі й засвоєння наукової інформації; раціоналізувати навчальний процес, підвищити його результативність. Відеометод також дає змогу виконувати завдання на розшифрування міміки та жестів («body language»), на розпізнавання стилю взаємовідносин тощо, для того, щоб в реальній ситуації студенти не робили грубих помилок при спілкуванні з представниками інших культур, зокрема й іноземною мовою³¹⁰.

Етнографічне дослідження передбачає навчання студентів збирати, узагальнювати й оформлювати культурологічний матеріал через міжкультурний діалог з представниками різних культур. А. Віллеґас³¹¹ пропонує декілька способів ознайомлення з різними етнокультурами: спілкування з представниками національних спільнот; виділення зразків поведінки, пов'язаних із приналежністю до певної культури; проведення інтерв'ю; відвідування окремих подій (свят) у громаді; спілкування зі своїми одногрупниками іноземного походження.

Крос-культурне моделювання – метод навчання, що сприяє розвиткові обізнаності та цінуванню інших культур, так само як і своєї власної культури, яка в подальшому сприятиме

³¹⁰ Воротняк Л. І. Педагогічні умови реалізації технології формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / гол. ред. Суценко Т. І. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 46. – С. 42.

³¹¹ Villegas A. M. Culturally responsive pedagogy for the 1990's and beyond. – Washington : ERIC Clearinghouse on Teacher Education. – 1991. – P. 580.

інтеркультурній обізнаності майбутнього соціального педагога. Б. Круз³¹² визначає моделювання як «техніку навчання, покликану сприяти відтворенню певних аспектів реальності для отримання інформації, виявлення цінностей, розуміння інших культур чи розвитку майстерності та вмінь». Вживання керованих і емоційних моделей навчання стимулює студентів до аналізу та самовираження.

Варто підкреслити, що крос-культурне моделювання – це ефективна практика, яка сприяє самоаналізу, самоперевірці, під час якої майбутні соціальні педагоги мають можливість осмислити свою етнічну приналежність та усвідомити себе як культурну істоту. Завдяки цьому досвіду майбутні педагоги вчаться розуміти, як функціонує культура; що означає бути в невідомому культурному середовищі та що відчувають люди, які потрапили в нього; як потрібно формувати полікультурну свідомість і поведінку. Користь цих моделювань полягає в тому, що вони дозволяють учасникам дізнатися про свої почуття, емоції, стереотипи, хибні уявлення, особливості сприйняття людей з іншої культури (етнічної, національної, мовної, релігійної та інших) та сприяють виробленню продуктивних шляхів функціонування в полікультурному суспільстві³¹³.

Отже, в результаті аналізу наукової літератури з означеної проблеми та власного викладацького досвіду визначено, що реалізація полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вишу здійснюється шляхом полікультурної спрямованості загальної мети навчально-виховного процесу та завдань на кожному етапі роботи, конкретизації змістовного компонента професійної підготовки майбутнього соціального педагога з урахуванням специфіки діяльності в полікультурному середовищі, гармонізації міжетнічних стосунків між суб'єктами педагогічного процесу, застосування доцільних традиційних та інноваційних методів до полікультурної підготовки соціальних педагогів в умовах педагогічного університету.

³¹² Cruz B. Cross-Cultural simulations in teacher Education: Developing Empathy and Understanding / B. Cruz // Multicultural perspectives. – 2005. – № 7 (2). – Р. 46.

³¹³ Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта студентської молоді в університетах США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гулецька Яна Гаврилівна. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – С. 150-153.

Висновки до другого розділу

1. Аналіз досвіду професійної підготовки соціального педагога до роботи в полікультурному суспільстві в багатьох країнах світу дозволяє стверджувати, що специфіку педагогічної освіти визначає наявна соціокультурна ситуація, однак спільними є принципи полікультурної професійної підготовки педагогів: урахування в системі професійної підготовки соціального запиту на відповідний рівень кваліфікації фахівців, зокрема в контексті наявної полікультурної ситуації; введення в систему професійної підготовки педагога (фрагментарно чи системно) вивчення етнокультурного досвіду регіону й держави загалом; формування в ході професійної підготовки полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Встановлено, що в світовій практиці діяльність соціальних працівників і соціальних педагогів розглядається з п'яти параметрів: географічного, політичного, соціально-економічного, культурного й духовного. Географічний контекст визначає межі здійснення соціальної роботи (держава, нація, регіон, агентство), політичний контекст передбачає врахування наявності в країні певного режиму, системи, що створює відповідні умови для здійснення соціальної політики й відповідної практичної соціальної роботи. Соціально-економічні фактори зумовлюють наявність певного рівня життя, умов для праці, здобування освіти, отримання соціального забезпечення і захисту, різноманітних соціальних послуг допомоги й підтримки. Культурний та духовний контексти вимагають поваги до віросповідань, культурних надбань окремих осіб, сімей, груп, спільнот, націй, а також урахування соціальних цінностей суспільства, філософсько-політичних поглядів, етики, ідеалів і цінностей людей, з якими співпрацюють соціальні працівники чи педагоги.

До традиційних видів і форм соціально-педагогічної роботи в багатьох країнах світу належить соціально-педагогічна робота з сім'єю, дітьми, підлітками і молоддю, робота у сфері психічного здоров'я, в закладах освіти та ін. Новими сферами соціально-педагогічної діяльності є робота за місцем проживання, культурно-дозвілєва діяльність, з переселенцями, іноземними громадянами, біженцями тощо.

2. Констатовано, що на сьогодні вивчені різні аспекти професійної підготовки соціальних педагогів: теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога в закладах вищої освіти (Л. Міщик), особливості особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки (Р. Вайнола), формування основ самоусвідомлення соціального педагога в процесі професійної підготовки (К. Бакланов), підготовка до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді (С. Пашенко), формування професійної готовності до взаємодії з девіантними підлітками (М. Малькова), до роботи з громадськими та молодіжними організаціями (О. Лісовець), організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу (З. Бондаренко) та інші.

Виявлено, що в розв'язанні важливих проблем поліетнічного суспільства (етнокультурне відродження, позитивне міжнаціональне спілкування, віротерпимість, етнічна толерантність та інші) необхідна участь соціальних працівників (у соціальних установах) та соціальних педагогів (освітні заклади). Ці фахівці постійно співпрацюють із представниками різних національностей (національні меншини, мігранти, біженці тощо), надають їм посильну соціальну допомогу, створюючи умови для соціальної адаптації в новому полікультурному середовищі та попереджаючи виникнення етнокультурної маргінальності й міжнаціональних конфліктів.

З'ясовано, що особливої актуальності набуває така робота в поліетнічному соціумі серед дітей та підлітків, яка полягає в психолого-педагогічній підтримці цих категорій дітей, їхньому соціально-педагогічному патронажі, соціальному супроводі сімей національних спільнот, мігрантів, біженців тощо.

Визначено актуальність і показано значущість спеціальної підготовки майбутнього соціального педагога до діяльності в полікультурному середовищі, зміст і методика якої в умовах вищого педагогічного навчального закладу лежать в основі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, що є компонентом їхньої професійної підготовки, спрямованим на засвоєння культурно-освітніх цінностей інших культур на основі знання культури своєї етногрупи, формування комплексу здатностей ефективно виконувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур.

3. Встановлено, що реалізація полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вищу здійснюється шляхом: полікультурної спрямованості загальної мети навчально-виховного процесу та завдань на кожному етапі роботи через запровадження освітньо-просторового підходу, забезпечення співпраці з різними соціокультурними інститутами регіону (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, національні освітньо-культурні товариства, родини студентів тощо) й створення сприятливого полікультурного освітнього простору педагогічного університету; конкретизації змістовного компонента професійної підготовки майбутнього соціального педагога з урахуванням специфіки діяльності в полікультурному середовищі через запровадження трансдисциплінарного, компетентнісного та ситуативного підходів; виділення полікультурної складової в змісті варіативної частини професійної освіти й розробки на цій основі спецкурсів; планування та управління самостійною роботою студентів, її творче полікультурне спрямування; залучення майбутніх соціальних педагогів до науково-дослідницької діяльності в галузі полікультурності; включення до змісту ознайомлювальних та виробничих практик завдань, пов'язаних із професійною діяльністю в багатокультурному суспільстві; гармонізації міжетнічних стосунків між суб'єктами педагогічного процесу через врахування національно-психологічних особливостей у навчально-виховному процесі та міжетнічних стосунках у багатонаціональному колективі; виховання етнічної ідентичності та толерантності; організації практичного навчання, зорієнтованого на подолання труднощів в комунікативних та інших формах взаємодії з членами різних етнічних спільнот і підвищення міжкультурної сензитивності; затвердження атмосфери згуртованості, згоди й співпраці через організацію спільної участі суб'єктів у різноманітній аудиторній та позааудиторній діяльності; застосування доцільних традиційних та інноваційних методів до полікультурної підготовки соціальних педагогів в умовах педагогічного університету.

Матеріали цього розділу опубліковані в таких працях: [103; 105; 106; 114; 118; 122; 123; 127; 135; 139; 143; 148; 150].

РОЗДІЛ 3.

ПОЛІКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЯК ОРІЄНТИР ТА РЕЗУЛЬТАТ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

3.1. Сутність полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів

Поширення ідей компетентнісного підходу в Україні розпочалося наприкінці 90-х рр. і пов'язане з осмисленням у європейському контексті завдань освіти щодо формування в особистості духовної, політичної, економічної та соціальної компетентностей (Б. Чижевський).

Компетентнісний підхід має широку амплітуду висловлювань і на його користь, і щодо його неприйняття. Так, деякі дослідники (наприклад, М. Бершадський³¹⁴) вважають, що поява такої категорії, як «компетентнісний підхід», є дещо штучною, спрямованою на те, щоб сховати старі проблеми під новими шатами. Інші (Є. Зеєр, Є. Семанюк³¹⁵) підкреслюють невідповідність із самого початку практичної орієнтованості компетентнісного підходу та наявної предметної (зокрема й метапредметної) орієнтації педагогічної практики. А. Нестеров³¹⁶ звертає увагу на невизначеність концептуального та інноваційного потенціалів компетентнісного підходу, зокрема незрозумілість принципової відмінності останнього від історичних психолого-педагогічних концепцій діяльнісної та розвивальної спрямованостей.

Однак більшість дослідників вважають, що компетентнісний підхід в усіх значеннях і аспектах найглибше відображає модернізаційні процеси, які нині наявні в усіх країнах Європи, та гарантує високий рівень і результативність підготовки спеціаліста

³¹⁴ Бершадский М. Е. Компетенция и компетентность : сколько их у российского школьника? / М. Е. Бершадский // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 136-143.

³¹⁵ Зеер Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Зеер, Э. Семанюк // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 24-28.

³¹⁶ Нестеров А. В. Контроль и оценка знаний обучаемых в системе управления качеством образования : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. В. Нестеров. – СПб., 2004. – 21 с.

(Г. Лежніна³¹⁷); сприяє оновленню змісту педагогічної освіти (В. Антипова³¹⁸, К. Колесіна, Г. Пахомова, І. Фрумін); посилює практичну орієнтацію освіти, вийшовши за рамки обмежень «зунівського» освітнього простору (А. Андрєєв³¹⁹); забезпечує здатність випускника навчального закладу відповідати новим запитам ринку, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого «Я» в соціальній структурі (В. Байденко³²⁰, Н. Бібік, А. Субетто); орієнтує на побудову навчального процесу відповідно до очікуваного чи бажаного результату освіти (що буде знати і вміти студент «на виході») (І. Зимня³²¹) та ін.

Погляди щодо компетентнісного підходу знаходимо в працях К. Баханова³²², Н. Бібік³²³, О. Пометун³²⁴, О. Овчарук³²⁵, О. Локшиної³²⁶,

³¹⁷ Лежнина Г. В. Компетентностный подход : теоретический анализ понятия [Электронный ресурс] / Г. В. Лежнина. – Режим доступа : // <http://www.eduhmao.ru/info/1/3760/83683/>

³¹⁸ Антипова В. М. Компетентностный подход к организации дополнительного педагогического образования в университете / В. М. Антипова, К. Ю. Колесина, Г. Р. Пахомова // Педагогика. – 2006. – № 8. – С. 57-62.

³¹⁹ Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-педагогического анализа / А. Л. Андреев // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 19-27.

³²⁰ Байденко В. И. Болонский процесс : проблемы, опыт, решения / В. И. Байденко : Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 111 с.

³²¹ Зимняя И. Компетентностный подход / И. Зимняя // Реферативный бюллетень Российского государственного гуманитарного университета. – М., 2005. – 27 с.

³²² Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу до навчання історії в школі : Колективна монографія / [К. Баханов, С. Баханова, О. Барнінець та ін.]; за заг. ред. д. пед. наук, проф. К. Баханова. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. – 520 с.

³²³ Бібік Н. М. Компетентнісний підхід до презентації освітніх результатів / Н. М. Бібік // Школа І ступеня : теорія і практика : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-ту імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 10. – С. 24-37.

³²⁴ Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий підхід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К., 2004. – С. 20.

³²⁵ Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 6-15.

³²⁶ Локшина О. І. Моніторинг рівнів досягнень компетентностей : інноваційні підходи / О. І. Локшина // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 6-15.

М. Нагач³²⁷, О. Онопрієнко³²⁸, Н. Побірченко³²⁹, В. Химинець³³⁰ та ін.

Компетентнісний підхід до освіти, зауважує М. Нагач³³¹, стає останнім часом все більш поширеним і претендує на роль концептуальної основи освітньої політики, що здійснюється як державами, так і впливовими міжнародними організаціями, підсилює практичну орієнтацію освіти, підкреслює значення досвіду, вмінь та навичок, що спираються на наукові знання. Визначальним фактором у реалізації компетентнісного підходу є зорієнтованість на розвиток системного комплексу вмінь, смислових орієнтацій, адаптаційних можливостей, досвіду й способів трансформаційної діяльності з отриманням конкретного продукту.

Натомість К. Баханов³³² специфіку компетентнісного підходу вбачає в тому, що він є невід'ємним супровідником особистісно орієнтованого навчання й розглядає його не стільки як складову ідеальної освітньої моделі, скільки як практичний інструментарій модернізації наявної практики навчання.

На думку Т. Олійник³³³, під поняттям «компетентнісний підхід» розуміється спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості, яка повинна сформуватися в процесі навчання й містити

³²⁷ Нагач М. В. Підготовка майбутніх учителів у школах професійного розвитку в США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. В. Нагач. – К., 2008. – 21 с.

³²⁸ Онопрієнко О. В. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті / О. В. Онопрієнко // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 32-37.

³²⁹ Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі : теоретичний аспект / Н. С. Побірченко // Освіта та педагогічна наука. – № 3 (152). – 2012. – С. 24-31.

³³⁰ Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя / В. Химинець // Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakinppo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>

³³¹ Див. 327.

³³² Див. 322, с. 6.

³³³ Олійник Т. С. Реалізація компетентнісного підходу в навчальному процесі на перекладацькому відділенні факультету іноземних мов ТНПУ ім. В.Гнатюка / Т. С. Олійник // Професійні компетенції та компетентності вчителя : Матеріали регіонального наук.-практ. семінару– Тернопіль, 2006. – С. 69.

знання, вміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості. Погоджуємося з автором щодо компетентнісного підходу до вищої освіти: «...Компетентнісний підхід в освіті пов'язаний з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, оскільки стосується особистості студента й може бути реалізованим і перевіреном тільки в процесі виконання конкретним студентом певного комплексу дій. Він потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі, яка існує об'єктивно, для «всіх» студентів, на суб'єктивні надбання одного студента, що їх можна виміряти».

Науковці дають різні визначення компетентнісного підходу в професійній педагогіці:

– поступова переорієнтація домінувальної освітньої парадигми з переважальною трансляцією знань, формуванням навичок створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які становлять потенціал, здатність випускника до виживання та стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багатоманітного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно й комунікаційно насиченого простору (Г. Селевко³³⁴);

– специфіка компетентнісного навчання полягає в тому, що засвоюється не «готове знання», кимось запропоноване до засвоєння, а «простежуються умови походження цього знання (Ю. Громико³³⁵).

У контексті означеної проблеми слушною є думка Л. Лічман³³⁶, що компетентності не суперечать знанням, умінням, навичкам, вони є інтегративною характеристикою підготовки, яка передбачає їхнє усвідомлення в системі суспільних цінностей і потреб діяльності та особистісної самореалізації, здатність осмислено їх використовувати. Удосконалення освітнього процесу з урахуванням компетентнісного підходу полягає в тому, щоб навчати застосовувати знання й уміння в конкретних навчальних та життєвих ситуаціях не після, а в процесі їхнього набуття.

³³⁴ Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138.

³³⁵ Громико Ю. В. Понятие и проект в теории развивающего образования В. В. Давыдова / Ю. В. Громико // Известия РАО – 2000. – № 2. – С. 38.

³³⁶ Лічман Л. Ю. Ідеї компетентнісного підходу як інтелектуальний ресурс розвитку мовної освіти / Л. Ю. Лічман // Вісник Запорізького національного університету. – № 1(17). – 2012. – С. 63.

За Б. Ельконіним³³⁷, «компетентнісний підхід висуває на перше місце не інформованість того, хто навчається, а вміння розв'язувати проблеми, що виникають: у пізнанні й поясненні явищ дійсності; при опануванні сучасної техніки та технології; у стосунках людей, етичних нормах, при оцінюванні власних учинків; у життєвій практиці при виконанні соціальних ролей; при орієнтуванні в середовищі проживання, правових нормах та адміністративних структурах, споживчих і естетичних цінностях; ситуації вибору професії та оцінці своєї готовності до навчання в професійному навчальному закладі, коли необхідно орієнтуватися на ринку праці; за необхідності розв'язувати власні проблеми: життєвого призначення, вибору стилю й способу життя, способів розв'язання конфліктів».

В. Химинець³³⁸ розглядає сутність компетентнісного підходу в освіті з позицій сьогодення, що включає в себе уявлення про те, якою повинна бути сучасна людина, людина-професіонал, яке її призначення, роль у суспільстві, яке замовлення на її освіту, які очікування від освіти в самої людини, суспільства. Освіта все більше орієнтується на «вільний розвиток», високу культуру, творчу ініціативу, самостійність, мобільність майбутніх спеціалістів, що вимагає якісно нового підходу до формування майбутнього фахівця. Випускникові педагогічного університету доведеться працювати в навчальних закладах різних форм власності, різних сегментах соціальної та економічної сфер, у галузі управління та адміністрування. В одних випадках для працедавця буде важливою кваліфікація, а також засвоєні освітні програми, в інших – працедавець зацікавлений у робітнику, який в оптимальні терміни зможе реалізувати певний проект, спрямований на вирішення проблем розвитку організації, підприємства чи закладу. У першому випадку йдеться про знання, вміння та навички, сформовані в студентів, у другому – про їхню компетенцію та компетентність.

³³⁷ Эльконин Б. Д. Понятие компетентности с позиции развивающего обучения / Б. Д. Эльконин // Современные подходы к компетентностно ориентированному образованию. – Красноярск, 2002. – С. 27.

³³⁸ Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя / В. Химинець // Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakinppo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>

Різні підходи до сприйняття й тлумачення поняття «компетентнісний підхід», вочевидь, пов'язані з особливостями суспільно-економічного розвитку кожної держави, національними традиціями, притаманними кожному народові особливостями формування й розвитку системи освіти. Такі дослідники, як А. Андреев³³⁹, О. Заблоцька³⁴⁰, Т. Кобильник³⁴¹, А. Присяжна, вважають, що компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію провідної освітньої парадигми з переважною трансляцією знань на створення умов для опанування комплексом ключових, загальногалузевих та предметних компетентностей, тобто у зміщенні кінцевої мети освіти зі знань на компетентність. Адже, як відомо, компетентність передбачає не лише наявність знань у певній галузі, а й наявність певної кваліфікації, і, головне, – вона передбачає можливість і право, повноваження виконувати певний вид роботи.

Рада Європи визначила п'ять груп ключових компетентностей, які в процесі навчання має опанувати молодь: 1) політичні й соціальні; 2) ті, що визначають здатність до життя в багатокультурному й багатоціональному суспільстві; 3) ті, що визначають володіння усним і писемним спілкуванням, зокрема іноземними мовами; 4) пов'язані з виникненням інформаційного суспільства: володіння новими технологіями, вміння їх застосовувати; 5) ті, що реалізують здатність і бажання безперервної протягом усього життя освіти³⁴².

Наявні інші класифікації компетентностей, розроблені тією чи тією країною відповідно до своїх потреб, традицій, особливостей, своїх освітніх цілей. Так, Австрія визначила такі компетентності: предметна, особистісна, соціальна, методологічна; Бельгія – соціальні (позитивне ставлення, здатність діяти й думати самостійно),

³³⁹ Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-педагогического анализа / А. Л. Андреев // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 19-2.

³⁴⁰ Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз / О. С. Заблоцька. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : eprints.zu.edu.ua/2473/1/63-68.pdf

³⁴¹ Кобильник Т. П. Компетентнісний підхід при вивченні «математичної інформатики» у педагогічному університеті / Т. П. Кобильник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em2/content/07ktpupa.html>

³⁴² Образовательный стандарт высшей школы: сегодня и завтра. Монография / Под общ. ред. В. И. Байденко, Н. А. Селезневой. – М.: Исследоват. центр проблем кач-ва под-ки спец-ов, 2001. – С. 23-24.

мотиваційні (ментальна рухливість, функціональність); Фінляндія – пізнавальну (вміння оперувати в умовах змін та мотивованість), соціальну, особистісні, творчі, педагогічні та комунікативні, адміністративні (вміння діяти паралельно в різних напрямках); Німеччина – інтелектуальні, практикознанняві, навчальні (інструментальні), ціннісно-орієнтаційні³⁴³.

До особливостей компетентнісного підходу у вищій школі відносять: визнання компетентностей як кінцевого результату навчання та їхнє цілеспрямоване формування; перенесення наголосів з поінформованості суб'єктів навчання на вміння використовувати інформацію для розв'язання практичних проблем; оцінювання рівня сформованості в студентів компетентностей як результату навчального процесу; студентоцентрована спрямованість навчання; спрямованість фахової підготовки на майбутнє працевлаштування випускників³⁴⁴.

Згідно з рекомендаціями Міністерства освіти і науки України щодо застосування компетентнісного підходу до розробки галузевих стандартів вищої освіти, відповідність якості підготовки випускника вимогам стандарту вищої освіти має визначатися його компетентностями, серед яких визначені соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні та професійні (загальнопрофесійні, спеціалізовано-професійні)³⁴⁵.

Ці компетентності підтримуються певними здатностями, до яких зараховуються у всіх життєвих сферах такі необхідні аспекти, як критичне мислення, креативність, «європейський вимір» і активна життєва позиція. Спільно ці здатності сприяють розвиткові особистості. У сучасних умовах для випускників навчальних закладів особливо важливим має бути розуміння соціального значення своєї професії й, відповідно, розуміння свого місця в системі соціальних відносин, а також здатність до критичної оцінки свого життєвого та професійного досвіду, свідомого вибору шляхів та методів удосконалення своїх особистих і професійних якостей³⁴⁶.

³⁴³ Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі : теоретичний аспект / Н. С. Побірченко // Освіта та педагогічна наука. – № 3 (152). – 2012. – С. 24-31.

³⁴⁴ Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація : порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / О. С. Заблоцька. – Режим доступу : eprints.zu.edu.ua/2473/1/63-68.pdf

³⁴⁵ Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / За ред. В. Д. Шинкарука. – Київ, 2008. – С. 5-6.

³⁴⁶ Див. 345, с. 5.

Рекомендації МОН України є засадничими до визначення сутності полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів як орієнтиру та результату їхньої полікультурної освіти у вищій школі та побудови навчально-виховного процесу з урахуванням вимог компетентнісного підходу.

Аналіз наукових джерел, у яких розкривається сутність компетентнісного підходу (І. Бех, К. Баханов, Б. Ельконін, О. Заблоцька, Л. Лічман, О. Пометун, Г. Селевко, В. Химинець та ін.), свідчить про активне включення дослідників у комплексну розробку й теоретичне обґрунтування провідних засад професійної компетентності, характеристики відповідних особистісно-професійних ознак, притаманних сучасним фахівцям різних освітніх галузей, а також особливостей їхнього формування в умовах вищого навчального закладу.

У межах цього підходу окреслюються особливості змісту підготовки педагога як професіонала, здатного досягати вершин професійної компетентності. Він відображає інтегральний прояв професіоналізму, в якому поєднуються елементи професійної й загальної культури (рівень освіченості, достатній для самоосвіти й самостійного розв'язання пізнавальних проблем), досвіду педагогічної діяльності та педагогічної творчості, що конкретизується в певній системі знань, умінь, готовності до професійної діяльності.

Останнім часом здійснено достатньо фундаментальних досліджень, присвячених вивченню проблеми професійної компетентності працівників системи освіти (К. Баханов, О. Безпалько, І. Бех, Г. Беленька, С. Вітвицька, Л. Воротняк, Д. Годлевська, І. Гудзик, В. Гура, Л. Долинська, М. Докторович, Л. Завацька, І. Зимня, І. Зязюн, А. Капська, І. Козич, В. Котляр, В. Кремінь, Г. Локарева, О. Пометун, О. Савченко, А. Сущенко, С. Якименко та ін.).

На думку М. Докторович³⁴⁷, професійна компетентність соціального педагога охоплює як професійні, так і соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії з навколишнім соціальним середовищем у межах фаху, а також самопочуття та

³⁴⁷ Організація соціально-педагогічної та психологічної практики студентів ВНЗ (спеціальність "Соціальна педагогіка"): навч.-метод. посіб. / М. О. Докторович та ін.; за ред. Я. І. Журецького. – Вид. 2-ге, виправл. і доповн. – К.: Ленвіт, 2013. – С. 62.

самоприйняття особистістю самої себе в постійно мінливому соціумі; вона, як аспект індивідуальної свідомості, відповідає за конструювання особистістю соціальних стосунків усіх рівнів, починаючи з родини та закінчуючи політикою, є тим набором альтернативних складових, який необхідний людині для реалізації своїх соціальних цілей, частково перевірених на власному досвіді; в ній чітко виокремлюється те, що усвідомлене фахівцем, прийняте ним унаслідок роздумів, розуміння, співвідношення, й те, що засвоєне особистістю на рівні професійних стереотипів та прийняте як керівництво до дії.

За А. Капською³⁴⁸, компетентність соціального працівника і соціального педагога є мірою професіоналізму, володіння професією на рівні творчості, майстерності, що характеризується наявністю комплексу знань, умінь, навичок, психологічних якостей, професійних позицій та акмеологічних варіантів і повинна включати особистісні якості, які визначають стиль поведінки соціального педагога.

За визначенням О. Акулової, Н. Радіонової, А. Тряпиціної³⁴⁹, професійна компетентність соціального педагога – це інтегрована характеристика, яка визначає здатність розв'язувати професійні проблеми й типові професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійно-педагогічної діяльності, з використанням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей і схильностей. З огляду на це автори пропонують трирівневу ієрархію компетентностей: ключові компетентності, які характеризуються тим, що вони необхідні для будь-якої професійної діяльності й пов'язані з успішністю особистості у швидко змінюваному світі; базові компетентності, які відтворюють специфіку певної діяльності (педагогічної, медичної, інженерної та ін.); спеціальні компетентності, які відтворюють специфіку конкретної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності, реалізують ключові й базові компетентності в галузі навчальної дисципліни, конкретної галузі професійної діяльності.

³⁴⁸ Соціальна педагогіка: підручник / За ред. А. Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 9-15.

³⁴⁹ Акулова О. В. Компетентностный подход как ориентир модернизации педагогического образования / О. В. Акулова, Н. Ф. Радиопова, А. П. Тряпицына // Академические чтения: Компетентностный подход в современном образовании. – СПб.: СПб ГИПСР, 2005. – Вып. 6 – С. 11-14.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що поняття й зміст полікультурної компетентності активно вивчають зарубіжні (І. Васютенкова, Т. Гур'янова, Є. Милосердова, А. Фернхем, П. Фрер та ін.) та українські дослідники (Р. Агадуллін, К. Баханов, Л. Воротняк, Л. Галуза, Л. Гончаренко, Л. Перетяга, І. Соколова, М. Симоненко, Л. Чередниченко, Н. Якса та ін.).

Більшість науковців розглядає феномен полікультурної компетентності як складне багатокомпонентне особистісне утворення, результат полікультурної освіти та невід'ємний компонент професійної компетентності. Так, Т. Гур'янова³⁵⁰ визначає її як інтегративну якість особистості майбутнього спеціаліста, що формується в процесі навчання та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних рис, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя й діяльності в полікультурному суспільстві й здатних реалізуватися у вмінні вирішувати завдання професійної діяльності в ході позитивної взаємодії з представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп). Структурними компонентами полікультурної компетентності студентів дослідниця визначає когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний. Когнітивний компонент передбачає сформованість системи полікультурних знань, що є орієнтувальною основою діяльності особистості в полікультурному суспільстві. Мотиваційно-ціннісний компонент є системою мотиваційно-ціннісних утворень: мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних рис, що регулюють буденне життя й діяльність особистості в полікультурному суспільстві. Діяльнісний компонент забезпечує сформованість полікультурних умінь та навичок, дотримання соціальних норм та правил поведінки в полікультурному суспільстві, досвіду позитивної взаємодії з представниками різних культур.

Дослідники (Л. Воротняк, Л. Галуза, Л. Перетяга, Н. Якса та ін.) розглядають полікультурну компетентність як здатність здійснення міжкультурної комунікації в багатокультурному середовищі.

³⁵⁰ Гур'янова Т. Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов ссузов (на материале обучения иностранному языку): автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. пед. наук: 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т. Ю. Гур'янова. – Чебоксары, 2008. – 20 с.

Наприклад, Л. Галуза³⁵¹ вбачає в означеній компетентності спроможність особистості до цілісного використання принципів міжкультурної комунікації та єдиного бачення ролі культурних відмінностей у процесах міжкультурних взаємодій.

Л. Перетяга³⁵², визначаючи полікультурну компетентність як складне багатокомпонентне особистісне утворення, результат полікультурної освіти, який ґрунтується на засадах теоретичних знань та об'єктивних уявлень про етнокультурне різноманіття світу, підкреслює, що вона реалізується через уміння, навички й моделі поведінки, які забезпечують взаємодію з представниками різних народів і культур на основі позитивного (толерантного) ставлення до них, а також у процесі набуття досвіду міжкультурної взаємодії.

Дослідниця Л. Воротняк³⁵³ розглядає полікультурну компетентність у дискурсі міжетнічної комунікації, трактуючи її як здатність людини інтегруватися в іншу культуру при збереженні взаємозв'язку з рідною мовою, культурою, що ґрунтується на поєднанні особистісних якостей, синтезованих знаннях, уміннях і навичках позитивної міжетнічної й міжкультурної взаємодії, яка в результаті сприяє безконфліктній ідентифікації особистості в багатокультурному суспільстві та її інтеграції в полікультурний світовий простір.

Водночас Д. Латишина³⁵⁴ вважає, що компетентність у сфері культури міжнародного спілкування відіграє важливу роль і складається з низки компонентів: знання історії культури свого етносу, його традицій; знання національної культури етносу, з яким здійснюється процес спілкування; знання ролі своєї національної культури й культури етносу-партнера у світі; знання особливостей національної культури як вираження національної психології; особистісні якості, такі, як толерантність, емпатія, що припускають здатність до співпереживання, вміння поставити себе на місце

³⁵¹ Галуза Л. Ф. Формування миротворчих поглядів студентів педвузів в процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Галуза Лариса Федорівна. – Рівне, 1998. – 211 с.

³⁵² Перетяга Л. Є. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Перетяга Людмила Євгенівна. – Х., 2007. – 247 с.

³⁵³ Воротняк Л. І. Особливості формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк // Вісник Житомирського державного університету (Педагогічні науки). – 2008. – № 39. – С. 106.

³⁵⁴ Педагогика межнационального общения : [учебное пособие] / под ред. проф. Д. И. Латышиной. – М. : Гардарики, 2004. – 320 с.

іншого; знання рідної (національної) мови й мови міжнаціонального спілкування. Ознакою високого рівня компетентності педагога є його вміння управляти міжнаціональним спілкуванням, знаходити вихід із конфліктної ситуації.

Н. Якса³⁵⁵ визначає цей феномен як наявність у педагога знань про свою культурну належність та культурні традиції для використання цих знань у процесі спілкування з культурно відмінними вихованцями й розвитку в їхній поведінці визначених стратегій, що будуть прийнятними в спілкуванні з представниками інших культурних груп. Автор виокремлює чотири основні компоненти цієї компетентності: когнітивний, що включає знання про інші культури або групи та когнітивні здібності більш високого рівня; інтраособистісний, що співвідноситься з внутрішнім станом, з його розвитком, або самовизначення окремо взятої особистості; міжособистісний, що належить до поведінкових здібностей особистості налагоджувати контакти з людьми різних культурних груп; діяльнісний компонент полікультурної компетентності, тобто здатність ефективно, належним чином поводитися в ході міжкультурної взаємодії.

Як комплексну особистісну якість, що формується в процесі професійної підготовки на основі толерантності й проявляється в здатності виконувати професійні завдання конструктивної взаємодії з представниками інших культур, розглядає полікультурну компетентність О. Щеглова³⁵⁶. Дослідниця виділяє кілька компонентів у структурі полікультурної компетентності майбутнього фахівця, а саме: 1) когнітивний – освоєння образів і цінностей світової культури, культурно-історичного й соціального досвіду різних країн і народів; 2) ціннісно-мотиваційний, спрямований на формування ціннісно-орієнтовної і соціально-настановної готовності студента до міжкультурної комунікації й обміну, розвиток толерантності стосовно представників інших культурних груп; 3) діялісно-поведінковий, спрямований на розвиток здатності до виконання професійних завдань при взаємодії з представниками різних культурних груп.

³⁵⁵ Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону : монографія / Наталія Володимирівна Якса. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 221.

³⁵⁶ Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Е. М. Щеглова. – Омск, 2005. – С. 94.

В. Кузьменко та Л. Гончаренко³⁵⁷ вважають, що полікультурна компетентність педагога входить у структуру його професійної компетентності й розуміється як здатність особистості жити й діяти в багатокультурному середовищі. До її структурних елементів входять полікультурна грамотність, уміння використовувати свої знання в педагогічній діяльності, професійно значущі особистісні якості. До останніх віднесено: гнучкість, комунікабельність, здатність до співробітництва, емпатійність, толерантність. Полікультурна грамотність є тією базою знань, якою педагог повинен оволодіти. Вона містить: уміння пояснити та проаналізувати власне ставлення до своєї та інших етнічних груп; знання, що допоможуть збагнути досвід та культурні характеристики етнічних груп, які населяють певну територію; знання, що допоможуть сформувати гнучкий підхід до сприйняття національних та культурних норм, усвідомити неприпустимість расизму та дискримінації.

Л. Чередниченко³⁵⁸ визначає полікультурну компетентність майбутнього вчителя як інтегроване професійно-особистісне утворення, результативний компонент професійної підготовки, що обумовлює готовність майбутнього вчителя до ефективного здійснення педагогічної діяльності в багатонаціональному середовищі. Полікультурна компетентність педагога передбачає усвідомлення своїх спонукань (потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій) до роботи в поліетнічному середовищі та складається з набутих теоретичних знань про етнічну та культурну багатоманітність світу, сформованих умінь побудови позитивної міжкультурної взаємодії з представниками різних етнічних груп та здійснення полікультурно-орієнтованої роботи в закладах освіти, а також розвиненого комплексу значущих професійно-особистісних якостей учителя, що сприятимуть його успішній професійній реалізації в полікультурному освітньому просторі.

Викладене вище свідчить про однастайність науковців щодо необхідності формування полікультурної компетентності майбутніх педагогів як багатокомпонентного особистісного утворення й важливої складової їхньої професійної освіти.

³⁵⁷ Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: [навч. посібн.] / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. – Херсон : РПЮ, 2006. – С. 17-19.

³⁵⁸ Чередниченко Л. А. Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Чередниченко Любов Анатоліївна. – Х.: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – 2012. – С. 32-36.

Зауважимо, що, будучи достатньо розробленою в зарубіжних і вітчизняних дослідженнях, проблема полікультурної компетентності вивчалася переважно в контексті її формування в майбутнього педагога (зазвичай учителя-предметника), проте майже не розглядалась у царині професійної освіти соціального педагога.

Близьким до нашого розуміння сутності полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога є дослідження цього феномена фахівцями в галузі історичної освіти. Так, К. Баханов, П. Вербицька, І. Костюк³⁵⁹ та інші розглядають полікультурну (соціокультурну) компетентність як комплекс особистісних якостей, що дає змогу особистості ефективно функціонувати в умовах багатокультурного суспільства. Науковці вважають, що, з одного боку, полікультурна компетентність є відкритою системою, структурним компонентом загальної системи компетентностей, володіння якими необхідно молодій людині в полікультурному демократичному суспільстві. З іншого боку, структура полікультурної компетентності має свої особливості, які зумовлені життєдіяльністю людини в суспільстві. Усі компоненти полікультурної компетентності (знання, вміння, навички, здатності, мотиви, цінності, переконання, досвід, особисті якості) взаємопов'язані через поняття культурного й соціального контекстів, тому оволодіння ними має відбуватися комплексно. Якщо контекст культури передбачає знання різних культурно-історичних традицій, моделей культурної ідентичності, то соціальний контекст – знання соціальних умов взаємодії та набуття різних моделей соціокультурної ідентичності. Відтак полікультурна компетентність є сукупністю здатностей особистості усвідомлено враховувати знання соціального й культурного контекстів у процесі міжкультурного діалогу. У структурі компетентності виокремлюють три основні компоненти: 1) когнітивний (пізнавальний), пов'язаний зі знаннями та способами їх отримання; 2) аксіологічний (ціннісний), що визначається мотивами й установками особистості; 3) діяльнісний, пов'язаний з процесом становлення вмінь і навичок на основі отриманих знань та способами реалізації цих умінь.

З наведених вище визначень полікультурної компетентності видно, що це інтегроване особистісне утворення, яке в свій

³⁵⁹ Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.]; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – С. 110-11.

структурі має принаймні 3-4 компоненти, що відображають наявність знань, умінь, навичок, цінностей, досвіду, й забезпечує позитивну міжкультурну взаємодію та активну професійну діяльність фахівця в полікультурному суспільстві.

Ураховуючи ознаки полікультурної компетентності, описані дослідниками, ми представляємо авторське визначення та структуру цього феномена. Отже, *полікультурна компетентність майбутнього соціального педагога – це інтегративна якість особистості майбутнього фахівця, що формується в процесі полікультурної освіти у ВНЗ та включає систему відповідних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, психічних властивостей, досвіду дотримання соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя й професійної діяльності в сучасному багатокультурному суспільстві, й відображається в комплексі здатностей ефективно вирішувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур.*

Ми вважаємо, що в структурі професійної компетентності полікультурна компетентність майбутнього соціального педагога належить до ключових, які характеризуються тим, що вони необхідні для будь-якої професійної діяльності й пов'язані з успішністю особистості у швидко змінюваному світі³⁶⁰ (див. рис. 6).

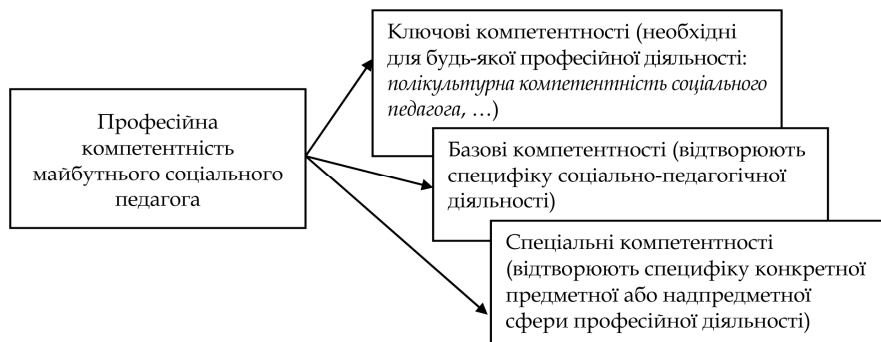

Рис. 6. Полікультурна компетентність майбутнього соціального педагога в структурі професійної компетентності

³⁶⁰ Акулова О. В. Компетентностный подход как ориентир модернизации педагогического образования / О. В. Акулова, Н. Ф. Радионова, А. П. Тряпицына // Академические чтения : Компетентностный подход в современном образовании. – СПб : СПб ГИПЦР, 2005. – Вып. 6. – С. 11-14.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Структуру полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога ми розглядаємо на основі структури педагогічної системи як узагальненої моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів та з урахуванням специфіки їхньої діяльності в одному з різновидів полікультурного суспільства – поліетнічному, а також виробничих функцій та змісту соціально-педагогічної роботи (див. табл. 3.2.1.).

Таблиця 3.2.1.

**Співвіднесення компонентів полікультурної компетентності
майбутніх соціальних педагогів, компонентів педагогічної системи,
виробничих функцій та змісту соціально-педагогічної роботи**

Компоненти педагогічної системи	Компоненти полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів
Цільовий (мета навчання й виховання) ↓ Результативний компонент (результат навчання й виховання)	Мотиваційно-ціннісний (наявність ціннісних орієнтацій у полікультурному просторі, мотивація на позитивні професійні взаємостосунки з представниками іноетнічного населення)
Суб'єкт-суб'єктний (діяльність та взаємодія суб'єктів педагогічного процесу)	Особистісний (особистісні здатності, що виявляються в певних психологічних якостях) Комунікативний (здатність до іншомовної комунікації)
Змістовий (зміст освіти): - знання - уміння - навички - способи діяльності - досвід творчої діяльності - система цінностей - ставлення й поведінка	Когнітивний (знання та вміння, пов'язані з полікультурністю, особливостями соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві)
Організаційно-технологічний (механізми процесів навчання й виховання): - засоби - форми - методи - контроль і оцінювання результатів	Діяльнісно-поведінковий (певна модель професійної взаємодії з представниками різних етнічних спільнот, що передбачає застосування доцільних засобів, форм, методів роботи) Рефлексивний (здатність до самоаналізу та самооцінки професійних дій у полікультурному просторі)

Виробничі функції та зміст соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі

Дослідницька (вивчати особистість клієнта – представника іноетнічного населення; досліджувати проблеми полікультурного колективу; визначати оптимальні умови для різнобічного розвитку представників іноетнічного населення; визначати рівень поінформованості дітей та молоді про полікультурність, вивчати їхню здатність до конструктивного діалогу з представниками інших культур; досліджувати причини міжнаціональних конфліктів та визначати шляхи їх попередження й подолання в конкретних соціокультурних умовах; аналізувати й оцінювати зміст виховного та навчального полікультурного матеріалу тощо);

Проектувальна (аналізувати правові та нормативні документи соціальних установ щодо роботи з різними гетерогенними групами, зокрема іноетнічними, для захисту їхніх прав та надання відповідної соціальної допомоги; моделювати полікультурний освітній простір у різних типах освітніх закладів; конструювати партнерські відносини з суб'єктами полікультурного виховання, здійснюючи просвітницько-інформаційну роботу серед батьків, населення тощо);

Організаційна (планувати завдання й оптимальний зміст соціально-педагогічної роботи з полікультурного виховання дітей та молоді в різних закладах системи освіти; організовувати соціально-педагогічний супровід дітей – представників іноетнічного населення – для їхньої позитивної адаптації та соціалізації в нових соціокультурних умовах; визначати напрями та форми інформаційно-просвітницької, індивідуально-консультативної, профілактичної, посередницької правозахисної роботи за місцем проживання з метою організації полікультурної освіти та виховання юного покоління в навчальних закладах та полікультурної просвіти населення в територіальній громаді тощо);

Управлінська (реалізовувати механізми управління соціально-виховним процесом у полікультурному суспільстві; налагоджувати стосунки соціально-педагогічної служби з державними та недержавними установами щодо розв'язання полікультурних проблем тощо);

Технологічна (застосовувати техніки консультативної та соціально-корекційної роботи з дітьми та молоддю для розв'язання полікультурних проблем; упроваджувати активні форми й методи формування етнічної свідомості, полікультурних знань, правомірної поведінки та активної моральної позиції дітей та молоді тощо);

Контрольна (контролювати проміжні результати, коригувати особливості протікання та об'єктивно оцінювати підсумки соціального патронажу, соціально-педагогічного супроводу індивідуального розвитку дитини в полікультурному освітньому просторі навчального закладу тощо);

Прогностична (прогнозувати посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток та соціалізацію особистості дитини в полікультурному середовищі тощо);

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Технічна (опрацьовувати нормативно-правові акти, систематизовувати статті законів, добирати правові положення відповідно до вирішення конкретного правового питання в контексті полікультурності; користуватися сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями, технічними засобами навчання для організації полікультурного виховання дітей та молоді, полікультурної просвіти населення в територіальній громаді, змістовного дозвілля, соціально-педагогічних акцій; розробка соціально-педагогічних програм, проєктів, рекламної продукції; для організації позитивної міжкультурної комунікації та взаємодії з представниками іноетнічного населення вміти спілкуватися іноземною мовою тощо).

У структурі полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога ми виокремлюємо такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий комунікативний та рефлексивний (див. рис. 7).

Мотиваційно-ціннісний компонент полікультурної компетентності має на меті формування емоційної культури саморозвитку в полікультурному середовищі та представлений базовими загальнолюдськими й демократичними цінностями, які характеризуються сформованістю в соціальних педагогів визнання універсальності основних прав людини будь-якої національності; поваги до гідності та свободи особистості, незалежно від її національної приналежності, віросповідання; прийняття соціальної, культурної, релігійної різноманітності суспільства; усвідомлення важливості громадянського діалогу в полікультурному суспільстві; заперечення ксенофобії та дискримінації; визнання побудови міжетнічної комунікації на основі принципу толерантності; переваги конструктивного розв'язання міжетнічних конфліктів тощо.

Особистісний компонент полікультурної компетентності представлений сукупністю особистісних здатностей майбутнього соціального педагога, які виявляються в певних психологічних якостях та уможливають здійснення професійної діяльності в полікультурному соціумі на ментальному рівні, як-от: гнучкість (здатність адаптуватися до змінних ситуацій міжкультурної взаємодії); комунікабельність (відкритість до спілкування й бажання будувати діалог з представниками різних національностей); гуманістичний характер спілкування (прояв поваги до клієнта незалежно від його етнічного походження, щирість, тактовність, доброзичливість, взаєморозуміння в спілкуванні); емпатійність (здатність емоційно відгукуватися на проблеми, що спричиняють конфлікти на міжнаціональному підґрунті); етнічна толерантність

(сприйняття культурного плюралізму, поважне ставлення до іншої думки, психологічна готовність до взаємодії з представниками інших національностей на основі терпимості та згоди); усвідомлення себе носієм національної культури та полікультурності (розуміння різниці звичаїв, традицій, що притаманні не лише різним народам, а й кожному представникові етнічної групи, здатність побачити спільне та відмінне між культурами, подивитися на власну культуру очима інших народів).

Рис. 7. Структура полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога

Когнітивний (пізнавальний) компонент полікультурної компетентності передбачає наявність у майбутнього соціального педагога знань про етнічну, культурну, конфесійну багатоманітність України та регіону, в якому він працюватиме, моральні норми та необхідність їх дотримання у власному житті; знання про особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві та володіння спеціальними технологіями її здійснення.

Діяльнісно-поведінковий компонент полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога спрямований на розвиток здатності до виконання професійних завдань при взаємодії з представниками різних етнічних груп, забезпечує сформованість полікультурних умінь та навичок, дотримання соціальних норм та правил поведінки в полікультурному суспільстві, передбачає наявність досвіду позитивної взаємодії з представниками різних культур і реалізується через комплекс здатностей соціального педагога: загальноінформаційних (шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів), дослідницьких (уміти аналізувати й оцінювати поточну соціальну ситуацію в полікультурному середовищі; підбирати полікультурний матеріал, адекватний освітній меті), критичного мислення (вміння формувати власну позицію в полікультурному соціумі та вміння цю позицію представляти й захищати, поважаючи позицію іншої людини), вести діалог (вміння відстоювати власну думку й поважати думку іншої людини під час міжкультурної взаємодії), розв'язувати проблеми й конфлікти (вміння визначати соціальні проблеми й конфлікти в полікультурному суспільстві та конструктивно їх розв'язувати) та ін.

Комунікативний компонент полікультурної компетентності – здатності майбутнього соціального педагога до іншомовної комунікації: знання іноземних мов, найпоширеніших мовленнєвих кліше; вміння побудувати міжкультурний діалог, крос-культурна грамотність.

Рефлексивний компонент полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога передбачає здатність до самоаналізу та самооцінки професійних дій у полікультурному просторі (вміння критично аналізувати власні дії, конкретну соціальну ситуацію в умовах багатокультурності та приймати обґрунтоване рішення).

Погоджуємося з М. Докторович³⁶¹, яка вважає, що професійна компетентність соціального педагога як аспект індивідуальної свідомості відповідає за конструювання особистістю соціальних стосунків усіх рівнів, починаючи з родини та закінчуючи політикою, є тим набором альтернативних складових, який необхідний для реалізації своїх соціальних цілей, частково перевірених на власному досвіді. Полікультурна компетентність як складник професійної компетентності має свої прояви, межі та рівні.

Так, полікультурна компетентність соціального педагога має такі прояви, як стратегічний (характеризується глобальністю та системністю мислення, здатністю бачення й розв'язання проблеми та побудовою безпечних відносин у полікультурному соціумі), тактичний (виявляється в спроможності до аналітичного мислення та здійснення комплексного підходу до виконання своїх обов'язків, умінні оволодівати прийомами особистісного самовираження й саморозвитку, у визначенні та класифікації проблем, розробці варіантів їх розв'язання), функціональний (представлений умінням приймати рішення, проявляти ініціативу, гнучкість у роботі, застосовувати вміння, пов'язані з професійною діяльністю в полікультурному суспільстві), управлінський (включає організаційний хист, силу переконання, авторитет керівника, поведінку менеджера), специфічний (характеризується наявністю полікультурних знань та вмінням їх реалізовувати на досить високому рівні, спроможністю проектувати свій подальший професійний розвиток), ситуаційний (передбачає вміння діяти відповідно до ситуації).

Компетентність фахівця забезпечується й тим, які межі своєї освіченості він намагається встановити. Межі полікультурної компетентності можуть бути окреслені колом спеціальних питань, що визначають широту освіченості фахівця, його компетентність: стосовно своїх робочих функцій та робочого місця; у власній професійній сфері в широкому сенсі; в суміжних видах професійної діяльності та суміжних професійних функціях (зокрема, соціальна педагогіка, психологія та соціологія); в цілях, місії, стратегії тощо; у вузькому колі професійних питань.

³⁶¹ Організація соціально-педагогічної та психологічної практики студентів ВНЗ (спеціальність "Соціальна педагогіка"): навч.-метод. посіб. / М. О. Докторович та ін.; за ред. Я. І. Журецького. – Вид. 2-ге, виправл. і доповн. – К.: Ленвіт, 2013. – 311 с.

Межі компетентності з часом зміщуються у сферу професійного досвіду, стає можливим або, навпаки, ускладнюється формування нового рівня компетентності відповідно до набутого професійного досвіду. Маючи певний рівень сформованості компетентності, фахівець повинен розуміти, що саме йому необхідно, щоб піднятися на більш високий рівень професійного становлення. Це є характерним для особистості, яка самоактуалізується.

Отже, аналіз наукових джерел з питань полікультурної освіти та професійної підготовки соціальних педагогів свідчить про те, що однією з ключових компетентностей, які мають бути сформовані у випускника вищого навчального закладу, зокрема й соціальних педагогів, є полікультурна компетентність. Вона відображається в комплексі здатностей ефективно вирішувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності в багатокультурному суспільстві на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур.

3.2. Критерії, показники визначення та рівні сформованості полікультурної компетентності студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка»

Згідно з основними положеннями рівневого підходу в педагогічній теорії має бути чітко визначений комплекс критеріїв, за зміною яких можна було б виявити динаміку сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Визначаючи критерії й показники рівнів сформованості полікультурної компетентності, ми виходили з положень критеріального підходу: критерії мають фіксувати діяльнісний стан суб'єкта, містити інформацію про цілі, мотиви, засоби, зміст, умови й результат педагогічної діяльності³⁶².

На підставі аналізу наукових робіт, присвячених проблемі полікультурної компетентності майбутнього педагога (Л. Гончаренко, Л. Маєвська, А. Рижанова, Л. Чередниченко, Н. Якса), та на основі власного бачення змісту полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога, відповідно до кожного її структурного компонента ми гіпотетично визначили такі критерії й

³⁶² Коханко О. М. Основи науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. / Октавіан Михайлович Коханко. – Хмельницький : ХНУ, 2005. – 254 с.

показники рівнів її сформованості: мотиваційно-ціннісний (наявність ціннісних орієнтацій у полікультурному просторі, мотивації на взаємостосунки з представниками іноетнічного населення); особистісний (особистісні здатності, що виявляються в певних психологічних якостях); когнітивний (знання, пов'язані з полікультурністю, особливостями соціально-педагогічної роботи в поліетнічному суспільстві); діяльнісно-поведінковий (модель професійної взаємодії з представниками різних етнічних спільнот); комунікативний (здатність до іншомовної комунікації); рефлексивний (здатність до самоаналізу та самооцінки професійних дій у полікультурному просторі).

Призначення мотиваційно-ціннісного критерію полягає у виявленні прагнення студентів до набуття полікультурної компетентності; усвідомленості ціннісно-нормативного поля певного полікультурного середовища; орієнтованості майбутніх соціальних педагогів на загальнолюдські й демократичні цінності в професійній діяльності (визнання універсальності основних прав людини будь-якої національності; поваги до гідності та свободи особистості, незалежно від її національної приналежності, віросповідання; прийняття соціальної, культурної, релігійної різноманітності суспільства; усвідомлення важливості громадянського діалогу в полікультурному суспільстві; заперечення ксенофобії та дискримінації; визнання побудови міжетнічної комунікації на основі принципу толерантності; переваги конструктивного розв'язання міжетнічних конфліктів); у ставленні до представників різних етнічних груп; прояв інтересу до актуальних проблем полікультурності та настановах на застосування матеріалів з полікультурності у професійній діяльності; визнанні важливості гуманістичної етики в міжетнічному спілкуванні; усвідомленні цінності й необхідності професійно-етичного самовдосконалення та саморозвитку.

Особистісний критерій слугує для виявлення особистісних здатностей майбутнього соціального педагога, які виявляються в певних психологічних якостях й уможливають здійснення професійної діяльності в полікультурному соціумі на ментальному рівні, як-от: гнучкість, комунікабельність, гуманістичний характер спілкування, емпатійність, етнічна толерантність, усвідомлення себе носієм національної культури та полікультурності.

За допомогою когнітивного критерію виявляється якість знань майбутнього соціального педагога про етнічну, культурну, конфесійну багатоманітність України; особливості етнічної своєрідності, звичаї та традиції народів регіону, в якому він працюватиме; культурні цінності, норми, зразки і форми діяльності, що існують у багатонаціональному середовищі; моральні норми та необхідність їх дотримання у власному житті; знань основних понять із полікультурної освіти, що дозволяють орієнтуватися в інформаційному просторі полікультурного суспільства та вільно оперувати фактами; знань про особливості соціально-педагогічної роботи в поліетнічному суспільстві та володіння спеціальними технологіями її здійснення.

Як відомо, знання, що має особистість, проявляються в діяльності, за характером і результатами якої можна з'ясувати їхню якість та рівень. Тож сформованість полікультурної компетентності залежить не лише від суми засвоєних знань із полікультурності, але й від умінь їх використовувати в професійній діяльності. Тому показниками діяльнісно-поведінкового критерією є здатності до виконання професійних завдань при взаємодії з представниками різних етнічних груп, що виражаються системою вмінь: шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів; уміти аналізувати й оцінювати поточну соціальну ситуацію в полікультурному середовищі; підбирати полікультурний матеріал, адекватний освітній меті; формувати власну позицію в полікультурному соціумі та представляти й захищати її, поважаючи позицію іншої людини; вміння організовувати конструктивну спільну діяльність із представниками інших етнокультурних систем на основі знань і поваги їхніх культурно-психічних особливостей; обстоювати власну думку й поважати думку іншої людини під час міжкультурної взаємодії; визначати соціальні проблеми й конфлікти в полікультурному суспільстві та конструктивно їх розв'язувати; вивчати клієнта і його проблему у взаємозв'язках з етнокультурним полем особистості та етносередовищем постійного місця проживання; прогнозувати рівень розвитку індивіда в конкретному полікультурному середовищі та моделювати формування особистості на основі діагностики її етнокультурного оточення; вміння регулювати відношення в системі «клієнт-етнокультурасоціум».

Комунікативний критерій призначений для виявлення здатності майбутнього соціального педагога до іншомовної комунікації: знання іноземних мов, найпоширеніших мовленнєвих кліше; вміння побудувати міжкультурний діалог, крос-культурна грамотність.

Рефлексивний критерій із його показниками виявляє володіння полікультурною компетентністю на рівні прояву педагогічних здібностей, що є передумовою успішної діяльності, так званими стимуляторами професійного зростання. До них ми віднесли здатність до самоаналізу та самооцінки професійних дій у полікультурному просторі: вміння критично аналізувати власні дії, самооцінка своїх можливостей як майбутнього фахівця багатонаціонального суспільства; вміння будувати полікультурну діяльність на принципах отримання зворотного зв'язку; вміння аналізувати конкретну соціальну ситуацію в умовах багатокультурності та приймати обґрунтоване рішення; наявність розвиненої стійкої потреби в самоосвіті, самовихованні, самореалізації в поліетнічному середовищі тощо.

Повноцінність і всебічність вираження представлених вище критеріїв та показників будуть визначальними у визначенні рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога: унікального, стандартного, оптимального та початкового. Характеристика рівнів є відносною, оскільки полікультурна компетентність соціального педагога – це складна категорія, яка розглядається як сукупність декількох компонентів. Крім того, особистісні якості майбутнього соціального педагога не можуть бути діагностовані з високою точністю з огляду на свою змінюваність, динамічність, залежність від різних ситуацій і обставин.

Унікальний рівень сформованості полікультурної компетентності – це професійно-елітарний тип, обумовлений високим рівнем професійної культури, що ґрунтується на системних, глибинних знаннях, унікальних навичках та вміннях і характеризується тим, що студент виявляє стійке прагнення до набуття полікультурної компетентності, зацікавленість і свідоме бажання вивчати власну етнічну культуру й культуру народів, що проживають поруч; позитивно ставиться до культурних відмінностей; має бажання застосовувати матеріали з

полікультурності в подальшій професійній діяльності; має стійку орієнтацію на цінності та норми певного соціокультурного поля; усвідомлює моральні аспекти соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі; орієнтований на активну й творчу працю в обраній галузі, на етичні норми та стереотипи спілкування з клієнтом – одиницею певної етноспільноти; добре обізнаний з власною етнічною культурою та особливостями культури інших етнічних груп, володіє полікультурною термінологією, вільно оперує фактами, виявляє вміння використовувати полікультурні знання в соціально-педагогічній діяльності; знає декілька іноземних мов, володіє способами та прийомами ефективної міжкультурної комунікації та взаємодії; є активним учасником заходів полікультурної спрямованості; має здатність будувати діалог з представниками різних національностей, виявляє відкритість до спілкування, готовність до взаємодії й співробітництва; виявляє повагу до поглядів людини іншої етнічної групи, толерантність, миролюбність, тактовність у ставленні до представників різних етносів; має сукупність здатностей аналізувати й оцінювати власну діяльність, об'єктивно оцінює свої особистісні властивості та якості як майбутнього фахівця у сфері освіти, має бажання до вдосконалення власного професійного потенціалу на засадах полікультурності, розвинену стійку потребу в самоосвіті й самовихованні.

Оптимальний рівень сформованості полікультурної компетентності – вищий від середнього, який характеризується тим, що студент виявляє зацікавленість вивчати власну етнічну культуру й вибірковий інтерес до знайомства з культурою народів, що проживають поруч; позитивно ставиться до представників інших народів і культур; має стійкі мотиви до вивчення матеріалу полікультурної спрямованості та його застосування в подальшій професійній діяльності, проте володіє поверховими уявленнями про власну етнічну культуру та культуру інших етнічних груп, частковими знаннями полікультурної термінології; застосовує шаблони у виборі форм та методів полікультурної роботи; усвідомлює важливість соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі, визнає необхідність такої діяльності, можливість професійно-етичного розвитку; визнає моральний аспект практичної діяльності, необхідність професійної допомоги клієнтові при розв'язанні етносоціальної проблеми; визнає цінності

гуманістичної етики в міжетнічному спілкуванні, але не відчуває потреби щодо вивчення ціннісно-нормативного змісту культури етноспільноти, з якою взаємодіє; розуміє закономірності функціонування етнокультури в певному просторово-часовому полі, її ролі в процесі соціалізації особистості, особливостей етичних норм та цінностей різних етнокультур; має необхідні для зазначеної практичної діяльності вміння й навички, проте відчуває труднощі в спілкуванні та спільній діяльності з представниками інших етнокультурних спільнот; є пасивним учасником заходів полікультурної спрямованості; знає одну іноземну мову; виявляє вибіркове спілкування з представниками різних національностей; проявляє толерантність у взаємодії з представниками інших націй і народів; має достатній потяг до самовдосконалення власного професійного потенціалу на засадах полікультурності й розвинену стійку потребу в самоосвіті й самовихованні.

Стандартний рівень сформованості полікультурної компетентності характеризується наявністю системних професійних знань та набору універсальних полікультурних навичок та вмінь і характеризується тим, що студент виявляє вибірковий інтерес до вивчення власної етнічної та іноетнічної культури й ставиться до цього, як до вивчення програмового навчального матеріалу; нейтрально ставиться до представників інших народів і культур; має нестійкі мотиви до вивчення матеріалу полікультурної спрямованості та його застосування в подальшій професійній діяльності; має фрагментарні уявлення про власну етнічну культуру та культуру інших етнічних груп; володіє частковими знаннями полікультурної термінології; виконує полікультурну роботу за зразком, не проявляючи власної ініціативи; знає одну іноземну мову; має труднощі у спілкуванні та взаємодії з представниками інших етнокультурних спільнот; є пасивним учасником заходів полікультурної спрямованості; володіє нестійкими орієнтаціями щодо важливості соціально-педагогічної діяльності в просторі культури певного етносу; визнає необхідність такої роботи, але відсутній моральний аспект діяльності; побудова міжетнічного спілкування на етичних нормах та стереотипах не розглядається як необхідна умова успішної взаємодії в практичній діяльності; знання щодо соціально-педагогічної діяльності в етнокультурному середовищі безсистемні, мають накопичувальний характер, тому й

не стають в нагоді при розгляді проблем клієнта – носія певної етнокультури; відсутній творчий підхід до вирішення етносоціокультурних проблем клієнтів; має недостатні вміння й навички для моделювання ситуації розвитку особистості клієнта в конкретному етнокультурному середовищі; вміння вивчати клієнта й аналізувати його проблему у взаємозв'язках з етносоціокультурним оточенням розвинуті досить слабко; має ситуативний прояв терпимості та згоди у взаємодії з представниками інших націй і народів; виявляється недостатній потяг до самовдосконалення власного професійного потенціалу на засадах полікультурності й нестійка потреба в самоосвіті й самовихованні.

Початковий рівень сформованості полікультурної компетентності характеризується тим, що студент не виявляє зацікавленості й свідомого бажання вивчати власну етнічну культуру, демонструє негативне ставлення до представників інших народів, які населяють певну територію, та їхнього культурного спадку, не має свідомого бажання застосувати матеріал з полікультурності в подальшій професійній діяльності; демонструє відсутність знань щодо власної етнічної культури та культури інших етнічних груп, не володіє полікультурною термінологією, не виявляє вмінь використовувати полікультурні знання в соціально-педагогічній діяльності; не володіє жодною іноземною мовою, способами та прийомами ефективної міжкультурної комунікації та взаємодії; уникає участі в заходах полікультурної спрямованості; уникає контактів і не має бажання будувати діалог із представниками різних національностей; не шукає першим шляхів порозуміння в стосунках з представниками різних етносів; не усвідомлює специфіки професійної діяльності в полікультурному просторі, не вникає в ціннісно-нормативний зміст культури; у практичній діяльності не проявляє творчості, активності; під час вирішення етносоціальних проблем дотримується пасивної моральної позиції; професійні знання, вміння й навички діяльності в певному полікультурному регіоні відсутні, що унеможливорює зорієнтованість в етносоціальних проблемах; відсутня етнічна толерантність (може виявити схильність до насильницьких дій та агресії); демонструє відсутність бажання до самовдосконалення власного професійного потенціалу на засадах полікультурності.

Рівні полікультурної компетентності взаємозалежні і тому можуть мати проміжні позиції. Водночас йдеться про те, що кожен

попередній рівень є ніби пропедевтичним стосовно наступного, більш високого.

Критерії, показники та рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів представлені в таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1.

Критерії, показники та рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів

№ з/п	Критерії	Рівні			
		унікальний	оптимальний	стандартний	початковий
1	2	3	4	5	6
1.	мотиваційно-ціннісний	- стійке прагнення до набуття полікультурної компетентності; - зацікавленість і свідоме бажання вивчати власну етнічну культуру й культуру народів, що проживають поруч; - позитивне ставлення до культурних відмінностей; - бажання застосовувати матеріали з полі культурності в подальшій професійній діяльності; - стійка орієнтація на загально-людські й демократичні цінності;	- зацікавленість вивчати власну етнічну культуру й вибірковий інтерес до знайомства з культурою народів, що проживають поруч; - позитивне ставлення до представників інших народів і культур; - стійкі мотиви до вивчення матеріалу полікультурної спрямованості та його застосування в подальшій професійній діяльності;	- вибірковий інтерес до вивчення власної етнічної та іноетнічної культури; - нейтральне ставлення до представників інших народів і культур; - нестійкі мотиви до вивчення матеріалу полікультурної спрямованості та його застосування в подальшій професійній діяльності;	- незацікавленість і несвідоме бажання вивчати власну етнічну культуру; - негативне ставлення до представників інших народів, які населяють певну територію, та їхнього культурного спадку; - небажання застосувати матеріал з полікультурності в подальшій професійній діяльності;

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5	6
2.	особистісний	- повага до поглядів людини іншої етнічної групи; - толерантність, емпатійність, миролюбність, тактовність у ставленні до представників різних етносів;	- толерантність, емпатійність у взаємодії з представниками інших націй і народів; - гнучкість у спілкуванні з представниками іноетнічного населення;	- ситуативний прояв терпимості та згоди у взаємодії з представниками інших націй і народів;	- відсутність етнічної толерантності, - відсутність емпатійності, гнучкості в спілкуванні з представниками іноетнічного населення;
3.	когнітивний	- гарна обізнаність у власній етнічній культурі та культурах інших етнічних груп; - володіння полікультурною термінологією; - вільне оперування фактами; - знання щодо соціально-педагогічної діяльності в полі культурному середовищі системні, глибокі;	- поверхові уявлення про власну етнічну культуру та культуру інших етнічних груп; - часткові знання полікультурної термінології; - знання щодо соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі неглибокі;	- фрагментарні уявлення про власну етнічну культуру та культуру інших етнічних груп; - володіння частковими знаннями полікультурної термінології; - знання щодо соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі безсистемні, мають накопичувальний характер;	- відсутність знань щодо власної етнічної культури та культури інших етнічних груп; - неволодіння полікультурною термінологією; - відсутність знань щодо соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі;
4.	діялісно-поведінковий	- уміння використовувати полікультурні знання в соціально-педагогічній діяльності; - усвідомлення моральних аспектів	- шаблонність у виборі форм та методів полікультурної роботи; - усвідомлення важливості соціально-педагогічної діяльності в полікультурному	- виконання полікультурної роботи за зразком, не проявляючи власної ініціативи; - пасивна участь у заходах полікультурної	- невміння використовувати полікультурні знання в соціально-педагогічній діяльності; - уникання участі в заходах полікультурної

1	2	3	4	5	6
		соціально-педагогічної діяльності в полі культурного середовищі; - орієнтація на активну й творчу працю в обраній галузі, на етичні норми та стереотипи спілкування з клієнтом – одиницею певної етностійливості; - активна участь у заходах полікультурної спрямованості; - уміння будувати діалог із представниками різних національностей; - готовність до співробітництва з представниками і різних національностей;	середовищі; - визнання морального аспекту практичної діяльності, необхідності професійної допомоги клієнтові при розв'язанні етносоціальної проблеми; - наявність необхідних для полікультурної практичної діяльності вмінь і навичок; - труднощі в спілкуванні та спільній діяльності з представниками різних національних спільнот; - пасивна участь у заходах полікультурної спрямованості;	спрямованості; - невпевненість у важливості соціально-педагогічної діяльності в полі культурного простору; - відсутність морального аспекту діяльності; - відсутність творчого підходу до розв'язання етносоціокультурних проблем клієнтів; - недостатні вміння й навички для моделювання ситуації розвитку особистості клієнта в конкретному етнокультурному середовищі;	спрямованості; - уникання контактів і небажання будувати діалог з представниками різних національностей; - неусвідомлення специфіки професійної діяльності в полі культурного простору; - відсутність творчості в практичній діяльності; - відсутність професійних знань, умінь і навичок діяльності в полі культурного суспільстві;
5.	комунікативний	- знання декількох іноземних мов; - володіння способами та прийомами ефективної міжкультурної комунікації та взаємодії;	- знання однієї іноземної мови; - вияв вибіркового спілкування з представниками різних національностей;	- знання однієї іноземної мови; - труднощі в спілкуванні та взаємодії з представниками інших етнокультурних спільнот;	- неволодіння жодною іноземною мовою, способами та прийомами ефективної міжкультурної комунікації та взаємодії;

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5	6
6.	рефлексивний	- уміння аналізувати й оцінювати власну діяльність; - об'єктивна оцінка своїх особистісних властивостей та якостей як майбутнього фахівця у сфері освіти; - бажання вдосконалювати власний професійний потенціал на засадах полікультурності; - стійка потреба в самоосвіті й самовихованні.	- достатній потяг до самовдосконалення власного професійного потенціалу на засадах полікультурності; - стійка потреба в самоосвіті й самовихованні.	- недостатній потяг до самовдосконалення власного професійного потенціалу на засадах полікультурності; - нестійка потреба в самоосвіті й самовихованні.	- відсутність бажання до самовдосконалення власного професійного потенціалу на засадах полікультурності.

Отже, застосування розроблених нами критеріїв і показників дозволить визначити рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

3.3. Стан сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів

Експериментальна робота здійснювалася на базі Бердянського державного педагогічного університету, Запорізького національного університету, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Глухівського національного університету імені О. П. Довженка, Хмельницького національного університету і згідно з метою дослідження була спрямована на перевірку теоретичних положень моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

В основу перевірки ефективності запропонованої моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів покладено

емпіричні та теоретичні методи дослідження: педагогічний констатувальний і формувальний експерименти, анкетування, тестування, спостереження, бесіда, порівняння та психолого-педагогічний аналіз результатів діяльності.

В експерименті, що проводився протягом 2010-2014 рр., загалом узяли участь 1288 студентів 1-4 курсів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка», з яких були сформовані експериментальні (ЕГ 1, ЕГ 2, ЕГ 3, ЕГ 4, ЕГ 5, ЕГ 6) та контрольні групи (КГ 1, КГ 2, КГ 3, КГ 4, КГ 5, КГ 6). Для оцінної діяльності було визначено групу експертів, до якої ввійшли представники професорсько-викладацького складу кафедр соціальної педагогіки Бердянського державного педагогічного університету, Запорізького національного університету та кафедри соціально-правового захисту населення Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (43 особи).

У ході педагогічного експерименту увага спрямовувалася на формування полікультурних здатностей студентів відповідно до змісту та структури полікультурної компетентності (мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий, комунікативний, рефлексивний компоненти). Педагогічний експеримент включав три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

Метою констатувального експерименту було зафіксувати вихідний рівень сформованості полікультурної компетентності студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка».

Для перевірки вихідного рівня полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів здійснено низку дослідницьких заходів, а саме: бесіди, спостереження, тестування, анкетування, творчі завдання, розв'язування соціально-педагогічних задач, вивчення поточних та підсумкових оцінок студентів з окремих предметів тощо.

Вибір діагностичних засобів визначався необхідністю дотримання основних принципів, зокрема таких, як: інформативність (результати діагностування повинні охоплювати широке коло питань, що вивчаються); оптимальність (має затрататися мінімум часу й зусиль); доступність (для використання як викладачами різної кваліфікації, так і студентами).

Щоб визначити рівні сформованості кожного компонента полікультурної компетентності, респондентам було запропоновано

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

заповнити діагностичний лист, який складається з 7 блоків (див. додаток А).

Для визначення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента полікультурної компетентності студентам необхідно було дати відповіді на запитання (блок 3), пов'язані з виявленням рівня гуманності почуттів, ставлень і поведінкових намірів майбутніх соціальних педагогів у сфері міжетнічних відносин, та обрати з переліку цінності, на які має орієнтуватися соціальний педагог, працюючи в полікультурному суспільстві (блок 4).

У результаті вивчення відповідей майбутніх соціальних педагогів на запитання блоку 3 можемо констатувати, що студенти мають активну громадянську позицію й загалом адекватно оцінюють ситуації, пов'язані зі взаємодією з представниками інших етносів. Так, переважній більшості опитаних студентів (93 %) не доводилося приховувати свою етнічну приналежність. Проте майже всім респондентам доводилося відчувати побутові образи щодо своєї етнічної приналежності, спостерігати негативне сприйняття людини – представника іншого етносу та упереджене ставлення до людей іншої культури. Власне ставлення до людей – представників інших етносів та їхніх культурних надбань – терпиме або нейтральне.

Майбутні соціальні педагоги вважають, що знання власних етнічних витоків, особливостей національної культури є основою повноцінної людини й громадянина. Відносини з людьми – представниками інших етносів – необхідно вибудовувати, враховуючи їхні особистісні, а не етнічні особливості, почуття. Однак, коли вони чують щось образливе стосовно свого етносу, відчують образу, злість, гнів, приниження, смуток, а дехто – байдужість.

На запитання, як студенти поводитимуться, коли потрапляють у ситуацію приниження їхньої етнічної гідності, типові відповіді були такі: агресивно, можу вдарити, на території моєї рідної держави я не дам нікому пригнічувати мою етнічну гідність, буду обстоювати свою етнічну гідність. Між тим, траплялися й відповіді на кшталт: буду принижувати їх, не зверну уваги, проігнорую.

Як позитивне, необхідно зазначити варіанти конструктивного розв'язання міжетнічних конфліктів, запропоновані респондентами: порозумітися, проводити виховні години на відповідну тематику ще змалку; добре виховувати молодь, навчати толерантності, поважати

один одного, жити мирно, прищеплювати дітям та молодим людям загальнолюдські цінності, змінити упереджене ставлення до окремих етносів, популяризувати інші етноси та їхні культури, ввести відповідні навчальні курси, факультативи, здійснювати полікультурне виховання.

На запитання «Що, на Вашу думку, може об'єднати етноси в одну загальнодержавну політичну націю?» переважна більшість опитаних (64,7 %) відповідала: спільні національні ідеї, релігія, культурні надбання, дружба, повага, вміння йти на компроміс, спільні погляди, діяльність. Решта студентів не мала відповіді на це запитання.

У межах виконання завдань 4-го блоку студентам було запропоновано 10 тверджень, серед яких цінності та антицінності: визнання універсальності прав людини будь-якої національності; повага до людської гідності та свободи, незалежно від її національної приналежності, віросповідання; упереджене ставлення до представників деяких національностей; визнання меншовартості представників іноетнічного населення; прийняття соціальної, культурної, релігійної різноманітності суспільства; усвідомлення важливості громадянського діалогу в полікультурному суспільстві; заперечення ксенофобії та дискримінації; побудова міжетнічної комунікації на основі принципу толерантності; визнання переваги конструктивного розв'язання міжетнічних конфліктів; прийняття етнокультурної маргінальності в поліетнічному соціумі. Респондентам потрібно було обрати цінності.

Аналіз результатів виконання цього завдання показав, що переважна більшість студентів усіх вишів, що брали участь в експерименті, загалом орієнтуються в цінностях соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві. Однак у кожному університеті є частка студентів, які віднесли до пріоритетних цінностей упереджене ставлення до представників деяких національностей – 9,8% (ЕГ 1), 16,7% (ЕГ 3), 8,6% (ЕГ 5), 28,6% (ЕГ 4), 10,5% (ЕГ 6); визнання меншовартості представників іноетнічного населення – 10,8% (ЕГ 1), 6,8% (ЕГ 2), 5,6% (ЕГ 3), 8,3% (ЕГ 5), 4,2% (ЕГ 4), 8,6% (ЕГ 6); прийняття етнокультурної маргінальності у поліетнічному соціумі – 29,3% (ЕГ1), 26,7% (ЕГ 2), 38,9% (3), 22% (ЕГ 5), 21,4 (ЕГ 4), 17% (ЕГ 6).

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Це свідчить про те, що студенти мають певні упередження щодо представників деяких національностей, визнають меншовартість представників іноетнічного населення та приймають етнокультурну маргінальність у поліетнічному суспільстві, що не є прийнятним для професійної соціально-педагогічної діяльності. Варто зазначити, що такі відповіді давали студенти 1-4 курсів університетів, що не впливає на похибку відповідей залежно від рівня професійної підготовленості студентів.

За узагальненими результатами виконання завдань третього і четвертого блоків студентів розподілили на групи за рівнями сформованості мотиваційно-ціннісного компонента полікультурної компетентності (див. табл. 3.3.1.).

Таблиця 3.3.1.

**Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента
полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів**

ЕГ	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3		ЕГ 4		ЕГ 5		ЕГ 6	
Рівні	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник
унікальний	4	4,1	9	8,7	13	11,5	6	6,3	7	5,9	7	6,2
оптимальний	16	16,3	21	20,2	19	16,8	13	13,5	22	18,6	18	15,8
стандартний	50	51	57	54,8	50	44,2	59	61,5	53	44,9	58	50,1
початковий	28	28,6	17	16,3	31	27,5	18	18,7	36	30,6	32	27,9

Відповіді студентів на запитання блоку 2, який виявляв рівень сформованості етнічної толерантності, емпатійності, гуманності, в сукупності характеризують рівень сформованості особистісного компонента полікультурної компетентності. Аналіз результатів відповідей респондентів на запитання цього блоку дозволив встановити, що переважній більшості студентів (96 %) з усіх вишів, охоплених експериментом, невідоме поняття ксенофобії, про прояви дискримінації в українському суспільстві знають 83 % опитаних, за місцем проживання з таким явищем зустрічалися 75,3 % студентів. 7 % опитаних невідоме поняття «полікультурне середовище».

Вибір варіантів відповідей респондентів на запитання «Чи погодилися б Ви мати сусідами представників таких етнічних груп?», «Чи погодилися б Ви мати своїми одногрупниками представників таких національностей?», «Чи погодилися б Ви мати в майбутньому своїми колегами представників таких національностей?», «Чи погодилися б Ви мати членами своєї родини представників таких національностей?» показали, що в студентів педагогічних університетів є упередження щодо представників окремих етносів, наприклад, циган (97,6 %), євреїв (60,1 %), в'єтнамців (48,9 %), індійців (34 %), турків (26,7 %), кавказців (15 %), татар (11,3 %), китайців (9 %). Попри це 99 % усіх опитаних вважають себе толерантною людиною відносно представників іншої національності та інших релігійних уподобань. Таку суперечність можна пояснити тим, що студенти мало обізнані в етнокультурних традиціях, звичаях, обрядах, буденному житті, побуті цих етносів, а їхній вибір мотивований наявністю стереотипних уявлень про ці етноси, що з'являються внаслідок перегляду кінофільмів, негативних випадкових ситуацій, пов'язаних з їхніми представниками.

Узагальнення результатів опитування студентів за блоком 2 дозволило розподілити їх на групи за рівнями сформованості особистісного компонента полікультурної компетентності (див. табл. 3.3.2.).

Таблиця 3.3.2.

Рівні сформованості особистісного компонента полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів

ЕГ	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3		ЕГ 4		ЕГ 5		ЕГ 6	
Рівні	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник
унікальний	6	61,2	11	10,6	7	6,2	9	9,4	9	7,6	9	7,8
оптимальний	17	17,3	26	25	24	21,2	15	15,6	23	19,5	21	18,3
стандартний	64	65,3	54	51,9	63	55,8	55	57,3	65	55,1	66	57,4
початковий	11	11,2	13	12,5	19	16,8	17	17,7	21	17,8	13	16

Для визначення рівня сформованості когнітивного компонента полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів респондентам необхідно було відповісти на запитання блоку 1 та виконати тестові завдання блоку 5.

Перший блок мав на меті виявити ставлення майбутніх соціальних педагогів до проблем полікультурності та їхню зацікавленість при вивченні матеріалів полікультурної спрямованості в змісті професійної педагогічної підготовки.

Аналіз відповідей студентів дозволив визначити, що всі респонденти вважають Україну багатонаціональною країною, в якій проживають вірмени, болгари, росіяни, поляки, грузини, турки, німці тощо. Між тим, переважна більшість опитаних вважає, що на сучасному етапі в полікультурному суспільстві існують проблеми расизму, неприязні до представників окремих національностей, культурної асиміляції, втрати автентичних українських традицій.

На запитання «Чи можна розв'язати ці проблеми (або частину проблем) посередництвом спеціальної підготовки фахівців соціально-педагогічного напрямку? Як саме?» одержали неоднозначні відповіді. Так, 40,6% респондентів вважає, що потрібно розповідати молоді про культурні надбання українського народу, показувати приклади гордості за свій народ. Але є частка студентів (21,5 %), які мають протилежну думку.

Позитивним є те, що всі респонденти вважають, що соціальний педагог повинен бути професійно готовим до роботи з колективами, в яких є представники різних етносів, культур, віросповідань тощо та володіти певними знаннями й уміннями, тому що наша країна полікультурна й до кожного клієнта треба знайти індивідуальний підхід; згідно з етичним кодексом соціального педагога він має надавати допомогу клієнтові незалежно від кольору його шкіри чи національності. Відповідно, соціальний педагог, готовий до практичної діяльності в полікультурному соціумі, на думку студентів, повинен бути відвертим, чесним, гуманним, толерантним, добрим, знати культури інших країн, національностей та вміти знаходити до кожного свій підхід, аналізувати, прогнозувати результати соціально-педагогічного впливу.

Необхідно зазначити, що респонденти мали утруднення з відповіддю на запитання «Як Ви вважаєте, чи необхідно здійснювати спеціальну соціально-педагогічну роботу з представниками іноетнічного населення (мігрантами, біженцями, національними групами тощо)? Обґрунтуйте свою думку». Навіть відповідаючи позитивно (66 %), респонденти не могли обґрунтувати власну думку.

Попри це, переважна більшість студентів (71,3 %) вважає, що спеціальна соціально-педагогічна робота з представниками

іноетнічного населення (дітьми та дорослими) полягає в підготовці дітей та молоді до життя з представниками інших національностей, формуванні вмінь вирішувати міжнаціональні конфлікти, вихованні толерантності та здійсненні правової просвіти представників інших національностей.

Аналіз відповідей респондентів на запитання «Як Ви вважаєте, чи повинна система навчання у ВНЗ, здійснюючи підготовку соціальних педагогів, враховувати полікультурний компонент у змісті освіти? Чому?» показав сто відсоткову позитивну відповідь студентів, які обґрунтовують її тим, що соціальний педагог працює з представниками не однієї нації, а багатьох, тому в нього повинні бути сформовані відповідні знання й уміння роботи з ними. Серед курсів полікультурної спрямованості, які викладаються в групах опитаних, студенти називали етнопедagogіку (20,1 %) й етнопсихологію (9 %), решта не могли відповісти.

За результатами опитування встановили, що більшість студентів має досвід міжкультурної взаємодії, бажання знати більше про власну культуру та етнокультурні традиції представників іноетнічного населення, тому що мають друзів – представників інших національностей.

Проте результати опитування в межах п'ятого блоку діагностичного листа, метою якого було визначення рівня володіння полікультурною термінологією, дозволили констатувати, що лише 17,3 % респондентів з усіх університетів, задіяних в експерименті, правильно розуміють значення термінів «полікультурна освіта», «полікультурна компетентність», «полікультуралізм», «етнічна культура», «національні стереотипи».

Отже, аналіз відповідей майбутніх соціальних педагогів з блоків 1 і 5 свідчить про те, що більшість студентів вважають Україну полікультурною державою, в якій мешкають представники багатьох національностей, котрі потребують соціально-педагогічної допомоги з різних питань, тому необхідно здійснювати спеціальну підготовку соціально-педагогічних кадрів для такої роботи. При цьому респонденти мають утруднення з розкриттям суті окремих явищ, пов'язаних з полікультурністю та соціально-педагогічною діяльністю в багатокультурному суспільстві.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Узагальнення результатів опитування студентів за блоками 1 і 5 дозволило розподілити їх на групи за рівнями сформованості когнітивного компонента полікультурної компетентності (див. табл. 3.3.3.).

Таблиця 3.3.3.

Рівні сформованості когнітивного компонента полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів

ЕГ	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3		ЕГ 4		ЕГ 5		ЕГ 6	
Рівні	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник
унікальний	3	3,1	5	4,8	4	3,5	1	1,1	3	2,5	3	2,6
оптимальний	12	12,2	18	17,3	22	19,5	13	13,5	16	13,6	15	13
стандартний	65	66,3	52	50	53	46,9	56	58,3	61	51,7	60	52,2
початковий	18	18,4	29	27,9	34	30,1	26	27,1	38	32,2	37	32,2

Для виявлення рівня сформованості діяльнісно-поведінкового компонента полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів респондентам пропонували виконати творчі завдання та розв'язати проблемні ситуації, запропоновані в 6 блоці діагностичного листа (мета: визначення вмінь майбутніх соціальних педагогів використовувати знання з полікультурності в соціально-педагогічній діяльності).

Ситуація 1. Ви – соціальний педагог у школі. У Вашій присутності а) один учень образив іншого, вказуючи на національну приналежність; б) виникла сутичка між учнями на релігійному ґрунті. Ваші дії.

Аналіз відповідей респондентів засвідчив, що студенти мають поверхові уявлення про соціально-педагогічну роботу в школі щодо розв'язання зазначених проблем. Переважна більшість опитаних (93,5 %) вважає, що для залагодження міжетнічної (міжрелігійної) суперечки достатньо превентивної бесіди. Зазначимо, що 2,3 % студентів дали відповіді на кшталт «Буду сперечатися з учнями, щоб їх переконати», що є антипедагогічним методом.

Ситуація 2. Ви – соціальний педагог у ЦСССДМ: а) до Вас звернулася по допомогу сім'я (батько, мати, 2 сини шкільного віку,

донька дошкільного віку), яка нелегально прибула до України; б) Ви здійснюєте соціальний супровід сім'ї трудових мігрантів (5 дітей шкільного віку, за якими доглядає бабуся, а батьки працюють за кордоном); в) Ви опікуєтесь групою іноземців (10 сімей з дітьми), які опинилися в Україні внаслідок стихійного лиха. Ваші дії.

У результаті вивчення варіантів розв'язання цих проблем констатуємо, що вони дуже поверхові й не демонструють конкретних соціально-педагогічних дій – алгоритму професійного розв'язання ситуації. В анкетах наявні такі типові відповіді: «Допоможу батькам знайти роботу, синів влаштую до школи, а доньку – до дитячого садка», «Допомагатиму бабусі доглядати за дітьми», «Допоможу іноземцям адаптуватися в новій країні» тощо.

Потрібно зазначити, що найважче респондентам було прокоментувати ситуацію 3: «Ви – соціальний педагог у міському відділі в справах молоді та спорту. Вам доручили організувати на рівні міста заходи соціального та культурно-дозвілєвого спрямування щодо популяризації етнокультур національних груп, які мешкають у місті. Ваші дії». Переважна більшість опитаних з усіх вищів, що взяли участь в експерименті, не дали жодного коментарю. Студенти 3-4 курсів здебільшого відповідали: «Організую концерт за участю представників різних національностей, виставку їхніх робіт». Виникли труднощі в респондентів і з вигаданням гасла для соціальної реклами щодо захисту прав національних спільнот в Україні. Наявні типові варіанти відповідей: «Поважаєш інших – поважаєш себе», «Поважай інших! Пам'ятай, що ти людина!», «Душа людини не має нації» тощо.

Отже, аналіз результатів опитування студентів за блоком 6 дав підстави стверджувати, що майбутні соціальні педагоги не володіють методикою полікультурної роботи в умовах загальноосвітнього навчального закладу, соціальної служби, міськвиконкому тощо, що свідчить про необхідність спеціального навчання їх до здійснення такої роботи.

Зміст і характер відповідей респондентів були основними критеріями до розподілу їх на групи за рівнями сформованості діяльнісно-поведінкового компонента полікультурної компетентності (див. табл. 3.3.4).

Таблиця 3.3.4.

**Рівні сформованості діяльнісно-поведінкового компонента
полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів**

ЕГ	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3		ЕГ 4		ЕГ 5		ЕГ 6	
Рівні	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник
унікальний	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
оптимальний	4	4,1	3	2,9	6	5,3	2	2,1	10	8,5	8	7
стандартний	48	49	49	47,1	51	45,1	32	33,3	38	32,2	51	44,3
початковий	46	46,9	52	50	56	49,6	62	64,6	70	59,3	56	48,7

Визначаючи рівень сформованості комунікативного компонента полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів, пропонували студентам розв'язати проблемні професійні ситуації із застосуванням іноземної мови, наприклад: «Ви – фахівець соціальної служби. До Вас по допомогу звернувся вимушений переселенець, який спілкується тільки іноземною мовою». Ситуація моделювалася іноземною мовою. Для її розв'язання студентам необхідно було спілкуватися тільки іноземною мовою й виконати завдання: 1) оформити документи в міграційній службі; 2) надати клієнтові консультацію щодо житла, матеріальної допомоги, працевлаштування.

Крім того, ми відвідували заняття з іноземної мови та перевіряли поточні та підсумкові оцінки (бали), які отримали студенти напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогика» з навчального предмета «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)».

Узагальнення результатів проведеної роботи дозволило розподілити майбутніх соціальних педагогів на групи за рівнями сформованості комунікативного компонента полікультурної компетентності (див. табл. 3.3.5.).

Таблиця 3.3.5.

**Рівні сформованості комунікативного компонента
полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів**

ЕГ	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3		ЕГ 4		ЕГ 5		ЕГ 6	
Рівні	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник
унікальний	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
оптимальний	6	6,1	9	8,7	12	10,6	9	9,4	14	11,9	15	13
стандартний	22	22,5	31	29,8	49	43,4	34	35,4	51	43,2	55	47,8
початковий	70	72,4	64	61,5	52	46	53	55,2	53	44,9	45	39,2

Для визначення рівня сформованості рефлексивного компонента полікультурної компетентності майбутнім соціальним педагогам пропонували заповнити оцінну таблицю з блоку 7. Усереднені результати самооцінки студентів представлені в таблиці 3.3.6.

Таблиця 3.3.6.

Самооцінка полікультурних здатностей майбутніх соціальних педагогів

(узагальнені результати у %)

№ з/п	Полікультурні знання та вміння	Оцінка в балах			
		3	2	1	0
1	2	3	4	5	6
1.	<i>полікультурні знання</i>	21	39	30	10
	знання етнокультурних традицій свого етносу		35	40	25
	знання етнокультурних традицій інших етносів		38	53	9
	знання особливостей менталітету представників іноетнічного населення		26	13	53
2.	<i>загальноінформаційні вміння</i>	11	42	37	10
	шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів				
3.	<i>дослідницькі здатності</i>	12	24	35	29
	уміти аналізувати й оцінювати поточну соціальну ситуацію в полікультурному середовищі				

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5	6
4.	<i>здатності критичного мислення</i> уміння формувати власну позицію в полікультурному соціумі та вміння її представляти й захищати, поважаючи позицію іншої людини	18	39	29	14
5.	<i>здатності вести діалог</i> уміння обстоювати власну думку й поважати думку іншої людини під час міжкультурної взаємодії	57	25	18	-
6.	<i>здатності розв'язувати проблеми й конфлікти</i> уміння визначати соціальні проблеми й конфлікти в полікультурному суспільстві та конструктивно їх розв'язувати	37	46	15	2
7.	<i>здатності до рефлексії</i> уміння критично аналізувати власні дії, конкретну соціальну ситуацію в умовах полікультурності та приймати обґрунтоване рішення	19	63	18	-

Як видно з таблиці 5.2.6, 57 % респондентів найвище оцінюють здатності вести діалог (уміння обстоювати власну думку й поважати думку іншої людини під час міжкультурної взаємодії), а найнижче – знання особливостей соціально-педагогічної роботи в поліетнічному середовищі (53 %). Таблиця наочно демонструє рівень наявних у студентів полікультурних здатностей.

Узагальнення результатів самооцінки респондентів дозволило розподілити майбутніх соціальних педагогів кожного університету на групи за рівнями сформованості рефлексивного компонента полікультурної компетентності (див. табл. 3.3.7.).

Таблиця 3.3.7.

**Рівні сформованості рефлексивного компонента полікультурної
компетентності майбутніх соціальних педагогів**

ЕГ	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3		ЕГ 4		ЕГ 5		ЕГ 6	
Рівні	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник
унікальний	3	3,1	8	7,7	11	9,7	7	7,3	11	9,3	10	8,7
оптимальний	18	18,4	25	24	31	27,4	18	18,8	29	24,6	33	28,7
стандартний	59	60,2	45	43,3	38	33,6	50	52,1	48	40,7	52	45,2
початковий	18	18,3	26	25	33	29,3	21	21,8	30	25,4	20	17,4

Рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів визначали за допомогою узагальнених результатів рівнів сформованості компонентів полікультурної компетентності в кожного студента, що відображено в таблиці 3.3.8.

Таблиця 3.3.8.

Рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів

(констатувальний експеримент)

ЕГ	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3		ЕГ 4		ЕГ 5		ЕГ 6	
Рівні	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник	Кількісний показник	% показник
унікальний	3	3,1	5	4,8	6	5,3	4	4,2	5	4,2	5	4,3
оптимальний	12	12,2	17	16,3	19	16,8	12	12,5	19	16,1	18	15,7
стандартний	51	52	48	46,2	50	44,2	48	50	53	44,9	57	49,6
початковий	32	32,7	34	32,7	38	33,7	32	33,3	41	34,8	35	30,4
загалом	98	100	104	100	113	100	96	100	118	100	115	100

Отже, в результаті проведених діагностичних заходів, спрямованих на виявлення вихідного рівня сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів, встановлено, що більшість студентів вважають Україну полікультурною державою, в якій мешкають представники багатьох національностей, котрі потребують соціально-педагогічної допомоги з різних питань, тому необхідно здійснювати спеціальну підготовку соціально-педагогічних кадрів для такої роботи; мають досвід міжкультурної взаємодії, бажання знати більше про власну культуру та етнокультурні традиції представників іноетнічного населення. Однак, є частка студентів, які мають упередження щодо представників окремих етносів, хоч і вважають себе толерантною людиною відносно представників іншої національності та інших релігійних уподобань. Аналіз результатів вирішення професійних ситуацій дав підстави стверджувати, що майбутні соціальні педагоги не володіють методикою полікультурної роботи в умовах загальноосвітнього навчального закладу, що й підтвердили результати самооцінки. Це свідчить про необхідність спеціального навчання їх до здійснення такої роботи.

Крім того, в результаті проведених діагностичних заходів виявлено такі недоліки в реальних умовах їхньої професійної підготовки в педагогічних ВНЗ, а саме:

- відсутність навчальної літератури щодо специфіки соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві; завдань полікультурного спрямування в змісті професійно орієнтованих практик; діагностики студентів щодо наявних етнічних стереотипів та упереджень;

- неврахування соціокультурної ситуації країни та регіону під час викладання гуманітарних дисциплін; ініціативи та бажання самих студентів щодо організації та проведення полікультурних заходів у межах позааудиторної роботи;

- недостатність педагогічних заходів полікультурного спрямування; педагогічного стимулювання самоосвіти майбутніх соціальних педагогів у царині полікультурності та професійної діяльності в багатокультурному суспільстві;

- низький рівень мотивації майбутніх соціальних педагогів та неусвідомлення ними значущості оволодіння полікультурною компетентністю.

Виявлені недоліки враховано в ході реалізації експериментальної моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у межах формувального експерименту.

Висновки до третього розділу

1. У результаті вивчення наукових праць з питань компетентнісного підходу в освіті встановлено, що він гарантує високий рівень і результативність підготовки спеціаліста, сприяє оновленню змісту педагогічної освіти, посилює практичну орієнтацію освіти, вийшовши за межі обмежень «зунівського» освітнього простору, забезпечує здатність випускника навчального закладу відповідати новим запитам ринку, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого «Я» в соціальній структурі, орієнтує на побудову навчального процесу відповідно до очікуваного чи бажаного результату освіти (що буде знати і вміти студент «на виході»).

Компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію провідної освітньої парадигми з переважною трансляцією знань на

створення умов для опанування комплексу ключових, загальногалузевих та предметних компетенцій, тобто в зміщенні кінцевої мети освіти зі знань на компетентність.

Виявлено особливості компетентнісного підходу у вищій школі: визнання компетентностей як кінцевого результату навчання та їхнє цілеспрямоване формування; перенесення наголосу з поінформованості суб'єктів навчання на їхні вміння використовувати інформацію для розв'язання практичних проблем; оцінювання рівня сформованості в студентів компетентностей як результату навчального процесу; студентоцентрована спрямованість навчання; спрямованість фахової підготовки на майбутнє працевлаштування випускників.

2. Аналіз сучасних досліджень, присвячених вивченню проблеми професійної компетентності працівників системи освіти (К. Баханов, О. Безпалько, І. Бех, Г. Беленька, С. Вітвицька, Л. Воротняк, Д. Годлевська, І. Гудзик, В. Гура, Л. Долинська, М. Докторович, Л. Завацька, І. Зимня, І. Зязюн, А. Капська, І. Козич, В. Котляр, В. Кремінь, Г. Локарева, О. Пометун, О. Савченко, А. Сущенко, С. Якименко та ін.) засвідчив, що нині питанню формування професійної компетентності соціального педагога приділено достатньо уваги. Учені розглянули теоретичні й практичні основи підготовки соціального педагога в умовах парадигмальних змін, вивчили сучасні інтерпретації компетентнісного підходу в теорії педагогіки вищої школи, визначили професійну компетентність як інтегровану характеристику, що визначає здатність вирішувати професійні проблеми й типові професійні завдання, які виникають у реальних ситуаціях професійно-педагогічної діяльності, з використанням знань, професійного і життєвого досвіду, цінностей і схильностей.

3. Встановлено, що більшість дослідників (Р. Агадуллін, І. Васютенкова, Л. Воротняк, Л. Галуза, Л. Гончаренко, Т. Гур'янова, Є. Миросердова, Л. Перетяга, І. Соколова, М. Симоненко, Л. Чередниченко, Н. Якса та ін.) розглядає феномен полікультурної компетентності як складне багатокomпонентне особистісне утворення, результат полікультурної освіти та невід'ємний компонент професійної компетентності.

На основі вивчення праць, в яких описані ознаки полікультурної компетентності, ми визначили полікультурну

компетентність майбутнього соціального педагога як інтегративну якість особистості майбутнього фахівця, що формується в процесі полікультурної освіти у ВНЗ та включає систему відповідних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, психічних властивостей, досвіду дотримання соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя й професійної діяльності в сучасному багатокультурному суспільстві, й відображається в комплексі здатностей ефективно вирішувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур.

Розкрито структуру полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога з урахуванням специфіки його діяльності в одному з різновидів полікультурного суспільства – поліетнічному. У структурі полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога наявні такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, який включає ціннісні орієнтації в полікультурному просторі, мотивацію на взаємостосунки з представниками іноетнічного населення; особистісний (особистісні здатності, що виражаються певними психологічними якостями), когнітивний компонент, що містить знання та вміння, пов'язані з полікультурністю, особливостями соціально-педагогічної роботи в поліетнічному суспільстві; діяльнісно-поведінковий – як певна модель професійної взаємодії з представниками різних етнічних спільнот; комунікативний (здатність до іншомовної комунікації) та рефлексивний, що передбачає здатність до самоаналізу й самооцінки професійних дій у полікультурному просторі.

Відповідно до кожного структурного компонента полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога було гіпотетично визначено такі критерії й показники рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога: мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий, комунікативний, рефлексивний.

Констатовано, що повноцінність і всебічність вираження представлених вище критеріїв та показників будуть служити ключем до визначення рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога, а саме: унікального, стандартного, оптимального та початкового. Рівні полікультурної

компетентності взаємозалежні між собою, і тому можуть мати проміжні позиції. Кожен попередній рівень є пропедевтичним стосовно наступного, більш високого.

4. За результатами констатувального експерименту встановлено, що досить високий відсоток респондентів складають групи з початковим рівнем сформованості полікультурної компетентності: 32,7 % (ЕГ 1, ЕГ 2), 33,7 % (ЕГ 3), 33,3 % (ЕГ 4), 34,8 % (ЕГ 5), 30,4 % (ЕГ 6). Низькі показники щодо сформованості полікультурної компетентності на унікальному та оптимальному рівнях характерні для всіх експериментальних груп. Середні показники мають підгрупи студентів, віднесені до стандартного рівня сформованості полікультурної компетентності. Одержані дані дозволяють говорити про необхідність здійснення цілеспрямованої полікультурно зорієнтованої роботи для формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів, що уможливить у майбутньому їхню професійну діяльність у багатокультурному суспільстві.

Матеріали цього розділу опубліковані в таких працях: [116; 129; 144; 147; 502].

РОЗДІЛ 4.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

4.1. Логіка побудови моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів

Як зазначалося раніше, в працях українських і зарубіжних дослідників попри розкриття важливих аспектів моделювання професійної підготовки соціального педагога, що передбачають урахування майбутньої професійної діяльності, вимог суспільства до особистості й особливостей соціокультурного середовища, питання щодо специфіки діяльності соціального педагога в полікультурному середовищі та побудови системи дидактичної підготовки майбутнього соціального педагога до здійснення такої діяльності обмежується. Це дає підстави для побудови моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів як компонента їхньої професійної підготовки, що відображає навчально-виховний процес ВНЗ, спрямований на засвоєння культурно-освітніх цінностей інших культур на основі знання культури своєї етногрупи, формування комплексу здатностей ефективно виконувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур.

Виходячи із системного підходу, ми подаємо модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів як структурно-функціональну єдність цільового, суб'єкт-суб'єктного, змістового, організаційного, технологічного та результативного компонентів, дієвість яких забезпечиться шляхом полікультурної спрямованості загальної мети навчально-виховного процесу та завдань на кожному етапі роботи, конкретизації змістовного компонента професійної підготовки майбутнього соціального педагога з урахуванням специфіки діяльності в полікультурному середовищі, планування та управління самостійною роботою студентів, її творчого полікультурного спрямування; залучення майбутніх соціальних педагогів до науково-дослідницької діяльності в галузі полікультурності; включення до змісту ознайомлювальних та виробничих практик завдань, пов'язаних із професійною діяльністю в багатокультурному суспільстві; гармонізації міжетнічних стосунків

між суб'єктами педагогічного процесу; виховання етнічної ідентичності й толерантності, застосування доцільних традиційних та інноваційних методів до полікультурної підготовки соціальних педагогів в умовах педагогічного університету.

У моделі полікультурної освіти майбутнього соціального педагога чітко представлені основні компоненти навчально-виховного процесу: цільовий, суб'єкт-суб'єктний, змістовий, організаційний, технологічний, діагностичний та результативний. Усі вони взаємопов'язані й утворюють певну педагогічну систему, в якій реалізація загальної мети (цільовий компонент) через виконання суб'єктами цього процесу (суб'єкт-суб'єктний компонент) завдань, визначених у змістовому компоненті на кожному етапі навчально-виховної роботи (організаційний компонент), з дотриманням принципів та застосуванням доцільних методів і прийомів (технологічний компонент), дозволить отримати кінцевий результат (результативний компонент) – сформованість полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога. Ефективність функціонування моделі визначається критеріями та рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів. Узагальнена схема моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів представлена на рисунку 8.

Кожен компонент моделі являє собою складний конструкт, реалізацію якого уможливлюють методологічні підходи. Так, концептуальне осмислення сутності полікультурної освіти в педагогічному вищому навчальному закладі відбувається завдяки системному, акультураційному, діалоговому (діалогічному), соціально-психологічному, феноменологічному та контекстуальному підходам.

Функціонування моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів забезпечується такими підходами до кожного її компонента: цільовий – результативний компонент – компетентнісний підхід; суб'єкт-суб'єктний компонент – особистісно зорієнтований підхід; змістовий, організаційний, технологічний компоненти – просторово-освітній, трансдисциплінарний, ситуативний підходи. Сутність методологічних підходів до полікультурної освіти розкрито в підрозділі 1.3.

Розглянемо детальніше кожен компонент моделі. **Цільовий компонент** включає мету і завдання полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

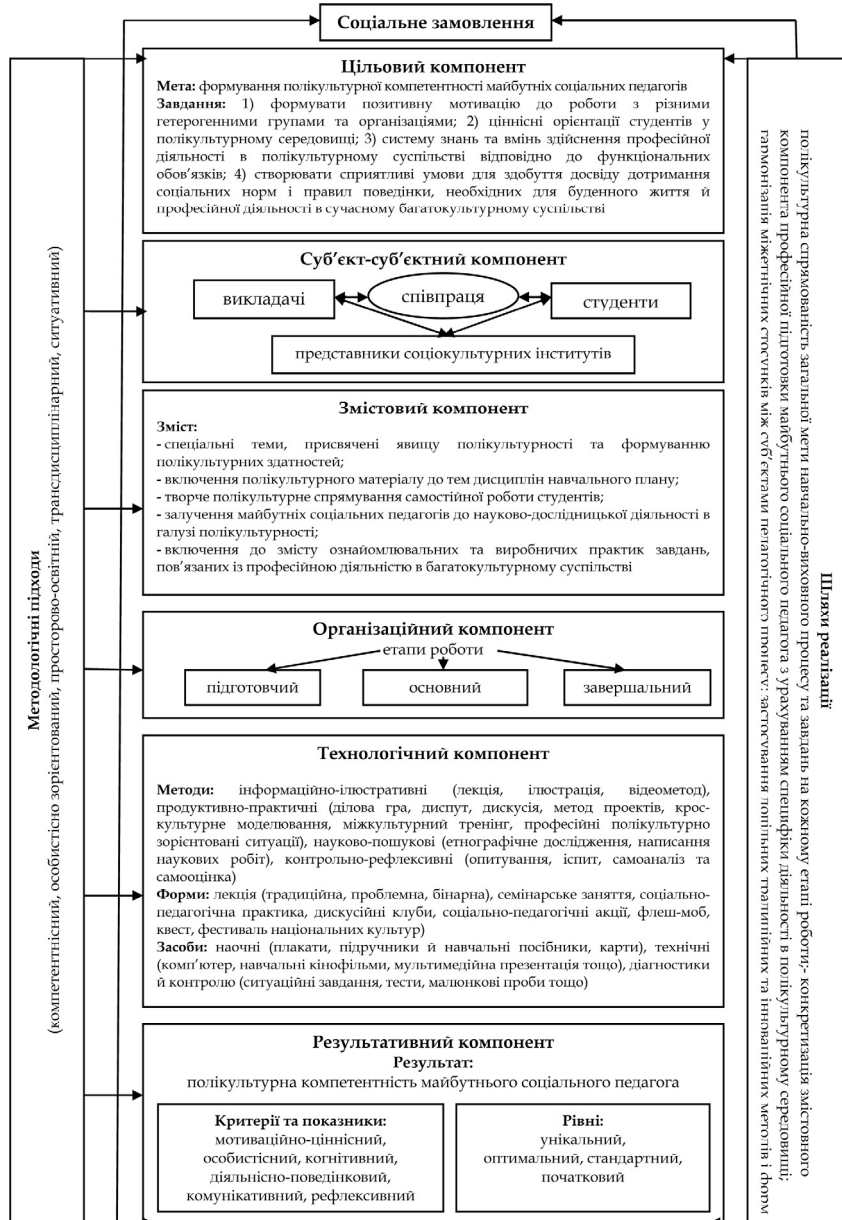

Рис. 8. Модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів

Мета професійної підготовки студентів визначає специфіку всіх її елементів, вона збагачує її зміст і робить особливо ціннісно значущим її результат, що виявляється в підвищенні рівня полікультурної взаємодії суб'єктів професійної підготовки. Специфіка мети такої підготовки включає особливу взаємодію, взаємовплив педагога і студента: з одного боку, це мета, яку визначено перед педагогом, – підвищити самостійність майбутніх соціальних педагогів, їхню конкурентоздатність, професіоналізм, допомогти конкретній особистості в її полікультурній взаємодії в соціумі; з іншого боку, це мета, що стоїть перед студентом, – активно включитися в професійну діяльність, опанувати відповідні знання, вміння, навички й досвід, свідомо розвивати в собі такі позитивні якості особистості, як цілеспрямованість, працьовитість, організованість, ініціатива, сила волі, дисциплінованість, акуратність, активність, творчий підхід до справи, самостійність мислення. Підкреслимо, що суб'єкти професійної підготовки прагнуть не тільки включитися в навчальний процес, а й організувати міжкультурну взаємодію. Останнє позитивно впливає на професійне становлення майбутнього фахівця.

До об'єктивних передумов виділених цілей можна віднести вимоги соціальної дійсності, що виявляються в необхідності будувати толерантні взаємини в процесі професійної підготовки (Г. Балл³⁶³, О. Грива³⁶⁴, І. Зязюн³⁶⁵, В. Семиченко³⁶⁶, І. Трухін³⁶⁷), самостійно здобувати й поглиблювати знання шляхом вивчення різних джерел.

³⁶³ Балл Г. О. Про психологічні аспекти гуманізації суспільних відносин / Г. О. Балл // Педагогічні і психологічні науки в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 103-113.

³⁶⁴ Грива О. А. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві / О. А. Грива // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ-Житомир : вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 46-52.

³⁶⁵ Зязюн І. А. Культурологічна функція виховання студентів педагогічного ВУЗу / І. А. Зязюн // Вища педагогічна освіта. – 1994. – № 17. – С. 66-72.

³⁶⁶ Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки : діяльнісний чи особистісний підхід / В. А. Семиченко // Неперервна професійна освіта, філософія, педагогічні парадигми, прогноз : [монографія] / За ред. В. Г. Кременя. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 176-203.

³⁶⁷ Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : навч. посіб. / І. О. Трухін. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.

Суб'єктивна сторона мети полягає в особистому прийнятті її студентом (Г. Воеводська³⁶⁸, І. Волков³⁶⁹). У процесі цілепокладання саме суб'єктивний чинник відіграє основну роль. Мета діяльності не тільки зрозуміла, але й прийнята студентом і сприяє вияву його особистісних властивостей, спонукає діяти не за вказівкою, настановами або проханням, а для задоволення його потреб (інтересу, зацікавленості, самовираження). Прийняття й усвідомлення суб'єктами професійної підготовки її мети пов'язане з їхньою мотиваційною сферою.

Тож метою полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, яка, згідно з компетентнісним підходом, передбачає очікуваний кінцевий результат, є сформованість їхньої полікультурної компетентності, що включає систему відповідних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, психічних властивостей, досвіду дотримання соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя й професійної діяльності в сучасному багатокультурному суспільстві, й відображається у комплексі здатностей ефективно вирішувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур.

Мета полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів конкретизується низкою завдань, які вирішуються в процесі професійної підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери, а саме: 1) формувати позитивну мотивацію до роботи з різними гетерогенними групами та організаціями; 2) ціннісні орієнтації студентів у полікультурному середовищі; 3) систему знань та вмінь здійснення професійної діяльності в полікультурному суспільстві відповідно до функціональних обов'язків; 4) створювати сприятливі умови для здобуття досвіду дотримання соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя й професійної діяльності в сучасному багатокультурному суспільстві.

Суб'єкт-суб'єктний компонент моделі включає суб'єктів навчально-виховного процесу в університеті та взаємозв'язки між ними. Тож, як показано на рисунку, суб'єктами полікультурної

³⁶⁸ Воеводская Г. К. Целенаправленность в деятельности преподавателя высшей школы : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Г. К. Воеводская. – Л., 1974. – 20 с.

³⁶⁹ Волков И. П. Цель одна – дорог много : Проектирование процессов обучения / И. П. Волков. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.

освіти є викладачі вишу, студенти та представники соціокультурних інститутів (ЦСССДМ, культурно-освітні центри національних спільнот тощо), які сприяють становленню полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів у межах навчальних та виробничих практик, позанавчальної діяльності.

Важливого значення для нашої моделі набувають професійні образи (субмоделі) викладачів та майбутніх соціальних педагогів зі сформованою полікультурною компетентністю. Субмодель викладачів вишу відповідає професійному образу педагога, здатному виконувати функціональні обов'язки в умовах ВНЗ. Субмодель майбутніх соціальних педагогів зі сформованою полікультурною компетентністю = образ фахівця напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка», описаний в освітньо-кваліфікаційній характеристиці Державного стандарту вищої освіти, + полікультурна компонента.

Однією з важливих вимог, що висуваються до стосунків між учасниками навчально-виховного процесу вишу, репрезентованих суб'єкт-суб'єктним компонентом розробленої нами моделі, є гармонізація педагогічної взаємодії на основі поетапного узгодження дій усіх суб'єктів процесу формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів у межах навчальної та позанавчальної діяльності.

Взаємодія педагога і студентів, які спілкуються між собою, входить до складної системи взаємодії в освітньому процесі ВНЗ, який реалізується всередині педагогічної системи. Навчальна взаємодія виявляється в співпраці, спрямованій на досягнення загального результату діяльності й спілкування на основі гармонізації системно-функціональних моделей суб'єктів цього процесу. Гармонізація педагогічної взаємодії, в нашому уявленні, – це досягнення погоджених дій (функцій) учасників єдиного освітнього процесу.

У ході підготовки студентів ВНЗ до професійної діяльності в полікультурному суспільстві ми дійшли висновку, що системно-функціональна теорія, розроблена Н. Таланчуком, є базисом при організації педагогічної діяльності й при розгляді питань самоосвіти студентів, оскільки доводить, що в процесі самовдосконалення реалізується та сама система функцій самореалізації особистості³⁷⁰.

³⁷⁰ Гайсина Л. Ф. Готовность студентов вуза к общению в мультикультурной среде и ее формирование: Монография / Л. Ф. Гайсина. – Оренбург : РИК ГОУ ОГУ, 2004. – 113 с.

Ця єдність педагогічної діяльності й самодіяльності особистості майбутнього фахівця відкриває можливість цілісної системно-функціональної побудови цього процесу (визначення змісту, форм, методів підготовки), що знайшло відображення в представленій нами моделі.

Згідно з цією концепцією підготовка здійснюється як реалізація системи навчально-виховних функцій: діагностичної, цільової орієнтації, планування, організаторської, мобілізаційно-спонукальної, комунікативної, формувальної, контрольно-аналітичної та оцінної, координації й корекції, вдосконалення, які у своїй сукупності при вирішенні конкретних завдань і складають її зміст (**змістовий компонент**).

У психолого-педагогічних дослідженнях (А. Алексюк³⁷¹, З. Донець³⁷², Т. Зюзіна³⁷³, Ю. Костюшко³⁷⁴, О. Семенов³⁷⁵, О. Шевнюк³⁷⁶ та ін.) зміст будь-якої діяльності характеризується змістом основних видів цієї діяльності. Тут має місце інформаційне забезпечення науковими даними з питань полікультурності та особливостей соціально-педагогічної роботи в багатокультурному суспільстві, вивчення яких вибрав студент: через методичну, наукову літературу, за допомогою комп'ютерної техніки, через інші джерела інформації. Важливим є самостійний збір, аналіз, порівняння, оцінювання наукових ідей, рекомендацій, а також аналіз можливостей застосування отриманих знань та їхнього поглиблення.

³⁷¹ Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання / А. М. Алексюк. – К.: Вища школа, 1993. – 220 с.

³⁷² Донець З. Ф. Осучаснення змісту культурознавчих дисциплін у вищій школі в контексті міжнародних культуроохоронних конвенцій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / З. Ф. Донець. – К., 2004. – 20 с.

³⁷³ Зюзіна Т. І. Науки про культуру та мистецтво в структурі гуманітарної університетської освіти: аналіз зарубіжних тенденцій / Т. І. Зюзіна // Вища школа. – 2005. – № 5. – С. 89-103.

³⁷⁴ Костюшко Ю. О. Педагогічні особливості підготовки майбутнього вчителя до міжособистісної взаємодії в ситуації конфлікту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. О. Костюшко. – Житомир, 2005. – 20 с.

³⁷⁵ Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Семенов Олена Миколаївна. – К., 2006. – 625 с.

³⁷⁶ Шевнюк О. Л. Теорія і практика культурологічної освіти майбутніх учителів у вищій школі: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Шевнюк Олена Леонідівна. – К., 2004. – 452 с.

Відбір змісту полікультурної освіти з позицій трансдисциплінарного підходу передбачає вдосконалення навчальних та робочих програм дисциплін циклів соціально-гуманітарної, математичної й природничо-наукової, професійної та практичної підготовки та планів виховної роботи, що сприяють формуванню полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів. Відповідно до теорії змісту освіти, розробленої під керівництвом В. Краєвського³⁷⁷, І. Лернера³⁷⁸ і М. Скаткіна³⁷⁹, зміст освіти не може бути зведений тільки до переліку знань, умінь і навичок з навчальних предметів. Зміст освіти, який підлягає засвоєнню студентами, постає як визначник розвитку здібностей особистості майбутнього фахівця, частина соціально-культурного досвіду, відібрана відповідно до освітніх завдань і процесуальних аспектів освіти, що відповідає положенням компетентнісного підходу.

Модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів реалізується в 3 етапи (*організаційний компонент*): підготовчий, основний, завершальний. Ці етапи ми визначили відповідно до логіки та послідовності викладання дисциплін кожного циклу навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка».

Підготовчий етап (1 курс) передбачає підготовку, з одного боку, викладачів до розв'язання завдань формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів, з іншого, – студентів до сприйняття навчально-виховних дій, спрямованих на формування полікультурної компетентності. На цьому етапі реалізуються такі функції: діагностична, цільової орієнтації, планування, організаторська, комунікативна.

Діагностична функція: різнобічне вивчення особистості студентів – представників різних культур (мотиви, ціннісні орієнтації, інтереси, знання, вміння тощо). Функції цільової орієнтації й планування – вибір цілей і завдань, розробка планів

³⁷⁷ Краевский В. В. Методология педагогики : новый этап : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М. : Изд. Центр "Академия", 2006. – 400 с.

³⁷⁸ Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения : Монография / И. Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.

³⁷⁹ Скаткин М. Н. Проблемы современной дидактики / М. Н. Скаткин. – [2-е изд. ; доп.]. – М. : Просвещение, 1984. – 295 с.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

щодо формування в студентів професійних здатностей діяльності в полікультурному суспільстві. Організаторська функція – організаційне забезпечення педагогічної діяльності, а також діяльності студентів щодо успішного формування полікультурної компетентності.

На цьому етапі відбувається процес осмислення студентами – представниками різних культур – самої суті педагогічного впливу, необхідності формування власної внутрішньої позиції кожного суб'єкта, що представляє певну культуру, свідомого вжиття заходів підготовки, спрямованих на перетворення студента певної культури із звичайного об'єкта на активного суб'єкта полікультурної взаємодії.

Для реалізації мети підготовчого етапу («введення» студентів у спеціальність «Соціальна педагогіка», усвідомлення мети та формування мотивації до здійснення професійної діяльності в полікультурному суспільстві) на цьому етапі виконуються такі завдання: 1) ознайомити студентів із сутністю полікультурності та особливостями існування полікультурного суспільства через вивчення таких дисциплін, як «Вступ до спеціальності», «Людина в сучасному соціумі», «Етнопедагогіка»; 2) формувати вміння іншомовної комунікації через вивчення навчальної дисципліни «Іноземна мова» (за професійним спрямуванням); 3) виховувати повагу до представників різних культур та їхньої культурної спадщини; 4) розвивати толерантність, емпатійність.

Взаємодія між суб'єктами навчально-виховного процесу має мобілізаційний характер (див. табл. 4.1.1).

Таблиця 4.1.1.

**Взаємодія між суб'єктами навчально-виховного процесу
на I етапі полікультурної освіти**

Викладач	Студент	Представники соціокультурних інститутів
1	2	3
формує та підтримує позитивне ставлення студентів до представників різних культур	виявляє позитивне / негативне / нейтральне ставлення до представників різних культур	розкривають проблеми, з якими зустрічаються представники різних культур в багатокультурному суспільстві та показують важливість їх розуміння й розв'язання

1	2	3
формує поверхове уявлення про проблеми полікультурності та створює позитивну мотивацію до професійної діяльності в багатокультурному суспільстві	розуміє важливість вивчення проблем полікультурності для особистісного розвитку та для організації професійної діяльності в багатокультурному суспільстві	формують позитивну мотивацію до професійної діяльності в багатокультурному суспільстві
стимулює пізнання студентів з проблем полікультурності	цікавиться культурою різних гетерогенних груп	надають можливості для вивчення досвіду професійної діяльності з представниками різних культур у багатокультурному суспільстві

На II, основному, етапі (2-3 курси), мета якого полягає у формуванні в майбутніх соціальних педагогів здатностей здійснювати професійну діяльність у полікультурному суспільстві, виконуються такі завдання: 1) ознайомити майбутніх соціальних педагогів з різними гетерогенними групами та специфікою професійної діяльності з ними через вивчення таких навчальних дисциплін, як «Філософія», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти», «Соціально-педагогічна робота в дошкільних навчальних закладах», «Соціально-педагогічна робота у сфері дозвілля»; 2) навчити методики соціально-педагогічної роботи з представниками різних гетерогенних груп через вивчення спецкурсу «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві»; 3) розвивати в студентів самооцінку теоретичної підготовки, практичної й науково-пошукової полікультурної діяльності; 4) здійснювати педагогічну підтримку самостійного оволодіння інформацією в галузі полікультурності.

Цей етап передбачає формування в майбутніх соціальних педагогів усвідомлення необхідності вироблення вмінь і навичок встановлення нормальних взаємовідносин у полікультурному середовищі та формування внутрішньої позиції студента для

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

перетворення його з об'єкта на активного суб'єкта процесу формування полікультурної компетентності. Поглиблення знань, затвердження позитивних почуттів, оцінних самостійних суджень, вироблення в студентів волі здійснюється не лише завдяки педагогічному впливу, але й власним зусиллям студента. Викладач у цей час не чинить формувальної дії, а лише стимулює формування конкретних компонентів полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів. При цьому відбуваються необхідні зміни у свідомості, почуттях, стосунках і поведінці студентів.

Тож взаємодія між суб'єктами навчально-виховного процесу має спонукальний характер (див. табл. 4.1.2).

Таблиця 4.1.2.

**Взаємодія між суб'єктами навчально-виховного процесу
на II етапі полікультурної освіти**

Викладач	Студент	Представники соціокультурних інститутів
1	2	3
формує в студентів систему знань про культуру представників різних гетерогенних груп та зміст і організацію професійної діяльності в багатокультурному суспільстві	знайомиться з культурою представників різних гетерогенних груп та змістом і особливостями організації професійної діяльності в багатокультурному суспільстві	ознайомлюють студентів зі змістом і особливостями організації професійної діяльності в багатокультурному суспільстві
створює умови для формування полікультурних здатностей	відпрацьовує вміння професійної діяльності в полікультурному суспільстві	створюють умови для формування практичних умінь професійної діяльності в полікультурному суспільстві
спрямовує та контролює науково-пошукову діяльність студентів	здійснює науково-пошукову роботу полікультурного спрямування	створюють умови для ефективної науково-пошукової роботи студентів в полікультурному суспільстві

1	2	3
стимулює оцінні дії студентів	проводить оцінку та самооцінку власної діяльності	коригують оцінні судження про діяльність студентів у полікультурному середовищі

Метою III – завершального етапу (4 курс) – є широке застосування полікультурних знань, умінь і навичок у самостійній роботі студентів у багатокультурному середовищі. Це підсумковий етап, на якому відбувається оцінка та переоцінка поглядів, підходів до різних видів роботи полікультурного спрямування, а також завершення базової професійної освіти, відповідно – й полікультурної.

Завданнями III етапу є: 1) створити умови для наукового пошуку майбутніх соціальних педагогів через здійснення дослідницької діяльності та виконання кваліфікаційних робіт з проблем полікультурності; 2) сприяти систематизації полікультурних знань і вмінь студентів та формувати досвід їхнього практичного застосування через вивчення таких навчальних дисциплін, як «Технології соціально-педагогічної роботи», «Рекламно-інформаційні технології»; проходження соціально-виховної та соціально-педагогічної практик; залучення до позанавчальної діяльності полікультурного спрямування; участь у спільній соціально-корисній роботі з представниками гетерогенних груп; 3) формувати об'єктивну оцінку та самооцінку полікультурної діяльності студентів.

Цей етап передбачає контроль, аналіз і корекцію педагогічних дій, спрямованих на формування полікультурної компетентності майбутніх педагогів (контрольно-аналітична, оцінна, функція координації й корекції) та вдосконалення процесу формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів через реалізацію функції вдосконалення, тобто пошук нових форм і методів, вдосконалення традиційних для утвердження в освітньому процесі внутрішньої позиції студента, що характеризує його як активного суб'єкта взаємодії в контексті полікультурної освіти.

Взаємодія між суб'єктами навчально-виховного процесу має коригувальний характер (див. табл. 4.1.3).

Таблиця 4.1.3.

**Взаємодія між суб'єктами навчально-виховного процесу
на III етапі полікультурної освіти**

Викладач	Студент	Представники соціокультурних інститутів
надає коригувальну педагогічну допомогу в разі потреби	самостійно виконує професійну роботу в полікультурному суспільстві	надають поле для самостійної соціально-педагогічної діяльності студентів в умовах полікультурності та коригують, у разі необхідності, неправильні дії
підтримує пошук студентами нових форм у плануванні та організації науково-пошукової роботи (курсів і дипломні проекти)	самостійно здійснює пошук нових форм і методів соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування	
надає можливість студентам творчо проявити себе як фахівця в полікультурному суспільстві	виявляє творчі здібності в процесі практичної діяльності в полікультурному середовищі	
	реалізує себе як фахівець в умовах полікультурності	

Варто зазначити, що на характер взаємодії викладачів, студентів та представників соціокультурних інститутів впливають також різні мікросоціуми (члени родини, друзі, сусіди, інші референтні групи тощо), мезосередовище (тип поселення, ЗМІ тощо), макросередовище (регіон, країна проживання тощо).

Якість виконання завдань полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів на кожному етапі залежить від методів, форм та засобів навчання й виховання (**технологічний компонент моделі**).

При відборі методів полікультурної освіти ми спиралися на загальновідомі класифікації методів навчання в дидактиці вищої школи та науково-педагогічні роботи, пов'язані з полікультурною підготовкою майбутніх педагогів.

Тож традиційно у вищій школі використовують методи навчання, класифікацію яких запропонував Ю. Бабанський³⁸⁰:

³⁸⁰ Педагогика : Учебное пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. Ю. К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – С. 177-207.

організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності, контролю та самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності. Оцінемо ці методи з позиції забезпечення реалізації мети полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів (див. табл. 4.1.4.-4.1.6.).

Таблиця 4.1.4.

Оцінка методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності з позицій полікультурної освіти

Метод	Мета	Суб'єкт-суб'єктні стосунки	Зміст	Організація навчання	Результат
1	2	3	4	5	6
За джерелом подачі та сприйняття навчальної інформації					
Словесні					
лекція	+	+	+	+	+
бесіда	+	+	-	-	-
розповідь	+	+	-	-	-
Наочні					
спостереження	+	-	+	-	+
ілюстрація	+	+	+	+	+
демонстрація	-	-	-	-	-
Практичні					
вправа	+	+	+	+	+
лабораторна робота	-	-	-	-	-
практична робота	+	+	+	+	+
графічна робота	-	-	-	-	-
За характером пізнавальної діяльності					
інформаційно-рецептивний	+	+	-	-	-
репродуктивний	+	+	-	-	-
проблемний	+	+	+	+	+
частково-пошуковий (евристичний)	+	+	+	+	+
пошуковий (дослідний)	+	+	+	+	+
За логікою надання інформації					
індуктивний	+	+	+	+	+
дедуктивний	+	+	+	+	+

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5	6
За ступенем самостійності					
Під керівництвом викладача					
написання курсових та дипломних робіт	+	+	+	+	+
Самостійна робота					
робота з книгою	+	-	+	-	-
письмова робота	+	-	+	-	-
виконання трудових завдань	-	-	-	-	-

Як видно з таблиці, більшість методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності частково задовольняють потреби полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів. Найефективнішими з позицій полікультурної освіти є: за джерелом подачі та сприйняття навчальної інформації – лекція (словесний), ілюстрація (наочний), вправа, практична робота (практичні); за характером пізнавальної діяльності – проблемний, частково-пошуковий (евристичний), пошуковий (дослідний); за логікою надання інформації – індуктивний, дедуктивний; за ступенем самостійності – написання курсових та дипломних робіт (під керівництвом викладача).

Таблиця 4.1.5.

Оцінка методів стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності з позицій полікультурної освіти

Метод	Мета	Суб'єкт-суб'єктні стосунки	Зміст	Організація навчання	Результат
1	2	3	4	5	6
Пізнавальні ділові ігри					
симулятивні ігри	+	+	+	+	+
ситуативні ігри	+	+	+	+	+

1	2	3	4	5	6
Диспут	+	+	+	+	+
Дискусія	+	+	+	+	+
Переконання	-	-	-	-	-
Висування вимог	-	-	-	-	-
Вправлення у виконанні вимог	+	+	+	+	+
Заохочення	-	-	-	-	-
Покарання	-	-	-	-	-

Таблиця наочно ілюструє, що більшість методів стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності частково задовольняють потреби полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів. Найефективнішими з позицій полікультурної освіти є: пізнавальні ділові ігри, диспут, дискусія, вправлення у виконанні вимог.

Таблиця 4.1.6.

Оцінка методів контролю та самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності з позицій полікультурної освіти

Метод	Мета	Суб'єкт-суб'єктні стосунки	Зміст	Організація навчання	Результат
1	2	3	4	5	6
Індивідуальне опитування	+	+	+	+	+
Фронтальне опитування	+	+	+	+	+
Усні заліки	+	+	+	+	+
Колоквіуми	-	-	-	-	-
Іспити	+	+	+	+	+
Усне програмове опитування	-	-	-	-	-
Письмові контрольні роботи	-	-	-	-	-
Письмові заліки	-	-	-	-	-

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5	6
Письмові іспити	-	-	-	-	-
Програмовані письмові роботи	-	-	-	-	-
Контрольні лабораторні роботи	-	-	-	-	-
Контроль за допомогою комп'ютера (навчально-контрольні програми)	+	+	+	+	+

З таблиці видно, що більшість методів контролю та самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності частково задовольняють потреби полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів. Найефективнішими з позицій полікультурної освіти є: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, усні заліки, іспити, контроль за допомогою комп'ютера.

Результати експериментальних досліджень (Л. Воротняк, Л. Чередниченко, Н. Якса та ін.) показують, що для формування полікультурної компетентності майбутнього педагога доцільно застосовувати такі активні методи навчання, розкриті в підрозділі 2.3., як відеометод, метод проектів, етнографічне дослідження, крос-культурне моделювання, міжкультурний тренінг. Їхня оцінка з позиції реалізації мети полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів представлена в таблиці 4.1.7.

Таблиця 4.1.7.

Оцінка активних методів навчання з позицій полікультурної освіти

Метод	Мета	Суб'єкт-суб'єктні стосунки	Зміст	Організація навчання	Результат
1	2	3	4	5	6
Відеометод	+	-	+	+	+
Метод проектів	+	+	+	+	+
Етнографічне дослідження	+	+	+	+	+

1	2	3	4	5	6
Крос-культурне моделювання	+	+	+	+	+
Міжкультурний тренінг	+	+	+	+	+

Таблиця наочно ілюструє, що вказані вище активні методи навчання повністю задовольняють потреби полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Як зазначалося в підрозділі 1.3., основним підходом до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів є ситуативний. З огляду на це вважаємо за доцільне розкрити сутність професійних полікультурно зорієнтованих ситуацій як домінуючого засобу формування полікультурної компетентності фахівців соціально-педагогічної сфери.

На основі аналізу наукової літератури про зміст та функції діяльності соціального педагога (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Т. Веретенко, Н. Заверико, Л. Міщик та ін.), проблеми полікультурності та специфіку діяльності педагога в полікультурному суспільстві (В. Заслуженюк, Я. Гулецька, В. Кузьменко, В. Присакар, Г. Філіпчук та ін.), особливості формування полікультурної компетентності майбутнього педагога (Л. Воротняк, Л. Гончаренко, Л. Чередниченко, Н. Якса та ін.), ситуативний підхід у навчанні (А. Вербицький, К. Горобець, Д. Кім, Н. Солодухо та ін.), педагогічні ситуації як засіб формування професійної компетентності майбутнього педагога (А. Імамов, А. Котковець, С. Півкін, К. Савченко, М. Сідун та ін.) ми розробили класифікацію професійних полікультурно зорієнтованих ситуацій (див. рис. 9).

Ця класифікація ґрунтується на ідеї про те, що в процесі навчання майбутні соціальні педагоги занурюються в певну професійну ситуацію, пов'язану з розв'язанням полікультурних проблем клієнта або соціуму, де вони можуть практично застосовувати свої знання, вміння, навички, цінності, досвід згідно з функціями соціально-педагогічної діяльності. Кожна професійна полікультурно зорієнтована ситуація має комплексний характер, тому що сприяє формуванню низки складних полікультурних умінь (здатностей) майбутнього соціального педагога.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

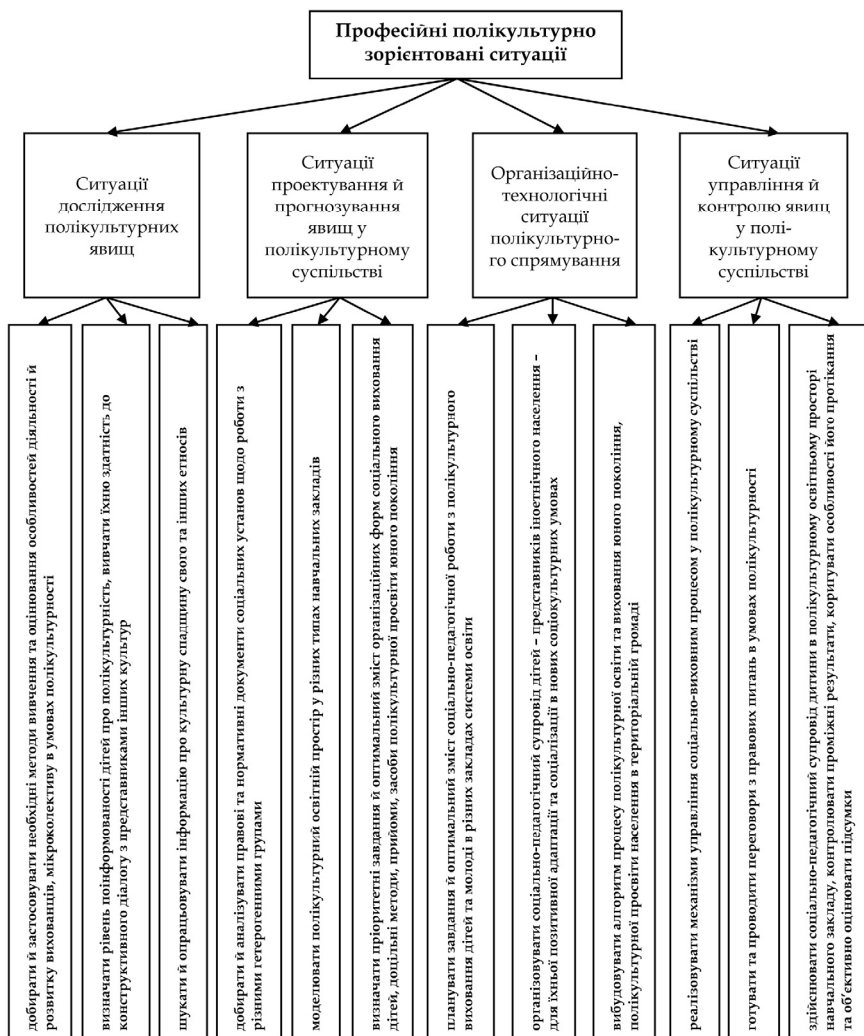

Рис. 9. Класифікація професійних полікультурно зорієнтованих ситуацій

Ситуації дослідження полікультурних явищ спрямовані на формування в майбутніх соціальних педагогів умінь добирати й застосовувати необхідні методи й методики вивчення та оцінювання

особливостей діяльності й розвитку вихованців, учнів, мікроколективу (класу чи групи), шкільного колективу загалом, молодіжних та дитячих громадських організацій в умовах полікультурності; визначати рівень поінформованості дітей про полікультурність, вивчати їхню здатність до конструктивного діалогу з представниками інших культур; шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів; вивчати позитивний міжнародний та вітчизняний досвід соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування, аналізувати й узагальнювати одержаний матеріал, використовувати його в роботі з клієнтами тощо.

Наприклад, у межах вивчення навчального предмета «Соціально-педагогічна робота в дошкільних навчальних закладах» студентам можна запропонувати таку професійну ситуацію: «Ви – соціальний педагог дошкільного навчального закладу, до якого ходить дівчинка 3 років та хлопчик 6 років з сімей біженців з Африки. У дітей наявні проблеми з адаптацією: незнання мови, образи з боку дітей, небажання батьків інших дітей їхньої присутності в цій групі тощо. До Вас звернулися по допомогу вихователі та адміністрація закладу. Які Ваші дії?». Ситуацію на кшталт: «Вам, соціальному педагогові позашкільного навчального закладу, доручили провести дослідження щодо визначення негативних міжетнічних явищ серед вихованців. Які Ваші дії?» – студенти вирішують у межах навчального предмета «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти».

Ситуації проектування й прогнозування явищ в полікультурному суспільстві передбачають формування в майбутніх соціальних педагогів умінь добирати й аналізувати правові та нормативні документи соціальних установ щодо роботи з різними гетерогенними групами, зокрема іноетнічними, для захисту їхніх прав та надання відповідної соціальної допомоги; моделювати полікультурний освітній простір у різних типах освітніх закладів; визначати пріоритетні завдання й оптимальний зміст організаційних форм соціального виховання дітей, доцільні методи, прийоми, засоби полікультурної просвіти юного покоління; конструювати партнерські відносини з суб'єктами полікультурного виховання, здійснюючи просвітницько-інформаційну роботу серед батьків, основними напрямками якої є орієнтування батьків у системі

міжнародних та державних правових документів у галузі полікультурності; інформувати батьків про ефективні засоби захисту прав сім'ї та дітей; включати батьків в активний соціально-виховний процес; прогнозувати посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток та соціалізацію особистості дитини в полікультурному середовищі; аналізувати, передбачати, створювати позитивну емоційну, педагогічну, психологічну та правову атмосферу в своїй роботі; на основі уявлень про особливості соціалізації дитини в полікультурному середовищі будувати адекватний прогноз відповідно до конкретної соціальної ситуації; враховувати специфіку різних соціальних груп у процесі проектування перспектив професійної діяльності тощо.

Наприклад, у межах навчального предмета «Соціально-педагогічна робота в сфері дозвілля» студенти вирішують ситуацію: «Ви – соціальний педагог у міському відділі у справах молоді та спорту. Вам доручили організувати на рівні міста заходи соціального та культурно-дозвіллевого спрямування щодо популяризації етнокультур національних груп, які мешкають у місті. Які Ваші дії?».

Організаційно-технологічні ситуації полікультурного спрямування передбачають формування в майбутніх соціальних педагогів умінь планувати завдання й оптимальний зміст соціально-педагогічної роботи з полікультурного виховання дітей та молоді в різних закладах системи освіти; організовувати соціально-педагогічний супровід дітей – представників іноетнічного населення – для їхньої позитивної адаптації та соціалізації в нових соціокультурних умовах; упроваджувати активні форми та методи формування етнічної свідомості, полікультурних знань, правомірної поведінки та активної моральної позиції дітей та молоді; визначати напрями та форми інформаційно-просвітницької, індивідуально-консультативної, профілактичної, посередницької правозахисної роботи за місцем проживання для організації полікультурної освіти та виховання юного покоління в навчальних закладах і полікультурної просвіти населення в територіальній громаді; вибудовувати алгоритм процесу полікультурної освіти та виховання юного покоління, полікультурної просвіти населення в територіальній громаді; моделювати ситуації проблемного характеру та шляхи їхнього конструктивного розв'язання; застосовувати техніки консультативної та соціально-корекційної

роботи соціального педагога з дітьми та молоддю для надання соціально-педагогічної допомоги проблемним категоріям дітей та молоді – представникам іноетнічного населення; добирати доцільні шляхи, засоби та професійні дії щодо полікультурної роботи в громаді тощо.

Наприклад: «У класі навчається новий учень з іншої держави, погано говорить українською. Однокласник зневажливо (образливо) висловився на його адресу. Соціальний педагог школи проводить консультацію з: а) учнем з іншої держави; б) батьками учня з іншої держави; в) однокласником, який образив учня з іншої держави; г) з батьками цього однокласника»; «У 10 класі загальноосвітнього навчального закладу, в якому ви працюєте соціальним педагогом, новий учень. Він – циган. З появою нового учня вчитель вирішив пересадити дітей. З цим учнем посадили дівчинку, яка згодом відмовилася сидіти поруч із циганом. Учениця не пояснила свого небажання. Учитель, оскільки в класі була парна кількість учнів, хотів пересадити до учня-цигана юнака, але він теж відмовився, пояснивши свої дії тим, що всі цигани – крадії. Хлопця підтримав весь клас. Школярі не спілкувалися з новим учнем, ігнорували його. Класний керівник звернулася до соціального педагога по допомогу щодо врегулювання конфлікту»; «Ви – соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу. Вам необхідно, користуючись різними методичними джерелами, скласти річний план соціально-виховної роботи з урахуванням полікультурного компонента». Такі професійні ситуації студенти вирішують у межах навчального предмета «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти».

Ситуації управління й контролю явищ у полікультурному суспільстві спрямовані на формування в майбутніх соціальних педагогів умінь реалізовувати механізми управління соціально-виховним процесом у полікультурному суспільстві; готувати та проводити переговори з правових питань в умовах полікультурності; використовувати методи контролю, аналізу та оцінки результатів реалізації механізмів соціалізації в полікультурному середовищі, формування етнічної свідомості та досвіду поведінки дітей та учнівської молоді для здійснення моніторингу якості освітньо-виховного процесу в умовах полікультурності; на основі здійснення соціального патронажу, соціально-педагогічного супроводу

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

індивідуального розвитку дитини в полікультурному освітньому просторі навчального закладу контролювати проміжні результати, коригувати особливості його протікання та об'єктивно оцінювати підсумки тощо.

Наприклад, у межах навчального предмета «Спеціалізовані служби в соціальній сфері» студенти вирішують такі професійні ситуації: «Ви – соціальний педагог у ЦСССДМ. 1) До Вас звернулася по допомогу сім'я (батько, мати, 2 сини шкільного віку, донька дошкільного віку), яка нелегально прибула до України. Які Ваші дії? 2) Ви здійснюєте соціальний супровід сім'ї трудових мігрантів (5 дітей шкільного віку, за якими доглядає бабуся, а батьки працюють за кордоном). Яку виховну роботу Ви будете проводити? 3) Ви опікуєтесь групою іноземців (10 сімей із дітьми), які опинилися в Україні внаслідок стихійного лиха. Які Ваші дії?».

Професійні полікультурно зорієнтовані ситуації застосовуються з 1 по 4 рік навчання з урахуванням рівня складності та наявних у студентів на тому чи тому етапі навчання відповідних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, досвіду діяльності в полікультурному суспільстві.

Викладений вище аналіз методів навчання дає підстави для створення авторської класифікації методів навчання в контексті полікультурної освіти (див. рис. 10). Головним критерієм цієї класифікації є потенційні можливості методу для розв'язання навчальних завдань полікультурної освіти – формування полікультурних здатностей майбутнього соціального педагога.

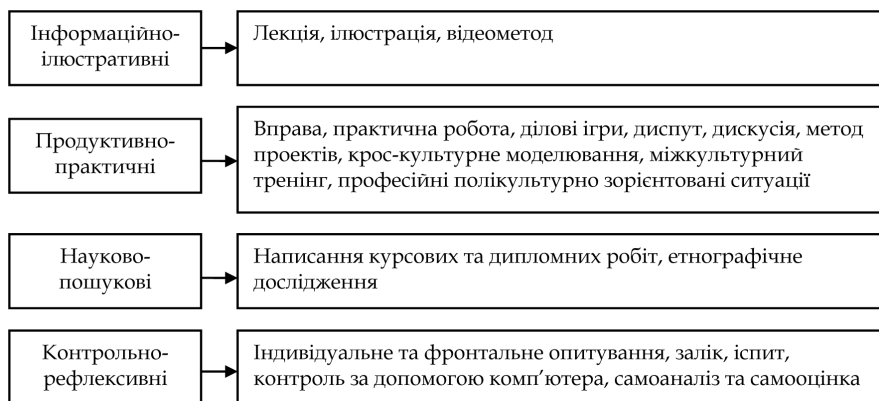

Рис. 10. Методи навчання в контексті полікультурної освіти

Співвідношення потенційних можливостей методів навчання з формуванням полікультурних здатностей майбутніх соціальних педагогів у межах структурних компонентів полікультурної компетентності представлено на рисунку 11.

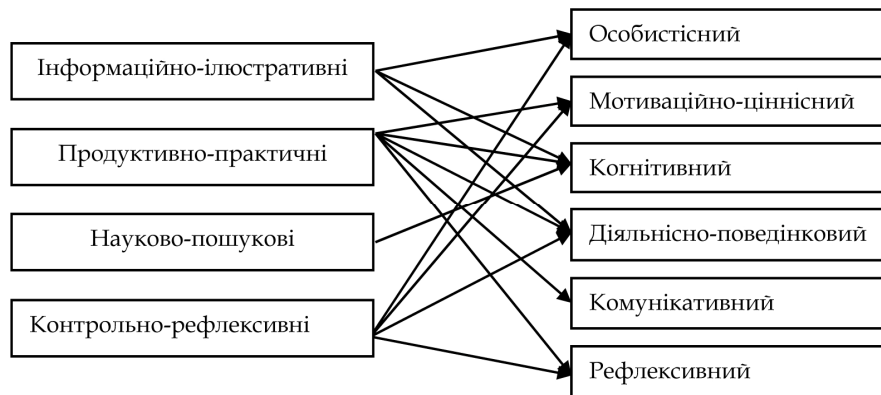

Рис. 11. Співвідношення потенційних можливостей методів навчання з формуванням полікультурних здатностей майбутніх соціальних педагогів у межах структурних компонентів полікультурної компетентності

Технологічний компонент моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, крім методів, містить форми й засоби. Загальний моніторинг форм і засобів, наявних у процесі полікультурної освіти, дозволив виділити найефективніші з них та дати їм оцінку з позиції реалізації мети полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів (див. табл. 4.1.8-4.1.9).

Таблиця 4.1.8.

Оцінка форм навчання й виховання з позицій полікультурної освіти

Форми	Мета	Суб'єкт-суб'єктні стосунки	Зміст	Організація навчання й виховання	Результат
1	2	3	4	5	6
Форми організації навчання й виховання					
Лекція:					
- традиційна	+	+	+	+	+
- проблемна	+	+	+	+	+
- бінарна	+	+	+	+	+

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5	6
Семінарське заняття:	+	+	+	+	+
- традиційне	+	+	+	+	+
- семінар-практикум	+	+	+	+	+
- спецсемінар	+	+	+	+	+
Соціально-педагогічна практика	+	+	+	+	+
Форми навчання й виховання в позанавчальний час					
Дискусійні клуби	+	+	+	+	+
Клуби за інтересами	+	+	+	+	+
Соціально-педагогічні акції	+	+	+	+	+
Флеш-моб	+	+	+	+	+
Квест	+	+	+	+	+
Фестиваль національних культур	+	+	+	+	+
Волонтерська діяльність	+	+	+	+	+

Таблиця наочно ілюструє, що вказані вище форми навчання й виховання повністю задовольняють потреби полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Таблиця 4.1.9.

Оцінка засобів навчання й виховання з позицій полікультурної освіти

Засоби	Мета	Суб'єкт-суб'єктні стосунки	Зміст	Організація навчання й виховання	Результат
1	2	3	4	5	6
Наочні:					
- плакати	+	+	+	+	+
- карти	+	+	+	+	+
- підручники й навчальні посібники	+	+	+	+	+

1	2	3	4	5	6
Технічні:					
- комп'ютер	+	+	+	+	+
- діапозитив					
- навчальні кінофільми	+	+	+	+	+
- радіо- і телепередачі	+	+	+	+	+
- звуко- і відеозаписи					
- мультимедійна презентація					

Як видно з таблиці, вказані вище засоби навчання й виховання повністю задовольняють потреби полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

У моделі визначено загальний результат (*результативний компонент*) професійно-педагогічної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вигляді сформованої полікультурної компетентності.

За допомогою інструментів (критеріїв і показників), розкритих у підрозділі 3.3, можна визначити проміжні (на I та II етапі) та кінцевий результати (на III етапі) – рівень сформованості полікультурної компетентності студентів – і повернутися на вихідну позицію для перегляду методичного аспекту роботи. Тож критеріями сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів є: мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий, комунікативний та рефлексивний.

Повнота й широта виявлення пропонованих вище критеріїв та показників будуть ключем до визначення рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога, а саме: унікального, оптимального, стандартного та початкового. Рівні сформованості полікультурної компетентності взаємозалежні і тому можуть мати проміжні позиції. Водночас йдеться про те, що кожен попередній рівень є, умовно кажучи, пропедевтичним відносно наступного, вищого.

Завершується професійна підготовка, як і будь-яка інша діяльність, результатом. За її наслідками ми можемо перевірити правильність та ефективність поставленої мети, саме в результаті

виявляється узгодження мети, мотивів, предметних дій, операцій, здібностей і можливостей особистості.

Отже, в результаті аналізу наукових джерел з питань професійної підготовки соціальних педагогів у площині полікультурної освіти встановлено, що саме ці фахівці постійно співпрацюють із представниками різних національностей (національні меншини, мігранти, біженці тощо), надають їм посильну соціальну допомогу, створюючи умови для соціальної адаптації в новому полікультурному середовищі та попереджаючи виникнення етнокультурної маргінальності й міжнаціональних конфліктів. Зміст і методика спеціальної підготовки соціальних педагогів до роботи в багатокультурному суспільстві лежить в основі полікультурної освіти, в моделі якої чітко представлені основні компоненти навчально-виховного процесу: цільовий, суб'єкт-суб'єктний, змістовий, організаційний, технологічний, діагностичний та результативний. Усі вони взаємопов'язані й утворюють певну педагогічну систему, в якій реалізація загальної мети (цільовий компонент) через виконання суб'єктами цього процесу (суб'єкт-суб'єктний компонент) завдань, визначених у змістовому компоненті на кожному етапі навчально-виховної роботи (організаційний компонент), з дотриманням принципів та застосуванням доцільних методів і прийомів (технологічний компонент), дозволить отримати кінцевий результат (результативний компонент) – сформованість полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога. Ефективність функціонування моделі визначається критеріями та рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

4.2. Нормативно-методичне забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності в полікультурному середовищі

Організаційне та навчально-методичне забезпечення підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» здійснюється відповідно до Закону України «Про вищу освіту», «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», «Положення про європейську кредитно-трансферну систему

організації навчального процесу в університеті», галузевих стандартів (освітньо-професійних програм, освітньо-кваліфікаційних характеристик та навчальних планів і програм), затверджених у встановленому порядку.

У провідних педагогічних вишах України підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр напряму підготовки «Соціальна педагогіка» здійснюється за навчальним планом (2007 р.), розробленим на основі Галузевих стандартів, затверджених МОН України (№ 576 від 22.08.2003 р.) та навчального плану (2012 р.), розробленого на основі освітньо-професійної програми підготовки бакалавра, затвердженої МОН України 08.02.2010 р. Наприклад, у Бердянському державному педагогічному університеті в 2013 р. фахівці кафедри соціальної педагогіки розробили освітньо-кваліфікаційні характеристики, освітньо-професійні програми та засоби діагностики якості вищої освіти підготовки бакалаврів згідно з рекомендаціями МОН України (Лист № 1/9-484 від 31.07.2008 р.) відповідно до сучасних вимог запровадження компетентнісного підходу, які погоджено з Науково-методичною комісією з соціальної педагогіки, Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти та Департаментом вищої освіти.

Згідно з оновленим Стандартом вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету, розробленим на основі компетентнісного підходу, метою професійної підготовки соціального педагога є формування в нього компетентностей, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізувати цілі соціально-педагогічної діяльності. Компетентність визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбуваються через здобуття нею необхідних компетентностей (сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, вміння, навички, способи діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Компетентність є системою наукових знань, інтелектуальних і практичних умінь і навичок, особистісних якостей і утворень, яка при достатній мотивації забезпечує самореалізацію, самозбереження та самовдосконалення особистості соціального педагога в процесі професійної діяльності. Метою формування компетентності є забезпечення належної професійної підготовки майбутнього фахівця в умовах ступеневої освіти та його конкурентноздатності на ринку освітніх послуг. Перелік основних компетентностей бакалавра подано в табл. 4.2.1.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Таблиця 4.2.1.

**Перелік компетентностей фахівця напряму підготовки
6.010106 «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня
бакалавр**

Перелік компетентностей	Шифр компетентностей
Компетентності соціально-особистісні:	КСО
- здатність до використання норм етики, правил культури поведінки, соціально-правової культури в стосунках з людьми на основі загальнолюдських та національних цінностей, норм суспільної моралі	КСО-1
- адаптивність і комунікабельність	КСО-2
- здатність займати активну громадянську позицію, діяти на засадах соціальної відповідальності	КСО-3
- здатність діяти на засадах толерантності, емпатійності	КСО-4
- здатність до системного мислення, креативності	КСО-5
- відповідальне ставлення до виконання професійних обов'язків	КСО-6
- самостійність та наполегливість у досягненні мети	КСО-7
- розуміння необхідності та дотримання норм здорового способу життя	КСО-8
- здатність до саморозвитку та самовдосконалення, оволодіння новими знаннями і методами професійної діяльності	КСО-9
Загальнонаукові компетентності:	КЗН
- розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності	КЗН-1
- здатність використовувати базові знання фундаментальних наук в обсязі, необхідному для освоєння дисциплін циклу професійної підготовки	КЗН-2
- здатність використовувати базові знання фундаментальних розділів математики для професійної підготовки	КЗН-3
Інструментальні компетентності:	КІ
- здатність до письмової й усної комунікації державною та іноземною мовами	КІ-1
- володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями	КІ-2
- здатність до організації тренінгових занять	КІ-3
- володіння педагогічною технікою	КІ-4

- здатність до дослідницької діяльності	KI-5
Професійні компетентності:	
загальнопрофесійні:	KЗП
- здатність комплексно використовувати знання з теорії і практики соціально-педагогічної діяльності	KЗП-1
- здатність враховувати та попереджувати ризики у професійній діяльності	KЗП-2
- здатність базувати професійну діяльність на положеннях нормативно-правових документів	KЗП-4
- здатність до пошуку та використання традиційних та інноваційних соціально-педагогічних технологій	KЗП-5
- володіння педагогічним інструментарієм організації соціально-педагогічної діяльності	KЗП-6
- здатність до аналізу, оцінки, прогнозування соціальних процесів суспільного життя	KЗП-7
- здатність планувати соціально-педагогічну діяльність	KЗП-8
- здатність до рефлексії у професійній діяльності	KЗП-9
- здатність налагоджувати зв'язки з громадськістю та засобами масової інформації для вирішення професійних завдань	KЗП-10
спеціалізовано-професійні:	KСП
- здатність добирати доцільний діагностичний інструментарій для визначення проблем і потреб різних цільових груп	KСП-1
- здатність до виконання різних функцій соціально-педагогічної діяльності (комунікативна, організаційна, прогностична, профілактична, охоронно-захисна, реабілітаційна тощо)	KСП -2
- здатність до організації волонтерської діяльності	KСП-3
- здатність використовувати ефективні шляхи соціалізації особистості	KСП-4
- здатність забезпечувати соціальний розвиток, виховання, навчання особистості з урахуванням її вікових, індивідуально-психологічних особливостей, соціальних потреб, інтересів та попереднього досвіду	KСП-5
- прогнозувати розвиток соціально-педагогічних явищ, передбачати результати соціально-педагогічного впливу	KСП-6
- здатність добирати технології, методи та форми соціально-педагогічної роботи з урахуванням специфіки цільових груп та конкретного випадку	KСП-7

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

- здатність залучати та доцільно використовувати ресурси в наданні соціально-педагогічної допомоги та підтримки сім'ям, дітям, молоді	КСП-8
- здатність налагоджувати міжвідомчу взаємодію	КСП-9
- здатність працювати в мультидисциплінарній команді	КСП-10

Вищі навчальні заклади, зазначено в стандарті, готують спеціалістів, здатних розв'язувати певні проблеми й задачі діяльності за умови оволодіння системою означених компетентностей. Ми доповнили цей перелік уміньми соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві відповідно до типових професійних задач соціального педагога (див. табл. 4.2.2.).

Таблиця 4.2.2.

Співвідношення виробничих функцій, типових задач діяльності та змісту складних умінь майбутніх соціальних педагогів, що формуються в процесі полікультурної освіти

Зміст виробничої функції	Назва типової задачі діяльності	Зміст уміння	Компоненти полікультурної компетентності
1	2	3	4
1. Дослідницька	1.1. Вивчати особистість вихованців контактного колективу	У результаті оволодіння основними методами соціальної діагностики, в процесі спостережень і опитування, педагогічного експерименту, вивчення продуктів діяльності вміти визначати рівень поінформованості дітей про полікультурність, вивчати їхню здатність до конструктивного діалогу з представниками інших культур.	Діяльнісно-поведінковий компонент
	1.2. Визначати оптимальні умови для різнобічного розвитку особистості	Уміти добирати необхідні методи й методики для вивчення та оцінювання особливостей діяльності й розвитку вихованців, учнів, мікроколективу (класу чи групи), шкільного колективу загалом, молодіжних та дитячих громадських організацій в умовах полікультурності.	
	1.3. Аналізувати й оцінювати зміст виховного та навчального матеріалу	Уміти обґрунтовувати, аналізувати мету і принципи та добирати зміст полікультурного виховання дітей в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладах у контексті соціально-педагогічної роботи.	

1	2	3	4
	1.4. Упроваджувати нові педагогічні технології, різні форми інновацій у соціально-педагогічному процесі	На основі знань методики полікультурного виховання юного покоління вміти впроваджувати доцільні нові соціально-педагогічні технології, форми роботи з метою моделювання в навчальному закладі ситуацій міжкультурної взаємодії, культурної асиміляції.	
	1.5. Здобувати знання, необхідні для професіонала	Виходячи з мети та завдань полікультурного виховання дітей та молоді, вміти шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів.	
	1.6. Вивчати соціально-педагогічний досвід колег	У процесі професійної самоактуалізації вивчати позитивний міжнародний та вітчизняний досвід соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування, аналізувати й узагальнювати одержаний матеріал, використовувати його в роботі з дітьми та батьками.	
	1.7. Систематично поповнювати свої знання шляхом самоосвіти	Через опрацювання соціально-педагогічної літератури та матеріалів у галузі етнопедагогіки, етнокультури, крос-культурної психології вміти поповнювати свої знання про сучасний стан і тенденції соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві, нові технології, засоби, методи, форми навчання, виховання та розвитку дітей і молоді в умовах полікультурності.	Рефлексивний компонент
	1.8. Використовувати рефлексію у професійній діяльності	Уміти оцінювати власну діяльність, особистісні властивості та якості як майбутнього фахівця, покликаного працювати в багатонаціональному соціумі.	
2. Проектувальна	2.1. Забезпечувати реалізацію мети і завдань правової освіти відповідно до державних стандартів	Шляхом засвоєння інформації про державні стандарти, норми та положення полікультурної освіти під час лекційних занять, використовуючи прийоми аналізу та обговорення матеріалів першоджерел, інтерактивних методів, уміти добирати адекватні форми та методи полікультурної роботи з дітьми та сім'ями.	

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4
	2.2 Використовувати документи правового характеру	На основі знань про сутність та специфіку державної соціальної політики в Україні в сучасних умовах уміти аналізувати правові та нормативні документи соціальних установ щодо роботи з різними гетерогенними групами, зокрема іноетнічними, для захисту їхніх прав та надання відповідної соціальної допомоги.	Мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий, комунікативний компоненти
	2.3. Моделювати педагогічний процес у різних типах освітніх закладів на засадах особистісно-орієнтованої, дитиноцентричної, комунікативно-діяльнісної парадигм освіти	Уміти моделювати полікультурний освітній простір у різних типах освітніх закладів на засадах особистісно-орієнтованої, дитиноцентричної, комунікативно-діяльнісної парадигм освіти.	
	2.4. Оптимізувати зміст освітньо-правового процесу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей дітей та молоді	На основі знань про різні аспекти полікультурного виховання дітей та молоді (виховання етнічної толерантності, культури міжнаціонального виховання, запобігання міжнаціональним конфліктам тощо) вміти визначати пріоритетні завдання й оптимальний зміст організаційних форм соціального виховання дітей, найбільш доцільні методи, прийоми, засоби полікультурної просвіти юного покоління.	
	2.5. Конструювати взаємодію навчального закладу, сім'ї та органів соціального захисту населення в реалізації державної соціальної політики щодо правової підтримки дітей та молоді	Конструювати партнерські відносини з суб'єктами полікультурного виховання, здійснюючи просвітницько-інформаційну роботу серед батьків, основними напрямками якої є орієнтування батьків у системі міжнародних та державних правових документів у галузі полікультурності; поінформовування батьків про ефективні засоби захисту прав сім'ї та дітей; включення батьків в активний соціально-виховний процес.	

1	2	3	4
3. Організаційна	3.1. Визначати та впроваджувати пріоритетні напрями освітньо-правової діяльності	На основі знань про особливості соціально-педагогічної діяльності в різних соціальних інститутах (дитячий садок, школа, соціальна служба, територіальна громада тощо) вміти визначати та впроваджувати пріоритетні напрями полікультурної освіти й виховання дітей та молоді.	Особистісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий компоненти
	3.2. Планувати правовиховну діяльність	Уміти планувати завдання й оптимальний зміст соціально-педагогічної роботи з полікультурного виховання дітей та молоді в різних закладах системи освіти.	
	3.3. Налаштовувати особистісно орієнтовану взаємодію суб'єктів освітньо-виховного процесу	Використовуючи знання про особистісно орієнтовану парадигму виховання та застосовуючи способи й прийоми міжкультурної комунікації та взаємодії, вміти організовувати соціально-педагогічний супровід дітей – представників іноетнічного населення – для їхньої позитивної адаптації та соціалізації в нових соціокультурних умовах.	
	3.4. Виявляти шляхи та зміст взаємодії профільних установ при вирішенні соціально-правових проблем	Шляхом аналізу змісту діяльності соціального педагога в мікросоціумі та ознайомлення під час лекційних занять з особливостями полікультурної роботи соціального педагога вміти визначати напрями та форми інформаційно-просвітницької, індивідуально-консультативної, профілактичної, посередницької правозахисної роботи за місцем проживання для організації полікультурного освіти й виховання юного покоління в навчальних закладах та полікультурної просвіти населення в територіальній громаді.	
	3.5. Самоорганізація правозахисної діяльності відповідно до професійних завдань	Для забезпечення творчого саморозвитку особистості майбутнього соціального педагога на основі самоаналізу результатів полікультурної діяльності під час практичних занять формувати вміння організовувати процес полікультурної освіти та виховання юного покоління.	Рефлексивний компонент

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4
4. Управлінська	4.1. Добирати, аналізувати та узагальнювати інформацію, необхідну для вирішення завдань управління освітньо-виховним процесом	Користуючись базовими знаннями з соціальної педагогіки, методик соціально-виховної роботи в громаді, на основі операцій аналізу та синтезу вміти реалізовувати механізми управління соціально-виховним процесом у полікультурному суспільстві.	Діяльнісно-поведінковий компонент
	4.2. Розподіляти функціональні обов'язки учасників освітньо-правового процесу, визначати способи їхньої координації та контролю	Спираючись на знання про структуру, зміст, методи, форми соціально-виховного процесу, вміти класифікувати групи суб'єктів та об'єктів соціально-педагогічної роботи з полікультурного виховання та визначати їхні функції.	
	4.3. Дотримуватися правил і норм спілкування із суб'єктами переговорних процесів з правових питань	Задля налагодження стосунків соціально-педагогічної служби з державними та недержавними установами на практичних заняттях за допомогою рольової гри, тренінгу, вправ, творчих завдань сформувати вміння готувати та проводити переговори з правових питань в умовах полікультурності.	
5. Технологічна	5.1. Володіти педагогічним інструментарієм організації правозахисної діяльності	Уміти вибудовувати алгоритм процесу полікультурної освіти та виховання юного покоління, полікультурної просвіти населення в територіальній громаді; моделювати ситуації проблемного характеру та шляхи їхнього конструктивного розв'язання.	Когнітивний, діяльнісно-поведінковий компоненти
	5.2. Використовувати алгоритми консультативної та соціально-правової роботи	Для надання соціально-педагогічної допомоги проблемним категоріям дітей та молоді – представникам іноетнічного населення – шляхом засвоєння теоретичного матеріалу про полікультурність, особливості соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями (мігранти, біженці, окремі національні спільноти тощо) вміти застосовувати техніки консультативної та соціально-корекційної роботи соціального педагога з дітьми та молоддю.	

1	2	3	4
6. Контрольна	5.3. Упроваджувати нові педагогічні технології, різні форми інновацій в освітньо-виховний процес	На основі знань традиційних та інноваційних методів та технологій соціально-педагогічної роботи вміти добирати доцільні шляхи, засоби та професійні дії щодо полікультурної роботи в громаді.	Діяльнісно-поведінковий компонент
	5.4. Стимулювати та розвивати мотиваційно-правову, ціннісну сферу особистості	Для розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості дитини вміти визначати особливості та етапи процесу соціалізації особистості в полі культурного середовищі; впроваджувати активні форми та методи формування етнічної свідомості, полікультурних знань, правомірної поведінки та активної моральної позиції дітей та молоді.	
	6.1. Здійснювати моніторинг якості освітньо-правового процесу	Для здійснення моніторингу якості освітньо-виховного процесу в умовах полікультурності вміти використовувати методи контролю, аналізу та оцінки результатів реалізації механізмів соціалізації в полікультурному середовищі; формувати етнічну свідомість і досвід поведінки дітей та учнівської молоді в полікультурному суспільстві; дотримуватися правил внутрішнього розпорядку, охорони праці, техніки безпеки та протипожежного захисту; виконувати вимоги внутрішніх нормативних документів соціальних закладів та законних розпоряджень керівництва.	
	6.2. Контролювати умови життя та правового виховання дітей в сім'ї	У процесі соціального інспектування сім'ї (з числа національних спільнот) уміти оцінювати основні потреби дитини в соціальному вихованні, надавати відповідні соціальні послуги; контролювати процес дотримання прав дітей у сім'ї з боку батьків; попереджувати жорстоке поводження та насилля в сім'ї.	
	6.3. Контролювати індивідуальний соціально-правовий розвиток дитини	На основі здійснення соціального патронажу, соціально-педагогічного супроводу індивідуального розвитку дитини в полікультурному освітньому просторі навчального закладу вміти контролювати проміжні результати, коригувати особливості його протікання та об'єктивно оцінювати підсумки.	

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4
7. Прогностична	7.1. Вивчати та аналізувати правові акти щодо захисту дітей та молоді	Використовуючи знання про систему органів соціально-правової підтримки дітей та молоді, шляхом опрацювання нормативних документів про зміст соціально-педагогічної діяльності в умовах полікультурності вміти визначати роль кожного з цих органів та соціального педагога у вирішенні соціально-правових питань.	Когнітивний, діяльнісно-поведінковий компоненти
	7.2. Аналізувати освітньо-виховний процес для його подальшого коригування та вдосконалення	На основі спостережень та досліджень професійної діяльності соціального педагога вміти прогнозувати посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток та соціалізацію особистості дитини в полікультурному середовищі; аналізувати, передбачати, створювати позитивну емоційну, педагогічну, психологічну та правову атмосферу в своїй роботі.	
	7.3. Обґрунтовувати зміст прогнозу	На основі уявлень про особливості соціалізації дитини в полікультурному середовищі вміти будувати адекватний прогноз відповідно до конкретної соціальної ситуації; враховувати специфіку різних соціальних груп у процесі проектування перспектив професійної діяльності.	
	7.4. Застосовувати прогнозування перебігу різних напрямів освітньо-виховного процесу	На основі знань про роль та місце прогнозування в діяльності соціального педагога дотримуватися принципів прогнозування, визначати зміст прогностичної діяльності, особливості прогнозування різних напрямків та об'єктів діяльності, доцільно оперувати різновидами прогнозування відповідно до конкретної ситуації в полікультурному середовищі.	
	7.5. Прогнозувати результативність професійної діяльності	У процесі навчальної діяльності для набуття досвіду соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві шляхом виконання практичних вправ полікультурного спрямування, пов'язаних з виконанням функціональних обов'язків соціального педагога, вміти прогнозувати результативність власної діяльності як фахівця.	Рефлексивний компонент

1	2	3	4
8. Технічна	8.1. Досконало володіти державною мовою як універсальним засобом комунікації	При виконанні функціональних обов'язків у полікультурній громаді, використанні нормативно-правових документів, науково-технічної документації вільно володіти українською мовою в усній та писемній формі; грамотно користуватися професійною лексикою й термінологією; володіти культурою ділового мовлення; підтримувати авторитет і державний статус української мови.	Діяльнісно-поведінковий компонент
	8.2. Володіти технікою ведення нормативної документації соціального педагога	Уміти опрацьовувати нормативно-правові акти, систематизовувати статті законів, добирати правові положення відповідно до вирішення конкретного правового питання в контексті полікультурності; вести професійну документацію відповідних стандартів.	
	8.3. Володіти мовою ділових паперів та жанрами ділового спілкування	Знати жанри та прийоми ділового спілкування та вміти їх реалізовувати в процесі листування, представлення інтересів та захисту прав клієнта в різних інстанціях, переговорах; дотримуватися вимог ведення ділових паперів у межах професійної компетенції соціального педагога.	
	8.4. Володіти сучасними інформаційними технологіями й технічними засобами навчання	Уміти користуватися сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями, технічними засобами навчання в процесі організації полікультурного виховання дітей та молоді, полікультурної просвіти населення в територіальній громаді, змістовного дозвілля, соціально-педагогічних акцій; розробці соціально-педагогічних програм, проєктів, рекламної продукції.	
	8.5. Володіти іноземною мовою	Для організації позитивної міжкультурної комунікації та взаємодії з представниками іноетнічного населення вміти спілкуватися іноземною мовою.	Комунікативний компонент

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

На основі освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми бакалавра (навчальна площа підготовки до професійної діяльності соціальних педагогів) розроблено навчальний план. Згідно з наказом МОН України №774 від 30.12.2005р. «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» та Рекомендацій щодо впровадження кредитно-модульної системи у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації навчальні плани побудовано з урахуванням рекомендацій Європейської системи перерахування кредитів ECTS.

Навчальний план освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр за напрямом підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» розрахований на чотири роки навчання. Він забезпечує загальну гуманітарну й соціально-економічну, фундаментальну, спеціальну та практичну підготовку фахівців. У навчальному плані досить раціонально й логічно сплановано блоки дисциплін кожного циклу. Перший блок навчальних дисциплін – цикл соціально-гуманітарної підготовки (українська мова (за професійним спрямуванням), історія України, історія української культури, іноземна мова (за професійним спрямуванням), філософія, політологія) – спрямований на формування в студентів наукового світогляду, громадянського погляду на світ.

Аналіз навчальних дисциплін циклу соціально-гуманітарної підготовки з позицій полікультурної освіти дозволяє стверджувати, що такі дисципліни, як культурологія, філософія, релігієзнавство, етика та естетика, політологія, соціологія, містять теми, дотичні до проблем полікультурності. Наприклад, у межах культурології вивчаються такі теми: «Національна культура», «Культура і сучасні процеси українського державотворення», в циклі філософських дисциплін (філософія, релігієзнавство, етика та естетика) передбачено такі теми: «Людина і суспільство. Людина в системі соціальних зв'язків, суспільство і його структура», «Сучасні національні релігії», «Світові релігії: специфіка та особливості прояву», «Основні священні книги світових релігій», «Культура спілкування і етикет». Тематика навчального курсу «Політологія» спрямована на ознайомлення майбутніх соціальних педагогів з державними та міжнародними політичними процесами в умовах глобалізації: «Громадянське суспільство. Становлення

громадянського суспільства в Україні», «Етнонаціональні процеси в політиці», «Діалектика націоналізму та інтернаціоналізму», «Міжнародні відносини та глобальна політика», «Національні інтереси і національна безпека України», «Міжнародні організації та їхня роль у політичному житті». Такі теми, як «Історія розвитку соціальної думки в Західній Європі», «Розвиток соціальної думки в США та Росії», «Суспільство як соціальна система», «Культура як предмет соціологічних досліджень» у межах соціології дозволяють здійснити компаративний аналіз розвитку соціальної думки в Україні та зарубіжних країнах, що також належить до проблем полікультурності.

Цикл математичної, природничо-наукової підготовки складає другий блок навчальних дисциплін (нові інформаційні технології, основи екології, основи медичних знань, вікова фізіологія та валеологія, людина у сучасному соціумі, менеджмент соціально-педагогічної роботи, основи соціально-педагогічних досліджень, інноваційні моделі надання соціальних послуг, рекламно-інформаційні технології, соціалізація особистості, соціально-педагогічне проектування). Він забезпечує загальну фундаментальну підготовку майбутніх фахівців.

Аналіз навчальних програм дисциплін циклу математичної, природничо-наукової підготовки з позицій полікультурної освіти дозволив встановити, що лише дві навчальні дисципліни містять теми полікультурного спрямування: «Безпека життєдіяльності» («Соціально-політичні небезпеки, їхні види та характеристики», «Соціальні та психологічні фактори ризику») та «Основи соціалізації особистості» («Культура як система: види, форми, рівні, соціальні функції», «Етнізація як складова процесу соціалізації», в яких розглядаються проблеми: взаємодія культур; соціально-етнічні процеси в Україні: стан та проблеми; національна ментальність та її вплив на процес соціалізації особистості тощо). Це обумовлено специфічним предметом дослідження інших дисциплін, що не уможливлює розгляд проблем, пов'язаних із полікультурністю.

Третій блок – цикл професійної та практичної підготовки – передбачає психолого-педагогічні (загальна психологія, вікова та педагогічна психологія, етнопсихологія, педагогіка, соціальна педагогіка, теорія та історія соціального виховання та ін.) та спеціальні фахові дисципліни (вступ до спеціальності, етика

соціально-педагогічної діяльності, технології соціально-педагогічної роботи, технології роботи соціального педагога в зарубіжних країнах, методи соціально-виховної роботи, соціальний супровід сім'ї, соціально-педагогічна робота в закладах освіти та ін.). Вони спрямовані на здобуття професійних знань. У процесі викладання цих дисциплін увагу зосереджено насамперед на формуванні в майбутніх фахівців ціннісних орієнтацій та професійних навичок, пов'язаних з діяльністю соціального педагога, а саме: надання допомоги сім'ям, дітям та молоді в подоланні проблемних ситуацій, організація діяльності дітей для їхнього розвитку згідно з індивідуальними й віковими особливостями, здійснення співпраці з батьками з питань виховання, організація культурно-дозвілєвої діяльності в мікросоціумі та ін.

Зауважимо, що блок дисциплін циклу професійної та практичної підготовки має для нашого дослідження особливе значення. На основі аналізу робочих програм дисциплін цього циклу з позицій полікультурної освіти ми констатуємо, що деякі з них спрямовані на формування в майбутніх соціальних педагогів знань про проблеми полікультурності. Так, у межах дисциплін «Педагогіка» та «Історія педагогіки» майбутні соціальні педагоги опановують тему «Зарубіжна школа і педагогіка першої половини ХХ ст.», в якій представлені особливості систем освіти в зарубіжних країнах. У темі «Національне виховання» розкривається поняття «національне виховання», його сутність, особливості та принципи; висвітлюється проблема національного виховання як фактора цілісного формування особистості; визначаються напрями національного виховання та основні шляхи його реалізації. Аналіз змісту освіти зарубіжної школи комплексно представлений у темі «Зміст освіти в національній школі».

У темі «Етнічна специфіка й етапи формування соціально-сімейних відносин» навчальної дисципліни «Етнопедагогіка» розкривається специфіка міжетнічних стосунків у різноетнічній родині; зміст та причини конфліктів між її членами; особливості проведення корекційної роботи соціального педагога в різнонаціональній родині.

Дисципліна «Соціальна психологія» різноаспектно розкриває національні відносини в темах «Суспільні відносини та соціальні ролі» й «Особливості функціонування етнічних груп та націй».

Питанням релігії та її впливу на соціалізацію юного покоління надано увагу в курсі «Соціальна молодіжна політика». Так, тема «Молодіжна політика релігійних інститутів» розкриває свободу віросповідань і свободу конфесійної належності як складової категорії свободи совісті.

Полікультурний аспект правового виховання висвітлюється в навчальній дисципліні «Основи соціально-правового захисту особистості». У темі «Соціально-правовий захист школярів» наголошується на тому, що держава й суспільство несуть відповідальність за те, щоб права дітей поширювалися на всіх без винятку, незалежно від статі, віку, кольору шкіри, добробуту сім'ї.

Найповніше феномен полікультурності представлено в навчальній дисципліні «Етнопсихологія» в межах таких тем: «Соціально-педагогічний та психологічний аспекти поняття Етнос», «Сучасний розвиток етносів в Україні», «Ментальність як етнопсихологічний феномен», «Мова як етноформувальна ознака етносу: соціально-психологічні та педагогічні аспекти», «Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в етнічних культурах», «Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології народів», «Етнічні конфлікти – причини виникнення та способи врегулювання».

Не надається уваги питанням полікультурності в інших дисциплінах циклу професійної та практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів: «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», «Геронтологія», «Педагогіка сімейного виховання», «Основи соціально-педагогічних досліджень», «Технологія соціальної роботи в зарубіжних країнах», «Соціальний супровід сім'ї», «Методики соціально-виховної роботи», «Основи красномовства», «Загальна психологія», «Теорія та історія соціального виховання», «Вікова та педагогічна психологія», «Соціально-педагогічна профілактика правопорушень», «Технологія роботи соціального гувернера», «Соціальна робота в сфері дозвілля», «Основи сценарної роботи соціального педагога», «Технологія соціально-педагогічної діяльності», «Теорія і методика діяльності дитячих і молодіжних організацій», «Менеджмент соціально-педагогічної роботи». Ми не наполягаємо на тому, що ці дисципліни обов'язково мають розкривати проблеми полікультурності та методiku соціально-педагогічної роботи в полікультурному соціумі. Проте вважаємо, що більшість з них мають для цього ресурси.

Отже, аналіз навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» та навчальних програм дисциплін кожного циклу свідчить про те, що в межах фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів наголошується на розвитку загального кругозору фахівців щодо глобалізаційних процесів та етнонаціональної політики України в плані дотримання прав і свобод представників різних національностей, віросповідання, соціального стану тощо. Вказано на необхідність підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери до роботи в полікультурному суспільстві, проте не розкриваються особливості їхньої діяльності в такому суспільстві й методика спеціальної полікультурної підготовки в умовах вишу.

Навчальні програми проаналізованих курсів розкривають певні проблеми полікультурності та педагогічні шляхи їхнього розв'язання. Проте поза увагою залишається проблема соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування в дошкільних навчальних закладах, соціальних службах, територіальних громадах тощо. Крім того, на фоні правильної й грамотної побудови програм варто вказати на те, що вони зорієнтовані переважно на формування певних знань та вмінь студентів (так званий зунівський підхід), а не компетентності.

Це дає підстави до підсилення змісту навчальних програм полікультурною тематикою та розробки альтернативного авторського курсу (за вибором навчального закладу або студентів), побудованого на основі компетентнісного й трансдисциплінарного підходів та інтегрованого на здобутках філософських, психолого-педагогічних, історичних, культурологічних дисциплін у плані посилення підготовки студентів до роботи в полікультурному суспільстві. Наприклад, спецкурс «Соціально-педагогічна робота в полікультурному соціумі» (45 годин) має на меті сприяти становленню полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів шляхом формування в них системи здатностей до здійснення соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі. Завданнями спецкурсу є: ознайомити студентів з явищем полікультурності, його різними проявами та проблемами; особливостями соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві; навчити методів, прийомів та засобів здійснення соціально-педагогічної роботи в умовах багатокультурної громади,

методики організації соціально-виховного процесу в полікультурному освітньому середовищі навчальних закладів різних типів; включати студентів у різні аспекти практичної соціально-педагогічної діяльності полікультурного спрямування за допомогою участі в рольових, ділових іграх, тренінгах тощо; організовувати та залучати студентів до пошукової діяльності через розробку соціально-педагогічних проєктів, участь у роботі «консилиумів», науково-практичних семінарів; виховувати в майбутніх соціальних педагогів толерантне ставлення до представників різних культур; розвивати позитивний соціальний потенціал: соціальний інтерес, соціальну чутливість, соціальну увагу; здатність до емпатії, співчуття, співпереживання.

Викладання курсу здійснюється на лекційних та практичних заняттях. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент зможе назвати особливості функціонування полікультурного суспільства в умовах глобалізації; основні проблеми полікультурності та оптимальні шляхи їхнього розв'язання; форми й методи виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування юного покоління в умовах дошкільного й загальноосвітнього навчальних закладів; знатиме технології соціально-педагогічної роботи з мігрантами та біженцями, національними спільнотами; попередження й подолання міжнаціональних конфліктів; методичні аспекти здійснення соціально-педагогічної діяльності в умовах поліетнічного регіону; психолого-педагогічні основи формування міжкультурної взаємодії; особливості регіональної культури, а також власну етнічну культуру; вмітиме використовувати полікультурні знання в подальшій соціально-педагогічній діяльності; здійснювати професійну соціально-педагогічну роботу в полікультурному суспільстві на засадах загальнолюдських та національних цінностей, на принципах толерантності, демократії та крос-культурного плюралізму; оперувати полікультурною термінологією; орієнтуватися в інформаційному просторі полікультурного суспільства; аналізувати й оцінювати поточну соціальну ситуацію в полікультурному середовищі; толерантно ставитися до представників свого та інших етносів; визначати соціальні проблеми й конфлікти в полікультурному суспільстві та конструктивно їх розв'язувати; організовувати виховний процес у полікультурному освітньому середовищі; застосовувати способи та прийоми ефективної

міжкультурної комунікації та взаємодії; критично аналізувати власні дії, конкретну соціальну ситуацію в умовах полікультурності та приймати обґрунтоване рішення; оцінювати власну діяльність, свої особистісні властивості та якості як майбутнього фахівця, покликаного працювати в багатонаціональному регіоні.

Дисципліна містить 3 змістові модулі, в кожному з яких є по 2 теми для аудиторного опрацювання (по 4 години лекційних і практичних занять) і тема для самостійного опрацювання. Так, змістовий модуль № 1 «Проблеми полікультурності в сучасному світі» містить лекції «Полікультурне суспільство в епоху глобалізації», «Полікультурність сучасної України», практичні заняття «Особливості функціонування полікультурного суспільства в епоху глобалізації», «Культурна поліфонія сучасної України», тему для самостійного опрацювання «Ксенофобія як соціально небезпечний феномен».

При вивченні змістового модуля № 2 «Соціально-педагогічна робота в полікультурному освітньому просторі навчального закладу» студенти опановують лекційні теми «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному освітньому просторі навчального закладу», «Виховання етнічної толерантності й культури міжнаціонального спілкування учнів», працюють на практичних заняттях «Діяльність соціального педагога з полікультурного виховання дітей та молоді», «Міжкультурне спілкування», та самостійно опрацьовують тему «Формування громадянської ідентичності особистості в багатокультурному регіоні».

Для формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів у межах змістового модуля № 3 «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурній громаді» пропонуються для вивчення лекції «Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді», «Сучасні технології супроводу полікультурної просвіти населення», практичні заняття «Громада як осередок соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування», «Особливості полікультурної просвіти населення», тема для самостійного опрацювання «Полікультурна компетентність майбутнього соціального педагога».

До методичного забезпечення фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів належать підручники й навчальні посібники, програми практик, тематика курсових та магістерських робіт, методичний супровід виховної роботи у виші.

Аналіз навчально-методичної літератури, яка використовується для професійної підготовки фахівців напряму 6.010106 «Соціальна педагогіка», показав, що в переважній більшості базових підручників та навчальних посібників проблема полікультурності загалом та підготовки фахівців соціальної сфери зокрема майже не висвітлюється. Лише деякі посібники розкривають окремі аспекти означеної проблеми. Узагальнений матеріал подано в таблиці 4.2.3.

Таблиця 4.2.3.

Висвітлення проблеми професійної підготовки соціальних педагогів до роботи в полікультурному суспільстві (етнічний аспект) у підручниках та навчальних посібниках

№ з/п	Підручник, навчальний посібник	Стислий опис матеріалу
1	2	3
1.	Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко] ; за ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.	У підрозділі 2.2. «Соціалізація особистості як суспільно-педагогічний феномен» висвітлено одну з концепцій соціалізації – інкультурацію. Вона спирається на традиції антропологічної школи Ф. Боаса та англійського соціолога Б. Малиновського, що розглядали соціалізацію в національно-етнічному просторі як автоматичний процес трансляції культурної спадщини та оволодіння культурою, в якому дитина як <i>tabula rasa</i> сприймає культуру під час індивідуального розвитку, будучи пасивним споживачем ³⁸¹ .
2.	Соціальна педагогіка : підручник. – [4-те вид. виправ. та доп.] / За ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.	Тема «Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації» розділу 7 «Соціально-педагогічна робота по подоланню різних форм дезадаптації підлітків та молоді», висвітлюючи підходи до оцінки поведінкової норми й

³⁸¹ Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко] ; за ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – С. 32.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3
		девіацій, серед інших розкриває сутність етнокультурного підходу: девіації доцільно розглядати з урахуванням традицій певного суспільства. Вважається, що норми поведінки, прийняті в одному соціокультурному середовищі, можуть значно відрізнятися від норм інших груп людей. Тому дуже важливим є врахування етнічних, національних, расових, конфесійних характеристик людини ³⁸² .
3.	Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : Посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.	У підрозділі 2.11. «Соціально-педагогічна допомога сім'ям мігрантів та біженців» розкрито законодавчу базу щодо цієї категорії людей, напрямки роботи соціальних служб щодо допомоги мігрантам і біженцям: соціальний, соціально-інформаційний, соціально-психологічний, соціально-педагогічний, соціально-правовий, медико-соціальний, фінансовий, соціально-економічний, матеріальний, соціально-трудоий ³⁸³ .
4.	Методи та технології роботи соціального педагога / Автори-укладачі: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 496 с.	Тема 2.2. «Технологічні та методичні аспекти комунікативної діяльності соціального педагога» розділу 2 «Функціональні соціально-педагогічні технології» розкриває технологію вирішення міжгрупових конфліктів між великими соціальними групами (зокрема культурними) ³⁸⁴ .

³⁸² Соціальна педагогіка : підручник. – [4-те вид. виправ. та доп.] / За ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 348.

³⁸³ Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : Посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – С. 138-149.

³⁸⁴ Методи та технології роботи соціального педагога / Автори-укладачі: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – С. 87-94.

1	2	3
5.	Євтух М. Б. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. / Євтух М. Б., Грищенко С. В., Михайлишин Г. Й. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 388 с.	У темі 2 «Технології соціальної роботи з дітьми та жінками як окремими категоріями клієнтів за кордоном» розділу 2 «Моделі та технології соціальної роботи в зарубіжних країнах» подається матеріал про соціальну роботу з дітьми з етнічних меншин на прикладі Словенії. Зокрема, наголос зроблено на проблемах біженців під час війни в колишній Югославії 1992 р. та особливостях роботи соціальних працівників у дитячих садках та школах, які знаходилися в таборах біженців, щодо надання дітям соціальних, правових та освітніх послуг ³⁸⁵ .
6.	Капська А. Й. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. / Капська А. Й., Завацька Л. М., Грищенко С. В. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 248 с.	У підрозділі 1.3 «Соціальна робота з різними категоріями населення» в темі «Соціальна робота з мігрантами» подана стисло розкрито проблему міграції, її типи, схарактеризовано різні категорії мігрантів та напрямки соціальної роботи з ними: трудова й професійна адаптація, вирішення проблем матеріальної компенсації, формування й подальший розвиток гармонійної системи взаємовідносин мігрантів з місцевим населенням, розвиток системи правового захисту мігрантів, психологічна адаптація й реабілітація мігрантів, створення умов, необхідних для успішної інтеграції мігрантів у нове для них суспільство ³⁸⁶ .

³⁸⁵ Євтух М. Б. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. / Євтух М. Б., Грищенко С. В., Михайлишин Г. Й. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – С. 115-119.

³⁸⁶ Капська А. Й. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. / Капська А. Й., Завацька Л. М., Грищенко С. В. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – С. 21-24.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3
7.	Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности : учеб. пособие / Под ред. проф. П. Д. Павленка. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 379 с.	Розділ Х. «Роль соціальної роботи з нормалізації стосунків між соціально-етнічними спільнотами» присвячений розкриттю сутності й особливостей стосунків між соціально-етнічними спільнотами, причин загострення стосунків між ними та змісту соціальної роботи щодо розв'язання проблем міжетнічних стосунків. Особливу увагу звернено на державну політику щодо означеної категорії людей. Зазначено, що соціальна робота в етнічному середовищі здійснюється на трьох рівнях (державному, регіональному, місцевому), тісно пов'язаних між собою, оскільки тільки поєднання цих рівнів може дати відповідний ефект в розв'язанні різних проблем міжетнічних стосунків ³⁸⁷ .

У решти базових підручників та навчальних посібників (Соціальна педагогіка: підручник. / За редакцією професора Капської А. Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.; Капська А. Й. Соціальна робота: навч. посіб. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 400 с.; Заверико Н. В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / Н. В. Заверико. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 240 с.; Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. / З. М. Шевців. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.; Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. для ВНЗ. / Л. М. Завацька. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.; Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навч. посіб. / Капська А. Й., Пеша І. В. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.) полікультурний аспект у галузі соціальної

³⁸⁷ Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности : учеб. пособие / Под ред. проф. П. Д. Павленка. – М. : ИНФРА-М, 2011. – С. 266-282.

педагогіки та соціально-педагогічної діяльності залишається без належної уваги. Це свідчить про те, що дослідники соціальної педагогіки – автори підручників та навчальних посібників – не визначають проблему спеціальної підготовки соціальних педагогів до роботи в поліетнічному середовищі як актуальну, що вимагає насамперед порушення цієї проблеми на рівні МОН України, активізації наукових пошуків в означеному напрямі та виготовленні спеціальної друкованої продукції для методичного забезпечення процесу полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у виші.

Аналіз програм практик студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» (професійно-орієнтована (безвідривна), соціально-виховна (літня), соціально-педагогічна) засвідчив, що в них визначені окремі завдання, які стосуються діяльності соціального педагога в полікультурному середовищі: познайомитися з категоріями клієнтів, яким надається соціально-педагогічна допомога в певній установі, виявити їхні основні проблеми й потреби; вивчити особливості взаємодії та спілкування підлітків з ровесниками; здійснювати консультативну допомогу в налагодженні ефективної взаємодії та розв'язанні конфліктних ситуацій. Однак ці завдання дуже узагальнені й не спрямовані на розв'язання проблем саме полікультурного мікросоціуму, що свідчить про необхідність доопрацювання програм практик з позицій полікультурної освіти.

Перевірка тематики курсових робіт як аспекту науково-дослідної роботи показала, що в переліку тем курсових робіт із соціальної педагогіки (3 курс), технологій соціально-педагогічної діяльності (4 курс) відсутні теми з проблем полікультурності в соціально-педагогічній площині (соціалізація особистості в багатокультурному суспільстві, полікультурна діяльність соціального педагога в навчальних закладах, громаді тощо) та підготовки соціальних педагогів до роботи в багатокультурному суспільстві. Це свідчить про необхідність доповнення тематики наукових робіт студентів означеною проблематикою задля залучення майбутніх соціальних педагогів до ґрунтового науково-дослідницького пошуку в контексті соціально-педагогічної діяльності полікультурного спрямування.

Грунтовне вивчення змісту виховної роботи педагогічних університетів України, в яких здійснюється підготовка соціальних педагогів, дало підстави стверджувати, що у вишах сформована чітка система виховної роботи, орієнтована на підготовку фахівців, здатних забезпечити розвиток, збагачення, збереження національної культури й природного середовища. Виховна робота здійснюється згідно з Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», положеннями Загальної декларації прав людини, Державною національною програмою «Освіта» /Україна ХХІ ст./, Програмою правової освіти населення України, Концепцією виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Статутом університету.

Упродовж останніх років педагогічні університети виконували такі програми полікультурного спрямування: Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві; Державну програму протидії торгівлі людьми; Державну програму підтримки сім'ї; Міжгалузеву програму «Пізнай свою країну»; Програму з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин; Програму проведення заходів з профілактики поширення ксенофобських та расистських проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді; Державну цільову програму інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України.

Діяльність усіх суб'єктів виховного процесу (студентів, органів студентського самоврядування, заступників директорів / деканів з виховної роботи, кураторів) спрямована на пошук нових педагогічних технологій, визнання пріоритету самовиховання студентів, індивідуальної діяльності, орієнтованої на розвиток власного потенціалу.

Реалізація завдань виховної роботи (організація культурно-просвітницької й соціально-виховної роботи, студентського дозвілля, діяльності органів студентського самоврядування) здійснюється в межах національно-патріотичного, морально-правового, художньо-естетичного, трудового, фізичного, екологічного виховання.

Тож для посилення національно-патріотичного виховання студентів, формування високої моральності, шанобливого ставлення

до історичної пам'яті, згідно з концепцією національно-патріотичного виховання молоді, затвердженою спільним наказом Міністерств освіти і науки, молоді та спорту; оборони від 27.10.2009 № 3754/538, в університетах розроблено й затвердженою план заходів з героїко-патріотичного виховання студентської молоді на період з 2011 по 2016 рік. Так, наприклад, у Бердянському державному педагогічному університеті на 2013-2014 н.р. передбачено такі заходи: співпраця з національно-культурними товариствами м. Бердянська «Русское собрание», «Просвіта», «Родолюбіє», «Відродження», «Еллада», «Фройндшафт»; проведення виставок «Українська вишивка», «Український народний костюм», «Українські народні страви», «Декоративно-прикладне мистецтво»; проведення Днів Європейської спадщини, організація Днів болгарської культури та Днів слов'янської культури; Свято вишиванки; проведення заходів до Дня Європи; калейдоскоп іноземних мов; тиждень російської філології; проведення заходів, передбачених Міністерством освіти і науки України щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин; проведення заходів з профілактики поширення ксенофобських і расистських проявів серед студентської молоді; тиждень правових знань; проведення заходів до Міжнародного дня толерантності.

У Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди на 2013-2014 н.р. заплановано такі заходи з виховної роботи полікультурного спрямування: організація діяльності студентських клубів «Толерант», «Інь-Янь», «Правознавець», «Громадянин», «Ритор»; співпраця з державними органами й органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями Харківського регіону для проведення спільних правоосвітніх заходів; участь творчих колективів університету в обласному етнофестивалі «Печенізьке поле»; День слов'янської писемності та культури; засідання Етнографічного клубу «Знаки та символи української вишивки»; проведення фольклорного фестивалю-огляду; зустрічі, бесіди, круглі столи та ін. зі студентами: «Україна – багатонаціональна країна» – для запобігання расизму та ксенофобії, «Україна-ЄС: модернізація з геополітичними

наслідками»; організація культурно-просвітницького товариства «Творча спільнота» (дослідження творчої спадщини світових та вітчизняних діячів культури та мистецтва, організація концертів тощо); заходи, присвячені питанням євроінтеграції України; засідання «Політичного клубу» «Україна – ЄС: сучасний вимір».

Виховна робота в Глухівському національному університеті імені О.Довженка має системний, безперервний і комплексний характер. Її цілісність забезпечується взаємодією професорсько-викладацького складу з органами студентського самоврядування, профспілкою університету, громадськими організаціями, історико-педагогічним музеєм, радою ветеранів, центром правових знань, школою волонтерів, спортивним клубом, клубом «За здоровий спосіб життя» і туристичним клубом «ЯСМАНЬ», методично-мистецьким центром «Тонко ткала, дзвінко пряла», центром декоративно-прикладного мистецтва «Калинові криниці», педагогічною вітальнею, літературною студією «Слово», Центром євроінтеграції, клубом студентської сім'ї, музеєм природи, шаховим клубом ветеранів і молоді.

Щорічно за кожним напрямом виховної роботи в університеті плануються й проводяться відповідні заходи, як-от: проведення духовно-просвітницьких, історико-культурних, літературознавчих вечорів, цікавих зустрічей з видатними людьми; постійна робота кіновідеоекскурсій «Дні документального кіно про права людини. Український контекст», «Європейський вибір України», фотовиставок, вітражів, «живої» газети «Подіум»; проведення Днів Європи в університеті, європейських тижнів місцевої демократії; Дня Слов'янської писемності та культури.

Вивчення змісту виховної роботи педагогічних університетів України, в яких здійснюється підготовка майбутніх соціальних педагогів, дає підстави стверджувати, що у вищих навчальних закладах створений сприятливий простір для громадянського, національного й патріотичного виховання студентської молоді. Згідно з Постановами Кабінету Міністрів України, Листами Міністерства освіти і науки України, Облдержадміністрацій в університетах проводяться заходи, спрямовані на формування національної свідомості, патріотизму, толерантності, виховання

позитивних міжнаціональних відносин студентів та розвиток культур національних меншин, профілактику поширення ксенофобських і расистських проявів серед студентської молоді тощо.

Отже, аналіз наявного нормативно-методичного забезпечення у ВНЗ свідчить про те, що в межах фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів наголошується на розвитку загального кругозору фахівців щодо глобалізаційних процесів та етнонаціональної політики України в плані дотримання прав і свобод представників різних національностей, віросповідання, соціального стану тощо. Вказано на необхідність підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери до роботи в полікультурному суспільстві, проте не розкриваються особливості їхньої діяльності в такому суспільстві й методика спеціальної полікультурної підготовки в умовах вишу, що дає підстави до вдосконалення змісту професійної підготовки та запровадження полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

4.3. Зміст полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у вищій школі

Для визначення змісту полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів ми застосовували трансдисциплінарний підхід, що полягав у виявленні ресурсів дисциплін навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр щодо спеціальної підготовки фахівців до професійної діяльності в умовах полікультурності. Виходячи з того, що практично кожна навчальна дисципліна прямо або опосередковано розглядає проблеми полікультурності, ми визначили їх та сутність соціально-педагогічної діяльності в багатокультурному суспільстві з позиції різних наук.

Дисципліни навчального плану, які мають ресурс для формування структурних компонентів полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів, представлені на рисунку 12.

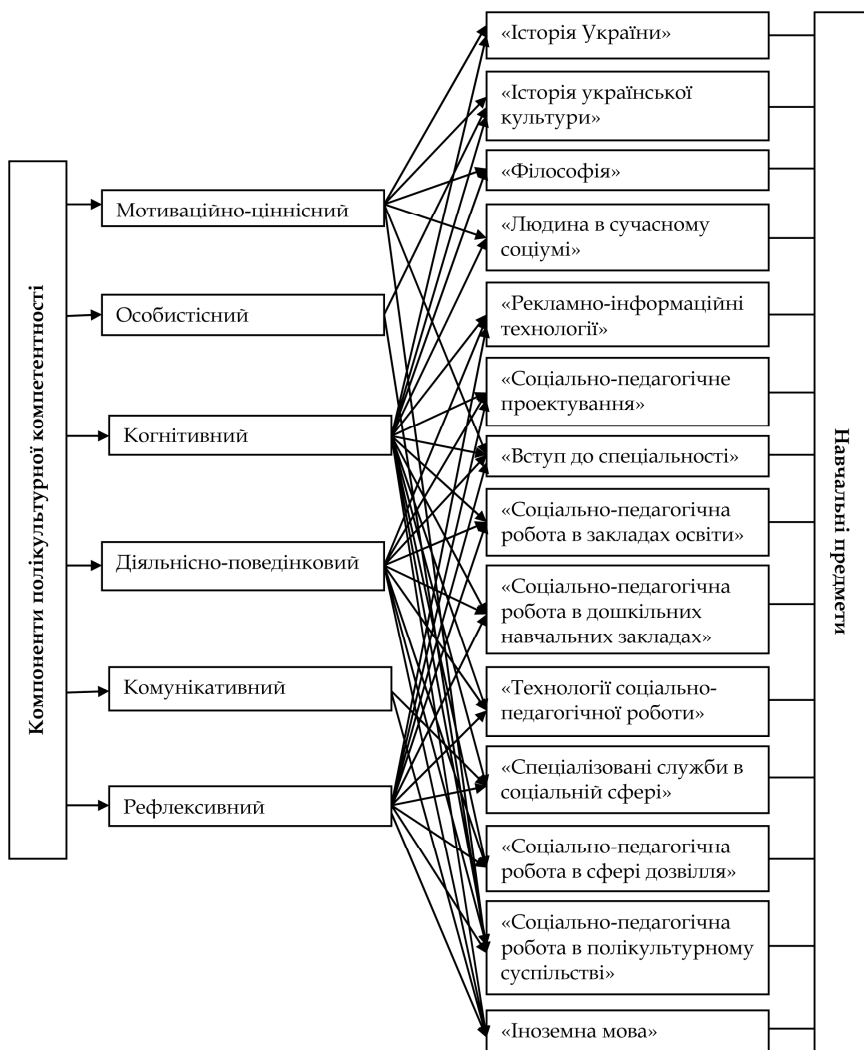

Рис. 12. Формування структурних компонентів полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів

Для цих дисциплін ми розробили як доповнення або альтернативу теми для опрацювання (див. табл. 4.3.1). Зміст пропонованого матеріалу ми визначали нами після попередніх

консультацій з викладачами цих дисциплін з позицій доцільності та необхідності вивчення саме майбутніми соціальними педагогами з наголосом на майбутню професійну діяльність.

Таблиця 4.3.1.

**Дисципліни навчального плану напряму підготовки
6.010106 «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня
бакалавр, що мають ресурси для формування полікультурної
компетентності майбутніх соціальних педагогів**

№ з/п	Навчальна дисципліна	Тема
1	2	3
I.	Цикл соціально-гуманітарної підготовки	
	<i>Нормативна частина</i>	
1.	Історія України	Заселення території українського Північного Приазов'я іноземними колоністами
2.	Історія української культури	Етнокультурні традиції національних спільнот українського Північного Приазов'я
		Глобалізаційні процеси та їхній вплив на культуру
3.	Іноземна мова	Проектування міжнародних переговорів полікультурного спрямування
4.	Філософія	Особливості формування картини світу
II.	Цикл математичної, природничо-наукової підготовки	
	<i>Нормативна частина</i>	
1.	Людина в сучасному соціумі	Розвиток українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації
2.	Рекламно-інформаційні технології	Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення
3.	Соціально-педагогічне проектування	Розробка й реалізація соціального полікультурного проекту
III.	Цикл професійної та практичної підготовки	
	<i>Нормативна частина</i>	
1.	Вступ до спеціальності	Професійна діяльність соціального педагога
2.	Технології соціально-педагогічної роботи	Технології соціально-педагогічної роботи з іноетнічним населенням
3.	Соціально-педагогічна робота в закладах освіти	Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в загальноосвітній школі

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3
		Зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи
4.	Соціально-педагогічна робота в сфері дозвілля	Соціально-педагогічна анімація: полікультурний аспект
5.	Спеціалізовані служби в соціальній сфері	Специфіка полікультурної роботи в соціальних службах
Варіативна частина циклу		
1.	Етнопедагогіка	Етнічна специфіка формування соціально-сімейних стосунків
2.	Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві	Полікультурність сучасної України
		Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів
		Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді
3.	Соціально-педагогічна робота в дошкільних навчальних закладах	Соціально-педагогічні особливості полікультурного виховання дітей дошкільного віку в ДНЗ
		Соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів в умовах ДНЗ

Так, у межах вивчення «Історії України» доцільно ознайомити майбутніх соціальних педагогів з регіональним аспектом проблем полікультурності в площині історії. На лекції «Етнодемографічна ситуація в українському Північному Приазов'ї (VII-XIX ст.)» (соціально-політичні передумови заселення території українського Північного Приазов'я; політика Катерини II щодо укріплення південних кордонів Російської імперії; заселення Північного Приазов'я іноземними колоністами; районування Північного Приазов'я в VII-XIX ст.).

Навчальна дисципліна «Історія української культури» може озброїти студентів полікультурними знаннями та вміннями з теми «Глобалізаційні процеси та їхній вплив на культуру» («економізація культури» (вплив законів ринку та конкуренції (мас-культури) на сферу культури); «культуризація економіки» (орієнтація суспільного виробництва на створення інтелектуальних, культурних і духовних благ або на виробництво «символів», наприклад, використання національної кухні різних культур в індустрії харчування для

економічного зростання; сучасна культурна політика України як система практичних заходів, що фінансуються, регулюються й значною мірою здійснюються державою (разом з приватними особами), які спрямовані на збереження, розвиток та примноження культурної спадщини нації (способи збереження культурної спадщини нації та етнічних і соціальних груп, мовне питання, вплив глобалізації на споживчу культуру українців); глобальна урбаністична мода України; розвиток молодіжних субкультур в умовах глобалізації).

Крім того, в межах цієї дисципліни доцільно знайомити майбутніх соціальних педагогів з регіональним аспектом проблем полікультурності, що є можливим під час розгляду теми «Етнокультурні традиції національних спільнот українського Північного Приазов'я (на прикладі греків, німців та болгар)» (характер поселень, забудови, дворів, житла та домашнього інтер'єру національних спільнот українського Північного Приазов'я; самобутність народного костюма; народна кухня і традиційні страви греків, болгар та німців українського Північного Приазов'я; усна народна творчість; народна іграшка; народні ігри; родинні свята й обряди; календар народних свят національних груп українського Північного Приазов'я).

Навчальна дисципліна «Філософія» дає можливість студентам ознайомитися з темою «Особливості формування картини світу» (різниці картин світу (за К. Ясперсом, В. Гумбольдтом, М. Гайдеггером); ідея Р. Бенедикт про етос культури; концепція «картини світу» Р. Редфілда (картина світу як бачення світобудови, характерне для того чи того народу, як уявлення членів суспільства і про самих себе, і про свої дії, і про свою активність у світі; картина світу формується всередині народу й дає можливість кожному усвідомити свою приналежність до нього, визначити морально-етичні цінності свого існування та існування інших, мати уявлення про стереотипи поведінки представників своєї нації та чужих); функції картини світу за А. Волесом: пояснювальна, оцінювальна, підтверджувальна, підсилювальна, інтегративна, адаптативна).

У межах змістового модуля «Глобалізація як тенденція розвитку суспільства» навчальної дисципліни «Людина в сучасному соціумі» є доцільним вивчення теми «Розвиток українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації» (полікультурне

суспільство як історично конкретний тип соціальної системи, що припускає об'єднання людей різних національностей з усією сукупністю форм взаємодії і взаємозалежності, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – підтримки зразка взаємодій у системі; етнонаціональний склад населення сучасної України; політика держави щодо іноетнічного населення (законодавство, програми, проекти); мережа національно-культурних організацій, які впроваджують у практику політику полікультурного та поліетнічного українського суспільства; спрямованість полікультурності на етнокультурний ренесанс українства та національних спільнот для творення потужної української нації).

Змістовий модуль «Здійснення проектування соціальних структур і процесів» навчальної дисципліни «Рекламно-інформаційні технології» може містити тему «Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення» (поняття про рекламу та рекламно-інформаційні технології; функції соціальної реклами в полікультурному суспільстві: інформаційна (які заходи й де проводяться), формування нових поведінкових моделей (модель поведінки в полікультурному суспільстві), створення позитивного іміджу соціальних служб і громадських організацій або, навпаки, подолання негативного образу (негативні етнічні стереотипи), консолідація зусиль соціальних установ і спонсорів при розв'язанні соціальних проблем (попередження міжнаціональних конфліктів; популяризація етнокультур регіону), формування каналів «зворотного зв'язку» між соціальними організаціями та клієнтами для контролю системи і внесення необхідних коректив; засоби та інструменти соціальної реклами: різноманітна поліграфічна продукція (буклети, листівки, плакати, навчальні матеріали, брошури, книжки), зовнішня реклама, тобто така, що розміщується на вулицях (бігборди, лайтбокси, вивіски, реклама на транспортних засобах, будівлях тощо), преса (газети, журнали, бюлетені тощо), реклама на радіо й телебаченні (ролики, ток-шоу та передачі на соціальну тематику тощо), реклама в Інтернеті (веб-сторінки, банери, електронні поштові розсилки, Інтернет-конференції, форуми тощо), реклама в мережах мобільного зв'язку (SMS-розсилки тощо), поштові розсилки, проведення будь-яких акцій та заходів (конкурси, фестивалі, марші, виставки,

конференції, дебати, круглі столи, вуличні театри, флеш-моб), нетрадиційні види реклами (сувенірна продукція, повітряні кульки, реклама на білетах та рахунках тощо); методика розробки й презентації соціально-педагогічної реклами полікультурного спрямування).

Оскільки метою навчальної дисципліни «Соціально-педагогічне проектування» є створення різноманітних соціально-педагогічних проєктів, то в своїй структурі вона може містити тему полікультурного спрямування «Розробка й реалізація соціального полікультурного проєкту» (соціально-педагогічний проєкт як сконструйоване соціальне нововведення, мета якого – вдосконалення педагогічних процесів (розвитку, освіти, виховання, соціального становлення особистості) в певних соціокультурних умовах; об'єкти соціально-педагогічного проектування: соціально-культурне середовище (створення сприятливого соціокультурного простору та оптимізація умов саморозвитку особистості; соціальної групи, території загалом), спосіб життя (підтримка окремих видів та напрямів діяльності особистості, які сприяють зростанню якісних показників життя), сфери життєдіяльності особистості (освітня, дозвілєва, навчальна, виробнича, спортивна, інформаційна тощо); етапи розробки та впровадження проєкту («Життєвий цикл» проєкту): аналіз ситуації, розроблення концепції проєкту, планування проєкту, впровадження й реалізація, корекція проєкту за підсумками моніторингу, оцінка результатів і підведення підсумків проєкту; методика розробки й реалізації соціально-педагогічного проєкту полікультурного спрямування (наприклад, «Попередження проявів ксенофобії та виховання етнічної толерантності в молодіжному середовищі»).

У межах вивчення навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» (тема «Професійна діяльність соціального педагога») є доцільним ознайомити студентів з необхідністю професії соціального педагога в сучасних умовах розвитку полікультурного суспільства; методикою виявлення соціально незахищених верств населення (мігранти, біженці тощо); державними програмами підтримки сімей, дітей, молоді, які опинилися в складних життєвих обставинах (вимушена міграція тощо); системою соціально-побутового обслуговування й патронажу; прогнозуванням процесів соціального розвитку в конкретному полікультурному

мікросередовищі (навчальний заклад, сім'я, національна громада тощо); передбаченням вагомості факторів впливу на соціалізацію особистості в полікультурному середовищі; прогнозуванням розвитку подій, процесів, моделей соціальної поведінки; основними підходами до організаторської діяльності соціального педагога в умовах полікультурності; критеріями успішності організаторської діяльності соціального педагога в полікультурному суспільстві; загальними вимогами до якостей соціального педагога, який працює в багатокультурному середовищі.

Навчальна дисципліна «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти» спрямована на ознайомлення з різновекторною діяльністю соціального педагога в умовах загальноосвітньої школи, тому має ресурс для вивчення проблеми «Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в загальноосвітній школі» в межах змістового модуля «Специфіка роботи соціального педагога з окремими категоріями учнів»: характеристика полікультурного освітнього простору школи; призначення полікультурного простору школи: збереження етнокультурних традицій; відкриття нових культурних перспектив, орієнтування учнів на різноманітність і відкритість відносно нових культур, формування в юного покоління здатності прийняття різних культур і шанобливого ставлення до них, виховання емпатії до людей різних національностей, знайомство з різноманітним народним традицій, норм поведінки та з сучасною їхньою культурною інтерпретацією; соціально-педагогічна робота з виховання культури міжнаціонального спілкування учнівської молоді: етапи (перший, ментальний, етап: вивчення національного складу класу; визначення рівня сформованості національної та етнічної свідомості; виявлення основних ознак менталітету представників різних національностей; другий, статусний, етап: вивчення статусу кожного учня в класі й встановлення взаємозв'язків, чи не впливає наявність ментальних ознак того чи того представника групи на його статус (застосування традиційних діагностичних методик (соціометрія, спостереження, бесіди, опитування тощо); третій, діяльнісний, етап: упровадження в навчально-виховний процес факультативів, вивчення яких дозволить учням дізнатися про історичне минуле, культуру (матеріальну й духовну), менталітет, проблеми тієї чи тієї нації тощо (пізнавальна спрямованість), та проведення спеціальної роботи з корекції негативного, інколи

агресивного ставлення до представників інших національностей та їхнього культурного спадку, подолання комунікативних бар'єрів між учнями, формування національного самоствердження молоді тощо (корекційного спрямування); останній, оцінний, етап: переоцінка поглядів кожного учня щодо самого себе та представників інших національностей.

Тема «Зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи» (соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування з учнями в позанавчальний час: організація та проведення заходів, спрямованих на міжкультурне взаєморозуміння (виховні години з використанням методики «занурення в національну культуру», години етнонаціонального спілкування, зустрічі з письменниками, відкриті діалоги, фестивалі національностей, дні національної культури, форум-театри, конкурси читців, творчих робіт, дослідницька діяльність учнів з вивчення традицій, історії, культури тощо); зміст роботи соціального педагога в школі відповідно до функцій діяльності (наприклад, у середній ланці ЗОШ: діагностична (анкетування школярів для виявлення рівня їхньої етнічної самосвідомості, оцінки себе як представників певного етносу та тестування учнів з метою виявлення рівня сформованості діяльнісно-практичного компонента культури міжетнічних відносин учнів як гуманних суб'єктів міжетнічних відносин; опитування школярів щодо знань про етнокультурні традиції власного етносу та інших національностей; спостереження за буденною поведінкою дітей для виявлення їхнього ставлення до представників іншої національності; анкетування класних керівників для виявлення рівня готовності педагогів до здійснення полікультурного виховання учнів у позаурочній діяльності; бесіди з батьками на предмет полікультурного виховання дитини в родині); прогностична (прогнозування на основі спостережень та досліджень динаміки розвитку міжнаціональних стосунків в учнівському колективі; моделювання полікультурного освітньо-виховного простору в школі II ступеня); консультативно-профілактична (надання індивідуальних та групових консультацій учителям, адміністрації ЗНЗ, батькам щодо попередження міжнаціональних конфліктів серед підлітків, упередженого ставлення дорослих до представників деяких національностей, формування позитивних міжетнічних взаємостосунків; залучення учнів до підготовки та

проведення соціальних акцій на кшталт «Історія рідного краю», «Промисли народів українського Північного Приазов'я» тощо); правозахисна (ознайомлення учнів з міжнародними та державними документами, що забезпечують мирне співіснування національностей України (Декларація принципів толерантності, Конвенція про права людей, Конвенція про права дитини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Концепція національного виховання, Концепція громадянського виховання та інші); забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав підлітків – представників різних національностей); організаторська (організація й проведення різних заходів полікультурного спрямування в позаурочний час: рольові, імітаційні ігри; пошукова робота учнів, що відбиває особливості культури того або того етносу; фестивалі, олімпіади, конкурси, естафети, спрямовані на перевірку знань учнів про національні культури; фольклорні концерти; зустрічі з представниками інших національних груп; змагання з національних видів спорту; читання творів авторів – представників різних національностей; тренінги розвитку етнокультурної компетентності); координаційно-посередницька (налагодження взаємодії між загальноосвітнім навчальним закладом та різними соціальними установами з метою залучення школярів до реалізації громадських ініціатив полікультурного спрямування на рівні села, міста, району тощо).

У межах дисципліни «Соціально-педагогічна робота в дошкільних навчальних закладах» є доцільним вивчення теми «Соціально-педагогічні особливості полікультурного виховання дітей дошкільного віку в ДНЗ» (полікультурний компонент у Законі України про дошкільну освіту, Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, програмах навчання й виховання в дошкільному навчальному закладі («Дитина», «Малятко», «Дитина в дошкільні роки» тощо); полікультурне виховання як соціально-педагогічне явище; етапи формування етнічної ідентичності дошкільників (за концепцією про розвиток у дитини усвідомлення приналежності до національної групи Ж. Піаже дитина в 6-7 років набуває перші фрагментарні та несистематичні знання про свою етнічну приналежність. У цьому віці найбільш значущими для неї є сім'я та безпосереднє соціальне оточення, а не етнічна група); шляхи

полікультурного виховання дітей старшого дошкільного віку: створення сприятливого полікультурного середовища в ДНЗ; проведення з дітьми низки бесід на полікультурну тематику; запровадження у навчально-виховний процес дитячого садка програми полікультурного виховання дітей дошкільного віку, спрямованої на формування полікультурної обізнаності дошкільників; організація рольових ігор, у яких можна простежити ставлення дітей до своїх ровесників – представників різних національних груп, та проаналізувати їх оцінні судження щодо власної поведінки; консультації батьків щодо полікультурної просвіти, виховання етнічної толерантності тощо; тісна співпраця вихователів з музичним керівником та хореографом дошкільного навчального закладу з метою створення добірок пісень, танців різних народів світ у цілому та народів, що мешкають у регіоні зокрема; влаштування творчих зустрічей з представниками освітньо-культурних центрів національних меншин; організація екскурсій до краєзнавчих, художніх музеїв регіону; проведення театралізованих культурно-виховних заходів, пов'язаних зі святкуванням свят народного календаря українців та інших етнічних груп; проведення семінарів-практикумів для вихователів з метою їх ознайомлення з ужитковим мистецтвом національних груп тощо)

Тема «Соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів в умовах ДНЗ»: проблеми міграції та психологічні, культурологічні й соціальні аспекти процесу адаптації мігрантів; специфіка переживання міграції в дитячому віці; проблеми дітей-мігрантів психологічного й соціально-педагогічного характеру: психічна неурівноваженість, почуття ізоляції й пригніченості, педагогічна занедбаність і неуспішність у навчанні, низький рівень знань мови й відсутність потрібної підтримки та захисту з боку освітніх установ у період адаптації; соціальна адаптація дітей старшого дошкільного віку з сімей мігрантів як комплексний феномен, пов'язаний з інтеграцією дитини в нове соціальне середовище, освоєнням нових для неї соціальних цінностей і соціального досвіду, нових соціальних ролей і позицій, значущих як для самої дитини, так і її соціального оточення (однолітки, батьки, педагоги); критерії адаптованості: емоційне благополуччя в групі однолітків, встановлення дружніх взаємовідносин, толерантність; умови, що забезпечують соціальну адаптацію дитини з сім'ї мігрантів у дошкільній установі, – взаємодія

педагогів і батьків, спрямована на оптимізацію взаємовідносин дитини з однолітками й дорослими, зближення цілей спільної діяльності, ціннісних орієнтацій, засвоєння соціальних норм поведінки, традицій групи, входження в її рольову структуру; соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів в дошкільному навчальному закладі як педагогічний процес, що організовує соціокультурну діяльність суб'єктів взаємодії, враховує індивідуально-особистісні особливості дітей-мігрантів, досвід минулого проживання, поведінкові стратегії при входженні в нове середовище (протест/відмова; шовіністична реакція; маргінальна реакція; перехідна; адаптаційно-інтеграційна реакція), й що забезпечує взаємодію різних культур, носіями, яких є діти-мігранти через включення їх в соціокультурні заходи (традиційні ігри, свята та ін.), а також вивчення культурної особливості їх етносу. Умови, що забезпечують успішність процесу соціально-педагогічного супроводу дітей-мігрантів, спрямовані на подолання проблем цих дітей (фізіолого-психологічних, педагогічних, соціальних, культурних, ціннісно-цільових): урахування індивідуальної й культурної своєрідності дитини-мігранта в процесі супроводу, стратегій поведінки; співпраця у взаємодії соціального педагога освітньої установи з дітьми-мігрантами, членами її сім'ї й педагогами; підготовленість соціального педагога, інших фахівців ДНЗ до соціально-педагогічного супроводу; системний моніторинг процесу пристосування до нового середовища в дітей-мігрантів з метою виділення проблем у процесі соціалізації й адаптації дитини; створення толерантного середовища через систему культурних заходів і доброзичливого ставлення дошкільників до дітей-мігрантів; організація процесу супроводу на основі культуроцентричних соціальних технологій виховання й технологій виховання в системі «Яскравих плям», розробок «міні-проектів», що дозволяють забезпечувати процес «входження» в «інші культури», при реалізації принципів соціального гартування і соціальної адекватності культурного самовизначення, культурного навчання тощо.

У межах вивчення дисципліни «Технології соціально-педагогічної роботи» в змістовому модулі «Технологія організації соціально-педагогічної роботи з різними групами клієнтів» є доцільним опрацювання теми «Технології соціально-педагогічної роботи з іноетнічним населенням», змістове наповнення якої таке:

сутність та структура технологій соціально-педагогічної роботи, технологія соціально-педагогічної роботи з національними меншинами, мігрантами та біженцями, технологія попередження й подолання міжнаціональних конфліктів.

Оскільки навчальна дисципліна «Спеціалізовані служби в соціальній сфері» спрямована на вивчення змісту та організації діяльності соціальних служб різного спрямування, то в її змістовому модулі «Об'єкти діяльності державних та недержавних соціальних служб» має місце тема «Специфіка полікультурної роботи в соціальних службах» (соціальні служби України: визначення, види (центри інформації й документації, молодіжні біржі праці, центри соціально-психологічної допомоги (зокрема телефони довіри), наркологічні служби, притулки для підлітків і молоді, служби, спрямовані на відновлення фізичного, психічного й соціального статусу молодих інвалідів, центри реабілітації неповнолітніх правопорушників, центри юридичної допомоги й консультації, служби допомоги молодій родині, дозвіллі центри, сексологічні консультації, центри ресоціалізації осіб, що повернулися з місць позбавлення волі тощо), функціональне призначення (соціальна допомога, консультування, соціальна корекція й реабілітація, інформування населення, вивчення й прогнозування соціальних потреб, допомога в подоланні наслідків стихійних лих і соціальних конфліктів тощо); характеристика основних напрямків практичної роботи з мігрантами, біженцями, національними спільнотами: соціальний, соціально-інформаційний, соціально-психологічний, соціально-педагогічний, соціально-правовий, медико-соціальний, фінансовий, соціально-економічний, матеріальний, соціально-трудовий; форми і методи соціально-педагогічної роботи з іноетнічним населенням в соціальній службі).

У змістовому модулі «Культурно-дозвіллева робота з різними категоріями населення» навчальної дисципліни «Соціально-педагогічна робота в сфері дозвілля» є доцільним вивчення теми «Соціально-педагогічна анімація: полікультурний аспект» (соціально-педагогічна анімація як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на реалізацію фахово обґрунтованих дій задля оздоровлення соціального клімату певного середовища, створення атмосфери креативності; принципи, які забезпечують ефективність анімаційної діяльності: врахування регіональних

особливостей, соціокультурної та економічної ситуації в регіоні (характеристики дитячого контингенту, структури закладів), синергізм (використання комплексу різноманітних заходів у реалізації анімаційних акцій та програм, у яких взаємодіють педагоги-аніматори та партнери, а також психологи, соціальні педагоги, працівники соціальних служб тощо), педагогічний оптимізм (упевненість педагога в змінах на краще в особистості дитини, віра в її можливості), принцип поваги до партнера (виступає як основна вимога у відносинах між педагогом та партнером); основні напрямки анімаційної діяльності: рекреаційний, педагогічний, соціально-культурний, музейний, театральний тощо; полікультурний зміст соціально-педагогічної анімації).

В інтегрованому вигляді матеріал щодо проблем полікультурності та професійної діяльності соціального педагога в умовах багатокультурності подається в авторському спецкурсі «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві», який викладається в 6 семестрі.

Дисципліна містить такі теми: «Полікультурне суспільство в епоху глобалізації», «Полікультурність сучасної України», «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному освітньому просторі навчального закладу», «Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів», «Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді», «Сучасні технології супроводу полікультурної просвіти населення».

Тема «Полікультурне суспільство в епоху глобалізації» передбачає розгляд таких проблем: «сутність поняття «глобалізація». Економічні та політичні аспекти глобалізації. Вплив глобалізаційних процесів на культуру. Характерні ознаки культурної глобалізації: поширення інформаційного простору, взаємопроникнення культур, розвиток полікультурної освіти. «Економізація культури» та «культуризація економіки».

Ціннісні орієнтири сучасного полікультурного суспільства. Поняття про цінності. Ціннісні орієнтації в структурі особистості. Національні та загальнолюдські цінності. Тенденції розвитку українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації.

Полікультурне суспільство як історично конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних

національностей з усією сукупністю форм взаємодії та взаємозалежності, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – функцію підтримки зразка взаємодій у системі».

Вивчаючи тему «Полікультурність сучасної України» студенти мають змогу підвищити поінформованість з таких питань, як «релігійна багатоманітність України та соціальні проблеми, пов'язані з нею. Релігійна організація як різновид соціальної системи чи групи, що володіє необхідним комплексом цілей та цінностей, специфічних засобів реалізації, завдяки яким віруючі включаються в систему релігійних відносин. Види релігійних організацій: церква, конфесія і деномінація, секта. Соціальна діяльність релігійних організацій України.

Проблеми гендерної культури в Україні. Егалітарні принципи рівності. Гендер як організована модель соціальних відносин між жінками й чоловіками, що не тільки характеризує їхнє спілкування й взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні відносини в основних інституціях суспільства. Гендерна культура як сукупність суспільних цінностей, що склалися в тому чи тому суспільстві, відшліфовувалися в перебігу його історії, і якій повинен підлягати кожен індивід, дотримуючись норм і щодо чоловіка, і щодо жінки. Соціальні ролі чоловіка та жінки. Реалізація гендерної політики в Україні.

Особливості міської та сільської культури. Характеристика соціокультурних систем міста й села. Розгляд міської та сільської культури з позицій соціальної педагогіки.

Запровадження полікультурної освіти в Україні. Ідеї полікультурної освіти та виховання в міжнародних та державних документах. Сутність та підходи до полікультурної освіти».

Тема «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному освітньому просторі навчального закладу» містить таку проблематику: «соціальний педагог і його посадові обов'язки в навчальному закладі. Особливості різновекторної соціально-педагогічної роботи в загальноосвітній школі. Етнічний аспект полікультурного виховання учнів школи в сучасних соціокультурних умовах (виховання культури міжнаціонального спілкування, етнічної толерантності на засадах етнокультури представників іноетнічного населення та української етнокультури, попередження міжнаціональних конфліктів тощо).

Полікультурний простір навчального закладу як об'єктивно наявна система міжкультурних соціальних і освітніх взаємовідносин, що сприяє інтеріоризації національної культури, формуванню загальнолюдських цінностей за допомогою полікультурної освіти, як соціально-виховна категорія, що відрізняється особливостями структури й функціонального призначення. Структура полікультурного простору навчального закладу (полікультурний колектив вихованців, багатокультурний склад педагогів, крос-культурний характер педагогічного процесу, соціокультурне середовище освітнього закладу).

Полікультурне виховання дітей дошкільного віку. Соціокультурна, етнічна ідентифікація особистості дитини, поступове засвоєння системи понять та уявлень про полікультурне середовище, виховання позитивного ставлення до культурного оточення, розвиток навичок міжнаціонального спілкування. Ступені особистісного полікультурного становлення дитини: повага до своєї етнічної культури й усвідомлення культурних розбіжностей, толерантність, розуміння та прийняття іншої культури.

Мета, завдання та зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи».

Тема «Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів» передбачає вивчення таких явищ: «етнічна толерантність як особистісне утворення, що включає настанову на взаємоповажний діалог для досягнення більшого порозуміння між представниками інших етносів; здатність нейтралізувати негативні комплекси в поведінці етноіншого без приниження його особистісної й соціальної гідності; здатність до взаємної емпатії, тобто до пізнання ментальності етноіншого; готовність до культурного взаємного обміну та збагачення; готовність до співпраці, взаємного партнерства на основі взаємно прийнятих цінностей.

Структурні компоненти етнічної толерантності: когнітивний, емоційний, поведінковий. Методи дослідження етнічної толерантності.

Поняття про етнічну ідентичність. Етнічна ідентичність українців. Шляхи формування етнічної ідентичності юного покоління.

Стереотипізація як результат когнітивного «відхилення», викликаного ілюзією зв'язку між груповим членством і психологічними

характеристиками. Автостереотипи та гетеростереотипи. Методи вивчення етнічних стереотипів та упереджень.

Культура міжнаціонального спілкування як спосіб діяльності, що характеризується певним рівнем готовності до продуктивної взаємодії з представниками різних національних груп: спеціальними знаннями, уміннями, якостями особистості, адекватними їм вчинками і діями. Особливості соціально-педагогічної роботи з виховання культури міжнаціонального спілкування дітей та молоді».

Тема «Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді» має такий зміст: «поняття про громаду. Види громад: резидентні (географічні), ідентифікаційні (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) громади та громади за інтересами. Територіальна громада як сукупність усіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, котрі є мешканцями певної низової адміністративно-територіальної одиниці і взаємозалежні один від одного. Структура громади. Соціалізувальні функції громади як різновиду соціального середовища: ціннісно орієнтована, культурологічна, нормативно-правова, функція соціального контролю, інтегративна функція. Сутність соціально-педагогічної роботи в громаді.

Соціальна служба як система державних і недержавних структур, що здійснюють соціальну роботу й мають у своєму складі спеціалізовані установи для надання соціальних послуг й органи керування ними. Функції та зміст діяльності соціальних служб. Особливості полікультурної роботи в соціальних службах.

Форми культурно-дозвілєвої роботи соціального педагога в полікультурній громаді (театралізовані, інтерактивні ігрові, інтелектуально-пізнавальні та художньо-творчі). Методика розробки культурно-дозвілєвого заходу на полікультурну тематику. Соціально-педагогічна анімація».

Опановуючи тему «Сучасні технології супроводу полікультурної просвіти населення» студенти набувають здатності розв'язувати професійні задачі з таких питань: «соціально-педагогічна технологія як технологічна модель операціоналізації процесу надання послуг і соціально-педагогічної допомоги, створення алгоритму взаємодії соціального педагога з клієнтом. Структура технологій соціально-педагогічної роботи в полікультурному середовищі. Характерні риси соціально-педагогічної технології: універсальність, конструктивність,

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

оперативність, відносна простота, надійність, гнучкість. Ознаки соціальної технології: наявність стратегічної програми, в межах якої вирішується конкретна соціальна проблема; алгоритм послідовності операції для досягнення конкретного результату; наявність критеріїв оцінки успішної діяльності спеціаліста; неперервність контакту з клієнтом соціальної роботи; динамізм змісту, форм і методів соціальної роботи.

Застосування тренінгових технологій у забезпеченні конструктивної комунікації в полікультурному просторі. Міжкультурний тренінг як модель інтенсивної інкультурації й акультурації. Основні принципи міжкультурного тренінгу й компетентність тренера.

Соціально-педагогічний проект як сконструйоване соціальне нововведення, мета якого – вдосконалення педагогічних процесів (розвитку, освіти, виховання, соціального становлення особистості) в певних соціокультурних умовах. Технологія розробки й реалізації соціального полікультурного проекту.

Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення».

Отже, на основі застосування трансдисциплінарного підходу ми визначили зміст полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, що полягав у виявленні ресурсів дисциплін навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр для спеціальної підготовки фахівців до професійної діяльності в умовах багато культурності, та з'ясували проблеми полікультурності й сутність соціально-педагогічної діяльності в багатокультурному суспільстві з позиції різних наук. В інтегрованому вигляді відповідний матеріал подано в спеціально розробленому спецкурсі «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві».

4.4. Організація полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ

Організація полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у педагогічному університеті здійснюється відповідно до законодавчих та нормативних документів України, логіки й послідовності викладання дисциплін кожного циклу навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» згідно з етапами розробленої нами моделі (див. підрозділ 4.1) із залученням

студентів до активної самостійної позааудиторної діяльності полікультурного спрямування.

Тож на I етапі – підготовчому (1 курс) – відбувається «введення» студентів у спеціальність «Соціальна педагогіка», формується мотивація до здійснення професійної діяльності в полікультурному суспільстві через вивчення нормативних дисциплін навчального плану (лекційні, семінарські заняття, самостійна робота студентів), проходження професійно-орієнтованої (безвідривної практики) та участі студентів у позааудиторній виховній діяльності.

На II етапі – основному (2-3 курс), спрямованому на формування в майбутніх соціальних педагогів здатностей здійснювати професійну діяльність у полікультурному суспільстві – відбувається ознайомлення майбутніх соціальних педагогів з різними гетерогенними групами та специфікою професійної діяльності з ними через вивчення дисциплін навчального плану, спецкурсу «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві»; розвиток у студентів самооцінки теоретичної підготовки, практичної й науково-пошукової полікультурної діяльності; надається педагогічна підтримка самостійного оволодіння інформацією в галузі полікультурності.

На III, завершальному етапі (4 курс), створюються умови для перетворення полікультурності в галузь наукового пошуку майбутніх соціальних педагогів через здійснення дослідницької діяльності та виконання кваліфікаційних робіт; формування досвіду соціально-педагогічної діяльності полікультурного спрямування через вивчення дисциплін навчального плану, проходження соціально-виховної та соціально-педагогічної практики; включення в позанавчальну діяльність полікультурного спрямування, спільну соціально корисну роботу з представниками гетерогенних груп тощо.

Процес навчання й виховання у вищій школі реалізується в межах цілісної системи організаційних форм і методів. Кожен метод розв'язує спеціальне завдання, але сукупність методів і форм навчання створює єдиний дидактичний комплекс, функціонування якого підпорядковане об'єктивним психолого-педагогічним закономірностям навчального процесу.

Згідно з «Положенням про організацію навчального процесу у ВНЗ», основними формами навчання в університеті є лекція,

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

семінарське (практичне), лабораторне заняття, самостійна та індивідуальна робота студентів, педагогічна практика. Вважаємо, що ці форми є провідними в полікультурній освіті майбутніх соціальних педагогів (див. табл. 4.4.1).

Таблиця 4.4.1.

**Формування полікультурної компетентності майбутніх
соціальних педагогів у межах навчальної діяльності**

Форми організації навчання/ Компоненти полікультурної компетентності	Лекції	Семінарські/ практичні заняття	Самостійна робота	Соціально-педагогічна практика
Мотиваційно-ціннісний	+	+	+	+
Особистісний	+	+	–	+
Когнітивний	+	+	+	+
Діяльнісно-поведінковий	–	+	–	+
Комунікативний	–	+	–	+
Рефлексивний	–	+	+	+

На думку незалежних компетентних експертів (викладачі полікультурно зорієнтованих дисциплін з різних педагогічних вишів України), робота в межах полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів матиме максимально позитивний ефект за умови проведення лекційних та семінарських занять з використанням активних та інтерактивних методів.

В основі лекцій з використанням активних та інтерактивних методів лежать принципи контекстного навчання, які відповідають ідеї запровадження ситуативного підходу: проблемності (передбачає подання лекційного матеріалу у вигляді проблемних ситуацій і залучення слухачів до спільного аналізу та пошуку рішень); ігрової діяльності (для активізації слухачів доцільно використовувати ігрову діяльність за допомогою ігрових процедур: розігрування ролей, мозкової атаки, бліц-гри тощо. Застосування їх на початку лекції сприяє зняттю емоційної напруги, створенню творчої атмосфери та формуванню пізнавальної мотивації); діалогічного спілкування (активізація лекції передбачає використання певних методичних

прийомів підключення слухачів до діалогічного спілкування, яке відбувається у вигляді зовнішнього та внутрішнього діалогу); спільної колективної діяльності (проведення невеликих дискусій в процесі лекції під час аналізу та вирішення проблемних ситуацій дозволяє створити активну, творчу та емоційно позитивну атмосферу); двоплановості (двоплановість полягає в упровадженні в лекцію ігрових елементів: перший – умовний, ігровий; другий – реальний, спрямований на формування та розвиток здібностей і навичок за спеціальністю).

У науково-методичній літературі виділяють такі види лекцій, спрямованих на розкриття творчого потенціалу та розвиток креативних здібностей студентів: міні-лекція, багатоцільова, проблемна, лекція-брейнстормінг, лекція із заздалегідь запланованими помилками, лекція-конференція, лекція-прес-конференція, лекція-брифінг, лекція-круглий стіл, лекція-бесіда, лекція-диспут, кіно (відео) лекція, лекція-візуалізація, лекція-екскурсія, лекція із застосуванням техніки зворотного зв'язку (інтерактивна лекція), бінарна лекція.

На основі оцінок незалежних компетентних експертів та власного викладацького досвіду ми визначили теми лекцій та види їхнього проведення залежно від доцільності застосування того чи того методу навчання в контексті полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів (див. табл. 4.4.2).

Таблиця 4.4.2.

Види лекційних занять у контексті полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів

№ з/п	Метод навчання	Вид лекції	Навчальна дисципліна	Тема
1	2	3	4	5
1.	Ділова гра	Традиційна	Вступ до спеціальності	Професійна діяльність соціального педагога
2.	Диспут	Проблемна	Людина в сучасному соціумі	Розвиток українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5
		Проблемна	Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві	Полікультурність сучасної України
3.	Дискусія	Проблемна	Історія України	Заселення території українського Північного Приазов'я іноземними колоністами
		Проблемна	Історія української культури	Глобалізаційні процеси та їхній вплив на культуру
		Проблемна	Філософія	Особливості формування картини світу
		Лекція-провокація	Соціально-педагогічна робота в закладах освіти	Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в загальноосвітній школі
		Проблемна	Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві	Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів
4.	Ілюстрація	Традиційна	Історія української культури	Етнокультурні традиції національних спільнот українського Північного Приазов'я

1	2	3	4	5
		Інтерактивна із застосуванням комп'ютерних технологій	Рекламно-інформаційні технології	Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення
		Бінарна	Соціально-педагогічна робота в закладах освіти	Зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи
		Традиційна	Спеціалізовані служби в соціальній сфері	Специфіка полікультурної роботи в соціальних службах
		Бінарна	Етнопедагогіка	Етнічна специфіка формування сімейних стосунків
		Інтерактивна із застосуванням комп'ютерних технологій	Соціально-педагогічне проектування	Розробка й реалізація соціального полікультурного проекту
5.	Крос-культурне моделювання	Багатоцільова лекція	Іноземна мова	Проектування міжнародних переговорів полікультурного спрямування
		Бінарна	Технології соціально-педагогічної роботи	Технології соціально-педагогічної роботи з іноетнічним населенням

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5
		Багатоцільова лекція	Соціально-педагогічна робота у сфері дозвілля	Соціально-педагогічна анімація: полікультурний аспект
		Лекція-круглий стіл	Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві	Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді
		Традиційна	Соціально-педагогічна робота в дошкільних навчальних закладах	Соціально-педагогічні особливості полікультурного виховання дітей дошкільного віку в ДНЗ
				Соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів в умовах ДНЗ

У контексті полікультурної освіти логіка проведення проблемної лекції така: 1) постановка проблеми, яку в процесі викладення матеріалу необхідно розв'язати; 2) мозкова атака; 3) селекція ідей. Будь-яка проблемна ситуація має певну структуру, основні елементи якої: постановка навчальної проблеми; виявлення в ній протиріччя й формулювання гіпотез; доведення правильності або хибності гіпотез; відповідь; розв'язання. Послідовна зміна структурних компонентів проблемної ситуації характеризує процес її створення та розв'язання під час занять. Мозкова атака передбачає генерацію ідей без критики, колективне розв'язання проблеми. На дошці записуються всі запропоновані ідеї. Після цього викладач разом із студентами обговорює критерії їх відбору. Ретельно опрацьовується кожна ідея, кожен варіант розв'язання проблеми, обґрунтовується прийняття чи відкидання ідей³⁸⁸.

³⁸⁸ Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / В. Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

Загалом проблемна лекція є формою спільної діяльності науково-педагогічного працівника і студентів, які об'єднали свої зусилля на досягнення цілей загального та професійного розвитку особистості спеціаліста. Наприклад, під час проведення лекції «Розвиток українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації» (навчальна дисципліна «Людина в сучасному соціумі») створюється проблемна ситуація: вплив глобалізаційних процесів на розвиток полікультурного українського суспільства. Проблема можна конкретизувати низкою запитань: Який вплив (позитивний чи негативний) здійснює глобалізація на розвиток українського суспільства? Як це відображається на його полікультурності? Чи забезпечує міжнародне та державне законодавство права представників різних гетерогенних груп (етнічних, мовних, релігійних, соціальних тощо) в Україні? Як на різних рівнях (державному, регіональному, місцевому) розв'язуються проблеми полікультурного суспільства? Чи не шкодить титульній нації наявність в Україні інших національних спільнот? та інші.

На нашу думку, за допомогою проблемної лекції забезпечується досягнення трьох основних дидактичних цілей: засвоєння студентами теоретичних знань; розвиток теоретичного мислення; формування пізнавального інтересу до змісту навчальної дисципліни та професійної мотивації майбутнього спеціаліста.

Для розвитку в майбутніх соціальних педагогів уміння оперативно аналізувати професійні ситуації, виступати в ролі експертів, опонентів, рецензентів, виокремлювати недостовірну або неточну інформацію доцільно проводити лекції-провокації (із заздалегідь запланованими помилками), структура й методика проведення яких така: після оголошення теми викладач повідомляє, що в лекції буде кілька методичних помилок. Попередньо викладач занотовує перелік цих помилок і в кінці заняття озвучує їх. Наприкінці заняття студенти повинні вказати на ці помилки, порівняти з переліком викладача, а далі разом з ним чи самостійно знайти правильні рішення.

У запропонованій лекції це можуть бути такі помилки: 1) розкриваючи методику виховання культури міжнаціонального спілкування учнівської молоді, можна зазначити, що на третьому, діяльнісному, етапі роботи корекційного спрямування соціальний педагог повинен ініціювати покарання та засудження на рівні школи

дій учнів, які постійно конфліктують з учнями – представниками інших національностей; винести це питання на обговорення педагогічної ради за присутності цих учнів тощо; 2) ознайомлюючи учнів з проблемою міжнаціонального спілкування, необхідно робити наголос на титульну націю (наводити приклади етнокультурних традицій, поведінкових та мовленнєвих стереотипів тощо).

Під час лекції створюються умови, за яких студенти змушені активно працювати: треба не просто запам'ятати інформацію, а проаналізувати та оцінити її. Важливим є й особистісний момент: цікаво знайти у викладача помилку і водночас перевірити себе: чи можу я це зробити? Так виникає своєрідний азарт, який активізує пізнавальну діяльність студентів³⁸⁹.

Лекція із запланованими помилками виконує не тільки стимулювальну, а й функцію контролю, оскільки дає викладачеві можливість оцінити якість засвоєння попереднього матеріалу й сформованість певних професійних здатностей, а студентам перевірити себе й продемонструвати знання предмета, вміння орієнтуватися в ньому. Якщо вони не знайшли всіх запланованих помилок або не запропонували правильних варіантів відповідей, це повинно слугувати тривожним сигналом для викладача, бо не досягнуто поставленої дидактичної мети. Тому таку лекцію доцільно проводити зі студентами з певним рівнем підготовки.

У бінарній лекції навчальний матеріал проблемного змісту можна подати студентам у живому діалогічному спілкуванні викладача й представника соціокультурного інституту, наприклад, працівника соціальної служби, соціального педагога школи тощо, моделюючи реальні професійні ситуації соціально-педагогічної роботи з мігрантами, біженцями, представниками національних спільнот.

Тож у професійному діалозі викладача, соціального працівника та аудиторії ставиться проблема й аналізується проблемна ситуація, висуваються та заперечуються гіпотези, розв'язуються протиріччя й знаходяться рішення. Конфліктність у лекції виявляється в незвичайності як самої форми, так і структури

³⁸⁹ Караван Ю. В. Нетрадиційні форми лекцій у вищій школі [Електронний ресурс]. / Караван Ю. В., Саницька А. О., Ташак М. С. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/15/karavan.php>

подання матеріалу, який будується на зіткненні протилежних точок зору, на поєднанні теорії й практики.

Погоджуємося з Ю. Караван, А. Саницькою, М. Ташак³⁹⁰, що бінарна лекція є ефективною формою навчання, близькою до інтелектуальної гри. Висока активність доповідачів викликає відповідну розумову й поведінкову реакцію студентів. Останні дістають уявлення про способи ведення діалогу, а також беруть безпосередню участь у ньому. Усе це забезпечує досягнення мети навчання й виховання, формує в студентів пізнавальні мотиви, активізує їхню розумову діяльність.

В основу лекції може бути покладено принцип взаємодоповнення інформації партнера (міркування вголос) або принцип контрасту, де виявляється плюралізм думок, ведеться дискусія. Викладач і соціальний працівник або залишаються на своїх позиціях, або приходять до єдиної точки зору. Форма лекції дає можливість студентам дістати правильне уявлення про те, як вести дискусію, виокремлювати значущу інформацію.

Бінарна лекція передбачає вищий рівень активності студентів у сприйманні, мисленні й діях; робить проблемним не тільки зміст, а й форму викладу, що активізує мислення студентів; дає можливість передати більший обсяг інформації за рахунок переконструювання матеріалу та підтримки високого рівня уваги й інтересу студентів; забезпечує більший педагогічний ефект у тому разі, коли тема принципова для певного предмета; виробляє альтернативність мислення, повагу до іншої точки зору; підвищує культуру ведення дискусії за рахунок демонстрації подібних рис викладача й участі в ній самих студентів.

При цьому необхідно прагнути, щоб діалог доповідачів демонстрував культуру спільного пошуку розв'язку проблемної ситуації, яка розігрується, із залученням до спілкування студентів, котрі задають питання, висловлюють свою позицію, формують своє ставлення до обговорюваного матеріалу, показують свій емоційний відгук на те, що відбувається.

Під час бінарної лекції студенти використовують наявні знання, необхідні для розуміння навчальної проблеми та участі в

³⁹⁰ Караван Ю. В. Нетрадиційні форми лекцій у вищій школі [Електронний ресурс]. / Караван Ю. В., Саницька А. О., Ташак М. С. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/15/karavan.php>

спільній роботі; створюється проблемна ситуація або декілька таких ситуацій, висувуються гіпотези щодо їхнього розв'язку, розгортається система доведень або спростувань, обґрунтовується кінцевий варіант спільного розв'язку. Тож бінарна лекція спонукає студентів до активного творчого процесу³⁹¹.

Деякі лекційні заняття, наприклад, «Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення» (навчальна дисципліна «Рекламно-інформаційні технології») доцільно проводити як інтерактивні із застосуванням комп'ютерних технологій.

На думку М. Махінової³⁹², потужним інструментом пояснення взаємозв'язків у складних системах є анімація, де слова викладача синхронно супроводжуються на екрані рухом потоків інформації, переносом окремих компонентів, їхнім перетворенням. Складні схеми наводяться в розвитку з поступовим ускладненням ілюстрацій. Такий підхід дозволяє наблизити схему до фактичної реальності, що є суттєвим для кращого розуміння навчального матеріалу студентами.

Такий підхід дозволить більш наочно продемонструвати технологію розробки соціальної реклами полікультурного спрямування, як-от: реклама в Інтернеті (веб-сторінка, банер, електронна поштова розсилка, Інтернет-конференція, форум тощо), в мережах мобільного зв'язку (SMS-розсилки тощо). Застосування мультимедійних презентацій унаочнить засоби та інструменти соціальної реклами: різноманітна поліграфічна продукція (буклети, листівки, плакати, навчальні матеріали, брошури, книжки), зовнішня реклама, тобто така, що розміщується на вулицях (бігборди, лайтбокси, вивіски, реклама на транспортних засобах, будівлях тощо), преса (газети, журнали, бюлетені тощо), реклама на радіо й телебаченні (ролики, ток-шоу та передачі на соціальну тематику) тощо.

Роботу, розпочату на лекціях, логічно продовжують практичні заняття (семінарські, лабораторні, практикуми). Головна мета семінарських занять – сприяння поглибленому засвоєнню

³⁹¹ Педагогіка вищої школи/ За ред. З. Н. Курлянд. – Київ : Знання, 2005. – 399 с.

³⁹² Махінова М. В. Інтерактивний підхід при читанні лекцій [Електронний ресурс]. / М. В. Махінова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Pedagogica/73210.doc.htm

студентами найбільш складних питань навчального курсу, спонукання їх до колективного творчого обговорення, оволодіння науковими методами аналізу явищ і проблем, активізування до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування навичок самоосвіти³⁹³.

У межах нашого дослідження мають місце окремі види семінарських занять, класифікацію яких запропонував А. Алексюк³⁹⁴: семінар, що передбачає усні відповіді студентів з подальшим їх обговоренням, семінар-дискусія (студенти, маючи програму, завчасно готуються до дискусії та розгортають її безпосередньо на занятті), семінар-конференція (студенти завчасно готують доповіді, виступають з ними, відповідають на запитання своїх колег), семінар-вирішення проблемних завдань (проводиться на основі створення проблемних ситуацій, виділення проблемних завдань і праці над їхнім розв'язанням), семінар-прес-конференція (кілька студентів готують повідомлення з основних питань, а всі учасники включаються в їхнє обговорення), семінар-мозковий штурм (студенти завчасно ознайомлюються з важливими проблемними завданнями, які потребують вирішення; під час семінару вносять конкретні пропозиції щодо розв'язання проблеми). Доцільність організації того чи того семінарського заняття в межах полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів представлено в таблиці 4.4.3.

Таблиця 4.4.3.

Види семінарських занять у контексті полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів

№ з/п	Метод навчання	Вид семінарського заняття	Навчальна дисципліна	Тема
1	2	3	4	5
1.	Ділова гра	Семінар-ділова гра	Вступ до спеціальності	Професійна діяльність соціального педагога

³⁹³ Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2007. – С. 135.

³⁹⁴ Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи України : Історія. Теорія. / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – С. 472-473.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5
2.	Диспут	Семінар-вирішення проблемних завдань	Людина в сучасному соціумі	Розвиток українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації
			Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві	Полікультурність сучасної України
3.	Дискусія	Семінар-дискусія	Історія України	Заселення території українського Північного Приазов'я іноземними колоністами
			Історія української культури	Глобалізаційні процеси та їхній вплив на культуру
			Філософія	Особливості формування картини світу
			Соціально-педагогічна робота в закладах освіти	Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в загальноосвітній школі
			Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві	Виховання етнічної толерантності та культури міжнародного спілкування учнів
4.	Ілюстрація	Семінар-вирішення проблемних завдань	Історія української культури	Етнокультурні традиції національних спільнот українського Північного Приазов'я

1	2	3	4	5
			Рекламно-інформаційні технології	Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення
			Соціально-педагогічна робота в закладах освіти	Зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи
			Спеціалізовані служби в соціальній сфері	Специфіка полікультурної роботи в соціальних службах
			Етнопедагогіка	Етнічна специфіка формування сімейних стосунків
			Соціально-педагогічне проектування	Розробка й реалізація соціального полікультурного проекту
5.	Крос-культурне моделювання	Семінар-вирішення проблемних завдань	Іноземна мова	Проектування міжнародних переговорів полікультурного спрямування
			Технології соціально-педагогічної роботи	Технології соціально-педагогічної роботи з іноетнічним населенням

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5
			Соціально-педагогічна робота у сфері дозвілля	Соціально-педагогічна анімація: полікультурний аспект
			Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві	Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді
			Соціально-педагогічна робота в дошкільних навчальних закладах	Соціально-педагогічні особливості полікультурного виховання дітей дошкільного віку в ДНЗ
				Соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів в умовах ДНЗ

Основним методом формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів є професійна полікультурно зорієнтована ситуація. На семінарських заняттях застосовуються такі ситуації 3 рівнів складності залежно від рівня підготовки студентів (певний обсяг професійних знань, умінь, навичок).

Наприклад, професійні полікультурно зорієнтовані ситуації 2 рівня складності використовуються на семінарському занятті «Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в загальноосвітній школі» (навчальна дисципліна «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти»). Мета заняття – формувати полікультурну компетентність майбутніх соціальних педагогів шляхом актуалізації знань про основні напрямки, функції (діагностична, прогностична, консультативна, правозахисна, організаторська, координаційно-посередницька), зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі навчального

закладу; особливості соціально-педагогічної роботи з полікультурного виховання дітей дошкільного та шкільного віку, завдання – формування вмінь: унаслідок оволодіння основними методами соціальної діагностики в процесі спостережень та опитування, вивчення продуктів діяльності вміти визначати рівень поінформованості дітей про полікультурність, вивчати їхню здатність до конструктивного діалогу з представниками інших культур; обґрунтовувати, аналізувати мету і принципи, планувати завдання та добирати зміст полікультурного виховання дітей в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладах у контексті соціально-педагогічної роботи; виходячи з мети та завдань полікультурного виховання дітей та молоді, шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів; моделювати полікультурний освітній простір у різних типах освітніх закладів на засадах особистісно орієнтованої, дитиноцентричної, комунікативно-діяльнісної парадигм освіти; для надання соціально-педагогічної допомоги проблемним категоріям дітей та молоді – представникам іноетнічного населення – шляхом засвоєння теоретичного матеріалу про полікультурність, особливості соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями (мігранти, біженці, окремі національні спільноти тощо), застосовувати техніки консультативної та соціально-корекційної роботи соціального педагога з цими категоріями дітей та молоді; через опрацювання соціально-педагогічної літератури та матеріалів у галузі етнопедагогіки, етнокультури, крос-культурної психології вміти поповнювати свої знання про сучасний стан і тенденції соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві, нові технології, засоби, методи, форми навчання, виховання та розвитку дітей і молоді в умовах полікультурності; оцінювати власну діяльність, особистісні властивості та якості як майбутнього фахівця, покликаного працювати в багатонаціональному соціумі.

Наведемо приклади ситуацій 2 рівня складності: «Ви – соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу. У суботу діти влаштовують суботник із благоустрою території школи. Два єврейські юнаки відмовляються працювати в суботу, посилаючись на заборону Тори. Усі інші школярі обурені такою поведінкою. Класний керівник звернувся до соціального педагога для врегулювання конфлікту»; «Ви – соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу. Директор школи доручив

Вам організувати фестиваль національних культур. Які Ваші дії?» тощо.

На становлення полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів також суттєво впливає розвиток їхньої самостійної роботи. Тому в ході дослідження ми внесли зміни до взаємодії «викладач-студент» у процесі самостійної роботи, оскільки роль викладача полягає в управлінні самостійною роботою студента (підготовка завдань, доцільне консультування студентів, оцінювання результатів їхньої самостійної роботи), а студент стає суб'єктом навчання (в плані самовизначення, самоуправління, самоконтролю). Результатом самостійної роботи майбутніх соціальних педагогів при цьому є предметний результат (з боку викладачів) та особистісний результат (з боку студентів) у вигляді сформованості певних професійних здатностей, що уможлиблюють їхню діяльність у полікультурному суспільстві.

Обов'язковим компонентом професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в полікультурному суспільстві є проходження педагогічної практики. Основною метою педагогічної практики є оволодіння студентами сучасними методами, формами професійної діяльності; формування професійних умінь і навичок, необхідних для самостійного вирішення соціально-педагогічних завдань в умовах сучасного соціуму.

Так, студенти напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» проходять такі види практики: професійно-орієнтована (безвідривна) – 2-5 семестри, соціально-виховна (літня) – 6 семестр, соціально-педагогічна – 7 семестр. Для формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів необхідно доповнити зміст цих практик завданнями полікультурного спрямування відповідно до рівня вже набутих знань та вмінь студентів.

Упродовж педагогічної практики (кожного з її видів) студенти ведуть щоденник педагогічних спостережень, у якому фіксують інформацію, щодо планування й комплексного методичного забезпечення різних форм організації освітнього процесу, зокрема полікультурно зорієнтованих, передбачених програмою практики; певним досвідом викладання дисциплін соціально-педагогічної спрямованості, цілеспрямованого впровадження в освітній процес сучасних методик, використання різних форм проміжного контролю й обліку навчальних досягнень дітей та підлітків, необхідну для

виконання завдань практики, висвітлюють хід їх виконання (згідно з індивідуальним планом проходження практики), зокрема й роботу зі складання соціально-педагогічного паспорта закладу, особистісного обстеження та складання соціального паспорта вихованців навчальних закладів та клієнтів спеціалізованих служб, розробка програми соціально-педагогічної допомоги дитині чи надання соціально-педагогічних послуг клієнтам – представникам різних гетерогенних груп, проведення соціально-педагогічних заходів.

Важливою ланкою в організації полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів є співпраця з соціокультурними інститутами регіону, зміст якої представлено в таблиці 4.4.4.

Таблиця 4.4.4.

Зміст співпраці з соціокультурними інститутами регіону

Види діяльності	Зміст співпраці
навчальна	- залучення представників соціальних служб, національних спільнот міста (регіону) до проведення навчальних занять професійно-полікультурного спрямування; - розв'язання полікультурних проблем клієнтів ЦСССДМ, навчальних закладів, територіальної громади тощо в межах соціально-педагогічних практик;
виховна	- залучення майбутніх соціальних педагогів до організації й проведення соціально-педагогічних заходів (акцій, квестів, флешмобів, марафонів тощо) полікультурного спрямування в полікультурній громаді;
наукова	- формування запиту на проведення досліджень тієї чи тієї соціально-педагогічної проблеми в багатокультурному суспільстві; - створення умов для здійснення експериментального дослідження соціально-педагогічних проблем полікультурного спрямування.

Отже, організація полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у педагогічному університеті здійснюється відповідно до законодавчих, нормативних документів України та логіки й послідовності викладання дисциплін кожного циклу навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» згідно з етапами розробленої нами моделі (підготовчий (1 курс), основний (2-

3 курс), завершальний (4 курс)) із залученням студентів до активної самостійної позааудиторної діяльності полікультурного спрямування. Процес навчання й виховання у вищій школі реалізують у межах цілісної системи організаційних методів і форм, сукупність яких створює єдиний дидактичний комплекс, функціонування котрого підпорядковане об'єктивним психолого-педагогічним закономірностям навчального процесу.

4.5. Перевірка ефективності моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу

Метою контрольного етапу експерименту було перевірити ефективність розробленої моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів. Аналіз результатів проводився за тими самими критеріями й показниками і з використанням того самого діагностичного інструментарію, що й під час констатувального етапу експерименту.

Достовірність даних на констатувальному та контрольному етапах експерименту перевірялася за допомогою статистичних методів (регресійний, кластерний та факторний аналізи).

Для загального аналізу полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів як підсистеми педагогічної системи у вищій школі ми застосовували регресійний аналіз, який призначений для пошуку моделі залежності однієї величини від інших, виражених за функцією лінійної регресії.

Регресійний аналіз використовується в тому випадку, якщо відношення між змінними можуть бути виражені кількісно у вигляді деякої комбінації цих змінних. Отримане рівняння використовується для передбачення значення, що може приймати цільова (залежна) змінна, яка обчислюється на заданому наборі значень вихідних (незалежних) змінних. Метою регресійного аналізу є визначення ступеня детермінованості варіації критеріальної (залежної) змінної предикторами (незалежними змінними); прогнозування значення залежної змінної за допомогою незалежної; визначення внеску окремих незалежних змінних у варіацію залежної³⁹⁵.

³⁹⁵ Герасименко С. С. Статистика. [Електронний ресурс] / Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. – Режим доступу : <http://lection.com.ua/statistics/stat/regresiyinyi-analiz-statistika>

За результатами регресійного аналізу встановлено, що на контрольному етапі експерименту, порівняно з констатувальним, відбулися суттєві зміни за кожним критерієм. Це свідчить про те, що на рівень сформованості кожного компонента та полікультурної компетентності загалом вплинула цілеспрямована робота в межах реалізації авторської моделі. Крім того, дані незалежної експертної оцінки на констатувальному та контрольному етапах експерименту засвідчили розбіжності в 0,3, що вказує на об'єктивність результатів, одержаних під час експерименту. На це вказує також високий коефіцієнт кореляції, який у всіх випадках близький до 1.

Порівняльний аналіз часткових коефіцієнтів кореляції на констатувальному та контрольному етапах експерименту в усіх групах дозволив констатувати, що всі розроблені нами критерії полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів є самодостатніми й важливими для визначення рівня її сформованості, але для оцінки професійної полікультурно зорієнтованої діяльності майбутніх соціальних педагогів найвагомішими є особистісний, когнітивний та діяльнісно-поведінковий.

Отже, за результатами регресійного аналізу ми можемо зробити такі висновки:

1) розроблені критерії й показники полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів дають повну й об'єктивну її оцінку й обрані правильно для визначення рівня її сформованості;

2) полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів як підсистема педагогічної системи у вищій школі добре й наочно описується лінійною регресійною моделлю, що свідчить про правильно сконструйовану й реалізовану авторську модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вишу;

3) вибірка студентів є репрезентативною;

4) коефіцієнт кореляції та незалежна експертна оцінка вказують на об'єктивність результатів, одержаних під час експерименту;

5) порівняльний аналіз часткових коефіцієнтів кореляції дозволив констатувати, що всі критерії полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів є самодостатніми й важливими, але для оцінки професійної полікультурно зорієнтованої

діяльності майбутніх соціальних педагогів найвагомішими є особистісний, когнітивний та діяльнісно-поведінковий.

Ми можемо виходити з того, що групам властиве створення певних характерних підгруп. Визначення такої кластерної структури груп, які брали участь у експерименті, відбувалося за допомогою кластерного аналізу. Він є одним із основних математичних методів багатовимірної аналізу кількісних даних. Сенс його полягає в послідовному об'єднанні (розбитті) об'єктів (множини об'єктів) на основі їхньої подібності (близькості) у так звані кластери – множини об'єктів, однорідні класи (підгрупи), близькі між собою за деякою мірою схожості (відстань від центру) з використанням координат векторів опису³⁹⁶. Перевагою кластерного аналізу є те, що він виконує розбиття не за одним параметром, а за добіркою ознак. Окрім того, кластерний аналіз не накладає жодних обмежень на вид об'єктів.

За обраними параметрами, якісними та кількісними оцінками після проведення констатувального та контрольного етапів експерименту ми угрупували реципієнтів за чотирма рівнями: унікальний, оптимальний, стандартний та примітивний. Використання методу кластеризації виконувалося в системі STATISTICA. Процедура розбиття на класи здійснювалася методом *k-середніх* (*k-means clustering*) на основі «евклідової відстані».

Після констатувального та контрольного експериментів усі групи було поділено на 2 та 3 кластери. Ми встановили «відстані» між кластерами за рівнем сформованості показників, що уможливило встановлення певних закономірностей відносно виокремлених кластерів.

Аналіз узагальнених результатів автоматичного поділу на кластери всіх груп дав змогу зробити такі висновки:

1) типовим у всіх випадках є досить велика розбіжність показників «евклідової відстані» за комунікативним критерієм, що доводить достовірність фактичних діагностичних даних щодо сформованості в респондентів комунікативного компонента (вільне володіння іноземною мовою та застосування її для розв'язання професійно зорієнтованих ситуацій). Як показують дані констатувального та контрольного етапів експерименту, у всіх

³⁹⁶ Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2009. – С. 336-337.

групах найнижчі показники було виявлено саме за комунікативним критерієм;

2) констатувальні дані щодо якісного аналізу груп респондентів, що потрапили в кластери 1 і 2 (перша кластеризація), дали змогу встановити, що всі студенти кластеру 1 віднесені до оптимального або стандартного рівнів сформованості полікультурної компетентності, але в них відсутній або наявний початковий рівень сформованості одного з компонентів полікультурної компетентності (переважно комунікативного). До кластеру 2 ввійшли студенти, віднесені до початкового або стандартного рівнів сформованості полікультурної компетентності, але в них наявний початковий рівень сформованості 2-3 компонентів полікультурної компетентності (два з яких – обов'язково діяльнісно-поведінковий та комунікативний). Після другої кластеризації всі респонденти поділені на 3 кластери за цим принципом.

Подібна тенденція простежувалася й на контрольному етапі експерименту. Відмінність полягала в тому, що в результаті першої й другої кластеризації «евклідова відстань» за діяльнісно-поведінковим критерієм значно зменшилася. Це свідчить про те, що переважна більшість студентів напряду підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» в процесі реалізації моделі полікультурної освіти значно покращила результати щодо розвитку здатностей до виконання професійних завдань при взаємодії з представниками різних етнічних груп. Однак залишилася значна частка студентів, які на початковому рівні володіють іноземною мовою. Тому під час полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів особливу увагу необхідно звернути на навчання іноземної мови, відповідно дібрати та розробити професійно зорієнтовані ситуації, спрямовані на застосування іноземної мови в соціально-педагогічній діяльності в полікультурному суспільстві.

Для перевірки ефективності експериментальної моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів застосовували факторний аналіз (аналіз впливу окремих факторів (причин) на результативний показник за допомогою детермінованих чи стохастичних прийомів дослідження)³⁹⁷. Основними завданнями його є: відбір факторів, що визначають досліджувані результативні показники; класифікація та систематизація факторів для

³⁹⁷ Факторний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

забезпечення комплексного й системного підходів до дослідження їхнього впливу на результати діяльності; визначення форми залежності між факторами й результативним показником; моделювання взаємозв'язків між результативним і факторними показниками; розрахунок впливу факторів і оцінка ролі кожного з них у зміні величини результативного показника.

Таблиці даних щодо респондентів дали можливість побудувати фіктивні змінні величини (критерії).

Створено лінійну комбінацію $y = a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_6x_6$, де a_i – коефіцієнт, x_i – критичне значення.

Так, перший штучний фактор ввібрав майже 60 % інформації про явище, що свідчить про повноту й обґрунтованість системи критеріїв полікультурної компетентності, які відображають різнобічність діяльності соціального педагога в полікультурному суспільстві. Це підтверджують і властиві числа, притаманні цій матриці інформації, котрі показують, яку долю дисперсії вбирає кожне властиве число.

Згідно з правилом лівого кута, в експериментальних і контрольних групах інформація за показниками (критеріями) концентрується на 1 факторі.

У порівнянні з констатувальним, на контрольному етапі експерименту явище стає не таким розсіяним, а компактнішим, що свідчить, з точки зору статистики, про достовірність і правильність заходів, спрямованих на формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів у межах реалізації експериментальної моделі.

Отже, за результатами факторного аналізу ми можемо зробити такі висновки:

1) критерії й показники визначення полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів є повними й самодостатніми, що розкривають різнобічність соціально-педагогічної діяльності в полікультурному суспільстві;

2) з точки зору статистики, модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів як модель підсистеми загальної педагогічної системи у вищій є правильною, об'єктивною, доцільною, й реалізація її у вищому навчальному закладі дає суттєві позитивні результати щодо формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Перевіримо гіпотезу про рівність дисперсій при рівневій значущості 0,05. Спостережені значення статистики Фішера наведено в таблицях 4.5.1 та 4.5.2.

Таблиця 4.5.1

Перевірка гіпотези про рівність дисперсій

Об'єкт спостережень	Спостережень	Середнє конст.	Середнє квад. конст.	Середнє контр.	Середнє квад. контр.
Об'єкт спостережень 1	98	4,5306	1,28596	6,2143	1,18626
Об'єкт спостережень 2	104	4,6538	1,54398	6,5769	1,19621
Об'єкт спостережень 3	113	4,6106	1,72396	6,3451	1,39367
Об'єкт спостережень 4	96	4,3646	1,60342	6,5104	1,41417
Об'єкт спостережень 5	118	4,4831	1,70336	6,5254	1,44832
Об'єкт спостережень 6	115	4,6174	1,58713	6,4261	1,53931

Таблиця 4.5.2.

Перевірка гіпотези про рівність середніх показників рівнів сформованості полікультурної компетентності

Об'єкт спостережень	Спостережень	Статистика Фішера спост.	Статистика Фішера крит.	Статистика Z спост.	Статистика Z крит.
Об'єкт спостережень 1	98	1,175	1,25	9,527	1,64
Об'єкт спостережень 2	104	1,666	1,25	10,041	1,64
Об'єкт спостережень 3	113	1,530	1,25	8,317	1,64
Об'єкт спостережень 4	96	1,286	1,25	9,834	1,64
Об'єкт спостережень 5	118	1,383	1,25	9,922	1,64
Об'єкт спостережень 6	115	1,063	1,25	8,773	1,64

Оскільки кількість спостережень значна, тоді виберемо ближнє критичне значення статистики Фішера, рівне 1,25. Отже, постулюючи довільний розподіл вибірок при достатньо великій кількості спостережень та без обмежень на дисперсії, виберемо критерій перевірки гіпотези про рівність вибірових середніх ³⁹⁸:

$$Z_{\text{ном}} = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{D_6(X)}{n} + \frac{D_6(Y)}{m}}}$$

Нехай нульова гіпотеза $H_0 : M(X) = M(Y)$, конкуруюча гіпотеза $H_1 : M(X) > M(Y)$.

Виберемо рівень значущості рівним 0,05. Знайдемо критичну точку за формулою:

$$\Phi(z_{\text{кр}}) = \frac{1 - 2 * 0,05}{2} = 0,45.$$

У такому разі табличне значення рівне 1,64. Для всіх груп гіпотезу про рівність середніх показників рівнів сформованості полікультурної компетентності потрібно відхилити. Отже, показники контрольного зрізу значно перевищують показники констатувального зрізу і не можуть бути випадковими. Таким чином, побудована модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів та запроваджені заходи щодо її реалізації призводять до цілеспрямованих змін рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка».

Висновки до четвертого розділу

Організаційне та навчально-методичне забезпечення підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» здійснюється відповідно до Закону України «Про вищу освіту», «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», «Положення про європейську кредитно-трансферну систему організації навчального процесу в університеті», галузевих стандартів

³⁹⁸ Гмурман В. С. Теория вероятностей и математическая статистика / В. С. Гмурман – М. : Высшая школа, 1972. – С. 309.

(освітньо-професійних програм, освітньо-кваліфікаційних характеристик та навчальних планів і програм), затверджених у встановленому порядку.

1. На основі вивчення наукової літератури та досвіду українських вишів щодо підготовки соціальних педагогів до роботи в багатокультурному суспільстві встановлено, що її зміст і методика лежать в основі полікультурної освіти, в моделі якої чітко представлені основні компоненти навчально-виховного процесу: цільовий, суб'єкт-суб'єктний, змістовий, організаційний, технологічний та результативний. Усі компоненти взаємопов'язані й утворюють певну педагогічну систему, в якій реалізація загальної мети (цільовий компонент) через виконання суб'єктами цього процесу (суб'єкт-суб'єктний компонент) завдань, визначених у змістовому компоненті, на кожному етапі навчально-виховної роботи (організаційний компонент) з дотриманням принципів та застосуванням доцільних форм, методів і прийомів (технологічний компонент), дозволить отримати кінцевий результат (результативний компонент) – сформованість полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога. Ефективність функціонування моделі визначається критеріями та рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

2. Аналіз навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» та навчальних програм дисциплін кожного циклу свідчить про те, що в межах фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів наголошується на розвитку загального кругозору фахівців щодо глобалізаційних процесів та етнонаціональної політики України в плані дотримання прав і свобод представників різних національностей, віросповідання, соціального стану тощо. Вказано на необхідність підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери до роботи в полікультурному суспільстві, проте не розкриті особливості їхньої діяльності в такому суспільстві й методика спеціальної полікультурної підготовки в умовах вишу.

3. На основі застосування трансдисциплінарного підходу визначено ресурси дисциплін навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр для спеціальної підготовки фахівців

до професійної діяльності в полікультурному суспільстві, а також проблеми полікультурності й сутність соціально-педагогічної діяльності в багатокультурному суспільстві з позиції різних наук, що лягло в основу змісту полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів. В інтегрованому вигляді відповідний матеріал подано в спеціально розробленому спецкурсі «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві».

4. Визначено особливості організації полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вишу. Констатовано, що організація цієї освіти здійснюється відповідно до законодавчих, нормативних документів України та логіки й послідовності викладання дисциплін кожного циклу навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» згідно з етапами авторської моделі (підготовчого, основного, завершального) із залученням студентів до активної самостійної позааудиторної діяльності полікультурного спрямування.

З'ясовано, що на I етапі, підготовчому (1 курс), відбувається «введення» студентів у спеціальність «Соціальна педагогіка», формується мотивація до здійснення професійної діяльності в полікультурному суспільстві через вивчення нормативних дисциплін навчального плану (лекційні, семінарські заняття, самостійна робота студентів), проходження професійно-орієнтованої (безвідривної практики) та участі студентів у позааудиторній виховній діяльності.

На II етапі – основному (2-3 курс), спрямованому на формування в майбутніх соціальних педагогів здатностей здійснювати професійну діяльність у полікультурному суспільстві, здійснюється ознайомлення майбутніх соціальних педагогів з різними гетерогенними групами та специфікою професійної діяльності з ними через вивчення дисциплін навчального плану, спецкурсу «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві»; розвиток у студентів самооцінки теоретичної підготовки, практичної й науково-пошукової полікультурної діяльності; здійснення педагогічної підтримки самостійного оволодіння інформацією в галузі полікультурності.

На III, завершальному етапі (4 курс), створюються умови для перетворення полікультурності в галузь наукового пошуку майбутніх соціальних педагогів через здійснення дослідницької

діяльності та виконання кваліфікаційних робіт; формування досвіду соціально-педагогічної діяльності полікультурного спрямування через вивчення дисциплін навчального плану, проходження соціально-виховної та соціально-педагогічної практики; включення в позанавчальну діяльність полікультурного спрямування, спільну соціально-корисну роботу з представниками гетерогенних груп тощо.

Установлено, що процес навчання й виховання у вищій школі реалізують у межах цілісної системи організаційних методів і форм, сукупність яких створює єдиний дидактичний комплекс, функціонування якого підпорядковане об'єктивним психолого-педагогічним закономірностям навчального процесу.

5. Перевірено достовірність даних на констатувальному та контрольному етапах експерименту за допомогою статистичних методів (регресійний аналіз, кластерний аналіз та факторний аналіз).

З'ясовано, що розроблені критерії й показники полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів дають повну й об'єктивну її оцінку й обрані правильно для визначення рівня її сформованості; полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів як підсистема педагогічної системи у вищій школі добре й наочно описується регресійною моделлю, що свідчить про правильно сконструйовану й реалізовану авторську модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вишу; вибірка студентів є репрезентативною; коефіцієнт кореляції та незалежна експертна оцінка вказують на об'єктивність результатів, одержаних під час експерименту; порівняльний аналіз часткового коефіцієнту кореляції дозволив констатувати, що всі критерії полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів є самодостатніми й важливими, але для оцінки професійної полікультурно зорієнтованої діяльності майбутніх соціальних педагогів найвагомішими є особистісний, когнітивний та діяльнісно-поведінковий.

Дані статистики Фішера підтвердили, що показники контрольного зрізу значно перевищують показники констатувального зрізу.

Матеріали цього розділу опубліковані в таких працях: [107; 124; 125; 126; 128; 130; 131; 132; 137; 140; 141; 145; 146; 147; 151; 503].

ПІСЛЯМОВА

На основі аналізу наукової літератури встановлено, що нині поняття полікультурності в Україні та за кордоном набуває статусу міждисциплінарного теоретичного концепту, який залучено до наукового пошуку, що ведеться у сфері філософських, соціальних, психолінгвістичних, мовознавчих, психолого-педагогічних та інших напрямів. Сьогодні полікультурність досліджується у зв'язку з розв'язанням проблеми національної ідентичності особистості, виховання етнічної толерантності, культури міжнаціонального спілкування, попередження міжетнічних конфліктів, подолання негативних етнічних стереотипів, попередження етнокультурної маргіальності тощо. Встановлено пріоритет проблеми професійної підготовки майбутніх педагогів, зокрема соціальних, до роботи в багатокультурному суспільстві.

Міждисциплінарний статус проблеми полікультурної освіти визначає наявність різнорівневої методології її вивчення. Згідно з логікою наукового пізнання на рівні загальнофілософської методології концептуальному осмисленню проблеми професійної підготовки фахівців в умовах конкретного соціального замовлення і з урахуванням соціокультурних передумов допомагають культурологічний, аксіологічний підходи. Загальнонауковий (конкретно-методологічний) рівень детермінує специфіку полікультурної освіти майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі, тому концептуально її осмислити допомагають акультураційний, діалоговий (діалогічний), соціально-психологічний, феноменологічний, контекстуальний підходи. На рівні конкретно-наукової методології теоретично обґрунтована та розроблена модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, яка відображає один із аспектів функціонування педагогічної системи вишу – полікультурну освіту. Функціональність моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів забезпечується такими підходами до кожного її компонента: цільовий – результативний компонент – компетентнісний підхід; суб'єкт-суб'єктний компонент – особистісно зорієнтований; змістовий, організаційний, технологічний компоненти – просторово-освітній, трансдисциплінарний, ситуативний підходи.

Зазначені підходи до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів реалізуються в площині певних принципів (гуманізму, толерантності, культуродоцільності, діалогу та взаємодії культур, домінування проблемних культурознавчих завдань, етнопсихологізації, етнопедагогізації, полілінгвізму, персоніфікації, системності, конгруентності), на яких ґрунтується навчально-виховний процес вищої школи.

На основі аналізу філософського, етнопсихологічного, педагогічного аспектів полікультурної освіти визначено особливості полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого педагогічного навчального закладу за кордоном та в Україні. Встановлено, що в переважній більшості держав специфіку педагогічної освіти визначає наявна соціокультурна ситуація, однак спільними залишаються принципи полікультурної професійної підготовки педагогів: урахування в системі професійної підготовки соціального запиту на відповідний рівень кваліфікації фахівців, зокрема в контексті наявної полікультурної ситуації; введення в систему професійної підготовки педагога (фрагментарно чи системно) вивчення етнокультурного досвіду регіону й держави загалом; формування в ході професійної підготовки полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Полікультурна компетентність майбутнього соціального педагога – це інтегративна якість особистості майбутнього фахівця, що формується в процесі полікультурної освіти у ВНЗ та включає систему відповідних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, психічних властивостей, досвіду дотримання соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя й професійної діяльності в сучасному багатокультурному суспільстві, й відображається в комплексі здатностей ефективно вирішувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії з представниками різних культур.

У структурі полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога є такі компоненти: *мотиваційно-ціннісний*, який включає наявність ціннісних орієнтацій у полікультурному просторі, мотивацію на взаємостосунки з представниками іноетнічного населення; *особистісний* (особистісні здатності, що виражаються певними психологічними якостями), *когнітивний компонент*, що містить знання та вміння, пов'язані з полікультурністю,

особливостями соціально-педагогічної роботи в поліетнічному суспільстві; *діяльнісно-поведінковий* як певна модель професійної взаємодії з представниками різних етнічних спільнот; *комунікативний* (здатність до іншомовної комунікації) та *рефлексивний*, що передбачає здатність до самоаналізу та самооцінки професійних дій у полікультурному просторі.

Відповідно до кожного структурного компонента полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога визначено критерії, показники й рівні її сформованості: мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий, комунікативний, рефлексивний.

Доведено, що повноцінність і всебічність вираження представлених вище критеріїв та показників будуть служити ключем до визначення рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога, а саме: унікального, стандартного, оптимального та початкового. Рівні полікультурної компетентності взаємозалежні, і тому можуть мати проміжні позиції. Кожен попередній рівень є пропедевтичним стосовно наступного, більш високого.

У результаті проведених діагностичних заходів виявлено вихідний рівень сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів. Установлено, що більшість студентів вважають Україну полікультурною державою, де мешкають представники багатьох національностей, яким необхідна соціально-педагогічна допомога з різних питань, тому необхідно здійснювати спеціальну підготовку соціально-педагогічних кадрів для такої роботи; мають досвід міжкультурної взаємодії, бажання знати більше про власну культуру та етнокультурні традиції представників іноетнічного населення. Однак є частка студентів, які мають упередження щодо представників окремих етносів, хоч і вважають себе толерантними відносно представників іншої національності та інших релігійних уподобань. Крім того, аналіз результатів вирішення професійних ситуацій дав підстави стверджувати, що майбутні соціальні педагоги не володіють методикою полікультурної роботи в умовах загальноосвітнього навчального закладу, що й підтвердили дані самооцінки.

Результати констатувального етапу експерименту підтвердили необхідність спеціального навчання майбутніх соціальних педагогів

до здійснення професійної діяльності в полікультурному суспільстві. Ці дані було враховано під час побудови авторської моделі.

У теоретично обґрунтованій та побудованій нами моделі полікультурної освіти студентів педагогічного університету напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» чітко представлені основні компоненти навчально-виховного процесу: цільовий, суб'єкт-суб'єктний, змістовий, організаційний, технологічний та результативний. Усі компоненти взаємопов'язані й утворюють певну педагогічну систему, в якій реалізація загальної мети (цільовий компонент) через виконання суб'єктами цього процесу (суб'єкт-суб'єктний компонент) завдань, визначених у змістовому компоненті, на кожному етапі навчально-виховної роботи (організаційний компонент) з дотриманням принципів та застосуванням доцільних форм, методів і прийомів (технологічний компонент), дозволить отримати кінцевий результат (результативний компонент) – сформованість полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога. Ефективність функціонування моделі визначається критеріями та рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Встановлено, що організація полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у педагогічному університеті здійснюється відповідно до законодавчих, нормативних документів України та логіки й послідовності викладання дисциплін кожного циклу навчального плану напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» згідно з етапами розробленої нами моделі (підготовчий (1 курс), основний (2-3 курс), завершальний (4 курс)), залучаючи студентів до активної самостійної позааудиторної діяльності полікультурного спрямування.

На I етапі, підготовчому (1 курс), формується мотивація до здійснення професійної діяльності в полікультурному суспільстві через вивчення нормативних дисциплін навчального плану (лекційні, семінарські заняття, самостійна робота студентів), проходження професійно-орієнтованої (безвідривної практики) та участі студентів у позааудиторній виховній діяльності.

На II етапі – основному (2-3 курс), здійснюється ознайомлення майбутніх соціальних педагогів з різними гетерогенними групами та специфікою професійної діяльності з ними через вивчення

дисциплін навчального плану, спецкурсу «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві»; розвиток у студентів самооцінки теоретичної підготовки, практичної й науково-пошукової полікультурної діяльності; здійснення педагогічної підтримки самостійного оволодіння інформацією в галузі полікультурності.

На III, завершальному етапі (4 курс), створюються умови для перетворення полікультурності в галузь наукового пошуку майбутніх соціальних педагогів через здійснення дослідницької діяльності та виконання кваліфікаційних робіт; формування досвіду соціально-педагогічної діяльності полікультурного спрямування через вивчення дисциплін навчального плану, проходження соціально-виховної та соціально-педагогічної практики; включення в позанавчальну діяльність полікультурного спрямування, спільну соціально-корисну роботу з представниками гетерогенних груп тощо.

Зміст полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, визначений на основі трансдисциплінарного підходу, полягає у синтезі полікультурних ресурсів дисциплін навчального плану напряму підготовки 06.010106 «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр і містить знання щодо проблем полікультурності й сутності соціально-педагогічної діяльності в багатокультурному суспільстві з позиції різних наук. В інтегрованому вигляді відповідний матеріал подано в спеціально розробленому авторському спецкурсі «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві» та відповідному навчальному посібнику.

Установлено, що процес навчання й виховання у вищій школі реалізують у межах цілісної системи організаційних форм і методів. Кожна форма розв'язує своє спеціальне завдання, але сукупність форм і методів навчання створює єдиний дидактичний комплекс, функціонування якого підпорядковано об'єктивним психолого-педагогічним закономірностям навчального процесу.

Експериментально перевірено ефективність авторської моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у різних поліетнічних регіонах України за допомогою статистичних методів (регресійний аналіз, кластерний аналіз та факторний аналіз).

З'ясовано, що розроблені критерії й показники полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів дають повну й

об'єктивну її оцінку й обрані правильно для визначення рівня її сформованості; полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів як підсистема педагогічної системи у вищій школі добре й наочно описується регресійною моделлю, що свідчить про правильно сконструйовану й реалізовану авторську модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вишу; вибірка студентів є репрезентативною; коефіцієнт кореляції та незалежна експертна оцінка вказують на об'єктивність результатів, одержаних під час експерименту; порівняльний аналіз часткового коефіцієнту кореляції дозволив констатувати, що всі критерії полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів є самодостатніми й важливими, але для оцінки професійної полікультурно зорієнтованої діяльності майбутніх соціальних педагогів найвагомішими є особистісний, когнітивний та діяльнісно-поведінковий.

Дані статистики Фішера підтвердили, що показники контрольного зрізу значно перевищують показники констатувального зрізу. Отже, результати експериментальної роботи, що набули якісного, статистичного й математичного підтвердження, з достатньою часткою об'єктивності засвідчили тенденцію позитивної динаміки формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абашкіна Н. – 116, 127, 130, 137
Авшенюк Н. – 103
Агадуллін Р. – 9, 24, 32, 36, 180, 217
Акулова О. – 179, 185
Алексюк А. – 226, 301
Алексєєнко Т. – 130
Ананьєв Б. – 70
Андрєєв А. – 69, 172, 176
Андрущенко В. – 14, 35
Антипова В. – 172
Араджіоні М. – 8, 62
Арутюнов С. – 40
Архангельський С. – 158
Базалук О. – 14
Байденко В. – 136, 172, 176
Бакальчук В. – 8, 62
Бакланов К. – 10, 136, 137, 169
Балл Г. – 223
Баллер Е. – 70
Баталов Е. – 8, 56
Батишева С. – 136
Баткін Л. – 84
Баханов К. – 8, 9, 15, 29, 31, 32, 33, 40, 63, 158, 172, 173, 178, 180, 184, 217
Баханова С. – 15, 32, 33, 63
Бахтін М. – 431, 44, 53, 84
Баяновська М. – 38
Безпалько О. – 8, 10, 130, 132, 137, 178, 217, 237, 265
Бейкер Г. – 17, 18
Бельчиков Ю. – 69
Бенедикт Р. – 8, 48, 277
Бенкс Д. – 9, 32, 33, 34, 39, 81,
Беннетт М. – 163
Бердяєв М. – 8, 14
Берлянд І. – 8, 53
Бернц З. – 25
Бессарабова І. – 9, 32, 37
Бех І. – 78, 87, 90, 178, 217
Беленька Г. – 178, 217
Белогуров А. – 8, 32, 37
Бєляєва Л. – 136
Бібік Н. – 158, 172
Біблер В. – 8, 9, 44, 53, 70, 84, 85
Більченко Є. – 32, 33
Богуш А. – 9, 62
Бойко А. – 103
Бойченко В. – 9, 38, 62
Болгаріна В. – 25, 32, 62
Бондар В. – 78
Бондарєвська Є. – 8, 69
Бондаренко В. – 40
Бондаренко З. – 10, 137, 169
Бордовська Н. – 71
Бордовський Г. 136
Бордєє П. – 82
Борисєнков В. – 92
Борисов В. – 8, 62
Бочарова В. – 132, 137
Бредандж Г. – 103
Бромлей Ю. – 40
Буряк В. – 158
Вайнола Р. – 8, 10, 136, 137, 169
Валканос Е. – 121
Варєнко Т. – 79, 80
Варій М. – 90
Васильєва М. – 10, 136
Васютєнкова І. – 9, 44, 45, 180, 217

- Васянович Г. – 73
Венгерська В. – 32, 33
Вербицька П. – 32, 33, 63, 184
Вербицький А. – 89, 237
Вердів Д. – 72
Веретенко Т. – 237, 265
Вікторова Л. – 26, 27
Вітвицька С. – 178, 217
Вітебський Л. – 136
Воеводська Г. – 224
Волес А. – 277
Волинка Г. – 8
Волков І. – 224
Воробйов Н. – 116
Воротняк Л. – 9, 32, 36, 85, 158, 165, 178, 180, 181, 217, 236, 237
Вульфова Б. – 136
Гадамський А. – 9
Гайдеггер М. – 277
Гайденок П. – 84
Гайтанідес С. – 82
Галагузова М. – 137
Галлахер А. – 103
Галуза Л. – 9, 180, 181, 217
Гальскова Н. – 120
Гартлі Дж. – 103
Гасанов З. – 84
Герасимов Г. – 92
Гердер І. – 8, 46, 100
Годлевська Д. – 178, 217
Голік Л. – 25
Гончаренко Л. – 9, 13, 16, 24, 25, 40, 62, 63, 180, 183, 192, 217, 237
Горбунова Л. – 23, 62
Горобець К. – 89, 238
Гош Р. – 104
Грауманн О. – 151
Грива О. – 9, 224
Гриценко О. – 16
Гришин В. – 159
Громико Ю. – 175
Губерський Л. – 14
Гудзик І. – 179, 218
Гукаленко О. – 8, 9, 39, 40, 41, 72, 92
Гулецька Я. – 9, 104, 168, 238
Гумбольдт В. – 278
Гумільов Л. – 40
Гура В. – 179, 218
Гурський В. – 62
Гур'янова Т. – 9, 181, 218
Гущина Н. – 79, 80
Давидов О. – 9
Давидович В. – 71
Даманакіс М. – 120
Данилевський М. – 45
Данилюк О. – 8, 92
Демінська Л. – 80
Джуринський О. – 9, 32, 36, 38, 82, 104
Дзюба І. – 35
Дмитрієв Г. – 9, 23, 32, 38, 82
Довгополова Я. – 9, 58
Докторович М. – 179, 192, 218
Долинська Л. – 179, 218
Донець З. – 227
Дороз В. – 14, 15, 47, 54, 60
Драгоєвич С. – 17, 52, 59
Драйден Г. – 15
Дробницький О. – 8
Дюбуа К. – 8, 48
Ельконін Б. – 176, 179
Євдокимов О. – 159
Євтух М. – 268
Євтух В. – 66
Єржакова Б. – 113

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

- Єрмаков І. – 38
Єршов В. – 8, 9, 56, 82
Єсіпов Б. – 159
Жарова Л. – 159
Журецький Я. – 8, 62
Заблоцька О. – 177, 179
Завацька Л. – 131, 138, 179, 218, 269
Заверико Н. – 238, 269
Зандфукс Ю. – 81
Заредінова Е. – 8
Заслуженюк В. – 62, 238
Зверева І. – 131
Зимня І. – 137, 173, 179, 218
Зюзіна Т. – 72, 227
Зязюн І. – 71, 73, 179, 218, 224
Зякун Т. – 8, 62
Іванова Т. – 73
Ільїн В. – 14
Йогев А. – 104
Каврайський В. – 38
Каган М. – 8, 73, 85
Казанцева Л. – 9, 62, 72
Калугіна Н. – 159
Кант І. – 8, 46, 101
Капська А. – 8, 131, 133, 137, 138, 218, 267, 269
Караван Ю. – 300
Каррінгтон П. – 82
Кастельс М. – 8, 55
Кендзьор П. – 32, 33
Кирсанов А. – 69
Кияшко Л. – 8, 62
Кіктенко А. – 92
Кім Д. – 88, 238
Клакхон К. – 8, 48, 70
Клепко С. – 14
Клинченко Т. – 25
Князян М. – 159
Кобзар Б. – 8
Кобильник Т. – 177
Коваль Л. – 133
Ковальов О. – 26, 28
Ковальчук О. – 82, 104
Ковчина І. – 10, 137
Коган Л. – 71
Коджаспірова Г. – 38
Козич І. – 179, 218
Колесіна К. – 173
Колінік Д. – 25
Колоколова І. – 40
Коменський Я. -А. – 8, 101
Компанієць В. – 9, 39
Конаржевський Ю. – 26
Королькова Ю. – 156
Корольов Ф. – 26
Короткова Ю. – 119
Костюк І. – 32, 33, 185
Костюшко Ю. – 227
Котковець А. – 238
Котляр В. – 179, 218
Коул М. – 82
Краєвський В. – 228
Красовицький М. – 9, 25
Кребер А. – 8, 56, 70
Кремінь В. – 8, 179, 218
Крижко В. – 76, 80
Крилова Н. – 73
Круїф Г. – 104
Крутії К. – 40
Крюгер-Потратц М. – 85
Кузьменко В. – 9, 61, 63, 184, 238
Кузьміна Н. – 26, 28, 138
Кукушкін В. – 8, 62
Курганов С. – 8, 53
Кучай Т. – 104

- Латишева О. – 9
Латишина Д. – 182
Лебідь І. – 62
Леві-Брюль Л. – 8, 49
Левіна Л. – 160
Левченко Г. – 25
Левченко Т. – 9, 62
Лежніна Г. – 173
Лернер І. – 159, 228
Лещинська А. – 62
Лихвар В. – 76
Ліндберг І. – 123
Лінтон Р. – 8, 48
Лісовець О. – 10, 138, 170
Лічман Л. – 175, 179
Локарева Г. – 179, 218
Ломов Б. – 71
Лопес Г. – 104
Лощенова І. – 25, 32, 62
Луговий В. – 79
Лутай В. – 14
Луценко В. – 159
Лушнікова Н. – 8, 62
Любарська О. – 92
Льоніна Ю. – 133
Масвська Л. – 193
Майор Ф. – 14
Макаєв В. – 8, 9, 23, 40, 82, 126
Малихін О. – 159
Малькова З. – 10, 23, 38, 138
Малькова М. – 138, 170
Мальковська І. – 8
Мамчин О. – 9, 62
Маркарян Е. – 71
Маркова А. – 138
Масленнікова В. – 137
Матвій-Лозинська Ю. – 38
Матіс М. – 57
Махінова М. – 301
Машкіна Л. – 92
Мейлер Е. – 45
Меммі А. – 82
Милосердова Є. – 9, 181, 218
Миронова М. – 9, 165
Михальченко М. – 14
Мід М. – 8, 48
Мілютіна О. – 104
Міщик Л. – 10, 129, 133, 137, 138, 170, 238
Моль А. – 53
Мосейнюк Н. – 26
Мудрик А. – 138
Муллард К. – 82
Мягка Є. – 16
Нагач М. – 174
Назаренко Г. – 9
Нестеров А. – 172
Никандров М. – 159
Ністо С. – 9, 22, 25
Нікітін В. – 138
Нортроп Ф. – 8, 56
О'Салліван Т. – 104
Овчаров А. – 89
Овчарук О. – 173
Огнев'юк В. – 8
Олійник Т. – 174
Онкович Г. – 71
Онопрієнко О. – 174
Орлова О. – 55
Ортинський В. – 91
Павленко Л. – 92
Палаткіна Г. 39
Пальчевський С. – 77
Пасов Є. – 9
Пастухова О. – 40
Пахомова Г. – 173

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Пашченко С. – 10, 137, 138, 170	Родіна Л. – 137
Певзнер М. – 151	Розлогов К. – 8, 55
Перетяга Л. – 9, 181, 182, 218	Романенко М. – 8
Перотті А. – 57	Ростовцев А. – 69
Петровська Л. – 164, 166	Руссо Ж.-Ж. – 8, 46, 101
Петровський О. – 71	Савченко К. – 238
Пехота О. – 92	Савченко О. – 159, 179
Піаже Ж. – 94	Садикова Л. – 9, 126
Півкін С. – 238	Сандвол К. – 123
Пігалова Т. – 137	Саницька А. – 300
Підкасистий П. – 29, 159	Саратовський В. – 8
Пікалова О. – 156	Саух П. – 60
Племенюк М. – 80	Сбруєва А. – 104
Побірченко Н. – 174, 178	Сейко Н. – 131
Погребняк В. – 40, 104	Селевко Г. – 175, 179
Подобед В. – 8, 9, 32, 35, 56, 57	Селецький В. – 159
Подольська Є. – 77	Семанюк Є. – 172
Поліщук В. – 134	Семеног О. – 227
Померін Дж. – 85	Семиченко В. – 224
Пометун О. – 77, 90, 173, 179	Симоненко М. – 9, 181, 218
Пономаренко О. – 106	Сисоєва Ф. – 41, 154
Поппер К. – 14	Сідун М. – 238
Присакар В. – 238	Скаткін М. – 228
Присяжна А. – 177	Скубашевська Т. – 54
Приходько Е. – 137	Сластьонін В. – 69, 134, 138
Пришляк О. – 113, 117	Слоньовська О. – 104
Пуховська Л. – 117	Соболева О. – 72
Рабо А. – 13	Соколова Е. – 32
Радченко І. – 27	Соколова І. – 9, 181, 218
Реан А. – 38, 71	Солдатова Г. – 72
Редфілд Р. – 278	Соловійов В. – 71
Редькіна Л. – 8	Солодка А. – 9, 38
Резванов С. – 127	Солодухо Н. – 238
Речкіна Т. – 159	Соннер А. – 81
Рибалка В. – 91	Сорокін П. – 14
Рижанова А. – 62, 137, 193	Сорокін Ю. – 85
Рікер П. – 84	Стефаненко Т. – 9, 164, 165, 166
Рогова О. – 159	Столяренко О. – 161

- Субетто А. – 173
Супрунова Л. – 23, 126
Сухомлинська О. – 35, 38, 63, 73
Сущенко А. – 9, 179, 218
Тайчинов М. – 82
Таланчук Н. – 226
Тараненко І. – 38
Тарасов Є. – 85
Ташак М. – 300
Терентьева Н. – 38, 39
Тименко В. – 117, 129, 132
Титова Г. – 159
Ткачова Н. – 80
Товкіль А. – 14
Тойнбі А. – 45
Томас Х. – 85
Томлінсон С. – 104
Третьяков П. – 26
Троун С. – 82
Трухін І. – 224
Тряпідина А. – 180
Туркот Т. – 159
Узунова Л. – 8, 62
Ушинський К. – 50
Факторович А. – 92
Фейес А. – 123
Фернхем А. – 181
Філіпчук Г. – 8, 62, 238
Фіцула М. – 91
Фолет М. – 89
Фрер П. – 181
Фрумін І. – 173
Фултон С. – 104
Фурсенко С. – 104
Хабермас Ю. – 111
Хайруддінов М. – 8, 62
Хакімов Е. – 8
Хакімов Р.
Хакль Б. – 82
Харламов І. – 159
Харченко С. – 137
Харькова Н. – 38
Хачирова І. – 159
Херсковіц М. – 8, 47
Химинець В. – 174, 176, 179
Хіклін-Хадсон А. – 104
Хоман М. – 85
Хонігман Дж. – 8, 48
Чередниченко Л. – 9, 24, 63, 159,
166, 181, 184, 193, 218, 137, 238
Черкасова М. – 137
Чижевський Б. – 172
Чін Ф. – 25
Шамова Т. – 26
Швейцер А. – 14, 71
Шевнюк О. – 9, 227
Шевців З. – 269
Шендрик І. – 92
Шершевський Є. – 159
Щеглова О. – 183
Юхименко Н. – 14
Якадіна Т. – 39
Якиманська І. 8, 91
Якименко С. – 179, 218
Якса Н. – 8, 9, 32, 34, 62, 63, 73,
114, 128, 159, 166, 181, 183, 193,
218, 237, 238
Яркова О. – 44
Ясперс К. – 14, 278
Яценко Н. – 8, 55
Яценко Ю. – 9
Ящук О. – 92

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Багатокультурність – 6, 15, 16, 101

Багатоманітність – 6, 15, 40, 42, 44, 100, 101, 154, 191, 195, 288

Виробничі функції соціального педагога:

- дослідницька – 188
- проектувальна – 188
- організаційна – 188
- управлінська – 188
- технологічна – 188
- контрольна – 188
- прогностична – 147, 188
- технічна – 189

Відеометод – 166, 167, 237

Глобалізація – 13, 63, 116, 278, 287, 298

Діалог культур – 8, 9, 17, 53, 54, 60, 85, 97, 101, 102, 115, 127, 128, 156

Експеримент:

- констатувальний – 204, 216, 220, 309, 313, 317, 320, 323, 326
- формувальний – 204, 217
- контрольний – 204, 309, 313

Етнічна ідентичність – 166, 289

Етнічна толерантність – 7, 136, 166, 170, 189, 194, 199, 289

Етнічні групи – 17, 121

Етнографічне дослідження – 166, 167, 237

Етнонаціональна політика – 66, 263, 274, 318

Етнопсихологія – 48, 49, 140, 141, 143, 145, 166, 260, 262,

Етос культури – 48, 278

Завдання полікультурної освіти – 19, 22, 24, 122, 127, 233

Зміст полікультурної освіти – 34, 228

Засоби навчання – 244, 245, 246, 306

Кластерний аналіз – 310, 313, 320, 325

Компоненти моделі полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів:

- цільовий – 11, 222, 247, 318, 321, 324
- суб'єкт-суб'єктний – 11, 222, 225, 247, 318, 321, 324
- змістовий – 11, 227, 247, 318, 321, 324
- організаційний – 11, 222, 228, 247, 318, 321, 324
- технологічний – 11, 222, 244, 247, 318, 321, 324
- результативний – 11, 222, 246, 247, 318, 321, 324

Компоненти педагогічної системи – 28, 29, 30

Компоненти полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога:

- мотиваційно-ціннісний – 246, 322
- особистісний – 246, 322
- когнітивний – 246, 322
- діяльнісно-поведінковий – 246, 323
- комунікативний – 246, 323
- рефлексивний – 246, 323

Критерії й показники рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога – 193, 196, 200, 203, 219, 246, 312, 315, 320, 323, 325, 326

Крос-культурне моделювання – 166, 167, 237

Культурна антропологія – 47

Культурний монізм – 44, 45, 57

Культурний плюралізм – 6, 8, 16, 23, 35, 38, 44, 55, 56, 57, 85, 100, 101, 117, 127, 156, 190

Культурний релятивізм – 47

Культурологія – 44, 71, 259,

Мета полікультурної освіти – 19, 22, 23, 24, 122, 225

Метод проектів – 166, 237

Методи навчання (за Ю. Бабанським) – 234

Методологічні підходи – 67, 69, 96, 98, 99, 102

Міжкультурний тренінг – 164, 165, 166, 237, 291

Модель полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів – 12, 67, 221, 228, 312, 315, 317, 321, 326

Мультикультуралізм – 16, 17, 52

Педагогічна система – 27, 29, 31, 32

Підхід до полікультурної освіти:

- культурологічний – 69, 72, 98, 102, 321
- аксіологічний – 69, 73, 81, 98, 102, 185, 321
- акультураційний – 81, 82, 98, 102, 321
- соціально-психологічний – 81, 82, 98, 102, 321
- діалоговий (діалогічний) – 81, 83, 85, 86, 98, 102, 222, 321
- феноменологічний – 81, 84, 102, 321
- інтерпретаційний – 81, 84, 98, 321
- контекстуальний – 81, 86, 98, 102, 321
- компетентнісний – 87, 172, 174, 175, 176, 177, 217, 222, 321
- ситуативний (ситуаційний) – 11, 90, 88, 89, 90, 153, 157, 171, 222, 231, 238
- особистісно зорієнтований – 91, 92, 98, 102, 222, 321

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

- освітньо-просторовий – 222, 321
- транс дисциплінарний – 95, 222, 274, 321

Полікультуралізм – 56, 57

Полікультурна компетентність – 9, 11, 12, 69, 87, 128, 158, 164, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 192, 193, 196, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 218, 219, 220, 222, 228, 229, 231, 232, 265, 305, 322

Полікультурна освіта – 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 17, 18, 25, 26, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 94, 96, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 116, 119, 123, 124, 127, 136, 152, 153, 156, 163, 210, 219, 312, 320, 321, 326

Полікультурне виховання – 38, 39, 44, 206, 283, 289

Полікультурне суспільство – 57, 58, 287

Полікультурний освітній простір – 40

полікультурний освітній простір навчального закладу – 156, 289

Полікультурність – 6, 15, 41, 61, 62, 67, 94, 101, 102, 109, 154, 306

Принципи полікультурної освіти:

- гуманізму – 6, 36, 38, 44, 96, 44, 96, 99, 100, 103, 322
- толерантності – 96, 103, 322
- культуродоцільності – 96, 103, 322
- діалогу та взаємодії культур – 36, 38, 44, 97, 99, 322
- домінування проблемних культурознавчих завдань – 96, 103, 322
- етнопсихологізації – 97, 99, 103, 322
- етнопедагогізації – 97, 103, 322
- полілінгвізму – 98, 99, 322
- персоніфікації – 98, 99, 103, 322
- системності – 98, 99, 103, 322
- конгруентності – 98, 99, 103, 322

Професійні полікультурно зорієнтовані ситуації:

- ситуації дослідження полікультурних явищ – 239
- ситуації проектування й прогнозування явищ в полікультурному суспільстві – 240
- організаційно-технологічні ситуації полікультурного спрямування – 241
- ситуації управління й контролю явищ в полікультурному суспільстві – 242

Регресійний аналіз – 310, 311, 312, 320, 325

Соціальний педагог – 129, 130, 131, 134, 205, 209, 210

Транскультуралізм – 8, 55

Факторний аналіз – 310, 320, 325, 315

ДОДАТКИ

Додаток А.

Діагностична програма визначення рівня сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів

(за О. Гуренко)

Блок 1

Мета: виявити ставлення майбутніх соціальних педагогів до проблем полікультурності та їхню зацікавленість у вивченні матеріалів полікультурної спрямованості у змісті професійної педагогічної підготовки.

Інструкція: дайте, будь-ласка, відповіді на запитання. Свою відповідь формулюйте в таких варіантах: так, ні, не обов'язково, не можу відповісти або дайте свій варіант відповіді.

1. Україна є багатонаціональною країною?
2. Представники яких національностей проживають в Україні?
3. Представники яких національностей проживають у Вашому регіоні?
4. Як Ви вважаєте, які проблеми існують у полікультурному суспільстві на сучасному етапі?
5. Чи можна вирішити ці проблеми (або частину проблем) посередництвом спеціальної підготовки фахівців соціально-педагогічного напрямку? Яким чином?
6. Будь-який мікросоціум (дитячий садок, школа, професійний колектив тощо) є неоднорідним у своєму етнічному складі?
7. На Ваш погляд, чи повинен соціальний педагог бути професійно готовим до роботи з колективами, в яких присутні представники різних етносів, культур, віросповідань тощо, та володіти певними знаннями й уміннями? Чому?
8. Портрет соціального педагога, готового до практичної діяльності в полікультурному соціумі:
 - особистісні якості:
 - знання:
 - уміння:
9. Як Ви вважаєте, чи необхідно здійснювати спеціальну соціально-педагогічну роботу з представниками іноетнічного населення (мігрантами, біженцями, національними групами тощо)? Обґрунтуйте свою думку.
10. Як Ви вважаєте, в чому полягає спеціальна соціально-педагогічна робота з представниками іноетнічного населення (дітьми та дорослими)?
11. Чи необхідно соціальному педагогові приділяти увагу полікультурній роботі з дітьми та молоддю, метою якої є виховання толерантності, доброрядності, поважного й тактовного ставлення до людини незалежно від її національної приналежності? Чому?

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

12. Як Ви вважаєте, чи повинна система навчання у ВНЗ, здійснюючи підготовку соціальних педагогів, враховувати полікультурний компонент у змісті освіти? Чому?

13. Чи читаються у Вашій групі, на Вашому факультеті курси полікультурної спрямованості? (якщо є такі, назвіть курси)

14. Ви особисто хотіли б бути суб'єктом полікультурної освіти? Чому?

15. Чи був у Вас досвід роботи з представниками іноетнічного населення (наприклад, у межах соціально-педагогічної практики)? У чому полягав зміст взаємодії?

16. Чи маєте Ви бажання вивчати власну етнокультуру? Чому?

17. Які етнокультурні традиції свого народу Ви знаєте?

18. Чи маєте Ви інтерес до знайомства з культурними особливостями інших етнічних груп, з традиціями та звичаями різних народів? Чому?

19. Які етнокультурні традиції інших етносів Ви знаєте?

20. Звідки зазвичай Ви отримуєте інформацію про культуру, звичаї, обряди як свого, так і інших народів?

21. Чи виникали у Вас конфліктні ситуації на міжетнічному ґрунті? Яким чином Ви їх урегульовували?

22. На Вашу думку, культурно обізнана людина легше знаходить взаєморозуміння з представниками різних етносів, культур? Чому?

Блок 2

Мета: виявити рівень сформованості етнічної толерантності

Інструкція: дайте відповідь на запитання чи поставте позначку у відповідній графі

1. Чи відомі Вам поняття:

– ксенофобія	так	ні
– дискримінація	так	ні
– стереотипи	так	ні
– толерантність	так	ні
– полікультурне середовище	так	ні

2. Чи зустрічалися Ви з проявами ксенофобії та дискримінації в

а) в українському суспільстві _____

б) у школі _____

в) у Вашій місцевості _____

3. Ваше ставлення до людини як особистості значною мірою зумовлюється її національністю? _____

4. За яким принципом Ви обираєте собі друзів: національним, ідейним, віковим чи.....? _____

5. Чи погодилися б Ви мати сусідами представників таких етнічних груп?

	так	ні
українці		
росіяни		
білоруси		
поляки		
євреї		
татари		
кавказці		
в'єтнамці		
цигани		
німці		
французи		
американці		
китайці		
болгари		
турки		
індійці		
араби		

6. Чи погодилися б Ви мати своїми одногрупниками представників таких національностей?

	так	ні
українці		
росіяни		
білоруси		
поляки		
євреї		
татари		
кавказці		
в'єтнамці		
цигани		
німці		
французи		
американці		
китайці		
болгари		
турки		
індійці		
араби		

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

7. Чи погодилися б Ви мати в майбутньому своїми колегами представників таких національностей?

	так	ні
українці		
росіяни		
білоруси		
поляки		
євреї		
татари		
кавказці		
в'єтнамці		
цигани		
німці		
французи		
американці		
китайці		
болгари		
турки		
індійці		
араби		

8. Чи погодилися б Ви мати членами своєї родини представників таких національностей?

	так	ні
українці		
росіяни		
білоруси		
поляки		
євреї		
татари		
кавказці		
в'єтнамці		
цигани		
німці		
французи		
американці		
китайці		
болгари		
турки		
індійці		
араби		

9. Чи вважаєте Ви себе толерантною людиною?

Блок 3

Мета: виявити рівень гуманності почуттів, ставлень і поведінкових намірів майбутніх соціальних педагогів у сфері міжетнічних відносин.

Інструкція: дайте відповіді на запитання

1. Чи доводилося Вам приховувати свою етнічну приналежність?
2. Чи доводилося Вам відчувати побутові образи своєї етнічної приналежності?
3. Чи доводилося Вам спостерігати негативне сприйняття людини – представника іншого етносу?
4. Чи доводилося Вам спостерігати упереджене ставлення до людей іншої культури?
5. Як Ви ставитеся до людей – представників інших етносів?
6. Як Ви можете оцінити своє ставлення до культури іншого етносу?
7. Чи вважаєте Ви, що відносини з людьми – представниками інших етносів необхідно вибудовувати, враховуючи їхні етнічні особливості, почуття?
8. Чи вважаєте Ви, що знання власних етнічних витоків, особливостей є основою повноцінної людини і громадянина?
9. Уявіть, будь ласка, ситуацію, коли принижують Вашу етнічну гідність. Якою може бути Ваша поведінка в цьому випадку?
10. Що Ви відчуваєте, коли чуєте щось образливе на адресу свого етносу?
11. Що, на Вашу думку, треба зробити, щоб не було етнічних конфліктів?
12. Що, на Вашу думку, може об'єднати етноси в одну загальнодержавну політичну націю?

Блок 4

Мета: виявити ціннісні орієнтації майбутніх соціальних педагогів у полікультурному суспільстві.

Інструкція: виберіть цінності, на які має орієнтуватися соціальний педагог, працюючи в полікультурному суспільстві.

1. Визнання універсальності прав людини будь-якої національності.
2. Повага до людської гідності та свободи, незалежно від її національної приналежності, віросповідання.
3. Упереджене ставлення до представників деяких національностей.
4. Визнання меншовартості представників іноетнічного населення.
5. Прийняття соціальної, культурної, релігійної різноманітності суспільства.
6. Усвідомлення важливості громадянського діалогу в полікультурному суспільстві.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

7. Заперечення ксенофобії та дискримінації.
8. Побудова міжетнічної комунікації на основі принципу толерантності.
9. Визнання переваги конструктивного розв'язання міжетнічних конфліктів.
10. Прийняття етнокультурної маргінальності в поліетнічному соціумі.

Блок 5

Мета: визначити рівень володіння полікультурною термінологією.

Інструкція: оберіть найповнішу правильну відповідь з можливих варіантів або дайте свій варіант відповіді на запропоновані питання.

1. Як Ви розумієте поняття «полікультурна освіта»?
 - а) теорія і практика виховання в душі миру, міжнаціонального взаєморозуміння і співробітництва, поваги до прав людини;
 - б) педагогічний процес, що забезпечує ознайомлення особистості з культурою народів, формування позитивного ставлення до представників різних культур, установки на конструктивну взаємодію з ними;
 - в) комплекс заходів у галузі навчання й виховання представників різних етносів з урахуванням їхніх етнічних відмінностей.
2. Полікультурна компетентність характеризується
 - а) здатністю до толерантності та взаєморозуміння між людьми, що належать до різних етнічних груп;
 - б) сукупністю здатностей особистості усвідомлено враховувати знання соціального і культурного контекстів у процесі міжкультурного діалогу;
 - в) наявністю знань про історію, традиції, культурні надбання народів світу.
3. Полікультуралізм – це...
 - а) сукупність різних культур, їхня багатоманітність;
 - б) учення, що вивчає культурне різнобарв'я світу;
 - в) процес культурного взаємообміну;
4. Етнічна культура – це...
 - а) звичай, традиції, обряди, способи життя і діяльності, що властиві конкретному народові;
 - б) норми і цінності певної етнічної групи людей;
 - в) сукупність культурологічних концепцій, на основі яких здійснюється об'єднання нації.
5. Національні стереотипи
 - а) є результатом незнання культури іншого народу;
 - б) пов'язані з гумором, що використовують люди в розповідях про інші національності;
 - в) пов'язані з виникненням упереджень і забобонів, що деформує уявлення про культуру і традиції іншого етносу.

Блок 6

Мета: визначити уміння майбутніх соціальних педагогів використовувати знання з полікультурності в соціально-педагогічній діяльності.

Інструкція: вкажіть правильний, на Вашу думку, варіант вирішення ситуаційної проблеми

1. **Ви – соціальний педагог у школі.** У Вашій присутності
 - один учень образив іншого, вказуючи на національну приналежність. Ваші дії:
 - виникла сутичка між учнями на релігійному ґрунті. Ваші дії:
2. Вкажіть превентивні заходи в школі щодо означених проблем: **Ви – соціальний педагог у ЦСССДМ.**
 - До Вас звернулася по допомогу сім'я (батько, мати, 2 сини шкільного віку, донька дошкільного віку), яка нелегально прибула до України. Які Ваші дії?
 - Ви здійснюєте соціальний супровід сім'ї трудових мігрантів (5 дітей шкільного віку, за якими доглядає бабуся, а батьки працюють за кордоном). Яку виховну роботу Ви будете проводити?
 - Ви опікуєтеся групою іноземців (10 сімей з дітьми), які опинилися в Україні внаслідок стихійного лиха. Які Ваші дії?
3. **Ви – соціальний педагог у міському відділі у справах молоді та спорту.**
 - Вам доручили організувати на рівні міста заходи соціального та культурно-дозвілєвого спрямування щодо популяризації етнокультур національних груп, які мешкають у місті. Які Ваші дії?
 - Вигадайте гасло для соціальної реклами щодо захисту прав національних груп в Україні.
4. Вигадайте власну проблемну ситуацію, пов'язану з полікультурним соціумом.
5. Зобразіть схематично соціальну рекламу на полікультурну тематику.

Блок 7

Мета: визначити рівень сформованості полікультурних знань та вмінь студентів на основі самооцінки.

Інструкція: у відповідній графі відзначте знаком «+» оцінку, якою Ви оцінюєте полікультурні знання та вміння. При цьому 3 балами оцінюються яскраво виражені знання та вміння; 2 балами – неповні знання й вміння; 1 балом – часткові знання та вміння. Нулем оцінюються знання та вміння, які не проявляються.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

№ з/п	Полікультурні знання та вміння	Оцінка в балах			
		3	2	1	0
1.	<i>полікультурні знання</i>				
	знання етнокультурних традицій свого етносу				
	знання етнокультурних традицій інших етносів				
	знання особливостей менталітету представників іноетнічного населення				
	знання особливостей соціально-педагогічної роботи в поліетнічному середовищі				
2.	<i>загальноінформаційні вміння</i>				
	шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів				
3.	<i>дослідницькі здатності</i>				
	вміти аналізувати й оцінювати поточну соціальну ситуацію в полікультурному середовищі				
4.	<i>здатності критичного мислення</i>				
	уміння формувати власну позицію в полікультурному соціумі та представляти і захищати її, поважаючи позицію іншої людини				
5.	<i>здатності вести діалог</i>				
	уміння відстоювати власну думку і поважати думку іншої людини під час міжкультурної взаємодії				
6.	<i>здатності розв'язувати проблеми і конфлікти</i>				
	уміння визначати соціальні проблеми й конфлікти в полікультурному суспільстві та конструктивно їх розв'язувати				
7.	<i>здатності до рефлексії</i>				
	уміння критично аналізувати власні дії, конкретну соціальну ситуацію в умовах полікультурності та приймати обгрунтоване рішення				

Для розробки діагностичної програми використано діагностичні матеріали Л. Гончаренко (блок 2), Н. Назаренко (блок 3), Л. Чередниченко (блок 5), які були доповнені та доопрацьовані.

**ПРОГРАМА ТА ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ»**

(для студентів напрямку підготовки: 6.010106 Соціальна педагогіка)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 1,5	Галузь знань 0101 Педагогічна освіта (шифр і назва)	Нормативна (за вибором)	
	Напрямок підготовки 6.010106 Соціальна педагогіка (шифр і назва)		
Модулів – 1	Спеціальність (професійне спрямування):	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 3		3-й	3-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання		Семестр	
Загальна кількість годин –		6-й	6-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1 самостійної роботи студента – 1	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції	
		12 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		12 год.	2 год.
		Лабораторні	
		- год.	- год.
		Самостійна робота	
		21 год.	39 год.
		Індивідуальні завдання: 3 год.	
		Вид контролю: залік	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 24/21

для заочної форми навчання – 6/39

2. Мета і завдання навчальної дисципліни

Мета – сприяти становленню полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів шляхом формування у них системи здатностей до здійснення соціально-педагогічної діяльності в полікультурному середовищі.

Завдання:

1. Ознайомити студентів з полікультурністю, її різними проявами та проблемами; особливостями соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві.

2. Навчити методів, прийомів та засобів здійснення соціально-педагогічної роботи в умовах багатокультурної громади, методики організації соціально-виховного процесу в полікультурному освітньому середовищі навчальних закладів різних типів.

3. Включати студентів у різні аспекти практичної соціально-педагогічної діяльності полікультурного спрямування за допомогою участі в рольових, ділових іграх, тренінгах тощо.

4. Організовувати та залучати студентів до пошукової діяльності через розробку соціально-педагогічних проєктів, участь у роботі «консиліумів», науково-практичних семінарів.

5. Виховувати в майбутніх соціальних педагогів толерантність до представників різних культур.

6. Розвивати позитивний соціальний потенціал: соціальний інтерес, соціальну чутливість, соціальну уяву; здатність до емпатії, співчуття, співпереживання.

Викладання курсу здійснюється на лекційних та практичних заняттях.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати: особливості функціонування полікультурного суспільства в умовах глобалізації; основні проблеми полікультурності та оптимальні шляхи їх розв'язання; форми й методи виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування юного покоління в умовах дошкільного та загальноосвітнього навчальних закладів; технології соціально-педагогічної роботи з мігрантами та біженцями, національними спільнотами; попередження й подолання міжнаціональних конфліктів; методичні аспекти здійснення соціально-педагогічної діяльності в умовах поліетнічного регіону; психолого-педагогічні основи формування міжкультурної взаємодії; особливості регіональної культури, а також знати власну етнічну культуру;

вміти: використовувати полікультурні знання в подальшій соціально-педагогічній діяльності; здійснювати професійну соціально-педагогічну роботу в полікультурному суспільстві на засадах загальнолюдських та національних цінностей, на принципах толерантності, демократії та крос-культурного плюралізму; оперувати полікультурною термінологією;

орієнтуватися в інформаційному просторі полікультурного суспільства; аналізувати й оцінювати поточну соціальну ситуацію в полікультурному середовищі; толерантно ставитись до представників свого та інших етносів; визначати соціальні проблеми й конфлікти в полікультурному суспільстві та конструктивно їх розв'язувати; організовувати виховний процес у полікультурному освітньому середовищі; застосовувати способи та прийоми ефективної міжкультурної комунікації та взаємодії; критично аналізувати власні дії, конкретну соціальну ситуацію в умовах полікультурності та приймати обґрунтоване рішення; оцінювати власну діяльність, свої особистісні властивості та якості як майбутнього фахівця, покликаного працювати в багатонаціональному регіоні.

Спецкурс «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві» входить до варіативної частини підготовки фахівців напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка». Важливим принципом його побудови є відбір знань з різних галузей наук, які забезпечують розвиток умінь, що в своїй сукупності сприяють формуванню полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога. Спецкурс змістовно пов'язаний з такими навчальними дисциплінами, як «Соціальна педагогіка», «Етнопедагогіка», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Людина в сучасному соціумі», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти», «Рекламно-інформаційні технології», «Соціальний супровід сім'ї», «Соціально-педагогічна робота в сфері дозвілля», «Соціологія культури», «Релігієзнавство», «Історія України», «Культурологія».

Предмет, теоретичні й практичні завдання спецкурсу інтегрують систему здобутих раніше студентами філософських, культурологічних, історичних, психологічних, педагогічних та інших гуманітарних знань і умінь, що дозволяє їм переосмислити засвоєне та на новому рівні оцінити й удосконалити власну соціально-педагогічну діяльність, сформувати критичність мислення, розвинути здатність до самоаналізу, потребу в самоосвіті й самовихованні.

Лекційний матеріал спецкурсу охоплює методологічні, теоретичні й методичні питання, а система практичних занять передбачає роботу теоретико-педагогічного та соціально-практичного характеру.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. «Проблеми полікультурності в сучасному світі»

Тема 1. Полікультурне суспільство в епоху глобалізації

Сутність поняття «глобалізація». Економічні та політичні аспекти глобалізації.

Вплив глобалізаційних процесів на культуру. Характерні ознаки культурної глобалізації: поширення інформаційного простору,

взаємопроникнення культур, розвиток полікультурної освіти. «Економізація культури» та «культуризація економіки».

Ціннісні орієнтири сучасного полікультурного суспільства. Поняття про цінності. Ціннісні орієнтації в структурі особистості. Національні та загальнолюдські цінності.

Тенденції розвитку українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації. Полікультурне суспільство як історично конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних національностей з усією сукупністю форм взаємодії та взаємозалежності, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – функцію підтримки зразка взаємодій у системі.

Тема 2. Полікультурність сучасної України

Релігійна багатоманітність України та соціальні проблеми, пов'язані з нею. Релігійна організація як різновид соціальної системи чи групи, що володіє необхідним комплексом цілей та цінностей, специфічних засобів реалізації, завдяки яким віруючі включаються в систему релігійних відносин. Види релігійних організацій: церква, конфесія і деномінація, секта. Соціальна діяльність релігійних організацій України.

Проблеми гендерної культури в Україні. Егалітарні принципи рівності. Гендер як організована модель соціальних відносин між жінками й чоловіками, що не тільки характеризує їхнє спілкування й взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні відносини в основних інституціях суспільства. Гендерна культура як сукупність суспільних цінностей, що склалися в тому чи тому суспільстві, відшліфовувалися в перебігу його історії, і якій повинен підлягати кожен індивід, дотримуючись норм і щодо чоловіка, і щодо жінки. Соціальні ролі чоловіка та жінки. Реалізація гендерної політики в Україні.

Особливості міської та сільської культури. Характеристика соціокультурних систем міста й села. Розгляд міської та сільської культури з позицій соціальної педагогіки.

Запровадження полікультурної освіти в Україні. Ідеї полікультурної освіти та виховання в міжнародних та державних документах. Сутність та підходи до полікультурної освіти.

Змістовий модуль 2. «Соціально-педагогічна робота в полікультурному освітньому просторі навчального закладу»

Тема 1. Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному освітньому просторі навчального закладу

Соціальний педагог і його посадові обов'язки в навчальному закладі. Особливості різновекторної соціально-педагогічної роботи в загальноосвітній школі. Етнічний аспект полікультурного виховання учнів школи в сучасних соціокультурних умовах (виховання культури

міжнаціонального спілкування, етнічної толерантності на засадах етнокультури представників іноетнічного населення та української етнокультури, попередження міжнаціональних конфліктів тощо).

Полікультурний простір навчального закладу як об'єктивно існуюча система міжкультурних соціальних і освітніх взаємовідносин, що сприяє інтеріоризації національної культури, формуванню загальнолюдських цінностей за допомогою полікультурної освіти, як соціально-виховна категорія, що відрізняється особливостями структури й функціонального призначення. Структура полікультурного простору навчального закладу (полікультурний колектив вихованців, багатокультурний склад педагогів, крос-культурний характер педагогічного процесу, соціокультурне середовище освітнього закладу).

Полікультурне виховання дітей дошкільного віку. Соціокультурна, етнічна ідентифікація особистості дитини, поступове засвоєння системи понять та уявлень про полікультурне середовище, виховання позитивного ставлення до культурного оточення, розвиток навичок міжнаціонального спілкування. Ступені особистісного полікультурного становлення дитини: повага до своєї етнічної культури й усвідомлення культурних розбіжностей, толерантність, розуміння та прийняття іншої культури.

Мета, завдання та зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи.

Тема 2. Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів

Етнічна толерантність як особистісне утворення, що включає настанову на взаємоповажний діалог для досягнення більшого порозуміння між представниками інших етносів; здатність нейтралізувати негативні комплекси в поведінці етноіншого без приниження його особистісної й соціальної гідності; здатність до взаємної емпатії, тобто до пізнання ментальності етноіншого; готовність до культурного взаємного обміну та збагачення; готовність до співпраці, взаємного партнерства на основі взаємно прийнятних цінностей.

Структурні компоненти етнічної толерантності: когнітивний, емоційний, поведінковий. Методи дослідження етнічної толерантності.

Поняття про етнічну ідентичність. Етнічна ідентичність українців. Шляхи формування етнічної ідентичності юного покоління.

Стереотипізація як результат когнітивного «відхилення», викликаного ілюзією зв'язку між груповим членством і психологічними характеристиками. Автостереотипи та гетеростереотипи. Методи вивчення етнічних стереотипів та упереджень.

Культура міжнаціонального спілкування як спосіб діяльності, що характеризується певним рівнем готовності до продуктивної взаємодії з

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

представниками різних національних груп: спеціальними знаннями, уміннями, якостями особистості, адекватними їм вчинками і діями. Особливості соціально-педагогічної роботи з виховання культури міжнаціонального спілкування дітей та молоді.

Змістовий модуль 3. «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурній громаді»

Тема 1. Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді

Поняття про громаду. Види громад: резидентні (географічні), ідентифікаційні (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) громади та громади за інтересами. Територіальна громада як сукупність усіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, котрі є мешканцями певної низової адміністративно-територіальної одиниці і взаємозалежні один від одного. Структура громади. Соціалізувальні функції громади як різновиду соціального середовища: ціннісно орієнтована, культурологічна, нормативно-правова, функція соціального контролю, інтегративна функція. Сутність соціально-педагогічної роботи в громаді.

Соціальна служба як система державних і недержавних структур, що здійснюють соціальну роботу й мають у своєму складі спеціалізовані установи для надання соціальних послуг й органи керування ними. Функції та зміст діяльності соціальних служб. Особливості полікультурної роботи в соціальних службах.

Форми культурно-дозвілєвої роботи соціального педагога в полікультурній громаді (театралізовані, інтерактивні ігрові, інтелектуально-пізнавальні та художньо-творчі). Методика розробки культурно-дозвілєвого заходу на полікультурну тематику. Соціально-педагогічна анімація.

Тема 2. Сучасні технології супроводу полікультурної просвіти населення

Соціально-педагогічна технологія як технологічна модель операціоналізації процесу надання послуг і соціально-педагогічної допомоги, створення алгоритму взаємодії соціального педагога з клієнтом. Структура технологій соціально-педагогічної роботи в полікультурному середовищі. Характерні риси соціально-педагогічної технології: універсальність, конструктивність, оперативність, відносна простота, надійність, гнучкість. Ознаки соціальної технології: наявність стратегічної програми, в межах якої вирішується конкретна соціальна проблема; алгоритм послідовності операцій для досягнення конкретного результату; наявність критеріїв оцінки успішної діяльності спеціаліста; неперервність контакту з клієнтом соціальної роботи; динамізм змісту, форм і методів соціальної роботи.

Застосування тренінгових технологій у забезпеченні конструктивної комунікації в полікультурному просторі. Міжкультурний тренінг як модель інтенсивної інкультурації й акультурації. Основні принципи міжкультурного тренінгу й компетентність тренера.

Соціально-педагогічний проект як сконструйоване соціальне нововведення, мета якого – вдосконалення педагогічних процесів (розвитку, освіти, виховання, соціального становлення особистості) в певних соціокультурних умовах. Технологія розробки й реалізації соціального полікультурного проекту.

Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
<i>Змістовий модуль 1. «Проблеми полікультурності в сучасному світі»</i>												
Тема 1. Полікультурне суспільство в епоху глобалізації	7	2	2	-	-	3	7	-	-	-	-	7
Тема 2. Полікультурність сучасної України	8	2	2	-	-	4	8	2	-	-	-	6
Разом за змістовим модулем 1	15	4	4	-	-	7	15	2	-	-	-	13
<i>Змістовий модуль 2. «Полікультурний аспект соціально-виховної роботи»</i>												
Тема 1. Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному освітньому просторі навчального закладу	8	2	2	-	-	4	8	2	-	-	-	6
Тема 2. Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів	7	2	2	-	-	3	7	-	-	-	-	7

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Разом за змістовим модулем 2	15	4	4	-	-	7	15	2	-	-	-	13
Змістовий модуль 3. «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурній громаді»												
Тема 1. Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді	8	2	2	-	-	4	8	-	2	-	-	6
Тема 2. Сучасні технології супроводу полікультурної просвіти населення	7	2	2	-	-	3	7	-	-	-	-	7
Разом за змістовим модулем 3	15	4	4	-	-	7	15	-	2	-	-	13
Усього годин	45	12	12	-	-	21	45	4	2	-	-	39
Модуль 2												
ІНДЗ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Усього годин	45	12	12	-	-	21	45	4	2	-	-	39

5. Теми лекційних занять

№ з/п	Назви тем	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	2	3	4
1.	Змістовий модуль 1. «Проблеми полікультурності в сучасному світі»	4	2
1.	Полікультурне суспільство в епоху глобалізації Сутність поняття «глобалізація». Глобалізаційні процеси та їх вплив на культуру. Ціннісні орієнтири сучасного полікультурного суспільства. Тенденції розвитку українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації.	2	-
2.	Полікультурність сучасної України Релігійна багатоманітність України та її соціальне значення. Проблеми гендерної культури в Україні. Особливості міської та сільської культури. Запровадження полікультурної освіти в Україні.	2	2

1	2	3	4
2.	Змістовий модуль 2. «Соціально-педагогічна робота в полікультурному освітньому просторі навчального закладу»	4	2
1.	Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному освітньому просторі навчального закладу Особливості соціально-педагогічної роботи в навчальному закладі. Полікультурний простір навчального закладу як виховне середовище молодого покоління. Полікультурне виховання дітей дошкільного віку. Зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи.	2	2
2.	Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів Етнічна толерантність: сутність, принципи, методи дослідження. Формування етнічної ідентичності особистості. Вивчення етнічних стереотипів та упереджень. Соціально-педагогічна робота з виховання культури міжнаціонального спілкування дітей та молоді.	2	-
3.	Змістовий модуль 3. «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурній громаді»	4	-
1.	Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді Сутність соціально-педагогічної роботи в громаді. Особливості полікультурної роботи в соціальних службах. Методика розробки культурно-дозвілєвого заходу на полікультурну тематику.	2	-
2.	Сучасні технології супроводу полікультурної просвіти населення Сутність та структура технологій соціально-педагогічної роботи в полікультурному середовищі Застосування тренінгових технологій у забезпеченні конструктивної комунікації в полікультурному просторі. Технологія розробки й реалізації соціального полікультурного проекту.	2	-

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3	4
	Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення.		
Усього		12	4

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	2	3	4
1.	Змістовий модуль 1. «Проблеми полікультурності в сучасному світі»	4	-
1.	Особливості функціонування полікультурного суспільства в епоху глобалізації 1. Етнонаціональний склад населення України. 2. Вплив глобалізаційних процесів на культуру, освіту, економіку. 3. Трансформаційні процеси в галузі людських стосунків, цінностей, духовності, пов'язані з глобалізацією. 4. Ділова гра «Україна в епоху глобалізації».	2	-
2.	Культурна поліфонія сучасної України 1. Соціально-педагогічна діяльність релігійних організацій в Україні. 2. Реалізація гендерної політики в Україні. 3. Вплив культурних стереотипів на соціально-педагогічну діяльність в сільській та міській місцевостях. 4. Соціально-педагогічні перспективи запровадження полікультурної освіти в Україні.	2	-
2.	Змістовий модуль 2. «Соціально-педагогічна робота в полікультурному освітньому просторі навчального закладу»	4	-
1.	Діяльність соціального педагога з полікультурного виховання дітей дошкільного та шкільного віку 1. Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей дошкільного та шкільного віку. 2. Методика полікультурного виховання дітей та молоді.	2	-
2.	Міжкультурне спілкування 1. Етнічна «картина світу» у фольклорі. 2. Етнічні стереотипи й упередження. 3. Культурний асимілятор.	2	-

1	2	3	4
3.	<i>Змістовий модуль 3. «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурній громаді»</i>	4	2
1.	Громада як осередок соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування 1. Виконання тренінгових вправ «Громадянин», «Потреби-проблеми». 2. Розв'язання проблемних ситуацій.	2	2
2.	Особливості полікультурної просвіти населення 1. Презентація соціально-педагогічних проєктів на полікультурну тематику. 2. Виготовлення соціальної реклами.	2	-
Усього:		12	2

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	2	3	4
1.	<i>Змістовий модуль 1. «Проблеми полікультурності в сучасному світі»</i>	7	13
1.	Ксенофобія як соціально небезпечний феномен 1. Феномен ксенофобії. 2. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. 3. Механізми попередження проявів ксенофобії.	7	13
2.	<i>Змістовий модуль 2. «Соціально-педагогічна робота в полікультурному освітньому просторі навчального закладу»</i>	7	13
1.	Формування громадянської ідентичності особистості в багатокультурному регіоні 1. Сутність регіональної культури. 2. Етнокультурні традиції національних спільнот українського Північного Приазов'я (на прикладі греків, німців та болгар): • заселення території українського Північного Приазов'я іноземними колоністами; • характер поселень, забудови, дворів, житла та домашнього інтер'єру; • самобутність народного костюма; народна кухня і традиційні страви греків, болгар та	7	13

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

	німців українського Північного Приазов'я;		
1	2	3	4
	• усна народна творчість; • народна іграшка; • народні ігри; • родинні свята й обряди; календар народних свят національних груп українського Північного Приазов'я.		
3.	Змістовий модуль 3. «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурній громаді»	7	13
1.	Полікультурна компетентність майбутнього соціального педагога Сутність та структура полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога. Вивчення рівня сформованості полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога: критерії, показники визначення, діагностичний інструментарій. Шляхи формування полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога в умовах вишу.	7	13
Усього:		21	39

8. Індивідуальні завдання

№ з/п	Тематика індивідуальних завдань
1	2
1.	Змістовий модуль 1. «Проблеми полікультурності в сучасному світі»
	Провести соціологічне дослідження «Прояви ксенофобії в молодіжному середовищі» серед студентів різних інститутів (факультетів) університету.
2.	Змістовий модуль 2. «Соціально-педагогічна робота в полікультурному освітньому просторі навчального закладу»
	1. Розробити мультимедійну презентацію з тем (на вибір): «Демонологічне трактування оберегів етнічних груп українського Північного Приазов'я»; «Етика й педагогіка родинного життя (в уявленнях та ідеалах народної мудрості)»; «Етнопедагогічні погляди на дитину» (на матеріалі певного регіону); «Вишивка як прояв самобутності болгарського (грецького, німецького) народу Північного Приазов'я». 2. Скласти порівняльну характеристику етновиховних традицій найчисельніших національних спільнот Північного Приазов'я (болгари, греки, німці) та українців.

1	2
	3. Обґрунтувати важливість застосування етнокультурного матеріалу в роботі соціального педагога, оформивши свої думки у вигляді есе або конкретних заходів соціально-виховної роботи в загальноосвітній або соціальній установі.
3.	<i>Змістовий модуль 3. «Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурній громаді»</i>
	Використовуючи матеріали лекції, зробити самодіагностику рівня сформованості полікультурної компетентності.

9. Засоби контролю

Для забезпечення об'єктивного контролю формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів у процесі вивчення курсу «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві» використовуються такі види контролю:

- попередній – здійснюється в усній і письмовій формах роботи на початку вивчення курсу або перед вивченням нової теми для з'ясування загального рівня знань;

- поточний – проводиться для діагностування рівня знань, умінь і навичок з теми практичного заняття. Передбачає виконання тестових завдань, усне опитування, виконання практичних завдань. За змістом він включає якість засвоєння матеріалу, що охоплюється темою практичного заняття, та сумлінність і старанність студента в практичній роботі;

- тематичний – проводиться після вивчення кожного змістового модуля курсу в письмовій формі на основі питань, за допомогою яких перевіряється рівень оволодіння теоретичними знаннями та засвоєння практичних навичок. Такий контроль здійснюється методом написання контрольних робіт, проведення індивідуальних консультацій, виконання тестових завдань тощо;

- підсумковий – здійснюється у формі диференційованого заліку в кінці семестру по закінченні вивчення курсу «Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві» на основі питань, які готуються та затверджуються на засіданні кафедри соціальної педагогіки і схвалені радою інституту (факультету). Оцінка детермінується показниками контролю засвоєння лекційного матеріалу й усього курсу загалом.

10. Критерії оцінювання

Оцінювання навчальних досягнень студентів здійснюється в балах з наступним переведенням в оцінку за традиційною національною шкалою та шкалою ECTS.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Нарахування оцінок у балах за національною шкалою та шкалою ECTS

Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою
90-100	відмінно
65-89	добре
50-64	задовільно
1-49	незадовільно

Рейтингова система оцінювання передбачає використання поточного, тематичного та підсумкового контролю.

Поточна рейтингова оцінка складається з балів, які студент одержує за такі види навчальної діяльності щодо засвоєння змістового модуля:

- систематичність та активність роботи на практичних заняттях;
- виконання завдань для самостійного опрацювання;
- підготовка індивідуального завдання.

Рейтингова оцінка виставляється в балах за результатами засвоєння навчальної дисципліни та визначається як сума поточних і контрольних рейтингових оцінок за заліковий кредит і становить не більше 50 балів.

Підсумкова рейтингова оцінка визначається в балах як сума середнього показника поточних рейтингових оцінок і контрольної рейтингової оцінки за залік, що становить 50 балів.

Оцінка за залік виставляється за чотирибальною системою «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно».

Критерії оцінки відповіді студента враховують насамперед її повноту і правильність, здатність студента викладати матеріал чітко, логічно, послідовно, здатність узагальнювати одержані знання й практично їх застосувати.

На «відмінно» оцінюється правильна, обґрунтована, логічна відповідь, в якій навчальний матеріал відтворюється в повному обсязі, міститься аналіз і систематизація, зроблені аргументовані висновки. Студент активно працює протягом усього курсу і показує при цьому глибоке оволодіння лекційним матеріалом, здатний висловити власне ставлення до альтернативних міркувань з конкретної проблеми, проявляє вміння самостійно та аргументовано викладати матеріал. Практичне завдання виконане правильно, як з використанням типового алгоритму, так і за самостійно розробленим алгоритмом.

Оцінка «добре» виставляється за відповідь, в якій відтворюється значна частина навчального матеріалу. Студент виявляє знання і розуміння основних положень з навчальної дисципліни, певною мірою може аналізувати матеріал, порівнювати та робити висновки. Студент активно працює протягом усього курсу, питання висвітлює повно, висвітлення їх завершене висновками, виявлене уміння аналізувати факти й події, а також виконувати навчальні завдання. У відповідях допущені несуттєві помилки, в

усних відповідях – неточності, деякі незначні помилки, має місце недостатня аргументованість під час викладу матеріалу.

На «задовільно» оцінюється відповідь, в якій відтворюються основні положення навчального матеріалу на рівні запам'ятовування без достатнього розуміння. Студент виявляє знання і розуміння основних положень теми; викладає матеріал не повною мірою і припускається помилок у формулюванні правил, визначень; не вміє глибоко і переконливо обґрунтовувати власні думки та виявляє утруднення в процесі добору прикладів; викладає матеріал непослідовно і припускається помилок у мовленнєвому оформленні.

Оцінка «незадовільно» виставляється за відповідь на рівні елементарного відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, фрагментів навчального матеріалу. Студент виявляє неспроможність висвітлити питання або вони висвітлені неправильно, безсистемно, з грубими помилками, відсутні розуміння основної суті питань, висновки, узагальнення. У відповідях та практичному завданні припущені суттєві помилки.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / за ред. О. Гриценка. – К. : УЦКД, 2001. – 96 с.

2. Бордовская Н. В. Поликультурное воспитание. Воспитательные системы: зарубежный и отечественный опыт : учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 304 с.

3. Воспитательно-образовательный процесс в поликультурном пространстве образовательного учреждения : учеб.-метод. комплекс / [авт.-сост. : О. Н. Пикалова, Ю. В. Королькова]. – Ставрополь : СКИРО ПК и ПРО, 2012. – 146 с.

4. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.

5. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.]. – К. : «Інжиніринг», 2010. – 248 с.

6. Міжкультурна освіта / за ред. А. Климович. – Варшава : «Орт друк», 2004. – 176 с.

7. Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.]; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – 164 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

8. Основи етнодержавознавства : підручник / за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.
9. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
10. Психодіагностика толерантності личности / под. ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
11. Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта : посібник для школи / за заг. ред. Джона Кіста. – Л. : ЗУКЦ, 2008. – 160 с.
12. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
13. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
14. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / [І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін.] ; за заг. ред. : І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонові. – К. : Науковий світ, 2003. – 233 с.
15. Україна в Європі. Освітній пакет / пер. О. Стиславської. – Варшава : Центральний осередок удосконалення вчителів, 2006. – 200 с.

Допоміжна

1. Авксентьев А. В. Этнические проблемы современности и культура межнационального общения / А. В. Авксентьев, В. А. Авксентьев. – Ставрополь : Издательство СГПИ, 1993.
2. Атрощенко Т. Розвиток культури міжнаціонального спілкування у студентському колективі / Т. Атрощенко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – Тернопіль. – 1999. – № 6. – С. 92-95.
3. Борисенков В. П. Поликультурное образовательное пространство России: история, теория, основы проектирования : монография / В. П. Борисенков, Гукаленко О. В., Данилюк А. Я. – М. : Изд-во ООО «Педагогика», 2006. – 567 с.
4. Гукаленко О. В. Поликультурное воспитание как процесс формирования национальной и этнической толерантности у современной молодежи / О. В. Гукаленко // Известия Академии педагогических и социальных наук. – М.–Воронеж : НПО «МОДЭК», 2005. – С. 121-128.
5. Джуринский А. Н. Зарубежная школа: современное состояние и тенденции развития / А. Н. Джуринский. – М. : Владос, 1993. – 356 с.
6. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
7. Заслуженюк В. С. Соціально-педагогічні проблеми виховання в учнів культури міжнаціонального спілкування / В. С. Заслуженюк, В. В. Присакар // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / [редкол. : В. О. Зайчук (гол. ред.) та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997. – Вип. 19. – С. 65-77.

8. Кафарський В. І. Етнологія : підручник / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
9. Концепція громадянського виховання. Міністерство освіти і науки України // Інф. зб. Мін. Освіти України. – 2000. – № 22. – С. 7-20.
10. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 3-8.
11. Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навч. посіб. / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. – Херсон : РІПО, 2006. – 92 с.
12. Кукушин В. С. Этнопедагогика и этнопсихология / В. С. Кукушин, Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону, 2000. – 448 с.
13. Кросс-культурная психология: актуальные проблемы : сб. статей / под ред. Л. Г. Почебут, И. А. Шмелевой. – СПб., 2005. – 377 с.
14. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Ф. Курас. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
15. Організація соціально-педагогічної та психологічної практики студентів ВНЗ (спеціальності «Соціальна педагогіка») : навч.-метод. посіб. / М. О. Докторович та ін. ; [за ред. Я. І. Журецького]. – Вид. 2-ге, виправл. і доповн. – К. : Ленвіт, 2013. – 311 с.
16. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА – М., 1999. – 368 с.
17. Садохин А. П. Этнология : учебник / А. П. Садохин. – М. : Гардарики, 2002. – 256 с.
18. Солдатова Г. У. Может ли «другой» стать другом? Тренинг по профилактике ксенофобии / Г. У. Солдатова, А. В. Макаrchук. – М. : Генезис, 2006. – 256 с.
19. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія : практикум / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 208 с.
20. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 368 с.
21. Технология социальной работы : учеб. пособие для вузов / под ред. И. Г. Зайнышева. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
22. Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. А. Шульга. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.
23. Этнотолерантность подростка: воспитание в семье и школе : словарь / под общ. ред. А. Г. Козловой. – СПб. : Речь, 2007. – 331 с.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1.

«ПРОБЛЕМИ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ»

Лекція 1.

Полікультурне суспільство в епоху глобалізації

План

1. Сутність поняття «глобалізація».
2. Глобалізаційні процеси та їхній вплив на культуру.
3. Ціннісні орієнтири сучасного полікультурного суспільства.
4. Тенденції розвитку українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації.

Література

1. Бирюкова М. А. Глобализация: интеграция и дифференциация культур / М. А. Бирюкова // Философские науки. – 2000. – № 4. – С. 33-42.
2. Делягин М. Г. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / М. Г. Делягин, О. В. Братимов. – М. : АСТ, 2005. – 344 с.
3. Василенко И. А. Диалог цивилизаций / И. А. Василенко. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 290 с.
4. Інформаційний звіт Державного комітету у справах релігій. – Про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин в Україні за 1998 рік // Людина і світ. – 1999. – № 2. – С. 25-31.
5. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.]. – К. : «Інжиніринг», 2010. – 248 с.
6. Межуев В. М. Проблема современности в контексте модернизации и глобализации / В. М. Межуев // Полития. – 2000. – № 3. – С. 102-115.
7. Орлов Ф. И. Социальные издержки глобализации / Ф. И. Орлов // Социологические исследования. – 2007. – № 7. – С. 13-22.
8. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
9. Пелипенко А. Г. История глобализации / А. Г. Пелипенко. – М. : Юникс, 2007. – 214 с.
10. Федотова Н. Н. Возможна ли мировая культура? / Н. Н. Федотова // Философские науки. – 2006. – № 4. – С. 58-68.

Зміст лекції

1. Сутність поняття «глобалізація»

У сучасній науці глобалізацію розглядають як просунуту стадію розвитку процесу інтернаціоналізації різних аспектів суспільного життя (економічних, політичних, культурних), яка охоплює все світове

співтовариство, досягаючи планетарних масштабів. І це не просто територіальне поширення інтернаціоналізації. Глобалізація надає взаємозв'язкам різних країн нові властивості, нову силу. Деякі дослідники вважають глобалізацію якісним стрибком, переходом інтернаціоналізації суспільних відносин на більш високий ступінь свого розвитку.

Уперше термін «глобалізація» ввів у 1983 р. американський економіст Т. Левітт для означення феномена злиття ринків окремої продукції. Свій подальший розвиток поняття глобалізації дістало завдяки книзі японського економіста К. Оме «Мир без границь» (1990 р.), в якій автор стверджував, що тенденції розвитку світової економіки неминуче ведуть до того, що транснаціональні фінансово-промислові групи все рішучіше витіснятимуть зі світового ринку національні корпорації. Цей процес неминуче призведе до інтернаціоналізації і глобалізації всієї системи світової економіки та її ринків. Інакше кажучи, світ опиниться на порозі нового етапу свого цивілізаційного розвитку.

Термін «глобалізація» час від часу застосовувався впродовж багатьох десятиліть, проте лише на початку 80-х рр. він став фігурувати як базове поняття різних концептуальних побудов. Серед багатьох визначень цього явища найбільш вдалим є синтетичне: глобалізація – це «вища на даний момент фаза інтернаціоналізації (інтеграції) економіки й політики, а в зародковому стані – й культури» (В. Пефтієв, В. Черновська), яка насамперед проявляється в процесах гомогенізації і суверенізації (К. Ейк), а також «у все більшій взаємозалежності різних суспільств» (Г. Ділігенський).

Останнім часом проблеми глобалізації привертають до себе особливу увагу вчених, які належать до різних шкіл і напрямків наукової думки. Це породжує багатоманітність поглядів на процеси, що розгортаються в сучасному світі. Сьогодні існують сотні різноманітних, зокрема, й взаємовиключних визначень глобалізації, що відображає складність і неоднозначність цього явища.

У Декларації тисячоліття ООН³⁹⁹ проголошується: «Глобалізація здатна набути цілком всеохоплюючого й справедливого характеру лише завдяки широкомасштабним та наполегливим зусиллям із формування спільного майбутнього, заснованого на нашій спільній приналежності до роду людського в усьому його культурному розмаїтті».

Джерело стійкого розвитку людства приховується саме в різноманітті та гетерогенності культур. «Наше культурне розмаїття, – зазначається в Хартії Землі⁴⁰⁰, проголошеній ООН, – є безцінною спадщиною, й різні

³⁹⁹ Декларация тысячелетия ООН // Утверждено резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи ООН от 08.09.2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm>.

⁴⁰⁰ Текст Хартии Земли. Париж, ЮНЕСКО. 14 марта 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nngasu.ru/bibl/voda&zemlya/hartiya.pdf>

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

культури знайдуть свої власні шляхи до реалізації власного бачення стабільного способу життя».

«Глобальний світ, – пише філософ І. Василенко⁴⁰¹, – необхідно творити в умовах діалогу цивілізацій як спільний простір багатогранної духовності – простір завжди відкритий та той, що постійно вдосконалюється в процесі розуміння іншого».

А. Новиков⁴⁰² розглядає глобалізацію як процес всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції, основними характеристиками якого є поширення капіталізму, всесвітній розподіл праці, переміщення в масштабах усієї планети грошових, людських і виробничих ресурсів, а також стандартизація економічних і технологічних процесів та зближення культур різних країн.

Для економічних аспектів глобалізації характерні вільна торгівля та вільний рух капіталу, зниження податків на прибуток підприємств, переміщення промисловості між державами для зменшення витрат на сплату праці та природні ресурси. У політиці глобалізація проявляється в послабленні значення держав. З одного боку, це відбувається внаслідок посилення ролі впливових міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, НАТО, Світовий Банк. З іншого боку, за рахунок скорочення державного втручання в економіку й зниження податків збільшується політичний вплив підприємств. Унаслідок спрощеної міграції людей і вільного переміщення капіталів через кордони також зменшується влада держави над своїми громадянами. Для культурної глобалізації характерне поширення інформаційного простору, в якому відбувається взаємопроникнення культур, розвиток полікультурної освіти.

Наукове розуміння глобалізації, як відзначає дослідник М. Косолапов, має виходити із усвідомлення спільності й відмінностей групи явищ (і відповідно до них понятійного ряду), безпосередньо суміжних з глобалізацією. Таким понятійним рядом є «інтернаціоналізація – регіоналізація – єдиний і цілісний світ – глобалізація». Усі ці явища об'єднує те, що вони, будучи раніше внутрішньодержавним процесом розвитку, вийшли за межі кордонів окремих країн. Різниця між ними полягає в умовах і часі виникнення, в їхній суті, конкретних і соціально-історичних функціях, у масштабах, глибині інтенсивності явищ, а також у безпосередніх результатах і наслідках.

Інтернаціоналізація – найдавніший (як і сама цивілізація) процес, що виник в основному на базі торгівлі. Товари в закінченому вигляді вироблялись у межах окремих країн і потім експортувались. Отже,

⁴⁰¹ Василенко І.А. Диалог цивилизаций / И. А. Василенко. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – С. 18.

⁴⁰² Новиков А.М. Постиндустриальное образование : публицистическая полемическая монография / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2008. – С. 17-18.

інтернаціоналізація передбачає вихід явища суто внутрішнього за початкові рамки, а також об'єднання дій декількох суб'єктів світової економіки й політики навколо спільних для них завдань, цілей та виду діяльності; вона попереджує самостійні стійкі, наявні та діючі в багатьох аспектах вже автономно від держави форми міжнародних взаємодій (союзи, угоди й організації). Як явище, інтернаціоналізація має універсальний характер. За охопленням суб'єктів міжнародних відносин і простору ефективніше розвивається на локальному рівні або в застосуванні окремих сфер. Головною її функцією є забезпечення стійких міжнародних зв'язків «поза простором» і в реальному часі. Водночас, зростаюча інтернаціоналізація в перспективі веде до обмеження економічних можливостей не тільки національних держав, але й територіально-політичних структур загалом.

Глобалізація супроводжується розвитком економічної інтеграції на регіональному рівні. Явище регіоналізації також є одним із найдавніших проявів розвитку людської цивілізації. Воно сприяло формуванню середніх і великих держав у всі історичні періоди – від стародавніх до новітніх часів. Протягом часу відбувалися послідовні й закономірні цикли об'єднання і розпаду держав не стільки за етнічними параметрами, скільки за економічними. Свобода переміщення товарів, послуг та капіталів за межі національних кордонів формували більш-менш стійкі виробничі зв'язки. Конгломерат національних економік поступово формував міжнародний поділ праці, єдині виробничі комплекси, і в результаті, як відзначає Е. Кочетов, на світовій мапі намітились економічні кордони, що не збігаються з національними. При цьому посилюється гнучкість і рухомість міжнародних виробничих зв'язків. Великі підприємства і навіть стійкі транснаціональні виробничі комплекси об'єднуються в часові, але відносно стійкі регіональні утворення, які характеризуються спільною виробничою базою та науково-технічною єдністю процесів виробництва товарів і послуг.

Отже, сутність явища регіоналізації полягає у формуванні на основі та через розвиток інтенсивних і глибоких для свого часу інтернаціональних зв'язків нових, соціально-територіальних систем, тобто міжнародних консорціумів і транснаціональних альянсів (союзів, корпорацій тощо). Утворення регіональних організацій, кількість яких постійно зростає, – це є певні ступені глобалізації. Одночасно це спосіб досягнення ефекту від масштабу, оскільки окремим країнам такі організації можуть забезпечити певний захист від негативних наслідків глобалізації.

Єдиний і цілісний світ, скоріше за все, не є породженням ХХ ст., адже в деяких формах він виявляв себе раніше. З моменту виникнення стародавніх людських цивілізацій провідною тенденцією світового розвитку було розширення і поглиблення зв'язків між народами та державними об'єднаннями; форми таких зв'язків були різноманітними, здійснювалися поетапно і ґрунтувались як на експансії одних народів щодо інших, так і на тих чи тих формах співробітництва.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Отже, з вище зазначеного витікає, що *глобалізація* має свої *характерні риси*, які виокремлюють її серед інших світогосподарських процесів, а саме:

- посилення взаємозв'язку всіх дій країн у соціально-економічній сфері, політиці, культурі. У цьому відношенні значною є стимулююча роль міжнародних організацій, особливо системи ООН і регіональних інтеграційних об'єднань; територіальне поширення інтернаціоналізаційних процесів, які сьогодні охоплюють увесь світ;

- універсалізація міжнародних економічних відносин. Вона має, зокрема, таке вираження: втілення єдиних міжнародних стандартів у всі сфери міжнародної економічної діяльності (у торгівлі, в кредитно-валютній діяльності тощо); використання однакових критеріїв у макроекономічній політиці; уніфікація вимог до податкової політики (зокрема, єдиний підхід до встановлення митного законодавства).

Стимулом для появи й розвитку глобалізації стала науково-технічна революція. Початок процесу глобалізації пов'язується в часі з переходом індустріалізації розвинутих країн у постіндустріальну фазу розвитку. Особливе значення має бурхливий розвиток світової системи інформації, який сприяв транснаціоналізації виробництва капіталу. Інформаційно-комунікаційні системи дають можливість укладати економічні угоди в будь-який час незалежно від місцезнаходження агентів угод. Виключну роль у цьому процесі відіграє Інтернет. Світова інформаційна мережа забезпечує глобалізацію капіталу й децентралізовану концентрацію виробництва й праці. Утворюється світовий інформаційно-фінансовий простір.

Як відзначають дослідники Е. Рашковський, В. Хорос, будь-яка цивілізаційна система у своєму розвитку пройшла певні структурні рівні, в яких простежується чітко виражена тенденція до єдності й цілісності світу:

1. Рівень *архаїчний*, який укорінений у підсвідомості, мові, фольклорі, етнокультурних традиціях. На цьому рівні простежується «анімістичний» зв'язок людини з довколишньою природою і безпосереднім первинним середовищем.

2. Рівень «осьовий», опосередкований досвідом поширення великих світових релігій і філософських учень, епох великих завоювань та утворення держав.

3. Рівень сучасний (*modern*), який відображає всесвітньо-історичний вплив на інші народи західного раціоналізму і суєнізму та породження ними технологій виробництва соціально-економічних і політичних структур та ідейних поглядів. Отже, явище єдиного і цілісного світу є властивістю не тільки світу загалом, але й окремих цивілізацій, що входять до його складу, хоча це розуміння розвитку тривалий час не усвідомлювалося сучасниками. Формування цілісності та єдності світу є результатом світового розвитку, який з кожним циклом такого розвитку переглядається й відтворюється знову на новому витку історичної спіралі.

Сучасна епоха – це час глобальних вимірів основ суспільства: об'ємний, нелінійний образ постсучасного світу, що виникає, явно виходить за межі звичних раціоналістичних стереотипів і спрощених категорій. У цих унікальних історичних умовах стають усе більш зрозумілими внутрішні механізми і мотиви глобальної трансформації сучасного світу. Але наукове визначення глобалізації як явища має певні наукові труднощі, пов'язані як з політичним звучанням проблеми, так і сутністю процесів, викликаних явищем глобалізації. У сучасних умовах надзвичайно гостро стоїть питання: що таке сучасна глобалізація, чи є та форма, у якій вона проходить, формально неминучою або існує альтернатива, де пролягають кордони між об'єктивною і суб'єктивною складовими процесу глобалізації.

Глобалізація – це об'єктивний процес, який визначає якісні зміни в глобальному просторі. В основу глобалізації покладено ідею, суть якої полягає в тому, що визначення та розв'язання багатьох проблем можливе тільки через глобальні процеси, а не на рівні окремої країни.

Прихильники глобалізації розглядають її як широкий багатоплановий процес, що охоплює всі сторони життя людського суспільства. Вони вважають, що глобалізація впливає із саморозвитку економіки; створює найкращі умови для зростання людського добробуту завдяки вільним потокам товарів, капіталів та інформації; сприяє формуванню єдиного світового соціально-економічного укладу, що фактично призводить до одноваріантного розвитку; міжнародне поширення культури є не менш важливим, ніж економічні процеси⁴⁰³.

2. Глобалізаційні процеси та їхній вплив на культуру

У науковій літературі найчастіше аналізується декілька джерел усіх або частини процесів, які в сукупності й утворюють явище глобалізації загалом. Дослідник М. Косолапов, розглядаючи глобалізацію як якісно самостійну, складну систему явищ і відносин, сформулював низку процесів, розвиток яких викликає її та значно поглиблює. Це насамперед:

- стабільні, довготривалі негативні екологічні наслідки господарювання людини на Планеті, які з другої половини ХХ ст. є настільки небезпечними, що мутація біосфери Землі стала непередбачуваною;

- розвиток різноманітних комунікацій, інфраструктур і відносин, який веде до такого ступеня соціальної взаємопов'язаності й взаємозалежності світу, коли багаточисельні ознаки соціально-історичної дикості й варварства конкретних суспільств стають загальною проблемою всього людства, що загрожує його безпеці;

- поява перших суб'єктів світової економіки й політики (держав, міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій), поєднання інтересів, здібностей і можливостей, які вимагають від них і дозволяють їм

⁴⁰³ Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. – М. : Ермак, АСТ, 2005. – 592 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

діяти глобально в одній або декількох сферах життя діяльності на щоденній основі. Фактично це вже діяльність «суб'єктів глобальних відносин».

Як зазначає М. Косолапов, усе це – лише видима частина явища глобалізації, основу якого утворюють єдність капіталізму в його найвищій у теперішній час стадії розвитку – стадії техносфери як найбільш закінченого матеріального результату всієї попередньої еволюції індустріального суспільства – й початкового процесу функціональної стратифікації держав залежно від того, яке місце вони займають у системі забезпечення потреб техносфери.

Глобалізація є об'єктивним і неухильним процесом. Загалом дослідники оцінюють її позитивно, оскільки вона об'єднує національні економіки в єдине організаційне ціле й тим самим підвищує ефективність світового господарства. Глобалізація сприяє зближенню не тільки економік, а й культур різних народів, полегшує встановлення порозуміння між ними. Проте цей процес супроводжується накопиченням серйозних проблем, які постають не тільки перед окремими країнами, але й перед усім людством.

До *глобальних проблем* належать: проблеми миру і роззброєння; енергетична і сировинна проблема; екологічна проблема.

Глобальні проблеми в разі їх невирішення загрожують усьому людству. Вони викликають занепокоєння не тільки вчених і керівників держав, але й широких суспільних верств населення планети.

Сучасні проблеми глобалізації є певним синтезом і результатом нерозв'язаних проблем попередніх глобалізацій⁴⁰⁴. Виокремлюють чотири хвилі глобалізації:

- *перша* виникла після великих географічних відкриттів, зокрема відкриття Х. Колумбом Америки в XV ст.;
- *друга* – середина XIX століття, коли в європейських держав з'явилися колонії в Азії;
- *третья* – після закінчення Другої світової війни зі встановленням нового міжнародного порядку та появою нових незалежних держав в Азії, Африці та Латинській Америці, які почали брати активнішу участь у світових справах;
- *четверта*, нинішня, пов'язана зі стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, що охопили всі сфери людського життя⁴⁰⁵.

⁴⁰⁴ Риктор Т. Л. Глобализация или шаг в рисковость / Т. Л. Риктор // Интеллект. Особистість. Цивілізація : тематичний збірник наукових праць із соціально-філософських проблем. Випуск 3 / [гол. ред. О. О. Шубін]. – Донецьк : Дон ДУЕТ, 2005. – С. 184-194.

⁴⁰⁵ Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.] – К. : «Інжиніринг», 2010. – С. 22.

Розглянемо детальніше вплив глобалізації на таку сферу суспільного й особистого буття, як культура. Сьогодні культуру необхідно осмислити як вирішальний аспект глобалізації, а не лише як реакцію на економічну глобалізацію. При цьому не треба вважати, що глобалізація культури – це встановлення культурної однорідності у всесвітньому масштабі. Цей процес містить у собі культурні зіткнення й протиріччя. Конфлікти й сутічки різних культур та цивілізацій – визначальний фактор сучасного багатополярного світу⁴⁰⁶.

Зв'язок глобалізації з культурою виявився настільки значним, що спричинив появу в науці таких термінів, як «економізація культури» та «культуризація економіки». Економізація культури полягає в тому, що сфера культури все більше зазнає впливу законів ринку та конкуренції (мас-культури). Культурізація економіки визначається тим, що суспільне виробництво все більше орієнтується на створення інтелектуальних, культурних і духовних благ або на виробництво «символів». Наприклад, індустрія харчування досить широко використовує національні кухні різних культур для економічного зростання. В Україні популярністю користуються такі мережі харчування: піцерія «Челентано» (італійська кухня), суши-бар «Япона хата» (японська кухня), McDonald's (американська кухня) та багато інших закладів харчування.

Відтак для культурної глобалізації характерне зближення ділової та споживчої культури між різними країнами світу та зростання міжнародного спілкування. З одного боку, це призводить до популяризації окремих видів національної культури в усьому світі. З іншого – популярні міжнародні культурні явища можуть витіснити національні або перетворювати їх на інтернаціональні. Сучасні кінофільми виходять на екрани одночасно в багатьох країнах світу, книги перекладаються і стають популярними в читачів різних країн. Велику роль у культурній глобалізації відіграє Інтернет і міжнародний туризм⁴⁰⁷.

Оскільки в умовах глобалізації зберегти традиційну культуру народу досить важко, збереження культурної своєрідності стало оцінюватися як найвище досягнення сучасної цивілізації. У зв'язку з цим цивілізовані країни, які характеризуються цілеспрямованим, заснованим на зваженій концепції управлінням соціальною та культурною сферами, ще з середини ХХ століття постійно розвивають «культурну політику». Саме тоді почався планово розроблятися підхід щодо збереження культурного генофонду всього людства та кожної окремої країни в рамках ООН.

⁴⁰⁶ Федотова Н. Н. Возможна ли мировая культура? / Н. Н. Федотова // Философские науки. – 2006. – № 4. – С. 58-68.

⁴⁰⁷ Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.] – К. : «Інжиніринг», 2010. – С. 24.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Культурна політика – система практичних заходів, що фінансуються, регулюються і значною мірою здійснюються державою (разом із приватними особами), які спрямовані на збереження, розвиток та примноження культурної спадщини нації⁴⁰⁸. Найактуальнішими питаннями в галузі культурної політики є: способи збереження культурної спадщини нації та етнічних і соціальних груп; мовне питання.

Культурний простір людини виявляється не тільки в мові, літературі, музиці тощо, але й у матеріальних речах, що її оточують. Інтер'єр, одяг, предмети щоденного користування яскраво відображують світогляд, рівень інтелектуального, культурного й духовного розвитку особистості, а також вплив на них різноманітних сучасних культурних тенденцій і технологічного розвитку.

Українська культура зазнає сьогодні ґрунтовних змін. І в цьому процесі, крім багатьох інших чинників, звичайно, велику роль відіграє процес світової глобалізації. Розвиток міжнародної торгівлі й комунікаційних технологій якнайкраще сприяє взаємопроникненню культур.

Цей процес найкраще простежується в містах, оскільки саме тут найшвидше реалізується здобуток цивілізаційного розвитку. Важко уявити сучасне місто без багатоповерхових будівель, мобільних технологій, громадського транспорту, впорядкованих сучасних доріг і величезної кількості магазинів. Усі наведені вище явища є безумовними ознаками міст у будь-якій країні світу. Вони спеціально розробляються універсальними й абстрагованими від етнічних ознак різних культур, щоб бути використаними в різних умовах і не створювати дискомфорту окремим етнічним культурам. Завдяки цьому міста в усьому світі стають неймовірно схожими, оскільки матеріали для оформлення простору навколо себе привозяться здебільшого з-за кордону. Це стосується всього: тканини і вже готового одягу, будівельних матеріалів, меблів, побутових та індустріальних технологій, та й взагалі більшості предметів особистого щоденного вжитку. А це не може не впливати на стиль оформлення простору, тому що важко створити, наприклад, український інтер'єр із закордонних будівельних матеріалів, бо вони просто не створені для цього.

Важливим фактором є також те, що сучасний стиль життя вимагає від речей, що нас оточують, більшої мобільності, легкості, функціональності, компактності й меншої матеріалозатратності. Звичайно, такі предмети все менше потребують вишуканості, індивідуальності й естетичності. Знов-таки, це призводить до тотального зникнення різниці між українською і будь-якою іншою культурою в матеріальному плані.

⁴⁰⁸ Кравченко А. И. Культурология : учеб. пособ. для вузов / А. И. Кравченко. – 3-е изд. – М. : Академический проект, 2001.

Отож, українська матеріальна культура, розриваючись між основними світовими стилями й тенденціями, все більше тягнеться до європейських стандартів. Це можна пояснити достатньо просто: європейська культура за релігійними, а відтак моральними і культурними традиціями все ж ближча українській, ніж буддійська й мусульманська культура Сходу. Оскільки Європа все більше пропагує взаємопроникнення культур, що вже яскраво відображається в понятті «європейська культура», Україна, прагнучи бути на рівних з європейськими державами, неабияк сприяє зникненню національних особливостей матеріальної культури. Така тенденція простежується в усіх сферах життя та в усіх прошарках суспільства.

В інтер'єрі чітко видно вплив не тільки глобалізаційних, але й цивілізаційних процесів. Так, у минулому українець у власному житлі (мається на увазі свій окремий будинок) прагнув прикрасити якнайбільше предметів ужитку, тим самим показуючи своє глибоке й необхідне відчуття краси та затишку. Прикрашалися стіни, печі, посуд, меблі тощо, і зазвичай це робили самі господарі дому. Зараз, у (найчастіше) квартирі перелік речей, які можна прикрашати власноруч, різко зменшився. Майже всі предмети побутового вжитку виробляються вже прикрашеними. Хатня техніка здебільшого виконується в стилі мінімалізму, чого не може не врахувати українець з його високим і вишуканим почуттям стилю при створенні відповідного інтер'єру в житлі. Мінімалістичний стиль підтримується в меблях і кольорах, тобто панують стримана кольорова гама й правильні геометричні форми, що досі були абсолютно непритаманними українському стилеві інтер'єру.

Духовна культура має великий вплив на матеріальну, а отже, людина оформлює світ навколо себе відповідно до духовних цінностей і потреб. Звичайно, глобалізація впливає на свідомість українців. Зміни в національній моралі й цінностях позначається й на оселі. Ікони, що колись були обов'язковими атрибутами українського житла, все менше з'являються в сучасних оселях. Замість того, інтер'єр або повністю втрачає ознаки релігійної приналежності, або ж прикрасами стають національні атрибути інших культур, що зазвичай не мають майже нічого спільного з українською.

Сучасне українське житло набуває чітко окреслених європейських форм. Проте варто зазначити, що існує також частка людей, що оформлюють своє житло в східному або південному тропічному стилях, і лише одиниці намагаються витримати стиль наших пращурів.

Глобальна урбаністична мода не оминула Україну. Одягатися сучасно і стильно – значить прийняти світові тенденції моди, сформовані незалежно від етнічних традицій будь-якого народу. І якщо на рівні високої моди українські дизайнери подекуди вставляють елементи українських національних вишивок, то одяг, який пропонують нам більшість магазинів, не має нічого спільного з українськими традиціями.

Звернімо увагу на розвиток субкультур в Україні, оскільки до них себе відносять здебільшого представники молоді. Вони носять особливий одяг і особливі прикраси, що є однаковими незалежно від країни чи навіть материка. Субкультури є достатньо сильним чинником, що об'єднує молодь усього світу, тому є також проявом глобалізації й одною з рушійних її сил.

Спортивний, діловий і буденний одяг в Україні здебільшого створюється за кордоном і орієнтований на широкий ринок збуту, а тому українець, подорожуючи за межами своєї країни, не буде виділятися серед мешканців країн Європи. Це так само є одним із найяскравіших виявів глобалізації⁴⁰⁹.

Отже, процеси глобалізації є досить суперечливими, а оцінити їхній вплив на культуру однозначно – дуже важко. Незаперечним залишається тільки той факт, що кожне національне суспільство – це соціальний світ зі своїми економічною та політико-правовою системами, зі своєю культурою. Головним при входженні національної культури у світовий культурний простір є її вміння залишатися собою та бачити крізь призму власного національно-культурного сприйняття загальнолюдський зміст інших культур.

3. Ціннісні орієнтири сучасного полікультурного суспільства

Цінність – це термін, який використовують у філософії та соціології для позначення позитивного чи негативного значення об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства загалом, яке визначається власне їхніми ознаками та їхньою залученістю у сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин. Критерії та способи оцінки цієї значущості виражені в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках, цілях⁴¹⁰.

У структурі особистості вони представлені через ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації – елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, які сформовано та закріплено життєвим досвідом індивіда у процесах соціалізації та соціальної адаптації, коли відокремлюється значуще (суттєве для конкретної людини) від незначущого (несуттєвого) через (не)прийняття особистістю певних цінностей, усвідомлюваних як межі (горизонти) граничних смислів і основоположних цілей життя, а також визначаються припустимі засоби їхньої реалізації⁴¹¹.

Ціннісні орієнтації утворюють у структурі особистості вищий (переважно, усвідомлюваний – на відміну від соціальних установок) рівень

⁴⁰⁹ Вплив світової глобалізації на побутову культуру України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://h.ua/story/233253/#ixzz21RKg1PqL>

⁴¹⁰ Ценность // Новейший философский словарь, 1999 [Электронный ресурс] / Текст словарных статей. А. А. Грищанов. – Режим доступа : <http://vslovar.ru/61867.html>

⁴¹¹ Личностные ориентации // Новейший философский словарь, 1999 [Электронный ресурс] / Текст словарных статей. А. А. Грищанов. – Режим доступа : <http://vslovar.ru/fil/1216.html>

ієрархії схильностей до певного сприйняття умов життєдіяльності, їхньої оцінки й поведінки як в актуальній (тут-і-тепер), так і, передусім, у довгостроковій перспективі. Ціннісні орієнтації – це насамперед сприйняття або відторгнення певних смислів, які складають основу організації життя і (не)готовність поводити себе відповідно до них⁴¹².

Сьогодні широко розповсюджена теза про те, що в глобальних процесах сучасності стикаються дві аксіологічні системи: система цінностей, що має основу в традиційній культурі, та система цінностей, збудована навколо ліберально-демократичних орієнтацій. Буде помилкою інтерпретувати зіткнення цих двох систем цінностей як протистояння двох світів: старого і сучасного. Будь воно так, протистояння двох ціннісних систем не відбувалося б – можна було б говорити лише про історичну спадковість цінностей людини, коли попередні традиційні цінності трансформуються в нові, які відповідають світовим реаліям. Проте йдеться зовсім не про спадковість цінностей в їхньому історичному розвитку, а саме про протистояння, що доходить іноді до політичних, релігійних та військових конфліктів; причому обидві згадані вище системи цінностей є цінностями, актуальними сьогодні, і їх не можна розділити, упорядкувавши хронологічно.

Культура пропонує своєму носієві прийнятні вимоги щодо поведінки, цінностей та норм, які становлять основу психічної рівноваги індивіда. Однак варто людині потрапити в таку ситуацію, коли в її повсякденності беруть участь різні культурні системи і коли соціальне середовище вимагає від неї дій, протилежних нормам її культури, людина все ж таки намагається зберегти свою культурну ідентичність, хоча місцеве середовище і вимагає культурної адаптації. Створюється ситуація, коли людина або група людей змушені виконувати вимоги різних культурних систем, що часто протистоять одна одній і заперечують одна одну. Все це спричиняє руйнацію цілісності свідомості й призводить до внутрішнього дискомфорту особи або соціальної групи, що, зі свого боку, віддзеркалюється на поведінці, яка може бути агресивною та розкриватися в націоналістичних, кримінальних, антиконфесійних діях, а також в депресивному настрої⁴¹³.

Інтегруючою основою будь-якої соціальної спільноти є гуманітарні цінності. Значення цінностей як для окремого соціуму, так і для всього людства особливо зростає на зламі епох, коли відбувається пошук нових орієнтирів розвитку. Саме тому проблема ціннісних пріоритетів сучасного полікультурного суспільства набуває сьогодні особливої актуальності.

⁴¹² Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.] – К. : «Інжиніринг», 2010. – С. 25.

⁴¹³ Стовпець О. В. Вплив глобалізації на культуру та цінності людства [Електронний ресурс] / О. В. Стовпець. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/tk/829/2.html>

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Масштабні катаклізми ХХ ст., що супроводжувалися спалахами жорстокості, деформації гуманітарних цінностей, соціальним, моральним, економічним та інтелектуальним хаосом. Ці явища є проявом культурної кризи та відбиттям глибинних станів людини. Кризові процеси відбуваються на рівні людини та її ціннісних орієнтацій. Культурна криза є своєрідним етапом переходу культури з одного сталого стану в інший, який тільки передбачається, коли людина випадає з однієї системи цінностей і намагається ствердитися в іншій.

Кожен народ (і окремих індивід) має своє уявлення про цінності та звичай, історію, суспільні системи, культуру й релігію, та воно не завжди збігається з уявленнями представників інших народів і культур. Унаслідок цього інша культура, цінності тощо можуть сприйматися негативно. Віра в одну певну релігію або філософію призводить до того, що інші системи, погляди та теорії є потенційною загрозою і ставлять під сумнів правдивість чи помилковість особистих поглядів і переконань. З одного боку, це дозволяє представникам різних культур більше спілкуватися між собою та пізнавати один одного. З іншого боку, запозичення цінностей, в основному цінностей економічно розвинутих західних країн, може призвести до втрати власних національних цінностей⁴¹⁴.

З огляду на це дитині ще змалечку необхідно прищеплювати національні та загальнолюдські цінності шляхом проведення відповідної виховної роботи в різних мікросоціумах (сім'ї, дитячому колективі, професійній групі тощо), створюючи належні умови для етнічної ідентифікації юного покоління та позитивної соціалізації в нових соціокультурних умовах. На думку С. Пальчевського⁴¹⁵, формування громадянськості як інтегративної ціннісної орієнтації, яка визначає ставлення особистості до рідного народу, регіону проживання, з яким єднає спільна історія, до всієї планети – спільної колиски людства, є провідним завданням соціально-педагогічної діяльності навчальних закладів. У цьому контексті виникає проблема одночасного процесу виховання не тільки громадянина країни проживання, а й певної регіональної спільності (наприклад, громадянина Європи) та громадянина світу. Така інтегрованість пояснюється необхідністю, з одного боку, засвоєння духовних та інтелектуальних цінностей не тільки сусідніх народів, а й усього світу, а з іншого – необхідністю творення власних національних цінностей у рамках рідної культури, оскільки орієнтація лише на запозичення чужого призводить до втрати власного творчого потенціалу.

⁴¹⁴ Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.] – К. : «Інжиніринг», 2010. – С. 26.

⁴¹⁵ Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.

Незважаючи на своєрідність змісту та самого процесу формування громадянина кожної європейської держави, експерти Ради Європи дійшли висновку що в змісті та формах цих процесів дуже багато спільного. Це створює умови для формування європейської громадянськості. Насамперед така спільність стосується знань, цінностей та практичних навичок. До знань, необхідних для життя в єдиній Європі, віднесені відомості про: функціонування демократії та її інститутів; політичні, юридичні, фінансові аспекти життя держави, регіону; громадянські права, свободи та обов'язки у визначенні державних і міжнародних документів; розуміння поняття «демократичне громадянство» у суспільстві, в якому живуть громадяни; європейський (міжнародний) контекст демократичного громадянства. Найважливішими спільними цінностями громадянського виховання, що визначені філософією прав людини, стали: рівноцінність кожного людського життя, повага до себе та інших, свобода, солідарність, етнічна, расова, політична, культурна та релігійна толерантність, взаєморозуміння, громадянська мужність. Кожному громадянину Європи необхідно формувати навички для того, щоб розв'язувати конфлікти в неагресивній манері, аргументувати та захищати власну точку зору, інтерпретувати аргументи іншого, розуміти та сприймати відмінні погляди, робити вибір і піддавати моральному аналізу альтернативні позиції, нести спільну відповідальність, розвивати конструктивні стосунки з іншими людьми, вміти критично осмислювати і порівнювати позиції та істини.

На основі спільних цінностей радою культурного співробітництва Ради Європи розроблений Кодекс виховних цінностей, схвалений як рекомендації в умовах мультикультурного суспільства. Кодекс визначає основні ціннісні аспекти громадянського виховання, які стосуються: ставлення до себе, взаємин з іншими людьми, ставлення до суспільства, до навколишнього середовища. У ставленні до себе кодекс визнає цінність кожної особистості як унікальну сутність, яка є важливою для людства сама по собі й має потенціал духовного, морального, інтелектуального та фізичного розвитку. На основі цієї цінності визначаються такі принципи дії особистості: прагнути пізнати власний характер, його сильні та слабкі сторони; розвивати почуття самоцінності; прагнути зрозуміти сенс життя, своє призначення, замислюватися, як його прожити; прагнути жити згідно з загальноприйнятими моральними нормами; з відповідальністю використовувати свої права і привілеї; набувати знань і мудрості через життя; нести відповідальність за своє життя в рамках своїх можливостей.

У взаєминах з іншими людьми цінністю визнається ставлення до них, як таких, які вони є, а не як таких, які можуть щось зробити для нас. Такі стосунки мають важливе значення як для особистісного розвитку, так і для блага всього суспільства. Керуючись цими цінностями у наших взаєминах, ми повинні: поважати гідність усіх людей; давати зрозуміти іншим, що їх

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

цінують; заслужувати лояльність, довіру, щирість; співпрацювати з іншими; підтримувати інших; поважати довіру, життя, приватність, власність інших; намагатися розв'язати проблеми мирним шляхом.

У ставленні до суспільства цінується: правда, права людини, закон, справедливість і колективні зусилля для спільного блага, сім'я як джерело любові й підтримки для всіх її членів, як основа суспільства, в якому люди турбуються одне про одного. Зважаючи на ці цінності особистості, необхідно розуміти свої громадянські обов'язки, бути готовими протистояти цінностям чи діям, що можуть зашкодити окремим особам чи всьому суспільству; підтримувати сім'ю у вихованні дітей; допомагати людям у розумінні закону та його дії; підкорятися закону і сприяти виконанню його іншими; приймати різноманітність і поважати право інших людей на релігійну й культурну своєрідність; підтримувати людей, які самостійно не можуть вести гідний спосіб життя; сприяти демократії; робити правду та єдність пріоритетами громадського життя⁴¹⁶.

Розмаїття цінностей, що складають основу ціннісних орієнтацій індивіда, передбачає наявність їхньої класифікації. Так, у науковій літературі розрізняють матеріальні, суспільно-політичні, духовні цінності; позитивні й негативні цінності; цінності особистості, соціальних та професійних груп, національні, загальнолюдські цінності. Серед цінностей людського буття і культури при всьому розмаїтті найчастіше виділяють лише декілька, переважно, основних: *людина, життя, добро, краса, істина, свобода* тощо.

Сьогодні особливої ваги та значення набувають загальнолюдські цінності. Вони є регуляторами поведінки всього людства, виступаючи найважливішими критеріями, стимулами та знаряддями пошуку шляхів взаєморозуміння, злагоди та збереження життя людей планети. Загальнолюдські цінності покликані об'єднати людство в єдине ціле, і передбачається, що їх однаково сприймають люди різних рас, епох, культурних орієнтацій. Чим більше таких цінностей у розпорядженні народу, групи людей, тим упевненіше вони себе відчувають у житті, тим багатшим та яскравішим стає їхнє буденне життя⁴¹⁷.

4. Тенденції розвитку українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації

Сьогодні для більшості країн характерне етнічне та культурне розмаїття. Торгівля, туризм, міжнародний діалог учених та діячів мистецтва, мобільність кваліфікованих спеціалістів і міграція тощо призводять до того,

⁴¹⁶ Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.

⁴¹⁷ Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.] – К. : «Інжиніринг», 2010. – С. 27.

що в одній країні можуть проживати люди, які належать до різних культур⁴¹⁸.

Семантичне визначення слова «*полі*» як множини відносно до полікультурного суспільства підкреслює межі простору суспільства, яке характеризується багатокультурною різноманітністю, а також ущільненням простору існування багатьох культур через диверсифікацію та диференціацію культурних відмінностей⁴¹⁹.

Проблеми полікультурності найбільш активно почали вивчатися у ХХ ст. У той час посилися інтерес науковців до вивчення відмінностей різних культур. Аналіз культурних відмінностей давав змогу говорити про унікальність кожної культури зокрема.

У 40-х роках ХХ ст. міжнародні організації закладають в основу своєї політики визначення полікультурності сучасного світу. Згідно із «Загальною декларацією прав людини», ухваленої ООН, усі цивілізації можна поділити на полікультурні та монокультурні. Перші виникають у процесі загарбницьких воєн та великих переселень народів. Історичними прикладами полікультурних цивілізацій були: Османська імперія, Арабський халіфат, Російська імперія. Прикладами сучасних полікультурних спільнот є: США, країни Європи, Росія. До монокультурних цивілізацій відносять Китай та Японію, а також деякі інші держави, але за своїм змістом вони також є полікультурними, оскільки людство вже починає жити в багатополарному, багатонаціональному, інтеркультурному світі⁴²⁰.

Найпоширеніше визначення поняття «полікультурне суспільство» подає російський дослідник М. Матіс: «полікультурне суспільство – це найважливіша й основна категорія соціальної філософії й теоретичної соціології, що означає історично конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних національностей з усією сукупністю форм взаємодії і взаємозалежності, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – підтримки зразка взаємодій у системі»⁴²¹.

Поряд із поняттям *полікультурне суспільство* в гуманітарних науках уживаються поняття мультикультуралізм (мультикультурність), інтеркультуралізм (інтеркультурність), транскультуралізм (транскультурність).

⁴¹⁸ Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма / Ч. Кукатас [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://inliberty.ru/library/study/327/>

⁴¹⁹ Див.19, с.20.

⁴²⁰ Асаєва В. В. Філософія сучасної полікультурної, мультилінгвальної освіти / В. В. Асаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11612.html>

⁴²¹ Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи в умовах полікультурного регіону : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Рудь. – Луганськ, 2002. – С. 18.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Єдності у тлумаченні цих понять немає ані серед політиків, ані серед науковців та освітян. Проте найбільш уживаним є поняття «*мультикультуралізм*», яке означає політику та ідеологію держави щодо етнічного та культурного розмаїття сучасних західних суспільств, яке значно розширилося з багатомільйонною імміграцією у 60-80-х роках ХХ ст., здебільшого з країн, що розвиваються, а пізніше – з посткомуністичних держав Східної Європи. Це розмаїття стало певним викликом для узвичаєних культурних та освітніх інституцій і навіть для систем цінностей національних держав Заходу.

Мультикультуралізм як державна політика, за С. Драгоєвичем⁴²², «означає, що державні освітні й культурні органи мають визначати політику, конкретні заходи та ініціативи, які б надавали можливість різним культурам розвиватися поруч у межах однієї країни».

Існує також визначення мультикультуралізму як суспільства, що вміщує численні відмінні, але взаємопов'язані культурні традиції й практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства. Із визнання суспільства мультикультурним впливають два основні наслідки: переосмислення уявлень про культурну єдність (цілісність) суспільства, що включає відмову від спроб «інтегрувати» різні етнічні групи, оскільки інтеграція передбачає перетворення на «невід'ємну» частку домінуючої культури; переосмислення поняття культурного розмаїття: треба враховувати владні відносини, відносини домінування (power relations) між різними культурними (етнічними, соціальними) групами, аналізувати міжкультурні взаємини⁴²³.

У такому тлумаченні наголос зроблено на наукових, дослідницьких аспектах мультикультурності, на відміну від більш поширеного тлумачення, де мультикультурність означає багатокультурність, або багатоетнічність певного суспільства, самого факту культурного розмаїття, а не особливого аналітичного чи політичного підходу до нього⁴²⁴.

На думку С. Драгоєвича, динамічнішою є концепція *інтеркультуралізму*, яка набула популярності у 1980-х роках. У ній наголос робиться саме на забезпеченні активного й позитивного діалогу різних культур у суспільстві, на їхньому взаєморозумінні та взаємозбагаченні.

⁴²² Sanjin Dragojevic, «Culture of Peace and Management of Cultural Diversity: Conceptual Clarifications», in: CULTURELINK, vol. 10. – N 29. – November, 1999, P. 133.

⁴²³ Гриценко О. А. Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів (мультикультуралізм, багатокультурність, полікультурність) [Електронний ресурс] / О. А. Гриценко, Н. К. Гончаренко, Є. А. Мягка. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2005_1_9.php

⁴²⁴ Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.] – К. : «Інжиніринг», 2010. – С. 21.

Різниця між двома концепціями полягає в тому, що мультикультуралізм спрямований тільки на збереження культур меншостей, що призводить до консервації наявної ситуації, а інтеркультуралізм передбачає активний та позитивний діалог різних культур у суспільстві, метою якого є взаєморозуміння та взаємобагачення⁴²⁵.

Окрім вищезгаданих, існує ще дві концепції управління культурним розмаїттям – *транскультуралізм* та *культурний плюралізм*. Термін «*транскультуралізм*» виник на межі 80-90-х років ХХ ст. внаслідок глобалізаційних процесів, які мали транснаціональну культурну орієнтацію на загальноєвропейські та на глобальні культурні ринки. Н. Яценко розглядає транскультуралізм як процес соціокультурного освоєння прийдешнім етносом нових місць компактного проживання⁴²⁶, процес, що пов'язаний із перетином кордонів, міграціями, культурними та політичними взаємодіями. Дослідники К. Розлогов та Е. Орлова, як стверджує М. Рудь, під поняттям «*транскультуралізм*» розуміють здатність людини одночасно засвоювати різні культурні традиції та культурний досвід різних країн⁴²⁷.

Особливістю сучасної транскультури є здатність змінювати світ швидше, аніж це передбачає політика мультикультуралізму, оскільки феномен транскультурації відповідає процесам активного розвитку комунікації. Тобто, сучасна транскультура, знаходячись поза державною юрисдикцією, на легітимній чи нелегітимній основі може створювати власний соціальний простір, основою якого є «морфологія павутиння», що має реальний і віртуальний (Інтернет) еквіваленти, без обмеження в часі та просторі. У цьому просторі виникають свої зв'язки та інститути, відношення і конфлікти тощо⁴²⁸. «*Культурний плюралізм*» – термін, що характеризує співіснування в межах однієї території (країни) багатьох культур, при тому, що жодна з них не є панівною. Варто зазначити, що культурний плюралізм передбачає повагу та підтримку всіх культур та способів життя, що існують у суспільстві (зокрема, сучасна західна суспільна думка як базові «майнориті-групи» (меншини) розглядає осіб з обмеженими фізичними можливостями, представників сексуальних та етнокультурних груп тощо). Широко вживати цей термін почали у Східній Європі після подій 1989 року. Культурний

⁴²⁵ Гриценко О. Морока з мультикультуралізмом / О. Гриценко. – К. : Критика, 2001. – Ч. 11. – С. 23.

⁴²⁶ Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Питер, 1999.

⁴²⁷ Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи в умовах полікультурного регіону : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Рудь. – Луганськ, 2002. – 154 с.

⁴²⁸ Мальковская И. А. Глобализация и транскультурный вызов незападного мира [Электронный ресурс] / И. А. Мальковская. – Режим доступа : // <http://www.isras.ru/files/File/Socis/12-2005/malkovskaya.pdf>

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

плюралізм вбирає в себе так звані «три плюралізми»: плюралізм форм власності; плюралізм ринку, або ж вільна конкуренція; політичний плюралізм, тобто багатопартійність. Усі ці концепції варто розглядати не як такі, що суперечать одна одній, а як взаємодоповняльні⁴²⁹.

У дослідженнях фахівців з проблем полікультурності сучасне українське суспільство характеризується як багатокультурне. Розвиток українського полікультурного соціуму пов'язаний із етнонаціональною політикою України.

Становлення етнонаціональної політики України припадає на період початку 90-х років ХХ ст. Саме в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. відзначено принципи побудови держави за моделлю становлення поліетнічної української нації. Декларація проголошувала рівність усіх громадян незалежно від походження, соціального стану, расової та національної належності. Документ містив норму про визнання колективних, групових прав національних меншин та специфічних прав національностей, етнічних груп. Ці норми було вдосконалено в інших нормативно-правових актах незалежної України.

Концептуальні засади державної етнополітики України відображені в таких політико-правових документах:

- Конституція України (червень 1996 р.);
- Звернення Верховної Ради України до громадян України всіх національностей (серпень 1991 р.);
- Декларація прав національностей України (листопад 1991 р.);
- Закон України «Про національні меншини в Україні» (червень 1992 р.);
- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (травень 1997 р.) та інші.
- В Україні широко запроваджено застосування в національному законодавстві міжнародних стандартів захисту прав меншин:
 - Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (листопад 1992 р.; ратифікована ВРУ 15 травня 2003 р.);
 - Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (листопад 1994 р.);
 - Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (жовтень 1996 р.);
 - Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (лютий 1998 р.).

Чинне законодавство України вдосконалюється відповідно до реалій сьогодення під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників,

⁴²⁹ Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.] – К. : «Інжиніринг», 2010. – С. 22.

зокрема процесу євроінтеграції. Нині розроблено низку проектів Законів України, які регулюють сферу міжетнічних взаємин («Про концепцію державної етнонаціональної політики», «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини України», «Про зміни до Закону України «Про мови»). Тобто законодавчого розв'язання потребує низка проблем у сфері розширення прав представників національних меншин, підтримки репатріантів, надання особливого статусу корінному кримськотатарському етносу тощо.

Центральним органом державної виконавчої влади, який координує питання етнополітики в Україні, є Державний комітет України у справах національностей та міграції. У Верховній Раді України створено Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. При Президентові України діє Рада представників громадських об'єднань національних меншин України. Консультативно-дорадчим органом при Президентові України є також Рада представників кримськотатарського народу.

Етнонаціональний склад населення України за результатами перепису 2001 р. такий: українці – 37541693, росіяни – 8334141, білоруси – 275763, молдовани – 258619, татари – 248193, болгари – 204574, угорці – 156566, румуни – 150989, поляки – 144130, євреї – 103591, вірмени – 99894, греки – 91548, кримські татари – 73304, цигани – 47587, азербайджанці – 45176, грузини – 34199, німці – 33302, гагаузи – 31923, корейці – 12711, узбеки – 12353, чуваші – 10593, мордва – 9331, турки – 8844, литовці – 7207, араби – 6575, словаки – 6397, чехи – 5917, казахи – 5526, латиші – 5079, осетини – 4834, удмурти – 4712, лезгини – 4349, таджики – 4255, башкири – 4253, марійці – 4130, в'єтнамці – 3850, туркмени – 3709, албанці – 3308, ассирійці – 3143, чеченці – 2877, естонці – 2868, китайці – 2213, курди – 2088, карели – 1622, даргинці – 1610, комі – 1545, аварці – 1496, народи Індії та Пакистану – 1483, абхази – 1458, караїми – 1196, комі-перм'яки – 1165, киргизи – 1128, лакці – 1019, афганці – 1008, табасаранни – 977, іспанці – 965, ороки – 959, іжорці – 812, фіни – 768, кумики – 718, американці – 709, серби – 623, удіни – 592, нівхи – 584, кабардинці – 473, інгуші – 455, італійці – 420, перси – 419, кримчаки – 406, буряти – 391, ногайці – 385, адигейці – 338, турки-месхетинці – 336, калмики – 325, якути – 304, орочі – 288, вепси – 281, кубинці – 262, французи – 258, лівії – 235, чуванці – 226, ненці – 217, балкарці – 206, черкеси – 199, уйгури – 197, карачаївці – 190, шведи – 188, євреї гірські – 166, хакаси – 162, ескімоси – 153, голландці – 139, рутульці – 137, саамі – 136, дунгани – 133, латиші – 133, хорвати – 126, абазини – 128, каракалпаки – 117, англійці – 112, австрійці – 112, агули – 108, євреї грузинські – 108, евени – 104, халха – 104, ханти – 100, цахури – 83, алтайці – 81, кети – 87, ульчі – 76, коряки – 69, тати – 64, селькупи – 62, негідальці – 52, канадці – 51, евенки – 48, японці – 44, нганасани – 44, тувинці – 43, мансі – 43, удегейці – 42, нанайці – 42, шорці – 33, белуджі – 31,

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

чукчі – 30, долгани – 26, енці – 26, ітельмени – 19, тофалари – 18, чилійці – 18, євреї середньоазіатські – 13, юкагири – 12, алеути – 6, інші національності – 3228, національність невказана – 188639. Усе населення на той час складало 48240902 осіб.

В умовах державної незалежності України національні меншини переживають період етнополітичного ренесансу, який проявився в бурхливій динаміці зростання національно-культурних товариств. Найбільше таких організацій в Автономній Республіці Крим, м.Києві, Закарпатській, Донецькій, Одеській областях.

Найбільш чисельною національною менщиною України є росіяни, кількість яких за переписом 2001 року становила 8,3 млн. осіб. Упродовж 90-х років ХХ – на початку ХХІ ст. росіяни створили численні національно-культурні об'єднання, політичні структури. Всеукраїнський статус має низка громадських структур російської національної меншини України, як от: «Русь», «Російська община України», «Російський рух України», «Росіяни України» та інші. Проводять вони в основному культурно-просвітницьку роботу серед російськомовного населення країни.

Упродовж останніх років відбувається повернення на місця свого колишнього проживання в Криму корінного кримськотатарського етносу. Якщо в 1989 році кримських татар нараховувалося 46807 осіб, то в 2001 році – вже 248193 осіб. Національний рух кримських татар розпочався зі створення в травні 1989 року Організації кримськотатарського національного руху на чолі з Мустафою Джемільовим. У червні 1991 року на Курултаї було утворено Меджлис як вищий повноважний представницький орган кримськотатарського народу.

Кримські татари також створили мережу національно-культурних товариств (Ліга кримськотатарських юристів «Ініціум», Асоціація кримськотатарських працівників освіти «Мааріфчі», Ліга кримськотатарських жінок та інші), що охоплюють усі сфери життя цього етносу. Останнім часом забезпечується виконання низки програм для кримськотатарського населення, які орієнтовані на розселення та облаштування депортованих кримських татар, їхню адаптацію та інтеграцію в українське суспільство, а також різнопланових молодіжних програм тощо⁴³⁰.

На думку В. Євтуха⁴³¹, в ході етнополітичного ренесансу в Україні виявляються дві чіткі тенденції. Перша з них – це прагнення побудови національної держави. Найбільш концентровано його уособлюють

⁴³⁰ Вегеш М. М. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 384 с.

⁴³¹ Євтух В. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства [Електронний ресурс] / Володимир Євтух. – Режим доступу : <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2001/jevtuch.html>

представники українського етносу, переважна частина членів національних меншин. Друга тенденція – відродження етнічної самобутності інших компонентів етнонаціональної структури, що супроводжується зростанням етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості й активізацією етнічних рухів за реалізацію прав меншин. Для того, щоб визначити закономірності дії двох тенденцій та їхніх можливих наслідків, варто мати на увазі кілька обставин: 1) історичну тривалість безконфліктного (за поодинокими винятками) співіснування представників багатьох етносів на території нинішньої України; 2) фактор підлеглості, а певною мірою й національного пригнічення, але, безумовно, обмеження можливостей розвитку як етносоціальної спільноти українців, а також представників інших етносів; 3) перспективу розвитку самобутності всіх компонентів етнонаціональної структури українського суспільства, яка відкрилася з отриманням Україною незалежності; 4) засади етнонаціональної політики української держави та механізми її реалізації; 5) позиції держав етнічних батьківщин щодо частин своїх етносів, які знаходяться в рамках українського етнополітичного організму; 6) можливості взаємодії різних частин етносів, зокрема й українського; 7) зовнішньополітичні пріоритети й орієнтації України.

Отже, аналіз тенденцій етнонаціональних процесів в Україні, ситуації в міжетнічній взаємодії та деяких аспектів державної етнополітики дають підстави для висновку, що в Україні формуються передумови для втілення концепції багатоетнічного, багатокультурного розвитку. У незалежній Українській державі активно вдосконалюється відповідно до норм міжнародного законодавства нормативно-правова база етнополітики, розбудовується мережа національно-культурних організацій, які впроваджують у практику політику полікультурного та поліетнічного українського суспільства. Полікультурність спрямована на етнокультурний ренесанс українства та національних меншин задля творення потужної української нації⁴³².

Практичне заняття

Особливості функціонування полікультурного суспільства в епоху глобалізації

Мета: *формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів шляхом систематизації та актуалізації знань про глобалізаційні процеси та їхній вплив на культуру; аксіологічну складову сучасного полікультурного суспільства; тенденції розвитку українського полікультурного соціуму в умовах глобалізації;*

⁴³² Вегеш М. М. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 384 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

формування вмінь:

- на основі вивчення філософської та культурологічної літератури аналізувати джерела, чинники та наслідки сучасних полікультурних змін у світі та критично оцінювати сучасну культурну ситуацію в Україні; репрезентувати національні цінності в дискурсі міжкультурної комунікації;
- шляхом застосування методу аналізу й соціальної прогностики розкривати проблеми співвідношення культурної глобалізації та самобутності культур;
- користуючись знаннями з конфліктології, етнопсихології, соціальної педагогіки, визначати способи розв'язання конфліктних ситуацій, що виникають на міжнаціональному ґрунті;
- на основі спостережень та досліджень професійної діяльності соціального педагога під час професійно-орієнтованої практики прогнозувати посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації в полікультурному середовищі; аналізувати, передбачати, створювати позитивну емоційну, педагогічну, психологічну та правову атмосферу в своїй професійній роботі через побудову її відповідної моделі на практичному занятті.

Методичні рекомендації

Для активної й ефективної роботи на семінарсько-практичному занятті всім студентам необхідно орієнтуватися в таких питаннях:

- етнонаціональний склад населення України;
- вплив глобалізаційних процесів на культуру, освіту, економіку;
- трансформаційні процеси в галузі людських стосунків, цінностей, духовності, пов'язані з глобалізацією.

Література

1. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / за ред. О. Гриценка. – К. : УЦКД, 2001. – 96 с.
2. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.]. – К. : «Інжиніринг», 2010. – 248 с.
3. Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] / за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – 164 с.
4. Основи етнодержавознавства : підручник / за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.
5. Україна в Європі. Освітній пакет / [пер. О. Стиславської]. – Варшава : Центральний осередок удосконалення вчителів, 2006. – 200 с.

Заняття проходить у вигляді ділової гри «Україна в епоху глобалізації».

Ділова гра – форма і метод навчання, в якій моделюються предметний і соціальний аспекти змісту професійної діяльності. Призначена для відпрацювання професійних умінь і навичок. У діловій грі розгортається квазіпрофесійна діяльність студентів на основі імітаційно-ігрової моделі, що відбиває зміст, технології і динаміку професійної діяльності фахівців, її цілісних фрагментів⁴³³.

Вона є педагогічним засобом і активною формою навчання, яка інтенсифікує навчальну діяльність, моделюючи управлінські, економічні, психологічні, педагогічні ситуації й дає можливість їх аналізувати і виробляти оптимальні дії в подальшому. Ігровий супровід вивчення матеріалу дозволяє підтримувати постійний високий інтерес у студентів до змісту курсу, активізує їхню самостійну діяльність, формує і закріплює практичні навички. Це засіб розвитку професійного творчого мислення, в ході її людина набуває здатності аналізувати специфічні ситуації й вирішувати нові для себе професійні завдання.

Ділова гра є одним з найкращих активних методів проведення занять. Ділові ігри, на відміну від інших традиційних методів навчання, дозволяють повніше відтворювати практичну діяльність, виявляти проблеми й причини їх появи, розробляти варіанти розв'язання проблем, оцінювати кожен із варіантів розв'язання проблеми, приймати рішення й визначати механізм його реалізації. Перевагою ділових ігор є те, що вони дозволяють: розглянути певну проблему в умовах значного скорочення часу; освоїти навички виявлення, аналізу та вирішення конкретних проблем; працювати груповим методом при підготовці та прийнятті рішень, орієнтації в нестандартних ситуаціях; концентрувати увагу учасників на головних аспектах проблеми й встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; розвивати взаєморозуміння між учасниками гри⁴³⁴.

Правила гри: студенти розподіляються на 4 підгрупи: соціальні педагоги, соціальні працівники, менеджери в галузі економіки, опоненти. Кожна підгрупа готує домашнє завдання:

- соціальні педагоги підбирають аргументи щодо позитивного та негативного впливу глобалізації на сферу освіти;
- соціальні працівники – на сферу культури та соціальну політику України;
- менеджери в галузі економіки – на економічний сектор;
- опоненти готують можливі запитання для всіх учасників.

Домашні матеріали повинні охоплювати коло запропонованих проблемних питань.

Перед початком гри за допомогою жеребкування утворюється ще одна підгрупа (по 1 представнику з 4 підгруп) – експерти, які спостерігають за ходом гри, а в кінці – аналізують роботу кожної підгрупи та оцінюють кожного учасника.

⁴³³ Абрамова Г. С. Ділові ігри : теорія і організація / Г. С. Абрамова, В. А. Степанович. – Єкатеринбург : Ділова книга, 1999.

⁴³⁴ Хруцький Є. А. Організація проведення ділових ігор : навч. посіб. для викладачів середовищ, спец. навч. закладів / Є. А. Хруцький. – М. : Вищ. шк., 1991. – 320 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Схема аналізу виступу:

Яка тема виступу? Чи досягнута його мета? Чи підходить тема аудиторії, чи викликає інтерес?

Який матеріал використаний у тексті виступу?

Яка композиція промови? Які методи викладу матеріалу використовуються?

Чи логічна, чи доказова промова?

Чи відповідає промова критеріям правильності, точності, виразності, багатства мовлення?

Який спосіб виголошення промови?

Чи дотримувався оратор вимог до техніки мовлення?

Який зовнішній вигляд оратора, чи доречні жести й міміка? Наскільки вільно він тримається перед слухачами?

Чи встановлений контакт з аудиторією? За допомогою яких засобів?

Критерії оцінки учасників гри:

- ефективність сформованого учасниками гри рішення;
- використання при виробленні рішень способів та прийомів, що рекомендуються;

- наявність у представлених матеріалах елементів новизни, оригінальності, які забезпечують виконання запланованих робіт зі значною ефективністю, а як наслідок – можуть бути рекомендовані для впровадження у практичну діяльність;

- швидкість прийняття рішень, їх раціональність (у груповій роботі);
- кількість і якість внесених контрпропозицій щодо матеріалів, які були представлені іншими ігровими групами;

- аргументованість у захисті своїх матеріалів;
- звернення до інших ігрових груп за додатковою інформацією, матеріальними і трудовими ресурсами для виконання запланованих робіт, а також аналогічна «допомога» іншим групам за їхніми запитами;

- спрямованість і зміст міжособистісного спілкування з іншими учасниками гри;

- особистісні аспекти діяльності учасників: (ерудованість і принциповість; чесність, дисциплінованість, ініціативність і старанність; методична майстерність, уміння керувати колективом і працювати в ньому)⁴³⁵.

Хід гри

Члени кожної підгрупи по черзі представляють підготовлені матеріали, опоненти ставлять свої запитання й наводять контраргументи.

Після дискусії представники 4 підгруп спільно розробляють «Програму розвитку України в умовах глобалізації» у галузі освіти,

⁴³⁵ Мірошніченко В. М. Функції та критерії оцінювання дій учасників ділової гри у ВНЗ [Електронний ресурс] / В. М. Мірошніченко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Pedagogica/75341.doc.htm

культури, економіки, соціальної політики – відповідно – й презентують її експертам.

У програми мають бути передбачені такі елементи:

- сектор (освіти, культури, економіки, соціальної політики);
- конкретні заходи (форма, зміст, термін реалізації);
- виконавці;
- цільові групи;
- ресурси.

Наприкінці гри викладач робить загальний підсумок заняття й висновок з резюме щодо особливостей соціально-педагогічної діяльності в епоху глобалізації.

Лекція 2.

Полікультурність сучасної України

План

1. Релігійна багатоманітність України та її соціальне значення.
2. Проблеми гендерної культури в Україні.
3. Особливості міської та сільської культури.

Література

1. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / за ред. О. Гриценка. – К. : УЦКД, 2001. – 96 с.

2. Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України № 479 від 6 трав. 2001 р. // Вісн. держ. служби України. – 2001. – № 2. – С. 11-19.

3. Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства: навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] / за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – 164 с.

4. Приходько Е. А. Культурология. Культура семейно-брачных отношений : учебн. пособ. / Е. А. Приходько. – Волгоград : Политехник, 2000. – С. 52-55.

5. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / Сергій Якович Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

6. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекций] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.

7. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Політологічний аналіз / О. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.

8. Фромм Э. Искусство любви: исследование природы любви / Э. Фромм ; [пер. с англ. Л. А. Чернышевой]. – М. : Педагогика, 1990. – 157 с.

Зміст лекції

1. Релігійна багатоманітність України та її соціальне значення

Зміна суспільного ладу і входження України в світовий простір (культурний, економічний, політичний) зумовили трансформацію релігійних інституцій, які існували за радянських часів, і появу нових релігійних рухів та організацій, формування нових відносин релігії й суспільства, церкви та держави.

Елементом соціальної структури й особливим видом об'єднання людей за релігійним критерієм є *релігійні організації*. Вони мають усі ознаки соціальної організації: координація і субординація, централізація влади, організаційна культура, правове/нормативне регулювання діяльності за статутом, наявність послідовників зі спільною метою та інтересами. Їх можна охарактеризувати в двох аспектах. Перший вимір – це суто організаційний (тобто за видом управлінської структури і побудови). Існують такі їхні види: релігійна громада (структура, яка здатна забезпечити високий рівень особистого включення віруючих у релігійну практику в її різних формах), релігійне управління (центр), монастирі, релігійне братство, духовний навчальний заклад. Другий аспект визначає вид релігійної організації як різновид соціальної системи чи групи, що володіє необхідним комплексом цілей та цінностей, специфічних засобів реалізації, завдяки яким віруючі включаються в систему релігійних відносин. Розглядають такі їхні види: церква (інститут священства/духовенства, чітка ієрархія духовних за змістом посад, розгалужена нормативна система поведінки та санкцій); конфесія і деномінація (чітка організація вертикальних та горизонтальних зв'язків, рівність членів та виборність керівництва, ієрархічність управління за ознаками виконання релігійних функцій); секта (тоталітарне начало, наявність власного лідера, ізоляція послідовників від членів сім'ї, які не сприймають її вчення, використання чудес або інших містичних явищ із метою посилити вплив і повну залежність від лідерів чи організаційної верхівки секти)⁴³⁶.

Події середини 80 – початку 90 рр., пов'язані з Перебудовою, привели до значних змін у релігійному житті України. По-перше, наявна чітка тенденція зростання питомої ваги віруючих серед дорослого населення України (понад 18 років). Якщо на початку 90-х років XX ст. тих, хто називав себе віруючим, було трохи більше 40 %, то на початку XXI ст. – уже понад 60 %. Якщо раніше на чолі руху стояли люди, чиї релігійні почуття пригнічувалися, то тепер вони нарешті змогли активізувати діяльність, дедалі більшою мірою демонструвати власні релігійні переконання. Шлях

⁴³⁶ Пилипенко В.Є. Релігійні організації. Релігія та українське суспільство [Електронний ресурс] / В.Є.Пилипенко. – Режим доступу : http://libfree.com/188007805_sotsiologiyareligiyni_organizatsiyi.html

людей до релігії полегшується нині низкою обставин: після краху тоталітарного режиму в масовій свідомості утворився вакуум, який нині поступово заповнюється і відроджуваною національною свідомістю, і новим відчуттям громадянськості, і релігією. Збереглися відчутні релігійно-культурні традиції, особливо в західноукраїнському регіоні. Залишається загальнодуховна потреба в релігії, яка полегшує людські біди, знімає стресові навантаження, обіцяє заступництво з боку Всевишнього. Зміни соціальної структури в бік виразної нерівності (багаті – бідні) викликали гостру потребу в релігійному милосерді та добродійності. Нарешті, в суспільстві складається доброзичливо-зацікавлене ставлення до релігії завдяки активній її популяризації з боку засобів масової інформації.

По-друге, помітно окреслились інституційні прояви релігії. В Україні є 25871 священнослужитель, 344 монастирі з 5864 ченцями і черницями, 249 місій, відкрито понад 150 духовних навчальних закладів, майже 10 тис. недільних шкіл, виходить 334 періодичні видання. У розпорядженні релігійних організацій є 19112 культових споруд (церкви, храми, мечеті, синагоги тощо), 2332 – у процесі будівництва. Пожвавлення релігійної діяльності пояснюється зняттям обмежень на діяльність релігійних організацій і полегшенням їхньої реєстрації в Україні.

По-третє, розширився релігійний спектр. У сучасних умовах в Україні кількість відомих релігій сягнула за сто, однак 99,5 % усіх релігійних утворень належать до 25 основних віровизнань або напрямів. На початку ХХІ ст. 70 % дорослого населення України назвали себе православними, 7 % – греко-католиками, 2,2 % – протестантами, менше 1 % – римо-католиками, мусульманами, іудеями⁴³⁷.

Поліконфесійність України при домінуванні православного світогляду зумовлена поліетнічним складом населення. Різноманіття релігійних утворень в Україні склалося протягом довготривалого процесу національного державотворення, історичного формування етнічних груп, політичного впливу держав із різними релігійними підвалинами⁴³⁸.

Домінуючою релігією серед населення країни за кількістю приходів та самовизначенням населення є християнство (зокрема православна гілка). Християнство в Україні налічує 57 напрямків, обіймає 96,6% всіх релігійних громад: православні складають 52,4% громад.

Українськими греко-католиками створено 13,5% усіх релігійних організацій, на долю УГКЦ припадає близько 30% всіх монастирів, вона має 12 духовних навчальних закладів з 1,4 тис. слухачів, 79 монастирів (1,2 тис.

⁴³⁷ Сучасна релігійна ситуація в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/236.html>

⁴³⁸ Пилипенко В.Є. Релігійні організації. Релігія та українське суспільство [Електронний ресурс] / В.Є.Пилипенко. – Режим доступу : http://libfree.com/188007805_sotsiologiyareligiyni_organizatsiyi.html

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

ченців і черниць). В УГКЦ 1,8 тис. священників, богослужіння відбуваються в 2777 храмах, будується 305. Понад 86% всіх греко-католицьких організацій України зосереджено у трьох галицьких областях, ще 9% – на Закарпатті.

Четверта частина релігійних організацій України належить до протестантських віровизнань, найбільші з-поміж яких – євангельські християни-баптисти й п'ятидесятники та свідки Єгови, дещо меншими адвентисти сьомого дня⁴³⁹.

Дослідження релігійного чинника показує, що роль традиційної релігії в суспільстві не завжди збігається з її поширенням та масштабами сповідування. Активізація релігійної діяльності не впливає суттєво на духовне самопочуття і практичну поведінку більшості населення в Україні, про що свідчить статистика зростання форм злочинності та аморальності, розбіжностей із християнськими заповідями і цінностями.

Стабільно високим залишається рівень довіри населення до церкви як духовного затишку і спасіння. Водночас церква як соціальний інститут не має вирішального впливу на соціально-економічну, політичну й етичну поведінку населення. Безперечно, труднощі й суперечності економічної, політичної, культурної трансформації суспільства обумовили міжконфесійну боротьбу, некоректне втручання релігійних організацій в освітні, армійські, державні структури.

Водночас із «легалізацією» церковних громад і конфесійних утворень (які існували ще за радянських часів) відбувається становлення нових релігійних харизматичних рухів, неорелігій. Новизна останніх проявляється саме в їхній ролі та характері взаємодії з іншими соціальними інституціями в трансформаційному суспільстві, намаганні відобразити світові й національні особливості розвитку, заповнити духовну порожнечу, яка з'явилася після руйнування радянської ідеологічної системи.

Окрему проблему складає успіх «новопротестантських» рухів, який пояснюється відчуженістю сучасної української молоді від традиції, виплеканої у сфері ортодоксальності; невизначеністю і фрагментарністю духовного клімату, в якому відбувалася соціалізація покоління, чие повноліття припало на кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.; розбіжностями між духовними запитами цієї генерації і відповідями на них з боку традиційних церков; виключною активністю закордонних місіонерів і їхніми фінансовими можливостями, які значно вищі за ті, що мають традиційні церковні організації, а також особливостями цих рухів, передусім харизматичного спрямування.

Харизматичні церкви стимулюють скерованість своїх членів на особистісний життєвий успіх, видимою ознакою якого є фінансове

⁴³⁹ Єленський В. Релігійно-інституційний процес в Україні: загальна характеристика і напрямки змін [Електронний ресурс] / Віктор Єленський. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/9806/

процвітання, професійна спроможність, кар'єрні досягнення і тілесне здоров'я. Десятина та інші пожертви, молитви за зцілення постають тут важливими засобами реалізації Божого слова, а особиста успішність – індикатором правильності духовного життя. За умов хиткості особистих досягнень, відсутності хоч якихось надійних гарантій збереження свого статусу й бізнесу (що в трансформаційних суспільствах особливо гостро відчувається дрібними й середніми підприємцями) «новий протестантизм» стає досить привабливим для осіб, які потребують «нової духовності», гарантованих за наслідками відносин із трансцендентним, надприродним. Неомістичні та орієнталістські рухи і течії присутні в сучасній Україні швидше як світоглядний феномен, аніж поважний інституційний чинник⁴⁴⁰. Дані соціологічного моніторингу останніх 10 років, проведеного Інститутом соціології НАН України, свідчать про традиційно високий рівень довіри до церкви та духовенства порівняно з іншими соціальними інститутами (після сім'ї та колег), випереджаючи ЗМІ, міліцію, прокуратуру, суди, уряд, місцеві органи влади, профспілки, армію, політичні партії. Водночас зростання участі населення в релігійних організаціях, церковних громадах має незначний рівень. Проте наявності однієї з суттєвих інституціональних ознак – утворення організацій і офіційного членства в них – недостатньо для глибоких висновків. Суспільна практика свідчить, що рівень релігійності українців (наприклад, кількості прихожан або тих, хто виконує релігійні обряди) значно зростає, до того ж члени деяких релігійних груп не реєструються в державних органах.

Однак характерною рисою релігійності українців є обрядовіство, яке можна вважати тим критерієм, що дозволяє фіксувати тільки її зовнішні прояви. При неглибокому поверховому знанні віровчення багатьох людей прагнуть дотримуватися обрядів чи традицій без смислової прив'язки, часто розглядають їх як самодостатнє для заспокоєння совісті, прагнень духовного порятунку. Саме діяльність організацій релігійного спрямування, наявність віруючих людей і професійної групи служителів, функціонування релігійних норм та санкцій без виявлення смислоспрямовуючого впливу релігійних догматів на поведінку особистості та соціальних груп можна назвати зовнішньою інституціоналізацією⁴⁴¹.

Соціальна діяльність релігійних організацій

Соціальна складова становить невід'ємний атрибут функціонування релігійних інституцій. З давніх часів церкви, інтегровані в структуру

⁴⁴⁰ Пилипенко В.Є. Релігійні організації. Релігія та українське суспільство [Електронний ресурс] / В.Є.Пилипенко. – Режим доступу : http://libfree.com/188007805_sotsiologiyareligiyni_organizatsiyi.html

⁴⁴¹ Пилипенко В.Є. Релігійні організації. Релігія та українське суспільство [Електронний ресурс] / В.Є.Пилипенко. – Режим доступу : http://libfree.com/188007805_sotsiologiyareligiyni_organizatsiyi.html

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

соціуму, брали безпосередню участь у розв'язанні нагальних суспільних проблем. За приписами світових релігій (буддизму, християнства, ісламу), соціально значуща робота – обов'язок об'єднання віруючих, виконання якого засвідчує про відповідальність конфесії перед тією спільнотою, серед якої вона поширює своє вчення.

Панування комуністичних режимів суттєво девальвувало соціальну місію релігійних організацій, оскільки останні фактично опинилися за межами одержавленого суспільного простору.

Відновлення Україною державного суверенітету започаткувало нову віху в історії соціального служіння конфесій. Церкви та релігійні організації отримали можливість стати не уявними, не декларованими, а реальними дієвими суб'єктами суспільного життя. Їхні успіхи й досягнення на ниві виконання власних фундаментальних завдань сьогодні – очевидний та беззаперечний факт.

За роки незалежності України соціальна діяльність конфесій на її теренах набула вираженого багатовекторного спрямування. Низка релігійних організацій насамперед докладають зусиль до розв'язання проблем соціально незахищених верств населення: облаштовують пункти безкоштовного харчування нужденних; надають медичну допомогу малозабезпеченим; організовують літній відпочинок дітей з бідних сімей, дітей-сиріт та дітей-інвалідів; допомагають школам, будинкам-інтернатам, медичним закладам; створюють при храмах і монастирях дитячі будинки, школи-сиротинці, соціально-реабілітаційні центри для нарко- та алкоголезалежних осіб, хворих на СНІД; займаються духовною опікою громадян, які перебувають у виправних закладах тощо.

У рамках здійснюваної конфесіями соціальної роботи наявні суспільно значущі змістовні проекти і програми. Наприклад, Українська Уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня ще в середині 90-х рр. ініціювала створення Адвентистської медичної асоціації України (фондація продовжує діяти по сьогоднішній день, в її рядах понад 700 фахівців вищої і середньої кваліфікації, які надають медичну допомогу нужденним у різних регіонах країни). За сприяння Української лютеранської церкви понад 15 років функціонує «Медична клініка на колесах». Громади Армії Спасіння реалізують такі програми, як: «Ліга Милосердя» (започаткована для обслуговування самотніх хворих людей, прикутих до ліжка), «Відкриті двері» (передбачає різноманітну допомогу будинкам для осіб похилого віку), «Інтенсивна корекція» (спрямована на кореляцію інтелектуального розвитку неповнолітніх у притулках та дитячих будинках). За трьома проектами – «Домашня опіка», «Допомога на колесах дітям вулиці», «Консультативний центр для жінок, постраждалих від торгівлі людьми» – працюють структури «Карітас» Української греко-католицької церкви у Хмельницькій області. У багатьох населених пунктах Закарпатського регіону осередками Римсько-

католицької церкви засновано мережу безкоштовних аптек. П'ятнадцять років у м. Вінниці під проводом об'єднання отців Капуцинів функціонує Католицький мультимедійний центр та ТВ студія «Клара». Завдяки їм, у листопаді 2008 року на телеканалі УТ-1 стартував новий дитячий проєкт «Антивірус для дітей». Програма є пізнавальною і розрахована на дітей від трьох років. Вона включає частини, які сприяють естетичному, музичному вихованню маленьких громадян та формуванню в них загальноприйнятих норм ввічливості, що вкрай важливо в сучасному прагматичному світі.

Особливі зусилля докладають церкви й деномінації на ниві боротьби з ВІЛ/СНІДом. Координацію їхньої діяльності фактично здійснює Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій (ВРЦРО). Саме ВРЦРО виступила засновником міжконфесійного діалогу у сфері подолання епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні шляхом прийняття та впровадження «Концепції участі Церков та релігійних організацій України у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу» і «Стратегії участі Церков та релігійних організацій України у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу», що є унікальним досвідом.

Християнські конфесії динамічно розгортають волонтерський рух. Сутність його полягає у створенні невеликих груп віруючих, які надають адресну соціальну, медичну та патронажну допомогу інвалідам, хворим, громадянам похилого віку, дітям-сиротам, опікуються засудженими в місцях позбавлення волі.

Релігійні організації не стоять осторонь врегулювання проблем, породжених дією стихійних природних факторів. Зокрема, конфесії організували масштабну кампанію із закупівлі та розподілу гуманітарної допомоги серед населення, яке постраждало влітку 2008 року від повені в Західній Україні. Матеріальна підтримка надавалася продуктами харчування, медикаментами, одягом, постільними комплектами тощо. Особливих зусиль на цій ниві доклали представники УГКЦ, УПЦ КП, УПЦ МП.

Церкви і деномінації апробують нові форми соціального служіння. Так, в Україні діє недержавний церковний пенсійний фонд «Покрова», заснований предстоятелем УГКЦ Любомиром Гузаром. Структура покликана забезпечити гідну пенсію насамперед священнослужителям і мирянам, але не тільки греко-католицької церкви. Загалом клієнтами фонду можуть стати всі бажаючі громадяни України. В умовах сучасної світової соціально-економічної і фінансової кризи фонд, окрім прямого завдання – гарантувати достойну старість, – має виконувати ще одну важливу функцію – навчати основ фінансово-економічного життя. Синод єпископів Києво-Галицького верховного архієпископства вирішив, що в нинішній ситуації «церква мусить взяти участь у процесі підвищення економічної грамотності своїх вірних».

Релігійні спільноти реалізують свої соціальні проєкти і програми, створюючи місії та братства. Відомими є Всеукраїнське братство святого

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

апостола Андрія Первозванного (УПЦ КП); Братство преподобного Нестора Літописця (УПЦ МП); «Українська місія благовістя» (ЄХБ); християнська місія «Віфлієм» (ХВЕ); місія «Карітас-Спес», регіональна місія «Сестер Святого Йосипа» (РКЦ); місійне товариство «Святого апостола Андрія Первозданного» (УГКЦ).

Важливу роль у соціальному служінні релігійних організацій відіграють благодійні фонди. Серед останніх варто відзначити – «Карітас» (УГКЦ), «Острів надії» (УПЦ МП), «Дар життя» (УЛЦ), «Крихті Лазару» (Закарпатська реформатська церква).

Активна співпраця вітчизняних релігійних організацій із їхніми одновірцями з-за кордону дозволяє реалізовувати значну кількість спільних соціальних ініціатив. Зокрема, спостерігається тенденція загального зростання обсягів гуманітарних вантажів, що надходять в Україну від міжнародних організацій.

Останнім часом окреслилися суттєві зрушення в напрямку поглиблення державно-конфесійного співробітництва. До вагомих здобутків, зокрема, можна віднести оприлюднення Держкомнацрелігій України в липні 2008 р. проекту «Концепції державно-конфесійних відносин». У ньому як стрижнева прописана ідея, що відокремлення релігійних організацій від держави зовсім не означає їхнього відмежування від суспільства. У документі наголошується на тому, що сепараційний принцип взаємин держави і релігійних організацій звільняє церкви й деномінації від одержавлення, тотального контролю над їхнім внутрішнім життям, закладаючи підґрунтя для розвитку партнерських взаємин між державою та релігійними інституціями.

Стратегічні рішення про формалізацію партнерства з профільними органами державної влади у вирішенні актуальних суспільних проблем ухвалили члени ВРЦРО. Це – підписання двосторонньої Угоди про співпрацю між Міністерством охорони здоров'я України і ВРЦРО та Меморандуму про співпрацю між ВРЦРО і Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі. Перший документ визначає ініціативи МОЗ щодо взаємодії з конфесіями у сферах захисту життя (звуження практики абортів), морально-етичної просвітницької діяльності серед медичних працівників, студентів медичних навчальних закладів та молоді, протидії епідеміям ВІЛ/СНІД та туберкульозу в Україні, запровадження медичного капеланства у вигляді хоспісів тощо. У другому документі йдеться про визнання ролі релігійних об'єднань у продукуванні й поширенні в суспільстві високодуховних цінностей, вихованні громадян на загальнолюдських етичних засадах.

Успіхи релігійних організацій у справі соціального служіння сприяють підтримці їхнього високого авторитету в українському суспільстві. Протягом кількох останніх років рейтинг довіри до віросповідних об'єднань

з боку населення не опускається нижче 50 % і суттєво перевищує ті рейтинги довіри, які громадяни висловлюють Парламентові, Уряду, політичним партіям, судам тощо.

Здобутки релігійних організацій на ниві соціального служіння за роки незалежності Української Держави, європейський вибір України обумовлюють безальтернативний розвиток національної моделі державно-конфесійних відносин на засадах партнерства.

У підрозділі використано матеріали Відділу гуманітарної політики України⁴⁴².

2. Проблеми гендерної культури в Україні

На нинішньому етапі трансформаційних процесів в Україні актуальним питанням стало переосмислення ролей жінки й чоловіка в суспільстві, а точніше – створення егалітарних принципів рівності. Егалітарна концепція виходить з того, що жінка й чоловік – рівні як особистості, й тому повинні мати в суспільстві однакові можливості для свого розвитку, самореалізації. Цей принцип належить розуміти зовсім не як нівелювання різниці між жінкою та чоловіком, а навпаки, – зважаючи на природну роль жінки, вибудовувати такі соціальні умови, щоби всі громадяни, незалежно від статі, мали однакові можливості гранично повно виявити свої таланти, реалізувати новаторські ідеї⁴⁴³.

Проблеми гендеру досліджувалися в працях таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як Дж. Маккі, А. Шерис, Д. Хартлі, Т. Виноградова, Л. Шнейдер, М. Пірен, В. Семенов, Н. Лавриненко, О. Бондарчук та ін. На підставі аналізу цих праць встановлено, що сукупність морфологічних і біологічних характеристик, анатомо-біологічні особливості людей (в основному – в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки, визначається терміном «стать», а соціально детерміновані уявлення про чоловіка й жінку – терміном «гендер».

Гендер – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим. За такого підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, що не тільки характеризує їхнє спілкування й взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні відносини в основних інституціях суспільства. У багатьох суспільствах жінок і чоловіків не тільки сприймають, але й оцінюють по-різному, обгрунтовуючи це гендерними особливостями та різницею в їхніх здібностях, відмінностями в розподілі влади між ними.

⁴⁴² Здіорук С. Соціальна діяльність церков та релігійних організацій в Україні [Електронний ресурс] / С. Здіорук, В. Токман. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/february2009/9.htm>

⁴⁴³ Гендерні аспекти державної служби : монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська та ін. ; за заг. ред. Б. Кравченка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 13.

Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці, наявні в суспільстві культурні норми, ролі і стереотипи. Вони певною мірою визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей залежно від їхньої біологічної статі. При цьому гендерні ролі та норми не мають універсального змісту й значно відрізняються в різних суспільствах. У цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає не володіння певними природними якостями, а виконання певної ролі. У сучасних соціальних дослідженнях гендер використовується не як незмінна й універсальна конструкція. Це поняття означає не річ або предмет, не багато речей або предметів, а комплексне переплетіння стосунків і процесів. Отже, гендер визначає соціальну стать людини на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який відображає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці та є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства⁴⁴⁴.

Гендерна різниця суттєво позначається на суспільному стані й статусі, нормах поведінки чоловіків і жінок, формуванні якостей, які мають бути притаманними представникам різних статей. Л. Шнейдер вважає, що ці уявлення дуже впливають на розвиток хлопчиків і дівчаток, на їхню соціалізацію⁴⁴⁵.

На думку А. Галичанської⁴⁴⁶, категорія гендера не постійна, оскільки прямо залежить від історичних та культурних норм, які в різний час домінують у суспільстві. Прикладом може слугувати становище жінки. Жінка була вилучена з активного суспільного життя доти, доки соціальні умови обмежувалися тисними гендерними рамками, коло зацікавленостей індивіда було вузьким. В останній період істотно змінилися погляди на можливості жінки, її професійну підготовку, освітній рівень та інноваційні здібності. В усіх розвинених країнах жінки активно задіяні у сфері найманої праці (30-50%), тоді як в країнах з невисоким рівнем індустріалізації їхня зайнятість сягає лише 20-30%.

Культурна антропологія переконливо довела: те, що в одному суспільстві сприймається як жіночість, в іншому може вважатися ознакою чоловіків. З цього погляду деякі характеристики жінок, наприклад, емоційність, схильність до самопожертви, орієнтованість лише на сім'ю й дітей, поставали не як природні якості, а як характеристики, сформовані певним типом суспільства. Отже, з'ясувалося, що поняття «жіночість» та

⁴⁴⁴ Сербіна Н. Реалізація гендерної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н. Сербіна. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1211/29/>

⁴⁴⁵ Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекций] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 414.

⁴⁴⁶ Галичанська А. Симетричність функцій членів подружжя / А. Галичанська // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С.155-161.

«мужність» зумовлені і біологічними особливостями, і культурою, а тому не скрізь і не завжди сприймаються однаково. Це є притаманним, зокрема, й полікультурній.

Це дає підставу для введення поняття «гендерна культура» як суспільного феномена, що формується, вбираючи в себе все найкраще, визнане суспільством, стосовно поведінки жінки й чоловіка та формування принципів і норм їхніх взаємин у сім'ї, місця кожного з них у реалізації суспільних потреб⁴⁴⁷.

Гендерна культура – це сукупність суспільних цінностей, які склалися в тому чи тому суспільстві, відшліфовувалися в перебігу його історії, і й повинен підлягати кожен індивід, дотримуючись норм і щодо чоловіка, і щодо жінки.

Гендерна культура пов'язана зі статевою специфікою людей та їхньою життєтворчістю. В її фундаменті – міжстатевий поділ праці, що надає їй характеру біполярності⁴⁴⁸. Цей феномен впливає як на професійну культуру, так і на інші аспекти життя соціуму, зокрема й сім'ю.

З огляду на те, що жінка стає членом ще інших, крім сім'ї, соціальних спільнот – виробничого колективу, громадської організації, з'являється низка нових соціальних та моральних проблем:

1. Жінки прагнуть гармонійно поєднувати сімейні та професійні обов'язки. Але оскільки сімейно-побутові функції залишаються переважно за нею, то нерідко виникає конфлікт між професійною роботою й сімейним клопотом. Це стає причиною «подвійної» завантаженості жінки, погіршення її фізичного і психічного здоров'я, незгармонізованого способу життя. Крайніми варіантами вирішення цього конфлікту є або звільнення з роботи, або зменшення домашнього навантаження⁴⁴⁹.

2. Рівність жінки та чоловіка в правах у багатьох аспектах є декларативною. Жінки зазнають дискримінації в підвищенні кваліфікаційного рівня, кар'єрному зростанні. В Україні, зокрема, практично не впроваджуються гнучкі графіки роботи та неповний робочий день⁴⁵⁰. Дуже гостра проблема – працевлаштування. Внаслідок різкого спаду виробництва розпочався вплив робочої сили, особливо жінок, за межі країни.

⁴⁴⁷ гендерні аспекти державної служби : монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська та ін. ; за заг. ред. Б. Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 11-13.

⁴⁴⁸ гендерні аспекти державної служби : монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська та ін. ; за заг. ред. Б. Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 15.

⁴⁴⁹ Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекций] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 416.

⁴⁵⁰ Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : [курс лекцій] / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – С. 14.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

3. Змінюється рольова структура сім'ї – функції чоловіка й дружини стають симетричнішими, змінюється уявлення про «годувальника» родини⁴⁵¹.

Л. Шнейдер виокремлює три типи розподілу сімейних ролей: *авторитарний з відтінком патріархальності* – головним є один з подружжя (не обов'язково чоловік); цій особі належить верховна влада у вирішенні всіх питань сімейного життя (такий стиль встановлюється, коли один з подружжя нерішучий, не володіє достатніми знаннями для прийняття рішень; відповідальність тоді бере на себе лідер, проте такі стосунки навряд чи можна назвати рівноправними; лідер звикає до (в певному розумінні) терору, інші члени родини не наслідують навіть висловити свою думку); *автономний* – коли чоловік і дружина досить вільні у прийнятті рішень і прагнуть не втручатися у сфери впливу одне одного. Позитивним такий стиль є в родинах, де співіснують два лідери, які не можуть без конфлікту ухвалити жодного рішення. Така сім'я бідна на спілкування, в разі потреби її члени не можуть прийняти адекватного рішення за іншого; *демократичний* – коли управління здійснюється обома членами подружжя однаковою мірою⁴⁵².

Економічна незалежність призвела до того, що чоловік перестав бути єдиним годувальником. Це відбилось на стосунках в родині не найкращим чином, а стало парадоксом сучасної ситуації. Інструментальна роль батька залишається під питанням, або ж батько взагалі усувається від сімейних проблем⁴⁵³. Проте для нормального існування подружжя, оптимальної соціалізації та статеврольової ідентифікації дітей потрібна активна участь обох батьків. Батько у вихованні й розвитку дітей має величезне значення, бо без нього підготовка дитини до ролі чоловіка (дружини) та батька (матері) не може бути повноцінною⁴⁵⁴.

4. У другій половині ХХ ст. з'явилися тенденції до заперечення «дітоцентризму». Сучасна жінка вже не може й не хоче бути тільки «вірною дружиною й дбайливою матір'ю». Її самоповага одержує, крім материнства, й інший ґрунт – професійні досягнення, соціальна незалежність, самостійно досягнуте суспільне становище. Це аж ніяк не скасовує цінності материнства й потреби в ньому, але суттєво змінює характер материнської поведінки.

Поєднання жінкою професійної й сімейної ролей позначається на її духовних можливостях подвійно. З одного боку, виробнича праця розширює коло контактів жінки, а вони сприяють збагаченню її особистості,

⁴⁵¹ Приходько Е. А. Культурология. Культура семейно-брачных отношений : учебн. пособ. / Е. А. Приходько. – Волгоград : Политехник, 2000. – С. 55.

⁴⁵² Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекций] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 415-416.

⁴⁵³ Фромм Э. Искусство любви: исследование природы любви / Э. Фромм ; [пер. с англ. Л. А. Чернышевой]. – М. : Педагогика, 1990. – 157 с., с. 79.

⁴⁵⁴ Бондарчук О. І. Психология сім'ї : [курс лекцій] / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – С. 22.

стимулюють духовність, підвищують інтерес до соціальної інформації. З іншого ж боку, значне коло обов'язків у домашньому господарстві та догляду за дітьми в поєднанні з професійною роботою суттєво обмежують соціальну активність жінки. Хоча більшість чоловіків позитивно ставиться до професійної діяльності жінки загалом, вони не завжди схильні поділяти обов'язки в домашньому господарстві та вихованні дітей, забезпечивши жінці більше часу для соціального навантаження⁴⁵⁵.

Перевагу традиційно-патріархальному устрою віддають здебільш чоловіки, що живуть у сільській місцевості, оскільки історично сформовані гендерні стереотипи набагато повільніше руйнуються там, де пріоритетом є важка фізична праця. Освіта ж сприяє зворотній тенденції. Чим вищий рівень освіти в дружини, тим ймовірніше, що чоловік підтримує її бажання працювати у виробничій сфері⁴⁵⁶. Проте більшість працюючих жінок вважає домашню роботу за свій обов'язок, а не загальносімейний пріоритет.

Виховна функція батька прямо пропорційна рівню освіти чоловіка. Людина з вищою освітою має більше можливостей для духовної компенсації в інших сферах (професійна, хобі, спілкування з однодумцями) і, відповідно, менше часу приділяє вихованню дітей, особливо якщо чоловік обіймає керівну посаду. При цьому варто зазначити, що чоловіки вважають свої стосунки з дітьми теплішими, ніж були в них у дитинстві з їхніми батьками⁴⁵⁷.

Л. Шнейдер зауважує, що внаслідок «сексуальної революції» відбулися істотні зміни у статевих стосунках. Норми соціальної поведінки та моральні установки, що їм відповідають, швидко змінюються.

Молодь не тільки раніше дозріває, а й раніше починає статеве життя. Причому дошлюбні статеві стосунки не засуджуються так, як це було раніше. Ранній початок статевого життя негативно впливає на здоров'я молодих людей, з чим вони зазвичай не погоджуються, називаючи цнотливість стереотипом консерватизму. Отже, суттєво змінюється «гендерний дисплей» (різноманітність проявів, пов'язаних із суспільними вимогами до чоловічої і жіночої поведінки та взаємодії) щодо статевої поведінки представників обох статей.

Дослідниця наголошує, що змінилася сексуальна поведінка й у шлюбі. Поліпшене харчування сприяє підвищенню сексуальної активності, криза традиційних релігійних заборон та поява ефективних контрацептивів – відокремленню сексуально-еротичних стосунків від репродуктивної функції.

⁴⁵⁵ Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекций] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 56-57.

⁴⁵⁶ Гендерні аспекти державної служби : монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька ; за заг. ред. Б. Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 29.

⁴⁵⁷ Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекций] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 133.

Сучасна людина живе повнішим, інтенсивнішим статевим життям, ніж її пращури. Таким є стереотип інформаційного суспільства.

В останні десятиріччя різко зросла сексуальна активність жінок та їхні вимоги до статевого життя. Жінки повністю відкидають принцип «подвійного стандарту», вважаючи його дискримінацією. Вони часто скаржаться на психологічну черствість і сексуальну необізнаність чоловіків⁴⁵⁸. Поширення концепції «сексуальної революції» призвело до того, що поняття «любов» стало активно замінюватися поняттям «секс». Особливо істотно це вплинуло на форми поведінки молоді й підлітків.

Проте гендерна рівність поки що існує переважно формально. На думку А. Галичанської, для того, щоб реалізувати всі можливості наукового і виробничого потенціалу, необхідно спрямувати зусилля на створення нових гендерних стереотипів, які краще відповідатимуть вимогам сучасності, але не будуть нівелювати мораль та відповідальність перед своєю совістю, дітьми, суспільством.

Але проблема гендерної рівності має розв'язуватись на всіх рівнях суспільного буття, зокрема й державному через реалізацію гендерної політики.

Реалізація гендерної політики в Україні

Гендерна політика є одним із нових напрямків державної політики в Україні. У зв'язку з проголошенням Україною курсу євроінтеграції гендерне питання, що є пріоритетним у Євросоюзі, набуло особливого значення.

Серед передумов формування гендерної політики в нашій державі виділяють: *історичні* (поява жіночих організацій, вплив феміністичного руху, Пекінська декларація та інші міжнародні документи, спрямовані на покращення становища жінок у всіх сферах життя); *культурні* (культ жінки-матері в суспільстві за умов існування патріархального устрою); *політичні* (поступове збільшення представництва жінок у Верховній Раді, органах місцевого самоврядування); *освітні* (запровадження навчальних предметів з гендерної освіти у вищих навчальних закладах, створення центрів та лабораторій з гендерних досліджень); *демографічні* (висока й рання смертність чоловіків, зменшення народжуваності та демографічне старіння населення. Починаючи з 1991 р., в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості чоловіків. Різниця становить приблизно 3,5 млн.); *медичні* (запровадження програми «Планування сім'ї» та програм профілактики зі збереження репродуктивного здоров'я); *економічні* (жінки мають нижчий рівень економічної активності, нижчий рівень зайнятості, вищий рівень безробіття, зарплата жінок становить 68% заробітної плати чоловіків); *соціальні* (насильство в сім'ї, торгівля людьми)⁴⁵⁹.

⁴⁵⁸ Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекций] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 422.

⁴⁵⁹ Сербіна Н. Реалізація гендерної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н. Сербіна. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1211/29/>.

Особливістю формування державної гендерної політики в Україні є те, що вона будується на основі ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів та регулюється національним законодавством щодо рівноправності між жінками й чоловіками. Отже, правове регулювання державної гендерної політики в Україні здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наднаціонального та національного. До нормативно-правових актів наднаціонального рівня доцільно віднести: Загальну декларацію прав людини; Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»; «Декларацію Тисячоліття» ООН; Пекінську декларацію та Платформу дій, схвалених Четвертою Всесвітньою конференцією зі становища жінок; декларацію про викорінення насильства стосовно жінок; Конвенцію про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності; Конвенцію про політичні права жінок.

До нормативно-правових актів національного рівня, що врегульовують відносини у сфері державної гендерної політики в Україні, належить насамперед Конституція України. Так, рівність прав і свобод людини й громадянина незалежно від статі визначається й гарантується ст. 24 Конституції України, в якій, зокрема, закріплено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям». Принцип гендерної рівності закріплено також у ст. 51 Конституції України: «Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен з подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї... Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою»⁴⁶⁰

Керуючись основними положеннями підсумкових документів Пекінської конференції, Верховна Рада України ухвалила: Засади державної політики України в галузі прав людини; Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок; Концепцію державної сімейної політики; Сімейний кодекс України. Крім того, Україна внесла

⁴⁶⁰ Конституція України – Основний Закон суспільства, держави, людини : наук.-метод. рек. / кол. авт. ; кер. проф. І. Ф. Надольний. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 224 с.

зміни до: Кримінального кодексу шляхом запровадження спеціальної статті, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми; Кодексу про адміністративні правопорушення; Цивільного Кодексу; Сімейного Кодексу; Кодексу законів про працю. А також прийнято такі закони: Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»; Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; Закон України «Про зайнятість населення» (передбачено додаткові гарантії щодо зайнятості окремих категорій населення, які потребують соціального захисту і не здатні конкурувати на ринку праці). Затверджено такі нормативно-правові акти: Указ Президента України від 25 квітня 2001 р. «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні»; Постанову Кабінету Міністрів від 7 березня 2007 р. «Про затвердження державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року»; Постанову Кабінету Міністрів України № 1834 від 27.12.2006 р. «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.»; Постанову Кабінету Міністрів України № 504 від 12.04.2006 р. «Про проведення гендерно-правової експертизи»⁴⁶¹.

Так, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає такі поняття: рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі; рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків; дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків; позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України; сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування; гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Державну політику щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямовано на: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих

⁴⁶¹ Сербіна Н. Реалізація гендерної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н. Сербіна. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1211/29/>

рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності в цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Гендерна політика є особливим видом державної діяльності, оскільки повинна бути базовою та враховуватися при формуванні будь-яких інших державних програм та стратегій. Серед пріоритетних напрямків державних програм щодо подолання гендерної нерівності варто виділити такі: утвердження гендерної рівності в українському суспільстві; протидія торгівлі людьми; підтримка сім'ї (протидії та запобігання насильству в сім'ї)⁴⁶².

Тож у 2001 р. було розроблено «Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 рр.». Згідно з цим планом було визначено такі основні напрямки діяльності: становище жінок на ринку праці; жінка на державній службі; жінка й сім'я; протидія торгівлі людьми та попередження насильства в сім'ї; безпека праці жінок; збереження та зміцнення здоров'я жінок і дітей; утвердження гендерної рівності в галузі освіти та науки; впровадження гендерної рівності в релігійному середовищі; відродження національних традицій українського народу⁴⁶³.

У 2006 р. Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту разом з іншими центральними органами розробило «Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 рр.». Метою програми було утвердження рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їхньої реалізації як основного права людини. Основні заходи програми щодо утвердження гендерної рівності можна розділити на такі групи: перегляд чинного законодавства України; гендерно-правова експертиза, перегляд виборчого законодавства, закону України «Про попередження насильства в сім'ї» тощо; інформаційна діяльність; формування гендерної свідомості суспільства; проведення конференцій; доповідь в ООН; включення до навчальних програм дисциплін з гендерних питань; конкурс наукових робіт; пропагування гендерної рівності в ЗМІ; організація виставки образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва «Жінки України – митці»; обмін досвідом; переклад міжнародних документів; участь у міжнародних конференціях; паритетне представництво

⁴⁶² Сербіна Н. Реалізація гендерної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н. Сербіна. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1211/29/>

⁴⁶³ Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 479 від 6 трав. 2001 р. // Вісн. держ. служби України. – 2001. – № 2. – С. 11-19.

жінок та чоловіків у державних органах; моніторинг виконання чинного гендерного законодавства та експертиза навчальних програм і посібників.

Варто виокремити деякі заходи програми: визначення кількісних та якісних показників оцінки стану утвердження гендерної рівності; ініціювання створення при Кабінеті Міністрів України Міжвідомчої гендерної ради; утворення при місцевих органах влади консультативно-дорадницьких органів; гендерний аналіз кадрового складу в місцевих органах виконавчої влади; аналіз рівня доходів жінок і чоловіків у різних галузях; забезпечення гендерної рівності в духовній сфері; надання всебічного сприяння релігійним організаціям у реалізації доброчинних проєктів.

Отже, загальна концепція гендерної політики в Україні існує. Вона містить як загальні напрямки розвитку політики, так і конкретні рекомендації щодо покращення гендерного питання в державі.

3. Особливості міської та сільської культури

Розподіл культури на міську та сільську має свою специфіку: національну, територіальну, історичну. Досліджується конкретний культурний рівень, його критерії, фактори, які на нього впливають; визначаються можливості залучення до культурної діяльності.

Кожна з цих культур має свої особливості й відмінності, які і є межами між містом і селом. *Міська культура* (культура міста, індустріальна культура, урбаністична культура) – це культура населення великих і середніх несільськогосподарських поселень, звичайно великих індустріальних і адміністративних центрів. *Сільська культура* (сільський тип культури) – це культура невеликих поселень, пов'язаних з обробкою землі.

На формування культури (міської та сільської) істотно впливає соціокультурне середовище. З точки зору соціальної педагогіки, науковці все частіше розглядають соціальне середовище в контексті розв'язання проблем соціалізації та адаптації молоді. Мінливість сучасного світу, соціокультурні трансформації, що відбуваються сьогодні в суспільстві, вимагають наявності в сучасних молодих людей високого рівня соціальної адаптації, який надасть їм можливість нормального входження в суспільство та забезпечить розвиток особистості⁴⁶⁴.

Е. Дюргейм, Д. Зіглер, О. Леонтьєв, П. Сорокін, Л. Хелл виокремлюють мікро-, макро-, мезо-, екосистеми як складові в змісті соціокультурного середовища. Соціокультурне середовище повинно бути, з одного боку, представлене відносинами, цінностями, символами, предметами, а з іншого боку, містити в собі культурні норми життєдіяльності співтовариства, його

⁴⁶⁴Алмазова Т.В. Міське та сільське середовище: порівняльна характеристика соціокультурних систем [Електронний ресурс] / Т.В. Алмазова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Pedagogica/6_85695.doc.htm

традицій, правил, зразків поведінки, що найчастіше реалізується на рівні спілкування.

Отже, за своїм змістом соціокультурне середовище – це результати (продукти) матеріальної та духовної діяльності багатьох поколінь, загальнолюдські норми та цінності, здобутки культури. Усі складові соціокультурного середовища, безперечно, мають вплив на психічне вдосконалення людини, проте міра ефективності такого впливу неоднакова.

Визначаючи особливості міського середовища, О. Яницький⁴⁶⁵ наголошував, що «функція міського середовища полягає у формуванні й селекції найбільш раціональних і найефективніших форм спілкування; у виконанні ролі каналу масової комунікації, що кристалізує й розповсюджує норми міського життя; у накопиченні спеціальної й загальнокультурної інформації».

За Л. Коганом⁴⁶⁶, найважливішою ознакою міського соціуму є мобільність, яка стимулює потреби в інтенсифікації та розмаїтті спілкування, у відновленні професійної й загальнокультурної інформації. Міський спосіб життя відзначений підвищенням ролі соціально-професійного спілкування, взаємного культурного збагачення індивідів і груп, що викликає тенденцію до диференціації останніх на кшталт інтересу, спільності виду. Відбувається взаємопроникнення сімейної й позасімейної, професійної та загальнокультурної сфер життя.

Відмінності спостерігаємо в особливостях культурного простору сільського та міського середовища. Побут селян набагато гірше облаштований предметами культурного вжитку, ніж містян.

Наявність центрів культури, закладів дозвілля в місцевості, де мешкає людина, створюють передумови для залучення її до культури, сприяють повноцінному й насиченому спілкуванню, відпочинку, проведенню дозвілля. На реальну поведінку індивіда впливає й обізнаність про наявність закладів дозвілля; рівень обізнаності вищий серед людей з вищим рівнем освіти, вищою самооцінкою матеріального стану сім'ї, попереднім досвідом відвідування таких закладів.

Міське середовище надає широкі можливості вибору закладів дозвілля, побуту та культури. Найпоширенішими з них є парки культури й відпочинку, атракціони, кафе та ресторани, розважальні клуби й дискотеки, театри та музеї, бібліотеки, галереї, церковні споруди, а також будинки

⁴⁶⁵ Яницький О. Н. Социально-информационные процессы в обществе и урбанизация / О. Н. Яницький // Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс. Некоторые вопросы теории, критика буржуазных концепций / отв. ред. О. Н. Яницький. – М. : Наука, 1972. – С. 71-74.

⁴⁶⁶ Коган Л. Б. Урбанизация и некоторые вопросы городской культуры / Л. Б. Коган // Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс / отв. ред. О. Н. Яницький. – М. : Наука, 1972.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

побуту, хімчистки та пральні. Міські мешканці відзначають наявність кінотеатрів (відбувається відновлення в містах мережі кінотеатрів із сучасним обладнанням), тоді як жителі села практично позбавлені можливості залучення до досягнень кінематографії. Інтенсивними темпами проходить у містах і розгортання таких комерційних центрів дозвілля, як казино, нічні клуби, інтернет-кафе, комп'ютерні центри, боулінг-клуби. У сільській місцевості ці заклади практично відсутні. Усе більшої популярності набувають взірці поведінки, що включають піклування про здоров'я, підтримання спортивної форми. Ці запити поширеніші у великих містах, де й користуються попитом платні послуги тренажерних залів, плавальних басейнів тощо⁴⁶⁷.

Краща розвиненість транспортної, комунікаційної мереж в урбанізованій місцевості сприяє процесам поширення масової культури, інтернетизації, розвитку сучасних центрів розваг і відпочинку. Водночас там певною мірою зберігається і оновлюється культурно-дозвіллева інфраструктура, що залишилася від радянських часів. У невеликих містах, селищах і селах ситуація лише погіршується – здебільшого, відбувається розпад того, що було, практично відсутні нові центри культури й дозвілля, розвиток яких ускладнює відсутність телефонізації місцевості, приймальних антен, радіоточок тощо. Впливає й загальна економічна ситуація, дуже низька купівельна спроможність населення, несприятливі умови для розвитку малого й середнього бізнесу тощо. Життя в такому соціокультурному середовищі відтворює в наступних поколіннях несформованість культурних запитів і смаків, апатію й незнання переваг активного культурного життя, можливостей насиченого й повноцінного проведення дозвілля тощо.

Сучасне місто надає своїм мешканцям і переваги економічного та соціального характеру, а саме: наявність місць роботи та можливість її зміни; забезпечення висококваліфікованої медичної допомоги; можливість створювати кращі житлові та соціально-побутові умови життя; анонімність соціальних відносин, що сприяє створенню власного кола спілкування; розвиток міжнародної та регіональної культури.

На противагу міському середовищу, специфіка сільського соціального середовища зумовлена насамперед самим сільським способом життя, умовами праці, побуту дозвілля, характером та спрямованістю виробництва⁴⁶⁸. Його типовими рисами також є обізнаність про всіх

⁴⁶⁷ Алмазова Т. В. Міське та сільське середовище: порівняльна характеристика соціокультурних систем [Електронний ресурс] / Т. В. Алмазова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Pedagogica/6_85695.doc.htm

⁴⁶⁸ Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / Сергій Якович Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – С. 38.

мешканців селища, однорідність поглядів, інтересів, цінностей. Особливості сільського середовища пов'язані із специфікою праці та побуту мешканців: залежність ритмів праці від пори року; більш важкі, порівняно з містом, умови праці; злиття меж праці та побуту, трудомісткість праці в домашньому та підсобному господарствах. Життєвий устрій сільських поселень зберігає елементи традиційної сусідської общини. У них досить стабільний склад мешканців, слабка соціально-професійна та культурна диференціація, типові тісні родинні та сусідські зв'язки.

Відомий фахівець із соціології культури Л. Коган⁴⁶⁹ виокремлює такі особливості сільської культури: нерівномірну завантаженість аграрною працею протягом року; персоніфікацію міжособистісних відносин (грубуватість і фамільярність у спілкуванні один з одним); у потоці інформаційного обміну в селі провідну роль виконують місцеві чутки; обмежений культурний вибір (відвідування музеїв, театрів, художніх виставок, ресторанів, нічних клубів тощо); мешканці села шанують і дотримуються звичаїв і традицій значно більше, ніж містяни.

Як зазначає А. Мудрик⁴⁷⁰, ритм життя на селі розмірений, неквапливий, зберігає елементи природовідповідності. Відсутність великих соціальних та культурних відмінностей серед мешканців роблять спілкування відкритим, більш тісним та охоплює всі сфери життя. Дружба та товаришування диференціюються слабо, тому емоційна глибина й інтенсивність спілкування з різними партнерами рідко мають серйозні відмінності. Оскільки зазвичай у селищі мешканців небагато, зв'язки між ними досить тісні, анонімне існування людини в такому середовищі практично неможливе, кожний епізод життя може стати об'єктом зовнішньої оцінки селян. Тому великий вплив на соціалізацію дітей, підлітків та молоді має соціальний контроль поведінки людини, що є характерним для всіх сільських поселень.

На думку С. Харченка⁴⁷¹, соціально й культурно обмежені умови сільського соціуму дозволяють говорити про недостатність культурної бази для розвитку особистості дитини, що негативно відбивається на темпах дитячого розвитку.

Міське середовище за більшістю своїх характеристик має якісні відмінності від сільського та певним чином впливає на людину. Наслідками

⁴⁶⁹ Коган Л. Б. Урбанизация и некоторые вопросы городской культуры / Л. Б. Коган // Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс / отв. ред. О. Н. Яницкий. – М.: Наука, 1972.

⁴⁷⁰ Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 192 с.

⁴⁷¹ Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / Сергій Якович Харченко. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С. 41.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

впливу сукупності факторів міського середовища на суб'єкт стає поява нового поведінкового комплексу, який з'являється на когнітивному, конативному та афективному рівнях, що є характерною особливістю міського мешканця. Новий соціальний статус колишнього сільського мешканця стає причиною виникнення нових форм і способів поведінки та нових соціокультурних зразків⁴⁷².

Практичне заняття

Культурна поліфонія сучасної України

Мета: *формувати полікультурну компетентність майбутніх соціальних педагогів шляхом поглиблення й систематизації знань про релігійну багатоманітність України та її соціальне значення; проблеми гендерної культури та реалізацію гендерної політики в Україні; особливості міської й сільської культури й вплив культурних стереотипів на соціально-педагогічну діяльність у сільській та міській місцевості; основні підходи до полікультурної освіти та шляхи її запровадження в Україні;*

формування вмінь:

- на підставі культурологічного аналізу релігійних текстів та документів, соціокультурних явищ і процесів виокремлювати специфіку соціально-педагогічної діяльності релігійних організацій в Україні; використовувати отримані знання в майбутній професійній діяльності в умовах поліконфесійності з метою виховання у представників різних громад релігійної толерантності та забезпечення діалогу релігійних культур;

- через опрацювання літературних джерел щодо гендерної культури вміти тлумачити це явище в контексті соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві; користуючись нормативними документами, визначати пріоритетні напрямки реалізації гендерної політики в Україні;

- шляхом вивчення особливостей міської й сільської культури визначати вплив культурних стереотипів на соціально-педагогічну діяльність у сільській та міській місцевостях;

- користуватися сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями, технічними засобами навчання у процесі організації полікультурної просвіти населення в територіальній громаді, розробці соціально-педагогічних програм та проектів;

- оцінювати власну діяльність, особистісні властивості та якості як майбутнього фахівця, покликаного працювати в полікультурному суспільстві.

План заняття та методичні рекомендації

Питання для обговорення

1. Соціально-педагогічна діяльність релігійних організацій в Україні.

⁴⁷² Алмазова Т.В. Міське та сільське середовище: порівняльна характеристика соціокультурних систем [Електронний ресурс] / Т.В. Алмазова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Pedagogica/6_85695.doc.htm

2. Реалізація гендерної політики в Україні.
3. Вплив культурних стереотипів на соціально-педагогічну діяльність у сільській та міській місцевостях.
4. Соціально-педагогічні перспективи запровадження полікультурної освіти в Україні.

Методичні вказівки

Готуючись до практичного заняття, необхідно звернути увагу на питання, які допоможуть повніше висвітлити порушені проблеми:

- У чому полягає соціально-педагогічний зміст діяльності релігійних організацій в Україні?
- Яку роль поліконфесійність відіграє в полікультурному вихованні юного покоління?
- Як трактується гендерна культура в контексті соціального виховання хлопців та дівчат?
- Чи має місце гендерне питання в соціально-педагогічній роботі з дошлюбного виховання, підготовки сім'ї до появи дитини, соціальної реабілітації жінок, які постраждали від насилля тощо? У чому воно виявляється?
- Які стереотипи існують відносно до сільського та міського населення? Як вони впливають на зміст соціально-педагогічної роботи?
- У чому полягає сутність полікультурної освіти?
- Яким чином можна використовувати ідеї полікультурної освіти в межах соціального виховання дітей та підлітків?

Для підготовки першого питання студентам необхідно актуалізувати знання щодо інституційних проявів релігії, конфесійності. Висвітлення цього питання передбачається у формі доповідей студентів.

Вимоги до доповіді студента

Доповідь – це розгорнуте повідомлення з певної теми, щоби сформулювати думку слухачів про порушені питання, визначити характер подальших практичних дій. У доповіді дається аналіз проблеми, наводяться відомості, ставляться задачі, даються рекомендації й оцінки діяльності.

Структурні елементи доповіді:

- короткий вступ (актуальність теми);
- мета роботи (поставити проблему або завдання);
- огляд різних наявних точок зору на проблему;
- деякі власні думки на цю тему;
- передбачувані дослідження;
- висновки (яке завдання або проблема ставиться для подальшого вирішення).

Алгоритмічний припис до складання доповіді (монологу):

1. З'ясуйте мету і завдання свого монологу з урахуванням складу слухацької аудиторії.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

2. Уточніть його тему та визначте її змістові межі.
3. Доберіть і ретельно опрацюйте літературу різними видами читання (оглядовим, пошуковим, суцільним).
4. Складіть деталізований план доповіді (монологу).
5. Визначте проблеми дискусійного характеру та принципи їх презентації.
6. Доберіть фактичний матеріал (у т.ч. можливі таблиці, діаграми, графіки, схеми тощо) до кожного пункту розробленого плану.
7. Спрогнозуйте можливі запитання слухачів і підготуйтеся до їх висвітлення під час доповіді чи обговорення.
8. Лаконічно й однозначно та відповідно до мети доповіді сформулюйте висновки.
9. Продумайте оригінальну (наприклад, несподівану для слухачів інформацію, що може здивувати їх) вступну частину доповіді.
10. Визначте місця для риторичних і проблемних запитань, логічних пауз тощо.
11. Оформіть у письмовому вигляді матеріали доповіді.
12. Перевірте матеріали доповіді на відповідність основним вимогам: логіці викладу, точності інформації, чинним мовним/мовленнєвим нормам.
13. Виголосіть, не спираючись на текст, окрім плану і цитат, доповідь удома перед уявними (в цьому разі запишіть монолог на відеомагнітофон або диктофон) чи реальними слухачами.
14. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи при огляді відеоматеріалів.
15. Відредагуйте (у разі потреби) текст підготовленої доповіді⁴⁷³.

До другого питання необхідно опрацювати дослідження О. Кись «Українська сільська молодь у дзеркалі гендерних відмінностей» (див. матеріали до практичних занять), на основі якого підготувати й представити мультимедійний проект (назву й сюжет студенти створюють самостійно).

Вимоги до мультимедійного проекту: мультимедійні проекти можуть бути виконані у програмах Movie Maker, Microsoft Power Point або інших, придатних для перегляду на комп'ютері зі стандартним програмним забезпеченням. Мультимедійними проектами також можуть бути аматорські документальні та постановочні (ігрові) фільми. Тривалість фільму не може перевищувати 10 хвилин, відео- чи аудіоролика, слайд-шоу, флеш-ролика – 4 хвилини.

Етапи підготовки мультимедійної презентації:

- структуризація матеріалу;
- складання сценарію реалізації;
- розробка дизайну презентації;
- підготовка медіафрагментів (тексти, ілюстрації, відео, запис аудіофрагментів згідно з вимогами ергономіки);

⁴⁷³ Онуфрієнко Г. Підготовка і написання наукової доповіді [Електронний ресурс] / Г. Онуфрієнко. – Режим доступу : http://b-ko.com/book_229.html

- підготовка музичного супроводу;
- тест-перевірка готової презентації.

Ергономічні вимоги:

- дотримання єдиного стилю подання інформації;
- використання стандартних шрифтів, причому обмежитись використанням двох чи трьох шрифтів для всієї презентації;
- використання різних «маркерів» для виділення елементів тексту (марковані тексти);
- оптимальне використання кольору; найбільш ефективно виділяти окремі шматки тексту кольором або окремі комірки таблиць; уся презентація виконується в одній кольоровій палітрі, зазвичай на базі одного шаблону;
- застосування стислого інформаційного стилю викладу матеріалу;
- головний принцип: помістити максимум інформації в мінімум тексту, повернути й утримати увагу глядачів⁴⁷⁴.

Готуючи третє питання, необхідно опрацювати запропоновані джерела й заповнити порівняльну таблицю:

Особливості соціально-педагогічної роботи в місті (специфічні ознаки)	Спільні ознаки	Особливості соціально-педагогічної роботи в селі (специфічні ознаки)

Джерела:

- 1... Алмазова Т. В. Міське та сільське середовище: порівняльна характеристика соціокультурних систем [Електронний ресурс] / Т. В. Алмазова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Pedagogica/6_85695.doc.htm
2. ..Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.
3. ..Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 192 с.
4. ..Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія і практика : монографія / Сергій Якович Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

Після презентації матеріалів, розміщених у таблиці, обговорюються дискусійні питання.

Четверте питання практичного заняття висвітлюється у форматі твору-роздуму «Соціально-педагогічні перспективи запровадження полікультурної освіти в Україні», який студенти презентують по черзі.

⁴⁷⁴ Джей Э. Эффективная презентация / Э. Джей ; [пер. с англ. Т.А.Сиваковой]. – Минск : Амалфея, 1997. – 208 с.

Змістовий модуль 2.

**«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ
ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ»**

Лекція 1.

**Особливості соціально-педагогічної роботи в полікультурному
освітньому просторі навчального закладу**

План

1. Особливості соціально-педагогічної роботи в навчальному закладі.
2. Полікультурний простір навчального закладу як виховне середовище молодого покоління.
3. Полікультурне виховання дітей дошкільного віку.
4. Зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи.

Література

1. Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів в умовах поліетнічного середовища : навч. посіб. / Ольга Гуренко. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2007. – 168 с.
2. Закон України про дошкільну освіту // Дошкільне виховання. – 1999. – № 2. – С. 3-8.
3. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний та народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / [П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997. – 252 с.
4. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / за ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. жур. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – С. 4-6.
6. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 3-8.
7. Професія – соціальний працівник / [упоряд. : О. Главник] ; за заг. ред. К. Шендеровського, І. Ткач. – К. : Главник, 2006. – 112 с.
8. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретено ; [за ред. О. В. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.
9. Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Шакурова ; [под ред. А. В. Мудрика]. – М. : Академия, 2004. – 272 с.

Зміст лекції

1. Особливості соціально-педагогічної роботи в навчальному закладі

Одним із наукових напрямів соціальної педагогіки є обґрунтування соціально-педагогічної місії школи як провідного інституту соціального

виховання в макросередовищі. У сучасних умовах загальноосвітня школа не може функціонувати як автономна організація, оскільки як сам навчальний заклад, так і його учні та члени педагогічного колективу знаходяться під очевидним впливом конкретних економічних і соціокультурних умов, що, зі свого боку, дає можливість характеризувати школу як «адаптер та транслятор впливу факторів соціалізації на особистість»⁴⁷⁵.

Посаду соціального педагога введено в Україні у 1993 р. Проте до Державного класифікатора професій вона увійшла в 2000 р. Першим нормативним документом Міністерства освіти і науки України, в якому офіційно говорилося про посаду соціального педагога в закладах освіти, було Положення про психологічну службу системи освіти (наказ МОН України № 127 від 03.05.99 р.). Так, у п. 4.5 цього документа зазначається, що «соціальний педагог навчального закладу: здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їхню взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків; сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді; залучає до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян; впливає на подолання особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів, надає потрібну консультативну психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, дітей, які потребують піклування тощо».

Уперше посадові обов'язки соціального педагога були визначені в листі МОН України № 1/9-272 від 02.08.2001 р. Аналіз цього документа засвідчує, що саме в ньому на офіційному рівні ототожнили функціонал шкільного психолога і соціального педагога (оскільки в усьому документі мова йде про практичного психолога (соціального педагога)). Це на кілька років визначило пріоритет посади психолога в закладах освіти та другорядну позицію соціального педагога, спричинило відсутність чіткого функціоналу останнього в закладах освіти⁴⁷⁶.

У малій енциклопедії «Соціальна педагогіка» подано такі основні функції соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі:

– *діагностична* – вивчення та оцінювання особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу загалом, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованості

⁴⁷⁵ Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Шакурова ; [под ред. А. В. Мудрика]. – М. : Академия, 2004. – С. 25.

⁴⁷⁶ Безпалько О. В. Напрями та функції професійної діяльності соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі [Електронний ресурс] / О. В. Безпалько. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua/>

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил у громаді та джерел негативного впливу на дітей та підлітків;

- *прогностична* – прогнозування на основі спостережень та досліджень динаміки розвитку негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на особистість чи групу;

- *консультативна* – надання порад, рекомендацій учням, батькам, учителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога;

- *правозахисна* – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах дітей, міліції, органах соціального захисту тощо);

- *профілактична* – переконання учнів у доцільності дотримання певних норм та правил поведінки стосовно суспільних норм, здоров'я, способу життя тощо;

- *організаторська* – забезпечення змістовного дозвілля дітей та підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу в навчальному закладі;

- *координаційно-посередницька* – налагодження взаємодії між закладом освіти та різними соціальними інституціями (медичними, позашкільними, культурними, спортивними закладами, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, неурядовими організаціями тощо), колективом педагогів та учнів для спільного вирішення проблем соціального становлення та розвитку особистості;

- *функція фандрейзингу* – пошук додаткових ресурсів для вирішення соціально-педагогічних завдань⁴⁷⁷.

На основі цих функцій визначено зміст та напрямки соціально-педагогічної роботи соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі:

- вивчення соціально-психологічних особливостей дітей та соціально-педагогічного впливу мікросередовища навчального закладу на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів тощо;

- захист прав та інтересів дітей, що здійснюється через дотримання положень міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документів в умовах школи та сім'ї; турботу про дітей, які за певних причин виключені зі школи; захист прав дітей, що є представниками національних меншин; виявленні дітей, які незаконно зайняті на роботі в навчальний час, і

⁴⁷⁷ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 270-271.

вирішення питання їхньої освіти; сприяння дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг;

- інтеграція дітей, які мають функціональні обмеження чи проблеми зі здоров'ям, у середовище загальноосвітнього навчального закладу;

- виявлення дезадаптованих дітей, установлення причин дезадаптації та надання їм необхідної допомоги;

- проведення просвітницько-профілактичної роботи з учнями та батьками;

- корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво в творчому розвитку особи та групи, які сприятимуть оволодінню підлітками новим досвідом, допомозі в розблокуванні позитивних емоцій, створенні ситуації успіху, зміні уявлень вихованця про своє «Я», підтримці ініціатив окремого учня чи групи, створенні умов для самореалізації;

- стимулювання соціально-значущої діяльності учнів, як-от: залучення до діяльності дитячих та молодіжних організацій; волонтерської роботи в різних соціальних службах; залучення до занять у гуртках, секціях тощо;

- стимулювання та підтримка соціальних ініціатив учнів;

- вивчення особливостей життєдіяльності дітей в умовах сім'ї шляхом соціального інспектування та забезпечення за необхідності соціального патронажу та соціального супроводу сім'ї;

- організація внутрішньошкільного моніторингу з метою своєчасного виявлення та вирішення соціально-педагогічних проблем дітей, батьків, педагогічного колективу;

- налагодження взаємодії з представниками педагогічного колективу школи, інших інститутів соціального виховання мікрорайону школи, територіальної громади.

- соціально-педагогічне дослідження мікрорайону школи з метою його соціальної паспортизації, що дає можливість мати інформацію: про інші соціальні інститути, які надають послуги дітям та молоді; неурядові організації соціального спрямування, організації потенційних спонсорів; місця стихійного групування підлітків; проблемні зони в мікрорайоні, громаді тощо⁴⁷⁸.

Окреслені напрями роботи соціального педагога деталізуються відповідно до визначених соціально-педагогічних проблем кожного загальноосвітнього навчального закладу, категорій учнів, які в ньому навчаються, і потребують особливої уваги соціального педагога (учні з адиктивною та делінквентною поведінкою, учні з неблагополучних сімей, прийомних сімей, діти з сімей мігрантів та біженців тощо).

⁴⁷⁸ Безпалько О. В. Напрями та функції професійної діяльності соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі [Електронний ресурс] / О. В. Безпалько. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua/>

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Крім того, до соціального педагога висувається низка вимог щодо здійснення виховної роботи: обов'язкове вивчення соціального середовища, в якому організовується діяльність юного покоління (особливість освітнянської структури виховного інституту, установи, об'єднань, які причетні до соціального виховання підлітків і молоді); вивчення соціального портрета учасників освітньо-виховної діяльності (наявність їхнього психологічного портрета, знання нахилів, інтересів, здібностей); здійснення професійної діяльності стосовно учасників цієї сфери на основі їхньої добровільної участі та бажань щодо використання конкретних організаційних виховних форм; володіння уміньми психолого-педагогічного впливу на людей; досконале знання особливостей того мікросоціуму, в якому перебуває дитина; засвоєння сутності й особливостей своєї діяльності, володіння методами організації, управління та корекції поведінки особистості⁴⁷⁹.

Зауважимо, що в умовах інтеграції до Європи актуальною проблемою сучасної соціально-педагогічної практики в Україні є полікультурне виховання дітей та молоді, цілі, функції та завдання якого спрямовані на формування в юного покоління полікультурної вихованості, а саме: розуміння важливості та своєрідності кожної окремої культури, зокрема своєї власної; вміння вести діалог з представниками іншої культурної групи; поважного й толерантного ставлення до їхніх традицій, переконань, цінностей⁴⁸⁰.

Провідним соціальним інститутом, де закладаються основи національної самосвідомості, етнічної ідентичності, планетарної свідомості (відчуття єдності й унікальності життя на Землі, повага до всіх народів, їхніх прав, інтересів і цінностей; розуміння світу як єдності і різноманітності, визнання головним пріоритетом права людини, націй і народів, постійної уваги до світових проблем)⁴⁸¹ юного покоління є загальноосвітня школа.

Ідеї полікультурного виховання учнів загальноосвітнього навчального закладу відображені в низці державних документів. Так, у Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» особливу увагу надано прищепленню дітям шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну; в Національній доктрині розвитку освіти в Україні в XXI ст. зроблено наголос на формуванні

⁴⁷⁹ Пашенко С. Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Пашенко Світлана Юріївна. – Запоріжжя, 2000. – С. 10.

⁴⁸⁰ Борисенков В. П. Поликультурное образовательное пространство России: история, теория, основы проектирования : монография / В. П. Борисенков, О. В. Гукаленко, А. Я. Данилюк. – М. : Изд-во ООО «Педагогика», 2006. – С. 325.

⁴⁸¹ Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – С. 4-6.

особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, підготовлена до життя і праці в динамічному світі; у Концепції національного виховання⁴⁸² наголошено на необхідності набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування в юного покоління незалежно від національної приналежності рис громадянина Української держави.

Виходячи з того, що соціальний педагог – це фахівець із виховної роботи з дітьми, підлітками, молоддю, дорослими, який покликаний створювати сприятливі соціальні, навчально-виховні умови для розвитку й соціалізації особистості⁴⁸³, і відповідно до концепції реформування загальноосвітньої школи соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу здійснює психологічний супровід розвитку дітей та учнівської молоді, бере участь у виховній роботі та проводить роботу з оптимізації навчально-виховного процесу⁴⁸⁴, полікультурне виховання учнів входить до змісту соціально-виховної роботи, яку здійснює соціальний педагог у навчальному закладі. Адже в учнівському колективі все частіше прослідковується міжособистісна ворожнеча на ґрунті соціальної, етнічної, релігійної, гендерної неприязні, що приводить до прояву агресивної поведінки школярів, до проблем щодо позитивної соціалізації представників різних соціальних груп (зокрема іноетнічного населення) в українському суспільстві.

На нашу думку, етнічний аспект полікультурного виховання учнів школи в сучасних соціокультурних умовах передбачає виховання культури міжнаціонального спілкування, етнічної толерантності на засадах етнокультури представників іноетнічного населення та української етнокультури, попередження міжнаціональних конфліктів тощо.

2. Полікультурний простір навчального закладу як виховне середовище молодого покоління

Сучасна культурологічна парадигма освіти орієнтує на побудову навчально-виховного процесу в навчальному закладі з урахуванням полікультурності. У дослідженнях Г. Дмитрієва⁴⁸⁵ полікультурність розглядається як дидактичний принцип: виховувати учнів у душі

⁴⁸² Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 3-8.

⁴⁸³ Професія – соціальний працівник / [упоряд.: О. Главник] ; за заг. ред. К. Шендеровського, І. Ткач. – К. : Главник, 2006. – С. 12.

⁴⁸⁴ Лист Міністерства освіти і науки України від 02.08.2001р. №1/9-272 «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів».

⁴⁸⁵ Дмитриев Г. Д. Многокультурность как дидактический принцип / Г. Д. Дмитриев // Педагогика. – 2000. – № 10. – С. 3-12.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

міжкультурної толерантності, розвитку культурного плюралізму, багатокультурного балансу в змісті навчального процесу. Практична реалізація цього принципу передбачає подальше вдосконалення навчально-виховного процесу щодо ознайомлення дітей з національними цінностями як засобом формування моральних орієнтацій в поліетнічному середовищі на основі діалогу культур.

Процес, пов'язаний із застосуванням принципу полікультурності, ототожнюють з полікультурним вихованням. Поняття полікультурного виховання отримало поширення у світовій педагогіці в 1960-х рр. у зв'язку з реакцією західної частини європейського континенту на вплив емігрантів неєвропейської раси і визначалося як «виховання, що включає організацію й зміст педагогічного процесу, в якому представлені дві й більше культури, що відрізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою». При характеристиці полікультурного виховання використовують також інші терміни: «мультирасова», «мультиетнічна», «мультикультурна», «інтеркультурна» освіта. У вітчизняній педагогіці це поняття увійшло до наукового обігу в 1990-х рр. і найбільш близькі до нього за значенням терміни «міжнаціональні стосунки», «міжкультурні контакти».

Існують різні погляди та підходи щодо трактування поняття «полікультурне виховання». Так, В. Компанієць⁴⁸⁶ визначає полікультурне виховання як процес формування в юного покоління навичок поведінки щодо представників інших національних, етнічних, релігійних груп; розширення їхніх культурних горизонтів шляхом надання інформації про особливості культури та менталітету представників цих груп. На його думку, полікультурне виховання та освіта виходять з ідеї, що всі люди незалежно від етнічного походження, родової чи статевої ідентичності, релігійних, класових, мовних, освітніх та інших культурологічних характеристик мають право на повагу, рівні можливості отримувати повноцінну освіту, а також соціальний розвиток згідно зі своїми потребами.

А. Солодка⁴⁸⁷ тлумачить полікультурне виховання як процес цілеспрямованої соціалізації школярів, орієнтований на оволодіння системою національних і загальнолюдських культурних цінностей, формування комунікативних умінь, що дозволяють школяреві здійснювати інтенсивну міжкультурну взаємодію, розуміти інші культури, толерантно ставитись до їхніх носіїв.

⁴⁸⁶ Компанієць В. О. Сутність і особливості сучасного полікультурного виховання / В. О. Компанієць // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – К.–Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – Вип. 6. – Кн. 1. – С. 65.

⁴⁸⁷ Солодка А. К. Полікультурне виховання старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Солодка Анжеліка Костянтинівна. – АПН України; Інститут проблем виховання. – К., 2005. – С. 7.

На переконання О. Мордань⁴⁸⁸, формування полікультурної особистості є складним та насиченим процесом, вимагає не лише знань про особливості розвитку дитячої особистості, а й усвідомлення неминучості її існування в багатокультурному, різноетнічному світі, необхідності формування в неї готовності до спілкування з представниками різних країн, етносів, з людьми, які відрізняються не лише кольором шкіри чи мовою, а й звичками, традиціями, щоденними ритуалами.

Сьогодні в межах розв'язання проблеми полікультурного виховання дітей та підлітків особливої уваги науковців заслуговують питання формування полікультурного освітнього простору навчальних закладів різних типів (дошкільного, загальноосвітнього, позашкільного та ін.).

Дослідженню проблем, дотичних до означених, приділяли увагу як зарубіжні, так і вітчизняні педагоги. Так, визначенню суті феномена особистості, яка формується в умовах полікультурного середовища, присвячені дослідження С. Арутюнова, К. Баханова, Ю. Бромлея, І. Гумільова, К. Крутії, Л. Редькіної та ін. Ідеї пріоритетності формування суспільної свідомості на основі загальнолюдських цінностей, моральної культури міжнаціональних стосунків для вдосконалення всіх сторін життєдіяльності суспільства викладені в працях М. Бахтіна, В. Біблера, З. Малькової та ін. Створення полікультурного освітнього простору як умови формування особистості розглядається в наукових працях Є. Бондаревської, О. Гукаленко, Л. Гончаренко, В. Макаєва, З. Малькової, О. Рижанової, І. Супрунової та ін.

Варто зазначити, що в науково-методичному обізі трапляються різні дефініції «полікультурного освітнього простору». Наприклад, полікультурне виховне середовище В. Погребняк⁴⁸⁹ визначає як соціально детермінований комплекс умов життєдіяльності, результат формальної й неформальної взаємодії різних культур, який зумовлює особистісний розвиток їхніх представників. Відповідно, полікультурний виховний простір навчального закладу – це соціокультурний продукт взаємодії суб'єктів виховання, що репрезентують багатоманітність культур у даному соціальному середовищі (країні, регіоні, місцевості) в окремому навчальному закладі, якою визначається специфіка реалізації завдань навчання, виховання й усебічного розвитку особистості⁴⁹⁰.

⁴⁸⁸ Мордань О. І. Полікультурне виховання в сучасній школі [Електронний ресурс] / О. І. Мордань. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/6/mordan.php>

⁴⁸⁹ Погребняк В. Організаційно-методичні засади педагогічного супроводу полікультурного виховного простору у вищій освіті Канади / В. Погребняк // Педагогічні науки : зб. наук. праць Полтавського нац. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – 2012. – Вип. 56. – С. 56.

⁴⁹⁰ Погребняк В. Організаційно-методичні засади педагогічного супроводу полікультурного виховного простору у вищій освіті Канади / В. Погребняк // Педагогічні науки : зб. наук. праць Полтавського нац. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – 2012. – Вип. 56. – С. 70.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

За визначенням І. Колоколової⁴⁹¹, В. Бондаренко⁴⁹² та ін., *полікультурний простір навчального закладу* – це об'єктивно наявна система міжкультурних соціальних і освітніх взаємовідносин, що сприяє інтеріоризації національної культури, формуванню загальнолюдських цінностей за допомогою полікультурної освіти; соціально-виховна категорія, що відрізняється особливостями структури й функціонального призначення. Структура полікультурного простору навчального закладу представлена такими складовими: полікультурний колектив вихованців, багатокультурний склад педагогів, крос-культурний характер педагогічного процесу, соціокультурне середовище освітнього закладу⁴⁹³.

Полікультурний простір навчального закладу покликаний зберігати етнокультурні традиції; відкрити нові культурні перспективи; орієнтувати на різноманітність і відкритість відносно нових культур; формувати у юного покоління здатність прийняття різних культур і шанобливого ставлення до них; виховувати емпатію до людей різних національностей; знайомити з різноманіттям народних традицій, норм поведінки і з сучасною їхньою культурною інтерпретацією. Призначення полікультурного простору навчального закладу полягає у виконанні соціальних, освітніх і виховних завдань.

Відомий американський дослідник проблем полікультурного виховання як засобу демократизації освіти Дж. Бенкс⁴⁹⁴ пропонує п'ять основних методичних вимірів реалізації полікультурного підходу в системі навчання і виховання молодого покоління: *інтеграція змісту навчальних дисциплін* (полягає в розширенні використовуваної педагогами інформації про різноманіття культур для пояснення ключових концепцій, теорій, принципів і узагальнень з усіх предметних галузей); *конструювання знань (змісту освіти)* (передбачає допомогу педагога у формуванні розуміння дітьми того, як знання накопичуються й узагальнюються, а також того, як культурна своєрідність зумовлює процеси становлення й розвитку людства); *подолання стереотипів* (фокусується на проблемі стереотипів у ставленні вихованців до питань міжрасових і міжкультурних відносин,

⁴⁹¹ Колоколова І. В. Поликультурное пространство образовательного учреждения как среда педагогической поддержки личности учащегося : дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.01 / Инна Валерьевна Колоколова. – Ростов-на-Дону, 2001. – 198 с.

⁴⁹² Бондаренко В. И. Социально-педагогическая деятельность «открытой» школы в поликультурной среде : дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.01 / Валентина Ивановна Бондаренко. – Владивосток, 2005. – 175 с.

⁴⁹³ Пастухова Е. Л. Право быть непохожим на других: заметки о воспитании культуры межнационального взаимопонимания и терпимости / Е. Л. Пастухова // Директор школы. – 2003. – №5. – С. 50-58.

⁴⁹⁴ Banks James. Multicultural Education : Historical Development, Dimension, and Practice / James Banks // Handbook of Research on Multicultural Education / [ed. James Banks, Cherry McGee Banks]. – San Francisco, CA : Jossey-Bass, 2004. – P. 4-6.

перспективних можливостях їх попередження, усунення й позитивної трансформації); *педагогіка рівних можливостей* (передбачає використання педагогами методів, форм і засобів навчання, які відповідають когнітивним стилям учнів із урахуванням їхніх культурних пріоритетів і походження); *становлення й піднесення культурного простору навчального закладу* (полягає в організації й реструктуруванні виховного середовища відповідно до культурної (етнічної, релігійної, субкультурної тощо) ідентичності суб'єктів педагогічного процесу).

Ці методичні підходи інтегрують предметний зміст і педагогічні моделі практичного здійснення навчально-виховного процесу; вони покликані реалізувати принцип полікультурності та демократичні засади забезпечення рівних прав на здобуття якісної освіти. Отже, полікультурна спрямованість навчально-виховного процесу є певною альтернативою до його традиційної організації, передбачаючи створення й розбудову полікультурного виховного середовища через специфічне структурування й добір змісту освіти, оновлення методики виховання і навчання та відповідну організацію педагогічного процесу в навчальному закладі⁴⁹⁵.

Практична діяльність педагогічного колективу навчального закладу з формування полікультурного виховного середовища передбачає втілення полікультурного підходу на кількох взаємозалежних ієрархічних рівнях: (1) *визнання культурного внеску*; (2) *інтеграції*; (3) *трансформації*; (4) *соціальної співучасті*⁴⁹⁶.

Підхід визнання культурного внеску. Педагогічний колектив та учнівська громада (самоврядні органи, ініціативні групи тощо) в різноманітних формах представляють творчість і культурну, наукову та іншу спадщину відомих особистостей, традиції, звичаї, особливості певної автентичної культури в цілісному педагогічному процесі через навчання, виховання, науково-дослідницьку й дозвілєву діяльність навчального закладу.

Підхід інтеграції. Передбачає добір та втілення полікультурних матеріалів, ідей і концепцій у змісті наявних навчальних курсів без зміни їхньої структури. Завдання інтеграції полікультурного змісту полягає в узгодженні загальної спрямованості й тематики окремого навчального предмета й можливостей представлення й аналізу соціально значущих проблем полікультурної взаємодії, що в цьому випадку становлять додатковий комплекс засобів унаочнення, прикладу й загальної гуманітаризації змісту освіти у вищому навчальному закладі.

⁴⁹⁵ Погребняк В. Методичні засади формування полікультурного виховного середовища вищого навчального закладу у педагогічному досвіді США / Володимир Погребняк // Педагогічні науки. – 2013. – № 1 (57). – С. 61-65.

⁴⁹⁶ Banks James. Multicultural Education : Historical Development, Dimension, and Practice / James Banks // Handbook of Research on Multicultural Education / [ed. James Banks, Cherry McGee Banks]. – San Francisco, CA : Jossey-Bass, 2004. – P. 3-29.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Трансформаційний підхід. Структура змістового наповнення навчальних дисциплін змінюється відповідно до потреби представити учням теми, проблеми, концепції й події з різних (культурно диверсифікованих) точок зору.

Підхід соціальної співучасті. Самі вихованці обговорюють і приймають рішення з різноманітних питань, які стосуються полікультурності, й залучаються до активної діяльності з їх вирішення. Це можуть бути й творчі аспекти співпраці між культурними громадами, акції соціального спрямування (подолання расизму й дискримінації, попередження сегрегації, виховання толерантності тощо), просвітницькі чи мистецькі заходи з презентації культурних досягнень і спадщини тощо.

Реалізація цих підходів у педагогічному процесі навчального закладу здійснюється на основі практичного втілення конкретних виховних і дидактичних методик, які найчастіше визначають як «культурно чутливі» чи «(полі)культурно доцільні»⁴⁹⁷. До них, наприклад, належать узгодження родинної культури і культурного середовища навчального закладу та реалізація полікультурно доцільних методів викладання й виховання. Формування полікультурного виховного середовища навчального закладу через інтеграцію родинної культури до культурного простору навчального закладу спрямовується на пошук і виділення суперечностей і проблем, які вирізняють культурний досвід учнів у сімейному оточенні та взаємостосунки педагогів і дітей у педагогічному процесі навчального закладу. Успішне використання полікультурно доцільних методів викладання й виховання забезпечує розвиток у вихованців умінь і навичок, необхідних для підвищення їхніх академічних результатів, а також сприяє формуванню полікультурної компетентності й становленню критичного способу мислення («критичної свідомості»)⁴⁹⁸.

Результативність полікультурного виховання юного покоління в умовах навчального закладу визначають такі умови: створення діяльної регіональної освітньої політики, що акумулює гуманістичну парадигму і відбиває соціокультурні особливості, традиції, звичаї й культуру народів регіону; впровадження принципів культурологічного підходу й основ етнопедагогіки в систему і зміст полікультурної освіти; організація стосунків особистісно орієнтованої взаємодії в цілісному педагогічному процесі; вдосконалення підготовки педагогічних кадрів до професійної діяльності в полікультурному просторі навчального закладу⁴⁹⁹.

⁴⁹⁷ Ladson-Billings Gloria. But That's Just Good Teaching! The Case for Culturally Relevant Pedagogy / Gloria Ladson-Billings // Theory into Practice. – 1995. – No 34. – P. 159.

⁴⁹⁸ Ladson-Billings Gloria. But That's Just Good Teaching! The Case for Culturally Relevant Pedagogy / Gloria Ladson-Billings // Theory into Practice. – 1995. – No 34. – P. 162.

⁴⁹⁹ Колоколова И. В. Поликультурное пространство образовательного учреждения как среда педагогической поддержки личности учащегося : дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.01 / Инна Валерьевна Колоколова. – Ростов-на-Дону, 2001. – 198 с.

3. Полікультурне виховання дітей дошкільного віку

У Законі України про дошкільну освіту, Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Концепції національного виховання, Концепції громадянського виховання та інших документах знайшли своє відображення питання суспільного виховання дошкільників з урахуванням різноманітного національного складу та регіональних умов України, адекватного обміну надбаннями духовної культури між усіма народами, які мешкають у державі.

Так, у статті 7 Закону України про дошкільну освіту одним із її завдань визначено виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля⁵⁰⁰.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні визначає компетентність дошкільників у напрямі «Людство» як комплекс уявлень про державу, народи, нації, суспільство, людство як узагальнені категорії; знання про те, що світ населяють різні народи, вони мають особливості зовнішнього вигляду, типові види занять, особливості побуту, пов'язані з умовами проживання, різняться за кольором шкіри, волосся, розрізом очей, зростом, статуєю, зовнішністю, звичаями тощо, люди в різних країнах розмовляють різними мовами⁵⁰¹.

Особливої актуальності означена проблема набуває в поліетнічних регіонах України, де компактно розселені різні національні спільноти. На думку українських учених (П. Ігнатенко, В. Заслуженюк, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Поплужний та інші), велика роль у формуванні етнокультурної освіченості, культури міжнаціонального спілкування відводиться дитячому садку, школі, центрам культури національних меншин. Саме працівники цих закладів мають допомогти дітям зрозуміти те, що у світі, в якому ми живемо, мають місце етнічні, соціальні, релігійні відмінності. Тому дуже важливо навчити дітей розуміти й толерантно ставитися до представників іншої національності, віросповідання, культури, прищеплювати молодому поколінню високу культуру міжнаціонального спілкування⁵⁰². При цьому потрібно враховувати здобутки української педагогічної науки і передового досвіду дошкільного виховання, самобутності нашої рідної культури та національної вдачі української дитини, досягнень сучасного наукового прогресу.

⁵⁰⁰ Закон України про дошкільну освіту // Дошкільне виховання. – 1999. – № 2. – С. 3-8.

⁵⁰¹ Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / за ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. жур. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.

⁵⁰² Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний та народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / [П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997. – 252 с.

Полікультурний аспект виховання дітей дошкільного віку в сучасних соціокультурних умовах ми розглядаємо з таких позицій: полікультурне виховання дошкільників передбачає виховання культури міжнаціонального спілкування, етнічної толерантності дошкільників на засадах етнокультури національних меншин та українського народознавства.

На думку Н. Терентьєвої, полікультурне виховання необхідно розглядати як частину педагогічних зусиль, що забезпечують культурно-соціальну ідентифікацію особистості, відкрити іншим культурам, національностям, віруванням. Виходячи з цього, зміст полікультурного виховання будується навколо чотирьох орієнтирів: соціокультурна, етнічна ідентифікація особистості дитини, поступове засвоєння системи понять та уявлень про полікультурне середовище, виховання позитивного ставлення до культурного оточення, розвиток навичок міжнаціонального спілкування. М. Олійник стверджує, що в ході особистісного полікультурного становлення дитина проходить декілька ступенів: повага до своєї етнічної культури й усвідомлення культурних розбіжностей, толерантність, розуміння та прийняття іншої культури⁵⁰³.

Формування етнічної ідентичності у дитини в процесі полікультурного виховання передбачає беззаперечне врахування вихователями загальних закономірностей, які співвідносяться з етапами психічного розвитку дитини. Ж. Піаже одним із перших запропонував концепцію про розвиток у дитини усвідомлення приналежності до національної групи, визначивши три етапи у формуванні етнічної ідентичності. У шести-семирічному віці дитина набуває перші – фрагментарні та несистематичні – знання про свою етнічну приналежність. У цьому віці найбільш значущими для неї є сім'я та безпосереднє соціальне оточення, а не етнічна група. У восьми-дев'ятирічному віці дитина вже чітко ідентифікує себе зі своєю етнічною групою, усвідомлює основи ідентифікації – національність батьків, місце проживання, рідну мову, в неї зароджуються національні почуття. У молодшому підлітковому віці (10-11 років) дитина може вирізнити особливості різних народів, визначати унікальність історії, специфіку побутової культури (Piaget, Weil, 1951). Сучасні дослідники (Л. Дробіжева, Г. Солдатова та ін.), конкретизуючи вікові етапи розвитку етнічної ідентичності, погоджуються з поглядами Ж. Піаже, зауважуючи при цьому на важливості впливу на зазначений процес зовнішніх, середовищних (інонаціональне оточення) факторів.

М. Олійник вважає, що не менш суттєвий вплив на усвідомлення дітьми своєї етнічної приналежності має факт проживання в поліетнічному середовищі. У ситуаціях міжетнічного спілкування з'являється більше можливості для порівняння своєї етнічної групи з іншими, розвивається

⁵⁰³ Олійник М. Полікультурне виховання як процес формування етнічної ідентичності та толерантності у дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / Марія Олійник. – Режим доступу : <http://arr.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/383>.

етнічне розуміння, толерантність, формуються комунікативні навички. Беззаперечно, що відсутність такого досвіду в дитини може призвести до зменшення інтересу до власної ідентичності. Проте, дослідники (Г. Ягода, С. Томпсон, Т. Стефаненко та ін.) не заперечують того, що діти національних меншин, будучи інформованими про домінуючу культуру через засоби масової комунікації, особисті контакти, не завжди можуть надати перевагу та визначити свою приналежність до певної етнічної групи. «З віком та розвитком етнічної ідентичності у членів етнічних меншин зазвичай відбувається зсув до внутрішньогрупової орієнтації. Незважаючи на це, соціально бажана висококатегорійна група більшості може залишатися для дитини референтною, еталонною»⁵⁰⁴. Зазначену особливість варто взяти до уваги педагогам при здійсненні полікультурного виховання в дитячому середовищі.

Міжкультурному взаєморозумінню треба навчати дітей так само, як і терпимості. Саме це зумовлює такі задачі педагогіки: вдосконалення змісту, організації толерантного виховання, вивчення природи толерантності та способів толерантної взаємодії (Б. Гершунський, Н. Кленова, В. Коротов, В. Кукушин, А. Мудрик, Н. Нікандров, В. Новикова, Г. Чернова, Ю. Назаренко). Л. Курганська пропонує виховувати толерантність уже з дошкільного віку і пропонує такі засоби, як твори мистецтва, передусім це мистецтво слова. Спочатку дитина співчуває героям казок та віршів, вчиться терпимо ставитися до прохання друзів, вихователів, батьків. У старшому дошкільному віці предметом вивчення стають емоції. Спостереження за природою, читання творів художньої літератури, приклади з особистого досвіду дозволяють дітям аналізувати свої емоції. Виховання толерантності веде до формування більш складних емоцій, таких як милосердя, співчуття⁵⁰⁵.

Педагогічні позиції формування молодшої особистості оптимально реалізуються тоді, коли дошкільники зростають і розвиваються, засвоюючи духовні надбання народу; у виховному процесі широко застосовуються споконвічні засоби впливу, завдяки яким кожне наступне покоління практично продовжує національні традиції та звичаї, сімейно-побутову й суспільну культуру (Г. Бійчук, Я. Журецький, В. Корженко та інші). На думку О. Бахутіної, такий підхід спрямовує дошкільну науку і практику на відновлення принципів гуманізму, народності, природовідповідності, на які вказує українська етнопедагогіка й етнокультура⁵⁰⁶.

⁵⁰⁴ Павленко В. М. Етнопсихологія : навч. посіб. / В. М. Павленко, С. О. Таглін. – К. : Сфера, 1999. – С. 223.

⁵⁰⁵ Олійник М. Полікультурне виховання як процес формування етнічної ідентичності та толерантності у дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / Марія Олійник. – Режим доступу : <http://arr.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/383>.

⁵⁰⁶ Бахутіна О. Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / О. Г. Бахутіна. – К., 1999. – 18 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Підвалини виховання полікультурної особистості дитини закладені в національному вихованні. У Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти зазначено, що головною метою національного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у юного покоління незалежно від національної приналежності рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Мета національного виховання конкретизується через систему виховних завдань, що є загальними для всіх навчально-виховних закладів⁵⁰⁷.

Отже, важливо, щоб різні ознаки, якості людей, залежно від національної приналежності, їхні етнічні особливості, культурні здобутки та виховні традиції максимально враховувалися при організації педагогічного процесу. Ідеться про наповнення цього процесу самобутнім змістом, засобами, методами виховної роботи, які вироблялися в кожній нації протягом віків і є невід'ємними складовими етнопедагогіки й етнокультури.

На сучасному етапі основні засади етнопедагогіки й етнокультури у практиці дошкільних закладів утілюються у вигляді народознавчої роботи. За визначенням Л. Крицької, Н. Косаревої, В. Поплужного, народознавство – це система фундаментальних знань про конкретний народ, особливості його трудової діяльності й побуту, менталітет, матеріальну та духовну культуру, історичний досвід і нинішній спосіб організації життєдіяльності, традиції, звичаї, знання про родовід людини, спосіб життя та виховання у сім'ях, про отчий край і все, пов'язане з ним, місце і роль народу в розвитку світової цивілізації тощо⁵⁰⁸.

Педагогічний аспект українського народознавства передбачає обґрунтування ефективності впливу народного досвіду, прогресивних традицій на дітей відповідно до їхніх вікових, психофізіологічних та етнічних особливостей, підходів до визначення змісту, відбору навчального матеріалу та складання навчальних програм, планів; аналіз народного досвіду з розумового, морального, громадянського, екологічного, фізичного, родинного, релігійного виховання; критичне мислення й перенесення його ідей у практику сьогодення. Педагогічний аспект народознавства спрямований на те, щоб діти засвоїли певні норми поведінки, етику й естетику побуту, культуру, оволоділи уміннями й навичками трудової

⁵⁰⁷ Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – С. 4-6.; Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 3-8.

⁵⁰⁸ Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний та народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / [П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева та ін.]. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с.

діяльності, фізичного вдосконалення тощо. Крім того, українське народознавство має стати підґрунтям для формування у дітей патріотичних почуттів та прищеплення загальнолюдських цінностей.

Національне і загальнолюдське, на думку Б. Кобзаря, В. Поплужного та інших, – це взаємопроникні, взаємодоповнювальні аспекти у процесі пізнання дитиною особливостей життєдіяльності свого етносу, в її духовному розвитку та становленні як громадянина. Національне не виключає вселюдського; вселюдське містить у собі здобутки цивілізації. Людина у своєму біологічному та духовному розвитку проходить процес від пізнання і засвоєння свого рідного, національного до загальнолюдського. Від роду до народу, нації і до світової спільноти – такий природний шлях становлення цивілізованої людини.

Оптимальними шляхами полікультурного виховання дітей старшого дошкільного віку є: створення сприятливого полікультурного середовища в ДНЗ; проведення з дітьми низки бесід на полікультурну тематику; запровадження в навчально-виховний процес дитячого садка програми полікультурного виховання дітей дошкільного віку, спрямованої на формування полікультурної обізнаності дошкільників; організація рольових ігор, у яких можна простежити ставлення дітей до своїх ровесників – представників різних національних груп – та проаналізувати їхні оцінні судження щодо власної поведінки; консультації батьків щодо полікультурної просвіти, виховання етнічної толерантності тощо; тісна співпраця вихователів з музичним керівником та хореографом дошкільного навчального закладу з метою створення добірок пісень, танців різних народів світу загалом та народів, що мешкають у регіоні зокрема; влаштування творчих зустрічей з представниками освітньо-культурних центрів національних меншин; організація екскурсій до краєзнавчих, художніх музеїв регіону; проведення театралізованих культурно-виховних заходів, пов'язаних зі святкуванням свят народного календаря українців та інших етнічних груп; проведення семінарів-практикумів для вихователів з метою їх ознайомлення з ужитковим мистецтвом національних груп тощо.

Створення сприятливого полікультурного середовища у ДНЗ є однією із сприятливих умов повної особистісної самореалізації представника будь-якої культури і національності. Полікультурне середовище – це частина соціально-педагогічного середовища (сукупність стосунків між усіма суб'єктами, що забезпечують і реалізують функцію освіти відповідно до соціально значущих цілей і здійснюють безпосередню або опосередковану дію на формування особистості дітей), яке оточує особу, позитивно або негативно впливаючи на її розвиток, і є сукупністю всіх умов життя з урахуванням етнічних особливостей місця проживання, що виявляються в людях, їхній поведінці, народних традиціях, обрядах.

У дошкільному навчальному закладі соціально-педагогічне полікультурне середовище дитини складають: підбірки книг і листівок, ігор

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

та іграшок, що знайомлять з історією, культурою, працею і побутом різних народів; куточок краєзнавства («хата», кімната побуту тощо); зразки народного побуту; зразки національних костюмів (для ляльок, дітей і дорослих); художня література (казки і легенди народів поліетнічних регіонів України).

Особистість дитини формується під дією не лише спеціально створених умов, але й довкілля, його традицій, звичаїв. Середовище, яке оточує дитину змалку, не лише соціальне, але й етнічне. Необхідно цілеспрямовано використати можливості природного полікультурного середовища, зокрема при створенні предметно-просторового середовища життя в дошкільній установі⁵⁰⁹.

Наведемо зразок *Програми полікультурного виховання дітей дошкільного віку* (на прикладі етнокультурних традицій національних меншин українського Північного Приазов'я: болгар, греків, німців), у змісті якої відображені особливості соціально-педагогічного полікультурного середовища ДНЗ⁵¹⁰. Цілі програми: 1) знайомити дітей з побутом і культурними надбаннями національних меншин, що компактно проживають в українському Північному Приазов'ї; 2) виховувати у дошкільників інтерес і повагу до людей інших національностей та їхніх етнокультурних традицій; 3) формувати у дітей почуття любові до рідної землі, її історії, до села чи міста, де вони народилися і зростають, де живуть і працюють їхні рідні, земляки.

До структури програми входять такі підрозділи: «У колі друзів», «Символіка національних меншин Північного Приазов'я», «Оселя національних меншин Північного Приазов'я», «Народне вбрання національних меншин Північного Приазов'я», «Традиційні страви національних меншин Північного Приазов'я», «Родинні свята національних меншин Північного Приазов'я», «Народні свята національних меншин Північного Приазов'я».

Розділ «У колі друзів» передбачає вивчення таких тем: «Національне розмаїття українського Північного Приазов'я», «Історія заселення північного узбережжя Азовського моря іноземними колоністами». Використовуючи історичні факти, можна організувати розваги для дітей чи інсценування. Цей матеріал можна застосовувати і на заняттях з ознайомлення дошкільників з навколишнім світом.

Вивчаючи розділ «Символіка національних меншин Північного Приазов'я», необхідно опрацювати такі теми: «Державні символи (герб,

⁵⁰⁹ Петрова И. Поликультурный подход при организации работы с родителями в дошкольном учреждении [Электронный ресурс] / Ирина Петрова. – Режим доступа : <http://www.moi-detsad.ru/konsultac357.html>.

⁵¹⁰ Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів в умовах поліетнічного середовища: навч. посіб. / Ольга Гуренко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2007. – 168 с.

прапор, гімн)», «Обрядова символіка: болгарська (хліб піта, прапоріца, червона хустина, обереги тощо), грецька (арту, сіль, амулети тощо), німецька (пасхальний засіц та яйця, вогонь, зірка, гілочка вишні тощо)».

З національною символікою етнічних груп Північного Приазов'я потрібно знайомити старших дошкільників на заняттях з українського народознавства. Ознайомлюючи з національними символами України, можна сформулювати уявлення дітей про гімн, прапор та герб національних меншин, що компактно проживають в українському Північному Приазов'ї. З обрядовою символікою національних меншин означеного регіону варто знайомити на заняттях, присвячених родинним і народним святим болгар, греків, німців тощо.

Тема «Національний інтер'єр типового будинку іноземних переселенців: предмети домашнього вжитку, меблі, посуд, хатнє убранство, знаряддя праці» входить до розділу «Оселя національних меншин Північного Приазов'я». Ознайомленню дошкільників з характером поселень національних меншин українського Північного Приазов'я, забудовою дворів, житла та домашнім інтер'єром варто присвятити 3-4 заняття (оселі кожної етнічної групи – окреме заняття).

Розділ «Народне вбрання національних меншин Північного Приазов'я» включає тему «Жіноче та чоловіче вбрання греків, болгар та німців: основні кольори, тканини, візерунки, прикраси». Старших дошкільників потрібно знайомити з народним костюмом національних меншин українського Північного Приазов'я, демонструючи натуральні моделі одягу (дитячі, жіночі, чоловічі). Для цього можна вдягти дітей, працівників дитячого садка, батьків або представників національних меншин регіону, яких запрошують на заняття як гостей, у відповідних національних костюмах. Також доцільно показати альбом народного одягу болгар, греків, німців тощо чи відвідати краєзнавчий музей.

Теми «Болгарська народна кухня: баніца, яєшня, чурба, бринза, кашкавал, ушмер, затерка, пупара, шупла, піта, зелінік тощо», «Грецька народна кухня: ар'ян, чичир'я, хаурма, арнан, бекмез тощо», «Німецька народна кухня: шинка, бутерброд, путенбротен, рибні салати, тістечка тощо» включено до розділу «Традиційні страви національних меншин Північного Приазов'я».

Знайомити старших дошкільників з болгарською, грецькою та німецькою кухнею можна в буденному житті, під час сніданку та обіду, в процесі сюжетно-рольових ігор, ігор-драматизацій, під час проведення спеціальних бесід, різних релігійних свят і обрядів.

Розділ «Родинні свята національних меншин Північного Приазов'я» передбачає вивчення таких тем: «Народження дитини», «Хрестини», «Ім'янаречення», «Весілля», «Роль хрещених батьків в обрядових діях». З родинними святами й обрядами національних меншин українського

Північного Приазов'я варто знайомити дошкільників на заняттях з українського народознавства, порівнюючи процес купання, хрестин, весілля в українців, болгар, греків та німців, або на спеціально організованих заняттях. Доцільно запрошувати на такі заняття представників національних меншин як гостей.

Вивчаючи теми «Свята болгарського народного календаря: Нова година, Юрана, Іванів день, День баби Марти, Пасха, Георгіїв день, Лазара, Спас, Різдво тощо», «Свята грецького народного календаря: Новий рік, Пасха, Ай-ян, Панаїр, Арту, Різдво тощо», «Свята німецького народного календаря: Сільвестер, Керлінг, Вознесіння зірки, Свято трьох королів, Масляна, Пасха, Свято травневого дерева, День Йохана, Ніколаустаг, Адвент, Різдво тощо», включені до розділу «Народні свята національних меншин Північного Приазов'я», з народними святами національних меншин Північного Приазов'я доцільно знайомити старших дошкільників, влаштовуючи свято або дозвілля. Корисно при цьому заохочувати дітей до виготовлення декорацій, костюмів. Можна провести попередню бесіду, зацікавлюючи та заохочуючи дошкільників до участі у святі чи розвазі⁵¹¹.

Соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів в умовах ДНЗ

Одним із специфічних напрямків роботи соціального педагога в дошкільному навчальному закладі є супровід особливої категорії дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей-мігрантів та біженців.

Сьогодні у зв'язку з глобалізаційними та інтеграційними процесами, зміною геополітичної картини світу активізується міграція населення. Поява великих груп населення мігрантів загострила проблеми їх адаптації в новому соціокультурному середовищі, вносячи істотні зміни в соціум країни, що приймає мігрантів.

Діти завжди брали участь у процесі міграції, яка протікає не завжди позитивно. У міграційній ситуації пошук засобів гармонійного входження в нове культурне середовище і безконфліктного існування дітей-мігрантів навряд чи є можливим. Мігранти та їхні діти є представниками різних національностей, держав з різними культурними традиціями, різними соціальними характеристиками, що й породжує безліч проблем як соціального, педагогічного так і економічного рівнів.

На думку Данг Тхи Кім Лієн⁵¹², соціальна пасивність і/або несвідома відмова частини сімей мігрантів від пошуку дієвих прийнятних стратегій розв'язання проблеми в новому соціокультурному середовищі

⁵¹¹ Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів в умовах поліетнічного середовища : навч. посіб. / Ольга Гуренко. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2007. – 168 с.

⁵¹² Данг Тхи Кім Лиен Социально-педагогическое сопровождение детей-мигрантов в образовательных учреждениях : автореф. дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.05 / Данг Тхи Ким. – СПб., 2010 – 20 с.

ускладнюється недостатньою увагою до цієї категорії населення держави, яка їх приймає, та суспільства. Водночас загострення міжетнічних відносин, зневажливе ставлення до представників інших культур, відсутність цільових програм з оптимізації міжнаціональних стосунків, соціальна нестабільність, криміналізація й маргіналізація соціуму поглиблює ситуацію національної нетерпимості та відокремленості.

У науковій літературі досить широко розглянуті проблеми міграції та дітей-мігрантів. По-перше, це дослідження проблем міграції, адаптації та інтеграції мігрантів в новому культурному середовищі (О. Воробйова, Б. Жогоно, В. Іонцев, Н. Лебедева, Т. Маслова, В. Моїсеєнко, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, Л. Шайгерова, Т. Юдіна та ін.). Загалом увага науковців сконцентрована на психологічних, культурологічних і соціальних аспектах процесу адаптації мігрантів.

По-друге, це дослідження, що стосуються особистості дітей-мігрантів, специфіки переживання міграції в дитячому віці. Сюди ж відносимо роботи, де діти-мігранти розглядаються як одна з найуразливіших категорій і як ті, що гостро потребують допомоги (О. Гукаленко, Н. Зингер, В. Стерліков, О. Корнеєва та ін.) До цього напрямку можна віднести й дослідження в галузі міграційної педагогіки, що виконуються в науково-педагогічній школі Є. Бондаревської з кінця 90-х рр. XX ст. і орієнтовані на розробку концепції соціалізації дітей-мігрантів у різних соціально-освітніх середовищах і ситуаціях (І. Бавенко, М. Болдирев, Є. Бондаревська, О. Гукаленко, М. Кузьмін, З. Малькова, В. Макаєв, Л. Сухорукова та ін.).

Учені дослідили такі проблеми дітей-мігрантів психологічного й соціально-педагогічного характеру, як-от: психічна неврівноваженість, почуття ізоляції й пригніченості, педагогічна занедбаність і неуспішність у навчанні, низький рівень знань мови й відсутність потрібної підтримки та захисту з боку освітніх установ у період адаптації.

Особливу категорію дітей з числа мігрантів складають діти дошкільного віку. Різка зміна звичних умов життя, викликана переїздом сім'ї в іншу країну або регіон, де інші культурні традиції, інша мова, призводить до дезорієнтації дитини-дошкільника з сім'ї мігрантів, і, у зв'язку з цим, усе більш актуальною для педагогіки стає проблема соціальної адаптації дитини до нових умов життя, соціуму, що змінився.

Н. Авдєєва, О. Арнаутова, Т. Доронова, Т. Константінова, С. Мещерякова, Ж. Батделгер, Ш. Ічинхорлоо виділили особливості адаптації дитини; розкрили чинники, що впливають на характер і тривалість адаптаційного періоду; розробили рекомендації для педагогів і батьків з підготовки дитини до вступу до дошкільної установи й організації адаптаційного періоду в ДНЗ. Результатом успішної адаптації дитини до дитячого садка є її емоційне благополуччя. Проте нині не розроблені основи соціально-педагогічного супроводу іншомовної дитини і не досліджені

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

соціально-педагогічні умови, що визначають емоційне благополуччя дитини з сім'ї мігрантів в період її адаптації до дошкільної установи.

Б. Мунхзаєва⁵¹³ вважає, що соціальна адаптація дітей старшого дошкільного віку з сімей мігрантів є комплексним феноменом, пов'язаним з інтеграцією дитини в нове соціальне середовище, освоєнням нових для неї соціальних цінностей і соціального досвіду, нових соціальних ролей і позицій, значущих як для самої дитини, так і її соціального оточення (однолітки, батьки, педагоги). Критеріями адаптованості є емоційне благополуччя в групі однолітків, установлення дружніх взаємовідносин, толерантність. Базовою умовою, що забезпечує соціальну адаптацію дитини з сім'ї мігрантів в дошкільній установі, є взаємодія педагогів і батьків, спрямована на оптимізацію взаємовідносин дитини з однолітками й дорослими, зближення цілей спільної діяльності, ціннісних орієнтацій, засвоєння соціальних норм поведінки, традицій групи, входження в її рольову структуру. Супровід складного процесу входження в нове соціальне середовище з урахуванням зазначених умов у ДНЗ здійснює соціальний педагог.

Дослідник проблеми *соціально-педагогічного супроводу дітей-мігрантів* в освітніх установах Данг Тхи Кім Лієн визначає це явище як педагогічний процес, що організовує соціокультурну діяльність суб'єктів взаємодії, враховує індивідуально-особистісні особливості дітей-мігрантів, досвід минулого проживання, поведінкові стратегії при входженні в нове середовище (протест/відмова; шовіністична реакція; маргінальна реакція; перехідна; адаптаційно-інтеграційна реакція) і що забезпечує взаємодію різних культур, носіями яких є діти-мігранти через включення їх в соціокультурні заходи (традиційні ігри, свята та ін.), а також вивчення культурної особливості їхнього етносу.

Умови, що забезпечують успішність процесу соціально-педагогічного супроводу дітей-мігрантів, спрямовані на подолання проблем цих дітей (фізіолого-психологічних, педагогічних, соціальних, культурних, ціннісно-цільових): облік індивідуальної й культурної своєрідності дитини-мігранта в процесі супроводу, стратегій поведінки; співпраця у взаємодії соціального педагога освітньої установи з дітьми-мігрантами, членами їхніх сімей і педагогами; підготовленість соціального педагога, інших фахівців ДНЗ до соціально-педагогічного супроводу; системний моніторинг процесу пристосування до нового середовища у дітей-мігрантів з метою виділення проблем у процесі соціалізації й адаптації дитини; створення толерантного середовища через систему культурних заходів і доброзичливого ставлення

⁵¹³ Баярмагнай Мунхзаяа. Взаимодействие педагогов и родителей в процессе адаптации ребенка из семьи мигрантов в детском саду : автореф. дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.01 / Баярмагнай Мунхзаяа. – М.: ННОУ «Московский гуманитарный университет», 2008 – 20 с.

дошкільників до дітей-мігрантів; організація процесу супроводу на основі культуроцентричних соціальних технологій виховання й технологій виховання в системі «Яскравих плям», розробок «міні-проектів», що дозволяють забезпечувати процес «входження» в «інші культури» при реалізації принципів соціального гартування і соціальної адекватності культурного самовизначення, культурного навчання та ін.⁵¹⁴

Вивчаючи особливості взаємодії педагогів і батьків у процесі адаптації дитини з сім'ї мігрантів в дитячому садку, Б. Мунхзаєва теоретично обґрунтувала, розробила й експериментально перевірила педагогічну технологію взаємодії дитячого саду з батьками для соціальної адаптації дитини з сім'ї мігрантів, третій етап якої припускає реалізацію єдиного, погодженого індивідуально-орієнтованого супроводу дитини з сім'ї мігрантів для подолання труднощів в освоєнні нею нового соціального досвіду, ціннісних орієнтацій і культурної традиції для входу до групи однолітків і гармонізації стосунків, подолання міжособистісного й міжгрупового відчуження.

Цей етап технології за змістом його реалізації цілком може здійснювати соціальний педагог дитячого саду в двох взаємозв'язаних *напрямах*: індивідуальна робота з дітьми з сімей мігрантів і фронтальна робота з групою дитячого садка в побудові емоційно-доброзичливих взаємовідносин між її членами, формуванні сприятливого мікроклімату.

Послідовність індивідуальної роботи з дітьми з сімей мігрантів вибудовується така: психолого-педагогічна діагностика, що дозволяє виявити рівень когнітивного й емоційно-особистісного розвитку дитини, інтереси й схильності, визначити характер дитячо-батьківських стосунків, дати прогноз тяжкості адаптаційного періоду; розробка й реалізація індивідуальної програми соціально-педагогічного супроводу дитини в умовах дитячого садка й сім'ї.

Індивідуальна програма включає два блоки: *корекційно-розвивальний* – передбачає заняття з соціальним педагогом для подолання соціально-психологічних проблем, що виникли у зв'язку з різкою зміною соціального середовища (ігри на зняття психологічної напруги, розвиток уміння адекватно виражати свої почуття, оцінювати ставлення до себе інших людей, подолання бар'єра в спілкуванні та ін.); *освітній блок* – орієнтований на розвиток соціальних емоцій дитини-мігранта, навичок співпраці, умінь розв'язання конфліктних ситуацій з однолітками, знайомство з новою для дитини культурою, мовою.

Фронтальна робота з групою дошкільників орієнтована на інтеграцію дитини з сім'ї мігрантів у групу однолітків, створення сприятливого

⁵¹⁴ Данг Тхи Ким Лиен Социально-педагогическое сопровождение детей-мигрантов в образовательных учреждениях : автореф. дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.05 / Данг Тхи Ким. – СПб., 2010 – 20 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

емоційного клімату через розкриття «сильних», привабливих сторін особистості дитини-мігранта, виховання взаємної толерантності, емоційне зближення дітей один з одним, формування групової згуртованості й дружніх взаємовідносин. У ході фронтальної роботи здійснюється взаємне ознайомлення дітей з національними культурами.

Для розвитку взаємодії з батьками на цьому етапі використовуються індивідуальні консультації, що допомагають розв'язати проблеми адаптації дитини в новому соціальному середовищі, навчитися краще її розуміти, правильно збудувати спілкування, організовувати сімейне дозвілля. Ефективними в співпраці з батьками-мігрантами є наочні методи (тематичні виставки і стенди, «відео листи» та ін.), що дають можливість безпосередньо показати освітній процес дошкільної установи, різноманітність змісту її роботи, методи виховання й навчання дітей⁵¹⁵.

До початку соціально-педагогічного супроводу дітей-мігрантів та по його закінченні соціальний педагог заповнює індивідуальну картку за зразком:

Індивідуальна картка
соціально-педагогічного супроводу дитини категорії _____

_____ (прізвище, ім'я та по батькові)

Дата народження _____

Домашня адреса _____

Телефон (дом., моб.) _____

Відомості про батьків або осіб, які їх замінюють _____

Дані про особливості перебігу розвитку дитини _____

Ставлення в сім'ї до дитини _____

Психологічні показники _____

Характер стосунків дитини з однолітками _____

Соціометричний статус дитини в колективі _____

Типові конфлікти та шляхи їх вирішення _____

Педагогічні показники _____

Інтереси, захоплення, хобі _____

Негативні та шкідливі звички _____

Відхилення в соціальній поведінці _____

⁵¹⁵ Баярмагнай Мунхзаяа. Взаимодействие педагогов и родителей в процессе адаптации ребенка из семьи мигрантов в детском саду : автореф. дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.01 / Баярмагнай Мунхзаяа. – М.: ННОУ «Московский гуманитарный университет», 2008 – 20 с.

Рівень соціальної адаптації (потрібне підкреслити)

а) високий (1) усвідомлене прийняття й виконання норм колективного життя; 2) баланс індивідуального і соціального; 3) гармонія взаємин з дорослими та однолітками; 4) адекватне ставлення до педагогічних впливів; 5) самоконтроль поведінки; 6) активна участь у житті дитячого колективу; 7) задоволення своїм статусом і взаєминами) _____

б) середній (1) конформізм стосовно колективного життя; 2) переважає або індивідуальне, або соціальне; 3) нестійкі взаємини з оточенням; 4) суперечливе ставлення до педагогічних впливів; 5) зовнішній локус контролю; 6) періодична участь у житті дитячого колективу; 7) неповне задоволення своїм статусом і взаєминами) _____

в) низький (1) неприйняття й невиконання норм колективного життя; 2) дисбаланс індивідуального й соціального; 3) конфліктні взаємини з оточенням; 4) неадекватне ставлення до педагогічних впливів; 5) некерована поведінка; 6) пасивна участь у житті дитячого колективу; 7) незадоволення своїм статусом і взаєминами) _____

Облік проведеної роботи та результати:

№ з/п	Дата	Вид роботи	Мета	Результат. Висновки. Рекомендації

Отже, соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів в умовах дошкільного навчального закладу передбачає комплексну роботу соціального педагога з дітьми-мігрантами, їхніми батьками, однолітками, вихователями, спрямовану на створення сприятливих умов для позитивної соціалізації дітей-мігрантів, прийняття їх однолітками, активну участь у цьому процесі вихователів і батьків.

3. Зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі загальноосвітньої школи

Актуальною проблемою сучасної педагогічної практики є полікультурне виховання дітей, що ґрунтується на принципах рівності й недискримінації у всебічному розвитку особистості та на створенні навчальним закладом умов для збереження і розвитку національних мов та культур.

Реалізуючи полікультурну спрямованість освіти, система загальної освіти вирішує такі завдання⁵¹⁶

1. Оволодіння учнями знаннями й уміннями, передбаченими державною програмою повної середньої освіти відповідно до державних і регіональних освітніх стандартів.

2. Оволодіння знаннями національної мови, літератури, культури (відповідно до національної приналежності учня).

⁵¹⁶ Программы поликультурного воспитания [Електронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-86774.html?page=4>.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

3. Ознайомлення з етнокультурологічним матеріалом (полікультурна просвіта), інтегрованим в усі навчальні дисципліни загальноосвітнього циклу.

4. Навчання спілкуванню (базованому на взаєморозумінні та взаємоповазі, знаннях етнічних особливостей – психології, етикету, традицій – того або того народу).

Реалізація полікультурного компонента здійснюється через:

- збагачення базових освітніх дисциплін полікультурною проблематикою шляхом включення в навчальний процес додаткових матеріалів, що сприяють полікультурній просвіті всіх учнів (незалежно від їхньої національної приналежності);

- уведення спецкурсів, що відбивають національну духовну культуру й історію представлених у школі етнічних груп: «Вступ до етнології»; «Культура і мистецтво народів світу»;

- організацію виховної роботи в освітній установі.

Розглянемо спрямування полікультурного виховання в ЗОШ: *1-4 класи (початкова школа)*: розширення кругозору учнів; вироблення вміння бачити взаємозв'язок та взаємовплив культур, визначати спільність і відмінності в історичному, науковому, культурному розвитку різних народів; усвідомлення цінності самобутності етнокультур; виховання особистості в дусі миру, взаєморозуміння та взаємоповаги між представниками різних етносоціумів; *5-8 класи (середня ланка)*: формування вміння аналізувати й зіставляти погляди на соціальні процеси та явища; розвиток навичок конструктивного спілкування та взаємодії; формування духовно-моральних цінностей у структурі особистості; *9-11 класи (старша школа)*: формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості, здатної до творчого саморозвитку й здійснення етнокультурного та громадянського самовизначення на основі національних традицій, цінностей української та світової культури; формування української громадянської ідентичності особистості, яка розвивається в умовах соціально-політичного різноманіття України, полікультурності й полілінгвальності багатонаціонального народу країни; ефективна підготовка випускників школи до життя в умовах демократичної держави й сучасної цивілізації, розширення можливостей самореалізації, соціального зростання, підвищення якості життя.

У листі МОНмолодьспорту № 1/9-530 від 27.07.12 р. «Щодо виховання сучасного громадянина в полікультурному середовищі засобами позакласної роботи» йдеться про те, що полікультурність майбутнього громадянина виховується не тільки й не стільки під час навчального процесу. Мова йде про встановлення доброзичливих, позитивних взаємовідносин між учнями різних національностей, відпрацювання навичок поведінки, які базуються на розумінні, терпимості, компромісі, самоповазі та повазі до інших. У вирішенні зазначених завдань важливу роль відіграє позакласна робота.

Створення розгалуженої системи гурткової роботи в загальноосвітніх навчальних закладах сприятиме реалізації пріоритетних завдань у галузі етнонаціональних відносин.

Позакласна робота в умовах полікультурного середовища передбачає організацію та проведення заходів, спрямованих на міжкультурне взаєморозуміння: виховні години з використанням методики «занурення в національну культуру», години етнонаціонального спілкування, зустрічі з письменниками, відкриті діалоги, фестивалі національностей, дні національної культури, форум-театри, конкурси читців, творчих робіт, дослідницька діяльність учнів з вивчення традицій, історії, культури – це той невеликий перелік форм роботи, що забезпечать полікультурне виховання особистості з активною громадською позицією.

Виховання толерантності в людських взаємовідносинах, формування культури міжетнічних стосунків – одне з головних завдань, що ставлять у своїй діяльності шкільні бібліотеки. У бібліотеці повинні бути створені сприятливі умови для міжетнічного спілкування, спілкування рідними мовами, вивчення літератури авторів різних національностей. Зокрема, це можуть бути виставки художньої літератури, створення літературних куточків «Літературне розмаїття», проведення бібліотечних уроків за темами: «Взаємодія культур», «Джерела толерантності», «Пізнай свою країну», «Обери друга», «День національної літератури», «Добрі сусіди», «Єдність у розмаїтті», «Жива бібліотека» тощо. На уроках можуть звучати вірші, уривки з творів авторів – представників мовного розмаїття регіону.

Ефективною формою ознайомлення з творчістю письменників різних національностей може стати організація літературних читань, постійно діючих бібліотечних виставок, в рамках яких варто проводити дискусійні клуби із запрошенням сучасних літераторів, поетів, діячів культури.

Одним із цікавих напрямків у цій роботі може бути створення пересувних літературних стендів. Наприклад, при створенні пересувних літературних стендів, враховуючи, що інтегровані курси «Література» (національної меншини та світова) вивчаються паралельно з українською літературою, особливу увагу можна приділяти взаємодії різних культур та в доступній для учнів формі розкривати міжлітературні зв'язки, виявляти роль українських письменників і перекладачів у творчості майстрів інших народів та навпаки. Підкреслювати також взаємозв'язки різних літератур, особливо тих народів, які мешкають на теренах України, з іншими видами мистецтв, зважаючи, що літературний текст як факт мистецтва відображає ознаки конкретної культурної епохи, її філософські концепції. Знайомство з літературними творами на тлі широкого культурологічного контексту сприятиме осмисленню фундаментальних цінностей загальнолюдської культури⁵¹⁷.

⁵¹⁷ Лист МОНмолодьспорт № 1/9-530 від 27.07.12 року «Щодо виховання сучасного громадянина в полікультурному середовищі засобами позакласної роботи».

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Зміст роботи соціального педагога в контексті полікультурного виховання дітей дошкільного та шкільного віку в умовах навчальних закладів відповідно до функцій діяльності в навчальному закладі повинен мати такий вигляд (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Зміст роботи соціального педагога в контексті полікультурного виховання дітей дошкільного та шкільного віку

№ з/п	Навчальний заклад/ віковий етап	Функція/ зміст роботи
1	2	3
1.	Дошкільний навчальний заклад	<i>Діагностична</i> – бесіди з дітьми з метою виявлення їхнього ставлення до членів групи – представників іншої національності; знань про етнокультурні традиції власного етносу та інших національностей; – спостереження за буденною поведінкою дітей з метою виявлення їхнього ставлення до представників іншої національності <i>Прогностична</i> – прогнозування на основі спостережень та досліджень динаміки розвитку міжнаціональних стосунків у дитячому колективі <i>Консультативно-профілактична</i> – консультування батьків – представників національних спільнот, педагогічного персоналу щодо сприяння позитивній соціально-психологічній адаптації дітей в умовах ДНЗ; – надання індивідуальних та групових консультацій вихователям, адміністрації ДНЗ, батькам щодо попередження міжнаціональних конфліктів серед дошкільників, упередженого ставлення дорослих до представників деяких національностей, формування позитивних міжетнічних взаємостосунків <i>Правозахисна</i> – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей – представників різних національностей <i>Організаторська</i> – організація та проведення різних дозвіллевих заходів з метою полікультурного виховання дітей дошкільного віку: імітаційні ігри; малювання «Мій портрет»; аплікація «Улюблена страва»; виставки дитячих малюнків і аплікацій; ліплення (подарунок другу іншої національності); ранки-вистави національних культур «У колі друзів»; бесіда «Що ти вважаєш гарним, поганим?»; інсценування «Як знайти друзів»; складання кодексу «Правила дружби»

1	2	3
		Координаційно-посередницька налагодження взаємодії між дошкільним навчальним закладом та різними соціальними інституціями (культурними, спортивними закладами тощо), колективом педагогів з метою спільного вирішення проблем соціального становлення та розвитку особистості дошкільника в полікультурному просторі (участь дошкільників у культурно-дозвілєвих заходах полікультурного спрямування в умовах сільської чи міської громади; відвідування виставок народного прикладного мистецтва за участю представників різних етнокультур; знайомство з видами спорту різних народів тощо)
2.	Загально-освітній навчальний заклад (початкові класи)	Діагностична - малюнкові проби, анкетування й тестування учнів для виявлення їхнього ставлення до членів групи – представників іншої національності; знань про етнокультурні традиції власного етносу та інших національностей; - спостереження за буденною поведінкою дітей з метою виявлення їхнього ставлення до представників іншої національності; - бесіди з батьками на предмет полікультурного виховання дитини в родині Прогностична - прогнозування на основі спостережень та досліджень динаміки розвитку міжнаціональних стосунків в учнівському колективі; - моделювання полікультурного освітньо-виховного простору в школі І ступеня Консультативно-профілактична - надання індивідуальних та групових консультацій учителям, адміністрації ЗНЗ, батькам щодо попередження міжнаціональних конфліктів серед учнів початкової школи, упередженого ставлення дорослих до представників деяких національностей, формування позитивних міжетнічних взаємостосунків; - залучення учнів до підготовки та проведення соціальних акцій на кшталт «У колі друзів», «Етнічні барви Приазов'я» Правозахисна - ознайомлення учнів із законами України «Про національні меншини в Україні», «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», Декларацією прав національностей України; - забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей – представників різних національностей

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

1	2	3
		<i>Організаторська</i> – у межах позакласної роботи організація й проведення різних колективних заходів полікультурного спрямування, як-от: рольові та імітаційні ігри; екскурсії етнокультурного змісту; виставки національної культури; відвідування етнографічного музею; вікторини на знання культури національностей, що мешкають у регіоні; змагання з національних ігор; малювання костюмів народів України та світу; знайомство з музичним фольклором народів регіону <i>Координаційно-посередницька</i> – налагодження взаємодії між загальноосвітнім навчальним закладом та різними соціальними інституціями (культурними, спортивними закладами тощо), колективом педагогів з метою спільного вирішення проблем соціального становлення та розвитку особистості школяра в полікультурному просторі (участь дітей у культурно-дозвіллевих заходах полікультурного спрямування в умовах сільської чи міської громади (фестивалі, конкурси тощо); відвідування виставок народного прикладного мистецтва за участю представників різних етнокультур; знайомство з видами спорту різних народів тощо)
3.	Загально-освітній навчальний заклад (середня ланка)	<i>Діагностична</i> – анкетування школярів з метою виявлення рівня їхньої етнічної самосвідомості, оцінки себе як представників певного етносу «Я – представник рідного етносу» та тестування учнів з метою виявлення рівня сформованості діяльнісно-практичного компонента культури міжетнічних відносин учнів як гуманних суб'єктів міжетнічних відносин «Я – гуманний суб'єкт міжетнічних відносин» (за методом незалежного оцінювання); опитування школярів щодо знань про етнокультурні традиції власного етносу та інших національностей; – спостереження за буденною поведінкою дітей для виявлення їхнього ставлення до представників іншої національності; – анкетування класних керівників з метою виявлення рівня готовності педагогів до здійснення полікультурного виховання учнів у позаурочній діяльності «Стандартизоване інтерв'ю для вчителів з проблеми культури міжетнічних відносин»; – бесіди з батьками на предмет полікультурного виховання дитини в родині <i>Прогностична</i> – прогнозування на основі спостережень та досліджень динаміки розвитку міжнаціональних стосунків в учнівському колективі; – моделювання полікультурного освітньо-виховного простору в школі II ступеня

1	2	3
		Консультативно-профілактична – надання індивідуальних та групових консультацій учителям, адміністрації ЗНЗ, батькам щодо попередження міжнаціональних конфліктів серед підлітків, упередженого ставлення дорослих до представників деяких національностей, формування позитивних міжетнічних взаємостосунків; – залучення учнів до підготовки та проведення соціальних акцій на кшталт «Історія рідного краю», «Промисли народів українського Північного Приазов'я» Правозахисна – ознайомлення учнів з міжнародними та державними документами, що забезпечують мирне співіснування національностей України (Декларація принципів толерантності, Конвенція про права людей, Конвенція про права дитини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Концепція національного виховання, Концепція громадянського виховання та інші); – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав підлітків – представників різних національностей Організаторська – організація й проведення різних заходів полікультурного спрямування в позаурочний час: рольові, імітаційні ігри; пошукова робота учнів, що відбиває особливості культури того або того етносу; фестивалі, олімпіади, конкурси, естафети, спрямовані на перевірку знань учнів про національні культури; фольклорні концерти; зустрічі з представниками інших національних груп; змагання з національних видів спорту; читання творів авторів – представників різних національностей; тренінги розвитку етнокультурної компетентності Координаційно-посередницька – налагодження взаємодії між загальноосвітнім навчальним закладом та різними соціальними установами з метою залучення школярів до реалізації громадських ініціатив полікультурного спрямування на рівні села, міста, району тощо
4.	Загально-освітній навчальний заклад (старша ланка)	Діагностична – діагностування старшокласників для виявлення рівня їхньої етнічної самосвідомості, оцінки себе як представників певного етносу «Я – представник рідного етносу»; рівня знань старшокласників про поліетнічне оточення, ступінь їхньої зацікавленості культурними особливостями, звичаями, традиціями представників інших етносів «Мої знання у сфері міжетнічних відносин»; рівня знань старшокласників основних теоретичних понять та правових засад міжетнічних

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

1	2	3
		відносин «Мої знання правових та теоретичних основ міжетнічних відносин»; рівня гуманності почуттів, ставлень і поведінкових намірів старшокласників у сфері міжетнічних відносин «Мої почуття, ставлення і поведінка у сфері міжетнічних відносин»; рівня сформованості діяльнісно-практичного компонента культури міжетнічних відносин учнів як гуманних суб'єктів міжетнічних відносин «Я – гуманний суб'єкт міжетнічних відносин» (за методом незалежного оцінювання); опитування школярів щодо знань про етнокультурні традиції власного етносу та інших національностей; – спостереження за буденною поведінкою школярів для виявлення їхнього ставлення до представників іншої національності; – вивчення найближчого оточення старшокласників та його вплив на їхнє полікультурне становлення; – анкетування класних керівників з метою виявлення рівня готовності педагогів до здійснення полікультурного виховання учнів у позаурочній діяльності «Стандартизоване інтерв'ю для вчителів з проблеми культури міжетнічних відносин» Прогностична – на основі спостережень та досліджень динаміки прогнозування розвитку міжнаціональних стосунків у класному колективі; – моделювання полікультурного освітньо-виховного простору в школі III ступеня Консультативно-профілактична – надання індивідуальних та групових консультацій учителям, адміністрації ЗНЗ, батькам щодо попередження міжнаціональних конфліктів серед старшокласників, упередженого ставлення дорослих до представників деяких національностей, формування позитивних міжетнічних взаємостосунків; – залучення учнів до підготовки та проведення соціальних акцій на кшталт «Усі народи України живуть у злагоді та мирі», «Етнокультурні традиції народів українського Північного Приазов'я» Правозахисна – ознайомлення старшокласників з міжнародними та державними документами, що забезпечують права національностей України (Декларація принципів толерантності, Міжнародний пакт про цивільні й політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про попередження

1	2	3
		злочинів геноциду й покарання за них, Конвенція про права дитини, Конвенція 1951 р. про статус біженців, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії й переконань, Декларація про права людей, які належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин, Декларація про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму, Декларація ЮНЕСКО про раси й расові забобони, Конвенція й Рекомендація ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти, Конвенція про захист прав людини й основних свобод – Європейська конвенція про права людини, Віденська декларація, Європейська молодіжна кампанія з боротьби з расизмом, антисемітизмом, ксенофобією й нетерпимістю «Усі різні, усі рівні», Рамкова конвенція про захист національних меншин, Афінівська декларація «Міжкультурна освіта: керування різноманітністю, зміцнення демократії», Закон України про освіту, Національна доктрина розвитку освіти, Закон про дошкільну освіту, Закон про загальну середню освіту, Закон про позашкільну освіту, Концепція національного виховання, Концепція громадянського виховання, Концепція гуманітарної освіти України та інші); – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав учнів – представників різних національностей Організаторська Організація й проведення різних заходів полікультурного спрямування: – дискусії з проблем міжнаціональної взаємодії; – твори-роздуми: «Як я ставлюсь до представників інших національних груп?»; – ділові, імітаційні, рольові ігри; – презентації релігій народів світу; – конкурси на краще приготування національної страви; – театралізовані вистави з міжнаціональної тематики; – зустрічі з етнографами; – святкування ювілеїв народних героїв; – тренінги розвитку етнокультурної компетентності; – виховні години: «Хочеш мати друга – навчись другом бути»; «Милосердя і любов до ближнього»; «Поважай тих, хто поруч»; «Людина починається з добра»; – засідання «круглих столів»: «Толерантність як метод мирного розв'язання конфлікту»; «Етносоціальні процеси в незалежній Україні»; «Демократичні традиції в Україні»; – читачькі конференції: «Чи маю я право зневажати людину іншої раси?»; «Мій улюблений світ без насильства»;

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

1	2	3
		– правові лекторії для старшокласників: «Молодь проти ксенофобії та расизму в Україні»; «Права національних меншин»; – розробка науково-дослідницьких проєктів: «Діалог культур»; – конкурси: <i>ораторів</i> – «Промова на захист прав людини», «Гуманізм – майбутнє людства», «Спілкуємось толерантно»; <i>малюнків</i> – «Знаємо та реалізуємо свої права», «Я хочу мати друзів різних національностей»; <i>інформаційних стіннівок та соціальних плакатів</i> – «Знаємо свої права, виконуємо свої обов'язки», «Людина в діалозі культур, цивілізацій, рас», «До миру і толерантності в суспільстві» та інші; – фестивалі, вечори дружби («Ми – громадяни України»); – флеш-моб: «Толерантність у нашому житті»; – книжково-ілюстративні виставки в шкільних бібліотеках: «Ген жорстокості чи погане виховання»; «Толерантність у міжнаціональних відносинах – шлях до миру»; «Світ проти расизму»; «Права людини в демократичному суспільстві»; – ігрові заочні екскурсії: «Земля єдина, а ми різні»; «Подорожуємо світом»; – тижні правових знань: «Кожен народ – творець загальноукраїнської долі»; «Національні меншини в Україні»; «Рівноправний діалог» <i>Координаційно-посередницька</i> – налагодження взаємодії між ЗНЗ та національними, релігійними громадами, відділами виконавчої влади міста (району), соціальними установами з метою взаємодії в питаннях полікультурних досліджень старшокласників (полікультурні наукові проєкти), етнокультурного відродження, міжкультурної консолідації тощо (участь учнів у різноманітних заходах полікультурного спрямування).

Практичне заняття

Діяльність соціального педагога з полікультурного виховання дітей дошкільного та шкільного віку

Мета: *формувати полікультурну компетентність майбутніх соціальних педагогів шляхом актуалізації знань про основні напрямки, функції (діагностична, прогностична, консультативна, правозахисна, організаторська, координаційно-посередницька), зміст роботи соціального педагога в полікультурному просторі навчального закладу; особливості соціально-педагогічної роботи з полікультурного виховання дітей дошкільного та шкільного віку;*

формування вмінь:

- унаслідок оволодіння основними методами соціальної діагностики в процесі спостережень та опитування, вивчення продуктів діяльності вміти визначати рівень поінформованості дітей про полікультурність, вивчати їхню здатність до конструктивного діалогу з представниками інших культур;

- обґрунтовувати, аналізувати мету і принципи, планувати завдання та добирати зміст полікультурного виховання дітей в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладах у контексті соціально-педагогічної роботи;

- виходячи з мети та завдань полікультурного виховання дітей та молоді, шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів;

- моделювати полікультурний освітній простір у різних типах освітніх закладів на засадах особистісно орієнтованої, дитиноцентричної, комунікативно-діяльнісної парадигм освіти;

- для надання соціально-педагогічної допомоги проблемним категоріям дітей та молоді – представникам іноетнічного населення – шляхом засвоєння теоретичного матеріалу про полікультурність, особливості соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями (мігранти, біженці, окремі національні спільноти тощо), застосовувати техніки консультативної та соціально-корекційної роботи соціального педагога з цими категоріями дітей та молоді;

- через опрацювання соціально-педагогічної літератури та матеріалів у галузі етнопедагогіки, етнокультури, крос-культурної психології вміти поповнювати свої знання про сучасний стан і тенденції соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві, нові технології, засоби, методи, форми навчання, виховання та розвитку дітей і молоді в умовах полікультурності;

- оцінювати власну діяльність, особистісні властивості та якості як майбутнього фахівця, покликаного працювати в багатонаціональному соціумі.

План заняття

Питання для обговорення

1. Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей дошкільного та шкільного віку.

2. Методика полікультурного виховання дітей та молоді.

Методичні рекомендації

Готуючись до практичного заняття, необхідно звернути увагу на питання, які допоможуть повніше висвітлити порушені проблеми:

1. Яке визначення професії «соціальний педагог» дає довідкова література? Класифікатор професій? Науковці?

2. У чому полягає сутність соціально-педагогічної діяльності в навчальному закладі (мета, напрями, зміст)?

3. Що таке соціально-педагогічне середовище? Полікультурне освітнє середовище? Полікультурне виховне середовище навчального закладу (загальноосвітньої школи, дошкільного навчального закладу)?

4. Як у науковій літературі трактується поняття «полікультурне виховання»? У чому полягає його етнічний аспект?

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

5. У чому полягають методичні засади (мета, зміст, принципи, форми, методи) соціально-педагогічної роботи з полікультурного виховання дітей дошкільного віку та учнів школи?

До практичного заняття необхідно повторити матеріал щодо проведення соціально-педагогічної консультації.

Довідкова література:

1. Вступ до соціальної роботи : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.

2. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

3. Соціальна педагогіка: теорії і технології : підручник / за ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

4. Соціальна робота в Україні / за ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонові. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.

5. Теорії і методи соціальної роботи : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 328 с.

План заняття

1. Моделювання соціально-педагогічної консультації в загальноосвітній школі.

Проблемна ситуація: У класі навчається новий учень з іншої держави, погано говорить українською. Однокласник зневажливо (образливо) висловилися на його адресу.

Соціальний педагог школи проводить консультацію з:

- а) учнем з іншої держави;
- б) батьками учня з іншої держави;
- в) однокласником, який образив учня з іншої держави;
- г) з батьками цього однокласника.

Методичні вказівки

Для моделювання соціально-педагогічної консультації з числа студентів академічної групи обираються діючі особи: соціальний педагог, учень з іншої держави, його батьки, однокласник, який ображає учня з іншої держави, та його батьки. Діючі особи імпровізують.

Після завершення консультації студенти-спостерігачі аналізують побачене, відповідаючи на питання:

- Чи методично правильно була організована консультація?
- Які прийоми використовував соціальний педагог, спілкуючись із клієнтами?
- На скільки переконливими були аргументи консультанта?
- Чи задовольнили запропоновані рекомендації клієнтів?
- Що б Ви запропонували для вирішення цієї проблемної ситуації?

2. Круглий стіл «Соціально-педагогічний консиліум».

Студентам пропонуються проблемні ситуації, які вони колегіально розв'язують. Головуючий – викладач або студент, який обирається жеребкуванням, або інші студенти – соціальні педагоги шкіл та професійно-технічних училищ.

Проблемні ситуації:

– У 10 класі загальноосвітнього навчального закладу новий учень. Він – циган. З появою нового учня вчитель вирішив пересадити дітей. З цим учнем посадили дівчинку, яка згодом відмовилася сидіти поруч із циганом. Учениця не пояснила свого небажання. Учитель, оскільки в класі була парна кількість учнів, хотів пересадити до учня-цигана юнака, але він теж відмовився, пояснивши свої дії тим, що всі цигани – крадії. Хлопця підтримав весь клас. Школярі не спілкувалися з новим учнем, ігнорували його.

– У ваш клас із Автономної Республіки Крим приїхали два нові учні, кримський татарин та росіянин. Школярі класу нових дітей сприйняли привітно. Учителька хотіла посадити нових учнів разом, але вони відмовилися сидіти поруч. Вони також не хотіли працювати разом в одній групі під час занять. Педагог помітив, що з іншими дітьми вони знаходили спільну мову, а між собою вони не спілкувалися на перервах і взагалі не контактували.

– У суботу діти влаштовують суботник із благоустрою території школи. Два єврейські юнаки відмовляються працювати в суботу, посилаючись на заборону Тори. Усі інші школярі обурені такою поведінкою⁵¹⁸.

– У кімнаті гуртожитку з двома слов'янками проживає дівчина мусульманка, яка сповідує іншу релігію та відрізняється манерою поведінки, звичками харчування, розпорядком дня, має свої уявлення про організацію побуту. Як поводитися дівчатам, яким це не подобається?

– У групі між студентами виник конфлікт на міжнаціональному ґрунті. Енвер вважав, що ставлення до нього з боку деяких однокурсників є упередженим й пов'язане з його етнічним походженням. На перервах між заняттями він спілкувався переважно зі студентами свого етносу рідною мовою, яку не розуміли інші однокурсники, та мав інші релігійні переконання. Як налагодити стосунки між однокурсниками в групі?⁵¹⁹

3. Виконання практичних завдань:

– Розробити авторську модель полікультурного освітнього простору школи.

⁵¹⁸ Гончаренко Л. А. Формування готовності вчителів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища в системі післядипломної освіти : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Любов Анатоліївна Гончаренко. – Херсон, 2006. – С. 215.

⁵¹⁹ Чередниченко Л. А. Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки / Л. А. Чередниченко. – Х. : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2012. – С. 199-201.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

– Користуючись різними методичними джерелами, скласти річний план соціально-виховної роботи соціального педагога з урахуванням полікультурного компонента.

– Підготувати сценарій (план-конспект) виховного заходу полікультурної спрямованості, презентувати його.

Методичні вказівки

Виконуючи перше практичне завдання, доцільно графічно зобразити елементи (суб'єкти, об'єкти, явища, процеси тощо) полікультурного освітнього простору школи та змістові зв'язки між ними.

До другого завдання необхідно зробити перелік заходів соціального педагога в ЗНЗ та оформити у вигляді річного плану роботи⁵²⁰:

№ з/п	Функції й основні види роботи з учнями (дітьми), медпрацівниками, батьками, органами держадміністрації та місцевого самоврядування	Термін проведення	Де і з ким проводиться	Очікувані результати
Діагностичні				
1.				
Прогностичні				
1.				
Консультативні				
1.				
Захисні				
1.				
Соціально-перетворювальні та профілактичні				
1.				
Організаційно-методичні				
1.				

Розробляючи сценарій (план-конспект) виховного заходу полікультурної спрямованості, необхідно звернути увагу на такі аспекти:

- Тема й мета заходу.
- Формат заходу.
- Цільова аудиторія.
- Місце проведення.
- Художній та документальний матеріал.
- Композиційна побудова сценарію.
- Номери художньої самодіяльності.

⁵²⁰ Попіль О. Річний план соціального педагога. На допомогу молодим спеціалістам / О. Попіль // Соціальний педагог. – № 8 (80), серпень. – 2013. – С. 39-57.

- Костюми, реквізити, бутафорія.
- Музичний супровід.
- Технічні засоби.

Після презентації підготовлених соціально-виховних заходів решта студентів аналізують сценарії (плани-конспекти).

4. Аналіз семінарсько-практичного заняття. Підбиття підсумків.

Висновок про доцільність проведення соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування в навчальних закладах.

Лекція 2.

Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування учнів

План

1. Етнічна толерантність: сутність, принципи, методи дослідження.
2. Формування етнічної ідентичності особистості.
3. Вивчення етнічних стереотипів та упереджень.
4. Соціально-педагогічна робота з виховання культури міжнаціонального спілкування дітей та молоді.

Література

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие : социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М. : Аспект Пресс, 1990. – 248 с.
2. Воспитательно-образовательный процесс в поликультурном пространстве образовательного учреждения : учеб.-метод. комплекс / [авт.-сост. : О. Н. Пикалова, Ю. В. Королькова]. – Ставрополь : СКИРО ПК и ПРО, 2012. – 146 с.
3. Липшман У. Общественное мнение / Уолтер Липшман ; [пер. с англ. Т. В. Барчунова]. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
4. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Лариса Панасівна Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
5. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / Микола Іванович Обушний. – К. : Український центр духовної культури, 1998. – 204 с.
6. Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України : тенденції соціальних змін / Т. М. Рудницька. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1998. – 170 с.
7. Садохин А. П. Этнология : учебник / А. П. Садохин. – М. : Гардарики, 2002. – 256 с.
8. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : практикум / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 208 с.
9. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 368 с.
10. Этнотолерантность подростка : воспитание в семье и школе : словарь / под общ. ред. А. Г. Козловой. – СПб. : Речь, 2007. – 331 с.

Зміст лекції

1. Етнічна толерантність: сутність, принципи, методи дослідження

Проблема толерантності загалом та етнічної толерантності зокрема – одна з актуальних на сьогоднішній день в Україні, яка історично є багатонаціональною, багатокультурною, багатоконфесійною, багатомовною державою. Такі принципи, як повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості, визначені в Декларації принципів толерантності, проголошеної та підписаної 16 листопада 1995 р. ООН, не завжди дотримуються громадянами України під час спілкування та взаємодії з представниками інших етносів. Крім того, простежується суперечність між поширенням у світі міграційних та глобалізаційних процесів і неготовністю суспільства до цього.

Прогрес, якого досягло людство в різних галузях життєдіяльності в новому тисячолітті, не привів до повного порозуміння між державами та людьми. Останнім часом прослідковується негативна тенденція в міжособистісних стосунках між дорослими людьми та підлітками: тяжіння до абсолютного панування, знищення особистісної незалежності, підбурювання до виникнення конфлікту та інші. Особливо сильний вплив на людську свідомість здійснюють різні форми конфронтації на етнічному ґрунті (Т. Зелова). Тому толерантність і толерантна поведінка людей у суспільстві як альтернатива позитивних стосунків є основною проблемою для всього світу, суттєвою складовою вільного суспільства і стабільного державного устрою.

Згідно з Декларацією принципів толерантності, **толерантність** – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни на культуру миру. У психологічній літературі під культурою миру розуміється культура міжнаціональних стосунків. У контексті піднятої проблеми Б. Гершунський уводить поняття «менталітет толерантності», «світогляд толерантності», «толерантна поведінка». В. Тишков⁵²¹, говорячи про необхідність міжнаціональної толерантності, визначає її як особистісну чи суспільну характеристику, яка передбачає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище є багатомірними, отже, погляди на цей світ є різними, тому не можуть і не повинні зводитися до одноманітності на чийсь користь. Учений визначив, що толерантність виявляється на психологічному (як внутрішня настанова й стосунки особистості та колективу) й політичному рівнях (як дія чи норма).

Останнім часом все частіше психологи, педагоги, філософи та соціологи загострюють свою увагу на толерантності й різних аспектах міжетнічних взаємостосунків. Так, філософи (Р. Валітова, В. Золотухін,

⁵²¹ Тишков В. А. Очерки истории и политика этничности в России / В. А. Тишков. – М.: «Русский мир», 1997.

Л. Скворцов, Б. Хомяков та інші) трактують толерантність та етнічну толерантність як соціальне явище; психологи (А. Асмолов, С. Болдирева, Н. Лебедева, Г. Солдатова, Л. Шайгерова та інші) розглядають їхню психологічну сутність та структуру; педагоги (З. Гасанов, В. Комаров, В. Кукушин, Б. Риардон та інші) розробляють методику формування позитивного ставлення до етноінших у дітей та дорослих.

Здійснюючи аналіз понять «толерантність» та «етнічна толерантність», Ю. Івкова⁵²² робить висновок, що ці терміни мають низку спільних і відмінних характеристик. Специфіка поняття «етнічна толерантність» полягає в тому, що, по-перше, вона розуміється як вид толерантності, в основу якого покладено прийняття «іншого», обумовленого приналежністю до іншої етнічної групи. По-друге, толерантність може розглядатися як риса особистості, що характеризує спектр особистісних проявів, тоді як етнічна толерантність розуміється як комплекс настанов відносно інших етнічних груп. Виходячи з цього, толерантність як особистісна риса є більш стабільною характеристикою, а етнічна толерантність/ інтолерантність обумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, легше піддається деформації. Тому дослідниця під етнічною толерантністю/ інтолерантністю розуміє соціально-психологічну характеристику особистості, яка проявляється в міру прийняття/ неприйняття представників інших етнічних груп.

Т. Зелова⁵²³ співставляє толерантність та інтолерантність за сімома психологічними критеріями.

1. Знання самого себе: толерантні люди ставляться до себе критично, самі намагаються розібратися у власних проблемах, у власних позитивних рисах та недоліках. Натомість інтолерантні люди помічають у себе лише позитивне, звинувачуючи у власних недоліках інших людей.

2. Захищеність: толерантні люди впевнені в собі й переконані, що доведуть будь-яку справу до кінця, тоді як інтолерантні люди постійно бояться свого соціального оточення, вбачаючи в усьому загрозу.

3. Відповідальність: толерантні люди не перекладають відповідальність на інших, самі відповідають за власні вчинки, інтолерантні – вважають, що всі події, що відбуваються, не залежать від них. Отже, вони знімають з себе відповідальність за те, що відбувається навколо.

4. Потреба у визначенні: толерантні люди самі прагнуть до роботи, творчості, вирішуючи власні проблеми. Інтюлерантні люди переміщують себе на другий план (тільки не я).

⁵²² Івкова Ю.П. Формирование этнической толерантности старшекласников в деятельности класного руководителя : автореф. дисс. ... к.пед.н. / Ю.П. Івкова. – Петрозаводск, 2006. –24 с.

⁵²³ Зелова Т.П. Формирование толерантности «Толерантность – гармония многообразия» / Т. П. Зелова // Этническая психология и общество. – М., 1997.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

5. Здатність формувати правильні судження про інших людей: толерантні люди можуть адекватно оцінити і себе, й інтолерантну людину, тоді як інтолерантні люди оцінюють оточуючих за власним образом і подобою.

6. Почуття гумору: толерантні люди здатні посміятися над собою, інтолерантні не володіють почуттям гумору.

7. Авторитаризм: толерантні люди надають перевагу життю в демократичному суспільстві. Інтollerантні ж люди обирають життя в авторитарному суспільстві з жорсткою владою.

Як наслідок, інтолерантним людям набагато важче соціалізуватися в суспільстві та виробити стереотипи позитивної поведінки в оточенні іноетнічного населення. Тому в них потрібно формувати етнічну толерантність.

Дослідники в галузі етнопсихології (А. Асмолов, О. Шлягіна, Т. Стефаненко та інші) етнічну толерантність розглядають як складне настановче утворення особистості. Етнічна толерантність проявляється в різних критичних ситуаціях міжособистісного та особистісного вибору тоді, коли вироблені в іншому соціокультурному способі життя етнічні стереотипи та норми розв'язання проблем не спрацьовують, а нові норми чи стереотипи знаходяться в процесі формування. Етнічна толерантність особистості проявляється також у проблемно-конфліктних ситуаціях взаємодії з представниками інших етнічних груп⁵²⁴.

Г. Абдулкаримов⁵²⁵ тлумачить етнічну толерантність як один із різновидів толерантності в соціальній сфері. Дослідник вважає, що її основою є позитивна етнічна ідентичність. Її сформованість обумовлює готовність до спільної діяльності особистості з представниками інших етносів. У процесі взаємодії з ними етнічна толерантність поступово стає частиною етнічного менталітету, який включає в себе систему цінностей і стереотипів демократичної поведінки. Останні базуються на принципах толерантності в міжнаціональних стосунках.

М. Миронова та Н. Лебедєва розглядають етнічну толерантність як особистісне утворення, яке включає настанову на взаємоповажний діалог для досягнення більшого порозуміння між представниками інших етносів; здатність нейтралізувати негативні комплекси в поведінці етноіншого без приниження його особистісної й соціальної гідності; здатність до взаємної емпатії, тобто до пізнання ментальності етноіншого; готовність до

⁵²⁴ Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 368 с.; Шлягина Е. И. К вопросу построения этнопсихологии личности / Е. И. Шлягина // Этническая психология и общество. – М., 1997.

⁵²⁵ Абдулкаримов Г. Г. Толерантность в межнациональных отношениях в уральском регионе: социологический анализ : автореф. дисс. ... к.социол.н. / Гаджи Гаирбегович Абдулкаримов. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.

культурного взаємного обміну та збагачення; готовність до співпраці, взаємного партнерства на основі взаємно прийнятих цінностей⁵²⁶.

Здійснюючи ґрунтовний психолого-педагогічний аналіз етнічної толерантності, психологи (Г. Абдулкаримов, Ю. Івкова, М. Миронова, Л. Шайгерова та інші) визначають в її структурі такі компоненти: когнітивний (уявлення про інші етнічні групи, їх культуру, міжетнічні стосунки; знання про феномен толерантності, права людей поза залежністю від етнічної приналежності); емоційний (ставлення до інших етнічних груп); поведінковий (конкретні акти толерантного/інтолерантного реагування, яке проявляється в прагненні до спілкування/ дистанціювання/, демонстрації агресії стосовно представників інших етнічних груп).

У вивченні проблеми етнічної толерантності важливе місце посідає методика визначення етнопсихологічних проявів особистості. Досліджуючи цей аспект проблеми, О. Шлягіна виділила три рівні аналізу етнопсихологічних проявів і відповідні цим рівням методологічні прийоми їх вивчення⁵²⁷.

Так, перший, квазіпсихологічний (або соціально-психологічний) рівень вивчення етнопсихологічних проявів особистості – це рівень, на якому досліджуються існуючі в масовій свідомості уявлення про риси особистості, моральні цінності, норми поведінки, що відбивають деяку типову для певного етносу особистість. Саме ці уявлення про різні етнічні стереотипи, на думку вченої, і є те, що соціалізується особистістю в ході її інтерналізації в тій чи тій етнічній спільності. Як методичні прийоми дослідження тут виступають різні зондувальні масову свідомість опитувальники: шкала соціальної дистанції Богардуса, методика «приписування якостей» Катца й Брейлі, тест Кунс-Макпартленда, метод контент-аналізу й низка інших методів. Аналіз на цьому рівні формує загальне уявлення про етнічну толерантність у масовій свідомості.

На другому – інтерпсихологічному, інтерсуб'єктному – рівні аналізу етнопсихологічних характеристик особистості досліджуються етнічні операціональні настанови, що виникли в ході інтеріоризації існуючих етнічних стереотипів і визначають способи поведінки учасників тієї чи іншої спільної діяльності. Шар етнічних операціональних настанов, що регулює стосунки між учасниками спільної діяльності, може бути вивчений за допомогою різних методик, що моделюють поведінку суб'єкта в побудованих за нормативно-заданими правилами ситуаціях «закритого» спілкування.

Третій – інтрапсихологічний, глибинний рівень аналізу етнопсихологічних проявів особистості – це рівень вивчення смислових

⁵²⁶ Лебедева Н. М. Социальная психология этнических миграций / Надежда Михайловна Лебедева. – М. : ИЭИА, 1993. – 195 с.

⁵²⁷ Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 368 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

настанов, що визначають учинки особистості й свідчать про її щирю толерантність. Це рівень діагностики «підводної частини айсберга» – несвідомого шару етнопсихологічних характеристик особистості. Зміст цього рівня приховано від об'єкта дослідження. Етнічні смислові настанови у своєму генезисі формуються з операціональних етнічних настанов у тому випадку, якщо при певних конфліктних життєвих обставинах ті чи інші норми й стереотипи набувають особистісного сенсу. Як методи діагностики тут використовуються різні проєктивні методики.

Як свідчить теорія й практика, більших успіхів у різноаспектному вивченні етнічної толерантності досягли зарубіжні вчені. Так, канадські психологи Дж. Беррі, Р. Калін, І. Плізент та інші запропонували множинний порівняльний підхід, що припускає аналіз взаємних установок різних етнічних груп, на відміну від панівного в деяких країнах аналізу установок етнічної більшості стосовно етнічних меншостей. У їхніх роботах уперше були виявлені умови, що сприяють виникненню етнічної толерантності, а саме: географічна мобільність та етнічна ідентичність.

Виходячи з того, що в структурі етнічної толерантності є три основних компоненти (когнітивний, емоційний та поведінковий), усі можливі методи вивчення цього соціально-психологічного феномена доцільно розподілити на три групи відповідно.

Здійснюючи більш детальний аналіз когнітивної складової етнічної толерантності сучасної молоді, О.Непочатих⁵²⁸ констатує, що він являє собою цілісне багатокompонентне утворення. В його структуру входять взаємодоповнювальні, взаємопов'язані і взаємообумовлені складові: позитивна етнічна ідентичність (Г. Абдулкаримов, Н. Лебедева та інші), позитивні етнічні стереотипи (автостереотип, гетеростереотипи) (Г. Солдатова та інші), а також суб'єктивні уявлення молоді про соціальні й психологічні дистанції стосовно представників своєї та інших етнічних груп. Усі складові когнітивного рівня етнічної толерантності, на думку дослідниці, виконують важливу функцію адекватного соціального пізнання молодими людьми мінливого світу і створюють сприятливі передумови для регуляції їхніх міжетнічних стосунків у поліетнічному середовищі.

Отже, першу групу методів вивчення етнічної толерантності можна умовно розбити на три підгрупи: до першої підгрупи віднесені методи вивчення етнічної ідентичності особистості, до другої – етнічних стереотипів, до третьої – етнічних упереджень.

За визначенням Т. Стефаненко⁵²⁹ етнічна ідентичність – це усвідомлення, сприйняття, емоційне оцінювання, переживання власної

⁵²⁸ Непочатых Е. П. Социально-психологические аспекты формирования этнической толерантности учащихся городской школы : автореф. дисс. ... к.психол.н. / Елена Павловна Непочатых. – Курск, 2004. – 22 с.

⁵²⁹ Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : практикум / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 208 с.

приналежності до етнічної спільноти. На думку дослідниці, зміст цього поняття найкраще відображує саме термін «переживання», переживання індивідом відносин Я й етнічного середовища – власної тотожності з однією етнічною спільнотою та відокремлення від інших спільнот, самовизначення в соціальному просторі відносно багатьох етносів.

Численні емпіричні дослідження (В. Агеев, Т. Баранова, О. Галкіна, А. Солдатенков, Г. Солдатова та інші) підтверджують, що сьогодні вивчення етнічної ідентичності здійснюється за допомогою таких методик, як, по-перше, опитувальники (зокрема й шкальні). Вони спрямовані на вивчення структури ідентичності. По-друге, широко використовуються методики самоопису, зокрема тест «Двадцяти висловлювань» М. Куна та Т. Макпартленда. По-третє, це напівструктуровані інтерв'ю, які спираються на ту чи іншу теоретичну модель ідентичності й аналізуються за допомогою відповідної їй сітки категорій контент-аналізу. По-четверте, це психосемантичні методи.

Етнічні стереотипи – це один із видів соціальних стереотипів, що описують членів етнічних груп, приписуються їм або асоціюються з ними. Класифікацію технік вивчення етнічних стереотипів запропонував В. Агеев⁵³⁰: метод вільного опису в декількох його різновидах; метод прямого опитування (список особистісних рис, діагностичний тест відношень та інші); проєктивні методи; психосемантичні методи.

На думку В. Агеева, при вивченні будь-якого соціально-психологічного феномена, зокрема й етнічних стереотипів, не існує універсального методу, що дозволив би виявити всі компоненти етнічних стереотипів, усі їхні характеристики. Проте на сучасному етапі значна увага надається психосемантичним методам, котрі дозволяють отримати кількісний вимір складових образу того чи того етносу.

Одним із найрозповсюдженіших психосемантичних методів є приватний семантичний диференціал (В. Агеев, О. Конєва). За допомогою цього методу можна дослідити етнічні стереотипи української молоді щодо американців, афганців, індійців, кубинців, поляків, росіян, фінів та японців. Стимульний матеріал – це сорок оцінних біполярних шкал, в основному із варіанта вербального семантичного диференціала на базі української лексики. Порівняльний аналіз етнічних стереотипів здійснюється за десятьма визначеними факторами, відповідно до яких по всій вибірці диференціюються образи восьми досліджуваних народів.

Серед методів вивчення етнічної толерантності важливе місце посідають і методи дослідження етнічних упереджень (негативних аттитюдів (соціальних установок) до етнічних груп). У практичній психології виділяються такі основні групи методик вивчення етнічних упереджень:

⁵³⁰ Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М. : Аспект Пресс, 1990. – 248 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

опитувальні (прямі й непрямі); проєктивні (структуровані й неструктуровані); праймінгові; експериментальні (лабораторні й польові).

Серед опитувальних методик найуживанішими є «Шкала сучасного расизму» (А. Нельсон), «Шкала рівних інтервалів» (Л. Терстоун), «Шкала сумарних оцінок» (Р. Лайкерт), семантичний диференціал (Ч. Огстуд) та інші.

До неструктурованих проєктивних методик належать: модифікації методики «Незакінчені речення», варіації тесту «Малюнок неіснуючої тварини» (МНТ), «Тематичного аперцептивного тесту» (ТАТ), малюнкового тесту фрустрації С. Розенцвейга. Такі методики, як «Інформаційні тести» та «Аналіз розвитку етнічних установок у дітей» (Р. Хорвітц), віднесені до структурованих проєктивних методик.

Праймінговий метод базується на припущенні про те, що якщо два стимули викликають однакову за спрямованістю афективну реакцію (позитивну чи негативну), то між ними легко й швидко встановлюється асоціативний зв'язок, а при послідовному їх пред'явленні реакція на другий стимул підсилюється. Підсилення реакції (підкріплювальний ефект) визначається за зменшенням часу реагування на другий стимул і зменшенням кількості помилкових дій. У випадку, якщо стимули викликають протилежні за спрямованістю афективні реакції, спостерігається протилежний ефект: час реакції на другий стимул збільшується, а також зростає кількість помилкових дій. Отже, метод урахування зміни латентного часу реакції та допустимої кількості помилкових дій розглядається як метод виміру сили зв'язку між афективними реакціями на два стимули. Варіаціями праймінгового методу є: «Афективна праймінгова методика» (Р. Фазіо), «Лексична праймінгова техніка» (Б. Віттенбринк), «Тест імпліцитних асоціацій» (Е. Грінвальд).

Значний потенціал для подальшого розвитку теоретичних і практичних розробок в галузі вивчення етнічних упереджень, на думку Т. Стефаненко та інших, має метод експерименту. Саме під час експерименту дослідник може оцінити, як саме різні люди будуть проявляти упередження відносно членів інших груп залежно від різних ситуаційних чинників, особистісних особливостей, типу контакту тощо.

До другої групи методів, метою яких є вивчення емоційного компонента етнічної толерантності (ставлення до представників іншого етносу) та третьої групи методів, спрямованих на вивчення поведінкового компонента (конкретні акти толерантного-інтолерантного реагування, які проявляються в прагненні до спілкування-дистанціювання-демонстрації агресії стосовно представників інших етнічних груп), можна віднести опитувальники, розроблені Г. Назаренко⁵³¹ для вивчення культури

⁵³¹ Назаренко Г. А. Виховання культури міжетнічних відносин старшокласників у позаурочній діяльності : дис. ... к пед. наук : 13.00.07 / Галина Анатоліївна Назаренко. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2005. – 225 с.

міжетнічних стосунків учнівської молоді. До них належать анкети: «Мої почуття, ставлення і поведінка у сфері міжетнічних відносин» (мета: виявити рівень гуманності почуттів, ставлень і поведінкових намірів старшокласників у сфері міжетнічних відносин); «Я – гуманний суб'єкт міжетнічних відносин» (мета: виявити рівень сформованості діяльнісно-практичного компонента культури міжетнічних відносин старшокласників як гуманних суб'єктів міжетнічних відносин) (див. Додаток А.).

2. Формування етнічної ідентичності особистості

Етнічна ідентичність – усвідомлення приналежності до певної етнічної спільноти, ідентифікації з іншими членами етносу внаслідок спільності історичної пам'яті, спільності культурних архетипів тощо⁵³². Зміст цього поняття щонайкраще відбиває саме термін *переживання*, переживання індивідом відносин Я та етнічного середовища – своєї тотожності з однією етнічною спільністю й відділення від інших спільностей, самовизначення в соціальному просторі щодо багатьох етносів.

Фундаментом етнічної ідентичності є закорінена в історичній пам'яті сукупність антропологічних та культурно-символічних ознак (спільність походження, мова, релігія, територія проживання, традиції, звичаї тощо). Ідентифікація з етносом за певних умов стимулює самоорганізацію етнічної спільноти на засадах її етнічних інтересів і потреб, а також забезпечує самозахист у ситуаціях міжетнічної напруженості.

Процес визначення індивідом своєї етнічної ідентичності не є жорстко детермінованим. Він відбувається через багаторівневе відтворення індивідом (через сім'ю, етнічні організації, просвітницькі товариства, культурно-мистецьку діяльність) ознак власної етнічної самобутності, групових базових цінностей та емоційно-вольових устремлінь, а також етнічних символів і святинь. Результатом цього процесу є складне переплетення вроджених і набутих рис, раціональних та ірраціональних уявлень і реальних актуальних інтересів.

Участь у соціальному житті та культурній практиці певної етнічної групи (використання мови, конфесійна належність, членство в політичних і соціальних організаціях, підтримання культурних традицій і т. ін.) досить часто розглядається як індикатор етнічної ідентичності індивіда. Однак досі виникає багато запитань про наявність зв'язку між тим, ким себе вважає індивід і як він діє в реальному житті, тобто між етнічною самоідентичністю та його належністю до етнічної групи.

Чимало дослідників виявили незалежність двох вимірів: 1) уявлень індивіда про себе як про члена етнічної групи; 2) використання індивідом типових для цієї етнічної групи способів поведінки. В окремих випадках

⁵³² Павлова О. Ю. Етнічна ідентичність [Електронний ресурс] / О. Ю. Павлова. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/14720324/kulturologiya/istoriya_ukrayinskoyi_kulturi_-_pavlova_oyu.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

зв'язок між етнічною ідентичністю і наданням переваги певним видам етнічної практики виявлявся негативним: людина може ідентифікувати себе з етнічною спільністю, однак не бажає зберігати її етнічну мову та звичаї.

На основі знань про етнічні групи формується комплекс уявлень, які утворюють систему етнодиференціюючих ознак, – мова, цінності, норми, історична пам'ять, релігія, міфи про спільних предків, національний характер, народне та професійне мистецтво, уявлення про рідну землю й т. ін.

Етнічна ідентифікація – це психічний процес, за допомогою якого індивід А (чи група індивідів) визначає (визначають), до якого етносу належить індивід Б (або група індивідів – представники одного етносу).

Етнічна самоідентифікація – це процес віднесення людиною себе до певної етнічної спільності⁵³³.

Потреба в психологічній спільності з етнічною групою в різних людей виявляється по-різному. Глибина процесів асиміляції, а також ситуації невизначеності провокують видозміни «етнічного коду»: суб'єктивна самоідентифікація часто не збігається з етнічним походженням. Процес зіставлення індивіда з певною спільнотою може усвідомлюватися або ні, бути однозначним чи багатозначним. Люди, повністю або частково асимільовані, віддають перевагу «не своїй» етнічній самоідентифікації. Дуже поширеним унаслідок міграцій та розвитку інформаційної мережі є так званий етномаргінальний тип самоідентифікації, позбавлений орієнтації на спорідненість із певною культурою. Космополітичний тип у своїх крайніх проявах взагалі вважає етнічні критерії ознакою провінційності й орієнтується виключно на загальноцивілізаційні цінності.

Серед важливих для етнічної групи *функцій*, які виконує *етнічна ідентичність*, на першому місці стоїть *консолідувальна* – вона забезпечує стійкість зв'язків між членами спільноти, формує її історичну пам'ять. Консолідувальна функція тісно пов'язана з символічною – відстоюванням символів, реліквій та ритуалів етнічної спільноти. *Ідентифікаційна функція* дає змогу групі з'ясувати свої пріоритети, місце в системі міжетнічних відносин. *Естетична функція* спрямована на відтворення притаманних групі ідеалів гармонії, істини, краси. *Морально-етична* – на забезпечення регулятивних начал, вироблених століттями спільного існування. *Психологічно-компенсаторна функція* дозволяє індивідові знайти у своїй групі емоційний захист від уніфікаційних процесів, стандартизації, знеособлення⁵³⁴.

⁵³³ Савицька О. В. Етнопсихологічні аспекти особистості [Електронний ресурс] / О. В. Савицька. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16760626/psihologiya/etnopsihologiya_-savitska_ov.

⁵³⁴ Стефаненко Т. Г. Етнопсихология : практикум / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 208 с.

У структурі етнічної ідентичності звичайно виділяють, а потім вимірюють два основних компоненти. *Когнітивний компонент* включає *етнічну поінформованість* (об'єктивні знання й суб'єктивні відомості про етнічні групи – свою і чужі, їхні історію й традиції, а також відмінності між ними) та *етнічну самоідентифікацію* (використання етнічних «ярликів» – етнонімів). *Емоційно-оцінний компонент* – це оцінка якостей власної групи, відношення до членства в ній, значущість для людини цього членства. Відношення до власної етнічної спільності проявляється в етнічних аттитюдах. Із цим згодні практично всі дослідники етнічної ідентичності, навіть якщо вони використовують різні терміни.

Але на цьому згода дослідників із приводу компонентів етнічної ідентичності закінчується, а в результаті виникають численні проблеми, зокрема й у методичному характері. Так, деякі автори виділяють *поведінковий компонент* етнічної ідентичності, розуміючи його як реальний механізм не тільки усвідомлення, але й прояву себе членом певного етносу, включення в його соціальне життя. Дійсно, включення в соціальну й культурну практику етнічної групи (використання мови, підтримка культурних традицій, участь у соціальних і політичних організаціях) досить часто розглядається як показник сформованості етнічної ідентичності. Однак дотепер під сумнівом залишається наявність однозначного зв'язку між тим, ким себе індивіди вважають, і тим, як вони діють у реальному житті.

Етнічна ідентичність українців

Сучасна етнічна ідентичність українця є «розмитою». Це спричинено тривалою бездержавністю й розчленуванням української етнічної території. Водночас, уже починаючи з 16 ст., коли в середовищі української людності виник конфлікт т. зв. роздвоєної лояльності (за походженням і за належністю: руське походження і польське політичне громадянство), можна впевнено говорити про українську етнічну ідентичність як про феномен, що може бути досліджуваним не лише теоретично, а й емпірично. Тогочасну кризу української етнічної ідентичності, яка була спричинена спольщенням української еліти, так і не вдалося подолати, оскільки невдовзі польські деструктивні впливи змінилися аналогічними російськими. Наслідками цього стали оборонний присмак в українській національній ідеї та «малоросійство».

На підвладних Російській імперії українських землях здобутки української культури настільки активно присвоювалися Російською державою, що практика поглинання енергії українського етносу сприймалася як норма. Таке неприродне «донорство» знизило рівень етнічної ідентичності українства до небезпечної межі її розчинення в етнічній ідентичності іншого етносу.

Під сильним впливом німецьких романтиків, для яких етнічний принцип стає домінантним у питаннях «національного духу», в

українському середовищі (Кирило-Мефодіївське товариство) зароджується ідея українського месіанізму. Вона сформувалася на основі поєднання християнських і національних ідей та стала потужним стимулом для утвердження української етнічної ідентичності як першооснови національної єдності⁵³⁵.

Для етнічної самоідентифікації українства Галичини велике значення мала діяльність «Руської трійці». Дещо пізніше під впливом досить сильної течії москвофільства тут створюється ґрунт для конструювання російської ідентичності. Престиж української етнічної ідентичності намагалися відновити представники народових течій в українській Русі.

З часом ідентифікаційні відмінності між наддніпрянцями і галичанами стали настільки виразними, що, як вважав М. Грушевський, цілком реальним могло бути утворення з одного етносу двох націй, за зразком сербів і хорватів. Цього не сталося завдяки свідомому вибору еліт обох частин України.

У ході революційних подій 1917-1921 рр. вибір пересічного українця між російською, малоросійською та українською етнічною ідентичністю був ускладнений класовими та релігійними розмежуваннями. Наслідком стала етнічна ідентифікаційна невизначеність, яка дорого обійшлася насамперед українській етнічній еліті та головному носієві української етнічності – українському селянству. Еліта була майже повністю винищена, а селянство надломлене розкуркуленням та голодомором. Зрештою відбулося майже цілковите витіснення української етнічної ідентичності «радянською ідентичністю»). Радянська система міжнаціонального спілкування ґрунтувалася на уявленнях, які майже повністю заперечували основоположні етнічні цінності. Під тиском інтернаціоналістських ідеологічних догматів, активно утверджуваних у процесі формування «радянської ідентичності», суспільна свідомість змирилася з існуванням своєрідної нерозчленованої російсько-української ідентичності. Окремі спроби протистояти цьому не мали успіху.

Поза межами УРСР групова ідентифікація на основі українських етнічних пріоритетів нерідко оберталася ультрарадикалізмом, стимулювала пошук іноетнічних ворогів або породжувала настрої втоми та зневіри.

Відновлення престижу української етнічної ідентичності стало можливим лише в процесі національного відродження 1990-х рр. Проте згуртувати націю на основі обернених у минуле українських етнічних пріоритетів не вдалося.

Етнічні спільноти, які живуть в Україні, по-різному себе ідентифікують. Кримські татари вважають себе окремою етнічною спільнотою, що має право на політичне самовизначення. На Закарпатській

⁵³⁵ Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України : тенденції соціальних змін / Т. М. Рудницька. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1998. – 170 с.

Україні значна частина українців ідентифікує себе як русинів, наполягаючи на існуванні окремого русинського етносу⁵³⁶.

Ідентифікаційні стандарти основної маси українців розмиті. Говорити про глибоку закоріненість української етнічної ідентичності можна лише щодо Західної України і Середнього Подніпров'я. У Східній і Південній Україні більшість населення ідентифікує себе як «російськомовні». Релігійні самоідентифікації населення України теж відмінні: на заході переважають греко-католики, на решті території – православні, так само розколоті за симпатіями до УПЦ (Московський патріархат), Української православної церкви Київського патріархату чи Української автокефальної православної церкви; значна частина населення – атеїсти. У прикордонних зонах типи етнічної самоідентифікації місцевого населення часто невиразні й навіть плутані. У Західному Поліссі, де проживають спільно українці та білоруси, ті українці, які віддають перевагу українській етнічній ідентичності, називають себе поліщуками, а білорусів литвинами, хоч останні самі себе називають поліщуками, а литвинами – лише жителів Білорусі.

Зменшення ролі етнічності як чинника самоідентифікації індивіда та паралельне зростання питомої ваги локальних ідентичностей потребує толерантних і злагоджених політичних кроків етнічних еліт, які діють нині в Україні. Етнокультурний баланс у суспільстві передбачає як існування спільного для всіх громадян країни культурного середовища, так і належний рівень поваги до прагнень етнічних спільнот зберегти й розвивати свою етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність⁵³⁷.

3. Вивчення етнічних стереотипів та попереджень

Етнічні стереотипи – це один з видів соціальних стереотипів, які описують членів етнічних груп, приписуються їм або асоціюються з ними.

Етнічні стереотипи – елемент національної психології, вони формуються як на рівні буденної, так і теоретичної свідомості та є поєднанням емоційних, раціональних і вольових елементів. Етнічні стереотипи є кодом етнічної культури. Етнічне кодування характерне не тільки для традиційно-побутової, а й для сучасної культури, хоча тепер воно вже не так чітко визначене. Це пов'язано з особливостями нашого соціального буття, яке відповідно ускладнює і систему кодування: воно дедалі більше заховується в глибинні прошарки – сферу психіки, національного характеру, духовної культури і, природно, виявляється не стільки в зовнішніх ознаках, скільки у внутрішніх, чуттєвих чи поведінкових⁵³⁸.

⁵³⁶ Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Лариса Панасівна Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 272 с.

⁵³⁷ Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / Микола Іванович Обушний. – К. : Український центр духовної культури, 1998. – 204 с.

⁵³⁸ Вечірко Р. М. Етнічні стереотипи [Електронний ресурс] / Р. М. Вечірко. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/154/46/1/6>

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

До сьогоднішнього дня в буденній свідомості й у засобах масової комунікації про етнічні стереотипи досить поширена думка як про винятково негативний феномен. Багато в чому це пов'язане з тим, що у світовій науці найчастіше вивчалися негативні стереотипи дискримінації етнічних меншостей. Звідси ж виникає й ототожнення стереотипів із забобонами.

Виділяють 2 види етнічних стереотипів: *аутостереотип* – уявлення людей про себе та інших представників своєї національності; *гетеростереотип* – уявлення про людей інших національностей.

Етнічний аутостереотип є складовою етнічної самосвідомості, в його структурі виділяють 2 компоненти: когнітивний (уявлення про минуле і сьогодення свого народу); емоційний (національні почуття)⁵³⁹.

Під етнічним стереотипом сьогодні прийнято розуміти узагальнене уявлення про фізичний, етичний і розумовий стан представників різних етнічних груп. Етнічний стереотип характеризується підвищеною емоційністю і стійкістю у віддзеркаленні рис групи, що стереотипізується.

Існують дві категорії стереотипів: поверхневі й глибинні⁵⁴⁰. Поверхневі стереотипи – це ті уявлення про певний народ, які обумовлені історичною, міжнародною, внутрішньополітичною ситуацією або іншими тимчасовими чинниками. Ці стереотипи міняються залежно від ситуації в світі і суспільстві. Тривалість їхнього існування залежить від загальної стабільності суспільства. Це переважно образи-уявлення, пов'язані з конкретними історичними реаліями. Поверхневі стереотипи становлять безперечний інтерес насамперед для істориків, а також усіх, хто цікавиться соціально-політичними процесами, що відбуваються в суспільстві. На відміну від поверхневих, глибинні стереотипи незмінні. Вони не міняються протягом часу. Глибинні стереотипи мають дивовижну стійкість, і саме вони становлять найбільший інтерес для дослідника особливостей національного характеру: самі стереотипи дають матеріал для вивчення того народу, який є об'єктом стереотипізації, а оцінки характеризують особливості тієї групи, в якій вони поширені⁵⁴¹.

Серед глибинних стереотипів в особливу групу виділяються зовнішні, пов'язані з атрибутами життя й побуту народу. Незважаючи на постійні

⁵³⁹ Павловская А. В. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации / А. В. Павловская // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 1998. – №1. – С. 94-104.

⁵⁴⁰ Старовойтова Г. В. Этнические особенности поведения и внешности в восприятии горожан / Г. В. Старовойтова // Этнические стереотипы поведения. – Ленинград, 1985. – С. 22-33; Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М., 2002. – 320 с.

⁵⁴¹ Оганджян Р. С. Некоторые вопросы формирования этнических стереотипов в моноэтнической среде / Р. С. Оганджян // Психологический журнал. – 1989. – № 1; Шихирев П. Современная социальная психология / П. Шихарев. – М., 1999.

зміни в побуті народів, подібні стереотипи змінюються поверхово. Так, досліджуючи глибинні стереотипи російського народу, А. Павловська⁵⁴² встановила, що хутра, самовари, величезні шалі, матрьошки вважаються невід'ємною частиною російського життя протягом кількох століть. Деякі з цих атрибутів зберігаються й донині. Деякі атрибути російського життя природньо зникли, проте культивуються в Росії або з комерційних міркувань, оскільки добре купуються іноземцями, або суто обрядово.

Однак потрібно розрізняти стереотипи як соціальне явище і *стереотипізацію* як психологічний процес. У соціальній психології останнім часом стереотипізація розглядається як раціональна форма пізнання, як окремий випадок більш універсального процесу категоризації: створюючи соціальні категорії, ми звертаємо увагу на характеристики, завдяки яким люди, що належать до певної групи, сприймаються схожими один на одного й відрізняються від інших людей.

Найчастіше до стереотипізації відносять: вербальну поведінку; невербальну поведінку (міміка, жести, рухи тіла); національний характер і уявлення про нього іншими націями; соціальні ситуації, поведінку в соціальних ситуаціях; особливості побуту і буденного життя нації; національну кухню; релігійні та національні обряди.

Соціальні стереотипи й установки можуть набувати різних форм: стереотипні дії і ритуали; типові емоційні реакції й основні відчуття; узагальнені уявлення; стійкі розпорядження і заборони; соціальні ярлики; громадська думка; основні цінності⁵⁴³.

Об'єктивно необхідною й корисною *психологічною функцією* стереотипізації з часів У. Ліппмана⁵⁴⁴, що в 1922 р. ввів поняття «соціальний стереотип», багато дослідників вважають спрощення й систематизацію складної інформації, яку одержує людина з навколишнього середовища. Так, прихильники теорії «заощадження ресурсів» основну функцію стереотипізації бачать у забезпеченні індивідів максимумом інформації при мінімальному інтелектуальному зусиллі. Тобто, передбачається, що стереотипи в процесі соціального пізнання рятують індивідів від необхідності інтерпретувати соціальний світ у всій його складності, але є нижчою формою відомостей про соціальну реальність, відомостей, які використовуються тільки тоді, коли недосяжні вищі, більш точні й індивідуалізовані відомості.

Однак сприйняття людини як члена групи зовсім не означає перекичування її «справжньої» індивідуальності, а самі стереотипи являють

⁵⁴² Див. 197.

⁵⁴³ Широканов Д. И. Стереотипы и динамика мышления / Д. И. Широканов, Е. А. Алексеева. – Минск, 1993. – 248 с.

⁵⁴⁴ Липпман У. Общественное мнение / Уолтер Липпман ; [пер. с англ. Т. В. Барчунова]. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.

собою корисні способи сприйняття. Наш світ складний для сприйняття не тільки через кількісну перенасиченість інформацією, але й у результаті її якісної невизначеності. Стереотипізацію варто розглядати як засіб усвідомлення соціального значення інформації.

Британський психолог А. Тешфел підкреслював, що стереотипи здатні захистити не тільки цінності індивіда, але і його соціальну ідентичність. Виходячи із цього, як основні *соціально-психологічні функції* стереотипізації варто розглядати *міжгрупову диференціацію*, або оцінне порівняння, найчастіше на користь своєї групи, і здійснювану з її допомогою *підтримку позитивної соціальної ідентичності*. Іншими словами, призначення стереотипів – налагодити стосунки групи насамперед не з іншими групами, а всередині неї самої, створивши образ, що дозволяє її членам ідентифікувати себе у вірі історії.

Проте трапляються й прояви переваги чужих груп. Низькостатусні групи, наприклад, етнічних меншостей, можуть погоджуватися з відносно нижчим їхнім положенням у суспільстві. У цих випадках вони схильні розвивати негативні *автостереотипи* (стереотипи своєї групи) і позитивні *гетеростереотипи* (стереотипи чужої групи).

А. Тешфел виділив і *дві соціальні функції стереотипізації*:

- пояснення наявних відносин між групами, зокрема й пошук причин складних і «звичайно сумних» соціальних подій;
- виправдання наявних міжгрупових відносин, наприклад, дій, учинених або планованих стосовно чужих груп. Так, психологічний механізм стереотипізації за всіх часів використовувався в різних реакційних політичних доктринах, що санкціонують захоплення й гноблення народів, для збереження панування поневоловачів шляхом упровадження в масову свідомість негативних стереотипів щодо переможених і поневолених.

Отже, зміст стереотипів визначається факторами соціального, а не психологічного порядку. І саме ворожі, повні забобонів стереотипи, а не механізм стереотипізації сам по собі – явище суто негативних міжгрупових відносин, заснованих на пануванні й підпорядкуванні. З іншого боку, етнічні стереотипи часто виконують негативну роль, коли використовуються індивідом у процесі міжособистісного сприйняття при нестачі інформації про конкретного партнера по спілкуванню.

Серед найістотніших властивостей етнічних стереотипів виокремлюють їхній *емоційно-оцінний характер*. Емоційні аспекти стереотипів розуміються як низка переваг, оцінок і настроїв. Емоційно пофарбованими є й самі характеристики, що сприймаються. Іншою важливою властивістю етнічних стереотипів вважається *нестійкість, стабільність, навіть ригідність*. Хоча стабільність стереотипів не раз підтверджувалася в емпіричних дослідженнях, вона все ж відносна: при зміні відносин між групами або при надходженні нової інформації їхній зміст і навіть спрямованість можуть

змінюватися. Ще одна властивість етнічних стереотипів – *погодженість*, або *консенсус*. Саме погодженість А. Тешфел уважав найважливішою характеристикою стереотипів. На його думку, соціальними стереотипами є лише відомості, які поділяє достатньо велика кількість індивідів у межах соціальних спільностей. Стереотипи й особисті переконання про етнічні групи, хоча й можуть частково збігатися, є різними когнітивними структурами, кожна з яких – лише частина знань індивіда про свою або чужу групи. Небезпека ворожих і зневажливих стереотипів, а виходить, і основна причина їхнього вивчення, полягає в можливості подібних реакцій у відповідь на подібні стереотипи: якби кожний індивід реагував на членів пригнобленої групи відповідно до своїх власних переконань, негативний ефект стереотипів був би значно ослаблений. Ще однією суттєвою властивістю стереотипу із часів У. Ліппмана вважається їхня *неточність*. Пізніше стереотипи характеризувалися й інтерпретувалися як «традиційна нісенітниця», «пряма дезінформація», «сукупність міфічних відомостей» і т.п.

Утім, починаючи з 1950-х рр., набула поширення гіпотеза «зерна істини», відповідно до якої обсяг об'єктивних знань у стереотипах перевищує обсяг помилкових. Тому вже не викликало сумнівів, що етнічні стереотипи не зводяться до сукупності міфічних відомостей, але є образами етносів, а не просто думки про них. Вони відбивають, нехай і в перекрученому або трансформованому вигляді, об'єктивну реальність: властивості двох груп, що взаємодіють, і відносини між ними.

Стереотипи впливають на життєдіяльність та спілкування людей. Н. Лебедева виокремлює 4 основні характеристики стереотипів, що впливають на комунікативну поведінку: 1) стереотипізація – результат когнітивного «відхилення», викликаного ілюзією зв'язку між груповим членством і психологічними характеристиками (наприклад, англійці – консервативні, німці – педантичні); 2) стереотипи впливають на спосіб проходження інформації, її відбору (наприклад, про свою групу зазвичай запам'ятовується найбільш сприятлива інформація, а про чужу – найбільш несприятлива); 3) стереотипи викликають очікування певної поведінки від інших, індивіди мимоволі намагаються підтвердити ці очікування; 4) стереотипи народжують прогнози, схильні підтверджуватися (оскільки люди мимоволі «відбирають» моделі поведінки інших людей, схожі зі стереотипами)⁵⁴⁵.

На думку О. Шиприкєвич⁵⁴⁶, сьогодні реклама формує не лише потреби споживачів, але й стереотипи, ціннісні орієнтації, моделі поведінки, естетичні смаки. За результатами дослідження авторки, сучасна українська телереклама активізувала використання елементів українського одягу,

⁵⁴⁵ Лебедева Н. М. Новые возможности одной известной концепции / Н. М. Лебедева // Психологический журнал. – 1989. – № 2.

⁵⁴⁶ Шиприкєвич О. Етнічні стереотипи в сучасній українській рекламі / Оксана Шиприкєвич // Народна творчість та етнографія. – 2010. – №. 1. – С. 99.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

побуту, пейзажу, що викликає зростання зацікавлення її споживача українською культурою та національну гордість; серед традиційних рис характеру українців реклама ілюструє працьовитість, уміння відпочивати та святкувати, взаємодопомогу, велику повагу до родини; застосування етнічних елементів у телерекламі нерідко відбувається в контексті комплексів меншовартості українського суспільства, зокрема комплексу архаїчності, консервативності, провінційності та «сільськості», які необхідно долати; виховна функція реклами покладає на неї відповідальність за змістове наповнення, яке має відповідати високим моральним нормам та національно-виховному ідеалу; національне телебачення та преса мають активізувати просвітницьку діяльність, поширювати інформацію про героїчні сторінки української історії, пропагувати національний виховний ідеал.

У контексті проблеми формування етнічних стереотипів є цікавими результати соціологічного Інтернет-дослідження сприйняття України, проведеного в Німеччині, Іспанії, Франції, Великобританії та Італії серед іноземних туристів, які часто подорожують; власників підприємств (вищий та середній менеджмент); чиновників, які мають вплив на формування громадської думки; мешканців великих міст; представників ЗМІ (всього 2000 осіб). Воно виявило низький рівень поінформованості іноземців про Україну й українців. Помітна частина респондентів не могла відповісти на поставлені питання. Серед п'яти розвинутих західноєвропейських країн про нашу країну та громадян найменше знають у Франції, а найбільше – в Італії. Найбільш поінформованими про Україну є люди віком 21-40 років, тобто молодь та люди середнього віку. Щодо стереотипів у сприйнятті українців, то їх вважають більшою мірою гостинними та працьовитими, аніж креативними та надійними.

В очах іноземців Україна є туристично-привабливою країною за рахунок культурно-історичної спадщини, сільського туризму та природних заповідників. Морські курорти, екологічний туризм та паломництво не вважаються найперспективнішими туристичними напрямками. Іноземці дотримуються думки, що Україна – це аграрна, релігійна країна. Половина опитаних вважає її європейською державою. Також велика частина опитаних сприймають Україну як недостатньо безпечну для відвідування та перебування країну. Рівень обізнаності іноземців з українськими традиційними та сучасними культурою та мистецтвом також виявилися досить низькими. У цьому контексті Україна в їхньому уявленні асоціюється здебільшого з писанками. На думку іноземців, в Україні відсутні якісне медичне обслуговування, а також сучасна індустрія моди. Через складності ведення бізнесу наша держава вважається інвестиційно-привабливою лише для кожного четвертого опитаного⁵⁴⁷.

⁵⁴⁷ Дослідження сприйняття України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://brandukraine.org/k/>

4. Соціально-педагогічна робота з виховання культури міжнаціонального спілкування дітей та молоді

Уперше дослідження з міжкультурного спілкування були проведені у Сполучених Штатах Америки в контексті вивчення проблеми конфронтації різних расових та етнічних груп. Такі дослідження мали в основному описовий характер. Розвиток теорії міжкультурного спілкування продемонстрував значні відмінності у стандартах, цінностях, уявленнях, моделях мислення, поведінки, комунікації, які властиві представникам різних культур⁵⁴⁸.

Т. Атрощенко⁵⁴⁹, В. Заслуженюк, В. Присакар⁵⁵⁰ переконані, що культура міжнаціонального спілкування охоплює всю сукупність різноманітних зв'язків між націями й народностями, в процесі яких люди, що належать до різних національних спільнот і релігійних конфесій, обмінюються досвідом, матеріальними та духовними цінностями, думками тощо. Вони вважають, що культура міжнаціонального спілкування – це система прогресивних національних установок і принципів, що стали загальнонаціональними нормами й використовуються представниками різних націй і народностей у процесі спілкування.

Розглядаючи культуру міжнаціонального спілкування, А. Авксентьев⁵⁵¹, В. Авксентьев, Р. Кадієва⁵⁵² визначають її як певні взаємозв'язки й взаємостосунки, у процесі яких люди, що належать до різних національних спільнот і дотримуються різних релігійних обрядів, обмінюються досвідом, духовними цінностями, думками, почуттями. Культура такого спілкування залежить від загального рівня розвитку людей, від їхнього вміння сприймати й дотримуватися загальнолюдських норм та моралі.

І. Серова⁵⁵³ розглядає культуру міжнаціонального спілкування як сукупність соціально визначених ідей та систем позитивних ідеалів, що

⁵⁴⁸ Наушабаева С. У. Проблема поликультурного образования в американской педагогике (анализ концепции Д. Бэнкса) / С. У. Наушабаева // Педагогика. – 1993. – № 1. – С. 104-109.

⁵⁴⁹ Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнаціонального спілкування у студентському колективі / Т. О. Атрощенко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 1999. – № 6. – С. 92-95.

⁵⁵⁰ Заслуженюк В. С. Формування в школярів культури міжнаціонального спілкування / В. С. Заслуженюк, В. В. Присакар // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 66-75.

⁵⁵¹ Авксентьев А. В. Этнические проблемы современности и культура межнационального общения : учеб. пособ. / А. В. Авксентьев. – Ставрополь : СГПИ, 1993. – 222 с.

⁵⁵² Кадиева Р. И. Формирование культуры межнационального общения в учебных заведениях многонационального региона / Р. И. Кадиева // Развитие личности в образовательных системах Южно-Российского региона. – Ростов-на-Дону : Издательство РГПУ, 1997. – Ч. 2. – С. 200-204.

⁵⁵³ Серова И. И. Культура межнационального общения / И. И. Серова. – Минск, 1986. – 95 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

постійно впливають на духовний світ та політичне життя людини і виступають соціальним регулятором у її взаємовідносинах з іншими людьми.

Ю. Арутюнян, Л. Дробижева, А. Сусоколов⁵⁵⁴ визначають такі основні риси культури міжнаціонального спілкування :

- усвідомлення й визнання пріоритету загальнолюдських цінностей надкласовими й груповими;
- розуміння необхідності досягнення балансу міжнаціональних інтересів, гармонізація загальнолюдських і національних інтересів;
- нероздільне почуття національної й загальнонародної гордості, приналежності до людського роду;
- почуття дружби між народами країни проживання, єдиної родини людської;
- турбота про долі малої та великої батьківщини, всієї планети Земля;
- розуміння необхідності діяти на благо свого етносу, народів країни проживання в ім'я збереження людства;
- прагнення й сприяння розширенню взаємозв'язків свого етносу з народами країни проживання й усього світу;
- нерозривний і постійний інтерес до культури свого народу і народів країни проживання, світової демократичної культури;
- знання рідної мови, мови країни проживання, мов інших народів;
- національна скромність і турбота про гідність свого етносу, народів країни проживання, всього людства;
- глибока повага до національної гідності громадян своєї національності, а також до будь-яких інших, доброзичливість і такт у взаєминах, а в перспективі – відмова від звички розрізняти людей за національним і расовим походженням;
- правильне розуміння націоналізму як винятково складного, неоднозначного й суперечливого феномена;
- нетерпимість до проявів шовінізму й расизму, прагнення до оволодіння культурою міжнаціонального спілкування.

Крім зазначених вище рис культури міжнаціонального спілкування, виділяються «поведінкові норми»: знання й перетворення в життя загальноприйнятих на міжнародному рівні норм і правил, які регулюють відносини представників різних етнічних спільностей; дотримання сформованих традиційних інтернаціональних форм міжнаціонального спілкування; соціально й професійно орієнтовані реакції на характер, стиль й особливості поведінки людей інших національностей; прагнення затверджувати на практиці взаємно погоджені принципи безконфліктного

⁵⁵⁴ Арутюнян Ю. В. Этносоциология / Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижева, А. А. Сусоколов. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 271 с.

взаєморозуміння й співробітництва в ході міжнаціональної взаємодії; здатність протистояти національній обмеженості й замкнутості, національній упередженості й ворожнечі, національній недовірі й відчуженості, національному егоїзму й етноцентризму; навички спілкування в багатонаціональному трудовому колективі, уміння користуватися ними у своїй практичній діяльності; поважне ставлення до національної гідності інших людей, до національних культур, до прогресивних національних традицій, національних звичаїв; непримиренне ставлення до проявів національного егоїзму й національного марнославства, національного нігілізму; вміння звільнятися від забобонів минулого не тільки у світогляді, але й у почуттях; поважне ставлення до мови народу, на території якого людина проживає⁵⁵⁵.

Л. Дробіжева⁵⁵⁶ виокремлює в культурі міжнаціонального спілкування низку аспектів, які мають бути покладені в основу її виховання:

- соціально-педагогічний аспект, пов'язаний з макросоціумом і його освоєнням;
- психолого-педагогічний аспект міжнаціонального спілкування в міжособистісній взаємодії;
- змістовний аспект гармонізації національної й інтернаціональної, духовної взаємодії представників різних національностей;
- морально-етичний аспект міжособистісних й індивідуально-групових відносин і спілкування.

Єдність і взаємодія цих аспектів забезпечує інтегративну системноутворювальну якість особистості – культуру міжнаціонального спілкування учнів, що проявляється як у їхній внутрішній вихованості, так і в зовнішній формі поведінки в міжособистісних і міжнаціональних відносинах.

У цілісній єдності вони покликані виконувати важливі функції. Йдучи за Т. Атрощенко⁵⁵⁷, З. Гасановим⁵⁵⁸ та іншими, логічно визначити такі *функції культури міжнаціонального спілкування*: пізнавально-гносеологічна, виховна, ціннісно-нормативна, комунікативно-регулятивна.

Пізнавально-гносеологічна функція дає можливість оволодіти знаннями про історичне минуле та сучасне того чи того народу, його

⁵⁵⁵ Латышина Д. И. Педагогика межнационального общения / под. ред. Д. И. Латышиной. – М. : Гардарики, 2004. – 320 с.

⁵⁵⁶ Дробіжева Л. Интеллигенция и национализм. Опыт постсоветского пространства // Этничность и власть в политических государствах / отв. ред. В. А. Тишков. – М. : Наука, 1994. – С. 71.

⁵⁵⁷ Атрощенко Т. Розвиток культури міжнаціонального спілкування у студентському колективі / Т. Атрощенко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 1999. – № 6. – С. 92-95.

⁵⁵⁸ Гасанов З. Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения / З. Т. Гасанов // Педагогика. – 1996. – № 6. – С. 51-55.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

культуру, мову, національні традиції, звичаї, обряди; прагнення особистості в розширенні й поглибленні цих знань. Виховна функція: перетворити морально-етичні норми поведінки щодо представників інших національностей в особистісно-моральні цінності. Ціннісно-нормативна функція відповідає за дотримання соціальним педагогом загальнолюдських цінностей і виступає як система обов'язкових норм і вимог до всіх сторін життєдіяльності суспільства. Комунікативно-регулятивна функція культури міжнаціонального спілкування покликана регулювати соціальні контакти особи з представниками різних національностей у колективі, суспільстві. За сприятливої соціально-психологічної атмосфери вона стимулює прагнення людини до налагодження дружніх стосунків серед представників різних національностей, сприяє подоланню психологічних перешкод у міжнаціональних контактах.

Вивчаючи проблему виховання культури міжнаціонального спілкування в молодого покоління, українські науковці В. Заслуженюк та В. Присакар⁵⁵⁹ визначають такі її *принципи*: виховання на традиціях національних культур; врахування національного складу студентського колективу; єдність патріотичного, національного виховання й культури міжнаціонального спілкування; урахування особливостей і специфіки кожної навчальної дисципліни для виховання й розвитку особистості в умовах полікультурності; єдність національної самосвідомості та дій особистості в міжнаціональному спілкуванні; опора на кращий досвід, досягнення ефективності та дієвості виховання культури міжнаціонального спілкування.

Отже, функції та принципи культури міжнаціонального спілкування у своїй сукупності відбивають процес формування готовності до визнання різноманіття й багатомірності людської культури, традицій, звичаїв, норм і правил поведінки, вірувань, цінностей, здатності визнати інших такими, якими вони є.

Аналіз наукових досліджень з цієї проблеми дав змогу визначити компоненти культури міжнаціонального спілкування: когнітивний, емоційно-оцінний і мотиваційно-діяльний.

Когнітивний компонент культури міжнаціонального спілкування містить такі складові: знання суті культури міжнаціонального спілкування, знання історії і культури свого й інших етносів, володіння правилами спілкування при взаємодії з представниками інших національностей, знання національно-психологічних особливостей представників інших національностей.

⁵⁵⁹ Заслуженюк В. С. Формування в школярів культури міжнаціонального спілкування / В. С. Заслуженюк, В. В. Присакар // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 66-75.

Емоційно-оцінний компонент культури міжнаціонального спілкування включає такі складові, як контактність у різнонаціональних колективах, доброзичливість і відкритість щодо інших національностей, повага до представників інших національностей, їхньої культури, мови, історії, чуйність і ввічливість при спілкуванні з представниками інших національностей, почуття гордості від причетності до певної національної приналежності, задоволеність можливістю тісної взаємодії з представниками різних етносів, позитивне ставлення до моральних і загальнолюдських цінностей.

До складу мотиваційно-діяльнісного компонента культури міжнаціонального спілкування входять такі елементи, як позитивні дії щодо інших національностей, уміння долати міжнаціональну напруженість, конфлікти при взаємодії з особами інших національностей, дотримання загальноприйнятих норм і правил поведінки при взаємодії з особами інших національностей, мотивація і потреба в освоєнні рідної культури і культури інших етносів.

За Д. Латишиною, відповідно до структури культури міжнаціонального спілкування, її формування передбачає такі етапи:

- пізнання рідної культури, її історії, традицій, моральних цінностей;
- формування на цій основі відчуття гордості за приналежність до рідного народу, а також поваги до культури інших народів;
- формування потреби людей в оволодінні рідною культурою та культурою міжнаціональних відносин;
- переведення моральних знань у поведінкові норми, що можливе лише при організації педагогом спільної соціально значущої діяльності, спрямованої на виховання культури міжнаціонального спілкування.

Україна – держава культурного, етнічного, релігійного розмаїття, яка будує відкрите, демократичне суспільство. Відкрите середовище є результатом полікультурної освіти та виховання, тому запровадження її для розвитку та становлення культури міжнаціонального спілкування є особливо актуальним.

На думку Ю. Римаренка⁵⁶⁰, розв'язання таких завдань міжнаціонального виховання, як набуття юним поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних відносин, формування в молоді особистісних рис громадянина української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури, вимагає перебудови виховної роботи в закладах освіти.

⁵⁶⁰ Римаренко С. Ю. Самовизначення особи, нації, держави : монографія / С. Ю. Римаренко. – К. : Юридична книга, 1999. – 543 с.

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

**Зміст завдань виховання культури міжнаціонального спілкування
(за З. Гасановим)**

Завдання		
Виховні	Розвивальні	Формувальні
– виховання любові до Вітчизни та її багатонаціонального народу; – виховання почуттів і свідомості дружби народів; – виховання любові до рідної мови, культури та історії свого народу; – виховання національних почуттів і свідомості; – виховання поваги до державної мови – найважливішого засобу міжнаціонального спілкування і взаємозближення народів країни; – виховання дружніх стосунків з народами інших національностей; – виховання поваги, рівності прав і свобод людини і громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового положення, місця проживання і відношення до релігії.	– розвиток шанобливого ставлення до історії, традицій, мов, культур, національної честі і гідності осіб інших національностей; – розвиток загальнолюдських почуттів і свідомості; – розвиток умінь забезпечувати вольове управління емоційною сферою своєї поведінки, привчання попереджати ситуації, що породжують емоційну напруженість у відносинах між людьми різних національностей; – розвиток поваги, дружелюбності і довіри до інших, їхньої культури, мови і традицій.	– формування глибокої поваги до загальнолюдських цінностей, загальнолюдської цивілізації; – формування громадянської зацікавленості в повазі, турботі, тактовності, чуйності до людини; – формування умінь і навичок подолання особистісно-психологічних бар'єрів у спілкуванні, що породжуються життєвими обставинами; – формування непримиренного ставлення до егоїзму, себелюбства, зарозумілості, грубості; – озброєння молоді психолого-педагогічними знаннями, необхідними для культурного спілкування з людьми; – формування знань про людство, народи і раси; – формування позитивного досвіду спілкування людей різних етносів і культур.

Проблема виховання культури міжнаціонального спілкування юного покоління останнім часом входить до змісту соціально-виховної роботи, яку здійснює соціальний педагог у навчальному закладі. Це обумовлено тим, що в учнівському колективі все частіше простежується міжнаціональна ворожнеча, яка призводить до прояву агресивної поведінки школярів, до проблем соціалізації представників іноетнічного населення в українському суспільстві.

О. Пікалова та Ю. Королькова⁵⁶¹ виявили такі прояви нетерпимості в учнівському середовищі:

- мова (у розмові один з одним учні вживають образливі вирази і натяки);
- стереотипи (негативні узагальнення в розмовах про расові й етнічні групи, відмінні від їхніх);
- упередження (впевненість у тому, що деякі національності можуть бути гірші і безглуздіші за інших через расу, національність або через певні особисті риси);
- дискримінація (коли в колективі є учні, яких завжди уникають);
- сегрегація (тенденція збиратися і спілкуватися групами, сформованими за расовими, релігійними, національними ознаками);
- пригнічення (примушення учнів силою або загрозами не брати участі в загальних дискусіях, не висловлювати своєї думки при спілкуванні з однокласниками);
- насильство (здійснення фізичного тиску на деяких учнів з боку інших).

Н. Анчукова виділяє етапи соціально-педагогічної діяльності в школі, за якими варто здійснювати роботу з виховання культури міжнаціонального спілкування: підготовчий; безпосередньої діяльності; підсумковий. Кожний з них має своє призначення, зміст і послідовність реалізаційних дій.

Підготовчий етап соціально-педагогічної роботи реалізується через низку кроків:

- діагностика, що передбачає виявлення: індивідуальних відхилень дитини й соціальних проблем у розвитку й самореалізації, що виникли у зв'язку з ними; її індивідуальних особливостей, можливостей; позитивного потенціалу, що створює перспективу для індивідуального, індивідуально-компенсаторного розвитку чи пошуку шляхів найбільш доцільного подолання недоліків у розвитку, професійній підготовці й самореалізації; особливостей життєвої позиції дитини; її ставлення до саморозвитку, самовдосконалення;
- формулювання соціально-педагогічної проблеми, пов'язаної з міжнаціональним спілкуванням;

⁵⁶¹ Воспитательно-образовательный процесс в поликультурном пространстве образовательного учреждения : учеб.-метод. комплекс / [авт.-сост. : О. Н. Пикалова, Ю. В. Королькова]. – Ставрополь : СКИРО ПК и ПРО, 2012. – 146 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

- соціально-педагогічне прогнозування можливого соціального розвитку дитини – один з найбільш складних підетапів процесу. Він заснований на наявності в суб'єкта досить повної, необхідної для прогнозування, інформації про об'єкт, а також на особистому досвіді й інтуїції педагога;

- визначення цілей і завдань педагогічної діяльності на основі особистісного розуміння соціального замовлення впливу на соціальний об'єкт; знання його індивідуальних ознак; оцінки своїх педагогічних можливостей;

- моделювання – емпіричне створення образу цілеспрямованої соціально-педагогічної діяльності щодо реалізації конкретної педагогічної технології, яка забезпечує досягнення поставленої мети з урахуванням можливостей реалізації;

- вибір технології й способу її реалізації: обґрунтування (опис) етапів, методів і засобів соціально-педагогічної діяльності в роботі з дітьми з виховання культури міжнаціонального спілкування; доцільна, оптимальна послідовність етапів у роботі з дітьми, що дозволяє досягти оптимального результату. Для вибору (розробки) педагогічної технології необхідно знати: індивідуальні особливості об'єкта, соціально-педагогічну мету; умови реалізації педагогічної технології; можливі форми реалізації; власні можливості досягнення мети; можливості для реалізації педагогічної технології;

- планування соціально-педагогічної діяльності передбачає розробку графіка реалізації обраної технології за часом, місцем і видами занять;

- матеріальна підготовка передбачає збір методичного й дидактичного матеріалу, необхідного для якісного проведення заняття.

Етап безпосередньої діяльності передбачає такі кроки:

- апробація соціально-педагогічної роботи (початковий підетап у зв'язку з індивідуалізацією педагогічної технології, яку необхідно провести стосовно окремої особистості або групи);

- адаптація суб'єкта й об'єкта при здійсненні ними соціально-педагогічної діяльності. Цей стан передбачає реалізацію цілей досягнення взаємодії; створення основи єдності, погодженості, взаєморозуміння між суб'єктом й об'єктом; ефективної реалізації подальших дій.

Включення об'єкта в процес саморозвитку, самовиховання має індивідуалізований характер залежно від сфери соціально-педагогічної діяльності. Соціальний педагог, здобуваючи досвід у роботі з певним об'єктом, поступово нарощує свої зусилля для досягнення більш високого результату.

Підсумковий етап соціально-педагогічної роботи передбачає аналіз й оцінку дієвості роботи й визначення подальших перспектив:

– попередня оцінка дієвості соціально-педагогічної роботи, яка дозволяє визначити, якою мірою вдалося вирішити проблему виховання культури міжнаціонального спілкування у дітей; прийняти рішення про її включення в адаптаційний процес у новому стані, нових умовах.

– аналіз здійсненої роботи і її результативності – заключний підетап, що містить у собі виявлення позитивних і негативних аспектів використаної технології; варіанта її реалізації; власної діяльності клієнта як суб'єкта самовдосконалення.

Кожний крок – досягнення визначених (запланованих) результатів, що характеризуються своїми якісно-кількісними показниками.

Отже, соціально-педагогічна робота з виховання культури міжнаціонального спілкування є необхідним напрямком у роботі соціального педагога в сучасних умовах розвитку українського суспільства та входження нашої держави в європейський та світовий освітній простір.

Практичне заняття (формат тренінгу)

Міжкультурне спілкування

Мета: усвідомлювати культурну специфіку «картини світу» та її відбиття у фольклорі, вербальній і невербальній поведінці; розвивати навички взаєморозуміння в міжкультурній взаємодії в умовах активізації етнічних стереотипів і упереджень; формувати полікультурну компетентність і міжкультурну сензитивність (здатності розуміння життєвих ситуацій з погляду представників чужого етносу, бачення світу з позиції іншої культури) майбутніх соціальних педагогів.

формування вмінь:

– виявляти особливості ментальності своєї етнічної спільності та інших народів; усвідомлювати універсальність основних людських цінностей та ідеалів;

– здійснювати рефлексію своєї поведінки в умовах групової дискримінації; усвідомлювати вплив активізації стереотипів і упереджень на почуття й стани «об'єктів стерео типізації»;

– виробляти стратегії подолання негативних етнічних стереотипів та упереджень; моделювати позитивну поведінку в ситуаціях міжкультурної взаємодії;

– формувати установки на толерантну поведінку в інкультурному середовищі.

Хід заняття

І етап. Привітання

Вправа «Привітання від імені національного блюда»

Група ділиться на підгрупи по 3-4 особи за етнічною ознакою. Кожній команді пропонується згадати кілька блюд національної кухні. Кожній необхідно розробити розповідь від імені цього національного блюда, тобто розповідь повинна вестися від першої особи. Наприклад, «Я круглий і

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

схожий на сонечко...», «Для того, щоб мене приготувати, потрібні м'ясо молодого баранчика й картопля...» На підготовку розповіді дається не більше 10 хвилин.

План розповіді складається з таких елементів:

- склад блюда,
- його походження,
- процедура готування,
- особливості оформлення,
- ставлення до блюда різних людей,
- смакові якості,
- місце в меню,
- поєднання з іншими блюдами й ін.

Головне, що не повинні згадувати учасники в процесі розповіді, – назва цього блюда, тому що завданням слухачів буде вгадати, яке національне блюдо розповідає про себе.

Обговорення:

- Що нового довідалися учасники про національне блюдо?
- Як блюдо відображає традиції, характер народу?
- Що загального й відмінного є в представлених блюдах?
- Яке блюдо хочеться спробувати й приготувати самому?

Метод роботи: робота в малих групах, презентація в рамках майстерної міжкультурної комунікації.

Результати:

- знайомство членів тренінгової групи один з одним;
- знайомство з особливостями культур;
- формування етнокультурної сензитивності;
- розвиток навичок виступу в змішаній за етнічним складом групі;

Вправа «Знайомство в аеропорту»

Необхідні матеріали: парні картки із завданнями для учасників.

У якийсь аеропорт (можна придумати назву разом із групою) прибув літак, що доставив гостей – представників різних культур. У залі очікування їх зустрічають співвітчизники. Гості заздалегідь одержують від тренера картки, на яких описаний ритуал вітання, що їм варто демонструвати, використовуючи лише мову міміки, жестів і поз. Зустрічаючи, які також одержали картки своєї «культурної приналежності», повинні впізнати «співвітчизника» за ритуалом вітання, що той буде виконувати, увійшовши в зал зустрічі гостей.

Така вправа може мати кілька модифікацій. Тому корисно заздалегідь заготувати кілька комплектів парних карток з різноманітними ритуалами вітань у різних культурах.

Обговорення:

- Що викликало найбільші труднощі при виконанні вправи?

- На які елементи вітання ви орієнтувалися в пошуках «свого» гостя?
- Які стратегії пошуку «своїх» гостей використали й наскільки успішно?
- Кого з гостей було легше/важче за всіх упізнати? Чому?
- Скільки гостей одночасно ви могли втримувати в полі зору?
- Хто з учасників групи був найбільш виразний?
- Які бар'єри виникали при виконанні ритуалу вітання? Як вони переборювалися?

- Які ритуали вітання були найцікавішими й чому?

Метод роботи: культурно-специфічна рольова гра.

Результати:

- усвідомлення культурних розбіжностей у комунікативній поведінці людей;
- реалізація групової конвенції (активність кожного, уміння слухати тощо);
- демонстрація відмінностей у комунікативній поведінці через прояв невербальних засобів спілкування.

II етап. Етнічна «картина світу» у фольклорі

Вправа «Аналіз прислів'їв»

Перша частина

Учасникам пропонується згадати й записати п'ять прислів'їв свого народу (рідною й російською мовами). Після цього тренер ділить студентів на підгрупи за культурним (етнічним) принципом і пропонує їм у ході дискусії виробити загальну думку з низки питань:

- скласти єдиний список найбільш уживаних прислів'їв свого народу й пояснити значення кожного прислів'я;
- визначити, які особливості ментальності рідного для учасників етносу відображаються в запропонованих прислів'ях (наприклад, «Під лежачий камінь вода не тече» (рос.) – ініціативність, «Б'єш інших – сам остерігайся» (осет.) – справедливість);
- розташувати прислів'я відповідно до ієрархії норм і цінностей, властивої їхньому народу в наші дні.

Результати роботи підгруп повідомляються іншим учасникам тренінгу.

Друга частина

Тренер розділяє групу на підгрупи за культурним (етнічним) принципом, а якщо група моноетнічна – за бажанням, і роздає підгрупам список прислів'їв «чужого» для них народу. Наприклад, у тренінгу українсько-болгарської взаємодії «українська» підгрупа одержує список прислів'їв болгар, а «болгарська» – список українських прислів'їв. Завдання полягає в підборі прислів'їв свого народу (групи народів), що мають подібність із запропонованими на трьох рівнях відповідності:

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

- ідентичних, тобто тих, що мають однаковий зміст і однакову форму (наприклад, прислів'я «за двома зайцями поженешся, жодного не піймаєш» є в англійській, німецькій, російській і французькій мовах);

- тих, що мають однаковий зміст, але різні «мовні засоби», які відображають місцеві реалії (російське прислів'я «ворон воронові око не виклює», іспанська – «один вовк не кусає іншого вовка», англійська – «яструб не виклює очі яструбам»);

- тих, що мають специфічний зміст, який сполучається зі специфікою образотворчих засобів і відображає особливості ментальності (наприклад, у китайській мові немає прислів'їв, що відповідають за змістом російським прислів'ям і приказкам зі значенням «ретельно працювати не потрібно, шкідливо, даремно»: «робота не вовк – у ліс не втече», «працею праведною не наживеш палат кам'яних», «робота дурнів любить»).

Потім дві підгрупи спільно складають загальний «словник» подібних за змістом прислів'їв двох народів, що відображають загальнолюдські цінності й національні особливості.

Обговорення:

У результаті учасники повинні прийти до усвідомлення того, що прислів'я й приказки в стислій формі виражають народну мудрість, є відбиттям світорозуміння, спостережень і досвіду багатьох поколінь. Ціль прислів'я – зорієнтувати людину в навколишній дійсності, дати їй раду, навчити або застерегти її. Водночас варто пам'ятати, що прислів'я – вираз алегоричний, розуміти його можна подвійно – у прямому й переносному значенні. Але в будь-якому разі знання прислів'їв і приказок народу сприяє кращому розумінню його наряду думок і характеру.

Перша частина вправи дозволяє учасникам виявити особливості світорозуміння й цінності, сховані в прислів'ях свого народу; задуматися над тим, які з них реально використовуються в мові сучасної людини, а отже, відображають її соціальні установки й ціннісні орієнтації.

Друга частина вправи дозволяє порівняти особливості ментальності свого й «чужого» народів, знайти відбиті в прислів'ях подібність і відмінності між ними. Подібний аналіз вимагає від учасників тренінгу не тільки здатності глянути на світ очима представника «чужої культури», але й знайти за зовнішньою відмінністю прислів'їв те загальне, що розглядається як цінності й норми представниками різних культур.

Вправа сприяє формуванню позиції культурного релятивізму, при виконанні якої цінності й норми різних народів не оцінюються за принципом «погано». Так, при аналізі прислів'їв студенти повинні враховувати, що:

- а) прислів'я пофарбовані в національний колорит, у подібних за змістом влучних виразах кожного народу представлений свій набір образів, що відтворюють особливості культурного й природного світів, у яких народилися і виховувалися люди;

б) прислів'я можуть відображати особливості ментальності народу, наприклад, орієнтованість культури на особистість або на колектив.

Водночас у ході обговорення вражень від виконання вправи учасники повинні прийти до розуміння того, що основні норми й цінності всіх народів універсальні, тому зміст більшості прислів'їв збігається, більше того, фольклористи виявили безліч абсолютно ідентичних прислів'їв.

Метод роботи: робота в малих групах, презентація, групова дискусія в рамках майстерної міжкультурної комунікації.

Результати:

- виявлення особливостей ментальності етнічної спільності, тобто системи її світорозуміння – насамперед цінностей і норм, що знайшли відбиття у фольклорі;
- порівняння особливостей ментальності свого й іншого народів за допомогою аналізу прислів'їв, усвідомлення універсальності основних людських цінностей та ідеалів.

Вправа «Казкарі»

Тренер ділить групу за етнічною ознакою на чотири підгрупи, кожна з яких одержує однаковий набір карток, де написані такі слова-категорії: «мати», «батько», «три сини», «наречена», «батько нареченої», «чужоземний цар», «військо», «кінь». Усім підгрупам дається завдання написати казку, в якій діяли б зазначені персонажі. Відмінність у завданнях полягає в тому, що дві групи повинні скласти казки за мотивами фольклору своєї культури, а дві інші – за мотивами фольклору тієї чужої культури, представники якої теж беруть участь у тренінгу. У тих випадках, коли учасники погано знайомі з чужою культурою, можна обмежитися написанням «своїх» казок.

Потім відбувається презентація або інсценівка казок, написаних усіма групами.

Обговорення:

- Які особливості культур виявилися в представлених казках?
- Які цінності, норми й ідеали культур були відбиті в казках?
- Що нового про культуру ви довідалися із творчості інших учасників тренінгу?

Метод роботи: робота в малих групах, презентація, культурно-специфічні рольові ігри в рамках майстерної міжкультурної комунікації.

Результати:

- виявлення особливостей ментальності етнічної спільності, тобто системи її світорозуміння – насамперед цінностей і норм, що знайшли відбиття у фольклорі;
- порівняння особливостей ментальності свого й іншого народів за допомогою аналізу казок, усвідомлення універсальності основних людських цінностей та ідеалів.

Вправа «Броунівський рух»

Тренер дає учасникам таку інструкцію: «Уявімо, що всі ми – атоми, які перебувають у безперервному русі. У процесі руху атоми поєднуються в

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

молекули, потім роз'єднуються й знову безладно рухаються. Поеднуватися в молекули ми будемо за моїм плескотом в долоні. Одночасно з плескотом я буду називати цифру, що позначає кількість атомів, які повинні об'єднатися в молекулу. Якийсь час атоми стоять, обійнявшись, зображуючи молекулу. Потім за плескотом і командою «Побігли» молекула розпадається на атоми, які знову хаотично бігають по кімнаті до наступної команди». Наприкінці гри варто назвати таку кількість 'атомів», що відповідає кількості учасників групи.

Метод роботи: психогімнастична вправа.

Результати:

- діагностика міжкультурних розходжень у просторовій організації спілкування;
- розвиток атмосфери доброзичливості в групі.

Рольова гра «Простір спілкування»

Група розсідається півколом. На імпровізованій сцені ставляться безладно 3-4 стільці. Тренер пропонує декільком учасникам, представникам різних культур, покинути кімнату. За дверима вони одержують роль, а також завдання входити в аудиторію й з урахуванням отриманої ролі сідати поруч зі своїм співрозмовником, але на максимально комфортній для себе відстані.

Ролі:

- мати/батько;
- старший брат/молодший брат, старша сестра/молодша сестра;
- кращий друг/краща подруга;
- учитель (можливі варіанти – вчитель-чоловік/жінка; учитель «своїєї» національності/іншої національності);
- незнайомий хлопчик (незнайома дівчинка) іншої національності;
- незнайомий дорослий (чоловік/жінка) іншої національності.

Учасники, що очікують в кімнаті, по черзі грають ролі, відповідно до ролей персонажів, які заходять до кімнати. Наприклад, якщо приходить «мати», то партнер – «син/дочка»; якщо прийшов «учитель», то партнер відіграє роль «учня» тощо.

Вони одержують таку інструкцію: «Уявіть собі, що у вас по черзі відбуваються зустрічі й бесіди з декількома персонажами, що грають певні ролі. На якій відстані він/вона повинні сісти від вас, щоб ви почували себе комфортно? Під яким кутом (віч-на-віч або навскоси) вам було б найприємніше спілкуватися з кожним із них? Чи виникне у вас потреба доторкнутися до тієї або іншої людини, подивитися їй в очі? Які дистанція й орієнтація спілкування змусили б вас обуритися?»

При цьому кожний учасник зустрічі може організувати простір так, щоб йому/їй було максимально зручно (дозволяється пересуватися наявні в аудиторії меблі й «облаштовувати» простір згідно зі своїми побажаннями).

Обговорення:

Завдання тренера – через формулювання питань, адресованих співрозмовникам, зафіксувати максимально зручне розташування в просторі для кожного з них.

Варіанти питань до виконавців ролей і спостерігачів:

- Наскільки важким здалося виконання цього завдання?
- Чим керувалися «актори» при організації простору спілкування?
- Які емоції в них виникали при зміні дистанції спілкування

(збільшенні, зменшенні)?

– Яке значення мала орієнтація різних персонажів у просторі відносно один до одного?

– Чи використали вони при спілкуванні з різними партнерами зоровий контакт і дотики?

Під час обговорення варто звернути увагу учасників на внутрішнє почуття комфорту/дискомфорту, що виникає при тій або тій дистанції й орієнтації спілкування, які визначені етнічною приналежністю індивідів.

Метод роботи: культурно-специфічна рольова гра.

Результати:

– виявлення компонентів невербальної мови спілкування і їхньої культурної обумовленості;

– виявлення норм просторової організації спілкування як одного з елементів культури.

Вправа «Жива скульптура»

Учасникам пропонується розділитися на підгрупи за етнічною ознакою (ознак може бути 2-3 залежно від складу групи). Завдання підгруп – створити, використовуючи власні тіла як матеріал, єдину скульптуру, що відображає основні особливості ментальності свого народу, і підготувати її презентацію.

Коли всі підгрупи виконали завдання, учасники сідають півколом і починають показ скульптур.

Обговорення:

1. Питання до глядачів:

- Які риси ментальності вдалося передати авторам скульптури?
- Якими виразними засобами вони користувалися?

2. Ті ж питання на адресу учасників, що демонстрували скульптури, про вияв символічного змісту скульптур.

3. Загальне обговорення, під час якого доцільно розглянути такі питання:

- Які труднощі виникли при підготовці скульптур?
- Як вдалося ці труднощі перебороти?
- Наскільки розрізнялися скульптури, що лежить в основі розбіжностей?

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

– Чи були складності у визначенні того, що зображено в скульптурі іншої групи?

– Що нового вдалося довідатися про різні народи в цій вправі?

– Що спільного можна було виявити в скульптурах?

Як і в інших вправах цієї тематики, особливу увагу варто звернути на усвідомлення учасниками не тільки відмінності, але й подібності між різними народами.

Метод роботи: культурно-специфічний атрибутивний тренінг.

Результати:

– виявлення особливостей ментальності етнічної спільності й подання її в образному вигляді;

– порівняння особливостей ментальності свого й іншого народів.

III етап. Етнічні стереотипи й упередження

Вправа «Вігадай, про кого йде мова»

Необхідні матеріали: аркуш з переліком стереотипів декількох народів.

Інструкція

Учасники одержують (або тренер зачитує) список стереотипів представників декількох етнічних спільностей. Завдання кожного (або кожної підгрупи) – визначити, якого народу стосується кожний набір.

Серед стереотипів реальних народів є два списки якостей, що не були стереотипами якого-небудь народу: один містить тільки позитивні характеристики, інший – тільки негативні.

У випадку, коли абсолютно позитивний стереотип приписується своїй групі, а негативний – «чужій», можна припустити наявність міжгрупової напруженості, схованого (або навіть відкритого) конфлікту. Якщо в тренінгу беруть участь представники двох народів, і котрі конфліктують, приписують однакові негативні якості один одному, тренерів варто делікатно показати, що в ситуації конфлікту стереотипи втрачають «зерно істини» і, стаючи ірраціональними й несправедливими, перестають виконувати пізнавальну функцію в міжкультурному спілкуванні.

Обговорення:

– Які труднощі виникли при виконанні завдання? Чим вони були викликані?

– Чи доводилося вам у буденному житті зіштовхуватися з подібними стереотипами? Наскільки широко, на ваш погляд, вони поширені? Чи є в них «зерно істини»?

– Які з перерахованих якостей ви вважаєте позитивними, які – негативними?

– Чи можете ви собі уявити, як представники даних груп оцінили б такі свої характеристики? Як ви самі оцінюєте характеристики представників свого народу (якщо такі є)?

– Якій етнічній групі ви приписали абсолютно позитивний стереотип, а якій – абсолютно негативний? Як думаєте, чому це відбулося?

– Як ви думаєте, чому існують такі етнічні стереотипи і яку роль вони виконують у житті? Чи можна їм довіряти й керуватися ними в міжкультурному спілкуванні?

Метод роботи: індивідуальна робота, групова дискусія.

Результати:

- розвиток міжкультурної сензитивності;
- розуміння суті й функцій етнічних стереотипів;
- усвідомлення механізму етноцентризму (переваги своєї групи).

Вправа «Павутина забобонів»

Завдання:

- показати учасникам групи, як почуває себе людина, що є «об'єктом» негативних етнічних стереотипів і упереджень;
- привести учасників групи до усвідомлення впливу стереотипів на почуття й функціональні стани «об'єктів стереотипізації»;
- сформулювати в членів групи мотивацію на надання допомоги й підтримки людині, що почуває себе приниженою стереотипами й забобонами;
- виробити в процесі групового обговорення стратегію боротьби з негативними етнічними стереотипами.

Необхідні матеріали: моток тасьми або мотузки.

Перша частина. Тренер вибирає трьох-чотирьох осіб на роль об'єктів стереотипізації – представників певних народів. Ними повинні стати учасники, що мають досить високу самооцінку, впевнені в собі, емоційно стійкі й здатні до публічної рефлексії. Бажано також, щоб вони мали виразну експресію.

Тренер виводить їх за двері й повідомляє про «ролі», які вони мають грати, а також коротко пояснює майбутню процедуру. Не треба розкривати сутність вправи повністю, доцільно сказати лише про те, що група буде адресувати їм розповсюджені висловлення з приводу різних етнічних груп.

Тренер просить учасників «ужитися» в образ представника певної етнічної групи (використовується тільки «проективний» варіант, тобто пропонуються ролі представників «чужої» етнічної групи). Крім того, тренер орієнтує всіх на запам'ятовування своїх думок, почуттів і переживань під час проведення вправи.

Друга частина. Тренер повертається в кімнату, пропонує групі сісти півколом і ставить напроти стілець. Він пояснює: «Зараз на цей стілець по черзі будуть сидіти «представники» різних культур із числа учасників, що перебувають за дверима. Завдання групи – згадати або придумати негативні висловлювання відносно певного народу й адресувати їх його «представникові». Після кожного висловлювання я буду обмотувати учасника, який сидить на стільці, мотузкою. Коли я скажу: «Досить», вам належить почати говорити позитивні висловлювання на адресу цього народу. А я буду розмотувати мотузку».

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Третя частина. Викликається «представник» якого-небудь народу. Тренер представляє його групі, він сідає на стілець, а інші починають розповідати про названу етнічну групу анекдоти або висловлювати наявні негативні стереотипи й упередження. Після кожного негативного висловлювання тренер обмотує учасника, що представляє «народ», мотузкою, немовби обплутуючи його «павутиною забобонів».

При обплутуванні «представника народу» мотузкою тренер повинен уважно стежити за його станом. Якщо він бачить, що той дуже емоційно реагує, варто перемкнутися на позитивні висловлювання.

Розплутавши «представника» народу, тренер просить учасників групи добре запам'ятати свої враження для подальшого обговорення.

Далі подібна процедура повторюється з усіма «представниками» народів, що входять у кімнату за запрошенням тренера.

Обговорення включає два етапи:

Перший етап. Вербалізація переживань, обмін почуттями й емоціями. Уся група розсідається, утворюючи коло, при цьому «об'єкти стереотипізації» не повинні сидіти поруч. Розмова починається з опису свого стану всіма «представниками народів» по черзі. Кожна особа, яка виконувала роль «об'єкта» стереотипізації, повинна максимально докладно й щиро розповісти про свої почуття, емоції, що виникли під час вправи. Можна запропонувати учасникам спочатку відповісти на такі питання:

- Опишіть, будь ласка, свій стан на різних етапах роботи: перед початком процедури, у процесі обплутування мотузкою, після закінчення негативних висловлювань, під час позитивних висловлювань, після закінчення всієї процедури.

- Оцініть свій стан на зазначених вище етапах за шкалою від -10 до +10, де найвищий ступінь негативних емоцій позначається як «-10», нейтральний стан «0», найвищий ступінь позитивних емоцій «+10».

Потім обговорюються почуття й переживання всіх учасників, а також процеси ідентифікації з «об'єктами» стереотипізації та емпатії стосовно них. Порівнюються стани всіх учасників. Цей етап обговорення повинен бути присвячений вираженню почуттів і обміну ними. Тренерові варто допомогти, щоб усі члени групи відрефлексували свої почуття. У процесі обговорення тренерів важливо стежити за функціональними станами тих, хто сидів на стільці. Наприкінці обговорення знову варто попросити їх оцінити свій актуальний стан у балах.

Після цього тренер може запропонувати членам групи звернутися до учасників-героїв з будь-якими словами, виконати будь-які дії. Тренер і група обов'язково повинні подякувати головним персонажам гри, висловити захоплення ними тощо.

Другий етап. Усвідомлення суті етнічних стереотипів і вироблення стратегій боротьби з негативними етнічними стереотипами й упередженнями (забобонами).

У ході обговорення учасники повинні усвідомити, що етнічні стереотипи мають необхідні й корисні функції, тому що спрощують і систематизують складну й неоднозначну інформацію, одержувану людиною з навколишнього середовища, і захищають цінності індивіда й групи. Однак стереотипізація як грубий механізм міжгрупового сприйняття може виконувати негативну роль у процесі міжособистісного сприйняття партнера по спілкуванню, тому що стереотипи неминуче активізуються в ситуації контакту з представником іншої культури й можуть бути основою для негативних установок – упереджень.

Для того, щоб перейти до вироблення стратегій боротьби з негативними етнічними стереотипами, тренерові бажано поставити запитання спочатку тим, хто сидів на стільці, а потім усім учасникам тренінгу: «Що вам особисто допомагало й що взагалі може допомогти людині перебороти негативний вплив стереотипів і упереджень?». Для того, щоб процес обговорення був динамічнішим, можна попередньо провести роботу в підгрупах. Бажано формувати підгрупи таким чином, щоб у кожній з них виявилася особа, що на попередньому етапі вправи грала роль «об'єкта стереотипізації».

Метод роботи: майстерня міжкультурної комунікації.

Результати:

- усвідомлення учасниками впливу етнічних стереотипів і упереджень на їхню поведінку в ситуаціях міжкультурної взаємодії;
- розвиток в учасників навичок рефлексії своєї поведінки в умовах групової дискримінації;
- усвідомлення впливу активізації стереотипів і упереджень на почуття й стани «об'єктів стереотипізації»;
- розвиток когнітивної й емоційної емпатії;
- вироблення стратегій боротьби з негативними етнічними стереотипами й упередженнями.

Після психогімнастичної вправи треба ще раз звернути увагу на емоційний стан учасників, особливо тих, хто був «об'єктом» стереотипізації у вправі «Павутина забобонів». При необхідності релаксації можна використати медитативні техніки.

IV етап. Культурний асимілятор

Знайомство з методом підвищення міжкультурної сензитивності – «культурним асимілятором»

Тренінг етнічної толерантності може включати конструювання учасниками ситуацій реальних культурних асиміляторів. Однак доцільніше використовувати наявні культурні асимілятори.

Інструкція:

Тренер ділить групу на однорідні за культурним складом підгрупи з 3-5 осіб. Вони одержують завдання проаналізувати ситуації з культурних

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

асиміляторів, призначених для підготовки до міжкультурної взаємодії представників культури, носіями якої вони є. Вони повинні знайти правильні пояснення поведінки персонажів, виходячи з особливостей «чужої» культури, а потім підготувати кілька ситуацій у вигляді сценок для демонстрації іншим підгрупам, що складаються з представників іншої культури (інших культур). Іноді можливе навчання представників двох культур за допомогою тих самих ситуацій, у яких «правильними» (ізоморфними) розглядаються різні пояснення поведінки персонажів. У цьому випадку спочатку кожна підгрупа повинна проінтерпретувати їх з погляду «чужої» культури, а потім на загальгруповому етапі роботи всі учасники повинні прийти до усвідомлення того, наскільки є важливою толерантна поведінка в інокультурному середовищі, оскільки немає єдиного правильного пояснення міжособистісних конфліктів між представниками різних народів.

Метод роботи: дидактичне навчання ізоморфним атрибутціям, атрибутивний тренінг.

Результати:

- Розвиток міжкультурної сензитивності;
- Освоєння ізоморфних атрибутцій;
- Формування установок на толерантну поведінку.

V етап. Ритуал прощання

Змістовий модуль 3.

«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В ПОЛІКУЛЬТУРНИЙ ГРОМАДІ»

Лекція 1.

Соціально-педагогічна робота полікультурного спрямування в громаді

План

1. Сутність соціально-педагогічної роботи в громаді.
2. Особливості полікультурної роботи в соціальних службах.
3. Методика розробки культурно-дозвілєвого заходу на полікультурну тематику.

Література

1. Абрамов Л. К. Центр місцевої активності для розвитку громад / Л. К. Абрамов, Т. В. Азарова. – Кіровоград : ІСКМ, 2012. – 144 с.
2. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : метод. матеріали для тренера / [авт.-упор. : О. В. Безпалько, Т. П. Авельцева, О. М. Петрик та ін.] ; під заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Наук, світ, 2004. – 69 с.
3. Золотарева Т. Ф. Основы психологической самопомощи социального работника : учеб. пособ. / Т. Ф. Золотарева, М. Р. Минигалиева. – М. : Изд-во МГСУ, 2001. – 182 с.

4. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.

5. Максимовська Н. Анімація в сфері дозвілля як напрям соціально-педагогічної діяльності / Н. Максимовська // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – №1. – 2011.

6. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА, 1999. – 368 с.

7. Семигіна Т. Робота в громаді : практика й політика / Т. Семигіна. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.

8. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко ; [за ред. О. В. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.

9. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / [І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін.] ; за заг. ред. : І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К. : Науковий світ, 2003. – 233 с.

10. Технология социальной работы : учеб. пособ. для вузов / под ред. И. Г. Зайнышева. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

11. Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. А. Шульга. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.

Зміст лекції

1. Сутність соціально-педагогічної роботи в громаді

Людина – соціальна істота, її саморозвиток, самоактуалізація відбувається в середовищі її проживання – у сім'ї, в спілкуванні з друзями, сусідами, в освітньо-виховному закладі, у виробничому колективі і т.п. У цих спільнотах виникає певне ставлення до явищ або проблем соціального життя, що зачіпають спільні інтереси, усвідомлюються актуальні соціальні проблеми, які потребують вирішення, зіставляються і стикаються різні погляди й позиції з обговорюваного питання, схвалюються, підтримуються або, навпаки, заперечуються, засуджуються ті чи інші дії, вчинки або лінії поведінки людей. Іншими словами, життєвим простором для особистості є група, тобто обмежена в розмірах спільність людей, яка виділяється із соціального цілого на основі певних ознак.

Група може бути великою (колектив школи, підприємства чи установи) і малою (сім'я, громадська організація, ініціативна група, дворова компанія тощо). У великих групах виробляються норми поведінки, громадська думка, громадські та культурні цінності і традиції, які за посередництвом малих груп доводяться до свідомості кожного індивіда. У великій групі завжди є структурні утворення, які регулюють її діяльність, і якщо ці структури перестають функціонувати, то група перетворюється на стихійно діючу спільність – натовп.

Групу людей, яка має загальні ознаки, повне або часткове самоврядування, називають *громадою*. Громада завжди впливає на

формування суспільної свідомості. Відповідно до української соціологічної традиції громада є центральним осередком соціального життя. Виникнувши в епоху розпаду родових стосунків і склавшись в період феодалізму, вона мала громадське землеволодіння, при якому певні ділянки землі належали селянській громаді. Спочатку громади були основними територіально-адміністративними одиницями, пов'язані з однією оселею, існували також церковні громади, громади спільного користування майном. Характерною ознакою спільнот-громад було широке самоуправління (громадське віче), яке функціонувало в містах і селах України впродовж тривалого історичного періоду.

Згодом громади в значенні територіально-адміністративних одиниць поступаються місцем спільнотам-громадам як осередкам культурного та громадсько-політичного життя української інтелігенції (друга пол. XIX – поч. XX ст.). Для українського народу протягом усієї історії його існування саме довкола громад будувалося соціальне життя, через них людина входила в це життя і здійснювала зв'язки з ширшими соціальними інститутами, як-от держава або політичні партії, рухи.

Основними ознаками територіальних громад як людських спільнот є:

- приналежність до території з абсолютно визначеними межами;
- відокремленість місця проживання, що дозволяє виділити його в окреме місто, селище, село;
- постійність проживання;
- відображення населеного пункту в адміністративно-територіальному устрої держави.

Саме в громаді відбувається засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду. Тут здійснюється соціальне навчання кожного члена громади та його взаємодія з іншими людьми. Залежно від ступеня залучення в різноманітні стосунки, людина в громаді навчається регуляції соціальної поведінки.

З іншого боку, короткий огляд основних напрямів дослідження громади переконує в тому, що громада – це складне, багатоаспектне, багаторівневе утворення, і кожна наука акцентує увагу на одній із сторін досліджуваного феномена.

Наукові та життєві уявлення про громаду мають довгу історію розвитку й широке коло аспектів вивчення. Це зумовлено надзвичайною складністю громади як соціального утворення, її багатоманітністю та багатогранністю. З огляду на це дамо загальне визначення громади з точки зору сучасних суспільних наук. У широкому значенні цього слова *територіальна громада* – це сукупність усіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, які є мешканцями певної низової адміністративно-територіальної одиниці і взаємозалежні один від одного. У більш вузькому сенсі місцева громада виступає структурно або генетично визначеним типом спілкування людей, посталим як певна історична цілісність або система.

Найбільш характерними ознаками громади є:

- спільність території, на який проживають люди;
- наявність взаємодії та спілкування між членами громади;
- цілісність і сталість громади як певного єдиного цілого;
- автономність і самодостатність, самоуправління, саморегуляція, саморозвиток;
- здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків;
- певний рівень розвитку культури з усталеною системою норм, цінностей, які лежать в основі соціальних зв'язків між людьми.

С. Пек ідентифікував вісім характеристик справжньої громади:

1. *Ніхто не зайвий.* У справжній громаді людей з неї не виключають через їхню расу, національність, стать, вік або вірування. Така громада також вітає різні форми людського самовираження – сміх і сльози, страх і віру, мрії та практичні плани.

2. *Вірність своїм людям і відданість своїй роботі.* У справжній громаді люди горнутьс'я одне до одного, навіть коли їм буває дуже нелегко. Коли виникають персональні розбіжності або перешкоди на шляху до реалізації спільних задумів, люди наполегливо шукають спільного виходу з труднощів і підтримують одне одного.

3. *Рішення ухвалюються через консенсус.* Справжня громада не живе за принципом, згідно з яким завжди перемагає більшість. Люди в ній докладають усіх зусиль, щоб краще зрозуміти одне одного. Так триває доти, доки досягається консенсус, тобто врешті-решт вони знаходять такий напрям діяльності, який усі вони згодні підтримувати в міру своїх спроможностей.

4. *Індивідуальні розбіжності не вважаються за перешкоду.* У такій громаді розбіжності в поглядах людей не нехтуються, не приховуються, не відкидаються і не змінюються – навпаки, їх вітають як дорогоцінний дар. Щоб навчитися це робити, потрібен час і щире бажання.

5. *Реалістичне оцінювання своїх сил і слабкостей.* Громада укладатиме більш реалістичні плани, якщо будуть братися до уваги міркування кожного з її членів. Справжня громада – це також громада реалістична, адже вона постійно оцінює умови свого життя й не перестає докладати зусиль, аби їх поліпшити.

6. *Безпечне місце, в якому люди можуть бути самими собою.* У справжній громаді люди почувають себе цілком безпечно й мають усі можливості зростати та розвиватись як індивіди, любити й підтримувати одне одного. Ніхто не намагається «переробити» когось іншого; кожна особа дбає про власний розвиток.

7. *Коло не має сторін.* Лідерство переходить від однієї особи до іншої. Ніхто не буває керівником раз і назавжди. Кожен іноді бере на себе обов'язки

лідера і претендує на пошану за свій внесок у спільну справу. Кожен іноді перетворюється на учня, який може чогось навчитися від когось іншого в групі.

8. *Дух миру й любові.* Справжня громада об'єднана духом єдності, взаємодітримки й товаришкості. Люди почувають себе добре в такій громаді⁵⁶².

Виокремлюють резидентні (географічні), ідентифікаційні (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) громади та громади за інтересами.

У *резидентній громаді* люди взаємодіють почасти випадково. Основна спільна ознака цих громад – вони утворені за місцем проживання. Різновиди резидентних громад – територіальна та місцева. Більшість науковців вважає, що в умовах сьогодення характеристика громади лише за територіальною ознакою є спрощеною. У громадянському суспільстві територіальна громада за своєю сутністю має становити таку спільність людей, яка спрямована на розв'язання локальних проблем. Саме така місцева спільнота в результаті спільних взаємних комунікацій об'єктивно спроможна формувати спільні інтереси та реалізовувати їх на місцевому рівні. Для цього вона має бути здатною до саморозвитку, самоорганізації та саморегуляції, а за необхідності здійснити якісну трансформацію як самої себе, так і всього суспільного організму загалом.

В *ідентифікаційних громадах* формується певна система взаємозв'язків між людьми, яка ґрунтується на значущих для них спільних цінностях або характеристиках, а проживання людей на різних територіях може не відігравати суттєвої ролі.

Громади за інтересами – це найчастіше групи людей, які поділяють зацікавлення певною проблемою – об'єднання батьків дітей-інвалідів, молодих матерів, група самодопомоги людей з ВІЛ-позитивним статусом тощо. Люди можуть бути одночасно членами резидентних, ідентифікаційних громад, а іноді й громад за інтересами⁵⁶³.

Громада як форма об'єднання людей завжди визначається взаємозв'язками та взаємозалежностями, які утворюються між її членами. Водночас ця спільність являє собою системну цілісність, яка складається з єдності компонентів, що входять до її складу. Залежно від цих компонентів виділяють економічну; соціальну; політичну; культурну спільність.

Ці підструктури виокремлюють у вигляді соціальних інститутів, які є головними механізмами, що забезпечують функціонування та збереження соціальної системи. На думку А. Редкліфа-Брауна, соціальна структура є

⁵⁶² Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : метод. матер. для тренера / [авт.-упор.: О. В. Безпалько, Т. П. Авельцева, О. М. Петрик та ін.] ; під заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Наук, світ, 2004. – С. 42.

⁵⁶³ Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, Т. Г. Веретенко ; [за ред. О. В. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – С. 237-238.

організацією особистостей в певних відносинах та регулюється інститутами, що являють собою встановлені зразки поведінки чи набір зразків поведінки, які стосуються певної галузі соціального життя.

Соціальні інститути, за концепцією Редкліфа-Брауна, утворюють основний зміст соціальної структури, оскільки вони встановлюють межі, варіації соціальної дії, які вже не мають випадкового характеру, оскільки спрямовуються та регулюються вимогами економічних, соціальних, політичних, культурних інститутів.

На думку Н. Черниша, громада складає мезорівень суспільства, який супроводжується створенням різних соціальних інститутів. Соціальні інститути – історично зумовлені утворення, вони склалися для повноцінного функціонування спільностей, завдяки якому людина входить у життя суспільства та виконує в ньому певні соціальні ролі та функції. Уперше термін «соціальний інститут» ввів англійський філософ та психолог Г. Спенсер, він підкреслює, що соціальні інститути створюються спільностями людей для кращої організації їхнього внутрішнього життя та для вдосконалення стосунків між ними.

Соціальні інститути – це механізми самоорганізації спільного життя людей. Вони забезпечують перетворення асоціальної за природою людини в соціальну істоту, здатну до спільних дій. Г. Спенсер виділяє такі типи соціальних інститутів:

- Домашні інститути – сім'я, шлюб, проблеми виховання.
- Обрядові (церемоніальні) – покликані регулювати повсякденну поведінку людей, встановлюючи звичаї, обряди, етикет тощо.
- Політичні – поява пов'язана з перенесенням внутрішньогрупових конфліктів на сферу конфліктів між групами; у становленні політичної і класової структури суспільства вирішальну роль відігравали конфлікти і війни (потреба оборони або завоювання найбільше згуртовують суспільство).
- Церковні – храми, церкви, парафіяльні школи, релігійні традиції.
- Професійні та промислові інститути – виникають на основі поділу праці; професійні (гільдії, цехи, професійні союзи) – консолідують групи людей за професійними заняттями; промислові – підтримують виробничу структуру суспільства. Значення суспільного виробництва зростає в міру переходу від воєнізованих суспільств до індустріальних: супроводжується підвищенням ролі трудових відносин, а пряме насильство поступається місцем внутрішньому самообмеженню.

Цей підхід до класифікації соціальних інститутів можна використовувати для виділення структурних компонентів громади за умови конкретизації політичного інституту введенням до нього таких утворень, як місцеве самоврядування та недержавні громадські організації. При цьому місцеве самоврядування – це політико-правовий інститут, у межах якого

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях (громадах) через самоорганізацію місцевих жителів за згодою і при підтримці держави. Громадські організації – це добровільні об'єднання громадян, що виникають внаслідок їхнього вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань.

Таким чином, якщо в складній, багаторівневій структурі громади виділити окремі елементи у вигляді соціальних інститутів, тоді цілком очевидним є, що структурними компонентами громади будуть сім'я, місцева влада, неурядові організації, церква, релігійні конфесії, державні підприємства, які працюють на цій території, місцевий приватний бізнес.

Отже, громада як системне соціальне утворення має свою структуру. Основоположними елементами цієї структури є діяльність найважливіших соціальних інститутів, передусім таких, як економіка, політика, культура, сім'я та інші, які контролюють, урегульовують і спрямовують діяльність членів громади в найважливіших сферах життєдіяльності. До соціальних явищ і процесів, що становлять громаду, належать також соціальні дії та взаємодії, соціальні відносини, соціальні цінності та норми. Структура забезпечує не тільки стабільність, стійкість громади, але і її успішний розвиток⁵⁶⁴.

У соціальній педагогіці громаду розглядають як вид соціального середовища. Як конкретний соціум вона забезпечує процес соціалізації особистості власними ресурсами, оскільки в ній існує певне «поле» соціокультурних норм і правил, які в процесі соціалізації особистості оформлюються в її персональну ціннісно-нормативну систему. Чим більше розвинута громада в моральному, інтелектуальному, культурному, матеріальному та інших напрямках, тим більше можливостей отримує кожний її член для особистісного розвитку. І навпаки, розвиток громади залежить від рівня розвитку осіб, які її утворюють. Тобто існує взаємозумовленість між рівнем розвитку громади та її конкретних представників.

Залежно від типу поселення можна виокремити сільську, міську громади та громаду мікрорайону великого міста як мезорівні соціального середовища. Основні параметри таких громад: природно-економічні особливості території; соціокультурні традиції населення; групи людей за гендерно-віковими характеристиками; заклади соціальної інфраструктури (навчальні та позашкільні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо); органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади; неурядові організації. Саме вони вказують на особливості та відмінності між громадами, що відповідно зумовлює й особливості процесу соціалізації дітей та молоді, які проживають на їхній

⁵⁶⁴ Абрамов Л. К. Центр місцевої активності для розвитку громад / Л. К. Абрамов, Т. В. Азарова. – Кіровоград : ІСКМ, 2012. – 144 с.

території. За територіальною ознакою сусідську громаду можна визначити як мікрорівень соціального середовища.

Характеристика громади за спільністю інтересів (культурних, релігійних, професійних тощо) та взаємозв'язків її членів дає підстави також визначати її як мікрорівень соціального середовища. Прикладами такої громади можуть бути професійні колективи, об'єднання дітей та молоді за інтересами, об'єднання батьків для спільного розв'язання проблем своїх дітей.

Громада є соціальною системою, побудованою на територіальній спільності та соціально-економічному базисі, що діє як регулятор суспільного життя населення. Тому її основними функціями є: виробництво-споживання, соціалізація, соціальний контроль, соціальна участь, взаємопідтримка. Вони спрямовані на розвиток життєвого сценарію і самої громади, і кожної особистості. Завдяки цим функціям у межах громади реалізуються всі життєво важливі потреби людини в соціумі: визначаються патерни соціально необхідної поведінки; здійснюється контроль за соціальним функціонуванням індивіда в соціумі через систему формальних принципів; реалізується підтримка індивіда через різні типи організацій (релігійні, громадські, спеціалізовані формування тощо).

Провідні соціалізуючі функції громади як різновиду соціального середовища такі:

- ціннісно орієнтована, що забезпечує прийняття членом громади суспільних цінностей, на основі яких формується особистісна система цінностей;
- культурологічна, яка передбачає формування особистісної культури на основі практичного й вибіркового засвоєння кожним членом громади соціокультурних традицій спільноти;
- нормативно-правова, що ґрунтується на закріпленні в поведінці особистості соціальних норм (зразків), схвалених спільнотою;
- соціального контролю, сутність якої полягає у виробленні системи групових реакцій на поведінку члена громади у вигляді санкцій (покарання чи заохочення), адекватних соціальним цінностям суспільства;
- інтегративна, мета якої – згуртувати людей шляхом опанування ними моделей поведінки, основою яких є усвідомлення потреб та поважання прав інших людей, об'єднання їхніх зусиль для суспільно корисної діяльності⁵⁶⁵.

Робота в громаді як напрямок соціально-педагогічної роботи оформилася значно пізніше від індивідуальної чи групової роботи. Американські вчені визначають її як метод втручання, з допомогою якого індивіди, групи та організації залучаються до цілеспрямованих

⁵⁶⁵ Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, Т. Г. Веретенко ; [за ред. О. В. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

організованих дій для вирішення соціальних проблем. Соціальна робота в громаді у США отримала назву «макропрактики соціальної роботи»⁵⁶⁶. За визначенням американських авторів вона реалізується через участь соціальних працівників у таких видах діяльності, як-от: розвиток місцевої спільноти через стимулювання, координація індивідуальних і групових відносин щодо вирішення наявних проблем; соціальне планування, формування політики і стратегії дій різних організацій з питань соціального захисту, освіти та охорони здоров'я; організація публічних соціальних акцій та суспільних кампаній, спрямованих на зміну наявної законодавчої та організаційної практики, що стоять на заваді реалізації основних громадянських прав соціально незахищених груп населення тощо.

Особливість канадської моделі соціальної роботи в громаді полягає в тому, що вона визначається як локальний рівень практичної соціальної роботи і передбачає надання соціальних послуг членам різних територіальних і громадських об'єднань, орієнтуючись передусім на потреби членів таких громад.

Представник німецької школи соціальної роботи І. Нойфельд⁵⁶⁷ значно розширює змістове наповнення соціальної роботи в громаді, характеризуючи її не лише як метод, але й як принцип соціальної діяльності, який, на відміну від індивідуалізованих підходів, спрямовує соціальну роботу на досягнення певних суспільних змін. На його думку, соціальна робота в громаді інтегрує різні методи не лише з арсеналу соціальних працівників та соціальних педагогів, а й окремі політичні методи. Посилаючись на досвід німецьких фахівців, І. Нойфельд зазначає, що основною метою соціальної роботи в громаді має стати кооперація діяльності регіональних спеціалістів та активізація різних груп населення (дітей, молоді, літніх людей, домогосподарок тощо). Для цього потрібно охоплювати всі проблеми повсякденного життя людей та залучати їх до солідарних дій.

Позиції, близькі до викладених, розділяє російський учений М. Ромм⁵⁶⁸, характеризуючи роботу в громаді як різновид методів соціальної роботи, підкреслюючи, що вона базується на взаємодії соціальних служб та соціального працівника з представниками різних соціальних груп на місцевому чи регіональному рівні. При цьому до пріоритетних завдань роботи в громаді він відносить: розвиток соціальних зв'язків у громаді та

⁵⁶⁶ Семигіна Т. Робота в громаді: практика й політика / Т. Семигіна. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.

⁵⁶⁷ Нойфельд І. Методы социальной работы / И. Нойфельд // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. В 2т. – Т. 1. – М.-Тула, 1993. – С. 143-44.

⁵⁶⁸ Ромм М. В. Теория социальной работы : учеб. пособ. / М. В. Ромм, Т. А. Ромм. – Новосибирск, 1999. – 64 с.

організацію системи взаємодопомоги й координації дій спільноти; підтримку та розвиток громадських ініціатив, спрямованих на зміну ситуації; розробку, впровадження та оцінку ефективності соціальних програм і планів діяльності організацій, робота яких пов'язана з питаннями соціального добробуту населення на локальному рівні. Реалізація цих завдань спрямована на досягнення мети – активізацію розвитку громади і покращання моделі її життєдіяльності.

Його співвітчизниці Т. Золотарьова та М. Мінігалієва⁵⁶⁹ визначають соціальну роботу в громаді як метод, що дозволяє розширити масштаб соціальної допомоги населенню в місцевих кварталах, громадах. Найчастіше вона є інтеграцією всіх інших методів, коли перед соціальним працівником стоїть завдання досягти того, щоб клієнт розумів тісний взаємозв'язок особистих і суспільних проблем.

Як засіб соціально-педагогічного задоволення інтересів, потреб та очікувань людей розглядає роботу в громаді Л. Нікітіна. Вона наголошує, що це метод, який має бути спрямований на визначення суті проблем, аналіз причин, розробку планів, стратегій, пошук ресурсів, виявлення та залучення громадських лідерів, розвиток взаємодії між членами громади⁵⁷⁰.

У працях вітчизняних та зарубіжних науковців наявні два підходи до розуміння соціальної роботи в громаді, де розглядаються відповідні їй методи та рівні.

Перший підхід певною мірою базується на класифікації М. Річмонд, яка визначила три класичні методи соціальної роботи: індивідуальний, груповий та метод роботи в громаді. При цьому вона наголошувала, що «соціальний діагноз можна описати більш точно, коли є можливість охарактеризувати особистість відносно інших людей, від яких вона залежить і які залежать від неї, а також відносно соціальних інституцій громади»⁵⁷¹.

Представники іншого підходу (В. Бочарова, М. Гур'янова, Т. Демидова, Є. Холостова) виходять з того, що залежно від напрямів та змісту соціально-педагогічної роботи вона може бути реалізована на державному, регіональному, місцевому та індивідуальному рівнях. Зміст соціально-педагогічної роботи на державному рівні зумовлюється законодавчою базою та соціальною політикою держави, розробкою та впровадженням системи соціального захисту населення в межах країни. Ці автори відзначають, що саме на регіональному рівні соціально-педагогічної роботи відбувається реалізація законодавчих та нормативних актів у

⁵⁶⁹ Золотарева Т. Ф. Основы психологической самопомощи социального работника : учеб. пособ. / Т. Ф. Золотарева, М. Р. Минигалиева. – М. : Изд-во МГСУ, 2001. – 182 с.

⁵⁷⁰ Социальная работа: теория и практика : учеб. пособ. / отв. ред. Е. И. Холостова, А. С. Сорвин. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 427 с.

⁵⁷¹ Лоренц У. Социальная работа в изменяющейся Европе / Уолтер Лоренц. – Амстердам-К., 1997. – 199 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

соціальній сфері з урахуванням різноманітних особливостей певного регіону: економічних, природничих, етнонаціональних тощо. На місцевому рівні соціально-педагогічної роботи можна найбільш повно врахувати особливості соціальних проблем певного соціуму, а також визначити організації та фахівців, які можуть брати участь у їх вирішенні. Індивідуальний рівень соціально-педагогічної роботи – це безпосередня робота з конкретною особистістю чи групою, які звернулися по допомогу в певні соціальні служби⁵⁷².

Варто зазначити, що соціально-педагогічну роботу в громаді згідно з таким підходом окремі автори розглядають як локальний (місцевий) рівень соціальної роботи (Т. Демидова, Т. Семигіна, Є. Холостова) або як роботу в мікросоціальному середовищі (В. Бочарова, М. Гур'янова). Роботу в територіальній громаді доцільно розглядати як локальний рівень соціально-педагогічної роботи, яка здійснюється з використанням відповідних форм та методів.

Стрижнем сучасної парадигми соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями в територіальній громаді є об'єднання зусиль, засобів і можливостей органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, соціальних інституцій, неурядових організацій, членів громади для забезпечення потреб і подолання проблем дітей, молоді, сімей.

За О. Безпалько, І. Зверевою, Т. Веретенко⁵⁷³, змістом соціальних послуг, які зможуть забезпечити в умовах кожної полікультурної громади, є:

- соціально-правовий захист (забезпечення прав дітей згідно з Конвенцією ООН про права дитини та національними законодавчими документами, створення умов для гендерної рівності дітей; рівності у правах українців та дітей – представників національних спільнот, мігрантів, біженців тощо; забезпечення соціального захисту дітей та молодих людей, що перебувають у складних життєвих обставинах (сприяння позитивній соціалізації представників іноетнічного населення в нових соціокультурних умовах));

- соціальна профілактика (профілактика міжетнічних конфліктів, ксенофобії, расизму, інтолерантного ставлення до представників інших національностей);

- соціальна реабілітація (реабілітація дітей та молоді, що постраждали в результаті конфліктів на міжетнічному ґрунті);

- соціально-культурна анімація (організація змістовного дозвілля дітей та молоді, зокрема представників інших національностей; забезпечення їм доступу до культурних цінностей, закладів, підприємств та організацій культури, позашкільних навчальних закладів);

⁵⁷² Социальная работа: теория и практика : учеб. пособ. / отв. ред. Е. И. Холостова, А. С. Сорвин. – М. : ИНФРА-М, 2001. – С. 21.

⁵⁷³ Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко ; [за ред. О. В. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.

– соціально-педагогічна підтримка дітей та молодих людей, які або сім'ї яких перебувають у складних життєвих обставинах (мігранти, біженці, «закриті» національні спільноти).

Отже, соціально-педагогічна робота в громаді забезпечується діяльністю державних та неурядових організацій, що надають соціальні послуги різним цільовим групам. Діяльність соціальних працівників та соціальних педагогів в громаді має бути насамперед спрямована на створення широкої мережі взаємозв'язків як між різними соціальними інституціями територіальної громади, органами влади, так і між самими членами громади. Стрижнем соціальної роботи в громаді є активізація діяльності її членів, стимулювання їх до різних ініціатив шляхом залучення до визначення та вирішення проблем спільноти на місцевому рівні.

2. Особливості полікультурної роботи в соціальних службах

Соціальна служба – система державних і недержавних структур, що здійснюють соціальну роботу й мають у своєму складі спеціалізовані установи для надання соціальних послуг й органи керування ними.

На сучасному етапі визначені такі функції соціальних служб:

– соціальна допомога – виявлення й облік родин та окремих осіб, які найбільш потребують соціальної підтримки, надання їм матеріальної допомоги, а за потреби – тимчасового житла; профілактика бідності (створення родинам умов для самостійного забезпечення свого благополуччя, сімейного підприємництва); послуги на дому тим, хто потребує стороннього догляду; сприяння розвитку нетрадиційних форм дошкільного, шкільного й позашкільного виховання; організація тимчасового змушеного перебування дитини поза батьківською родиною, її подальше оформлення до дитячої установи, під опіку (піклування), усиновлення;

– консультування – консультування фахівців, участь у підготовці молоді до вибору професії, підготовка юнаків і дівчат до шлюбу й свідомого батьківства, батьківський медико-психологічний всеобуч;

– соціальна корекція й реабілітація – соціальна медико-психологічна реабілітація неповнолітніх з девіантною поведінкою, бездоглядних дітей і підлітків, дітей, що залишилися без піклування батьків; медико-соціальна реабілітація й реабілітація дітей і підлітків з обмеженими можливостями та родин, що їх виховують;

– інформування населення, вивчення й прогнозування соціальних потреб – надання клієнтові інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації; поширення серед населення медико-психологічних, педагогічних й інших знань; вивчення потреб клієнтів і соціальних проблем, що породжують кризові ситуації в регіоні, розробка й реалізація конкретних заходів, спрямованих на їхнє усунення;

– допомога в подоланні наслідків стихійних лих і соціальних конфліктів – участь у розробці надзвичайних програм, формування в рамках рятувальних служб бригад соціальних працівників.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

У рамках Міністерства праці й соціального захисту діє більше 2 тис. різноманітних соціальних установ для дітей і підлітків.

Крім спеціалізованих соціально-реабілітаційних установ для неповнолітніх, орієнтованих безпосередньо на дезадаптованих дітей і підлітків, істотну допомогу в роботі з родиною надають територіальні центри соціальної допомоги родині й дітям, центри психологічної допомоги, центри комплексної соціальної допомоги, соціальні притулки. Помітною рисою таких центрів, комплексів, служб є виділення в їхній організаційній структурі відділів соціально-педагогічного, соціально-правового профілю. У штатний розклад цих установ уводяться ставки соціальних педагогів, соціальних працівників, що спеціалізуються на роботі з дітьми й молоддю, інспекторів з охорони дитинства.

Особливе місце серед установ соціального захисту населення посідають соціальні служби для молоді, які створюються на міжвідомчій основі із залученням фахівців з комітетів у справах дітей та молоді, органів управління освітою. Це зумовлюється специфікою цієї вікової категорії й найбільшою потребою молодих людей, що вступають у життя, в соціальній підтримці.

Соціальні установи такого типу надають послуги, пов'язані з проблемами життєвого старту й іншими властивими юному віку проблемами, надаючи допомогу у формах, що співвідносяться з особливостями молодіжної субкультури. Причому послуги й допомога надаються переважно силами молодих людей, що виконують роль контактної групи однолітків.

Завдання створення соціальних служб для молоді:

- організація кваліфікованого й різнобічного консультування молоді залежно від конкретних причин соціального дискомфорту;
- надання допомоги молодим громадянам, що потрапили в складну життєву ситуацію, а також у зв'язку зі змушеною міграцією;
- виявлення актуальних проблем і кризових ситуацій, які привели до дезадаптованого стану молодих громадян, розробка шляхів їхнього вирішення або усунення;
- розвиток соціальної інфраструктури з урахуванням специфіки потреб молоді;
- створення мережі молодіжних дозвіллевих центрів і забезпечення їхньої діяльності.

Існують такі види соціальних служб: центри інформації й документації, молодіжні біржі праці, центри соціально-психологічної допомоги (зокрема й телефони довіри), наркологічні служби, притулки для підлітків і молоді, служби, спрямовані на відновлення фізичного, психічного й соціального статусу молодих інвалідів, центри реабілітації неповнолітніх правопорушників, центри юридичної допомоги й консультації, служби

допомоги молодій родині, дозвіллеві центри, сексологічні консультації, центри ресоціалізації осіб, що повернулися з місць покарання⁵⁷⁴.

Сьогодні в рамках реалізації молодіжної політики та надання соціальних послуг і соціальної допомоги молодому населенню, зокрема й поліетнічному, держава створює систему центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Вони діють на обласному, міському і районному рівнях для практичного здійснення підтримки соціального становлення та розвитку молоді. Юридично систему ЦСССДМ було затверджено у «Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» і Законі «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», а також постановою Кабінету Міністрів України «Про Типове положення про соціальні служби для молоді».

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є спеціальним закладом, що надає соціальні послуги сім'ям, дітям і молодим людям, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Основною метою діяльності центру є надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних і юридичних послуг сім'ям, дітям та молоді. Крім цього, ЦСССДМ здійснює соціальний супровід прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, соціальний патронаж молоді, що відбуває чи відбула покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк; проводить соціально-профілактичну роботу із запобігання правопорушенням та іншим негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі, подолання їхніх наслідків, пропагує здоровий спосіб життя; здійснює соціально-реабілітаційні заходи, спрямовані на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах (зокрема й тим, що постраждали від насильства в сім'ї), допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, психологічного, соціального рівня для досягнення соціальної адаптації; виконує інші функції відповідно до покладених на нього завдань.

Під час виконання покладених на нього завдань центр взаємодіє з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, а також фізичними особами; сприяє громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян у реалізації соціально значущих ініціатив і проєктів; залучає благодійні організації, громадські організації, суб'єкти господарювання, які проводять підприємницьку діяльність, до розв'язання актуальних соціальних проблем сім'ї, дітей та молоді; здійснює заходи щодо

⁵⁷⁴ Зимняя И. А. Функционально-ролевой репертуар и методы социальной работы / И. А. Зимняя // Российский журнал социальной работы. – 1996. – №1. – С. 8-16.

розроблення та поширення соціальної реклами та організації роботи із засобами масової інформації; сприяє волонтерській діяльності у сфері надання соціальних послуг; веде облік проведеної соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, готує статистичні та інформаційно-аналітичні матеріали з питань, що належать до його компетенції; проводить соціологічні дослідження та опитування для визначення проблем сім'ї, дітей та молоді; залучає міжнародну фінансову та технічну допомогу, міжнародні гранти, а також надає гуманітарну та іншу допомогу сім'ям, дітям та молодим людям, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Однією із соціально незахищених категорій клієнтів, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують кваліфікованої допомоги фахівців ЦСССДМ, є мігранти, біженці та їхні сім'ї.

Розглядаючи соціальні аспекти роботи з мігрантами (особами, які здійснюють переміщення на нове місце проживання), вітчизняні дослідники О. Ольхович⁵⁷⁵ розділяє всіх мігрантів в Україні на такі категорії: внутрішні мігранти й зовнішні мігранти. Для нашої роботи особливий інтерес становлять проблеми зовнішніх мігрантів.

У науковій літературі подана така класифікація зовнішніх мігрантів: а) вихідці з України, які повертаються на батьківщину із колишніх радянських республік (репатріанти); б) особи, незаконно депортовані з України за національною ознакою та їхні нащадки; в) жителі колишніх радянських республік (частина з них була в 90-ті рр. громадянами нових незалежних держав, частина не одержала нового громадянства і користувалася паспортом СРСР), які вимушено покидають країни проживання (не будучи при цьому вихідцями з України); г) іноземні громадяни (з країн, які раніше не входили до складу СРСР) чи особи без громадянства, які на законних підставах прибули в Україну й перебувають у ній законно; д) іноземні громадяни чи особи без громадянства, які на законних підставах транзитом перебувають в Україні; е) емігранти з України; ж) незаконні (нелегальні) мігранти; з) біженці⁵⁷⁶.

Для багатьох країн, зокрема й для України, стає дедалі актуальнішою проблема біженців. Це пов'язано з існуванням у деяких регіонах «гарячих точок», воєнними діями, нестабільністю політичних режимів, голодом, стихійним лихом тощо. Отже, в Україні статус біженців був визначений у Законі України «Про біженців», що набув чинності 21 червня 2001 р.

⁵⁷⁵ Ольхович О. В. Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади : дис. ... канд. пед. н. : 13.00.04 / Оксана Володимирівна Ольхович. – Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2008 – 223 с.

⁵⁷⁶ Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. А. Шульга. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – С. 27-28.

Відповідно до ст. 1 Закону, біженцем визнається особа, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни чи не бажає користуватися ним унаслідок таких побоювань або, не маючи громадянства (підданства), перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань. Зокрема, у ст. 20 Закону зазначається, що особа, якій надано статус біженця в Україні, користується правами і свободами, які передбачені Конституцією та законами України. Закон передбачає також міжнародне співробітництво з метою захисту прав біженців.

Незважаючи на оновлення законодавства про статус іноземців, осіб без громадянства та біженців, умови і порядок імміграції в Україну в законодавстві визначені не були. Визначення статусу іммігрантів в Україні стало можливим завдяки Закону України «Про імміграцію» від 7 червня 2001 р. Згідно із Законом, під терміном «імміграція» розуміється прибуття і залишення в Україні у встановленому порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання. Відповідно іммігранти – це іноземці чи особи без громадянства, які отримали дозвіл на імміграцію і прибули в Україну на постійне проживання або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримали дозвіл на імміграцію і залишилися в Україні на постійне проживання. Правовий статус іммігранта в Україні визначається Конституцією, Законом «Про імміграцію», іншими законами України та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами⁵⁷⁷.

Об'єктом турботи соціальних служб є переважно особи, які в'їжджають у країну, – іммігранти. На жаль, поза чітким законодавчим визначенням залишилось поняття нелегальної імміграції та нелегальних іммігрантів, адже соціально-педагогічну діяльність потрібно проводити і з ними та їхніми сім'ями (під час їхнього перебування в місцях тимчасового утримання, до моменту депортації з України).

Однією з найбільших та найскладніших у соціальному плані груп мігрантів є біженці. Зазначимо, що терміни «мігранти» і «біженці» близькі й означають осіб, що змінили (тимчасово чи назавсім) місце свого проживання, однак біженці є особливою групою, яка досить суттєво відрізняється від інших груп мігрантів, має свій особливий статус та потребує особливих підходів у соціальній роботі. Тому і в міжнародному праві, і в юридичних системах деяких держав визначення цих термінів є різним. За визначенням

⁵⁷⁷ Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – С. 142.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Конвенції ООН про статус біженців (прийнятій 28 липня 1951 р.), біженці – це особи, що були змушені залишити свою країну через обґрунтовані побоювання, що їх будуть переслідувати з расових, релігійних, національних причин, за приналежність до визначеної соціальної групи чи за політичні переконання. Цілком узгоджується з цим міжнародно прийнятим визначенням і термін «біженці» в національному законодавстві України⁵⁷⁸.

На сьогоднішній час особливо важливим є надання особі та її сім'ї конкретної допомоги, яка можлива лише при функціонуванні мережі територіальних закладів, що враховують місцеву ситуацію та її особливості. Можна констатувати, що нині органи соціального захисту населення ведуть різнопланову роботу з мігрантами. Соціальні педагоги допомагають кожній людині, яка звернулася, у вирішенні її особистих соціальних, економічних, правових та інших проблем, сприяють у встановленні чи відновленні необхідних соціальних відносин.

Розглядаючи соціальну роботу з біженцями як особливий вид діяльності, І. Зайнишев виділяє два її основних види: практична соціальна робота (робота з конкретною людиною чи групою людей, які потребують соціальної допомоги) та організаційна робота (організація роботи соціальної служби, розробка конкретних програм діяльності). Так, практична соціальна робота проводиться за такими основними напрямками: соціальним, соціально-педагогічним, соціально-правовим, медико-соціальним, фінансовим, соціально-економічним, матеріальним, соціально-інформаційним і соціально-трудовам.

А. Капська, Н. Олексюк, С. Калаур, З. Фалинська визначають основні напрямки практичної роботи з мігрантами.

Так, *соціальний* напрямок (робота здійснюється в контакт з різними відомствами, зокрема пенсійним фондом) передбачає: проведення соціальних консультацій; здійснення заходів щодо соціальної реабілітації в стаціонарних і нестаціонарних умовах; виявлення осіб, що особливо потребують соціальної допомоги; соціальну діагностику; допомогу мігрантам в одержанні пенсій і допомог; сприяння організації груп самопомоги і взаємодопомоги; виявлення осіб з девіантною поведінкою з числа мігрантів і асоціальних родин; профілактику девіантної поведінки; організацію культурно-дозвілєвої роботи з людьми похилого віку й інвалідами з числа мігрантів; профілактику бездомності (включаючи сприяння в отриманні гуртожитку, тимчасового житла чи придбанні власного житла); профілактику дитячої безпритульності (включаючи влаштування дітей у дитячі будинки й будинки-інтернати); сприяння поверненню майна мігрантів і одержанню ними компенсацій; взаємодію з

⁵⁷⁸ Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – С. 144.

різними державними установами й громадськими організаціями з питань допомоги мігрантам.

Соціально-інформаційний напрямок (робота здійснюється в контакті з Держкомстатом та засобами масової інформації) передбачає: інформування мігрантів та членів їхніх родин про діяльність соціальних служб; збір інформації про мігрантів (зокрема й від самих мігрантів) та її систематизацію для організації оптимальної соціальної роботи з цією категорією населення; інформування громадськості щодо проблем міграції й мігрантів (головно через засоби масової інформації) з метою встановлення мігрантами стійких соціальних зв'язків; сприяння адекватному висвітленню в засобах масової інформації теми міграції.

Соціально-психологічний напрямок (робота здійснюється в контакті з органами освіти й охорони здоров'я) має на меті: психологічне консультування; психологічну корекцію й допомогу в соціальній адаптації; психологічну допомогу в гострих кризових ситуаціях і умовах післятравматичного стресу; психопрофілактику стресу; проведення психологічних тренінгів з мігрантами; навчання аутотренінгів і психологічної саморегуляції; психологічну діагностику розвитку дітей і підлітків з родин мігрантів; психологічну діагностику й консультування щодо набуття нової спеціальності.

Соціально-педагогічний напрямок (робота здійснюється в контакті з органами освіти, охорони здоров'я й правопорядку) передбачає: проведення консультацій з питань родини й виховання дітей; соціально-педагогічну роботу з дітьми та підлітками; спеціалізовану (корекційну) соціально-педагогічну допомогу дітям і підліткам, що потребують її; педагогічна допомога дітям і підліткам, які мають проблеми в навчанні; контроль за одержанням освіти дітьми й підлітками з родин мігрантів; професійне консультування і сприяння одержанню професійної освіти підлітками й молоддю з числа мігрантів; профілактику девіантної поведінки; проведення дозвілєвих заходів для дітей і підлітків, спрямованих на адаптацію в нових умовах.

Соціально-правовий напрямок (робота здійснюється в контакті із судовими і правоохоронними органами) полягає в захисті прав мігрантів; наданні мігрантам інформації про їхні права й обов'язки; соціально-правовому консультуванні.

Медико-соціальний напрямок (робота здійснюється в контакті зі службами охорони здоров'я) має на меті: медико-соціальне консультування; надання долікарської медичної допомоги; сприяння в проведенні диспансеризації мігрантів; контроль за адекватною санітарно-профілактичною роботою і дотриманням норм соціальної гігієни; допомогу в придбанні полісів страхової медицини (видачу сертифіката на медичне обслуговування); виявлення хронічно хворих і непрацездатних і організацію

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

для них спеціалізованих медико-соціальних консультацій; соціально-психіатричну діагностику й допомогу; сприяння в придбанні ліків та інших медичних засобів; контроль за санітарним станом житла мігрантів.

Фінансовий напрямок – здійснення стартової допомоги (надання позичок) полягає в наданні фінансової допомоги на основі принципу індивідуального підходу до кожної конкретної ситуації.

Соціально-економічний напрямок передбачає: консультування із соціально-економічних питань; надання допомоги в досягненні економічної самостійності; сприяння в підвищенні доходів.

Матеріальний напрямок (робота здійснюється в контакті з громадськими організаціями) полягає в наданні продуктової, речової та іншої натуральної допомоги (ліки, будівельні матеріали тощо).

Соціально-трудоий напрямок (робота здійснюється в контакті зі службами зайнятості) передбачає: сприяння в одержанні основної і додаткової роботи; у відкритті власної справи; консультування з питань праці, зайнятості й профорієнтації; допомога в професійній підготовці й перепідготовці⁵⁷⁹.

Організація соціальної роботи з біженцями включає: зв'язок з міжнародними організаціями, що займаються проблемами міграції та участь у їхній діяльності; організація взаємодії між державними структурами, громадськими організаціями й фондами, що займаються соціальним захистом і допомогою біженцям; сприяння створенню громадських організацій, що займаються проблемами біженців; розробка оптимальної структури й нормативів діяльності стаціонарних і нестаціонарних закладів соціальної допомоги біженцям, ураховуючи умови конкретних регіонів; організація різних форм установ соціального захисту біженців (центрів соціального захисту, реабілітаційних центрів, кризових стаціонарів, будинків-інтернатів, пунктів видачі допомоги); організація діяльності служби зв'язків із громадськістю («public relations»); розробка правових основ видачі пенсій і фінансової допомоги біженцям; підготовка й підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з біженцями; вироблення норм видачі натуральної (продуктової, речової та ін.) допомоги біженцям; проведення соціологічних і маркетингових досліджень проблеми; розробка правових основ профілактики девіантної поведінки осіб із числа біженців⁵⁸⁰.

Під час здійснення соціально-педагогічної роботи з мігрантами та біженцями в межах вище зазначених напрямків застосовуються різні форми і методи роботи.

⁵⁷⁹ Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – С. 146-147.

⁵⁸⁰ Технология социальной работы : учеб. пособ. для вузов / под ред. И. Г. Зайнышева. – М. : ВЛАДОС, 2000. – С. 176-180.

До форм соціально-педагогічної роботи належать: індивідуальні (консультації, бесіди), групові, масові (залучення до акцій, конкурсів, фестивалів), практичні (тренінги, ярмарки послуг), наочні (соціальна реклама), соціальна профілактика, корекційно-реабілітаційна робота, соціально-педагогічний захист (патронаж, листування, оформлення документів) тощо⁵⁸¹.

Цілком погоджуємося з думкою Л. Алексеевої⁵⁸², що специфічними формами соціальної роботи, які доцільні в роботі з мігрантами та біженцями, є: індивідуальна психологічна (психосоціальна) підтримка, захист прав та інтересів клієнтів, посередницька робота з клієнтом, патронаж, кураторство з елементами нагляду й контролю.

Індивідуальна психологічна (психосоціальна) підтримка – особливий технологічний прийом, що використовується в соціально-педагогічній роботі і спрямований на формування в клієнта мотивації до отримання допомоги. Саме підтримка виступає як основа конструктивної взаємодії. У сполученні з наданням цілої низки послуг вона покликана зберігати й стабілізувати максимально можливий рівень мотивації до змін.

Підтримка проявляється у вигляді прямих дій, а також у мовних висловлюваннях, що стосуються тих питань, у яких клієнт у цей момент відчуває труднощі. Для ефективної роботи з клієнтом необхідні гарні, доброзичливі й довірливі стосунки, що, особливо спочатку, стає для нього своєрідною опорою.

Загалом у процесі спільної роботи з клієнтом соціальний працівник залишається основним. Він самостійно визначає форми впливу й підтримки.

Наступним напрямком є захист прав та інтересів клієнтів. З одного боку, – це один із прямих функціональних обов'язків тих фахівців, що проводять соціально-педагогічну роботу, з іншого боку, – одна з форм соціально-педагогічної роботи.

На думку Е. Бархатової, при захисті інтересів клієнта повною мірою використовується метод неформальної фасилітації як такий вид взаємодопомоги, за якого більш досвідчена (соціальна служба й фахівці, що здійснюють соціально-педагогічну роботу) і менш досвідчена (клієнт) сторони домовляються про спільний пошук шляхів вирішення проблем і конфліктів. З іншого боку, – це активність й ініціативність при відстоюванні прав та інтересів клієнта перед тими інстанціями, що зобов'язані їх задовольняти, у формі представництва, співробітництва й взаємодії. Захист інтересів і прав клієнта включає:

⁵⁸¹ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 319-320.

⁵⁸² Адресный социальный патронаж семьи и детей : науч.-метод. пособ. / под ред. Л. С. Алексеевой. – М. : Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. – 160 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

1. Дотримання стосовно клієнта принципу соціальної справедливості, забезпечення його необхідним соціальним захистом, гарантія можливості вчасно одержувати соціальну допомогу й підтримку.

2. Охорону права клієнта на індивідуальність, на визнання його переконань, життєвої позиції, інтересів і смаків, на об'єктивне ставлення до його проблем.

3. Захист людських, цивільних і юридичних прав, волі й автономії особистості.

4. Захист у разі необхідності всіх фахівців, що беруть участь у соціально-педагогічній роботі.

Захист прав й інтересів клієнта А. Капська⁵⁸³ розглядає як специфічний вид діяльності й технічний прийом, що включає в себе такі тактичні, процесуально організовані й заздалегідь плановані динамічні дії, як піклування та співробітництво.

Посередницька робота з клієнтом соціально-педагогічної роботи – це не тільки виконання фахівцем сполучних функцій і координація зусиль різних інстанцій і відомств для організації додаткових, спільних із соціальною службою дій, але й контроль за якістю їх виконання. Для посередницької діяльності необхідні бажання й здібності до її здійснення, знання й навички діагностичної й терапевтичної роботи, кмітливості у подоланні бюрократичних перепон, уміння розвивати офіційні системи забезпечення й мережі неофіційної допомоги, а також досвід реабілітаційної роботи й терпимість при навчанні клієнта правильної поведінки в простих життєвих ситуаціях – усе те, що робить соціального працівника висококваліфікованим фахівцем-універсалом⁵⁸⁴.

Кураторство з елементами нагляду й контролю в соціально-педагогічній роботі спрямовано на зміну традиційних установок системи правосуддя й пошук альтернативних підходів (узяття на поруки, піклування, частковий нагляд). Куратор може відслідковувати й координувати програми комплексної й міждисциплінарної, профілактичної й реабілітаційної роботи з дітьми й підлітками за місцем їхнього проживання⁵⁸⁵.

Л. Алексеева зазначає, що в ролі кураторів можуть виступати соціальні педагоги, помічники фахівців із соціальної роботи, волонтери з числа студентів соціальних, педагогічних, юридичних вишів та ін. Вони покликані здійснювати нагляд, наставництво, індивідуальне шефство на професійній основі, їхня робота припускає залучення дітей і підлітків у різні види

⁵⁸³ Соціальна педагогіка / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

⁵⁸⁴ Адресный социальный патронаж семьи и детей : науч.-метод. пособ. / под ред. Л. С. Алексеевой. – М. : Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. – 160 с.

⁵⁸⁵ Ильченко Л. Педагогика поликультурности и толерантности / Л. Ильченко // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 52-54.

групової й індивідуальної діяльності. Вони контролюють сферу спілкування своїх підопічних. Таке кураторство можна розглядати і як різновид соціального супроводу⁵⁸⁶.

Серед методів соціально-педагогічної роботи з мігрантами та біженцями можна виокремити такі: педагогічні (формування свідомості – переконання, навчання, приклад; організації діяльності – вправлення, тренування; стимулювання діяльності – заохочення, схвалення, позитивне підкріплення; самовиховання – самоаналіз, самоконтроль, самонавчання тощо); психологічні (методи психодіагностики – особистісні опитувальники, соціометрія, малюнкові та проєктивні тести; психотерапевтичні методи – психодрама, соціограма, ігрова терапія, психосоціальна терапія, сімейна терапія, поведінкова терапія; психокорекційні методи – психогімнастика, артотерапія, казкотерапія; психологічне консультування); соціологічні методи (спостереження; методи опитування – інтерв'ю, анкетування, фокус-група; методи аналізу документів; експертна оцінка тощо)⁵⁸⁷.

У роботі з мігрантами та біженцями є доцільним використання методів, що застосовуються в соціально-педагогічній роботі з проблемними сім'ями: теоретичні, практичні та спеціальні⁵⁸⁸.

Теоретичні методи дозволяють за зовнішньою стороною соціально-педагогічних явищ, властивих сім'ї загалом, розглядати їхню суть, виявляти внутрішні зв'язки і закономірності. До них належать:

- вивчення документів – найчастіше використовується на ранніх етапах вивчення життєдіяльності сім'ї, коли необхідне попереднє знайомство з нею, або на завершальному етапі – для повнішої та об'єктивної інтерпретації результатів. В окремих випадках цей метод – єдине джерело отримання даних. Джерелом інформації можуть служити документи домоуправління, відділення міліції, матеріали зборів учнів школи, матеріали засідань батьківських комітетів, плани роботи комісії у справах дітей, міграційної служби тощо;

- теоретичний аналіз і синтез – найактивніше застосовується при зборі й обробці даних про сім'ю, накопичених у ході соціально-педагогічної практики або спеціального її обстеження. На цій підставі соціальний педагог має можливість зробити науково обґрунтований прогноз, спроектувати нові підходи в теорії й практиці роботи з сім'єю мігрантів чи біженців;

- моделювання – його суть полягає у встановленні подібності явищ (аналогії), адекватності одного об'єкта іншому в певних відносинах і на цій

⁵⁸⁶ Адресный социальный патронаж семьи и детей : науч.-метод. пособ. / под ред. Л. С. Алексеевой. – М. : Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. – 160 с.

⁵⁸⁷ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 129-130.

⁵⁸⁸ Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – С. 51.

основі перетворення простого за структурою і змістом об'єкта на модель складнішу (оригінал). Виявивши характерні риси, властивості, ознаки психологічного явища, фахівець починає пошук нового їх співвідношення, поєднання, моделює принципово новий стан явища, що вивчається. Так з'являються моделі-гіпотези, моделі-концепції тощо.

Група *практичних методів* характеризується переважно непрямою дією і впливом на стан сім'ї через механізм соціально-психологічної і педагогічної регуляції її соціального здоров'я⁵⁸⁹. До них належать методи діагностики сім'ї, а також методи виховної та освітньої діяльності.

До методів діагностики проблемної сім'ї належать: спостереження (включене, систематичне, несистематичне, ситуативне), первинна бесіда (ознайомлювальна), анкетування (відкрите і закрите), тестування, соціометрія, інтерв'ю, моніторинг, генерація настрою (сприяє розв'язанню проблеми, змінам психічного або емоційного стану), біографічний метод (дослідження життєвого шляху людини).

Методи виховної діяльності – це низка певних дій, об'єднаних у групи-прийоми, які виконуються у визначеній послідовності. Вони, зі свого боку, диференціюються на методи виховання свідомості і методи виховання поведінки (переконання, приклад, вправа, етична бесіда, заохочення, примушення, гра, суспільна робота, самообслуговування, самовиховання тощо). Переважна частина методів – це, по суті, прийоми виховання (переконання, бесіда, вимога, доручення тощо). Призначення методів виховання багатогранне. З їхньою допомогою здійснюється комплексне формування свідомості, поведінки, переконання, ідеалів, звичок, навичок, характеру, відчуттів, волі, етичних якостей і так далі, що вказує на широкі можливості їх застосування: від найзагальніших компонентів способу життя сім'ї до конкретних переміщень у підтримці (відновленні) її психологічного здоров'я та сприяють позитивній інтеграції цієї категорії клієнтів в українське суспільство.

До методів освітньої діяльності соціального педагога належать лекції, бесіди, а також:

– групова корекція міжгенічних стосунків – когнітивно-поведінковий тренінг, який здійснюється за допомогою рольових ігор і програми відеотренінгу. У батьківських групах практикуються різноманітні допоміжні методи корекції: дискусія, психодрама, аналіз сімейних ситуацій, учинків, дій дітей і батьків, їхніх комунікацій у вирішенні проблем, спроба на спільну діяльність, а також спеціальні вправи на розвиток навичок спілкування в новому соціокультурному середовищі;

⁵⁸⁹Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – С. 52.

– відеокорекція – полягає в програванні завдань соціального педагога в умовах відеозапису взаємодії дитини, батьків, педагогів навчального закладу, професійної групи тощо з наступним її переглядом, аналізом і самоаналізом;

– метод гри – допомагає моделювати й відтворювати в контрольованих умовах різні можливі конфліктні ситуації з подальшим їх аналізом та обговоренням можливих варіантів розв'язання проблемних ситуацій.

До *спеціальних методів* соціально-педагогічної діяльності з мігрантами та біженцями (використовуються залежно від проблеми кожної конкретної сім'ї) належать такі групи методів:

1) подолання міжетнічних конфліктів:

– прямі – розрізняють педагогічні (прохання, переконання, вимога) та адміністративні (попередження, наказ, вигнання);

– непрямі, або опосередковані: авторитетного третього, виходу почуттів, метод емоційного заміщення, метод вимушеного вислуховування, метод розширення горизонту;

2) лікувальної педагогіки: метод переконання, перспективи, допомога у формуванні навичок саморегуляції та самодисципліни, метод зміцнення здоров'я засобами мистецтва (слова, хореографія, малювання, музикотерапія), організація рухових і розумових, або інтелектуальних ігор:

– імаготерапія, виховання на позитивних прикладах;

– аретотерапія, використання природи в лікувально-виховних цілях;

3) народної педагогіки: виховання словом, ділом, релігією, природою, мистецтвом, традицією, грою та суспільною думкою.

Ми відносимо до специфічних методів соціально-педагогічної роботи з сім'ями мігрантів та біженців такі авторські методи:

– крос-культурної взаємодії, який полягає в ознайомленні клієнтів з етнокультурними традиціями певної місцевості і вироблення на цій основі моделей поведінки та конструктивної взаємодії в нових соціокультурних умовах;

– білінгвального посередництва, що передбачає навчання основ української мови (мовленнєві кліше), що дозволить іноетнічним клієнтам спілкуватися з місцевими жителями на побутовому рівні;

– позитивної сугестії, який передбачає переконання клієнта в тому, що його інтеграція в українське суспільство буде позитивною.

Отже, на основі вище зазначеного можна стверджувати, що Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють соціальний супровід сім'ї мігрантів та біженців; їхню соціальну підтримку; соціальне інспектування сім'ї; надають інформаційні та консультативні соціально-педагогічні послуги таким сім'ям; психологічну підтримку сім'ї; організують сімейне та суспільне дозвілля, спілкування, відпочинок задля позитивної

інтеграції клієнтів в українське суспільство; оздоровлення дітей; вивчення проблем і потреб сімей мігрантів та біженців.

Виходячи з особливостей життєдіяльності сім'ї, функціонування, можливостей та інших чинників, соціальний педагог будує програму роботи з цією сім'єю.

Програма соціально-педагогічної роботи з сім'єю мігрантів чи біженців включає такі етапи: виявлення сім'ї; знайомство з сім'єю, діагностика сім'ї; формування у членів сім'ї позитивної мотивації до співпраці з соціальним педагогом; звернення до позитивного потенціалу сім'ї; подолання наслідків проблемності сім'ї, усунення її причин; налагодження соціальної взаємодії в межах сім'ї та поза нею; спрямування сім'ї на самостійне розв'язання проблем у майбутньому; аналіз результатів роботи соціального педагога⁵⁹⁰.

Важливою умовою ефективності соціально-педагогічної роботи з сім'ями мігрантів та біженців є організація в них соціально-педагогічного процесу. Зміст цього процесу полягає в перетворенні соціально-педагогічних знань на власний потенціал сім'ї, що розгортається у чотири етапи: інформаційно-аналітичний, характерною особливістю якого є створення банку даних про актуальні проблеми сім'ї, можливі наслідки життєдіяльності, ресурси і можливості та їхнє використання в обставинах, що склалися; прогностичний, для якого характерним є інтенсивне формування обґрунтованих думок про можливі зміни в сім'ї в найближчому майбутньому і далекій перспективі або про альтернативні шляхи її розвитку; спонукально-супровідний, який відрізняється особливою динамічністю та евристичним характером діяльності як соціального педагога, так і членів сім'ї, з якою він працює; відновлювально-реабілітаційний, який є етапом активного включення сім'ї у вирішення власних проблем і освоєння членами сім'ї технологій відновлення та підтримки життєвого потенціалу сім'ї в нових соціокультурних умовах.

У межах соціально-педагогічної роботи з сім'ями мігрантів та біженців фахівець ЦСССДМ може співпрацювати з різними соціальними інститутами. Наприклад, характерні форми і методи соціально-педагогічної роботи з цією категорією сімей для:

- *служб у справах дітей*: бесіди у сім'ї, метою яких є з'ясування причин невідвідування дітьми навчальних закладів; посередництво у влаштуванні дітей до навчальних закладів; допомога у врегулюванні міжособистісних конфліктів у різних соціальних інститутах тощо;
- *кримінальної міліції у справах дітей*: обстеження житлово-побутових умов сім'ї; виявлення проявів асоціальної поведінки оточення щодо цієї сім'ї;

⁵⁹⁰ Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.

співпраця з громадськими організаціями (передусім – профспілками), трудовими колективами щодо спільного впливу на встановлення позитивних міжетнічних стосунків;

– *відділів соціального захисту населення*: допомога сім'ям у виконанні матеріально-побутової (економічної) функції через надання матеріальної допомоги; допомога сім'ям у виконанні виховної функції (надання безкоштовних квитків на свята, в музеї тощо);

– *відділів освіти*: виявлення дітей, які потребують захисту прав у суспільстві; надання матеріальної допомоги дітям із малозабезпечених сімей мігрантів та біженців, організація їхнього предметного дозвілля та відпочинку, культурна просвіта (екскурсії, свята тощо);

– *міграційної служби*: взяття сім'ї на облік; допомога в оформленні відповідних документів; посередництво в наданні тимчасового житла; сприяння мовленнєвому навчанню цих сімей.

На думку І. Звереві, О. Безпалько, С. Марченко, О. Ольхович⁵⁹¹ та інших, специфіка соціальної роботи у сфері міграції залежить від типу і видів міграції. З усіх категорій населення люди, які мігрують, насамперед біженці, вимушені переселенці, репатріанти та емігранти найчастіше стають клієнтами для соціальної роботи на всіх її рівнях. Найгострішою є проблема біженців. Отже, у практиці соціальної роботи з біженцями важливо розуміти та враховувати той факт, що вони – люди, які більшою чи меншою мірою потрапили через утрату своїх «регіональних» коренів у ситуацію маргіналізації; люди з тимчасовою або постійною «втратою» багатьох прав людини (природно-антропологічних, національних, економічних, політичних, мовних і т. ін.). З огляду на вище зазначене, фахівець, який надає соціальну допомогу цій категорії клієнтів, має відповідати певним професійним вимогам.

Серед різних зарубіжних концепцій крос-культурного спілкування можна виокремити теорії, в яких розкриваються вимоги до фахівця, що працює з біженцями. Наприклад, Р. Брісліна⁵⁹² запропонував розглянути три категорії якостей, необхідних для ефективної міжкультурної взаємодії, – загальні установки (низький рівень етноцентризму, усвідомлення власних етнічних та расових упереджень, відсутність упереджень щодо інших культур); якості особистості, внутрішньо притаманні та ті, які формуються в процесі життєвого досвіду (толерантність, позитивна самооцінка, особистісна цілісність, здатність до емпатії і до зміни соціальних ролей, інтерес до інших культур, позитивне сприймання людей, оптимізм,

⁵⁹¹ Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / [І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін.] ; за заг. ред. : І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонові. – К. : Науковий світ, 2003. – С. 166-167.

⁵⁹² Brislin R. W. Cross-cultural encounter: face-to-face interaction / Brislin R. W. – New York : Pergamon Press, 1981. – 372 p.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

хороший самоконтроль); та спеціальні знання і навички, яких зазвичай набувають у процесі формального навчання і досвіду роботи.

Російський дослідник П. Павленок⁵⁹³ визначає вимоги, що висуваються до соціального працівника (соціального педагога), який надає допомогу біженцям: 1) соціальний працівник має бути обізнаним у соціологічних та правових аспектах міграції; 2) проблема біженців вимагає комплексного вирішення за участю різних відомств державного й регіонального рівнів (нагальною потребою при цьому є створення розвинутої системи спеціалізованих закладів, що ведуть роботу з біженцями); 3) у спеціалізації соціальних працівників щодо питань міграції обов'язково передбачити застосування їхніх професійних знань у міграційних службах, що співпрацюють із службами соціального захисту, соціального обслуговування й охорони здоров'я, соціально-епідеміологічними службами; 4) фахівець соціальної роботи має володіти вміннями здійснювати індивідуальну (із знаннями психологічних, психотерапевтичних, психоаналітичних, соціометричних, медико-соціальних, консультативно-правових методів), сімейну, групову (продуктивні методики «групи самостійного досвіду», «групи взаємодопомоги», групова психотерапія, підтримка сусідських громад у місцях компактного проживання переселенців), громадську соціальну роботу і групове адміністративне планування. Усе це сприяє реінтеграції переселенців та їхніх спільнот у нових умовах.

На думку М. Ткаченко⁵⁹⁴, в роботі з біженцями соціальний працівник має керуватися такими принципами: орієнтація на особистісний ріст та розвиток (кризовий стан потрібно розглядати не як хворобу, патологію, а як нормальну реакцію на ненормальні обставини. Криза – це процес особистісного росту в тому разі, якщо вона буде подолана позитивно. Реабілітаційну роботу потрібно розглядати як допомогу процесові особистісного росту, а не як лікування); слухання та розуміння (професійна допомога повинна лише доповнювати, підсилювати ресурси та можливості травмованої людини); об'єктивність (існує багато різних конструктивних підходів, як допомогти людині подолати психологічну кризу. Тому соціальному працівникові необхідний план, який зорієнтує його в потрібному напрямі й дозволить визначити: структуру кризи, психологію травматичних переживань, стадії кризи); орієнтованість на громаду (за законами соціальної психології, будь-яке втручання, навіть на рівні невеликої групи людей, впливає на всю громаду як цілісний та єдиний організм); соціальні працівники як каталізатори (найкращим помічником є не той, хто все бере на себе і все сам організовує. Основне завдання –

⁵⁹³ Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА – М., 1999. – С. 260-261.

⁵⁹⁴ Ткаченко М. Психосоціальна робота з біженцями [Електронний ресурс] / М. Ткаченко. – Режим доступу: 24.10.2011: <<http://refugee.net.ua/view/metodik>>

допомогти травмованій людині ефективно використати внутрішні ресурси); емпатія (під емпатією розуміють уміння співпереживати, відчувати те, що відчуває інша людини, бачити світ її очима); компетентність (психосоціальне втручання в кризу вимагає від соціального працівника володіння як теоретичними знаннями в галузі психології травми, так і практичними навичками надання допомоги потерпілим); паритетність (стосунки на основі «Я – Ти»). Під цим типом стосунків розуміють взаємодію між рівноцінними суб'єктами, де кожен бачить і визнає в партнерові особистість, його унікальність; добровільність (при психосоціальній підтримці присутні два добровільні учасники: той, хто допомагає, і той, кому допомагають; реальність (перед тим, як надавати будь-яку допомогу, необхідно з'ясувати, що потребують люди і що ми реально можемо їм запропонувати); економність (інколи, особливо коли навички психологічної допомоги ще недостатньо сформовані, виникає небезпека професійного «вигорання». У цій ситуації важливою є підтримка в команді фахівців. Також доцільно проводити регулярні тренінги в самій команді професіоналів на розвиток взаємопідтримки. Важливе значення надається поширенню досвіду психосоціальної реабілітації та створенню мережі психосоціальної служби).

Соціальний педагог – це фахівець, який працює не лише з дорослим населенням, але й з дітьми. Тому він має знати особливості роботи з дітьми-мігрантами та дітьми-біженцями. У своїй практичній діяльності соціальний педагог може використовувати результати досліджень науковців або методичні рекомендації щодо роботи з означеною категорією дітей. Зокрема В. Коновальчук висвітлює проблему педагогічної підтримки дітей-мігрантів в умовах варіативного навчання. Під ідеєю варіативного навчання автор має на увазі розвивальне навчання, що дає можливості індивідуального розвитку мігрантів і має на меті подолання мовних бар'єрів, використання особливостей національної культури для саморозвитку особистості. М. Болдирева розробила методичні рекомендації щодо навчально-виховної роботи з біженцями, які навчаються в загальноосвітній школі. У рекомендаціях визначено загальні стратегії та пріоритетні напрями організації навчально-виховного процесу щодо дітей і підлітків-біженців, ураховуючи регіональну соціально-економічну та освітню ситуації. У праці Т. Поддубної розкрито психолого-педагогічні основи допомоги дітям і підліткам-біженцям та вимушеним переселенцям у регіональному контексті; А. Швацької – питання підготовки спеціаліста до роботи в міграційній службі; Т. Бурковської – соціокультурної адаптації підлітків із сімей мігрантів.

3. Методика розробки культурно-дозвілєвого заходу на полікультурну тематику

У межах здійснення полікультурної роботи в громаді (навчальний заклад, професійний колектив, громада міста, села тощо) можна організувати будь-який традиційний культурно-дозвілєвий захід та наповнити його необхідним полікультурним змістом.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Цікавими та ефективними формами культурно-дозвіллевої роботи соціального педагога є театралізовані, інтерактивні ігрові, інтелектуально-пізнавальні та художньо-творчі.

До театралізованих форм належать: інтерактивний театр, літературно-музична композиція, концерт, публіцистична вистава, змагання команд KBK, театралізована вистава, пластично-хореографічна вистава тощо.

Театралізовані форми роботи – найскладніші й найцікавіші форми, що здатні розкрити тему за допомогою художніх образів, засобів театралізації, використання творчих здібностей учнів. Вистави можуть бути показані багаторазово, що дає можливість працювати з великою і різноманітною аудиторією.

Інтерактивні театри – це інноваційна форма роботи, що використовується для профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі. Сутність інтерактивності полягає в тому, що актори зображають певну проблемну ситуацію в молодіжному середовищі (непорозуміння серед підлітків на міжетнічному ґрунті, тиск з боку друзів тощо).

Конфліктний сюжет розігрується на сцені, але у його вирішенні беруть участь не лише актори, а й глядачі. Центальною темою є маніпулювання (численні способи спонукання молодих людей до міжетнічного конфлікту), а також прийоми, які дозволяють протистояти тискові або ухилитися від небезпечних дій, що сприяє формуванню конструктивної поведінки. Сцени, які представляють актори, відображують найгірші сценарії розвитку подій удома, в школі та на роботі. Завдання театру – змодельовати життєву ситуацію і залучити глядачів до спільного пошуку розв'язання проблеми. Діяльність театру має бути спрямована на висвітлення типових проблем, що турбують дитячу та молодіжну аудиторію. Організаторами й керівниками інтерактивного театру можуть бути лідери дитячих та молодіжних громадських організацій, соціальні працівники, педагоги-організатори.

Виступи інтерактивного театру можуть проходити під час масових свят, зборів-походів дитячих та юнацьких організацій, при організації вуличної соціальної роботи, під час молодіжних акцій, акцій у навчальних закладах, клубах тощо.

Літературно-музична композиція – композиційно побудоване подання літературного матеріалу, тобто необхідної інформації, в музичному оформленні. Організовуючи літературно-музичну композицію, треба прагнути динаміки, дієвості, яскравої візуалізації, а також сучасного музичного наповнення. Для постановки такої композиції можна взяти літературні та музичні твори різних етносів регіону, країни, світу.

Концерт – поєднання різних за жанром художніх номерів в одній програмі. Цей жанр буде доречним у тому випадку, коли концерт

присвячений відзначенню народного свята представників національних спільнот тощо.

Найбільш складним у змістовному й методичному плані є театралізований концерт. Такий концерт готується й ставиться за спеціально розробленим сценарієм, тоді як традиційний, звичайний концерт – лише на основі програми.

Театралізований концерт має низку особливостей: його зміст розкриває певну тему; він має єдиний художній сценічний образ; є сюжетний хід, що дає можливість об'єднати наскрізною дією окремі номери концерту; виступ ведучих від імені сценічних образів; розробляється сценографія, тобто спеціально створене оформлення, що виражає образ усього концерту й кожної його частини; є певна сценічна атмосфера, для створення якої використовується світло, фонова музика, шуми, кіно, слайди й т.п.

Методика роботи над постановкою концерту. Створення концерту починається з його задуму. Режисерський задум – це образне бачення майбутнього концерту. Потім проводиться перегляд і відбір номерів художніх колективів та окремих виконавців. На кожний номер майбутнього концерту режисер заводить невелику картку, куди заносить усі дані про номер: назва, автори, кількість учасників, назва колективу, ім'я керівника, час, фонограма або склад, що акомпанує, реквізит, оформлення, костюми й ін.

Сценарій здебільшого пише режисер-постановник, тому що режисерський задум концерту є й задумом драматургічним, особливість драматургії такого концерту полягає в тім, що вона є синтезом номерів різних жанрів, а також усього того, що спеціально створюється для цього концерту. Композиція концерту передбачає не тільки встановлення порядку номерів, але й таке їхнє чергування, що найповніше висловить основну думку концерту, забезпечить наростання його темпо-ритму й емоційного впливу на глядача. Сюжетний хід образно виражає логіку розвитку дії.

У театралізованому концерті блоки (або епізоди) створюються за принципом значущості, на кожному етапі розкриваючи основну думку концерту (наприклад, філармонічні, народні, фольклорні, естрадні, спортивні блоки тощо). Одним з найдієвіших методів композиційної побудови епізодів є прийом монтажу. Монтаж – це значеннєве з'єднання епізодів, що служить розкриттю художнього образу концерту.

Завершальний етап роботи над концертом – репетиції. Режисерові вже ясно, що і як треба робити. Він знає, які в нього номери й виконавці, яким буде оформлення, коли буде звучати музика, в які моменти виникнуть слайди, яке буде світло й т. ін. Усе це зафіксовано в сценарії та обговорено з постановочною групою. Залишається приступити до втілення задуманого.

Здійснюють усю цю роботу головний режисер і постановча група, до складу якої звичайно входять: помічники режисера, художник, освітлювач,

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

звукооператор, балетмейстер, асистенти. Складається план-графік підготовки й випуску концерту. Пишеться партитура концерту, в якій воедино зібрані всі компоненти концерту.

Підготовлений до певної дати театралізований концерт іде зазвичай у переддень свята після врочистих зборів, стаючи його художньою емоційною кульмінацією⁵⁹⁵.

День, дні – комплекс культурно-дозвіллевих заходів, що здійснюються за попередньо розробленою програмою впродовж одного або декількох днів у пропагандистських або культурно-дозвіллевих цілях. Це винятково варіативна за призначенням, характером і змістом форма інформаційно-просвітньої роботи. Такі акції можуть мати *міжнародне* (Дні держав СНД у зв'язку з ювілеєм їхнього утворення), *обласне, міське* (День міста) і *районне значення*. Це можуть бути свята, що супроводжуються масовими гуляннями, спортивними виступами, карнавалами, концертами професіоналів і аматорів. У цьому випадку, крім загальної програми Днів, розробляються ще й сценарії окремих культурно-дозвіллевих заходів.

Зараз популярні дні літератури й образотворчого мистецтва, дні музики, й особливого значення в сучасних умовах набуває міжнаціональний культурний обмін між творчими колективами і виконавцями – представниками різних національних культур.

Методика проведення днів розроблена поки ще недостатньо. Сьогодні можна говорити про найбільш загальні методичні вимоги до проведення Днів. Насамперед повинна бути чітко сформульована мета проведення такої акції. Це той стрижень, на який пізніше буде «нанизана» ініціатива багатьох людей і реальні шляхи її втілення в практику. Чітко визначені повинні бути і завдання кожного заходу. У випадку, коли акція розрахована на кілька днів і місць, важливо подбати, щоб інтерес до неї не був втрачений ще до її завершення. Це вимагає вмілої сценарної розробки і яскравих режисерських рішень, точного розрахунку планованих заходів у часі й просторі. Важливу роль тут відіграють інформація та реклама, а також художнє й музичне оформлення.

Свято – день (або дні) урочистостей на честь, на згадку якої-небудь видатної події чи особистості. Свято завжди пов'язане з особливим піднятим настроєм великої маси людей, що викликається колективними емоціями, які виникають у процесі спілкування, що й створює атмосферу торжества. Святковість, або святковий настрій, є конкретним відгуком кожної людини на святкову подію. Момент, коли більшість людей святково налаштована, можна назвати святковою ситуацією, або готовністю до свята. Святкова ситуація – це психологічна основа масового свята.

⁵⁹⁵ Житницький А. З. Драматургія масових театралізованих заходів / А. З. Житницький – Х. : Тимченко, 2007. – 128 с.

Масова святкова хода перетворилася сьогодні на провідну форму масового свята. Найбільш яскравою масовою ходою є *святкова демонстрація*, в останні роки зростає інтерес до *театралізованої карнавальної ходи* і *кавалькад* у святкові дні. Особливої популярності набуває святкова хода представників різних культур у національних костюмах.

Святу відповідають найрізноманітніші клубні, вуличні, водні, циркові масові вистави, фестивалі, маніфестації тощо. Усі вони розраховані на активну участь мас. Тому з погляду організації свято – це завжди певний комплекс заходів, що поєднує активну дію зі сприйняттям видовища. Таке свято являє собою суму різноманітних акцій, укладених в єдині рамки.

Для організації масового свята створюється оргкомітет, до складу якого входять керівники всіх груп, а також представники громадських організацій. Вони координують дії, керують ходом підготовки свята. При оргкомітеті працюють різні групи для всебічного забезпечення свята.

Сценарна група розробляє єдиний сценарій свята. Режисерсько-постановча група піклується про підготовку художніх колективів, а також керівників тих чи тих дій учасників. Група технічного забезпечення покликана подбати про налагодження й відпрацювання техніки: масове свято не може обійтися без радіоапаратури, світла й інших технічних засобів. Група інформації бере на себе широке оповіщення про порядок заходів, місця розваг, видовища тощо. Для цього друкуються афіші, використовуються місцеве радіо, телебачення й газети.

Фестиваль – масове свято, огляд досягнень професійного мистецтва й самодіяльної художньої творчості. Останнім часом особливої популярності набули фестивалі мов, культур.

Виховна роль фестивалів винятково велика. У процесі їхньої підготовки й проведення помітно поживається культурне життя, збільшується кількість колективів і учасників самодіяльності, поліпшується організація дозвілля, забезпечується долучення людей до культурних цінностей.

Проводяться фестивалі за рішенням державних і суспільних органів. Керівну роль тут відіграє оргкомітет. Створюється також компетентне журі. Фестивалі мають свою емблему, у зв'язку з їхнім проведенням видаються тематичні плакати, виготовляються й продаються значки, сувеніри, учасникам і переможцям вручаються дипломи, грамоти, призи, премії.

Тематичний вечір – масова форма культурно-дозвілєвої діяльності, що відрізняється соціальною значущістю проблем, які піднімаються, органічним злиттям документального, життєвого матеріалу з творами мистецтва, що припускає театралізацію. Для клубних вечорів характерним є органічне поєднання інформації, культурного спілкування, активного відпочинку, видовища й розваги.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

У програмі клубного вечора завжди присутні дві найважливіші лінії – інформаційно-логічна й емоційно-образна. Будь-який клубний вечір несе певну інформацію, і в ньому обов'язково використовують твори мистецтва, які в образах відбивають зміст і мають емоційне навантаження. Будучи обов'язково присутніми в будь-якому клубному вечорі, інформаційно-логічна й емоційно-образна лінії можуть, однак, не бути органічно злиті в єдине ціле. Скажімо, в урочистій або діловій частині зосереджена вся інформація про події, а художня частина ілюструє їх і дає людині можливість відпочити, зустрітися з мистецтвом. У такому тематичному вечорі можна розрізняти досить самостійні інформаційну й художню частини, хоча вони й взаємозалежні тематично.

Методика підготовки й проведення тематичного вечора: вибір теми, визначення мети й завдань; підбір і обробка матеріалів; написання й затвердження сценарію; складання плану (графіка) підготовки вечора, визначення відповідальних за кожну ділянку роботи; виготовлення оформлення, написання фонограми, підбір слайдів і кінофрагментів; організація аудиторії, рекламування вечора; репетиційна робота; оформлення виставки; оформлення площадок проведення (приклубної території, фойє, сцени, залу); проведення вечора, створення умов для активного сприйняття й спілкування; спостереження за реакцією аудиторії, що зібралася; збір відгуків і колективне обговорення підсумків вечора; аналіз на художній раді всіх етапів підготовки й проведення тематичного вечора; показ телесюжету в новинах на місцевому телебаченні; публікація статті (рецензії, відгуку) у місцевій газеті⁵⁹⁶.

Публіцистична вистава (раніше ця форма роботи мала назву агітбригада). Цей жанр народився як можливість вести агітаційну роботу за допомогою сценічних прийомів. Віршовані тексти, відомі пісні, що набули нового змісту, використання прийому «апорт» (яскраві словесні заклики, звернення до глядача), театралізовані мініатюри – ознаки цього жанру. У ньому документальний, публіцистичний зміст набуває художніх форм, і така вистава може стати дієво-профілактичною, якщо інформація в ній подається яскраво й переконливо.

Театралізована вистава. Цей жанр потребує певного сюжету, де дійові особи є носіями певних характеристик, учинків, де напружено відбувається боротьба між позитивом і негативом. В інформаційно-просвітницькій роботі цей жанр дає змогу донести важливу інформацію, вплинути на емоційну сферу, справити глибоке враження на глядачів. Сюжетом такої вистави може бути реальна історія якоїсь людини, яка стала жертвою міжнаціонального конфлікту, чи вигадана історія. Важливо, щоб така вистава захоплювала глядача та заставляла замислитися над способами власної поведінки, загалом – життя.

⁵⁹⁶ Дозвіллієзнавство : навч. посіб. для студентів спеціальності 7.01.01.05 «Соціальна педагогіка» / укл. В. І. Березан. – Полтава : РА «Бойко», 2005. – 121 с.

Пластично-хореографічна вистава – це вистава, де основним засобом вираження є пластика: рухи тіла, міміка, жести. Така вистава ведеться мовою символів і потребує виразних костюмів, музичного супроводу, яскравих атрибутів (свічки, тканина, стрічки тощо).

Ранок – масовий комплексний захід для дітей, що переслідує одночасно кілька педагогічних завдань: освіта, виховання й розвага. Проводяться ранки як у системі позакласної роботи шкіл, так і в культурно-дозвіллевих установах для дітей, у відділах роботи з дітьми й підлітками будинків і палаців культури. Форма ранку дуже варіативна. Фактично це різновид клубного вечора, з тією лише різницею, що проводиться він для дітей і підлітків, причому в першій половині дня. Організатори ранків звертаються до історичного, документального й літературно-художнього матеріалу, прагнуть залучити самих дітей до підготовки таких заходів. Останнє досить цінне, оскільки у сфері дозвілля формуються навички суспільного управління. Яскравість, незвичайність, оригінальність задуму й драматургічного рішення, а також режисерського втілення теми (в нашому випадку полікультурно спрямованої) роблять ранок привабливою й цікавою формою організації дозвілля.

Інтерактивні форми передбачають обов'язкове включення аудиторії, яка стає учасником дійства, і вимагають від глядача певних дій, знань, учинків. Інтерактивні форми дають змогу одночасно подавати інформацію, формувати певні навички та перевіряти наявний рівень знань та вмінь.

До інтерактивних ігрових форм роботи належать ігрова програма, інтерактивна акція, ток-шоу, гра станціями тощо.

Ігрова програма. Основним засобом вираження в цій формі є гра. Саме через гру подається інформаційно-просвітницький зміст, за допомогою неї моделюються різні ситуації, в яких формуються й відпрацьовуються необхідні навички. Ця форма інформаційно-просвітницької роботи допомагає створити атмосферу активних, позитивних дій, яскраво передати ідею програми.

Ток-шоу – розмовна вистава. Шоу – пишне сценічне видовище за участю зірок естради, цирку, спорту, оркестрів, балету тощо. Ця форма набула в останні роки широкого поширення. Вона цікава своєю діалогічністю, припускає активне залучення учасників у розмову. Крім того, відповіді на питання доступніші й зрозуміліші, ніж безперервне мовлення.

При підготовці ток-шоу визначається проблема, на якій варто зосередити увагу (наприклад, етнофобія, міжнаціональні конфлікти та причини їх розпалювання, мовна політика в Україні тощо), визначається склад консультантів і тих, хто відповідає на питання; складаються самі питання. Відкриваючи ток-шоу, ведучий представляє гостей вечора, промовляє коротке вступне слово. Потім веде діалог з гостем або гостями, запрошує підключитися до розмови консультантів, експертів, глядачів.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Експромтом ведучий відповідає на питання із залу. Наприкінці ток-шоу ведучий підбиває підсумок, дякує всім за участь, виділяє головне, що було на зустрічі.

Гра станціями – інтерактивний жанр, де учасникам пропонується рухатися від «станції» до «станції» і, зупиняючись, отримувати чи демонструвати свої знання, набувати чи моделювати певні навички. Для проведення профілактичної роботи можна влаштовувати станції, які за темою відповідають різним аспектам проблеми міжнаціонального спілкування, етнокультур регіону, міжетнічних конфліктів тощо.

Квест (від англ. *quest* – пошук, пошуки пригод) – аматорське спортивно-інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями.

Під час гри команди вирішують логічні завдання, здійснюють пошук на місцевості, будують оптимальні маршрути переміщення, шукають оригінальні рішення і підказки. Після завершення чергового завдання команди переходять до виконання наступного. Перемагає команда, що виконала всі завдання швидше за інших.

Термінологія квесту: час проходження (час, що витрачається на проходження всієї гри); завдання (етап сценарію гри, що складається з одного або декількох завдань); капітан (обов'язковий учасник команди, який представляє її інтереси перед організаторами); мапа (мапа місцевості); квестер (гравець в один з видів квесту); код (буквено-цифрова інформація, яка служить для підтвердження проходження завдання та отримання наступного або фіксації часу його проходження); команда (добровільне об'єднання, зареєстроване для участі у грі); рейтинг (кількісний показник (або показники) участі команди в грі протягом певного періоду часу); сценарій (сукупність усіх завдань, послідовність вирішення яких заздалегідь не відома учасникам і визначається в ході проходження рівней гри); учасник, гравець (особа, що бере участь у грі); чек-пойнт (пункт перевірки присутності команди на відповідному завданні); екіпаж (учасники, які знаходяться під час гри в одному транспортному засобі).

Основні переваги використання формату квесту: квест дозволяє учасникам краще розуміти один одного в умовах необхідності прийняття швидких і адекватних рішень; квест виявляє приховані якості квестерів, зокрема прихованих лідерів, інтелектуалів, їхні схильності та звички; екстремальні етапи дозволяють спільно пережити емоційні сплески, що психологічно зближує учасників події; інтелектуальні етапи дозволяють розвинути ерудицію та виявити спритність; ігрові завдання викликають масу позитивних емоцій і радісних спогадів, сприяють розвиткові комунікативних якостей.

Флешмоб (також *флеш моб* і *флеш-моб*, англ. *flash mob* – «натовп, що спалахує», *flash* – спалах, *mob* – натовп) – це заздалегідь спланована масова

акція, зазвичай організована через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, в якій велика кількість людей оперативнo збирається в громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь узгоджені дії (сценарій) і потім швидко розходиться.

Немає єдиної думки з приводу того, яка мета проведення флешмобів. Учасники того самого заходу можуть переслідувати різні цілі. Серед можливих варіантів – розвага, порушення повсякденного ходу життя, намір справити враження на оточення, відчуття причетності до спільної справи, самоствердження (випробувати себе: «Чи зможу я це зробити на людях?»), спроба одержати гострі відчуття. Ідеологія класичного флешмобу дотримується девізу: «Флешмоб поза релігією, поза політикою, поза економікою». Проте флешмоб як нова й ефективна форма організації певної кількості молодих людей може активно використовуватись у соціально-педагогічній роботі полікультурного спрямування. Так, флешмоб можна організувати до Всесвітнього дня толерантності чи з метою популяризації етнокультур регіону.

Термінологія флешмобу: акція (дія, виступ, конкретне кінцеве втілення сценарію); афтерпати (скор. АП англ. *after party* – зустріч моберів після акції); камертон (годинники, що перебувають у громадських місцях, за якими мобери заздалегідь синхронізують власні годинники для точного прибуття на місце акції); класика (ФМ-акція, побудована на первинних основах ідеології цього руху: миттєве створення натовпу, абсурдність дій тощо); маяк (спеціальна людина, що перебуває на місці проведення деяких флешмоб-акцій для того, щоб подати моберам умовний сигнал про її початок); медіа-група («знімальними» – офіційні представники ФМ-організацій, що займаються зйомкою ФМ-акцій); мобер («флешмобер» – людина, що бере участь у флешмоб-акціях); мобити (брати участь у ФМ-акціях); мобплейс (місце проходження ФМ-акції); мобхаус (англ. *mob-house* – особливий тип моб-перетворення реальності, що має у своїй основі довгострокову (порівняно зі звичайним мобом) взаємодію моберів; проводиться значно рідше «звичайних мобів» і, на відміну від них, переважно в закритих приміщеннях, де мобери можуть відчути себе тимчасово ізольованими від перехожих та помобити винятково для себе та своїх); парускерство (явище, яке полягає в порушенні правил (розмови, сміх і все, що не було заплановано в сценарії); струкси (мобери-туристи, що роблять паломництва в іногородні моб-спільноти, щоб «на людей подивитися – себе показати»); екстрим-моб (акції з яскраво вираженою екстремальною спрямованістю); date-mob (ФМ-акція, спрямована на знайомства моберів); фан-моб (англ. *Fun-mob* – флешмоб, що є за сценарієм або став під час проведення масовим жартом. Характеризується недотриманням правил, відсутністю в мобера особливого відчуття мобу); GFM («Global Flash Mob» – всесвітня ФМ-акція, в якій бере участь максимальна кількість країн і міст).

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Інтелектуально-пізнавальні форми. Частіше за все – це варіанти телевізійних програм: «Що? Де? Коли?», «Слабка ланка», «Найрозумніший» тощо. Основою такої форми роботи є «запитання – відповіді». Саме запитання може містити в собі часткову інформацію, воно може бути поставлене у формі малюнка, пантоміми, до запитання можна додати варіанти відповідей тощо.

До інтелектуально-пізнавальних форм соціально-педагогічної роботи у сфері дозвілля належить *диспут* (діалогічна форма культурно-дозвілдової діяльності, публічна суперечка на значущу для аудиторії тему). Предметом суперечки традиційно є проблеми честі, патріотизму, любові й т.п. *Диспут* – це спір-протиставлення. Близькою до диспуту за формою є дискусія – спір-зіставлення. Від диспуту її відрізняє низка якостей: а) компетентність учасників суперечки в проблемі, що обговорюється; б) допустимість різних точок зору, кожна з яких наближає тих, хто сперечається, до оптимального висновку.

Диспут вимагає ретельної, глибоко продуманої підготовки. Добре організований диспут допомагає людині не тільки висловити свої погляди й переконання, але й зіставити їх з позиціями опонентів, відстояти свою точку зору. Методика підготовки й проведення диспуту містить у собі такі елементи:

- визначення аудиторії диспуту, для якої групи людей він організується;
- визначення теми (вона повинна бути злободенною й актуальною, повинна звучати дискусійно, викликати активне обговорення);
- 4-6 питань до кожної теми;
- підготовка матеріалів-періодики й літератури з теми диспуту;
- підготовка тих, хто буде виступати;
- рекламування диспуту;
- виготовлення запрошень.

Пріоритетна роль на диспуті надається ведучому. Він повинен мати глибокі знання з питань, що обговорюються, вміти захопливо ставити питання, переконливо й емоційно доводити правильну точку зору, викликати людей на відверту розмову.

Починаючи диспут, треба оголосити присутнім тему, основні питання, домовитися про регламент виступів, нагадати, що кожен користується правом виступити. Потім починається обговорення теми, спір між присутніми. Ведучий справляє спір в потрібне русло, вчасно розставляє акценти, не допускає пересмикування, брутальності стосовно тих, хто виступає. Час від часу ставить нові питання, наводить приклади, просить дати їм пояснення.

У заключному слові ведучий підводить підсумки, дає оцінку виступам, відповідає на питання, що надійшли.

Необхідно звернути увагу на такі шкільні заходи, як ярмарок, спортивне свято, показ сценічних робіт класу, вечір зустрічі, наукова конференція, які також можуть бути присвячені темі етнічної толерантності, культурі міжнаціональних стосунків, етнокультур народів світу; містити профілактичну інформацію, демонструвати переваги конструктивної поведінки в міжнаціональних стосунках.

Художньо-творчі форми на сучасному етапі розглядаються в межах нового напрямку соціально-педагогічної роботи – *соціально-педагогічна анімація*. Термін анімація означає з французької «одухотворення, спонукання до діяльності, оживлення». Однак однозначного розуміння це поняття поки ще не набуло. Анімація сьогодні розуміється і як напрям соціокультурної діяльності, і як педагогічна система, і як соціально-педагогічна технологія (А. Андреева, Т. Дедуріна, Л. Сайкіна, Л. Тарасов, І. Шульга). У малій енциклопедії з соціальної педагогіки анімація визначається як «вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на реалізацію фахово обґрунтованих дій з метою оздоровлення соціального клімату певного середовища, створення атмосфери креативності...»⁵⁹⁷.

За визначенням І. Шульги⁵⁹⁸, соціально-педагогічна анімація «задовольняє і розвиває культурно-освітні та культурно-творчі потреби й інтереси, стимулює соціальну активність особистості, її здатність до перетворення навколишнього середовища та самої себе». Н. Максимовська⁵⁹⁹, досліджуючи дозвілєвий потенціал анімаційної діяльності, зазначає, що «соціально-педагогічна анімація – процес пробудження, одухотворення та активізації власне людських сутнісних духовних сил особистості, результатом чого є натхнення на продуктивне соціальне життя, соціальну творчість, гармонізацію соціальних відносин».

Отже, анімаційна діяльність цілком пов'язана із розвитком творчого потенціалу й соціальної творчості особистості та групи людей і може організовуватись у межах полікультурного виховання дітей та молоді.

Науковці виокремлюють низку *принципів*, які забезпечують ефективність анімаційної діяльності, а саме: врахування регіональних особливостей, соціокультурної та економічної ситуації в регіоні (характеристики дитячого контингенту, структури закладів); синергізм (використання комплексу різноманітних заходів у реалізації анімаційних

⁵⁹⁷ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008 – С. 12.

⁵⁹⁸ Шульга І. Педагогическая анимация как социокультурный и психолого-педагогический феномен / И. Шульга // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 2. – С. 59.

⁵⁹⁹ Максимовська Н. Анімація в сфері дозвілля як напрям соціально-педагогічної діяльності / Н. Максимовська // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – №1. – 2011. – С. 22.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

акцій та програм, у яких взаємодіють педагоги-аніматори та партнери, а також психологи, соціальні педагоги, працівники соціальних служб тощо); педагогічний оптимізм (упевненість педагога у змінах на краще в особистості дитини, віра в її можливості); принцип поваги до партнера (виступає як основна вимога у відносинах між педагогом та партнером).

У процесі анімаційної діяльності з дітьми та молоддю потрібно зважати ще й на такі специфічні (інструментальні) принципи, як от: розподіл часу (можливість раціонально розподіляти свій час, а також тривалість, темп, інтенсивність при організації освітнього процесу); добровільність (будь-яка мінімальна участь особистості сприймається толерантно, адже респонденти мають різні потреби, мотиви тощо); невимушеність (поводження учасників «як удома»; відсутність будь-якого тиску щодо результативності, уникнення конкуренції); відкритість (можливість прийняття власних рішень та проявів ініціативи учасниками навчально-виховного процесу); принцип опори на власні потенційні можливості людини (підкреслює активну роль партнера в розв'язанні своїх проблем)⁶⁰⁰.

Основні напрямки анімаційної діяльності: рекреаційний, педагогічний, соціально-культурний, музейний, театральний та ін.

Особливий інтерес щодо можливостей розвитку творчого потенціалу молодого покоління в контексті полікультурності становить шкільна й педагогічна анімація. Остання спрямована на організацію дозвіллевої діяльності в школі та під час канікулярного відпочинку через використання театралізованих, ігрових, тренінгових засобів у навчанні. Її основна мета – створення умов, за яких дитина успішно розвивається у сфері вільного часу, просуваючись від відпочинку й розваг, які передбачають фізичне і психоемоційне відновлення, до творчості та соціальної активності в зазначеній сфері, отримуючи від цього задоволення. У її змісті можна виділити пізнавальну, ціннісно-орієнтовану, практично-перетворювальну і творчу діяльність, які реалізуються через різні форми анімаційних програм.

Спортивно-оздоровчі, спортивно-розважальні і спортивно-пізнавальні програми будуються на залученні дітей до активного руху через захопливі й веселі конкурси, змагання, спортивні свята, спартакіади, рухливі ігри, походи, пішохідні екскурсії тощо. Не менш значущими є творчо-трудові програми, які допомагають набути різні вміння і навички в різних видах занять, ремесел через аукціони виробів із природних матеріалів, конкурси аматорської фотографії, виставки пісочної і крижаної скульптури, фестивалі авторських віршів та пісень. Культурно-пізнавальні та екскурсійні анімаційні програми будуються на залученні особистості до культурно-історичних і духовних цінностей через відвідування музеїв, театрів, художніх

⁶⁰⁰ Волик Л. Анімація як нове явище вітчизняної педагогічної науки / Л.Волик // Шлях освіти. – 2009. – № 1. – С. 6-9.

галерей, парків, виставок, концертів і різних видів екскурсій. Особливого інтересу в дитячому та молодіжному середовищі набувають сьогодні конкурсно-ігрові та пригодницькі програми, що складаються з різноманітних ігор та конкурсів, об'єднаних загальною темою, та залучають дітей до участі в рольових іграх і конкурсах, «піратських вилазках», нічних походах, тематичних пікніках тощо.

З-поміж популярних анімаційних програм відзначаються також видовишно-розважальні, танцювально-розважальні та фольклорні. Вони включають у себе святкові заходи, конкурси, фестивалі, карнавали, тематичні дні, ярмарки, шоу-програми, концерти, дискотеки, танцювальні вечори тощо.

Шкільна анімація спрямована на подолання проблем сучасних дітей у школі, адже учнів турбують не лише навчальні труднощі, але й особистісні, а також такі, що пов'язані як зі школою, так і з сім'єю. Ми вважаємо, що за допомогою шкільної анімації можна розв'язувати й проблеми міжетнічного характеру.

Допомогу учням повинен надавати шкільний соціальний педагог-аніматор. Нове виховання надає важливого значення експресії, самовираженню особистості як засобу творення особистісної культури. Необхідно зауважити, що питання про забезпечення оптимальних умов для адекватного просоціального самовираження молодого покоління залишається сьогодні відкритим. У зв'язку з цим важливим завданням шкільної анімації є супровід особистості в процесі її самовираження. Діяльність цього напрямку анімації спрямована на створення особливого соціально-педагогічного середовища⁶⁰¹.

Шкільна анімаційна діяльність заснована на застосуванні театралізованих, ігрових, психотерапевтичних засобів у процесі виховання дітей. Під час запровадження анімаційної діяльності в шкільному середовищі педагогові необхідно дотримуватися таких принципів, як добровільність, конфіденційність, відповідальність. Досвід педагогів-практиків свідчить про те, що ефективна робота з дітьми та підлітками можлива за такої умови: щоб увійти у внутрішній світ дитини, необхідно чітко уявляти особливості соціального контексту її розвитку, «якість життя» та його реалії.

Отже, шкільна анімація спрямована на допомогу особистісному самовираженню шляхом використання ігрових, театралізованих та психотерапевтичних методів. Основними закономірностями активного виховання, які покладені в основу анімаційної діяльності, є врахування ритму життя кожної людини та її індивідуальних можливостей; опирання на

⁶⁰¹ Сайкина Л. В. Технологии социально-культурной анимации в процессе коррекции девиантного поведения подростков : дисс. канд. пед. наук : 13.00.05 / Л. В. Сайкина. – Тамбов, 2007. – 243 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

бажання індивіда та стимулювання нових мотивацій і потреб; допомога особистості в самостійному виборі різних видів анімаційної діяльності; дотримання поваги та рівності в роботі з дітьми; визнання дитини повноцінною особистістю зі своїми бажаннями, потребами, правом власного вибору; фізична, інтелектуальна та емоційна участь дитини в анімаційній діяльності.

Значущість анімаційної діяльності як засобу розвитку творчого потенціалу учнівської молоді зумовлена своєрідністю її *функцій*. Серед них виокремлюють такі: функція адаптації та участі, що має на меті сприяти ефективній соціалізації та пристосуванню людини до численних змін навколишнього світу, усунення або пом'якшення соціальних (міжнаціональних) конфліктів, попередження стресів; рекреаційна, пов'язана з відновленням та розвитком фізичних сил людини, організацією дозвілля та цілеспрямованим культурним розвитком особистості; виховна (анімація відіграє роль додаткової школи, поглиблюючи відповідні знання та культурні інтереси індивіда); коригувальна, що вивільняє дитину від щоденної фізичної та психічної втоми, перекриває психологічні вади, виховні й культурні недоліки; критична і стабілізаційна, які сприяють пошуку нових взаємовідносин між індивідами та групами, нових стилів життя, що стимулюють становлення демократії та полікультурності суспільства⁶⁰².

Отже, реалізація зазначених культурно-дозвілєвих форм соціально-педагогічної роботи в громаді (шкільній, міській тощо) сприяє розвитку творчих здібностей дітей та молоді, їхньої уяви та набуттю вмінь знаходження нестандартних рішень у життєвих питаннях, що стимулює підвищення рівня соціальної активності особистості, і – як наслідок – позитивні зміни в соціальному полікультурному середовищі.

Практичне заняття

Громада як осередок соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування

Мета: *формувати полікультурну компетентність майбутніх соціальних педагогів шляхом поглиблення знань про сутність соціально-педагогічної роботи в громаді; особливості полікультурної роботи в соціальних службах (наприклад, у Центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді), методики розробки культурно-дозвілєвих заходів на полікультурну тематику;*

формування вмінь:

– на основі знань про сутність та специфіку державної соціальної політики в Україні в сучасних умовах уміти аналізувати правові та

⁶⁰² Ремізова О. Деякі аспекти розвитку творчого потенціалу учнівської молоді засобами соціально-педагогічної анімації [Електронний ресурс] / Оксана Ремізова. – Режим доступу : <http://conferences.neasmo.org.ua/node/769>.

нормативні документи соціальних установ щодо роботи з різними гетерогенними групами, зокрема й іноетнічними, щоб захищати їхні права та надавати відповідну соціальну допомогу;

- добирати необхідні методи й методики з метою вивчення та оцінювання особливостей діяльності й розвитку полікультурного мікроколективу задля надання професійної соціально-педагогічної допомоги (консультування на предмет конструктивної взаємодії, запобігання чи залагодження міжетнічних конфліктів тощо);

- для налагодження стосунків соціально-педагогічної служби з державними та недержавними установами готувати та проводити переговори з правових питань в умовах полікультурності;

- на основі знань традиційних та інноваційних методів і технологій соціально-педагогічної роботи вміти добирати доцільні шляхи, засоби та професійні дії щодо полікультурної роботи в громаді;

- користуючись базовими знаннями з соціальної педагогіки, методик соціально-виховної роботи в громаді, на основі операцій аналізу та синтезу вміти реалізовувати механізми управління соціально-виховним процесом у полікультурному суспільстві;

- у процесі професійної самоактуалізації вивчати позитивний міжнародний та вітчизняний досвід соціально-педагогічної роботи полікультурного спрямування, аналізувати й узагальнювати одержаний матеріал, використовувати його в роботі з дітьми та батьками;

- з метою набуття досвіду соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві шляхом виконання практичних вправ полікультурного спрямування, пов'язаних з виконанням функціональних обов'язків соціального педагога, вміти прогнозувати результативність власної діяльності як фахівця.

План заняття

1. Актуалізація знань, одержаних на лекції (бліц-опитування)

2. Виконання тренінгових вправ

«Застосування кола взаємозв'язків»

Мета: формувати в учасників уміння застосовувати «Кола взаємозв'язків» для аналізу проблем дітей та сімей у полікультурній громаді.

Обладнання: модель «Кола взаємозв'язків».

Хід проведення

Тренер об'єднує учасників у 4 групи. Кожна група отримує завдання проаналізувати, яким чином задоволення потреб (освітніх, виховних, психологічних, економічних, культурних) дітей та молоді (представників різних національностей) у громаді зумовлене особливостями розвитку різних секторів і рівнів «Кола взаємозв'язків»⁶⁰³

⁶⁰³ Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : метод. матер. для тренера / [авт.-упор.: О. В. Безпалько, Т. П. Авельцева, О. М. Петрик та ін.] ; під заг. ред. І. Д. Звереві. — К. : Наук, світ, 2004. — С. 44-48.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Перед початком презентації тренер пропонує учасникам порядок її проведення: коли одна з груп презентує розв'язання проблеми на своєму рівні, учасники інших груп уважно слухають інформацію, щоб потім поставити одне запитання групі, яка представляє результати своєї роботи.

Запитання для обговорення

- З якою метою ми виконували це завдання?
- Що дало виконання цього завдання вам як соціальним педагогам? «Громадянин»

Мета: сформувати в студентів уявлення про те, що представник будь-якої національності є членом територіальної громади і має право на повагу.

Обладнання: аркуші кольорового паперу формату А-4 для кожного учасника.

Хід проведення

1-й етап

Кожний учасник отримує аркуш кольорового паперу. Тренер демонструє послідовність створення контуру паперової людини з відповідними коментарями (аркуш посередині вертикальної площини згинають навпіл, починаючи зверху лінії згину, руками без допомоги ножиць послідовно «вирізати» голову, шию, руки, тулуб та ноги контуру паперової людини у «половинному» вигляді так, щоб при розгинанні паперу утворився силует людини).

2-й етап

Потім кожний учасник створює свою «паперову людину».

Тренер пропонує намалювати їй обличчя та підписати своє ім'я – це буде умовна модель «Я» кожного з присутніх. Далі тренер дає учасникам завдання: на кінцівках і тулубі «паперової людини» написати етнічну громаду, до якої вони належать.

3-й етап

Учасники встають зі своїх місць і, підходячи один до одного, мають знайти та записати на зворотній стороні своєї «паперової людини» імена тих учасників, з ким у них однакові громади. Після цього учасники знову сідають у загальне коло.

Запитання для обговорення

- Яке значення має для Вас усвідомлення своєї належності до певної етнічної громади?
- Що вам особисто дало виконання цього завдання?
- Як Ви вважаєте, чи не відчуває себе самотнім той учасник, який є єдиним у цій академічній групі представником національної спільноти? Чому?
- Що можуть зробити члени територіальної громади, щоб представники окремих національних спільнот, до яких ставляться упереджено (наприклад, цигани) не відчували себе відчуженими?

«Потреби – проблеми»

Мета: з'ясувати потреби дітей, молоді, сім'ї в полікультурній громаді.

Хід проведення

1-й етап – мозковий штурм

Тренер поділяє аркуш фліпчарту навпіл: зверху-донизу. Над лівою частиною записує запитання: «Чого найбільше потребують діти, сім'ї, молодь у полікультурній громаді, аби бути здоровими і щасливими?». Учасникам пропонується дати відповідь на нього. Усі відповіді тренер записує до цієї колонки.

Тренер має звернути увагу учасників на те, що досить часто, коли потреби людей не задовольняються, виникають соціальні проблеми, розв'язувати які мають соціальні працівники.

2-й етап

Над правою колонкою тренер пише заголовок «Проблеми» та пропонує кожному учасникові самостійно визначити, які можуть виникати проблеми в разі незадоволення потреб, зазначених у лівій колонці. Через 3 хвилини формулювання кожної проблеми, які пропонують учасники, тренер записує їх біля позначеної потреби.

Потім тренер пропонує групі ще раз уважно переглянути записи на аркуші фліпчарту і запрошує учасників розглянути твердження-проблеми й визначити, які з них дійсно можна вважати проблемами (біля них тренер ставить позначку маркером червоного кольору).

Учасники розподіляються на декілька підгруп. Кожній групі пропонується дати відповідь на запитання: «Які існують шляхи вирішення цих проблем?»

Після цього групам пропонується диференціювати визначені шляхи щодо подолання проблеми за такими ознаками:

- Які із запропонованих шляхів розв'язання проблеми не можуть бути реалізовані без втручання соціальних працівників?

- Що сама громада може зробити для розв'язання цієї проблеми?

Запитання для обговорення

- Яким чином можуть бути пов'язані діяльність соціальних працівників та активність самої громади?

- Що може бути первинним у цьому? Чому?

- Що Вам допомагало у визначенні шляхів розв'язання проблеми?

3. Розв'язання проблемних ситуацій:

Ви – соціальний педагог у ЦСССДМ.

- До Вас звернулася по допомогу сім'я (батько, мати, 2 сини шкільного віку, донька дошкільного віку), яка нелегально прибула до України. Які Ваші дії?

- Ви здійснюєте соціальний супровід сім'ї трудових мігрантів (5 дітей шкільного віку, за якими доглядає бабуся, а батьки працюють за кордоном). Яку виховну роботу Ви будете проводити?

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

– Ви опікуєтеся групою іноземців (10 сімей із дітьми), які опинилися в Україні внаслідок стихійного лиха. Які Ваші дії?

– Ви – соціальний педагог у міському відділі у справах молоді та спорту. Вам доручили організувати на рівні міста заходи соціального та культурно-дозвілєвого спрямування щодо популяризації етнокультур національних груп, які мешкають у місті. Які Ваші дії?

4. Підсумок заняття.

Лекція 2.

Сучасні технології супроводу полікультурної просвіти населення

План

1. Сутність та структура технологій соціально-педагогічної роботи в полікультурному середовищі.

2. Застосування тренінгових технологій у забезпеченні конструктивної комунікації в полікультурному просторі.

3. Технологія розробки й реалізації соціального полікультурного проекту.

4. Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення.

Література

1. Балакірева О. М. Моніторинг соціальних проектів і програм / О. М. Балакірева // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики : матер. доповідей на міжнар. наук.-практ. конф. 29-31 жовтня 2002 р. – К. : ДЦССМ, 2002. – Ч.2. – С. 241-246.

2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге вид. / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.

3. Луков В. А. Социальное проектирование: учеб. пособ. / В. А. Луков. – М. : Флинта, 2003. – 240 с.

4. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. / [автори-укладачі : С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник]. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 496 с.

5. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / [О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін.]. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.

6. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

7. Яровий В. Зв'язки з громадськістю (Основи PR для неурядових організацій) / В. Яровий, Е. Гладков. – Хмельницький : Молодіжна ліга, 2000. – 95 с.

Зміст лекції

1. Сутність та структура технологій соціально-педагогічної роботи в полікультурному середовищі

У науково-методичній літературі під *технологіями соціальної роботи* прийнято розглядати сукупність прийомів, методів і впливів, які

застосовуються соціальними службами, окремими закладами й соціальними працівниками для досягнення поставлених цілей у процесі виконання соціальної роботи, вирішення різного роду соціальних проблем, забезпечення ефективної реалізації завдань соціальної допомоги населенню⁶⁰⁴.

У соціально-педагогічній теорії й практиці загальновживаним є трактування *соціально-педагогічної технології* як способів взаємодії соціального педагога (соціального працівника) із клієнтом, що забезпечують соціалізацію останнього в наявних або спеціально створюваних умовах. Сутність соціально-педагогічної технології полягає в операціоналізації процесу надання послуг і соціально-педагогічної допомоги, створенні алгоритму взаємодії соціального педагога з клієнтом.

Соціально-педагогічна технологія має такі характерні риси: універсальність (можливість застосування на різних за специфікою об'єктах для вирішення подібних завдань або таких, що часто виникають); конструктивність (націленість на вирішення конкретних проблем перевіреними та обґрунтованими способами); результативність (орієнтація на кінцевий результат, що перевіряється); оперативність (можливість реалізувати технологію в оптимальний термін); відносна простота (наявність проміжних етапів й операцій, доступність для фахівця певної кваліфікації); надійність (наявність певного запасу міцності, механізму, що дублюється); гнучкість (здатність до адаптації в умовах, що змінюються).

Ознаками соціальної технології є: наявність стратегічної програми, в межах якої вирішується конкретна соціальна проблема; алгоритм послідовності операції для досягнення конкретного результату; наявність критеріїв оцінки успішної діяльності спеціаліста; неперервність контакту з клієнтом соціальної роботи; динамізм змісту, форм і методів соціальної роботи.

Соціально-педагогічна технологія як сукупність визначених прийомів і методів впливу має власну структуру, до складу якої входять певні елементи: визначення мети, вибір відповідного рішення, організація соціальної дії, аналіз результатів⁶⁰⁵.

Основним завданням соціально-педагогічних технологій є насамперед розробка методів та методик результативного та раціонального цілеспрямованого соціального впливу; застосування технологізації як способу оптимізації соціально-педагогічного результату.

Застосування технологій у роботі соціального педагога дозволяє поетапно реалізовувати структурні компоненти його діяльності. Соціально-

⁶⁰⁴ Технологии социальной работы : словарь-справочник по социальной работе / под ред. Е. И. Холостовой. – М. : Юрист, 2000. – 424 с.

⁶⁰⁵ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 294-297.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

педагогічна діяльність починається з постановки мети та завдань, які необхідно вирішити спеціалістові: допомога дитині в соціалізації та адаптації, набуття навичок спілкування та ін. Мета, зі свого боку, визначає зміст діяльності, методи її реалізації та форми організації, які взаємопов'язані між собою. Зміст, методи і форми не можуть існувати незалежно одні від одних, їхній взаємозв'язок визначається тим, що зміст впливає на форми і методи, а ті так само можуть коректувати зміст соціально-педагогічної діяльності.

Розв'язання будь-якої проблеми, що потребує втручання соціального педагога, починається з діагностики проблеми. Цей етап включає в себе обов'язковий збір, аналіз і систематизацію інформації, на основі яких може бути зроблений певний висновок.

Наступний етап – пошук шляхів розв'язання цієї проблеми. Розв'язання визначених задач може здійснюватися двома шляхами. Перший – використання вже розроблених технологій. Завданням соціального педагога є підбір саме тієї технології, яка забезпечить успішне вирішення проблеми. Другий шлях – це складання власної програми, тобто розробка технології своєї діяльності в конкретному випадку.

Залежно від обраної технології, соціальний педагог обирає відповідні методи і форми своєї діяльності, визначає засоби, які будуть використані в роботі й дозволять вирішити проблему дитини. В окремих випадках може виникнути необхідність корекції діяльності соціального педагога на кожному етапі й повторне розв'язання проблеми.

Упровадження технологій у діяльність соціального педагога сприяє ефективнішому розв'язанню завдань, дозволяє реалізувати науковий підхід у соціально-педагогічній діяльності.

Технології соціально-педагогічної роботи в полікультурному середовищі належать до інноваційних соціальних технологій. Інноваційні соціальні технології – це методи і прийоми інноваційної діяльності, спрямовані на створення й матеріалізацію нововведень у суспільстві, реалізацію нового, що приводить до якісних змін у різних сферах соціального життя, до раціонального використання матеріальних та інших ресурсів у суспільстві.

Кожна соціально-педагогічна технологія має усталену структуру. Ми вважаємо, що змістова компонента має, як мінімум, три блоки: законодавчо-нормативний, гносеологічний та операційний.

Законодавчо-нормативний блок передбачає знання основних міжнародних та державних законодавчо-нормативних документів. *Гносеологічний блок* містить інформацію про матеріальну і духовну культуру (життя, побут, звичаї, традиції, вірування тощо) тієї категорії іноетнічного населення, з якою буде працювати соціальний педагог. *Операційний блок* являє собою сукупність форм (варіанти організації взаємодії соціального

педагога з клієнтами, спрямовані на створення умов для позитивної активності дітей та молоді, вирішення відповідних завдань соціалізації, надання допомоги та підтримки) та **методів** (сукупність способів і прийомів, що використовуються для стимулювання й розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем клієнтів та досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога), спрямованих на вирішення конкретних проблем клієнтів у межах технології.

Форми соціально-педагогічної роботи: індивідуальні (консультації, бесіди), групові, масові (залучення до акцій, конкурсів, фестивалів), практичні (тренінги, ярмарки послуг), наочні (соціальна реклама), соціальна профілактика, корекційно-реабілітаційна робота, соціально-педагогічний захист (патронаж, листування, оформлення документів) тощо. Серед *методів* соціально-педагогічної роботи можна вказати такі: педагогічні (формування свідомості – переконання, навчання, приклад; організації діяльності – вправління, тренування; стимулювання діяльності – заохочення, схвалення, позитивне підкріплення; самовиховання – самоаналіз, самоконтроль, самонавчання тощо); психологічні (методи психодіагностики – особистісні опитувальники, соціометрія, малюнкові та проєктивні тести; психотерапевтичні методи – психодрама, соціограма, ігрова терапія, психосоціальна терапія, сімейна терапія, поведінкова терапія; психокорекційні методи – психогімнастика, артотерапія, казкотерапія; психологічне консультування); соціологічні методи (спостереження; методи опитування – інтерв'ю, анкетування, фокус-група; методи аналізу документів; експертна оцінка тощо)⁶⁰⁶.

2. Застосування тренінгових технологій у забезпеченні конструктивної комунікації в полікультурному просторі

Будь-яка програма міжкультурного тренінгу намагається відповісти на запитання «Як?»: як індивід може налагодити міжособистісні контакти з представниками інших культур, як він може опанувати їхні цінності, норми, моделі поведінки.

Моделі міжкультурного тренінгу бувають загальнокультурні й культурно-специфічні. Програми *загальнокультурного тренінгу* акцентують увагу на усвідомленні людиною самої себе як представника етносу або культури (модель «культурної самосвідомості»). При цьому тренери йдуть від навчання учасників усвідомленню цінностей власної культури до аналізу відмінностей між культурами й, в остаточному підсумку, до вироблення вміння «проникати» в культурні відмінності для підвищення ефективності міжкультурних контактів.

⁶⁰⁶ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 294-297.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Тренінгові технології цієї категорії містять у собі *семінари-майстерні міжкультурної комунікації*, що створюються для того, щоб допомогти представникам різних етносів зрозуміти, як культура впливає на їхні думки, почуття й поведінку. На таких семінарах обговорюється саме поняття *культура*, в чому полягає специфіка культур учасників. Особливо ефективними є бесіди на такі теми, як проблеми взаємодії представників різних культур, обговорення так званих «критичних інцидентів», що різко вплинули на уявлення про носіїв певної культури. Для подібної моделі міжкультурного навчання «найважливішим є те, що людина при зіткненні з іншими цінностями й системами поведінки може краще зрозуміти саму себе»⁶⁰⁷.

Використовуються також *загальнокультурні симуляційні ігри*, в яких конструється ситуація «зустрічі двох культур», у кожній з яких прийняті свої правила поведінки. Мета симуляційних ігор – одержання учасниками досвіду приналежності до уявної культури, норми, цінності й моделі поведінки якої здебільшого відмінні від рідної культури учасників. Завданням подібних практик є спроба привести учасників до розуміння, що не всі їхні норми універсальні, дати можливість потренуватися адекватно реагувати на нові, «інші» моделі поведінки в безпечній атмосфері тренінгу⁶⁰⁸.

Одна з найпоширеніших у світі загальнокультурних симуляцій – гра BAFA BAFA, де «зустрічаються» представники двох культур: колективістської культури Альфа й індивідуалістичної культури Бета. Сучасний російський аналог цієї гри – гра «Діалог культур»⁶⁰⁹. Учасники тренінгу розділяються на дві групи, якийсь час уживаються в «свою» культуру, а потім спостерігачі від кожної з культур направляються «до сусідів» для збору інформації. Після цього досвід занурення в нове культурне середовище, всі її особливості обговорюються за участю тренера⁶¹⁰.

Існує багато інших симуляційних ігор, у деяких з них взаємодія учасників відбувається на «нейтральній» території: учасники повинні не тільки «обжитися» у своїй ігровій культурі, але й улаштувати її презентацію, наприклад, на етнологічному конгресі. Наступним етапом подібних ігор є

⁶⁰⁷ Althen G. Human relations trainind for foreign students / Althen G. // Reading in intercultural communication. – Pittsburg, 1975. – P. 80.

⁶⁰⁸ Лебедева Н. М. Программы и практики улучшения межкультурного взаимодействия / Н. М. Лебедева, Т. Г. Стефаненко, О. В. Лунева // Межкультурный диалог в школе. – Кн. 1. Теория и методология. – М., 2004. – С. 82-97.

⁶⁰⁹ Лебедева Н. М. Межкультурный диалог: Тренинг этнокультурной компетентности / Н. М. Лебедева, О. В. Лунева, Т. Г. Стефаненко, М. Ю. Мартынова. – М., 2003.

⁶¹⁰ Gudykunst W. B. Designing intercultural training / W. B. Gudykunst, R. M. Guzley, M. R. Hammer // Handbook of intercultural training. – Thousand Oaks (Cal.), 1996. – P. 61-81

вироблення навичок ведення переговорів між представниками різних культур (наприклад, для створення наукового проекту), у процесі яких здійснюється пошук надгрупових цілей і формується загальна ідентичність⁶¹¹.

Серед численних програм *культурно-специфічного тренінгу* поширення набув тренінг, що включає реальні міжкультурні контакти. Використовуються *міжгрупові діалоги* – у ситуаціях розбіжностей, конфліктів між представниками різних етнічних громад, тому що вони сприяють формуванню згоди в розумінні причин розбрату між групами. У школах у подібних дискусіях беруть участь невеликі групи – представники різних народів і культур, які зустрічаються для взаємодії один з одним. Міжгрупові діалоги спрямовані не для дискутування. У них заохочують людей уважно слухати один одного й у процесі цього взаємного говоріння й слухання «правильно розуміти цінності й вірування, що свідчать про інше бачення світу»⁶¹². Ідея полягає в тому, що в процесі подібної взаємодії учасники використовують знання із власного досвіду.

Фасилітатор (у випадку проведення культурно-специфічних семінарів роль фасилітаторів в ідеалі повинні виконувати учасники обох представлених культур, і кожний з них має бути добре обізнаним з іншою культурою та здатний продемонструвати ефективну комунікацію з її носіями) спрямовує взаємодію учасників, але не навчає групу у формальному сенсі цього слова. Підвищити «міжкультурну свідомість» учасників допомагають дискусії, де піднімаються такі теми, як-от: культурні розходження між членами групи; особливості спілкування між членами різних етнічних груп; стереотипи, упередження, дискримінація, а також їхні причини й наслідки; «критичні інциденти», або ситуації з особистого досвіду учасників, що різко змінилися у кращу або гіршу сторону їхнього уявлення про носіїв певної культури.

Міжгрупові діалоги надають можливість саморозкриття для учасників, і це сприятливо впливає на їхні установки й розуміння себе й інших. Вони можуть також виявляти невідповідності між цінностями людей і їхньою поведінкою стосовно інших груп. Міжгрупові діалоги сприяють виникненню емпатії стосовно людей з інших груп і допомагають бачити в людині насамперед особистість, а не просто представника іншої групи.

Використовуються також *культурно-специфічні рольові ігри*, які допомагають учасникам навчитися взаємодіяти з представниками конкретних культур у реальних ситуаціях. У подібних іграх є можливим два види розподілу ролей: іноді учасники грають ролі представників власної культури, іноді «міняються ролями» – приймають на себе ролі представників

⁶¹¹ Див. 271.

⁶¹² Dubois P. M. Intergroup dialogues across America / P. M. Dubois, J. J. Hutson. – Hadley (Ma), 1997. – P. 12.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

іншої культури. Відомо про існування взаємозв'язку установок і поведінки, а також про факт впливу аттитюдів на поведінку людини. В останньому випадку саме за допомогою рольової гри можна домогтися більш терпимого ставлення до протилежної точки зору, оскільки в процесі гри людині доводиться привселюдно відстоювати точку зору, з якою вона споконвічно не була згодна. Вплив рольового поводження на людину може пояснюватися тим, що в процесі виконання ролі починає діяти самопереконавання. Коли людина усвідомлює свої почуття, вони стають значущими, актуальнішими для неї й краще запам'ятовуються. Саме рольова гра, що вимагає від людини активності й імпровізації, сприяє ефективнішій, ніж будь-які дидактичні методи, зміні установок⁶¹³.

Учасники рольових ігор одержують досвід міжкультурної взаємодії, що досить легко переноситься на реальні міжкультурні контакти. Але подібного роду навчання далеко не завжди досягає своєї мети: у випадку сильного етноцентризму він може перешкодити людям позбутися упереджень у ході занять.

У багатьох випадках до нерозуміння між представниками різних народів приводять не самі по собі міжкультурні розходження в поведінці, а їхня інтерпретація. Тому в практиці широко застосовується *культурно-специфічний атрибутивний тренінг*, у якому наголос ставиться на навчанні того, яким чином носії різних культур інтерпретують причини поведінки й результати діяльності. Це дуже важливе завдання, тому що одна з основних проблем при спілкуванні представників різних народів полягає в тому, що люди використовують помилкові атрибуції. Атрибутивний тренінг допомагає зробити очікування індивіда щодо можливої поведінки члена іншої культури точнішими й сприяє освоєнню ізоморфних атрибуцій, тобто атрибуцій, характерних для культури, з представниками якої індивід взаємодіє.

Основні принципи міжкультурного тренінгу й компетентність тренера

Розробляючи програму міжкультурного тренінгу, необхідно керуватися основними засадами тренінгу як активного соціально-педагогічного методу:

– *принципом активної спільної діяльності тренера й учасників, точніше, принципом розподілу активності між ними. Як відзначає Л. Петровська⁶¹⁴, використання методу тренінгу сприяє розвитку активної соціально-психологічної позиції учасника, що веде до формування активної життєвої позиції загалом і до підвищення психологічної культури як істотного*

⁶¹³ Белинская Е. П. Социальная психология личности / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 301 с.

⁶¹⁴ Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.

аспекту всебічного розвитку особистості. Але цей результат може бути досягнутий, тільки якщо дотримується загальний принцип – «послідовне, дозоване й доречне нарощування активності учасників з передачею ініціативи й відповідальності від ведучих до інших членів групи»;

– *принципом творчої позиції учасників і тренера*. Хоча в процесі конструювання програми все здається логічним і технологічним, тренер повинен існувати не тільки на «території здорового глузду» – технології, що може бути відчужена від нього, але й на «території творчості». Тренерові можна творити, описуючи ту реальність, що є предметом тренінгу, а також створюючи творчу атмосферу для учасників.

– *принципом реалізації суб'єкт-суб'єктної форми спілкування*, за допомогою звертання до його діалогічної форми;

– *принципом «тут і тепер»*, оскільки тренінг – такий «жанр» навчання, в якому учасники, активно взаємодіючи один з одним із приводу предмета тренінгу, «напрацьовують і структурують реальний досвід»⁶¹⁵.

Але якщо названі вище принципи є основними для будь-якої програми тренінгу, то творці міжкультурного тренінгу повинні виходити з іще одного основного принципу – *принципу етнокультурного універсалізму*. З одного боку, будь-яка спроба розгляду тренером звичаїв, цінностей і норм певної культури як «правильних» або «неправильних» може відкинути учасників на етноцентристські позиції. З іншого боку, небезпечним і є крайній культурний релятивізм, тому що в учасників тренінгу може виникнути сумнів у самій можливості взаємодії й взаєморозуміння представників культур, що докорінно відрізняються один від одного.

На думку Т. Стефаненко, реалізація цих принципів вимагає від *міжкультурного тренера* високої компетентності. Тренер має бути мультикультурною особистістю – посередником між культурами. Він має бути толерантним до невизначеності, когнітивно й поведінково гнучким індивідом; людиною, що має чітке уявлення про власну етнічну ідентичність, але такою, в системі цінностей якої велике місце посідають цінності загальнолюдські; відкритим для різних поглядів, здатним до емпатії, а при врегулюванні конфліктів здатним обирати стратегію співробітництва. І, нарешті, для ефективного міжкультурного тренера є характерним неухильне дотримання етичних принципів⁶¹⁶.

3. Технологія розробки й реалізації соціального полікультурного проекту

У соціально-педагогічній практиці багато проблем розв'язується шляхом створення та впровадження проектної діяльності. *Проектування* – це

⁶¹⁵ Мастеров Б. М. Конструирование тренинговых процедур: технология и творчество // Методы практической социальной психологии: диагностика, консультирование, тренинг / Б. М. Мастеров. – М., 2004. – С. 153.

⁶¹⁶ Стефаненко Т. Г. Етнопсихология : практикум / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 208 с.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

одна з форм випереджувального відображення дійсності, конструювання прообразу уявного об'єкта чи процесу, які б відповідали бажаним властивостям чи наслідкам. Результатом такого конструювання є проект – сукупність скоординованих дій із певними точками відліку та завершення з метою досягнення певних цілей з встановленими строками, витратами та параметрами виконання⁶¹⁷. Коли мова йде про проект, мають на увазі уявну конструкцію певних змін, яка попередньо запланована та може бути в подальшому впроваджена в реальному житті.

Проект дозволяє рухатися від ідей до дії, певним чином структуруючи етапи цього процесу. Він завжди реалізується в певному соціальному, територіальному та часовому просторах, тому сприяє змінам у соціальному середовищі, які є результатом колективної діяльності.

Характеристика проекту. По-перше, у нього завжди є мета, оскільки чітко визначені цілі є запорукою отримання конкретних результатів. Проекти завжди обмежені в часі та просторі, оскільки в них завжди є початок і кінець. Проекти завжди реалізуються в певному місці (соціальному інституті, громаді, регіоні тощо) та контексті. Кожний проект є по-своєму унікальним, оскільки виникає з нових ідей, які мають на меті специфічне вирішення проблеми на певному рівні. Існує дуже багато різних видів проектів: соціальні, соціально-педагогічні, економічні, технічні, інвестиційні, спонсорські, інноваційні, регіональні, національні.

Соціальний проект – сконструйоване соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація чи підтримка в середовищі матеріальної або духовної цінності, яке має просторово-часові та ресурсні обмеження і вплив якого на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням.

Соціально-педагогічний проект – це сконструйоване соціальне нововведення, мета якого – вдосконалення педагогічних процесів (розвитку, освіти, виховання, соціального становлення особистості) у певних соціокультурних умовах.

На відміну від соціальних проектів, які спрямовані на перетворення та вдосконалення соціуму, суспільних відносин і процесів, соціально-педагогічний проект спрямований на вирішення завдань освіти та виховання.

Об'єкти соціально-педагогічного проектування: соціально-культурне середовище (створення сприятливого соціокультурного простору та оптимізація умов саморозвитку особистості; соціальної групи, території загалом); спосіб життя (підтримка окремих видів та напрямів діяльності особистості, які сприяють зростанню якісних показників життя); сфери життєдіяльності особистості (освітня, дозвілєва, навчальна, виробнича, спортивна, інформаційна тощо). Соціально-педагогічні проекти можуть

⁶¹⁷ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге вид. / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 504-506.

бути спрямовані на створення умов для розвитку соціальності суб'єкта (особистості, групи); самореалізації особистості в основних сферах її життєдіяльності; забезпечення сприятливих умов для соціалізації особистості в різних сферах соціального середовища; вирішення чи мінімізацію несприятливих умов соціалізації особистості⁶¹⁸.

При розробці соціального чи соціально-педагогічного проекту виконується певний комплекс робіт: інформаційних, аналітичних, організаційних, правових, фінансових, кадрових, матеріально-технічних, експертних, прогнозних тощо.

Етапи розробки та впровадження проекту («Життєвий цикл» проекту):

- аналіз ситуації;
- розроблення концепції проекту,
- планування проекту;
- упровадження й реалізація;
- корекція проекту за підсумками моніторингу;
- оцінка результатів і підведення підсумків проекту⁶¹⁹.

Аналіз ситуації проводиться для виявлення соціальних проблем як протиріччя між наявним і таким, що має бути бажаним. Кількість соціальних проблем може коливатися в діапазоні від однієї до кількох, що, зі свого боку, потребує визначення тих проблем, вирішення яких є нагальним у соціально-педагогічній практиці.

Проектування, розробка концепції соціального проекту передбачає формулювання основних положень, поданих у певній сукупності кінцевих цілей проекту та можливих шляхів їх досягнення. У концепції проекту обґрунтовуються його *актуальність, мета і завдання, зміст* можливої діяльності, правові, економічні, організаційні засади, очікувані довгострокові *результати*. Актуальність проекту визначається тим, наскільки значущими для людей та організацій є ті проблеми, на вирішення яких спрямовано проект. Тому необхідно точно визначити: чия це проблема (яких цільових груп і соціальних інституцій вона стосується); які її масштаби; які ризики існують, якщо проблему не буде розв'язано найближчим часом.

Визначивши, на вирішення якої проблеми спрямований проект, потрібно сформулювати його мету і завдання. При визначенні мети варто пам'ятати теоретичні засади формулювання цілей будь-якої діяльності. Згідно з поставленими цілями *мета є ідеальним уявленням про результат майбутньої діяльності*, відображує міркування розробників проекту щодо

⁶¹⁸ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге вид. / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 504-506.

⁶¹⁹ Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. / [автори-укладачі: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник]. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – С. 175.

того, яким в ідеалі мав би бути результат діяльності. Можна виокремити кілька вимог до формулювання мети. Вона має бути чіткою, зрозумілою, лаконічною, досяжною в рамках проекту, обов'язково пов'язаною з виявленою соціальною проблемою. Своєї конкретності мета набуває в *завданнях*, оскільки в них визначаються практичні дії, які треба здійснити, щоб вирішити проблему.

Мету і завдання проекту потрібно формулювати, вказуючи на завершеність процесу (підготувати, впровадити, організувати, збільшити, виготовити, апробувати тощо).

Мета і завдання проекту є базисом для опису змісту наміченої діяльності в правовому, економічному та організаційному аспектах. Для реалізації окремих проектів необхідно визначити правове поле діяльності (закони, положення...). Наприклад, якщо результатом проекту має бути створення нової громадської організації, необхідно базуватися на положеннях закону «Про об'єднання громадян». Визначення можливого правового поля діяльності дасть можливість уникнути конфлікту інтересів під час реалізації проекту.

Фінансове обґрунтування проекту має містити базові розрахунки необхідних коштів, фіксувати їхні джерела. Кожний вид діяльності в межах проекту має бути обрахований і відповідати реальним цінам.

Планування – встановлення переліку та порядку заходів з реалізації проекту. Тут концепція проекту поєднується з організаційними діями: відбираються заходи відповідно до завдань проекту, заплановані дії співвідносяться з наявними ресурсами, визначаються терміни реалізації, виконавці, обсяг фінансування.

Кожний проект має відповідне текстове оформлення, в якому здебільшого відображаються: проблема, на вирішення якої спрямовано проект; мета і завдання проекту; опис видів діяльності, які планується виконати в межах проекту; терміни та місце реалізації проекту; прогнозовані результати; кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення проекту; кошторис витрат.

Текстовий опис проекту є формою фіксації намічених задумів розробників і робочим документом під час реалізації проекту. Коли проект має вигляд певного текстового документа та наявні ресурси для його впровадження, настає етап безпосередньої *реалізації проекту*, коли не лише виконуються заплановані види діяльності, а й здійснюється *моніторинг* – постійне відстеження ходу робіт, які проводяться в рамках проекту для порівняння реального стану справ із планом. Моніторинг має на меті оцінку поточних результатів роботи; виявлення труднощів; визначення проблемних зон; формулювання рекомендацій для подальшої реалізації проекту. Для здійснення моніторингу проекту необхідний певний інструментарій. До інструментарію моніторингу можуть входити інтерв'ю,

спостереження, анкети, фокус-групи. Важливою складовою моніторингу соціальних проєктів є періодичний аналіз поточної та підсумкової звітності. Моніторинг не є єдиною процедурою, яка дає уявлення про особливості реалізації проєкту. Крім нього, на окремих етапах здійснення проєкту також проводиться оцінка – процес детального аналізу результатів діяльності та їх співвіднесення з певними запланованими критеріями. За підсумками оцінки визначається рівень ефективності проєкту для вирішення певної соціальної проблеми. Залежно від того, коли проводиться оцінка, розрізняють вхідну (або базову), поточну та підсумкову оцінки.

Оцінка дає відповіді на запитання, які починаються словом «Наскільки?» (наскільки добре зроблено, наскільки значущі зміни відбулися, наскільки (не)вдалося подолати труднощі тощо). Вона дає можливість оцінити ефективність проєкту та сформулювати рекомендації для подальших проєктів.

Підсумкова оцінка – це оцінка результатів, яких було досягнуто на завершальній стадії реалізації проєкту. Тут також здійснюється аналіз кількісних та якісних показників проєкту. Оцінка може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Внутрішню оцінку зазвичай здійснюють люди, що безпосередньо реалізують проєкт. Для зовнішньої оцінки запрошують незалежних експертів з інших організацій чи проєктів⁶²⁰.

4. Роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення

Одним з ефективних засобів соціально-педагогічної роботи в полікультурному суспільстві є інформаційні громадські кампанії або соціальні рекламні кампанії.

Мета соціальної реклами – змінити ставлення суспільства або окремих його представників до проблеми чи до групи людей, а в перспективі – створити нові соціальні цінності.

Насамперед варто зазначити, що термін «соціальна реклама» використовується лише в пострадянських країнах. У світі йому відповідають поняття «некомерційна» та «суспільна» реклама. Саме тому існує певна відмінність у тлумаченні термінів. Некомерційна реклама – реклама, вироблення якої спонсується некомерційними інститутами або здійснюється в їхніх інтересах. Метою такої реклами є стимулювання пожертв, заклик голосувати на користь того чи того кандидата або привертання уваги суспільства до певної справи.

Словосполучення «соціальна реклама» є калькуванням з англійської «*social advertising*», «суспільна (соціальна) реклама» передає повідомлення, що пропагує певне позитивне явище. Професіонали створюють її безкоштовно.

⁶²⁰ Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. / [автори-укладачі: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник]. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – С. 175.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Метою соціальної реклами є ідея, яка повинна мати певну соціальну цінність. Найчастіше соціальна реклама розрахована на широку аудиторію, яку хвилюють загальнолюдські проблеми: охорона природи, боротьба зі СНІДом, наркоманія, запобігання насильству, здоров'я, міжнаціональні конфлікти тощо⁶²¹.

Закон України «Про рекламу» № 1121-IV від 11.07.2003 р. дає таке визначення: «соціальна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку». Цілі соціальної реклами є дуже близькими до некомерційної реклами. Зокрема, вона прагне змінити поведінкову модель суспільства і тому спрямована на актуалізацію та пошук розв'язання конкретної соціально значущої проблеми.

На сьогоднішній день в Україні виготовлення та розповсюдження соціальної реклами регламентується кількома нормативними документами: Законом України від 11.07.03 р. № 1121-IV «Про рекламу»; Указом Президента України від 23.06.01 р. № 467 «Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями»; Постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.04 р. № 1125 «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді»; Постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.04 р. № 1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю».

Залежно від цільової групи обираються засоби, методи та форми донесення інформації, повідомлення. Точне визначення цільової групи є однією з важливих складових ефективності соціальної реклами, адже вона може стосуватися більш вузьких груп населення, наприклад, мешканців конкретного багатоповерхового будинку, які турбуються про наявність дитячого майданчика у дворі.

Функції соціальної реклами:

- інформаційна (наприклад, які заходи і де проводяться тощо);
- формування нових поведінкових моделей (модель поведінки в полікультурному суспільстві);
- створення позитивного іміджу соціальних служб і громадських організацій або, навпаки, подолання негативного образу (негативні етнічні стереотипи);
- консолідація зусиль соціальних установ і спонсорів при розв'язанні соціальних проблем (попередження міжнаціональних конфліктів; популяризація етнокультур регіону);
- формування каналів «зворотного зв'язку» між соціальними організаціями та клієнтами для контролю системи і внесення необхідних коректив.

⁶²¹ Яровой В. Зв'язки з громадськістю (Основи PR для неурядових організацій) / В. Яровой, Е. Гладков. – Хмельницький : Молодіжна ліга, 2000. – 95 с.

Засоби та інструменти соціальної реклами:

- різноманітна поліграфічна продукція (буклети, листівки, плакати, навчальні матеріали, брошури, книжки);
- зовнішня реклама, тобто така, що розміщується на вулицях (бігборди, лайтбокси, вивіски, реклама на транспортних засобах, будівлях тощо);
- преса (газети, журнали, бюлетені тощо);
- реклама на радіо і телебаченні (ролики, ток-шоу та передачі на соціальну тематику тощо);
- реклама в Інтернеті (веб-сторінки, банери, електронні поштові розсилки, Інтернет-конференції, форуми тощо);
- реклама в мережах мобільного зв'язку (SMS-розсилки тощо);
- поштові розсилки;
- проведення будь-яких акцій та заходів (конкурси, фестивалі, марші, виставки, конференції, дебати, круглі столи, вуличні театри, флешмоби);
- нетрадиційні види реклами (сувенірна продукція, повітряні кульки, реклама на білетах та рахунках тощо).

Серед *прийомів*, що є чинниками підвищення ефективності соціальної реклами, які варто враховувати при розробці та впровадженні рекламно-інформаційних технологій, можна назвати такі: залучення фактів, пов'язаних із проблемою, що висвітлюється в соціальній рекламі (*наприклад, використання статистичних даних*); привертання уваги до переваг, пов'язаних із наслідуванням певних моделей поведінки, що пропагуються в соціальній рекламі (*наприклад, «Розумій мене, щоб я вмів розуміти інших. Не принижуй, щоб я не принижував інших»*); використання «інтригуючи» назв, що примушують прочитати текст до кінця (*наприклад, «5 кроків, щоб стати толерантним»*); переконливість тексту; використання фактури шрифтів, аби звернути увагу на найбільш вагомі слова; виділення окремих абзаців за допомогою кольору чи шрифту; несподіваний початок розповіді; використання в текстах або роликах елементів інтриги, конфліктних ситуацій у монологах чи діалогах.

При розробці інформаційно-реklamних матеріалів дуже важливо враховувати те, що реклама покликана спонукати до певної емоційної реакції, мати інформацію, не повинна містити наказового тону, а виконувати саме ту роль, заради якої вона створювалась. Як відомо, однією із складових ефективності реклами є наявність медійної стратегії: *соціальна рекламна кампанія* – це система методів і заходів, спрямованих на конкретну цільову аудиторію для зміни ставлення до певної соціальної проблеми⁶²².

⁶²² Довбах Г. К вопросу о социальной рекламе... [Электронный ресурс] / Г. Довбах. – Режим доступа : http://www.feminist.org.ua/library/psychologija/dovbah_soc.php

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Підготовка та проведення рекламної кампанії здійснюється в декілька етапів:

- Етап 1. Виникнення ідеї та створення ініціативної групи.
- Етап 2. Проведення дослідження (перевірка гіпотези).
- Етап 3. Розробка ідеї, слогана та іміджу кампанії.
- Етап 4. Пошук партнерів і розробка бюджету.
- Етап 5. Підписання договорів.
- Етап 6. Планування заходів.
- Етап 7. Старт кампанії.
- Етап 8. Реалізація заходів кампанії.
- Етап 9. Повторне дослідження та оцінка результатів.
- Етап 10. Оприлюднення результатів.
- Етап 11. Планування подальших дій.

Практичне заняття

Особливості полікультурної просвіти населення

Мета: формувати полікультурну компетентність майбутніх соціальних педагогів шляхом систематизації та актуалізації знань про сутність та структуру технологій соціально-педагогічної роботи в полікультурному середовищі; застосування тренінгових технологій у забезпеченні конструктивної комунікації в полікультурному просторі; технологію розробки й реалізації соціального полікультурного проекту; роль рекламно-інформаційних технологій у полікультурній просвіті населення;

формування вмінь:

- на основі знань про різні аспекти полікультурного виховання дітей та молоді (виховання етнічної толерантності, культури міжнаціонального виховання, запобігання міжнаціональних конфліктів тощо) вміти визначати пріоритетні завдання й оптимальний зміст організаційних форм соціального виховання дітей, найбільш доцільні методи, прийоми, засоби полікультурної просвіти юного покоління;

- шляхом аналізу змісту діяльності соціального педагога в мікросоціумі та ознайомлення під час лекційних занять з особливостями полікультурної роботи соціального педагога вміти визначати напрями та форми інформаційно-просвітницької, індивідуально-консультативної, профілактичної, посередницької правозахисної роботи за місцем проживання для організації полікультурної освіти та виховання юного покоління в навчальних закладах та полікультурної просвіти населення в територіальній громаді;

- під час діяльності в полікультурній громаді застосовувати інтерактивні методи просвітницької роботи (тренінг етнічної толерантності, тренінг міжкультурної комунікації тощо);

- користуватися сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями, технічними засобами навчання в процесі організації

полікультурного виховання дітей та молоді, полікультурної просвіти населення в територіальній громаді, при розробці соціально-педагогічних програм, проектів, рекламної продукції;

– оцінювати власну діяльність, особистісні властивості та якості як майбутнього фахівця, покликаного працювати в полікультурному суспільстві.

План заняття

1. Бліц-опитування студентів з метою перевірки знань, отриманих на лекції.

2. Презентація соціально-педагогічних проектів на полікультурну тематику (тему студенти обирають самостійно).

Методичні вказівки

У проекті мають бути представлені такі елементи:

– Тема.
– Постановка проблеми (обґрунтування актуальності реалізації певного проекту, мета, завдання).

- Цільова група.
- Тривалість проекту.
- Правове поле реалізації проекту.
- Програма реалізації проекту.
- Очікувані результати.
- Віддалені наслідки проекту.
- Практичне застосування результатів проекту.
- Оцінка ефективності проекту.
- Ресурси.
- Кошторис.
- Джерела фінансування.
- Форма презентації проекту.

На презентацію проекту (бажано за допомогою мультимедійних засобів) відводиться 5-7 хвилин. За допомогою таємного голосування визначається найкращий проект.

3. Виготовлення соціальної реклами.

Методичні вказівки

На занятті академічна група розподіляється на декілька підгруп, кожна з яких розробляє графічний макет соціальної реклами на полікультурну тематику. У рекламі мають бути представлені тема, ідея, композиція реклами та гасло.

По закінченні роботи виставляється галерея плакатів – соціальних реклам і автори-розробники презентують їх. Оцінюють якість реклами незалежні експерти (викладачі кафедри соціальної педагогіки, практикуючі соціальні педагоги).

4. Підбиття підсумків заняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашкіна Н. В. Підготовка соціальних педагогів у Німеччині : метод. реком. щодо удосконалення підготовки соціальних педагогів в Україні на основі використання німецького досвіду / Н. В. Абашкіна. – К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2003. – 23 с.
2. Абдулкаримов Г. Г. Толерантность в межнациональных отношениях в уральском регионе: социологический анализ: автореф. дисс. ... к.социол.н. : 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни»/ Гаджи Гаирбегович Абдулкаримов. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.
3. Абрамов Л. К. Центр місцевої активності для розвитку громад / Л. К. Абрамов, Т. В. Азарова. – Кіровоград : ІСКМ, 2012. – 144 с.
4. Абрамова Г. С. Деловые игры: теория и организация / Г. С. Абрамова, В. А. Степанович. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – 192 с.
5. Авксентьев А. В. Этнические проблемы современности и культура межнационального общения : учеб. пособ. / А. В. Авксентьев, В. А. Авксентьев. – Ставрополь : СГПИ, 1993. – 222 с.
6. Агадулін Р. Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект / Р. Р. Агадулін // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3. – С. 18-29.
7. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М. : Аспект Пресс, 1990. – 248 с.
8. Адресный социальный патронаж семьи и детей : науч.-метод. пособ. / под ред. Л. С. Алексеевой. – М. : Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. – 160 с.
9. Акулова О. В. Компетентностный подход как ориентир модернизации педагогического образования / О. В. Акулова, Н. Ф. Радионова, А. П. Тряпицына // Академические чтения : Компетентностный подход в современном образовании. – СПб. : СПб ГИПСР, 2005. – Вып. 6 – С. 11-14.
10. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи України: Історія. Теорія / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.

11. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи : курс лекцій : модульне навчання / А. М. Алексюк. – К. : Вища школа, 1993. – 220 с.

12. Алексєєнко Т. Ф. Зміст і напрями соціально-педагогічної діяльності // Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / Т. Ф. Алексєєнко [під ред. І. Д. Зверев]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 48-59.

13. Алмазова Т. В. Міське та сільське середовище: порівняльна характеристика соціокультурних систем [Електронний ресурс] / Т. В. Алмазова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Pedagogica/6_85695.doc.htm

14. Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-педагогического анализа / А. Л. Андреев // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 19-27.

15. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 587 с.

16. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. П. Андрущенко // Таврійський вісник освіти. – 2004. – № 1. – С. 4-12.

17. Аношкина В. Л. Поликультурное образование в современном российском социуме (на примере технологии «диалога культур») [Электронный ресурс] / В. Л. Аношкина, С. В. Резванов. – Режим доступа : <http://www.i-u.ru/biblio/archive/resvanov%5Fobrasovanie/04.aspx>

18. Антипова В. М. Компетентностный подход к организации дополнительного педагогического образования в университете / В. М. Антипова, К. Ю. Колесина, Г. Р. Пахомава // Педагогика. – 2006. – № 8. – С. 57-62.

19. Арутюнян Ю. В. Этносоциология / Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижина, А. А. Суколов. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 271 с.

20. Асаєва В. В. Філософія сучасної полікультурної, мультилінгвальної освіти [Електронний ресурс] / В. В. Асаєва. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11612.html>

21. Атрощенко Т. Розвиток культури міжнаціонального спілкування у студентському колективі / Т. Атрощенко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 1999. – № 6. – С. 92-95.

22. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України.

Аналітичний огляд та рекомендації / під ред. О. Гриценка. – К. : УЦКД, 2001. – 96 с.

23. Байденко В. И. Болонский процесс: проблемы, опыт, решения / В. И. Байденко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 111 с.

24. Балакірева О. М. Моніторинг соціальних проектів і програм / О. М. Балакірева // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття : проблеми теорії і практики : матер. доповідей на міжнар. наук.-практ. конф. 29-31 жовтня 2002 р. – К. : ДЦССМ, 2002. – Ч. 2. – С. 241-246.

25. Балл Г. О. Про психологічні аспекти гуманізації суспільних відносин / Г. О. Балл // Педагогічні і психологічні науки в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 103-113.

26. Баханов К. О. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти : монографія / Костянтин Олексійович Баханов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 384 с.

27. Баханов К. А. Воспитание толерантности у молодежи на этапе межпоколенческого перехода / К. А. Баханов, О. И. Гуренко // Известия Академии педагогических и социальных наук. – М. – Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК». – Вып. XII. – Ч. I. – С. 503-509.

28. Баханов К. А. Принцип поликультурности как основа современной системы образования / К. А. Баханов, О. И. Гуренко // Новое в психолого-педагогических исследованиях: теоретические и практические проблемы психологии и педагогики. – М. : Изд-во НОУ ВПО Московского социального института, 2009. – №2. – С. 110-124.

29. Бахутіна О. Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. Г. Бахутіна. – К. : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1999. – 18 с.

30. Баярмагнай Мунхзаяа. Взаимодействие педагогов и родителей в процессе адаптации ребенка из семьи мигрантов в детском саду : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Баярмагнай Мунхзаяа. – М. : ННОУ «Московский гуманитарный университет», 2008 – 20 с.

31. Безпалько О. В. Напрями та функції професійної діяльності соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі

[Електронний ресурс] / О. В. Безпалько. – Режим доступу : <http://www.psyh.kiev.ua/>

32. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія / Ольга Володимирівна Безпалько. – К. : Науковий світ, 2006. – 363 с.

33. Безпалько О. В. Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ольга Володимирівна Безпалько. – К., 1998. – 170 с.

34. Белинская Е. П. Социальная психология личности / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 301 с.

35. Белогуров А. Ю. Фактор поликультурности в контексте этнонациональной стратегии развития российского образования / А. Ю. Белогуров // Проблемы поликультурного образования : междунар. сб. науч. ст. – Махачкала : ДГУ. – 2001. – С. 43-51.

36. Бершадский М. Е. Компетенция и компетентность: сколько их у российского школьника? / М. Е. Бершадский // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 136-143.

37. Бессарабова И. С. Цели, задачи и принципы поликультурного образования в России и США / И. С. Бессарабова // Современные наукоемкие технологии. – 2008. – № 8 – С. 97-99.

38. Бех І. Д. Виховання особистості : в 3 кн. [кн. 2] / І. Д. Бех – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2. – 344 с.

39. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті [Електронний ресурс] / Іван Дмитрович Бех. – Режим доступу : <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32-01.html>

40. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1990. – 413 с.

41. Бирюкова М. А. Глобализация: интеграция и дифференциация культур / М. А. Бирюкова // Философские науки. – 2000. – № 4. – С. 33-42.

42. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід до презентації освітніх результатів / Н. М. Бібік // Школа І ступеня: теорія і практика : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-ту імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 10. – С. 24-37.

43. Бойченко В. В. Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Бойченко. – Херсон, 2006. – 20 с.

44. Болгаріна В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгаріна, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – №1. – С. 2-6.

45. Бондар В. Управління розвитком конкурентоспроможності вчителя в процесі професійної підготовки / В. Бондар // Освіта і управління. – 2007. – № 3-4. – С. 44-52.

46. Бондырева С. К. Феномен толерантности в системе межэтнических отношений / С. К. Бондырева // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений : сб. науч. ст. – 2-е изд. стереотип. – М.-Воронеж, 2003. – С. 12-20.

47. Бондаренко В. И. Социально-педагогическая деятельность «открытой» школы в поликультурной среде : дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.07 / Валентина Ивановна Бондаренко. – Владивосток, 2005 – 175 с.

48. Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Зоя Петрівна Бондаренко. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2008. – 22 с.

49. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : [курс лекцій] / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.

50. Бордовская Н. В. Педагогика / Н. В. Бордовская. – СПб. : Питер, 2000. – 378 с.

51. Бордовская Н. В. Поликультурное воспитание. Воспитательные системы: зарубежный и отечественный опыт : учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 304 с.

52. Борисенков В. П. Поликультурное образовательное пространство России : история, теория, основы проектирования : монография / В. П. Борисенков, О. В. Гукаленко, А. Я. Данилюк. – М. : Изд-во ООО «Педагогика», 2006. – 464 с.

53. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы / В. Г. Бочарова. – М. : SVR – Аргус, 1994. – 208 с.

54. Бугасова Н. В. Основні напрями навчання іммігрантів в Україні та Швеції: порівняльний аналіз / Н. В. Бугасова // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – 2009. – № 1. – С. 24-31.

55. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / Р. Х. Вайнола ; [за ред. С. О. Сисоєвої]. – Запоріжжя : ХНРБЦ, 2008. – 460 с.

56. Варенко Т. К. Аксиологічний підхід та доцільність його реалізації в сучасній системі вищої педагогічної освіти [Електронний ресурс] / Т. К. Варенко. – Режим доступу : http://www.dspace.univer.kharkov.ua/.../2/Axiological_Approach_Varenko.doc

57. Варій М. Й. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. / М. Й. Варій, В. Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 376 с.

58. Василенко И. А. Диалог цивилизаций / И. А. Василенко. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 290 с.

59. Васютенкова И. В. Сущностные аспекты и актуальность поликультурного образования в современных условиях / И. В. Васютенкова // Личность, общество и образование в современной социокультурной ситуации : межвуз. сб. науч. тр. – СПб. : ЛОИРО, 2007. – 574 с.

60. Васянович Г. П. Методологія педагогіки й педагогічна інноватика / Г. П. Васянович // Модернізація вищої освіти у контексті євроінтеграційних процесів : зб. наук. пр. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 3-6.

61. Вегеш М. М. Політологія : підручник / М. М. Вегеш. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 384 с.

62. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.

63. Вечірко Р. М. Етнічні стереотипи [Електронний ресурс] / Р. М. Вечірко. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/154/46/1/6>

64. Викторова Л. Г. О педагогических системах / Л. Г. Викторова. – Красноярск : Изд-во Красноярского университета, 1989. – 101 с.

65. Воеводская Г. К. Целенаправленность в деятельности преподавателя высшей школы : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. К. Воеводская. – Л., 1974. – 20 с.

66. Волик Л. Анімація як нове явище вітчизняної педагогічної науки / Л. Волик // Шлях освіти. – 2009. – № 1. – С. 6-9.

67. Волков И. П. Цель одна – дорог много : Проектирование процессов обучения / И. П. Волков. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.

68. Воротняк Л. І. Особливості формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк // Вісник Житомирського державного університету (Педагогічні науки). – 2008. – № 39. – С. 105-109.

69. Воротняк Л. І. Педагогічна технологія формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Воротняк Людмила Іванівна. – Хмельницький : Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2008. – 286 с.

70. Воротняк Л. І. Особливості педагогічної технології формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць [гол. ред. А. Й. Сиротенко]. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – С. 48-53.

71. Воротняк Л. І. Педагогічні умови реалізації технології формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. [гол. ред. Т. І. Сущенко]. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 46. – С. 41-45.

72. Воспитательно-образовательный процесс в поликультурном пространстве образовательного учреждения : учеб.-метод. комплекс / [авт.-сост. : О. Н. Пикалова, Ю. В. Королькова]. – Ставрополь : СКИРО ПК и ПРО, 2012. – 146 с.

73. Вплив світової глобалізації на побутову культуру України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://h.ua/story/233253/#ixzz21RKg1PqL>

74. Вступ до соціальної роботи : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.

75. Гайсина Л. Ф. Готовность студентов вуза к общению в мультикультурной среде и ее формирование : монография / Л. Ф. Гайсина. – Оренбург : РИК ГОУ ОГУ, 2004. – 113 с.

76. Галичанська А. Симетричність функцій членів подружжя / А. Галичанська // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С. 155-161.

77. Галуза Л. Ф. Формування миротворчих поглядів студентів педвузів в процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Лариса Федорівна Галуза. – Рівне, 1998. – 211 с.

78. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика : учеб. пособ. для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 336 с.

79. Гасанов З. Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения / З. Т. Гасанов // Педагогика. – 1996. – № 6. – С. 51-55.

80. Гендерні аспекти державної служби : монографія / [М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька] ; за заг. ред. Б. Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 335 с.

81. Герасименко С. С. Статистика [Електронний ресурс] / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна. – Режим доступу : <http://lection.com.ua/statistics/stat/regresiyinyi-analiz-statistika>

82. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер ; [пер. с нем. А. В. Михайлова]. – М. : Наука, 1977. – 705 с.

83. Глузман О. В. Базові компетентності : їхня сутність та значення у життєвому успіху особистості / Олександр Володимирович Глузман // Гуманіт. науки, 2009. – № 1. – С. 7-14.

84. Гмурман В. С. Теория вероятностей и математическая статистика / В. С. Гмурман. – М. : Высш. шк., 1972. – 368 с.

85. Голік Л. О. Полікультурна освіта в Україні / Л. О. Голік, Т. В. Клінченко, М. Ю. Красовицький, Т. І. Левченко // Завуч. – 1999. – № 29. – С. 3-4.

86. Гончаренко Л. А. Перепідготовка вчителів у напрямку полікультурної свідомості в умовах інтеграції в європейський освітній простір / Л. А. Гончаренко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка : Серія «Педагогічні науки». – 2005. – Вип. 2 (41). – С. 200-204.

87. Гончаренко Л. А. Полікультурність у змісті освіти / Л. А. Гончаренко // Таврійський вісник освіти. – 2003. – №4. – С. 84-87.

88. Гончаренко Л. А. Формування готовності вчителів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища в системі післядипломної освіти : дис ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Любов Анатоліївна Гончаренко. – Херсон, 2006. – 215 с.

89. Горбунова Л. Інтеркультурна освіта у проблемному полі ідентичностей / Л. Горбунова // Вища освіта України. – К., 2013. – № 1. – С. 59-65.

90. Горобець К. В. Ситуативний підхід як методологія дослідження аксіосфери права [Електронний ресурс] / Костянтин Валерійович Горобець. – Режим доступу : <http://legalactivity.com.ua>

91. Грауманн О. Гетерогенность как педагогическая проблема / О. Грауманн, М. Н. Певзнер // Инклюзивное образование : проблемы и перспективы : сб. науч. тр. по матер. междунар. науч.-практ. конф. «Сетевое взаимодействие университетов с социальными партнерами в области инклюзивного образования : международный и региональный аспект» (Великий Новгород, 19-21 мая 2014 года) / сост. Е. В. Иванов. – Великий Новгород, 2014. – 448 с.

92. Грива О. А. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві / О. А. Грива // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – К.-Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 46-52.

93. Гриценко О. А. Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів (мультикультуралізм, багатокультурність, полікультурність) [Електронний ресурс] / О. А. Гриценко, Н. К. Гончаренко, Є. А. Мягка. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2005_1_9.php

94. Гриценко О. Морока з мультикультуралізмом / О. Гриценко. – К. : Критика, 2001. – Ч. 11. – С. 23.

95. Гришкова Р. О. Культурологічний підхід до навчання іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей / Р. О. Гришкова // Мова і культура. – К. : Видавн. Дім Д. Бурого, 2004. – Вип. 7. – Т. II. – С. 267-271.

96. Грицанов А. А. Личностные ориентации // Новейший философский словарь / А. А. Грицанов [Электронный ресурс]. / – Режим доступа : <http://vslovar.ru/fil/1216.html>

97. Грицанов А. А. Ценность // Новейший философский словарь [Электронный ресурс] / А. А. Грицанов. – Режим доступа : <http://vslovar.ru/61867.html>

98. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : метод. матеріали для тренера / [авт.-упор. : О. В. Безпалько,

Т. П. Авельцева, О. М. Петрик та ін.] ; під заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Наук. світ, 2004. – 69 с.

99. Громыко Ю. В. Понятие и проект в теории развивающего образования В. В. Давыдова / Ю. В. Громыко // Известия РАО. – 2000. – № 2. – С. 37-42.

100. Гукаленко О. В. Поликультурное воспитание как процесс формирования национальной и этнической толерантности у современной молодёжи / О. В. Гукаленко // Известия Академии педагогических и социальных наук. – М.-Воронеж : НПО «МОДЭК», 2005. – С. 121-128.

101. Гукаленко О. В. Теоретико-методологические основы педагогической поддержки и защиты учащихся-мигрантов в поликультурном образовательном пространстве : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / О. В. Гукаленко. – Ростов-на-Дону, 2000. – 40 с.

102. Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта студентської молоді в університетах США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Яна Гаврилівна Гулецька. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – 262 с.

103. Гуренко О. І. Професійна підготовка майбутніх педагогів до роботи в полікультурному середовищі / О. І. Гуренко // Вісник Черкаського університету. – Черкаси : Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – 2005. – Вип. 72. – С. 58-64.

104. Гуренко О. І. Теоретичні засади виховання культури міжнаціонального спілкування у студентської молоді / О. І. Гуренко // Вісник Київського міжнародного університету. – К. : КиМУ, 2006. – Вип. 8. – С. 81-90.

105. Гуренко О. І. Культура міжнаціонального виховання як один з пріоритетних напрямків полікультурної підготовки соціальних педагогів у контексті європейської інтеграції / О. І. Гуренко // Збірник наукових праць. – Бердянськ : БДПУ, 2006. – Вип. 4. – С. 146-152.

106. Гуренко О. І. Проблема полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах входження України до європейського освітнього простору / О. І. Гуренко // Матер. всеукр. наук.-практ. конф. – Мелітополь : МДПУ, 2006. – С. 208-211.

107. Гуренко О. І. Соціальна робота у поліетнічному суспільстві / О. І. Гуренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2007. – Вип. 5. (Частина І). – С. 133-137.

108. Гуренко О. І. Виховання дітей в умовах поліетнічного середовища / О. І. Гуренко // Збірник наукових праць. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. – С. 102-107.

109. Гуренко О. І. Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування у студентської молоді / О. І. Гуренко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія : зб. ст. – Ялта : РВВКУ, 2007. – Вип. 13.4.2. – С. 37-44.

110. Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів в умовах поліетнічного середовища : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. І. Гуренко. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2007. – 168 с.

111. Гуренко О. І. Етнічна толерантність як соціально-психологічне явище / О. І. Гуренко // Збірник наукових праць: Серія : Психологічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2007. – С. 68-75.

112. Гуренко О. І. Теоретические основы воспитания этнической толерантности у детей подросткового возраста / О. И. Гуренко // Сб. научн. статей педагогического института Южного федерального университета. – Ростов-на-Дону, 2007. – С. 75 – 87.

113. Гуренко О. І. Теоретичні основи полікультурної освіти / О. І. Гуренко // Науковий вісник Бердянського державного педагогічного університету (Гуманітарні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2008. – № 1. – С. 36-40.

114. Гуренко О. І. Теоретико-методичні засади виховання етнічної толерантності в майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород : УжНУ, 2008. – №14. – С. 36-39.

115. Гуренко О. І. Етнічна толерантність та методи її вивчення / О. І. Гуренко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія : зб. ст. – Ялта : РВВ КУ, 2008. – Вип. 19. – Ч. І. – С. 152-158.

116. Гуренко О. І. Запровадження компетентнісного підходу в професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів в умовах полікультурності / О. І. Гуренко // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України»: зб. ст. – Ялта : РВВКУ, 2009 – Ч. 1. – С. 68-71.

117. Гуренко О. І. Полікультурна освіта в Україні: до сутності поняття / О. І. Гуренко // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2009. – №1. – С. 95-103.

118. Гуренко О. І. Проблема професійної підготовки майбутнього соціального педагога в сучасних соціокультурних умовах: полікультурний аспект // О. І. Гуренко // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2009. – №4. – С. 153-161.

119. Гуренко О. І. Поликультурное образование в полиэтническом социуме / О. И. Гуренко // Вестник Таганрогского педагогического института. – Таганрог : Изд.центр Таганрогского пед.ин-та, 2009. – № 2. – С. 163-167.

120. Гуренко О. І. Професійна підготовка майбутніх фахівців дошкільної сфери в умовах полікультурності / О. І. Гуренко // Теорія та практика оновлення сучасної дошкільної освіти : матер. всеукр. наук.-практ. конф., 16-17 вересня, 2010 р. ; [укладач І. Г. Улюкаєва]. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – С. 198-202.

121. Гуренко О. І. Виховання дітей дошкільного віку в сучасних соціокультурних умовах: полікультурний аспект / О. І. Гуренко // Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. – Глухів, 2010. – Вип. № 16. – С. 141-146.

122. Гуренко О. И. Поликультурное образование будущих социальных педагогов: практический аспект / О. И. Гуренко // Матер. междунар. науч.-практ. конф. [отв. ред В. Р. Чагилов]. – Невинномысск : НГГТИ, 2010. – С. 122-128.

123. Гуренко О. І. Проблема полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у світлі Болонської системи / О. І. Гуренко // Соціальна робота на межі тисячоліть: концепції, технології, стратегії : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 29 квітня 2011 р. [укл. А. О. Ярошенко, Т. О. Голубенко]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 51-54.

124. Гуренко О. І. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з мігрантами та біженцями / О. І. Гуренко // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2011. – №4. – С. 104-111.

125. Гуренко О. І. Соціально-педагогічні технології у змісті полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Соціальна робота в Україні : теорія і практика // Наук.-метод. журн. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, БО «ФСР», ВГО «ЛСПУ», 2012. – № 1. – С. 147-156.

126. Гуренко О. І. Модель полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Матер. восьмої

міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Простір і час сучасної науки» 19-21 квітня 2012 року. – К. : ТОВ «ТК Меганом», 2012. – Ч. 3. – С. 45-47.

127. Гуренко О. И. Поликультурное образование будущих социальных педагогов как научная проблема / О. И. Гуренко // Актуальные вопросы современного образования : матер. II междунар. науч. конф. – Ставрополь : Центр научного знания «Логос», 2012. – С. 39-43.

128. Гуренко О. І. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до діяльності в полікультурному середовищі / О. І. Гуренко // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 2. – С. 101-107.

129. Гуренко О. І. Полікультурна компетентність / О. І. Гуренко // Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу до навчання історії в школі : колективна монографія / [за заг. ред. д. пед. наук, проф. К. Баханова]. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. – С. 88-93.

130. Гуренко О. І. Запровадження трансдисциплінарного підходу до полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 3. – С. 66-72.

131. Гуренко О. І. Полікультурний ресурс професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – Вип. 13. – С. 64-68.

132. Гуренко О. І. Реалізація полікультурного компонента у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. – Х. : Українська інженерно-педагогічна академія (УІПА), 2012. – Вип. 36. – С. 30-35.

133. Гуренко О. І. Особливості організації гурткової роботи позашкільних навчальних закладів з виховання культури міжетнічних стосунків / О. І. Гуренко, О. М. Величко // Збірник наукових праць «Педагогічна освіта : теорія і практика». – Кам'янець Подільський : Видавець Д. Г. Зловейко, 2012. – Вип. 12. – С. 478-483.

134. Гуренко О. І. Законодавчо-правові засади полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Професійна підготовка студентів – освітня складова суспільного розвитку: матер. I міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. І. М. Ковчиної. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 24-25.

135. Гуренко О. І. Запровадження полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів у сучасних соціокультурних умовах // Професійна підготовка соціального педагога : теоретико-практичний контекст : колективна монографія / [О. Величко, О. Гуренко, Н. Захарова та ін.] ; за заг. ред. О. Гуренко. – Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2013. – С. 68-102.

136. Гуренко О. И. Социально-педагогическое сопровождение детей-мигрантов в условиях детского сада / О. И. Гуренко // Дошкольное образование в XXI веке // Сб. матер. всеросс. науч.конф. с международным участием, Уфа, 26 апреля 2013. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2013. – С. 127-132.

137. Гуренко О. И. Поликультурное пространство вуза как воспитательная среда будущих социальных педагогов / О. И. Гуренко // Zbior raportow naukowych. «Wplyw badan naukowych.» (28.04.2013-30.04.2013). – Bydgoszcz : Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2013. – Р. 42-45.

138. Гуренко О.І. Структурні компоненти полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2013. – № 2. – С. 66-72.

139. Гуренко О. И. Поликультурное образование будущих социальных педагогов: сущность, модель, пути реализации // Педагогические условия развития личности: теория и практика : монография / Е. И. Васенин, В. Соколова, Н. Н. Казиева. – М. : Издательство Перо, 2013. – Кн. 2. – С. 160-169.

140. Гуренко О.І. Зміст роботи соціального педагога в контексті полікультурного виховання учнів загальноосвітньої школи / О. І. Гуренко // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. ; [за заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Спецвип. 13. – Ч. II. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – С. 119-129.

141. Гуренко О. И. Поликультурное воспитание будущих социальных педагогов: теория и практика / О. И. Гуренко // Этнопедагогика : история и современность : материалы междунар. науч.-практ. конф., Мозырь, 17-18 окт. 2013 г. / УО МГПУ им. И. П. Шамякина ; [редкол. : В. С. Болбас и др.]. – Мозырь, 2013. – С. 191-193.

142. Гуренко О. І. Філософський контекст полікультурної освіти / О. І. Гуренко // Педагогіка формування творчої особистості

у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук.пр. ; [редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 33 (86). – С. 132-138.

143. Гуренко О. И. Внедрение спецкурса «Социально-педагогическая работа в поликультурном обществе» как условие поликультурной подготовки будущих социальных педагогов / О. И. Гуренко // Развитие социально-устойчивой инновационной среды непрерывного педагогического образования : сб. матер. междуна. науч.-практ. конф. (Абакан, 15 ноября 2013 г.) ; [отв. ред. Я. В. Макарьчук]. – Абакан : Издательство ФГБОУ ВПО «Хакасский государственный университет им. Н. Ф. Катанова», 2013. – Т. 2. – С. 169-171.

144. Гуренко О. І. Сутність полікультурної компетентності, критерії та рівні її сформованості у майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. пр. (Педагогічні науки) ; [гол. ред. Г. В. Локарева] – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. – С. 157-166.

145. Гуренко О. І. Зміст роботи соціальних служб з мігрантами та біженцями / О. І. Гуренко // Полікультурна освіта в Україні : історія, сучасність, перспективи : зб. наук. пр. [укл. О. І. Гуренко]. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. – С. 82-92.

146. Гуренко О. І. Роль позааудиторної роботи в полікультурному вихованні майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку: матер. II міжнар. молодіжн. наук.-практ. конф. (дистанційної) (Київ, 1 квітня 2014 року) ; [за заг. ред. проф. І. М. Ковчиної]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 9-11.

147. Гуренко О. І. Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [за заг. ред. проф. К. О. Баханова]. – Донецьк : Ландон-XXI, 2014. – 480 с.

148. Гуренко О. И. Поликультурное образование будущих социальных педагогов и пути его реализации в условиях вуза / О. И. Гуренко // Инклюзивное образование : проблемы и перспективы : сб. науч. тр. по матер. междунар. науч.-практ. конф. «Сетевое взаимодействие университетов с социальными партнерами в области инклюзивного образования: международный и региональный аспект» (Великий Новгород, 19-21 мая 2014 года) / [сост. Е. В. Иванов]. – Великий Новгород, 2014. – С. 83-92.

149. Гуренко О. І. Полікультурний простір вищого навчального закладу : сутність, структура, освітньо-виховні можливості / О.І. Гуренко // Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи : соціально-педагогічні аспекти : матер. міжнар.наук.-практ. конф.(12-13 червня 2014 р.) / [за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. В. Молодиченка]. – Мелітополь : Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – С. 97-100.

150. Гуренко О. І. Полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів у зарубіжній теорії й практиці / О. І. Гуренко // Науковий огляд. – 2014. – № 6 (7). – С. 113-123.

151. Гуренко О.И. Социально-педагогические технологии поликультурного просвещения населения / О. И. Гуренко // Педагогика и психология как ресурс развития современного общества : матер. междунар. науч.-практ. конф. 9-11 октября 2014 года / [под ред. Л. А. Байковой, Н. В. Евтешиной, И. С. Исаевой, Э. В. Самариной]. – Рязань, 2014. – С. 45-52.

152. Гуренко О. І. Методологічні підходи до полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів / О. І. Гуренко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – Мелітополь, 2014. – № 2 (13). – С. 31-39.

153. Гурьянова Т. Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов ссузов (на материале обучения иностранному языку): автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Т. Ю. Гурьянова. – Чебоксары, 2008. – 20 с.

154. Гущина Н. А. Аксиологические аспекты отечественного образования как фактор формирования профессионально-ценностных ориентаций будущего учителя : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Наталья Александровна Гущина. – Калуга, 2004. – 188 с.

155. Данг Тхи Ким Лиен. Социально-педагогическое сопровождение детей-мигрантов в образовательных учреждениях : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Данг Тхи Ким.– СПб., 2010 – 20 с.

156. Дахин А. Н. Содержание образования как культуросообразная модель жизнедеятельности / А. Н. Дахин // Педагогические технологии. – 2004. – № 2. – С. 3-14.

157. Декларация тысячелетия ООН // Утверждено резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи ООН от 08.09.2000 г.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm>.

158. Декларація «Міжкультурна освіта: управління різноманітністю, зміцнення демократії», 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cen.iatp.org.ua/index.html>

159. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_503

160. Делягин М. Г. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / М. Г. Делягин, О. В. Братимов. – М. : АСТ, 2005. – 344 с.

161. Демінська Л. О. Аксіологічний підхід у педагогічному процесі / Л. О. Демінська // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2010. – № 14. – С. 101-104.

162. Джей Э. Эффективная презентация / Э. Джей; [пер. с англ. Т. А. Сиваковой]. – Минск : Амалфея, 1997. – 208 с.

163. Джуринский А. Н. Воспитание в поликультурном мире [Электронный ресурс] / А. Н. Джуринский. – Режим доступа : <http://old.prosv.ru/metod/dgur>

164. Джуринский А. Н. Зарубежная школа : современное состояние и тенденции развития / А. Н. Джуринский. – М. : Владос, 1993. – 356 с.

165. Джуринский А. Н. История зарубежной педагогики : учеб. пособ. для вузов / Александр Наумович Джуринский. – М. : «ИНФРА – М», 1998. – 272 с.

166. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М. : Народное образование, 1999. – 208 с.

167. Дмитриев Г. Д. Многокультурность как дидактический принцип / Г. Д. Дмитриев // Педагогика. – 2000. – № 10. – С. 3-12.

168. Довбах Г. К вопросу о социальной рекламе [Электронный ресурс] / Г. Довбах. – Режим доступа : http://www.feminist.org.ua/library/psychologija/dovbah_soc.php

169. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Яна Володимирівна Довгополова. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. – 206 с.

170. Дозвіллезнавство : навч. посіб. для студентів спеціальності 7.01.01.05 «Соціальна педагогіка» / укл. В. І. Березан. – Полтава : РА «Бойко», 2005. – 121 с.

171. Донець З. Ф. Осучаснення змісту культурознавчих дисциплін у вищій школі в контексті міжнародних культуроохоронних конвенцій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / З. Ф. Донець. – К., 2004. – 20 с.

172. Донченко Е. А. Социетальная психика / Е. А. Донченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 207 с.

173. Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови : монографія / Вікторія Федорівна Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 456 с.

174. Дослідження сприйняття України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://brandukraine.org/k/>

175. Драйден Г. Революція в навчанні / Г. Драйден, Дж. Вос ; [пер. з англ. Мирослава Олійник]. – Л. : Літопис, 2005. – 542 с.

176. Дробіжева Л. Интеллигенция и национализм. Опыт постсоветского пространства / Л. Дробіжева // Этничность и власть в политических государствах ; [отв. ред. В. А. Тишков]. – М. : Наука, 1994. – С. 71.

177. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – 2-ге вид. – К.-Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.

178. Ершов В. А. Поликультурное образование в системе образовательной подготовки учащихся средней школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. А. Ершов. – М., 2000. – 194 с.

179. Європейська конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.kiev.ua>

180. Європейська програма «Освіта в Європі: різні системи навчання – спільні завдання до 2010 року», (2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>

181. Євтух М. Б. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. / М. Б. Євтух, С. В. Грищенко, Г. Й. Михайлишин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 388 с.

182. Євтух В. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства [Електронний ресурс] / Володимир Євтух. – Режим доступу : <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2001/jevtuch.html>

183. Єленський В. Релігійно-інституційний процес в Україні: загальна характеристика і напрямки змін [Електронний ресурс] / Віктор Єленський. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/9806/

184. Єржабкова Б. Вибрані питання соціальної педагогіки / Б. Єржабкова. – Дрогобич : Вимір, 2003. – 364 с.
185. Житницький А. З. Драматургія масових театралізованих заходів / А. З. Житницький – Х. : Тимченко, 2007. – 128 с.
186. Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
187. Заблоцька О. С. Компетентністний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / О. С. Заблоцька. – Режим доступу : eprints.zu.edu.ua/2473/1/63-68.pdf
188. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ / Людмила Миколаївна Завацька. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
189. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 240 с.
190. Загальна декларація прав людини. – Х. : ХПГ, 1998. – 14 с.
191. Загвязинский В. И. Проектирование региональных образовательных систем / В. Загвязинский // Педагогика. – 1999. – № 5. – С. 17-24.
192. Закон РФ від 10 липня 1992 року № 3266-1 (в ред. Федерального закону від 30.06.2007 № 120-ФЗ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-referat.com>
193. Закон України про дошкільну освіту // Дошкільне виховання. – 1999. – № 2. – С. 3-8.
194. Заслуженюк В. С. Соціально-педагогічні проблеми виховання в учнів культури міжнаціонального спілкування / В. С. Заслуженюк, В. В. Присакар // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / [редкол. : В. О. Зайчук (гол. ред.) та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997. – Вип. 19. – С. 65-77.
195. Заслуженюк В. С. Формування в школярів культури міжнаціонального спілкування / В. С. Заслуженюк, В. В. Присакар // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 66-75.
196. Захарчук К. М. Особливості фахової підготовки соціальних працівників у Сполучених Штатах Америки та проблеми української освітньої практики [Електронний ресурс] / К. М. Захарчук. – Режим доступу : http://hist.km.ua/uploads/file/visnik/2010_2/10zkmuo.pdf
197. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Ірина Дмитрівна Зверева. – К. : АПН України, 1999. – 40 с.

198. Здіорук С. Соціальна діяльність церков та релігійних організацій в Україні [Електронний ресурс] / С. Здіорук, В. Токман. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/february2009/9.htm>

199. Зеер Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Зеер, Э. Сыманюк // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 24-28.

200. Зелова Т. П. Формирование толерантности «Толерантность – гармония многообразия» [Электронный ресурс] / Т. П. Зелова. – Режим доступа : <http://a.slave.festival.1september.ru/articles/411279/>

201. Зимняя И. А. Функционально-ролевой репертуар и методы социальной работы / И. А. Зимняя // Российский журнал социальной работы. – 1996. – №1. – С. 8-16.

202. Зимняя И. Компетентностный подход // Реферативный бюллетень Российского государственного гуманитарного университета / И. Зимняя. – М., 2005. – 27 с.

203. Золотарева Т. Ф. Основы психологической самопомощи социального работника : учеб.пособ. / Т. Ф. Золотарева, М. Р. Минигалиева. – М. : Изд-во МГСУ, 2001. – 182 с.

204. Зюзіна Т. О. Компаративний аналіз проблеми визначення цілей і завдань гуманітарної культурологічної освіти [Електронний ресурс] / Т. О. Зюзіна. – Режим доступу : www.bdpi.org/scientificpublished/pedagogics42006/21.doc.

205. Зюзіна Т. І. Науки про культуру та мистецтво в структурі гуманітарної університетської освіти : аналіз зарубіжних тенденцій / Т. І. Зюзіна // Вища школа. – 2005. – № 5. – С. 89-103.

206. Зязюн І. А. Гуманістична парадигма в освіті / І. А. Зязюн // Вища освіта в Україні : реалії, тенденції, перспективи розвитку. – К. : Знання, 1996. – С. 8-12.

207. Зязюн І. А. Культурологічна функція виховання студентів педагогічного ВУЗу / І. А. Зязюн // Вища педагогічна освіта. – 1994. – № 17. – С. 66-72.

208. Иванова Т. В. Культурологическая подготовка будущего учителя : монография / Т. В. Иванова. – К. : ЦВП, 2005. – 282 с.

209. Иванова Н. В поликультурном мире // Высшее образование в России / Н. Иванова, И. Мнацакян. – 2003. – № 1. – С. 140-145.

210. Ивкова Ю. П. Формирование этнической толерантности старшеклассников в деятельности классного руководителя : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Ю. П. Ивкова. – Петрозаводск, 2006. – 24 с.

211. Ильченко Л. Педагогика поликультурности и толерантности / Л. Ильченко // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 52-54., с. 20
212. Ильченко Л. Педагогика поликультурности и толерантности / Л. Ильченко // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 52-54.
213. Ильченко Л. Педагогика поликультурности и толерантности / Л. Ильченко // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 52-54.
214. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний та народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / [П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997. – 252 с.
215. Інформаційний звіт Державного комітету у справах релігій «Про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин в Україні за 1998 рік» // Людина і світ. – 1999. – № 2. – С. 25-31.
216. Інформаційно-дослідницький центр «Інтеграція і розвиток» в АР Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ciet.org.ua>
217. Каган М. С. Мир общения : Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
218. Кадиева Р. И. Формирование культуры межнационального общения в учебных заведениях многонационального региона / Р. И. Кадиева // Развитие личности в образовательных системах Южно-Российского региона. – Ростов-на-Дону : Издательство РГПУ, 1997. – Ч. 2. – С. 200-204.
219. Казанцева Л. І. Теоретичні і методичні засади навчання дітей старшого дошкільного віку української мови в полікультурному просторі: монографія / Лариса Іванівна Казанцева. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2014. – 449 с.
220. Кант И. Критика практического разума : соч. в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4 (1). – С. 311-501.
221. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Ф. Х. Вайнола ; [заг. ред. І. Звереві та Г. Лактіонові]. – К. : Науковий світ, 2001. – 129 с.
222. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник / Алла Йосипівна Капська. – 5-те вид. перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2011 – 488 с.

223. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. / А. Й. Капська – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 400 с.
224. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посіб. / [А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська]. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.
225. Капська А. Й. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. / А. Й. Капська, Л. М. Завацька, С. В. Грищенко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 248 с.
226. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. / А. Й. Капська, І. В. Пеша. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
227. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования [Электронный ресурс] / П. Ф. Каптерев. – Режим доступа : http://dugward.ru/library/kapterev_pf/kapterev_p_f_didakticheskie_ocherki.html#pred
228. Караван Ю. В. Нетрадиційні форми лекцій у вищій школі [Електронний ресурс] / Ю. В. Караван, А. О. Саницька, М. С. Ташак. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/15/karavan.php>
229. Кафарський В. І. Етнологія : підручник / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
230. Ким Д. В. Ситуационный подход как метод научного познания / Д. В. Ким // Российская юридическая наука: состояние, проблемы, перспективы : матер. всеросс. науч.-практ. конф., посвященной 45-летию юридического образования на Алтае / [под ред. В. Я. Музюкина, Е. С. Аничкина]. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2009. – С. 30-34.
231. Кобильник Т. П. Компетентнісний підхід при вивченні «математичної інформатики» у педагогічному університеті / Т. П. Кобильник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em2/content/07ktpupa.html>
232. Ковалев А. П. Педагогические системы: оценка текущего состояния и управление : учеб. пособ. / А. П. Ковалев. – Х. : Харьковский гос. ун-т, 1990. – 153 с.
233. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : навч. посіб. / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебик. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
234. Ковчина І. М. Підготовка соціальних педагогів до соціально-правової роботи : монографія / Ірина Михайлівна Ковчина. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 373 с.

235. Коган Л. Б. Урбанизация и некоторые вопросы городской культуры / Л. Б. Коган // Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс ; [отв. ред. О. Н. Яницкий]. – М. : Наука, 1972.

236. Колоколова И. В. Поликультурное пространство образовательного учреждения как среда педагогической поддержки личности учащегося : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Инна Валерьевна Колоколова. – Ростов-на-Дону, 2001 – 198 с.

237. Коменский Я.-А. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Ян-Амос Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 576 с.

238. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / за ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. жур. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.

239. Компанієць В. О. Сутність і особливості сучасного полікультурного виховання / В. О. Компанієць // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : з. наук. пр. – К.-Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – Вип. 6. – Кн. 1. – С. 62-67.

240. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / за ред. В. Д. Шинкарука. – К., 2008. – 68 с.

241. Комплексная программа развития поликультурного образования (2010-2014) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iro-rt.ru/node/736>

242. Конгрес національних громад України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tolerspace.org.ua>

243. Кондрашова Л. В. Проблеми вищої школи у світлі національної доктрини розвитку освіти України / Л. В. Кондрашова // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 39-43.

244. Конституція України – Основний Закон суспільства, держави, людини : наук.-метод. рек. / [кол. авт.; кер. проф. І. Ф. Надольний]. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 224 с.

245. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – С. 4-6.

246. Концепція громадянського виховання. Міністерство освіти і науки України // Інф. зб. Мін. освіти України. – 2000. – № 22. – С. 7-20.

247. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 3-8.

248. Короткова Ю. М. Забезпечення готовності педагогічних працівників до здійснення полікультурного навчання в греції // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Серія : Педагогіка. – Севастополь, 2011. – Вип. 124/2011. – С. 215-218.

249. Костюшко Ю. О. Педагогічні особливості підготовки майбутнього вчителя до міжособистісної взаємодії в ситуації конфлікту : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ю. О. Костюшко. – Житомир, 2005. – 20 с.

250. Коханко О. М. Основи науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. / Октавіан Михайлович Коханко. – Хмельницький : ХНУ, 2005. – 254 с.

251. Кравченко А. И. Культурология : учеб. пособ. для вузов / А. И. Кравченко. – 3-е изд. – М. : Академический проект, 2001.

252. Краевский В. В. Методология педагогики : новый этап : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М. : Изд. Центр «Академия», 2006. – 400 с.

253. Красовицький М. Ю. Деякі риси системи освіти країн США і Канади / М. Ю. Красовицький // Історія в школі. – 2002. – № 2. – С. 5-10.

254. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою : підручник / В. В. Крижко. – К. : Освіта України, 2005. – 440 с.

255. Кросс-культурная психология: актуальные проблемы : сб. ст. / под ред. Л. Г. Почебут, И. А. Шмелевой. – СПб., 2005. – 377 с.

256. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. – М. : Народное образование, 2000. – 272 с.

257. Кузьменко В. В. Полікультурна освіта та її вплив на формування у школярів наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі : зб. матер. міжнар. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. – С. 194-195.

258. Кузьменко В. В. Творення української школи як передумова формування в учнів національної картини світу (XX ст.) / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць (Педагогічні науки). – Херсон : Видавництво ХДУ, 2005. – Вип. 40. – С. 90-96.

259. Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навч. посіб. / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. – Херсон : РІПО, 2006. – 92 с.

260. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1990. – 119 с.

261. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма [Электронный ресурс] / Ч. Кукатас. – Режим доступа : <http://inliberty.ru/library/study/327/>

262. Кукушин В. С. Этнопедагогика и этнопсихология / В. С. Кукушин, Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону, 2000. – 448 с.

263. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Ф. Курас. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

264. Кучмій О. П. Трансформація зовнішньої політики та культурної ідентичності як чинник європейської інтеграції / О. П. Кучмій // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – Вип. 36. – Ч. І. – С. 78-83.

265. Латышина Д. И. Педагогика межнационального общения / под. ред. Д. И. Латышиной. – М. : Гардарики, 2004. – 320 с.

266. Лебедева Н. М. Межкультурный диалог: Тренинг этнокультурной компетентности / [Н. М. Лебедева, О. В. Лунева, Т. Г. Стефаненко, М. Ю. Мартынова]. – М. : Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2003. – 300 с.

267. Лебедева Н. М. Новые возможности одной известной концепции / Н. М. Лебедева // Психологический журнал ; [ред. А. В. Брушлинский, В. С. Шустиков, Л. И. Анцыферова]. – 1989. – № 2. – Т. 10. – С. 56-63.

268. Лебедева Н. М. Программы и практики улучшения межкультурного взаимодействия / Н. М. Лебедева, Т. Г. Стефаненко, О. В. Лунева // Межкультурный диалог в школе. – М., 2004. – Кн. 1. – С. 82-97.

269. Лебедева Н. М. Социальная психология этнических миграций / Надежда Михайловна Лебедева. – М. : ИЗИА, 1993. – 195 с.

270. Лебідь А. Трансдисциплінарні дослідження і проблема істинності наукового знання / А. Є. Лебідь. // Філософські науки. – 2010. – № 1 (2). – С. 237.

271. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.

272. Левина Л. М. Организация самостоятельной работы студентов в условиях перехода на двухуровневую систему высшего

профессионального образования / Л. М. Левина. – Нижний Новгород : Нижегородский госуд. ун-т имени Н. И. Лобачевского, 2010. – 95 с. (С. 3-4)

273. Лежнина Г. В. Компетентностный подход: теоретический анализ понятия [Электронный ресурс] / Г. В. Лежнина. – Режим доступа : <http://www.eduhmao.ru/info/1/3760/83683/>

274. Лёнина Ю. А. Социальный педагог в сфере профессиональной деятельности / Ю. А. Лёнина // Ученые записки социального института. – 1998. – № 4. – С. 41-49.

275. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения : монография / И. Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.

276. Липпман У. Общественное мнение / Уолтер Липпман ; [пер. с англ. Т. В. Барчунова]. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.

277. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посіб. / О. В. Лісовець. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 314 с.

278. Лічман Л. Ю. Ідеї компетентнісного підходу як інтелектуальний ресурс розвитку мовної освіти / Л. Ю. Лічман // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 1(17). – С. 62-66

279. Локшина О. І. Моніторинг рівнів досягнень компетентностей: інноваційні підходи / О. І. Локшина // Компетентнісний підхід усучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – 111 с.

280. Лоренц У. Социальная работа в изменяющейся Европе / Уолтер Лоренц. – Амстердам-К., 1997. – 199 с.

281. Лощенова І. Ф. Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов : дис ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ірина Феліксівна Лощенова. – К., 2004. – 221 с.

282. Луговий В. І. Управління освітою / В. І. Луговий. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.

283. Луков В. А. Социальное проектирование : учеб. пособ. / В. А. Луков. – М. : Флинта, 2003. – 240 с.

284. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [О. І. Пометун, Л. Ю. Султанова та ін.]. – К. : «Інжиніринг», 2010. – 248 с.

285. Львовочкіна А. М. Етнопсихологія [Електронний ресурс] / А. М. Львовочкіна. – Режим доступу : http://imanbooks.com/book_483_page_14

286. Макаев В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. Макаев, З. Малькова, Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3-10.

287. Максимовська Н. Анімація в сфері дозвілля як напрям соціально-педагогічної діяльності / Н. Максимовська // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – №1. – С. 22.

288. Малькова М. О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Марина Олександрівна Малькова. – Луганськ : Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 22 с.

289. Мальковская И. А. Глобализация и транскультурный вызов западного мира [Электронный ресурс] / И. Я. Мальковская. – Режим доступа : <http://www.isras.ru/files/File/Socis/12-2005/malkovskaya.pdf>

290. Мастеров Б. М. Конструирование тренинговых процедур: технология и творчество / Б. М. Мастеров // Методы практической социальной психологии: диагностика, консультирование, тренинг. – М., 2004. – С. 153.

291. Махінова М. В. Інтерактивний підхід при читанні лекцій [Електронний ресурс] / М. В. Махінова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Pedagogica/73210.doc.htm

292. Межуев В. М. Проблема современности в контексте модернизации и глобализации / В. М. Межуев // Полития. – 2000. – № 3. – С. 102-115.

293. Методи та технології роботи соціального педагога / [авт.-укл.: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник]. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 496 с.

294. Селятицький М. Міжкультурна освіта у світлі документів Ради Європи та Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Мирослав Селятицький. – Режим доступу : http://zippo.net.ua/index.php?page_id=588

295. Миттер В. Многокультурное образование и междисциплинарный подход / В. Миттер // Перспективы. Вопросы образования. – 1993. – № 1. – С. 37-41.

296. Міжкультурна освіта / за ред. А. Климович. – Варшава : «Орт друк», 2004. – 176 с.

297. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : прийнято ООН від 12.12.1965; ратифіковано Президією ВР УРСР 21.01.1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU66K01U.html

298. Мірошніченко В. М. Функції та критерії оцінювання дій учасників ділової гри у ВНЗ [Електронний ресурс] / В. М. Мірошніченко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Pedagogica/75341.doc.htm

299. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Людмила Іванівна Міщик. – К. : ІЗМН, 1997 – 140 с.

300. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка: досвід та перспективи / Л. І. Міщик. – Запоріжжя, 1999. – 248 с.

301. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Неля Євтихіївна Мойсеюк. – 5-те вид., доп. і перероб. – К. : Кондор, 2007. – 656 с.

302. Моль А. Социодинамика культуры ; [пер. с фр.] / предисл. Б. В. Бирюкова. – изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.

303. Моргун В. Ф. Основы психологической диагностики : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2009. – 464 с.

304. Мордань О. І. Полікультурне виховання в сучасній школі [Електронний ресурс] / О. І. Мордань. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/6/mordan.php>

305. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 192 с.

306. Нагач М. В. Підготовка майбутніх учителів у школах професійного розвитку в США : автореф. дис. ... канд. пед. наук / М. В. Нагач. – К., 2008. – 21 с.

307. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Лариса Панасівна Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 272 с.

308. Назаренко Г. А. Виховання культури міжетнічних відносин старшокласників у позаурочній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Галина Анатоліївна Назаренко. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2005. – 225 с.

309. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проєктів / [О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін.]. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.

310. Наушабаева С. У. Проблема поликультурного образования в американской педагогике (анализ концепции Д. Бэнкса) / С. У. Наушабаева // Педагогика. – 1993. – № 1. – С. 104-109.

311. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта України. – 2002. – С. 23-30.

312. Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України № 479 від 6 трав. 2001 р. // Вісн. держ. служби України. – 2001. – № 2. – С. 11-19.

313. Непочатых Е. П. Социально-психологические аспекты формирования этнической толерантности учащихся городской школы : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Елена Павловна Непочатых. – Курск, 2004. – 22 с.

314. Нестеров А. В. Контроль и оценка знаний обучаемых в системе управления качеством образования : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / А. В. Нестеров. – СПб., 2004. – 21 с.

315. Новая философская энциклопедия : в 4-х томах / науч.-ред. совет : В. С. Степин и др. – М. : Мысль, 2010. – Т. 4 : (Т-Я). – 2010. – 737 с.

316. Новиков А. М. Постиндустриальное образование : публицистическая полемическая : монография / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2008. – С. 17-18.

317. Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] ; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – 164 с.

318. Нойфельд И. Методы социальной работы / И. Нойфельд // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. В 2 т. – М.-Тула, 1993. –Т.1. – С. 143-44.

319. Образование взрослых на рубеже веков : вопросы методологии, теории и практики : монография: в 4-х т. / науч. ред. В. И. Подобед. – Екатеринбург, 2000. – Т. 2. – Кн. 2. – 156 с.

320. Образовательный стандарт высшей школы: сегодня и завтра : монография / [под общ. ред. В. И. Байденко, Н. А. Селезневой]. – М. : Исследоват. центр проблем кач-ва под-ки спец-ов, 2001. – 206 с.

321. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / Микола Іванович Обушний. – К.: Український центр духовної культури, 1998. – 204 с.

322. Овчаров А. О. Використання системного, процесного та ситуативного підходів у конструюванні особистісно-зорієнтованих технологій [Електронний ресурс] / А. О. Овчаров. – Режим доступу : <http://on2.docdat.com/docs/4442935/index-9128.html>

323. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – 111 с.

324. Оганджян Р. С. Некоторые вопросы формирования этнических стереотипов в моноэтнической среде / Р. С. Оганджян // Психологический журнал. – 1989. – № 1.

325. Олійник М. Полікультурне виховання як процес формування етнічної ідентичності та толерантності у дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / Марія Олійник. – Режим доступу : <http://arr.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/383>

326. Олійник Т. С. Реалізація компетентнісного підходу в навчальному процесі на перекладацькому відділенні факультету іноземних мов ТНПУ ім. В. Гнатюка // Професійні компетенції та компетентності вчителя : матер. регіон. наук.-практ. семінару / Т. С. Олійник. – Тернопіль, 2006. – С. 69-71.

327. Ольхович О. В. Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади : дис. ... канд. пед. н. / Оксана Володимирівна Ольхович. – Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2008 – 223 с.

328. Онопрієнко О. В. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті / О. В. Онопрієнко // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 32-37.

329. Онуфрієнко Г. Підготовка і написання наукової доповіді [Електронний ресурс] / Г. Онуфрієнко. – Режим доступу : http://bko.com/book_229.html

330. Організація соціально-педагогічної та психологічної практики студентів ВНЗ (спеціальності «Соціальна педагогіка») : навч.-метод. посіб. / М. О. Докторович та ін. ; за ред. Я. І. Журецького. – Вид. 2-ге, виправл. і доповн. – К.: Ленвіт, 2013. – 311 с.

331. Орлов Ф. И. Социальные издержки глобализации / Ф. И. Орлов // Социологические исследования. – 2007. – № 7. – С. 13-22.
332. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / В. Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
333. Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – 472 с.
334. Основи етнодержавознавства : підручник / за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.
335. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА – М., 1999. – 368 с.
336. Павленко В. М. Етнопсихологія : навч. посіб. / В. М. Павленко, С. О. Таглін. – К. : Сфера, 1999. – 261 с.
337. Павлова О. Ю. Етнічна ідентичність [Електронний ресурс] / О. Ю. Павлова. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/14720324/kulturologiya/istoriya_ukrayinskoyi_kulturi_-pavlova_oyu.
338. Павловская А. В. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации / А. В. Павловская // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 1998. – №1. – С. 94-104.
339. Палько І. М. Особливості співпраці центру міжкультурної толерантності СССМ Житомирського державного університету імені Івана Франка з недержавними організаціями в рамках проектної діяльності / І. М. Палько // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. – 2012. – № 2 (14). – С. 67-71.
340. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
341. Пастухова Е. Л. Право быть непохожим на других: заметки о воспитании культуры межнационального взаимопонимания и терпимости / Е. Л. Пастухова // Директор школы. – 2003. – №5. – С. 50-58.
342. Пащенко С. Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнівської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С. Ю. Пащенко. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2000. – 20 с.
343. Педагогіка межнаціонального об'єднання : учеб. пособ. / под ред. проф. Д. И. Латышиной. – М. : Гардарики, 2004. – 320 с.
344. Педагогіка : учебник / под ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Рос. пед. агентство, 1996. – 608 с.

345. Педагогика : учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов / под ред. Ю. К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.

346. Педагогіка вищої школи / за ред. З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2005. – 399 с.

347. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. ; [за ред. З. Н. Курлянд]. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 495 с.

348. Пелипенко А. Г. История глобализации / А. Г. Пелипенко. – М. : Юникс, 2007. – 214 с.

349. Перетяга Л. Є. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів : дис ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Людмила Євгенівна Перетяга. – Х., 2007. – 247 с.

350. Петрова И. Поликультурный подход при организации работы с родителями в дошкольном учреждении [Электронный ресурс] / Ирина Петрова. – Режим доступа : <http://www.moi-detsad.ru/konsultac357.html>

351. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.

352. Пехота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.

353. Пивкин С. Д. Проблемно-ситуативное обучение как способ моделирования профессионально-ориентированной подготовки менеджера в техническом вузе: дис. ... канд. пед. наук ориентированной подготовки менеджера в техническом вузе: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Сергей Дмитриевич Пивкин. – Казань, 2000. – 268 с.

354. Пилипенко В. Є. Релігійні організації. Релігія та українське суспільство [Електронний ресурс] / В. Є. Пилипенко. – Режим доступу : http://libfree.com/188007805_sotsiologiyareligiyni_organizatsiyi.html

355. Племенюк М. Г. Аксиологический подход в формировании содержания образования в высшей школе / М. Г. Племенюк // Известия Рос. гос. пед. ун-та имени А. И. Герцена. – 2008. – № 11 (68). – С. 60-68.

356. Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект / Н. С. Побірченко // Освіта та педагогічна наука. – 2012. – № 3 (152). – С. 24-31.

357. Погребняк В. Організаційно-методичні засади педагогічного супроводу полікультурного виховного простору у вищій освіті Канади / В. Погребняк // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Полтавського нац. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – 2012. – Вип. 56. – С. 55-61.

358. Погребняк В. Формування полікультурного виховного середовища у вищій педагогічній освіті зарубіжних країн / В. Погребняк // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Полтавського нац. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – 2012. – Вип. 54. – С. 69-75.

359. Погребняк В. А. Підготовка майбутнього вчителя до професійної діяльності у полікультурному середовищі загальноосвітньої школи Канади : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. А. Погребняк. – Полтава : Полтавський нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2010. – 295 с.

360. Погребняк В. Методичні засади формування полікультурного виховного середовища вищого навчального закладу у педагогічному досвіді США / Володимир Погребняк // Педагогічні науки. – 2013. – № 1 (57). – С. 61-65.

361. Подольська Є. А. Культурологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар – Х. : Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2003. – 248 с.

362. Полікультурна освіта в Україні : історія, сучасність, перспективи // Збірник наукових праць БДПУ ; [укл. О. І. Гуренко] – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. – 216 с.

363. Поліщук В. А. Соціальний педагог у сфері професійної діяльності // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка / Поліщук В. А. – 2001. – №1. – С. 153-161.

364. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий підхід та українські перспективи ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К., 2004. – 111 с.

365. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.- метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко ; [за ред. О. І. Пометун]. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.

366. Пономаренко О. В. З історії започаткування соціальної роботи в Америці / О. В. Пономаренко // Вісник Запорізького державного університету. – 2002. – № 1. – С. 15.

367. Попіль О. Річний план соціального педагога. На допомогу молодим спеціалістам / О. Попіль // Соціальний педагог. – 2013. – № 8 (80), серпень. – С. 39-57.

368. Присяжнюк О. А. Поликультурное образование: диалог культур и билингвальное обучение [Електронний ресурс] / О. А. Присяжнюк // Управление в социальных и экономических системах : матер. XVII междунар. науч.-практ. конф., Минск, 2-6 июня 2008 г. – Режим доступа : <http://library.miu.by/conferences!/item.uses/issue.xvii/article.149.html>

369. Приходько Е. А. Культурология. Культура семейно-брачных отношений : учебн. пособ. / Е. А. Приходько. – Волгоград : Политехник, 2000. – 60 с.

370. Пришляк О. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів Німеччини до роботи у полікультурному просторі / Оксана Пришляк // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 2. – С. 140-144.

371. Программы поликультурного воспитания [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-86774.html?page=4>.

372. Професія – соціальний працівник / [упоряд. : О. Главник] ; за заг. ред. К. Шендеровського, І. Ткач. – К. : Главник, 2006. – 112 с.

373. Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.

374. Пуховська Л. П. Європейський вимір шкільної й педагогічної освіти: етапи розвитку / Л. П. Пуховська // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 2. – С. 80-82.

375. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності : монографія / Л. П. Пуховська. – К. : Вища школа, 1997. – 180 с.

376. Радченко І. До питання про педагогічні системи, педагогічні процеси і педагогічні технології / Ігор Радченко // Сучасні наукові дослідження у галузі професійної педагогічної освіти : матер. всеукр. наук.-метод. семінару (м. Умань, 30 березня 2012 р.) / ред. кол. : Ткачук Л. В. та ін. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – С. 72-76.

377. Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці і миру, поваги до прав людини і основних свобод, прийняті Генеральною Конференцією ООН з

питань освіти, науки, культури (1974 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>

378. Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта : посібник для школи / за заг. ред. Джона Кіста. – Л.: ЗУКЦ, 2008. – 160 с.

379. Ремізова О. Деякі аспекти розвитку творчого потенціалу учнівської молоді засобами соціально-педагогічної анімації [Електронний ресурс] / Оксана Ремізова. – Режим доступу : <http://conferences.neasmo.org.ua/node/769>

380. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.05 / Рижанова Алла Олександрівна. – Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – 2005. – 44 с.

381. Риктор Т. Л. Глобализация или шаг в рисковость / Т. Л. Риктор // Интеллект. Особистість. Цивілізація: темат. зб. наук. пр. із соціально-філософських проблем / [гол. ред. О. О. Шубін]. – Донецьк: Дон ДУЕТ, 2005. – Вип. 3. – С. 184-194.

382. Римаренко С. Ю. Самовизначення особи, нації, держави: монографія / С. Ю. Римаренко. – К.: Юридична книга, 1999. – 543 с.

383. Ромм М. В. Теория социальной работы: учеб.пособ. / М. В. Ромм, Т. А. Ромм. – Новосибирск, 1999. – 64 с.

384. Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т. М. Рудницька. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – 170 с.

385. Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи в умовах полікультурного регіону: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Рудь – Луганськ, 2002. – 154 с.

386. Руссо Жан-Жак. Избранное / Жан-Жак Руссо; [перевод с фр. М. Розанова, Д. Горбова; коммент. И. Верцман, Д. Горбова]. – М.: Терра, 1996. – 656 с.

387. Савицька О. В. Етнопсихологічні аспекти особистості [Електронний ресурс] / О. В. Савицька. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16760626/psihologiya/etnopsihologiya_-savitska_ov.

388. Садохин А. П. Этнология: учебник / А. П. Садохин. – М.: Гардарики, 2002. – 256 с.

389. Садыкова Л. Р. Поликультурное образование – актуальная проблема высшего учебного заведения / Л. Р. Садыкова

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue4/Educate5.htm>

390. Сайкина Л. В. Технологии социально-культурной анимации в процессе коррекции девиантного поведения подростков : дисс. канд. пед. наук / Л. В. Сайкина. – Тамбов, 2007. – 243 с.

391. Саух П. Ю. Модель полікультурної освіти як соціальної інновації в контексті реальних процесів міжкультурної взаємодії / П. Ю. Саух. // Креативна педагогіка. – 2011. – № 4. – С. 39-40.

392. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : уче.пособ. / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.

393. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : [в 2 т.] – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т 1. – С. 228.

394. Селевко Г. Компетентности и их классификация // Народное образование / Г. Селевко. – 2004. – № 4. – С. 138-143.

395. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Олена Миколаївна Семенов. – К., 2006. – 625 с.

396. Семигіна Т. Робота в громаді : практика й політика / Т. Семигіна. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.

397. Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки : діяльнісний чи особистісний підхід / В. А. Семиченко // Неперервна професійна освіта, філософія, педагогічні парадигми, прогноз : монографія ; [за ред. В. Г. Кременя]. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 176-203.

398. Сербіна Н. Реалізація гендерної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н. Сербіна. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1211/29/>

399. Серова И. И. Культура межнационального общения / И. И. Серова. – Минск, 1986. – 95 с.

400. Ситуативное моделирование [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zicerino.com/azbuka/situ_model.pdf

401. Скаткин М. Н. Проблемы современной дидактики / М. Н. Скаткин. – 2-е изд. ; доп. – М. : Просвещение, 1984. – 295 с.

402. Скубашевська Т. С. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.10 / Т. С. Скубашевська – К., 2005. – 21 с.

403. Сластенин В. А. Педагогика : инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М. : ИИП ; Магистр, 1997. – 224 с.

404. Сластенин В. А. Социальный работник: готовность к профессиональной деятельности / В. А. Сластенин // Научные труды МГПУ. – М. : Прометей, 1995. – 130 с.

405. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / ред. : А. Й. Капська, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухова. – К. : Український державний центр соціальних служб для молоді України, 2000. – 260 с.

406. Соколова Э. Образование – путь к культуре мира и толерантности / Э. Соколова // Народное образование. – 2002. – №2. – С. 111-113.

407. Солдатова Г. У. Может ли «другой» стать другом? Тренинг по профилактике ксенофобии / Г. У. Солдатова, А. В. Макаручук. – М. : Генезис, 2006. – 256 с.

408. Солодка А. К. Полікультурне виховання старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Анжеліка Костянтинівна Солодка. – К. : АПН України; Інститут проблем виховання, 2005. – 20 с.

409. Солодухо Н. М. Методология ситуационного подхода в научном познании / Н. М. Солодухо // Фундаментальные исследования. – 2005. – №. 8. – С. 85-88.

410. Социальная работа: теория и практика : учеб.пособ. / отв. ред. Е. И. Холостова, А. С. Сорвин. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 427 с.

411. Соціальна педагогіка / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

412. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

413. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретено ; [за ред. О. В. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.

414. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

415. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.

416. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.

417. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
418. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. – 4-те вид. виправ. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
419. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К. : Науковий світ, 2007. – 456 с.
420. Соціальна педагогіка: теорії і технології : підручник / за ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
421. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / [І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін.] ; за заг. ред. : І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К. : Науковий світ, 2003. – 233 с.
422. Старовойтова Г. В. Этнические особенности поведения и внешности в восприятии горожан / Г. В. Старовойтова // Этнические стереотипы поведения. – Ленинград, 1985. – С. 22-33.
423. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія : практикум / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 208 с.
424. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 320 с.
425. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 368 с.
426. Стовпець О. В. Вплив глобалізації на культуру та цінності людства [Електронний ресурс] / О. В. Стовпець. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/tk/829/2.html>
427. Столяренко А. М. Психология и педагогика / А. М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 423 с.
428. Сухомлинська О. В. Деякі питання етимології педагогічного знання / Ольга Василівна Сухомлинська // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 3-7.
429. Сухомлинська О. В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6-12.
430. Сучасна релігійна ситуація в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/236.html>
431. Сысоева Ф. М. Педагогические проблемы реализации социальной политики в региональном поликультурном образовательном пространстве : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 /

Сысоева Фаина Михайловна. – Ставрополь : Ставропольский государственный университет, 2005. – 183 с.

432. Сюта Б. Глобалізаційні процеси як чинник периферизації музичної культури слов'янських народів / Б. Сюта // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – К. : СтилоС, 2006. – Вип. 4. – С. 155.

433. Текст Хартії Землі. Париж, ЮНЕСКО. 14 марта 2000 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nngasu.ru/bibl/voda&zemlya/hartiya.pdf>

434. Теорії і методи соціальної роботи : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 328 с.

435. Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу до навчання історії в школі : колективна монографія / [К. Баханов, С. Баханова, О. Барнінець та ін.] ; за заг. ред. д. пед. наук, проф. К. Баханова. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. – 520 с.

436. Технологии социальной работы : словарь-справочник по социальной работе / под ред. Е. И. Холостовой. – М. : Юрист, 2000. – 424 с.

437. Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности : учеб. пособ. / под ред. проф. П. Д. Павленка. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 379 с.

438. Технология социальной работы: учеб.пособие для вузов / под ред. И. Г. Зайнышева. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

439. Тименко В. М. Професійна підготовка соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і України : спільність і відмінність : наук. вид. / В. М. Тименко ; [за заг. ред. Л. П. Пуховської]. – К : Автореферат, 2003. – 64 с.

440. Тишков В. А. Очерки истории и политика этничности в России / В. А. Тишков. – М. : «Русский мир», 1997 – 532 с.

441. Ткаченко М. Психосоціальна робота з біженцями [Електронний ресурс] / М. Ткаченко. – Режим доступа : <http://refugee.net.ua/view/metodik>

442. Ткачова Н. О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія / Н. О. Ткачова. – Луганськ : ЛНПУ імені Тараса Шевченка ; Х. : Вид-во «Каравела», 2006. – 300 с.

443. Трансдисциплінарність [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>

444. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : навч. посіб. / І. О. Трухін. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.

445. Туктарова Р. И. Создание поликультурного образовательного пространства в дошкольном образовательном учреждении : монография / Р. И. Туктарова, Э. Р. Хакимов. – Ижевск : УдГУ, 2008. – 212 с.

446. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посібн. / Т. І. Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.

447. Україна в Європі. Освітній пакет / [пер. О. Стиславської]. – Варшава : Центральний осередок удосконалення вчителів, 2006. – 200 с.

448. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / Константин Дмитриевич Ушинский. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 1. – 414 с.

449. Факторний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

450. Федотова Н. Н. Возможна ли мировая культура? / Н. Н. Федотова // Философские науки. – 2006. – № 4. – С. 58-68.

451. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 495 с.

452. Формирование установок толерантного сознания и профилактика экстремизма в Российском обществе: Федеральная целевая программа (2001-2005) [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.businesspravo.ru/Docum/DocmTiShow_DocumID22832.html

453. Фромм Э. Искусство любви: исследование природы любви / Э. Фромм ; [пер. с англ. Л. А. Чернышевой]. – М. : Педагогика, 1990. – 157 с.

454. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; [пер. с англ.]. – М. : Ермак, АСТ, 2005. – 592 с.

455. Хакимов Э. Р. Поликультурное образование как фактор формирования конкурентоспособности учащихся // Вектор науки. – 2011. – №2. – С. 200-204.

456. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / Сергій Якович Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

457. Харькова Н. М. Полікультурне виховання молодших школярів у позакласній роботі : дис. ... к. пед. н. / Наталія Миколаївна

Харькова. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2010. – 248 с.

458. Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя [Електронний ресурс] / В. Химинець. – Режим доступу: <http://zakinfo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>

459. Хруцький Є. А. Організація проведення ділових ігор : навч. посіб. для викладачів середовищ. спец. навч. закладів / Є. А. Хруцький. – М. : Вищ. шк., 1991. – 320 с.

460. Чайка В. М. Основи дидактики : навч. посіб. / В. М. Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с.

461. Чередниченко Л. А. Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед.н. / Любов Анатоліївна Чередниченко. – Х. : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – 2012. – 266 с.

462. Чукот С.А. Генеза духовної культури / С. А. Чукот. – К. : Вид-во УАДУ, 1999 – 256 с.

463. Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Шакурова ; [под ред. А. В. Мудрика]. – М. : Академия, 2004. – 272 с.

464. Шевнюк О. Л. Теорія і практика культурологічної освіти майбутніх учителів у вищій школі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Олена Леонідівна Шевнюк. – К., 2004. – 452 с.

465. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. / З. М. Шевців. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

466. Шиприкевич О. Етнічні стереотипи в сучасній українській рекламі / Оксана Шиприкевич // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 1. – С. 99.

467. Широков Д. И. Стереотипы и динамика мышления / Д. И. Широков, Е. А. Алексеева. – Минск, 1993. – 248 с.

468. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекций] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.

469. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Політологічний аналіз / О. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.

470. Шульга И. Педагогическая анимация как социокультурный и психолого-педагогический феномен / И. Шульга // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 2. – С. 59.

471. Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. А. Шульга. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.

472. Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Е. М. Щеглова. – Омск, 2005. – 164 с.

473. Щедровицкий Г. П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок / Г. П. Щедровицкий // Системные исследования : Методологические проблемы. Ежегодник. – М. : Наука, 1981. – С. 193-227.

474. Эльконин Б. Д. Понятие компетентности с позиции развивающего обучения // Современные подходы к компетентносто ориентированному образованию / Б. Д. Эльконин. – Красноярск, 2002. – С. 9-21.

475. Этнотолерантность подростка : воспитание в семье и школе : словарь / под общ. ред. А. Г. Козловой. – СПб. : Речь, 2007. – 331 с.

476. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону : монографія / Наталія Володимирівна Якса. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 568 с.

477. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону : дис. ... д-ра пед. н. : 13.00.04 / Наталія Володимирівна Якса. – К. : НАПН, 2009. – 574 с.

478. Яницкий О. Н. Социально-информационные процессы в обществе и урбанизация / О. Н. Яницкий // Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс. Некоторые вопросы теории, критика буржуазных концепций / отв. ред. О. Н. Яницкий. – М. : Наука, 1972. – С. 71-74.

479. Яровий В. Зв'язки з громадськістю (Основи PR для неурядових організацій) / В. Яровий, Е. Гладков. – Хмельницький : Молодіжна ліга, 2000. – 95 с.

480. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Питер, 1999. – 524 с.

481. Ящук О. В. Впровадження особистісно-орієнтованого підходу в навчальний процес вищої школи [Електронний ресурс] /

О. В. Ящук. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Pedagogica/3_135643.doc.htm

482. Althen G. Human relations trainind for foreign students / Althen G. // Reading in intercultural communication. – Pittsburg, 1975. – P. 80.

483. Βαλκάνου Ε. Προβλήματα δια βίου εκπαίδευσης εκπαιδευτικών. Η εκπαίδευση σην ανάπτυξη / Ε. Βαλκάνου // Τα εκπαιδευτικά (Τριμηνιαίο περιοδικό εκπαιδευτικού και κοινωνικού προβληματισμού). – 2002. – № 63-64 (περίοδος β). – Σ. 129-137.

484. Baker G. C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction / G. C. Baker. – Addison-Wesley Publishing Company USA, 1994. – 217 p.

485. Banks J. Multiethnic Education : Theory and Practice / J. Banks. – Boston: Allyn and Bacon, 1981. – 326 p.

486. Banks James. Multicultural Education : Historical Development, Dimension, and Practice / James Banks // Handbook of Research on Multicultural Education ; [ed. James Banks, Cherry McGee Banks]. – San Francisco, CA : Jossey-Bass, 2004. – P. 4-6.

487. Беннет М. J. A developmental approach to training for intercultural sensitivity / M. J. Bennet // International Journal of Intercultural Relations. – 1986. – Vol. 10. – P. 179-196.

488. Bernth Z. Multicultural Education of Childern and Abolescents / Z. Bernth, Yee Manning. – Neebham. – 1983. – 365 p.

489. Boos-Nünning U. Aufnahmeunterricht, Muttersprachlicher Unterricht, Interkultureller Unterricht. Ergebnisse einer vergleichenden Untersuchung zum Unterricht für ausländische Kinder in Belgien, England, Frankreich und den Niederlanden / U. Boos-Nünning, M. Hohmann, H. H. Reich. – München, 1983. – P. 359

490. Bredange G. Teacher Education in Sweden : An Intercultural Perspective / G. Bredange // Teacher Education in Plural Societies : An International Review ; M. Craft (Ed.). – London & Washington, D. C. : Falmer Press, 1996. – P. 116-129

491. Brislin R. W. Cross-cultural encounter: face-to-face interaction / R. W. Brislin. – New York : Pergamon Press, 1981. – 372 p.

492. Canadian Multiculturalism Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://www.pch.gc.ca/progs/multi/policy/act_e.cfm.

493. Cruz B. Cross-Cultural simulations in teacher Education: Developing Empathy and Understanding / B. Cruz // Multicultural perspectives. – 2005. – № 7 (2). – P. 40-47.

494. Department for Education and Skills / Teacher Training Agency. Qualifying to Teach: Professional Standards for Qualified Teacher Status and Requirements for Initial Teacher Training. – London : DFES, 2002. – 20 p.

495. Dubois P. M. Intergroup dialogues across America / P. M. Dubois, J. J. Hutson. – Hadley (Ma.), 1997. – P. 12.

496. Encyclopedia of Social Work (National Association of Social Workers). – N.Y., 1997. – P. 2238-2247.

497. Fthenakis W. Bilingual-bikulturelle Entwicklung des Kindes: Ein Handbuch für Psychologen, Pädagogen und Linguisten / W. Fthenakis, A. Sonner, R. Thrul, W. Walbinger. – München : Hueber, 1985.

498. Fundamentals of Education. Module handbook 2006-2007. Faculty of Education, St. Andrew's Building, Glasgow [Электронный ресурс]. – 2006. – 37 p. – Режим доступа : <http://www.chem.gla.ac.uk/teaching/c.26>

499. Gollnick D. Multicultural Education in a Pluralistic Society / D. Gollnick, Ph. Chinn. – N.Y., 1998. – P. 47-64

500. Grant C A. The Evolution of multicultural Education in the United States: A Journey for human Rights & social Justice [online, valid 12.12.2008] [Электронный ресурс] / C A. Grant. – Режим доступа : http://iaie.org/l_turinpapers.html

501. Gudykunst W. B. Designing intercultural training / W. B. Gudykunst, R. M. Guzley, M. R. Hammer // Handbook of intercultural training. – Thousand Oaks (Cal.), 1996. – P. 61-81.

502. Gurenko O. Essence and structure of future social teachers' polycultural competence / Olga Gurenko // European Applied Sciences, November-December, 2013. – № 6. – P. 72-73.

503. Gurenko O. Multicultural education of future social teachers: practical context / Olga Gurenko // Zbiór raportów naukowych «Międzynarodowa konferencja naukowa wymiany osiągnięć naukowych» (30.08.2014-31.08.2014) – Warszawa : Wydawca : Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – S. 56-59.

504. Herskovits M. Cultural Anthropology / M. Herskovits. – New York, 1955 – 678. p.

505. Hohmann M. Interkulturelle Erziehung als Herausforderung für allgemeine Bildung? In: Erziehung in der multikulturellen Gesellschaft / M. Hohmann. – VE-Info, 1987. – Nr. 17. – S. 98.

506. Inger Lindberg and Karin Sandwall. Nobody's darling? Swedish for adult immigrants: 4. A critical perspective // Prospect Vol 22. – №3. – 2007. – P. 79-94.

507. International Dictionary of Education. – Oxford, 1994. – Vol. 7. – 3963 p.

508. International Handbook of Social Work Education / edited by Thomas D. Watts, Doreen Elliott, Nazneen S. Mayadas. – Greenwood Press, Westport : Connecticut, London, 1995. – 613 p.

509. Jamieson A. School enrollment in the United States – social and economic characteristics of students / A. Jamieson, A. Curry, G. Martinez. – Washington: U.S. Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, U.S. Census Bureau. – 2001. – P. 20-533.

510. Ladson-Billings Gloria. But That's Just Good Teaching! The Case for Culturally Relevant Pedagogy / Gloria Ladson-Billings // Theory into Practice. – 1995. – No 34. – P. 162.

511. Lawrence R. J. Housing and health: From interdisciplinary principles to transdisciplinary research and practice. Futures / R. J. Lawrence, 2004. – 36. – № 4. – P. 488-489.

512. McLaren P. Revolutionary multiculturalism: pedagogies of dissent for the new millennium. – Boulder, CO: Westview. – 1997. – 230 p.

513. Multicultural education through competency based teacher education / Ed. by W.A. Hunter. – AACTE, 1974.

514. National Association of Social Workers: NASW code of ethics. – Washington, DC : Author NASW. – 2000. – P. 1.

515. National Council for the Accreditation of Teacher Education. Standards, procedures, and policies for the accreditation of professional educational units. – Washington, DC: Author, 2002. – 156 p.

516. Nicolescu B. The Transdisciplinary Evolution of the University Condition for Sustainable Development. [Електронний ресурс]. / B. Nicolescu. – Режим доступу : <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/bulletin/b12/b12c8.html>

517. Nieto S. Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education. – 3rd ed. – New-York : Longman, 2000. – P.130-148.

518. Ναμανάκης Μ. Παιδαγωγικός λόγος και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα / Μ. Ναμανάκης // Από τα διδασκαλεία εκπαίδευσης εκπαιδευτικών στα διδασκαλεία μετεκπαίδευσης: Προβληματισμοί για το παρόν και το μέλλον ενός θεσμού : πρακτικά ημερίδας, 30 Μαρτίου 2002. – Ρέθυμνο, 2002. – Σ. 175-184.

519. Οδηγός Σπουδών Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ακαδημαϊκού έτους 2008-2009 [Εлектронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.frl.uoa.gr/docs/odhgos_spoudwn_2008-09.pdf.

520. Οδηγός Σπουδών του Π.Τ.Ν.Ε. του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ακαδημαϊκού έτους 2002-2003. – Αθήνα, 2002. – Ρ. 109-111.

521. Piaget Jean. L'epistemologie des relations interdisciplinaires / Jean Piaget // CERI/OCDE (ed.): L'interdisciplinarite. Problemes d'Enseignement et de Recherche dans les Universites. – Paris, 1972. – Ρ. 131-144.

522. Sanjin Dragojevic. «Culture of Peace and Management of Cultural Diversity: Conceptual Clarifications», in: CULTURELINK / Sanjin Dragojevic. –1999. – № 29. – Vol. 10. – Ρ. 131-137.

523. Thomas H. Modellversuch «Integration ausländischer Schüler an Gesamtschulen» (1982-1986). Gesamtschulinformationen Sondern. H. 1 u. 2, PZ / H. Thomas. – Berlin, 1987.

524. Το Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας [Εлектронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.enl.uoa.gr/swf/indexloader.html>

525. Villegas A.M. Culturally responsive pedagogy for the 1990's and beyond / A. M. Villegas. – Washington : ERIC Clearinghouse on Teacher Education. – 1991. – Ρ. 568-599.

526. UNESCO on the World Conference on Higher Education (1998). Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action. Available [Εлектронний ресурс]. – Режим доступа : <http://perso.club-internet.fr/nicol/ciret/english/charten.htm..>

Наукове видання

Гуренко Ольга Іванівна

**ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Науковий редактор: доктор пед. наук, професор *К.О. Баханов*

Літературний редактор: канд. філол. н., доцент *В.О. Юносова*

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки: *С.К. Акімов*

Надруковано з оригінал-макету, наданого автором

Підписано до друку 28.11.2014 р.

Формат 60х84/16. Папір офсетний.

Гарнітура "Book Antiqua". Друк – лазерний.

Ум.-друк. арк. **!!!**. Обл.-вид. арк. **!!!**.

Наклад 300 прим. Зам. № **!!!**.

Видавництво та друк Ткачук О.В.

71100, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Кірова, 52/49, 53

Тел. (097) 918-66-41, (066) 106-29-93; e-mail: Tizdat@gmail.com

<http://izdatelstvo.at.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до

Державного реєстру видавців, виготівників і

розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 3377 від 29.01.2009 р.